



Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

Agricultural Development Bank Ltd.
Head Office, Ramshahpath
www.adbl.gov.np



कृषि विकास बैंक लि.

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हामी घरआँगनको बैंक

ATM

बैंक समाचार

५० औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क

ADBL 5 in 1 Online Account

- Demat Account
- MER **SIPAH**
- C-ASRA Registration No (CRN)
- VISA Debit Card
- Internet Banking

Service Available for : 24x7x365

NRN Saving Account
NRN Fixed Deposit Account

Agricultural Development Bank Limited
कृषि विकास बैंक लिमिटेड

KISAN CREDIT CARD

XXXX XXXX XXXX XXXX

MM/YY

CARD HOLDER NAME



५६औं वार्षिकोत्सव २०७९



बैंक व्यवस्थापन समूह





कृषि विकास बैंक लि.

५७ औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क

हामी ५७ औं वर्षमा प्रवेश गरेका छौं । हामीलाई यहाँसम्म आइपुग्न आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउनुहुने समस्त ग्राहकवर्ग, कर्जाग्राही, सेयरधनी महानुभावहरू, नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक एवं नियामक निकायहरू, Asian Development Bank, IFAD, World Bank लगायत विभिन्न दातृ निकाय, सहयोगी संघसंस्थाहरू र सबै शुभेच्छुकहरूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै आगामी दिनमा अझ स्तरीय एवं विशिष्टीकृत सेवा प्रदान गर्ने प्रण गर्दछौं ।



प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल



शुभकामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ५७औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको अवसरमा बैंक परिवार एवम् ग्राहक, उद्यमी, व्यवसायीलगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

देशको बहुसंख्यक जनसंख्या कृषि क्षेत्रमा आबद्ध छन्। कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन, कृषिको व्यवसायीकरण, औद्योगिकीकरण र आधुनिकीकरण गर्दै समग्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई समृद्ध तुल्याउन सरकारले अख्तियार गरेका नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्थाको व्यवहारिक कार्यान्वयन गर्न सरकार निरन्तर क्रियाशील छ। यस सन्दर्भमा, यस बैंकले किसान, उद्यमी तथा व्यवसायीहरूलाई सहज रूपमा कर्जा उपलब्ध गराइ कृषि क्षेत्रको व्यावसायिक विकास तथा प्रवर्द्धनका गर्न तथा नेपाल सरकारमार्फत सञ्चालन भइरहेका गरिवी निवारण, ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकास एवम् विस्तार, विपन्न वर्गको उत्थान, वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन तथा कृषि लगायतका उत्पादनशील क्षेत्रमा सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गर्न खेलेको भूमिका प्रशंसनीय छ।

मुलुकको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रलाई थप आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण र विविधीकरण गर्दै यस क्षेत्रमा आय र रोजगारी प्रवर्द्धन गर्न तथा सेवालार्इ विस्तार गरी सीमान्तकृत वर्ग र क्षेत्रका किसानलाई लाभान्वित तुल्याउन बैंकले अझै अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा लिएको छु।

अन्त्यमा, वर्तमान प्रतिस्पर्धात्मक युगमा आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन गर्दै जनताको नजिकमा रहेर सरल, सुलभ र गुणस्तरीय सेवाप्रवाह गर्न बैंक अझ सक्षम बनोस् भन्ने शुभेच्छा सहित वार्षिकोत्सवको सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

७ माघ, २०८०

Yashwantrao Chavan

पुष्प कमल दाहाल 'प्रचण्ड'



मा.डा.प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
विद्यार्ण, काठमाडौं

सिंहदरवार, काठमाडौं

नेपाल

२०८० पौष २९

शुभकामना



कृषि विकास बैंक लिमिटेडले यहि २०८० माघ ७ गते आफ्नो स्थापनाको ५६औं वर्ष पुरा गरी ५७औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको उपलक्ष्यमा बैंक परिवारप्रति हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दै बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतीको कामना गर्दछु ।

नेपालको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रमा वित्तीय सेवा प्रवाह गर्ने मुख्य उद्देश्यका साथ स्थापित यस बैंकले कृषिको व्यावसायीकरण, उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि, रोजगारी सिर्जना, बैंकिङ सेवाको पहुँच विस्तार एवम् गरिबी न्यूनीकरणका क्षेत्रमा योगदान गर्दै आएको छ । यस सन्दर्भमा बैंकिङ व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री तथा विद्यमान बनावै वित्तीय क्षेत्रको विकास गर्ने, सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराई समग्र आर्थिक कारोबारको बैंकिङ प्रणालीमा आवद्धता अभिवृद्धि सहित बैंकको सवलीकरणलाई उच्च प्राथमिकता दिई कार्य गर्नु हुनेछ भन्ने अपेक्षा गरेको छु ।

अन्तमा, बैंकको संस्थागत सुशासन कायम गर्न यस बैंकले उपयुक्त रणनीति तर्जुमा गरी ठोस कदम चाल्नेछ भन्ने विद्यास लिई अन्य वित्तीय संस्थासँगको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा अभिवृद्धिका साथै समग्र आर्थिक स्थायित्वको लागि भविष्यमा टेवा पुर्याउनेछ भन्ने अपेक्षा गर्दै बार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

डा. प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

टेलिफोन नं.: +९७७-१-४२११८०९ (का.), फ्याक्स नं.: +९७७-१-४२११८३१

वेबसाईट: www.mof.gov.np



गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभ-कामना



कृषि विकास बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ५७औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि बैंक परिवारमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

स्थापनाको पाँच दशक नाघिसकेको यस बैंकले शुरुका केही दशक कृषि क्षेत्रअन्तर्गत मात्र वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउँदै आएकोमा चालिसको दशकदेखि सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गर्दै पूर्ण बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ। आधाभन्दा बढी लगानी नेपाल सरकारको रहेको यस बैंकले उपलब्ध वित्तीय स्रोत र साधनलाई उत्पादन वृद्धि, आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनतर्फ केन्द्रीत गरी उदाहरण पेश गर्नुकासाथै सेवा प्रवाहमा समेत उत्तिकै चुस्तता कायम गर्नुपर्दछ।

देशका सबैजसो जिल्लामा सेवा विस्तार गरेको यस बैंकले सुगम शहरी इलाकाका साथै कतिपय दुर्गम ठाउँहरूमा समेत आफ्नो सञ्जाल विस्तार गरी आधुनिक बैंकिङ सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ। बैंकले आगामी दिनमा समेत वित्तीय सेवाबाट विमुख क्षेत्रका किसान, मजदुर एवम् सिमान्तकृत क्षेत्रका बासिन्दामा बैंकिङ पहुँच विस्तार गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। वित्तीय साक्षरताको प्रवर्द्धन गर्दै नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएका निर्देशन एवम् प्रचलित कानूनको समेत पूर्ण पालना गरी अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास समेतको आधारमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धामार्फत आफ्ना क्रियाकलाप अगाडि बढाई बैंकले छुट्टै पहिचान कायम गर्ने अपेक्षा मैले लिएको छु।

अन्त्यमा, आफूलाई नेपाली जनताको घर आँगनको बैंकको रूपमा चिनाउँदै आएको यस बैंकले ग्राहकको सन्तुष्टिमा ध्यान दिँदै वित्तीय सेवाको विविधिकरणमार्फत आफ्ना पूर्वनिर्धारित लक्ष्य एवम् उद्देश्य हासिल गर्न सफल होस् भनी बैंकको पूर्ण सफलताको लागि पुनः शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

(महा प्रसाद अधिकारी)

२०८० माघ ७ गते



नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्या :-

च. नं. :-



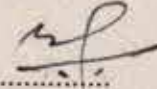
शुभकामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ५७ औं वर्ष प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा बैंकको सञ्चालक समितिका पदाधिकारीहरु, समस्त कर्मचारीहरु र सम्बद्ध सरोकारवालाहरु सबैमा हार्दिक शुभकामना ज्ञापन गर्दछु ।

मुलुकको दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रदेखि शहर- बजारसम्म आम-जनसमुदायलाई बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने लक्ष्यका साथ अघि बढिरहेको कृषि विकास बैंक लिमिटेडले बैंकिङ्ग सेवाको माध्यमबाट वित्तीय पहुँच विस्तारका साथै देशको आन्तरिक स्रोत परिचालनमा समेत योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासका साथै समग्र वित्तीय क्षेत्र विस्तारका लागि यस बैंकले पुऱ्याउँदै आएको योगदान प्रशंनीय छ ।

जनसंख्याको ठूलो हिस्सा कृषि क्षेत्रमा आवद्ध रहेको हुँदा बैंकले आफ्नो मौलिक पहिचान अनुरूप कृषि मक्षेत्रमा थप प्रभावकारिताका साथ लगानी विस्तार एवं मुलुकमा रोजगारीका अवसर विस्तार गरी आर्थिक समृद्धिमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेमा म विश्वस्त छु । बैंकले एकातर्फ आम जनताका लागि वित्तीय पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु पर्नेछ भने अर्को तर्फ आफ्नो प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाई दक्षता अभिवृद्धिका साथ अन्य वाणिज्य बैंकहरूसंग प्रतिस्पर्धा गरी बैंकिङ्ग क्षेत्रमा अग्रणी भूमिका कायम गर्नुपर्ने अवस्था छ, यसका लागि समस्त बैंक परिवारमा हार्दिक शुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, आगामी दिनमा बैंकले अझ प्रभावकारी रूपमा निक्षेप परिचालन गर्दै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरी गुणस्तरीय एवं विश्वसनीय सेवा प्रवाह मार्फत मुलुकमा रोजगारीका अवसर सिर्जना, गरिबी निवारण र विपन्न वर्गको उत्थान गर्ने कार्यमा सफलता प्राप्तिका लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।


डा. राम प्रसाद घिमिरे
सचिव (राजस्व)

सञ्चालक समितिका अध्यक्षको शुभकामना



कृषि विकास बैंक लिमिटेड ५६ वर्ष पूरा गरी ५७ वर्षमा प्रवेश गरेको यस शुभ अवसरमा शेयरधनी, समस्त ग्राहक, कर्मचारी, शुभचिन्तक र सरोकारवाला सबैमा शुभकामना दिन चाहन्छु ।

कृषि पेशामा आश्रित ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनता र कृषि उद्यमीहरूको आर्थिक समुन्नति गर्न आवश्यक पर्ने पूँजी र प्रविधि उपलब्ध गराउने उद्देश्यले २०२४ साल माघ ७ गते यस बैंकको स्थापना भएको हो । यस बैंकले आफ्नो व्यवसायको सुरुवाति दिनमा कृषि उद्योग र सहकारी संस्थामा लगानी गरे तापनि अहिले ग्राहकका आवश्यकता र मागलाई ध्यानमा राखी सबै प्रकारका वाणिज्य बैकिङ्ग सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको छ । यस बैंकले एकातिर देशभरि छरिएर रहेका २८१ कार्यालयहरूबाट आम जनतालाई वित्तीय सेवा प्रदान गरेको छ भने अर्कोतिर छरिएर रहेको पूँजी संकलन गरी लाखौं कृषक, उद्यमीहरूलाई ऋण प्रवाह गरेर उत्पादन र उत्पादकत्व तथा आय वृद्धिको माध्यमबाट देशको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएको छ । सानो पूँजी आवश्यक पर्ने लक्षित समुदायहरू बैकिङ्ग सेवाबाट विमुख नहुन् भन्ने उद्देश्यले यस बैंकले साना किसान विकास कार्यक्रम सफलता पूर्वक संचालन गरी त्यसलाई निरन्तरता दिन साना किसान विकास लघु वित्त वित्तीय संस्था लि. स्थापना गर्न अग्रणी भूमिका निर्वाह गरेको छ । विश्व अर्थतन्त्र र नेपालको अर्थतन्त्र शिथिल रहेको अवस्थामा समेत बैंकले आफ्नो कारोबार विस्तार गर्न सफल भएको कुरा उल्लेख गर्न सान्दर्भिक ठान्दछु ।

यस बैंकले वित्तीय स्थायित्वका लागि प्रचलित कानून र नियामक निकायको निर्देशनको पालना, जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरीक नियन्त्रण र कर्जाको गुणस्तर कायम गर्ने कार्यलाई यस बैंकले उच्च प्राथमिकता दिएको छ । साथै यसको व्यावसायिक दक्षतामा निखार ल्याउदै आधुनिक सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग एवं लगानीमैत्री नीति र व्यवहारको माध्यमबाट व्यवसायको विस्तार र गुणस्तरीय सेवा प्रवाह मार्फत बैंकको वित्तीय स्वास्थ्यलाई सुदृढ बनाउदै लगिएको छ । बैकिङ्ग क्षेत्रमा आउन सक्ने प्रणालीगत जोखिमलाई समेत कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्न यो बैंक सक्षम रहेको विश्वास दिलाउन चाहन्छु । बैंकका शेयरधनीको हितलाई अधिकतम ध्यानमा राख्दै कर्मचारीको मनोबल उच्च राख्ने तथा उनीहरूको क्षमता विकास गर्ने विषयलाई बैंकले विशेष महत्व दिएको छ ।

बैंकलाई आजको यस सुदृढ अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउने सहयोग गर्ने मार्गदर्शन नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, सर्व साधारण शेयरधनी, सम्पूर्ण ग्राहकवर्ग, विकास साभेदार, पूर्व एवं वर्तमान सञ्चालकहरू, सम्पूर्ण कर्मचारीहरू र बैंकमा कृयाशिल ट्रेडयुनियन प्रति आभार व्यक्त गर्दै भविष्यमा पनि यस्तै प्रकारका सहयोग र सद्भावको अपेक्षा गरेको छु ।

अन्त्यमा, निरन्तर सुधार, परिवर्तन व्यवस्थापन, प्रविधिको सुरक्षित उपयोग र आन्तरिक क्षमताको वृद्धिको माध्यमबाट आगामी दिनमा आफ्नो सेवालालाई अझ छिटोछरितो, उच्च गुणस्तरीय, सुरक्षित र भरपदो बनाउदै देशको आर्थिक विकास, वित्तीय स्थायित्व, वित्तीय पहुँच र वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै यस बैंक र यसमा आवद्ध सबैको उत्तरोत्तर प्रगतिको हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

रामशरण पुडासैनी
अध्यक्ष

सञ्चालक समिति
कृषि विकास बैंक लिमिटेड

ADBL

DEBIT CARD



-  **WIDE NETWORK**
-  **CONVENIENT**
-  **SECURE & SAFE**
-  **VALID IN NEPAL & INDIA**
-  **EASY FOR SHOPPING**
-  **TIME SAVING**



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको तर्फबाट प्रतिबद्धता



कृषि विकास बैंक लि. ५६ वर्ष पूरा गरी ५७ औं वर्षमा प्रवेश गरेको यस सुखद अवसरमा नेपाल सरकार, बैंक सञ्चालक समिति, बैंकका समस्त ग्राहक वर्ग, शेयरधनी महानुभावहरू, दातृ निकाय, नियमनकारी निकाय, पूर्व कर्मचारी तथा कार्यरत कर्मचारीहरू, सञ्चारकर्मी लगायत सम्पूर्ण शुभचिन्तक संस्था एवम् महानुभावहरूमा हार्दिक आभार एवं शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

वि.सं. २०२४ माघ ७ गतेका दिन देशको कृषि तथा ग्रामीण क्षेत्रको समग्र विकास गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको यस बैंकले वि.सं. २०३२ सालमा साना किसान विकास आयोजनाबाट ग्रामीण र गरिबी निवारण कार्यक्रम मार्फत सीमान्तकृत वर्गको आर्थिक उत्थान गर्ने कार्यक्रम सुरुवात गरेको थियो । यसलाई निश्चित आकार र स्वरूप दिँदै वि.सं. २०५८ सालमा यस बैंकको पहलमा साना किसान विकास आयोजनाहरूलाई संस्थागत बैंकिङ्गको दायरामा ल्याउनका लागि साना किसान बैंकको स्थापना गरी उक्त कार्यक्रम सम्बन्धित समुदायलाई हस्तान्तरण गरियो । सरकारले खुला र उदार अर्थ नीति लिए पश्चात यस बैंकले शहरी क्षेत्रको निक्षेप संकलन गरी ग्रामीण क्षेत्रको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले वि.सं. २०४१ सालमा वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोबार सुरुवात गर्दै वि.सं. २०६२ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको वाणिज्य बैंकको इजाजतपत्र प्राप्त गरी हाल देशको अग्रणी बैंकको रूपमा कार्य गरिरहेको छ । अत्याधुनिक वाणिज्य बैंकिङ्ग सेवालाई शहरदेखि ग्रामिण क्षेत्रका सर्वसाधारणको घरदैलोमा आधुनिक प्रविधिमार्फत जोड्ने कार्य गरी "सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधासहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक" को अनुभूति दिन बैंक सधैं क्रियाशील रहेको छ ।

हाम्रा अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ्ग सेवाहरू: Internet Banking, Mobile Banking, QR Banking, Connect IPS, ECC, ABBS लगायत सम्पूर्ण आधुनिक बैंकिङ्ग सेवाहरू हाम्रा सम्पूर्ण शाखाबाट उपलब्ध छन् । विदेशमा बस्ने नेपाली समेतले अनलाइनबाट विदेशी मुद्रा तथा नेपाली मुद्रामा बचत तथा मुद्दति खाता खोल्न सकिने व्यवस्था लागू गरिएको छ । SWIFT कारोबार तथा ADBL Remit मार्फत विश्वभरबाट तथा नेपालभित्र पनि जुनसुकै ठाउँमा रकम तत्काल पठाउने सुलभ व्यवस्था गरिएको छ । बैंकले एकातर्फ प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी डिजिटल बैंकिङ्ग सेवा मार्फत सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकिङ्ग सुविधा अन्तर्गत निक्षेप संकलन, उद्योग, व्यापार, पूर्वाधार, उर्जा क्षेत्रमा कर्जा, प्रतिपत्र, बैंक जमानत जस्ता गैरकोषमा आधारित बैंकिङ्ग सेवाहरू उपलब्ध गराउन र अर्कोतर्फ कृषि क्षेत्रको अगुवा (Lead) बैंकको रूपमा आफूलाई स्थापित गर्दै कृषि क्षेत्रको विशिष्टीकृत वित्तीय संस्थाको रूपमा आफ्ना सेवाहरू विस्तार गरेको छ । सम्पूर्ण बैंकिङ्ग कारोवारहरूलाई व्यवस्थित रूपले अभिलेखिकरण गर्न र बैंकको सेवा तथा सुविधालाई चुस्त दुरुस्त बनाउन बैंकले उच्च प्रविधियुक्त विश्वस्तरीय कोर बैंकिङ्ग सफ्टवेयर T24 लागु गरेको छ भने कर्जा प्रशासन सञ्चालन तथा अन्य विविध बैंकिङ्ग सेवा लगायत प्रशासनिक कार्यहरूलाई विभिन्न सफ्टवेयरहरू मार्फत अटोमेशन गरी सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ ।

यस ऐतिहासिक घडीमा बैंकले आफ्नो दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य एवं दीर्घकालीन लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न एवं आवश्यकता अनुरूपका बैंकिङ्ग सेवा तथा सुविधा र बढीभन्दा बढी डिजिटल बजारको मागमा आधारित सेवा सुविधा मार्फत ग्राहकको पूर्ण सन्तुष्टि, बैंकको समग्र व्यवसाय वृद्धिका लागि दिगो श्रोतको परिचालन, कर्जा लगानीमा वृद्धि एवं कर्जा मिश्रणको समुचित व्यवस्थापन, गैर बैंकिङ्ग सम्पत्ति व्यवस्थापन, बजार मैत्री ब्याजदर व्यवस्थापन, संस्थागत सुशासन, आन्तरिक नियन्त्रण तथा बैंकिङ्ग कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम व्यवस्थापन गर्न विवेकशील नियम (Prudential Norms) र अन्तर्राष्ट्रिय उच्चतम बैंकिङ्ग अभ्यासहरू (International Best Banking Practices) को पालना गर्न बैंक व्यवस्थापन पूर्ण रूपमा कटिबद्ध तथा क्रियाशील रहेको छ । आगामी दिनहरूमा हाम्रा बैंकिङ्ग सेवाहरूलाई आधुनिक वित्त बजारसँगै थप अद्यावधिक गराउँदै उत्पादनशील अर्थतन्त्र निर्माण गर्न सरकार तथा केन्द्रीय बैंकको लक्ष्य पूरा गर्न तथा सरोकारवालाहरूको अधिकतम दिगो समृद्धिका लागि निरन्तर कार्य गरिरहने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

मिति: २०८० माघ ७ गते

गोविन्द गुरुङ

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
कृषि विकास बैंक लिमिटेड



बैंकमा खाता खोलौ बचत गर्ने बानी बसालौ



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

सञ्चालक समिति



रामशरण पुडासैनी
अध्यक्ष



महेश आचार्य
सञ्चालक
प्रतिनिधि- नेपाल सरकार



डा. राजेन्द्रप्रसाद मिश्र
सञ्चालक
प्रतिनिधि- नेपाल सरकार



संजिव पौडेल
सञ्चालक
प्रतिनिधि- सर्वसाधारण शेयरधनी



गोविन्द प्रसाद भट्टराई
सञ्चालक
प्रतिनिधि- सर्वसाधारण शेयरधनी



विनोद कुमार गुरागाईं
सञ्चालक
प्रतिनिधि- सर्वसाधारण शेयरधनी



रिता सुवेदी
स्वतन्त्र सञ्चालक



हिमलाल पौडेल
कम्पनी सचिव

ADBL
Remit

नेपालभरी जुनसुकै ठाउँमा
पैसा पठाउन र पाउन भरपर्दो माध्यम



- ✦ तुरुन्तै प्राप्त गर्न सकिने
- ✦ सरल, सहज अनि सुरक्षित
- ✦ न्यूनतम शुल्क
- ✦ देशैभरीका कार्यालयबाट प्रदान गरिने



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

कृषि विकास बैंक लि.

व्यवस्थापन समूह



गोविन्द गुरुड
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत



प्रताप सुवेदी
उपमहाप्रबन्धक
(कर्जा स्वीकृति/नियन्त्रण)



डा. बाबुकाजी थापा
उपमहाप्रबन्धक
(कर्जा व्यवसाय)



यज्ञ प्रकाश न्यौपाने
उपमहाप्रबन्धक
(मार्केटिङ्ग)



दीर्घ बहादुर अर्याल
उपमहाप्रबन्धक
(संचालन/सेवा)



प्रेम कुमार श्रेष्ठ
उपमहाप्रबन्धक
(वित्त)

विभागस्तरीय विभागीय प्रमुख

- मीनराज पोखरेल, वि.प्र., केन्द्रीय सञ्चालन विभाग
- सुशील हुमागाई, वि.प्र., आ.ले.प. तथा निरीक्षण विभाग
- सुदीपकुमार दाहाल, वि.प्र., कर्जा व्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग
- वासु अधिकारी, वि.प्र., वित्त तथा योजना विभाग
- निर्मलराज कोइराला, वि.प्र., कानून विभाग
- अजय कुमार रिमाल, वि.प्र., केन्द्रीय तालिम प्रतिष्ठान
- प्रकाश कँणेल, वि.प्र., असुली तथा संकलन विभाग
- ई. अनिलकुमार यादव, वि.प्र., सूचना प्रविधि विभाग
- सुन्दर प्रसाद खतिवडा, वि.प्र., सामान्य सेवा विभाग
- विना शर्मा, वि.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग
- राजेशकुमार श्रीवास्तव, वि.प्र., प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय
- चन्द्रसिंह थापामगर, वि.प्र., कृषि कर्जा तथा परियोजना व्यवस्थापन विभाग
- सरोजकुमार साह, वि.प्र., कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण विभाग
- रुकमिणी भट्ट उपाध्याय, वि.प्र., कम्प्लायन्स विभाग
- माधव रिजाल, वि.प्र., भौतिक सम्पत्ति तथा नयाँ परियोजना विकास विभाग
- डालेन्द्र थापा, वि.प्र., जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग
- गोकुलप्रसाद पनेरु, वि.प्र., ट्रेड फाइनेन्स तथा जमानत संचालन विभाग
- हिमलाल पौडेल, वि.प्र., कम्पनी सचिवालय
- जगदीश्वर पन्थी, वि.प्र., कर्जा प्रशासन तथा अनुगमन विभाग
- मनोजभक्त आचार्य, वि.प्र., एकीकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग
- गिरीराज रेग्मी, वि.प्र., डिजिटल बैंकिङ विभाग

प्रदेश निर्देशकहरू

- गण्डकी- प्रदेश निर्देशक, घनेन्द्र अधिकारी, प्रदेश कार्यालय पोखरा
- बागमती- (क) प्रदेश निर्देशक, गिरीधारी पौडेल, प्रदेश कार्यालय काठमाडौं
(ख) प्रदेश निर्देशक, निकु आचार्य, प्रदेश कार्यालय चितवन
- लुम्बिनी- (क) प्रदेश निर्देशक, नारायणप्रसाद आचार्य, प्रदेश कार्यालय, भैरहवा
(ख) प्रदेश निर्देशक, राजेन्द्र रानाभाट, प्रदेश कार्यालय दाङ
- कोशी- प्रदेश निर्देशक, रञ्जन खनाल, कोशी प्रदेश कार्यालय
- मधेश- (क) प्रदेश निर्देशक, तिलक प्रधान, प्रदेश कार्यालय जनकपुर
(ख) प्रदेश निर्देशक, रामप्रसाद गजुरेल, प्रदेश कार्यालय वीरगन्ज
- सुदूरपश्चिम- प्रदेश निर्देशक, अर्जुनप्रसाद ढुंगाना, प्रदेश कार्यालय धनगढी
- कर्णाली- प्रदेश निर्देशक, डा. सुरोज टण्डन, प्रदेश कार्यालय सुर्खेत

मुख्य शाखास्तरीय प्रबन्धक

- सरिताकुमारी पोखरेल दाहाल, मुख्य शाखा प्रबन्धक, लगनखेल
- नविनकुमार पाख्रिन, मुख्य शाखा प्रबन्धक, कर्पोरेट बैंकिङ रामशाहपथ
- खुर्सेद अहमद, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा रत्नपार्क
- टंकप्रसाद पोखरेल, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा विराटनगर
- अनोज बस्नेत, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा धम्बोजी

ADBL

रेमिटान्स खाता

ADBL रेमिटान्स बचत र मुद्दती खाता



- » विदेशमा रहेका नेपाली नागरिक तथा निजको एकाघर परिवारका सदस्यको नाममा खाता खोल्न सकिने
- » विदेशबाट पनि अनलाइन खाता खोल्न सकिने
- » आकर्षक ब्याजदर



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA



कृषि विकास बैंक लि.

बैंक समाचार

५७ औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क

सम्पादन समूह

दीर्घबहादुर अर्याल
डा. बाबुकाजी थापा
सुन्दरप्रसाद खतिवडा
हिमलाल पौडेल
खेमराज काफ्ले

कार्यकारी सम्पादक

विदुर कुमार श्रेष्ठ

डिजाइन

भक्तबहादुर कार्की

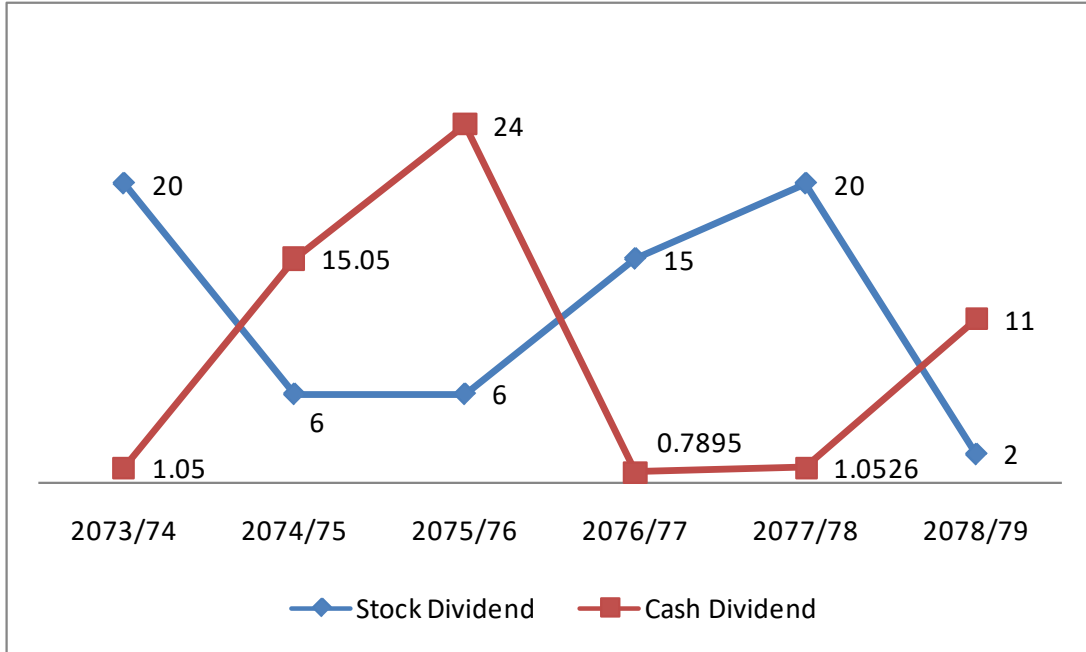
मुद्रण

वेस्टर्न प्रिन्टिङ सपोर्ट

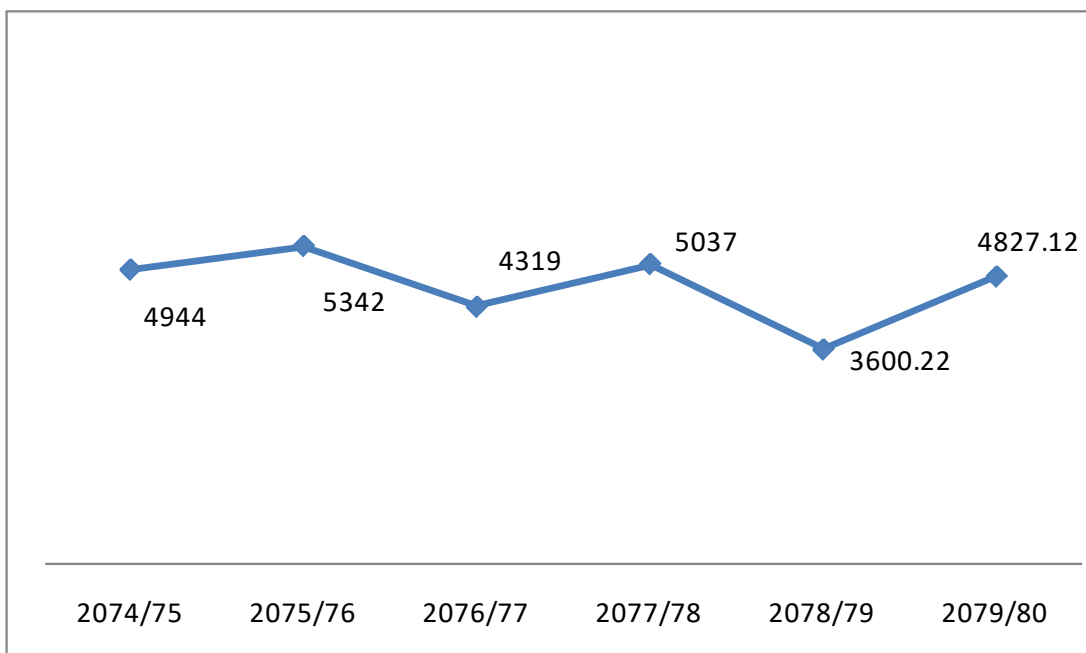
कृषि विकास बैंक लि., मुख्य कार्यालय, सामान्य सेवा विभागका लागि
सूचना तथा प्रकाशन र श्रव्यदृश्य शाखाद्वारा प्रकाशित तथा वितरित

Key Performance Highlights

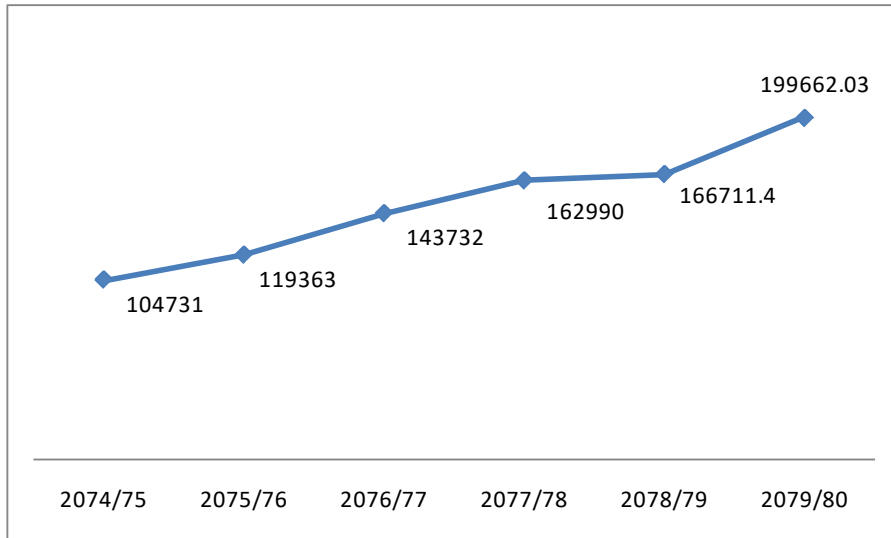
Stock and Cash Dividend Percentage



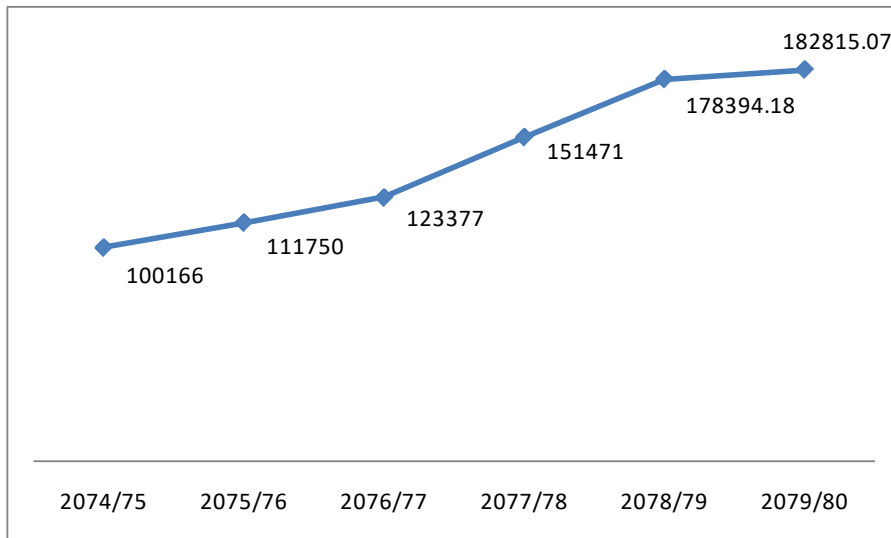
Operating Profit Rs. (Millions)



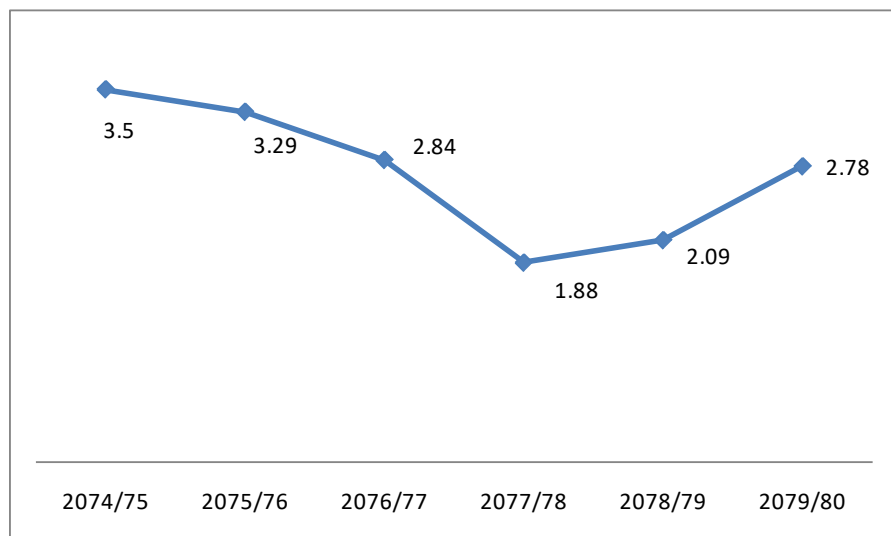
Deposit Rs.(Millions)



Loans Rs. (Millions)



NPL Percentage



ADBL ONLINE ACCOUNT

- ० मौज्जातमा खाता खोल्न सकिने
- अनलाइनबाटै रकम जठमा गर्न सकिने
- घरमै बसीबसी कारोवार गर्न सकिने
- देश विदेश जहाँबाट पनि कारोवार गर्न सकिने



कृषि विकास बैंक लिमिटेड Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL
SWIFT



कृषि विकास बैंक लिमिटेड Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

सम्पादकीय

नेपाल सरकारको चालु आर्थिक वर्षको बजेटको नीति तथा प्राथमिकतालाई आत्मसात गर्नुका अतिरिक्त नेपाल राष्ट्र बैंक लगायत अन्य नियामक निकायका निर्देशनको पालना गर्दै देशको दिगो, फराकिलो र समावेशी आर्थिक विकासको लागि देशविदेशमा छरिएर रहेको पुँजी, सिप, प्रविधि तथा अनुभवलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरूमा परिचालन गरी देशको आन्तरिक उत्पादन र उत्पादकत्व क्षमतामा वृद्धि तथा सन्तुलित क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय विकास र गरिबी न्यूनीकरणमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँदै कृषि विकास बैंक लिमिटेडले आफ्नो सेवाको ५६ वर्ष पूरा गरी ५७ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस अवसरमा हामी आदरणीय सेयरधनी महानुभावहरू, समस्त ग्राहकवर्ग, नेपाल सरकार एवं सम्पूर्ण शुभेच्छुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

कृषि कर्जामा अग्रणी भूमिका निभाउन कम लागतका दीर्घकालीन स्रोतहरूको पहिचान गरी सोको लागि विभिन्न दातृ निकायहरूसँग नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयमार्फत यस बैंकसँग सहकार्य गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । यसअन्तर्गत बैंकले कृषि मुख्य श्रृङ्खला तथा वनजन्य उद्योग एवं व्यवसायहरूको विकास तथा विस्तार गर्ने कार्य गरेको छ भने बैंकले नेपाल सरकारको सहयोगमा संचालन भइरहेको विभिन्न कार्यक्रमहरूलाई अझ प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न र वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका युवालाई कृषिमा आबद्ध गराउन सहूलियतकर्जा, क्षमता अभिवृद्धि एवं प्रविधि विकासका लागि सहाकार्य गर्ने कार्य पनि गरिरहेको छ ।

बैंकले वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोवारलाई विस्तार गर्ने क्रममा विभिन्न किसिमका आधुनिक र प्रविधियुक्त बैंकिङ्ग प्रोडक्टहरूको विकास र विस्तार गरेको छ । बैंकले कर्जा संरचनालाई क्रमशः परिवर्तन गर्दै कर्पोरेट व्यवसाय र साना मझौला तथा ठूलो कर्जा विस्तार गर्दै जाने नीति लिएको छ । अत्याधुनिक र ग्राहकमैत्री गुणस्तरीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्न सबै नेपालीको घरआँगनसम्म सहज बैंकिङ्ग पहुँच भन्ने अभियानलाई तीव्रताका साथ अगाडि बढाउन आधुनिक बैंकिङ्गका प्रोडक्टहरू जस्तै: IPS, Connect IPS, Visa Debit Card, Credit Card, RTGS, Visa Debit Card, Internet Banking, Mobile Banking, E-Sewa, Fonpay, CASBA, DMAT, Five In One, Dollar Card सेवा जस्ता आधुनिक E-Banking को उपकरणहरूको प्रयोगलाई तीव्रता दिएको छ ।

बैंकले व्यवसाय संचालनमा सबै सरोकारवाला सेयरधनी, नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायतका विभिन्न नियामनकारी निकाय, ग्राहक, दातृ निकाय र अन्य सम्बन्धित पक्षहरूसँग व्यावसायिक, पारदर्शी र असल सम्बन्ध कायम राख्दै तथा आफ्नो कारोवारलाई चुस्त, दुरुस्त, प्रतिस्पर्धी एवं नाफामूलक बनाउँदै सामावेशी बैंकिङ्गको सिद्धान्तअनुरूप आफ्नो सेवा विस्तार गर्दै लगेरहेको छ ।

अन्त्यमा यस बैंकको उत्तरोत्तर प्रगति तथा विकासका निम्ति प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनु हुने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाप्रति पुनः हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै बैंकले प्रवाह गर्ने सेवा र व्यवसायलाई अझ गुणस्तरीय तुल्याउँदै वित्तीय क्षेत्रको अब्बल बैंकको रूपमा आफूलाई उभ्याउने प्रतिबद्धताका साथ बैंकको ५७ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका विशिष्ट महानुभावहरू, योजनाविद्, प्राध्यापक एवं विज्ञ लेखकहरूको महत्वपूर्ण लेख, रचनासहितको बैंक समाचारको ५७ औं विशेषाङ्क प्रकाशित गरेका छौं । यस प्रकाशनमा प्रकाशित सामग्रीले अवश्य पनि सम्बद्ध सबै पाठक वर्गमा नवीनतम ज्ञान र बौद्धिक खुराक प्रदान गर्दै थप उर्जा र हौसला प्रदान गर्नेछ भन्ने विश्वासका साथ पुनः हार्दिक बधाई एवं शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

विषयसूची

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
नेपाली खण्ड		
१.	“कृषि विकास बैंक लि. ले बैकिङ बजारमा आफ्नो उपस्थितिलाई बलियोसँग स्थापित गरेको छ” (अन्तर्वार्ता : प्रमुख कार्यकारी अधिकृत गोविन्द गुरुङ)	३
२.	कृषि, ग्रामीण क्षेत्र र साना किसानदेखि आधुनिक बैकिङसम्म कृषि विकास बैंक लि. : स्थापना, हालको अवस्था र देशको आर्थिक विकासमा पुऱ्याएको योगदान - प्रताप सुवेदी	११
३.	सेयर बजारका बारेमा केही कुरा - देवेन्द्रप्रताप शाह	१९
४.	आर्थिक वृद्धिमा केन्द्रीय बैंकको भूमिका - डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	२५
५.	विप्रेषण र क्रिप्टोकरेन्सी तथा नेपालले लिएको नीतिगत व्यवस्था - रामु पौडेल	३०
६.	देशको विकासका लागि मानव पुँजी निर्माण - डा. लोकनाथ भुसाल	३९
७.	नेपालमा लघु बिमा सेवा एक परिचय - नरेश कुमार रोका	४४
८.	नेपालमा विकास सहायता परिचालन: व्यवस्था र अवस्था - इन्द्रबहादुर देवकोटा	४८
९.	धितोपत्र बजारको परिचय, नियमनको आवश्यकता, महत्व, वर्तमान अवस्था र सुधार - डा. नवराज अधिकारी	५८
१०.	नीति चक्र: एक सिंहावलोकन - गणेश श्रेष्ठ	६४
११.	मुलुकको अर्थतन्त्र एव उद्यमशीलताको विकासमा बैकिङ क्षेत्रको योगदान - गिरीधारी पौडेल	६८
१२.	कर्णालीका बहुआयामिक विधि र पद्धति एवं कृषि विकास बैंक लि. का नीति र संस्कृति - डा. सुरोज टण्डन	७०
१३.	धितोपत्र बजारमा उपकरण छनौट र जोखिम एवं लगानीका विविध आयाम - नारायणप्रसाद शर्मा	७७
१४.	मुलुक निर्माणको शर्त : सकारात्मक सोच निर्माण - प्रेमप्रसाद आचार्य	८६
१५.	नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषणको योगदान र प्रभाव - विजय कुमार पण्डित	९०
१६.	समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वका लागि वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीचको अन्तर्सम्बन्ध - रामबहादुर के.सी.	९३

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
१७.	सरकारी स्वामित्व प्राप्त संस्थाहरू आपसी समझदारी गरी कृषि विकास बैंक लगायतका संस्थाहरूको सेवा व्यवसायमा प्रभावकारी व्यवसाय विस्तारका सम्भावना तथा सरकारलाई हुने फाइदाहरू - मीनराज पोखरेल	१००
१८.	कोभिड-१९ ले नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा पारेको असर, बजेट वक्तव्य एवं मौद्रिक नीतिमार्फत आर्थिक पुनरुत्थानका लागि संचालित राहत तथा सहूलियत कार्यक्रमहरू र यसका परिणाम - जगदीश्वर पन्थी	१०४
१९.	कर्जाको गुणस्तर र ऋण असुली प्रक्रिया - निर्मलराज कोइराला	११९
२०.	कर्जा जोखिम र कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा विभिन्न तहहरूको भूमिका - मनोजभक्त आचार्य	१२२
२१.	विषादीको प्रयोगमा बेथिति रोकौं - विजयराम पोखरेल	१२७
२२.	नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा असल शासनको महत्त्व— समस्या समाधानका उपाय - गम्भीरबहादुर हाडा	१३०
२३.	नेपालमा डिजिटल करेन्सीको सम्भावना, अवसर, जोखिम र चुनौतीहरू - निरञ्जन पौडेल	१४४
२४.	कृषि विकास बैंक लि. को विगत, वर्तमान र अबको बाटो - प्रकाश अर्याल	१४७
२५.	व्यावसायिक संस्थामा कार्यालय सञ्चालनका मजबुत आधारहरू - विनोद कोइराला	१५३
२६.	समय व्यवस्थापन (Time Management): के र कसरी ? - काशीनाथ भट्टराई	१५६
२७.	रणनीतिक योजना (Strategic Planning) - ध्रुव पौडेल	१५९
२८.	नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विकास र बैंकहरूको एकत्रीकरण (Consolidation) - नारायणलाल श्रेष्ठ	१६५
२९.	नेपालको संविधानमा आर्थिक विषयको पाटो - हिमलाल श्रेष्ठ	१७३
३०.	जोखिम व्यवस्थापनमा प्रमुख जोखिम सूचकको भूमिका - अमृतप्रसाद पौड्याल	१७९
३१.	प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय साधन परिचालनका विविध आयामहरू - ललितकुमार शर्मा	१८३
३२.	समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन (Total Quality Management) - अधिवक्ता दिपक खतिवडा	१८८
३३.	विवेकशील नियमनबाट वित्तीय क्षेत्रको सबलता - कृष्ण निरौला	१९३
३४.	कृषि विकास बैंक लि. मा सेवा प्रवेश पूर्वको अनुभव र देखेको भविष्य - नारद बोगटी	१९८

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
--------	--------	-------

English Section

३५.	Credit Lending Culture and Trend in ADBL- a Discourse on Need of Project Financing and Way Forward - <i>Dr. Babu Kaji Thapa</i>	२०५
३६.	Marketing Strategies of Financial Institutions in Nepal - <i>Yagya Prakash Neupane</i>	२११
३७.	Unleashing Prosperity through Agricultural Value Chain Finance: Few examples - <i>Beena Sharma</i>	२१६
३८.	Compliance Culture in Bank and Financial Institutions - <i>Rukmini Bhatta</i>	२२०
३९.	Liquidity and its Determinants - <i>Krishna Nakarmi</i>	२२३
४०.	Agriculture Credit Lending Potential in Nepal - <i>Ghuran Thakur</i>	२३१
४१.	Bond Market in Nepal: Needs and Prospects - <i>Rawat Shrestha</i>	२३६
४२.	Non-Fund Businesses in Bank (Opportunities and Challenges) - <i>Arun Sigdel</i>	२४१
४३.	Digital Banking Awareness in Nepal: Current Practices and Future Adaptations - <i>Giriraj Regmi</i>	२५०
४४.	Organizational Change - <i>Bhola Nepal</i>	२५२
४५.	Cybersecurity and It's Relevance in the Banking Sector - <i>Deep Singh Rawat</i>	२५८
४६.	Role of Technology in Nepalese Financial System - <i>Narayan Paudel</i>	२६३
४७.	Banking Technology and Security - <i>Nita Koirala</i>	२६९
४८.	Central Bank Regulations and its Impact on Financial System of the Country - <i>Tolakanta Adhikari</i>	२७०
४९.	Closure of American Banks: Causes, Lessons and Alertness - <i>Dwaipayan Regmi</i>	२७३
५०.	Revolutionizing Finance: The Present and Future of AI Transformation in Banking Sector - <i>Kishor Singh</i>	२७९
५१.	Banking in the Digital Spotlight:Decoding the Impact of Digital Marketing Strategies - <i>Er. Anu Giri</i>	२८४
५२.	Ensuring Workplace Equality: Safeguarding the Rights of Individuals with Disabilities Against Discrimination - <i>Pratigya Bhatta</i>	२९१
५३.	The Impact of Artificial Intelligence - <i>Abhisek Bhattarai</i>	२९५

नेपाली खण्ड

‘कृषि विकास बैंक लि. ले बैंकिङ बजारमा आफ्नो उपस्थितिलाई बलियोसँग स्थापित गरेको छ’

कृषि विकास बैंक लि. को ५७ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा बैंकको समग्र कारोबारको स्थिति, बैंकले अपनाएका रणनीति तथा भविष्यका योजनाहरूका बारे बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत **श्री गोविन्द गुरुङ**सँग बैंकका वरिष्ठ शाखा प्रमुख खेमराज काफ्ले, वरिष्ठ लेखा अधिकृत (सिए) कृष्ण निरौला र वरिष्ठ व्यवसाय अधिकृत विदुर कुमार श्रेष्ठले लिनुभएको अन्तर्वार्ता :



तपाईंको आफ्नो कार्य अनुभव र पृष्ठभूमिलाई मध्यनजर गर्दा प्रथम पटक सरकारी स्वामित्वको बैंकमा प्रवेश गर्नुभएको छ, कस्तो अनुभव गरिरहनुभएको छ ?

प्रश्नको लागि धन्यवाद । समग्रतामा भन्नुपर्दा बैंकिङ व्यवसायसँग सम्बन्धित कार्यको हिसाबले खासै फरक छैन तर प्रशासनिक तथा जनशक्ति व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यको हिसाबले केही नौलो अनुभव भइरहेको छ । तपाईंले भन्नुभए जस्तै कृषि विकास बैंकमा प्रवेश गर्नुभन्दा अगाडि करिब २७ वर्ष विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी निजी क्षेत्रका वाणिज्य बैंकहरूमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतसम्मको जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै गर्दा सरकारी स्वामित्वको बैंकको कार्यानुभव नभए पनि सरकारी बैंक तथा अन्य सरकारी निकायहरूमा कसरी काम हुन्छ भन्ने बारेमा पूरै अनभिज्ञ भन्ने थिइन । बैंक निजी क्षेत्रको वा सरकारी स्वामित्व जुनसुकै भए पनि बैंकिङ व्यवसाय एउटै सिद्धान्त र आधारमा बसेर काम गर्ने र नियामक निकाय पनि एउटै हुने भएकोले तात्त्विक भिन्नता खासै

“

बैंकको प्रमुख उद्देश्य भनेको नै निक्षेपकर्ताहरूको हित संरक्षण तथा संस्थागत सुशासन कायम गर्दै उपलब्ध स्रोतको उचित व्यवस्थापन गरी सेयरधनीहरूलाई अधिकतम प्रतिफल दिने हो । यस मामलामा कृषि विकास बैंक पछाडि परेको छैन र आगामी दिनहरूमा यसलाई अझ थप परिष्कृत गर्दै लगिने विश्वास दिलाउन चाहन्छु ।

”

नहुने भएता पनि निर्णय प्रक्रिया र कार्यान्वयन प्रक्रिया भने केही फरक र परम्परागत हुने अनुभव गरेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. स्थापनाको ५७ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस अवसरमा के भन्नुहुन्छ ?

बैंक स्थापना भएको ५७ वर्ष प्रवेश आफैमा एउटा कोशेढुंगा हो । यस अवसरमा नेपाल सरकार, बैंकका सम्पूर्ण सेयरधनीहरू, ग्राहकवर्ग, नियमनकारी निकायहरू, बैंकमा कार्यरत र पूर्व कर्मचारीहरू र अन्य सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई सेवा गर्ने मौका दिनुभएकोमा र कृषि विकास बैंकलाई विश्वास गर्नुभएकोमा हार्दिक धन्यवादसहित आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

नेपालको अति दुर्गमदेखि महानगरहरूसम्म र देशको ७७ वटै जिल्लामा आफ्नो कार्य सञ्जाल फैलिएको यस

गरी सेयरधनीहरूलाई अधिकतम प्रतिफल दिने हो । यस मामलामा कृषि विकास बैंक पछाडि परेको छैन र आगामी दिनहरूमा यसलाई अझ थप परिष्कृत गर्दै लगिने विश्वास दिलाउन चाहन्छु ।

बैंकिङ बजारमा कृषि विकास बैंकको वर्तमान अवस्थाका सम्बन्धमा संक्षेपमा प्रकाश पारिदिनुहुन्छ कि?

कृषि विकास बैंकको स्थापना गर्नुको प्रमुख उद्देश्य ग्रामीण जनता र विशेष गरी कृषकहरूसमक्ष बैंकिङ पहुँच पुऱ्याउनु र देशको कृषि क्षेत्रको विकास गर्दै आधुनिक कृषि प्रणाली विकास गर्न सहयोग गर्नु रहेको थियो । वि.स. २०६२ सालमा आएर मात्रै कृषि विकास बैंक एउटा वाणिज्य बैंकको रूपमा रूपान्तरण भएको हो । कृषि विकासको लागि सरकारको एजेन्टको रूपमा काम गर्दै आएको ९० प्रतिशतभन्दा बढी सरकारी स्वामित्व भएको बैंकबाट पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रूपमा ४९ प्रतिशत सर्वसाधारणको समेत लगानी भएको वाणिज्य बैंकको रूपमा आफूलाई स्थापित गराउनु आफैमा एउटा चुनौती हुँदाहुँदै पनि बैंकले बैंकिङ बजारमा आफ्नो उपस्थितिलाई बलियोसँग स्थापित गरेको छ । अन्य बैंकहरू एक आपसमा गाभिएर वा प्राप्ति गरेर ठूलो भइरहेको अवस्थामा कृषि विकास बैंक आफ्नै क्षमताले ठूला बनेका बैंकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गरिरहेको छ । निक्षेपकर्ताहरूलाई विभिन्न सेवा सुविधा दिँदै आइरहेको छ भने कर्जाग्राहीहरूलाई उहाँहरूको आवश्यकता अनुसारको स्रोत व्यवस्थापनका लागि कर्जा उपलब्ध गराउदै आइरहेको छ । बैंकले उच्च प्रविधियुक्त सफ्टवेयरको प्रयोग र डिजिटल बैंकिङमार्फत् भुक्तानीका विभिन्न माध्यमहरूको प्रयोगले कारोवारमा सहजीकरण गराइरहेको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा बैंकिङ बजारमा उपलब्ध सबै किसिमका सेवा तथा सुविधाहरू प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा कृषि विकास बैंकले उपलब्ध गराउँदै आएको छ भने यसका लगानीकर्ताहरूलाई उचित प्रतिफल पनि दिँदै आइरहेको छ ।



बैंकले उच्च प्रविधियुक्त सफ्टवेयरको प्रयोग र डिजिटल बैंकिङमार्फत् भुक्तानीका विभिन्न माध्यमहरूको प्रयोगले कारोवारमा सहजीकरण गराइरहेको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा बैंकिङ बजारमा उपलब्ध सबै किसिमका सेवा तथा सुविधाहरू प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा कृषि विकास बैंकले उपलब्ध गराउँदै आएको छ ।



बैंकले २८२ वटा कार्यालयहरूमार्फत् अति विपन्न वर्गका किसानदेखि उद्योगी व्यवसायीसम्म बैंकिङ पहुँच पुऱ्याई १ लाख ९० हजारभन्दा बढी ग्राहकहरूलाई अत्याधुनिक बैंकिङ सेवा दिँदै आइरहेको छ । त्यसका अतिरिक्त यसका लगानी कर्ता नेपाल सरकारदेखि सर्वसाधारण सेयरधनीसम्मलाई उहाँहरूको लगानीमा समुचित प्रतिफल समेत उपलब्ध गराउँदै आएको छ । बैंकको प्रमुख उद्देश्य भनेको नै निक्षेपकर्ताहरूको हित संरक्षण तथा संस्थागत सुशासन कायम गर्दै उपलब्ध स्रोतको उचित व्यवस्थापन

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा हाल देखिएको कर्जा प्रवाहको सुस्त गतिलाई कसरी हेर्नुभएको छ र कृषि विकास बैंकको कर्जाको अवस्था कस्तो छ ?

कोभिडपश्चात त्यसको प्रभाव तथा रसिया र युक्रेन विचको लडाइँले गर्दा विश्व अर्थतन्त्र नराम्रोसँग प्रभावित हुन पुग्यो जसको असर नेपालमा पनि देखिन थालेको छ । पर्यटन क्षेत्रमा परेको नकारात्मक प्रभाव, चर्को



मूल्यवृद्धि, सरकारको विकास खर्चमा उल्लेख्य रूपमा वृद्धि हुन नसक्नु, उत्पादन क्षेत्रको विस्तारमा सुस्तता तथा रोजगारीमा कटौती जस्ता कारणहरूले सर्वसाधारणको त्रयशक्तिमा कमी आउनुका कारणले देशको अर्थ व्यवस्थामा प्रभाव परिरहेको अवस्थामा देशमा हाल कर्जा प्रवाहमा अपेक्षित माग आउन सकिरहेको छैन । चालु आव.मा बैंकले करिब ३५ अर्ब थप कर्जा वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यसमध्ये हालसम्म करिब १० अर्ब २२ करोड थप लगानी भइसकेको छ । लक्ष्यको तुलनामा यो पक्कै कम प्रगति हो तर समग्र बैंकिङ बजारमा औसत तीन प्रतिशतको हाराहारीमा कर्जा वृद्धि भएको अवस्थामा यस बैंकको कर्जा वृद्धि ५.६० प्रतिशत रहेको छ । हाल बैंकहरूसँग लगानीयोग्य रकमको अभाव नभएको अवस्थामा आर्थिक गतिविधिमा तीव्रता र सरकारको पुँजीगत खर्चको आकार बढनासाथ बजार चलायमान हुने र क्रमशः कर्जाको माग बढ्ने र बैंकको कर्जा वृद्धि लक्ष्यको नजिक पुग्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

कृषि क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धनका लागि यस बैंकले के कस्तो सेवाहरू प्रवाह गरेको छ ?

कृषि विकास बैंक स्थापनाको उद्देश्य नै कृषि क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धन गर्नु रहेको थियो । यसका अतिरिक्त ग्रामीण जनता समक्ष बैंकिङ सेवाको सहज पहुँच पुऱ्याउनु पनि यसको लक्ष्य रहेको थियो । कृषि विकास बैंक ऐन, २०२४ अन्तर्गत सञ्चालन गर्दा होस् वा छाता ऐनको रूपमा आएको बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अन्तर्गत सञ्चालन हुँदा होस् कृषि विकास बैंकले आफ्नो प्रमुख उद्देश्यलाई अभैसम्म छाडेको छैन । त्यसैकारण कृषि विकास बैंकको करिब एक तिहाइ लगानी कृषि क्षेत्रमा नै रहेको छ । बैंकले यस क्षेत्रमा लगानी बढाउन आवश्यक पर्ने स्रोतको व्यवस्थापका लागि समेत विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्दै आएको छ । यसका लागि बैंकले १८ अर्बको कृषि बण्ड जारी गरिसकेको छ भने थप ६ अर्ब अनुकुल समयमा जारी गरिने छ । यसैगरी नेपाल सरकार मार्फत् विभिन्न दातृ निकायहरूबाट सहूलियतपूर्ण स्रोत परिचालन गरी दूरदराजका किसानहरूलाई सहूलियतपूर्ण व्याजदरमा कृषि कर्जा प्रदान गर्दै आइरहेको छ । यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारको सहूलियतपूर्ण कर्जा लगायत बैंकको आफ्नै स्रोतबाट पनि सकेसम्म कम व्याजदरमा कृषि उद्यमीहरूलाई आवश्यक पर्ने कर्जा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । कृषि क्षेत्रको वास्तविक विकासको लागि

अबका दिनहरूमा बैंकले केवल निर्वाहमुखी कृषिका लागि मात्र नभई व्यावसायिक कृषि परियोजनाहरूमा लगानी गर्नु पर्दछ भन्ने मान्यता लिएको छ र कृषि उत्पादनहरूको आयात प्रतिस्थापन गर्ने तथा निर्यात हुनसक्ने खालका परियोजनाहरू छनौट गरी लगानी गर्ने रणनीति समेत लिएको छ ।

नेपाल सरकारको “उत्पादन साथमा अनुदान हातमा” भन्ने नारालाई सफल बनाउन कृषि विकास बैंकको भूमिका के रहन्छ ?

नेपाल सरकारले चालु आव. देखि ल्याएको “उत्पादन साथमा अनुदान हातमा” भन्ने कार्यक्रम वास्तविक कृषि उत्पादकले अनुदान प्राप्त गरुन् भन्ने अभिप्रायले ल्याएको छ । पहिलेको अनुदान कार्यक्रम वितरणमुखी भएको भन्ने गुनासो बढेपछि यस्तो कार्यक्रम आएको हो । यसमा नेपाल

“

कृषि क्षेत्रको वास्तविक विकासको लागि अबका दिनहरूमा बैंकले केवल निर्वाहमुखी कृषिका लागि मात्र नभई व्यावसायिक कृषि परियोजनाहरूमा लगानी गर्नु पर्दछ भन्ने मान्यता लिएको छ

”

सरकारले दिने अनुदानको मापदण्ड अनुसार उपलब्ध हुने रकमलाई वास्तविक उत्पादकसम्म पुऱ्याउन वास्तविक कृषकको पहिचान, अनुदान योग्य कृषि उत्पादनको छनौट र अनुदान वितरणमा उत्पादनसँग समन्वय गर्ने कार्यमा कृषि विकास बैंकले आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

बैंकले दिगो स्रोत व्यवस्थापन गरी ग्रामीण अर्थतन्त्र र कृषि, वन क्षेत्रको विकासका लागि के कस्ता परियोजनाहरू संचालन गरिरहेको छ र त्यस्ता परियोजनाहरूबाट बैंक तथा देशलाई के कस्तो फाइदा पुग्ने देख्नुहुन्छ ?

ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकासका लागि लामो अवधिको योजना बनाई त्यसको सफल कार्यान्वयनका लागि मध्यम

र छोटी अवधिको योजनाहरू निर्माण र कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ । ग्रामीण अर्थतन्त्र, कृषि तथा वन क्षेत्रको विकासका लागि बैंकले आफ्नै पहलमा दश वर्षसम्म समयावधि भएको कृषि बण्डमार्फत् करिब २४ अर्ब संकलन गर्दैछ भने IFAD, World Bank जस्ता दातृ निकायहरूबाट नेपाल सरकारमार्फत् पनि दीर्घकालीन स्रोत व्यवस्थापन गरेको छ ।

कृषि बण्डमार्फत् संकलित रकमलाई व्यावसायिक कृषि क्षेत्रमा लगानी भइरहेको छ भने IFAD मार्फत् प्राप्त न्यून व्याजदरको दीर्घकालीन स्रोतलाई कृषि मूल्य श्रृङ्खला (Agriculture Value Chain) को अवधारणा अनुरूप कृषिको उत्पादन बढाउनको लगानी गरिँदैछ । Value Chains for Inclusive Transformation of Agriculture - VITA अन्तर्गत कृषि उपजको उत्पादन र त्यसको बजारको सुनिश्चितताका लागि आवश्यक व्यवस्थापन गरिने छ । त्यसैगरी World Bank बाट

“

नेपालको वन र वन पैदावार
लगायत जडिबुटीहरूको संरक्षण,
विकास र व्यावसायिक उत्पादनका
लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लगानी
गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

”

Forestry for Prosperity Program -FPP मार्फत् प्राप्त हुने रकमबाट नेपालको वन र वन पैदावार लगायत जडिबुटीहरूको संरक्षण, विकास र व्यावसायिक उत्पादनका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लगानी गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

यी परियोजनाहरूबाट बैंकलाई न्यून लागतमा दीर्घकालिन स्रोत प्राप्त हुनेछ र देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको व्यावसायिक विकासका लागि योगदान दिन सकिने छ भने देशको स्थानीय तहदेखि प्रदेश तहसम्म व्यावसायिक कृषिको विकासले स्थानीय तहमा स्वरोजगारको विकास तथा रोजगारीको अवसर सृजना हुनेछ भने क्रमिक रूपमा

कृषि उपजहरूको आयात प्रतिस्थापन गर्ने र केही क्षेत्रमा आत्मनिर्भर भई विदेशी मुद्रा खर्चेर कृषि उपज खरीद गर्नुपर्ने अवस्थाबाट देशलाई केही हदसम्म राहत दिन सकिने छ ।

कृषिका अलावा अन्य व्यावसायिक कर्जा प्रवाहमा बैंकले के-कस्ता सेवाहरू दिइरहेको छ ?

कृषि विकास बैंकको कर्जा प्रवाहमा कृषि क्षेत्रको वर्चस्व अभै कायमै रहेको छ । कुल कर्जाको एक तिहाइभन्दा बढी भाग कृषि क्षेत्रले नै ओगटेको छ भने बाँकी अन्य क्षेत्रको रहेको छ । बैंकले जलविद्युतका परियोजनादेखि लिएर हरेक खालका कलकारखाना, उद्योग व्यवसाय, पर्यटन, व्यापार, निर्माण व्यवसाय, जग्गा विकास, व्यक्तिगत तथा व्यावसायिक भवन निर्माणका साथै व्यक्तिगत कर्जा समेत उपलब्ध गराउँदै आएको छ । यसका अतिरिक्त ग्राहकहरूले बैंकले उपलब्ध गराउँदै आएको विभिन्न अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ सेवाहरू, ग्यारेन्टी, प्रतितपत्र, भुक्तानीका विभिन्न उपकरणहरू उपयोग गर्दै आउनुभएको छ ।

कृषि विकास बैंकको आगामी योजना, रणनीति र प्राथमिकताहरूका बारेमा केही प्रकाश पारिदिनुहुन्छ कि ?

कृषि विकास बैंकले आफ्नो स्थापनाकालदेखि तत्कालीन अवस्थाको विश्लेषण गर्दै आफ्नो भावी योजनाहरूको निर्माण त्यसको कार्यान्वयनका लागि रणनीति विकास गरी सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गर्दै आएका कारणले नै आज हामी ५७ औं वार्षिक उत्सवको संघारमा छौं । यसका लागि म व्यक्तिगत रूपमा समस्त योजनाकार र बैंकको नेतृत्वकर्ता, व्यवस्थापन समूह र सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु जसले बैंकलाई विभिन्न चरणमा सफलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्दै आजको अवस्थासम्म ल्याउनुभएको छ ।

संस्थाको योजना, रणनीति र प्राथमिकताहरू भनेको समय र परिस्थिति अनुसार परिवर्तन हुँदै जाने कुराहरू हुन् । तसर्थ बैंकको भावी दूरदृष्टि, ध्येय तथा उद्देश्य तथा प्राथमिकताहरू तय गर्न बैंकले छिट्टै VMO (Vision Mission & Objectives) Symposium गर्दैछ । यसले बैंकको भावी दिशा तय गर्न मद्दत गर्नेछ । तथापि बैंकको कार्यप्रणालीलाई अन्य प्रतिस्पर्धी तथा निजी क्षेत्रका बैंकहरूको जस्तै बनाउने कार्यको थालनी भइसकेको छ । बैंकको प्रमुख सम्पत्ति भनेको जनशक्ति नै हो ।



बैंकमा उपलब्ध जनशक्तिको क्षमता पहिचान, सिप विकास तथा तालिमको माध्यमबाट सक्षम जनशक्तिको निर्माण गरी Right Man in Right Place at Right Time को सिद्धान्तलाई मूर्तरूप दिइने छ । परिवर्तित सन्दर्भमा बैंकलाई सबल र सक्षम प्रतिस्पर्धीको रूपमा उभ्याउनका लागि व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गर्दै जोखिम व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरणका साथै सेवा/सुविधाको गुणस्तरलाई परिमार्जन तथा परिस्कृत गर्दै लैजानुपर्ने आवश्यकता छ, जसका लागि संस्थाको संरचनागत परिमार्जन लगायत सेवामुखी संस्थागत संस्कार विकास गर्न विशेष ध्यान दिइनेछ । बैंकले स्थापनाकालदेखि लिनै आएको कृषि क्षेत्रको विकासमा भूमिका निर्वाह गर्ने, बैंकिङ सेवामा डिजिटल प्रविधिको प्रयोगमा उच्च प्राथमिकतामा राखेर काम गर्ने, नगद कारोवारलाई सकेसम्म प्रोत्साहन नगर्ने तथा कुनै पनि कामका लागि बैंकको शाखा कार्यालयसम्म आउनु नपर्ने गरी काम गर्ने व्यवस्था आगामी दिनका प्राथमिकता रहने छन् ।

कृषि विकास बैंकले संस्थागत सुशासन र संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वतर्फ के कस्तो कार्यहरू गरेको छ ?

संस्थागत सुशासनको पहिलो कडी भनेको संस्थाका लागि आवश्यक पर्ने नियम, विनियम, तथा कार्यविधिहरूको निर्माण र आवश्यक निर्देशनहरू समयमा नै उपलब्ध गराउनु हो भने अर्को पाटो भनेको यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हो । कृषि विकास बैंकको सन्दर्भमा विभिन्न ऐन तथा नियामक निकायले दिएको निर्देशनहरू बमोजिमका आवश्यक नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएका छन् र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन भइरहेको छ र कसैले त्यसको विपरित हुने गरी कार्य गरेको पाइएमा नियम बमोजिम कारबाही पनि भइरहेको छ । प्रभावकारी संस्थागत सुशासनको सुनिश्चितताको लागि नीति निर्माणकर्तादेखि सरोकारवाला सबै तहका कर्मचारीले व्यावहारिक रूपमा यसको परिपालना गर्नुपर्दछ र सबैलाई यसको जानकारी पनि हुनुपर्दछ ।

संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशिका बमोजिम आवश्यक कार्यविधिको निर्माण गरी सोही कार्यविधिभित्र रही बैंकले शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, खेलकुद, कला संस्कृति, प्राकृतिक प्रकोप, दैवी विपत्ती आदिमा आफ्नो संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्दै आइरहेको छ । विगतमा कोभिडको बेलामा उल्लेख्य रकम र हालै जाजरकोट र

रुकुममा आएको भूकम्पपीडितहरूको सहयोगका लागि बैंकले प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोषमा एक करोड रूपैयाँ सहयोग उपलब्ध गराएको छ ।

कृषि विकास बैंकले आफ्ना सेयरधनीलाई प्रतिस्पर्धात्मक प्रतिफल दिन बैंकले आफ्नो सम्पत्तिको सदुपयोग कसरी गरेको छ ?

बैंकले सबै किसिमका दायित्वहरूलाई उत्पादनमूलक सम्पत्तिमा परिणत गरेर प्राप्त प्रतिफललाई स्रोतको प्रकार अनुसार तोकिएको वा नतोकिएको प्रतिफल उपलब्ध गराउनु पर्दछ । यदि बैंकमा निष्क्रिय र गैरबैंकिङ सम्पत्तिको मात्रा बढ्न गयो भने यसले बैंकको सम्पत्तिमा

“

गैरबैंकिङ सम्पत्तिहरूलाई पनि विभिन्न उपायहरू अबलम्बन गर्दै क्रमशः कम गर्दै लगिएको छ र यो क्रम निरन्तर र अझ बढी गतिमा अगाडि बढाइने छ जसले गर्दा बैंकको प्रतिफल दर अझ बढ्नेछ ।

”

आउने प्रतिफल (Return on Assets) मा कमी आउने गर्दछ, जसले गर्दा सेयरधनीहरूलाई उचित र प्रतिस्पर्धी प्रतिफल दिन सकिँदैन ।

कृषि विकास बैंकको सन्दर्भमा निष्क्रिय कर्जा तथा सम्पत्तिलाई स्वीकारयोग्य सीमाभित्र नै कायम गर्न सकिएको छ भने गैरबैंकिङ सम्पत्तिहरूलाई पनि विभिन्न उपायहरू अबलम्बन गर्दै क्रमशः कम गर्दै लगिएको छ र यो क्रम निरन्तर र अझ बढी गतिमा अगाडि बढाइने छ जसले गर्दा बैंकको प्रतिफल दर अझ बढ्नेछ । समग्रमा भन्नु पर्दा बैंकको सम्पूर्ण सम्पत्तिमध्ये Earning Assets को अनुपात बढाउन योजनाबद्ध ढंगले अघि बढेको छ ।

प्रायः सबै स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरू पुगिसकेको परिप्रेक्ष्यमा ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाइराख्न यस बैंकको भूमिका कस्तो रहन्छ ?

कृषि विकास बैंक देशको ७७ वटै जिल्लामा सेवा विस्तार भएको सम्भवतः एक मात्र बैंक हो । स्थापनाकालदेखि नै देशको ग्रामीण क्षेत्रलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र बनाएको यस बैंकले साना किसान विकास आयोजना मार्फत् ग्रामीण तथा अति विकट ठाउँमा समेत साना किसानहरूलाई एकत्रित गरी बैंकिङ प्रणालीको जानकारी र संस्थागत विकासका लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको थियो ।

त्यति बेलादेखि नै गाउँ-गाउँमा ग्रामीण अर्थतन्त्र चलायमान गर्ने एक मात्र वित्तीय संस्था भनेको नै कृषि विकास बैंक थियो । त्यसै कारण अझै पनि ग्रामीण तथा विकट क्षेत्रहरूमा बैंकको रूपमा कृषि विकास बैंकलाई

“

सरकारको स्वामित्व भएको र ग्रामीण जनतासम्म पहुँच भएको र जनताको विश्वासिलो बैंक भएको नाताले पनि दातृ निकायहरूको पहिलो रोजाइको रूपमा कृषि विकास बैंक रहेको छ ।

”

विश्वास गर्नेहरू प्रसस्त भेटिन्छन् । ग्रामीण अर्थतन्त्र चलायमान गराउन वित्तीय साक्षरतादेखि लिएर संस्थागत विकास कार्यक्रमहरू गरेर त्यहाँ जनतामा बैंकिङ सचेतना जगाउन कृषि विकास बैंकको भूमिका प्रमाणित गरिरहनु पर्ने विषय होइन । तथापि सबै स्थानीय निकायसम्म वाणिज्य बैंकहरू पुगिसकेको अवस्थामा हरेक बैंकले आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेजस्तै यस बैंकले पनि स्थानीय निकायसँगको सहकार्यमा त्यहाँका जनतामा वित्तीय साक्षरता विकास गरी बैंकको कार्यक्रमहरूका बारेमा जानकारी गराउने, त्यहाँ भएका वित्तीय स्रोत संकलन गर्ने, आवश्यक भएकाहरूलाई कर्जा उपलब्ध गराउने, आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको बहुउपयोगका बारेमा जानकारी

गराउनेदेखि लिएर संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वका कामहरू पनि गर्दै आएको छ ।

कृषि विकास बैंकमा सरकारको अधिकांश स्वामित्व छ । यस अवस्थामा सरकारसँग बैंकले व्यवसाय विस्तार र उन्नति प्रगतिका लागि थप सहयोगको अपेक्षा गरेका केही कुरा छन् कि ?

यस बैंकमा सरकारको साधारण शेयरको रूपमा मात्रै पनि ५१ प्रतिशत स्वामित्व रहेको छ भने अग्राधिकार शेयर पनि गणना गर्ने हो भने कुलपुँजीको करिब ६५ प्रतिशत स्वामित्व सरकारको रहेको छ । सरकारको स्वामित्व भएको र ग्रामीण जनतासम्म पहुँच भएको र जनताको विश्वासिलो बैंक भएको नाताले पनि दातृ निकायहरूको पहिलो रोजाइको रूपमा कृषि विकास बैंक रहेको छ र सरकारले पनि कृषि तथा ग्रामीण विकासका कार्यक्रमहरू संचालनका लागि यस बैंकलाई नै विश्वास गरिरहेको अवस्था छ । सरकारकै सहयोगमा यस बैंकले एशियाली विकास बैंक, विश्व बैंक, IFAD, जस्ता संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्दै बैंकको पुनर्संरचनादेखि दीर्घकालीन स्रोत व्यवस्थापनका कामहरू अगाडि बढाइरहेको छ भने केही स्थानहरूमा सरकारी कारोवार पनि संचालन गर्दै आएको छ ।

सरकारको स्वामित्व भएको बैंक भएका कारण सरकारी कारोवारका अतिरिक्त कर्मचारीहरूको वृत्ति विकास, सेवा सुविधा, बोनस जस्ता विषयहरूमा प्रतिस्पर्धी बैंकहरू सरह हुने व्यवस्था भएको खण्डमा कर्मचारीहरूको मनोबल थप उच्च हुने र बैंकको नितिगत व्यवस्थामा सुझाव र सहयोग अपेक्षा गरिएको छ ।

कृषि विकास बैंकको उच्च व्यवस्थापन र कर्मचारी युनियनबीचको सम्बन्धलाई यस बैंकको उत्पादकत्व क्षमता र प्रतिफलको वृद्धिसँग कसरी आबद्ध गर्नुभएको छ ?

कर्मचारी युनियन बैंकका अभिन्न अंग हुन् । कर्मचारीहरूको हकहितका लागि Collective Bargaining गर्न र काम गर्दै जाने सिलसिलामा व्यवस्थापन तथा प्रबन्धकहरूबाट कुनै कमी/कमजोरी भएको खण्डमा खबरदारी गर्न पनि कर्मचारी युनियनको विशेष भूमिका रहने गर्दछ । बैंकको उच्च व्यवस्थापन र कर्मचारी युनियन दुवैको प्रमुख उद्देश्य भनेको संस्थाको उन्नति र प्रगति नै हो । जब उद्देश्य एउटै हुन्छ भने यसका लागि मिलेर काम गर्नुपर्ने हुन्छ । एकआपसमा मतभेद भयो



भने त्यसले निश्चित रूपमा द्वन्द्व सृजना गर्दछ, जसले बैंकको उत्पादकत्व क्षमता र प्रतिफलमा प्रतिकूल असर पार्दछ । तर यस बैंकको हकमा कर्मचारी युनियनले आफ्नो भूमिका र दायरा बुझेका छन् । बैंकको उन्नति र प्रगतिका लागि सधैं चिन्तित छन् । बैंकको निष्क्रिय कर्जा असुली लगायत अन्य नियमित कामहरूमा आवश्यक सहयोग गर्दै आएका छन् । बैंकको समस्यालाई राम्ररी बुझेका छन् र यसको समाधानका उपायहरूका बारेमा संवाद, छलफल र अन्तरक्रिया हुने गरेको छ । चारैवटा युनियनले कर्मचारीहरूको सेवा सुविधाका सम्बन्धमा राखेका संयुक्त मागहरूका विषयमा उच्च व्यवस्थापन संवेदनशील भई समयसीमाभित्रै आफ्नो तहबाट त्यसलाई सम्बन्धित निकायहरूमा छलफलका लागि पठाई केही मागहरूको सम्बोधन भइसकेको छ भने केही सम्बोधन हुने क्रममा छन् । समयक्रममा ती मागहरूको पनि सम्बोधन हुने नै छ । युनियनकर्मी कर्मचारीहरू पनि अब व्यावसायिक बन्नु जरुरी छ । युनियनका कामसँगै बैंकले दिएको कामको जिम्मेवारी पनि लिएर भोलिको दिनमा आफूलाई एउटा सफल युनियनकर्मी मात्र नभई एक सफल बैंकरको रूपमा पनि आफ्नो परिचय स्थापित गराउने गरी काम गर्न सकेको खण्डमा उच्च व्यवस्थापन र युनियनका बीचको सम्बन्ध अभै सुदृढ र प्रगाढ बन्नेछ जसले बैंकको उत्पादन क्षमता र प्रतिफलमा सकारात्मक भूमिका खेल्नेछ ।

अन्त्यमा बैंकको ५७औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा बैंकका समस्त सरोकारवालाहरूलाई केही सन्देश दिन चाहनुहुन्छ कि ?

बैंकको ५७औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा नेपाल सरकार, बैंकका सम्पूर्ण सेयरधनीहरू, ग्राहकवर्ग, नियमनकारी निकायहरू, बैंकमा कार्यरत र पूर्व कर्मचारीहरू र अन्य सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई सेवा गर्ने मौका दिनुभएको र कृषि विकास बैंकलाई विश्वास गर्नुभएकोमा हार्दिक धन्यवादसहित आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । कृषि विकास बैंकको बृहत् कार्य सञ्जालको उपयोग गर्दै यसको सेवा विस्तार, अत्याधुनिक प्रविधिमाफत सेवामा डिजिटल प्रविधिको प्रयोग, विश्वसनीय तथा छिटो छरितो सेवा सुविधा उपलब्ध गराउँदै बैंकको प्रतिफलमा उल्लेख्य वृद्धि गरी सरोकारवालाहरूलाई र सेयरधनीहरूलाई प्रतिस्पर्धी तथा नियमित प्रतिफल दिने बैंकको रूपमा स्थापित गराउने गरी काम गरिने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्न चाहन्छु । साथै कृषि विकास बैंकले गाउँदेखि सहरसम्म सम्पूर्ण तह तथा तप्काका नेपाली दाजुभाइ दिदीबहिनी, उद्यमी/व्यवसायी तथा संगठित संघसंस्थाहरूलाई उच्चस्तरीय बैंकिङ सेवा सुविधा प्रदान गर्दै आएको छ र व्यापक गर्दै लैजाने प्रतिबद्धता गर्न चाहन्छु । अन्तमा सम्पूर्ण जनसमुदायलाई कृषि विकास बैंक लि. मा खाता खोली बैंकिङ सम्बन्ध जोडी सेवा गर्ने मौका दिनुहुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु । धन्यवाद ।



भुक्तानी भन्ने सजिलो
QR Code स्क्यान गरी !



Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि, ग्रामीण क्षेत्र र साना किसानदेखि
आधुनिक बैकिङ्गसम्म कृषि विकास बैंक लि. :

स्थापना, हालको अवस्था र देशको आर्थिक विकासमा पुऱ्याएको योगदान



प्रताप सुवेदी

विषय प्रवेश

स्थापनाकालीन समयमा कृषि र ग्रामीण क्षेत्रको विकासका लागि कृषि विकास बैंकको स्थापना भए पनि समय क्रमसँगै यस बैंकले वाणिज्य बैकिङ्ग क्रियाकलाप बढाउँदै जाँदा बिस्तारै दायरा फराकिलो हुँदै गयो । ठूला व्यावसायिक परियोजनाहरूमा लगानीदेखि सर्वसाधारणको निक्षेप संकलन गर्ने र सम्पूर्ण एवं आधुनिक वाणिज्य बैकिङ्ग क्रियाकलापहरू समेत गर्दै पूर्ण वाणिज्य बैकिङ्ग स्वरूपमा परिणत भएको छ । यसै बैंकको अगुवाइमा आफ्नो स्थापनाकालीन समयको उद्देश्य हासिल हुन सक्ने गरी ग्रामीण विपन्न र गरिब जनतालाई आर्थिक विकासको मूलधारमा ल्याउन साना किसान विकास बैंकको स्थापनामा महत्वपूर्ण भूमिका समेत खेलेको र यही लघुवित्तीय संस्था हाल नेपालकै उत्कृष्ट लघुवित्तीय संस्थामध्येको रूपमा आउनु कृषि विकास बैंक लि.का लागि पनि खुसीको विषय हो । यसै पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत लेखमा कृषि विकास बैंकको स्थापनाकालदेखि हालसम्मका विकासक्रम, बैंकको कार्यप्रणाली, सरकारी कार्यक्रमको कार्यान्वयनदेखि बैंकको व्यावसायिक रूपान्तरण, कृषि र ग्रामीण क्षेत्रको विकास एवं साना किसान विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन, हालको कारोबार, प्रमुख पक्षहरू र देशको आर्थिक विकासमा कृषि विकास बैंक लि.ले पुऱ्याएको योगदानको बारेमा संक्षिप्त चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

कृषि विकास बैंक स्थापनाको पृष्ठभूमि

नेपालमा वि.स. २०२० सालमा सहकारी बैंक स्थापना भए पनि सो बैंक उद्देश्य प्राप्तिमा सफल नभएकोले देशको ग्रामीण तथा कृषि क्षेत्रको विकासमा सहयोग गर्ने प्रमुख उद्देश्यका साथ वि.स. २०२४ माघ ७ गते कृषि विकास बैंकको स्थापना भई उक्त सहकारी बैंक समेत यसैमा गाभिएको थियो । हालको नेपाल बैंक लिमिटेड न्युरोडस्थित भवनमा स्व. राजा महेन्द्रबाट यस बैंकको उद्घाटन भएको थियो । अहिलेको वर्ष बैंक ५७ औं वर्ष प्रवेश गरेको छ । यस बैंकले स्थापनाकालदेखि सरकारी एवं अन्तर्राष्ट्रिय दातृ तथा गैरसरकारी निकायहरू समेतको सहयोग र समन्वयमा ग्रामीण तथा कृषि क्षेत्रको विकासको लागि कृषि तथा कृषिमा आधारित उद्योग व्यवसाय र औद्योगीकरण, कृषिको व्यावसायीकरण एवं गैर कृषि क्षेत्रमा सरल र सुलभ कर्जा एवं सम्पूर्ण



वि.सं. २०२४ साल माघ ७ गते कृषि विकास बैंक स्थापनापछि स्व. राजा महेन्द्र

वाणिज्य बैकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै हाल सबैभन्दा ठूलो कार्यसञ्जाल भएको बैंकका रूपमा यसका २८१ वटाभन्दा बढी कार्यालयबाट विस्तारित, सघन, दिगो एवं सामाजिक अभिमुखीकरण सहितको अत्याधुनिक कम्प्युटर प्रणालीमा

आधारित आधुनिक सुविधासहितको वाणिज्य बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । वाणिज्य बैंकिङ, विकास बैंकिङ र लघुवित्त गरी तीन वटा क्षेत्रमा एकसाथ सेवा प्रदान गर्दै वित्तीय साक्षरता एवं वित्तीय समावेशिता सहितको कार्यक्रम एवं बैंकिङ सुविधाबाट सम्पूर्ण नेपाली जनताहरूलाई यस बैंकमा जोडिने र उनीहरूको घरआँगनको बैंकको रूपमा स्थापित हुने लक्ष्यका साथ बैंक अगाडि बढिरहेको छ । वि.सं. २०३२ सालबाट साना किसान विकास कार्यक्रम संचालन गरी यिनीहरूलाई सहकारी संस्थाको रूपमा स्थानीयस्तरमा नै हस्तान्तरण गर्नु कृषि विकास बैंकको लागी पनि एउटा ऐतिहासिक सफलताको क्षणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

स्थापनाका सुरुका वर्षहरूमा नेपाल सरकार र एशियाली विकास बैंक लगायत अन्य दातृ निकायहरू यस बैंकको कार्यक्रम सञ्चालनका लागि प्रमुख स्रोत र दाता थिए । सरकारी सहयोग एवं बाह्य स्रोतको आधारमा मात्र बैंकले ग्रामीण क्षेत्रमा गरेको योगदान प्रभावकारी हुन नसक्ने देखेपछि वि.सं.२०४१ सालमा यस बैंकले वाणिज्य बैंकिङ सेवाको सुरुवात गर्‍यो । सुरुवाती समयमा नेपालका मुख्य शहरका सीमित शाखाहरूबाट निक्षेप संकलन गर्ने कार्य थालियो । शहरी क्षेत्रमा छरिएर रहेको निक्षेपलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म पुऱ्याउनु, श्रोत र साधनको आन्तरिक रूपमा व्यवस्थापन गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य थियो र यस कार्यमा बैंक अपेक्षित रूपमै सफल रह्यो । तत्कालीन समयमा अन्य बैंकले अवलम्बन गरेको परम्परागत कार्य प्रणालीको तुलनामा कृषि विकास बैंकको कम्प्यूटरीकृत प्रणाली नै ग्राहकको प्रमुख आकर्षण रह्यो ।

देशमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी एकीकृत कानून लागु भएको फलस्वरूप वि.सं. २०६२/३/३१ मा यो बैंक पब्लिक कम्पनीमा रूपान्तरण भएको र २०६२/१२/३ मा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको वाणिज्य बैंकिङ कारोबार ईजाजतप्राप्त पूर्ण वाणिज्य बैंकको भूमिकामा कार्य गर्न सुरु गर्‍यो । फलस्वरूप वि.सं. २०६४ मा तत्कालीन कृषकका लागि अपनत्व जगाउन १४.१४ प्रतिशत, २०६६ मा सर्वसाधारणका लागि ३० प्रतिशत र २०७० सालमा कर्मचारीहरूका लागि ४.८६ प्रतिशत सेयर निष्काशन भई बैंकले आफ्नो पुँजी योजना कार्यान्वयन गरेको थियो । यस बैंकको ५१ प्रतिशत सेयर नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको छ भने ४९ प्रतिशत सर्वसाधारणको स्वामित्वमा रहेको छ । आजका दिनसम्म आइपुग्दा बैंकले आफ्नो कार्यक्षेत्रलाई फराकिलो र सुदृढ बनाउँदै लगेको छ ।

साना किसान विकास कार्यक्रमको अभियन्ता र कार्यान्वयनकर्ताको रूपमा कृषि विकास बैंक :

वि.सं. २०३२ सालमा स्वदेशी तथा विदेशी संघ संस्थाहरूबीच भएको विचार गोष्ठीको निष्कर्षबाट नेपालमा कृषि विकास बैंकमार्फत साना किसान विकास आयोजना कार्यक्रम संचालन गर्ने निर्णय गरिए अनुसार नेपाल सरकार तथा विभिन्न विदेशी संघसंस्था र निकायहरूको सहयोगमा सर्वप्रथम २०३२ साल असोज २ गते धनुषाको महेन्द्रनगर गाविस र मंसिर १८ गते नुवाकोटको तुप्चे गाविसमा परीक्षणको रूपमा संचालन गरिएको यो कार्यक्रमको पूर्ण सफलतापछि कार्यान्वयन अवधिभर देशका ६५२ वटा गाविसमा ४५२ साना किसान विकास आयोजनाहरू संचालनमा आएको देखिन्छ । कृषि विकास बैंकले देशको ग्रामीण विकास एकाइको रूपमा यिनीहरूलाई व्यापक रूपमा प्रयोग गरी करिब २ लाख १० हजार घरपरिवार रहेका ग्रामीण साना किसानहरूका आर्थिक सामाजिक र वित्तीय श्रोत साधनको पहुँच विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । यो कार्यक्रम पूर्ण रूपमा सफल भई राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय अवार्ड समेत प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

कार्यक्रम कार्यान्वयन भइरहेको सन्दर्भमा यस कार्यक्रमलाई अफ दिगो बनाउन आर्थिक वर्ष २०४२/४३ मा तत्कालीन जि.टि.जेड. एवं कृषि विकास बैंकको संयुक्त प्रयासमा साना किसानहरूको संस्थागत विकास गर्ने लक्ष्यका साथ संस्थागत विकास कार्यक्रम लागु गरियो । यसअन्तर्गत साना किसान विकास कार्यक्रम अन्तर्गतको संरचनामा समूह, अन्तरसमूह, मुलसमिति गरी तीन तहका सांगठनिक स्वरूप निर्माण गरियो । यो कार्यक्रमले साना किसानहरूलाई उनीहरूको नेतृत्व क्षमता र सक्षमताको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । यसबाट साना किसानहरूलाई उनीहरूले नै संचालन गर्ने संगठनात्मक स्वरूपको रूपमा साना किसान सहकारी संस्थाको स्वरूपको कल्पना गरियो ।

कार्यक्रममा सरकारी एवं विदेशी निकायको सहयोगमा कमी आएको सन्दर्भमा यस कार्यक्रमलाई दिगो बनाई राख्न र वास्तविक वर्गले संचालन गर्ने कार्यको व्यवस्थापन गर्न आ.व.२०५०/५१ देखि कृषि विकास बैंकले साना किसान विकास आयोजनाको व्यवस्थापन र स्वामित्व साना किसानहरूले माग गरेमा उक्त साना किसान सहकारी संस्थाहरूलाई नै हस्तान्तरण गर्ने कार्यको थालनी गर्‍यो । कृषि विकास बैंकले नै यस्ता संस्थाहरूलाई साना किसान विकास आयोजनाको सम्पत्ति र दायित्व पूर्ण रूपमा हस्तान्तरण गर्दै जाने र यिनीहरूलाई आवश्यक पर्ने थोक



कर्जासमेत उपलब्ध गराउने नीति लिइएको र हालसम्म पनि यस्तो सहयोग उपलब्ध गराउँदै आएको छ । यस्ता संस्थाहरू सहकारी स्वरूपमा भए पनि गरिबी निवारणका लागि मौलिक मोडेल र विशिष्ट विशेषता भएको संस्थाका रूपमा स्थापित भएका छन् ।

साना किसान विकास बैंकको प्रमुख प्रवर्द्धकको रूपमा

कृषि विकास बैंक :

कृषि विकास बैंकको अगुवाइमा आरम्भमा नेपाल सरकार, कृषि विकास बैंक, नेपाल बैंक लि., नबिल बैंक लि. एवं २१ वटा साना किसान सहकारीहरू संस्थापक रही वि.सं. २०५८ असार २२ गते साना किसान विकास बैंक (हाल साना किसान विकास लघु वित्तीय संस्था लि.) को स्थापना गरियो । नेपाल सरकारले आ.व.२०६७/६८ मा आफ्नो सेयर विभिन्न साना किसान सहकारी संस्थाहरूलाई बिक्री गर्‍यो र उक्त सरकारी सेयर खरिदकर्ता समेत गरी कुल २३१ वटा साना किसान सहकारीहरू पनि यस संस्थाको संस्थापक सेयरधनीहरू हुन पुगेको पाइन्छ । यस साना किसान विकास बैंक लघु वित्तीय संस्थाको स्थापना भैसकेपछि कृषि विकास बैंकद्वारा प्रवर्द्धित विभिन्न २१० वटा साना किसान सहकारी संस्थाहरूको ऋण कारोबार समेत यसै लघु वित्तीय संस्थामा सारियो । कृषि विकास बैंक साना किसान विकास बैंकको मुख्य प्रवर्द्धक रहेको छ, अहिले पनि करिब २२ प्रतिशत सेयर कृषि विकास बैंकको रहेको छ थोक लघुकर्जाको विशिष्टीकृत संस्थाको रूपमा रहेको यो संस्थामा नेपाल सरकार एशियाली विकास बैंक, आइ.एफ.ए.डि. लगायत निकायहरूको श्रोतमा लघुकर्जा पशुपालन कर्जा नवीकरणीय कर्जा, जीविकोपार्जन कर्जा, कृषि कर्जा, बाली बिमा पशु बिमा लगायत कर्जा र यस्तै प्रकारका ग्रामीण विकास र गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू संचालनमा रहेको छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ लागु भएपछि साना किसान विकास बैंक पनि यसबाट अछुतो रहेन । त्यसैगरी बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को प्रभाव समेत यस बैंकमा पनि पर्‍यो । फलस्वरूप यस लघुवित्तीय संस्थाको संगठनात्मक संरचना, काम कारोबार, नाम, सञ्चालक समिति गठन विधि, आन्तरीक समिति लगायतमा सोही अनुसार समयानुकूल परीवर्तन भएको पाइन्छ । यस लघुवित्तीय संस्थाले बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन अनुसार ३० प्रतिशत सेयर सर्वसाधारणलाई जारी गरी २०७०।०६।१४ देखि नेपाल स्टक एक्सचेन्जमा सुचिकृत गराई दोश्रो बजारमार्फत सेयर कारोबार सुचारु गराइरहेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. र हालको कर्जा निक्षेप एवं व्यवसाय

बैंकको हालको समग्र व्यवसायको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा बैंकले कर्जा निक्षेप एवं व्यवसायलाई सन्तुलनको अवस्था कायम राख्न सक्षम भएको छ । हाल वासलातको आकार रु २ खर्ब ७६ अर्बभन्दा बढी पुगेको छ भने २०८० मंसिरसम्ममा गत आ.व. २०७९।८० को असार मसान्तभन्दा निक्षेप रु १७ अर्ब ८५ करोड र कर्जा करिब रु ७ अर्ब भन्दा बढीले वृद्धि भएको देखिन्छ । हाल कृषि कर्जाको भार करिब ३६ प्रतिशतभन्दा बढी रहेको देखिन्छ । बैंकले कर्जा, तरलता, ब्याज दर र बजारसम्बन्धी जोखिमहरूलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्नका लागि नीति, नियम, कार्यविधि, परिपत्र, पद्धति, सीमा आदिको समय अनुसार पुनरावलोकन र परिमार्जन गर्दै केन्द्र एवं क्षेत्रीय स्तरका कार्यालयहरूमार्फत व्यवस्थापन गर्दै आएको छ भने कर्जा व्यवस्थापन गर्ने कार्य पनि केन्द्रीय, क्षेत्रीय कार्यालय र शाखास्तरको कार्यालयहरूबाट गर्दै आएको छ । नयाँ नयाँ बैंकिङ सेवा र सेवाको बजारीकरण गर्ने कार्यलाई विशेष जोड दिइएको छ ।

संस्थागत सुशासन र बैंकको कार्यप्रणाली

बैंकले संस्थागत सुशासनलाई विशेष प्राथमिकतामा राखि व्यवहारमा नै उतार्ने प्रयास गरिरहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय असल बैंकिङ्ग अभ्यासको अनुसरण गर्दै विद्यमान नीति, नियम, निर्देशिका, कानुनी प्रावधान र निर्देशनको परिधिभित्र रही नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन, वासेल समितिका मार्गदर्शन, जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी अभ्यास, असल संस्थागत सुशासन, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीका अवधारणा तथा कम्प्लायन्सको पूर्ण परिपालना र प्रतिस्पर्धात्मक लाभ हासिल हुने गरी प्रथमिकता निर्धारण गरेको छ । जसअन्तर्गत बैंकको दिगो स्रोत परिचालन हुने गरी न्यून लागतको स्रोत संकलनमा जोड दिने, कृषि क्षेत्रको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै कृषि क्षेत्रमा अगुवा बैंकका रूपमा कार्य गर्ने, बैंकको कर्जा सम्पत्तिको गुणस्तरीयता कायम गर्दै कर्जा लगानी वृद्धिमा जोड दिने । लगानीका विभिन्न सम्भावना भएका क्षेत्रहरूमा तरलता व्यवस्थापन गर्दै लगानी गर्ने, कोष तथा गैरकोषमा आधारित सेवा तथा सुविधा थप विस्तार गरी आम्दानी वृद्धि गर्ने, बैंकका सेवा तथा सुविधाहरूलाई Digitization गरी उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने र डिजिटल बैंकिङ्ग सेवाहरू अभिवृद्धि हुने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, बैंकिङ्ग भुक्तानी उपकरणमा विद्यमान विभिन्न विद्युतीय कार्डबाट तथा

डिजिटल कार्ड धारकले विदेशी बैंकबाट जारी यस्तै कार्डमा (Card to card) विप्रेषण प्राप्त गर्न सक्ने गरी आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्ने, बैंकको सूचना प्रविधिको कार्यान्वयन र सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थालाई सुदृढीकरण गर्ने, बैंकको सञ्चालन खर्च न्यूनीकरण गरी मुनाफा अभिवृद्धि हुने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, महामारी एवं संकुचनबाट प्रभावित व्यवसायलाई मध्यनजर गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, बैंकलाई उचित प्रतिफल प्राप्त हुने गरी नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, दीगो, प्रतिस्पर्धात्मक र उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने गरी व्यवसाय सञ्चालन गर्ने, असल संस्थागत सुशासन, सुदृढ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापन एवं कम्प्लायन्सको पूर्ण परिपालना हुने गरी कार्यक्रम संचालनमा जोड दिने, नेपाल सरकारको बजेट र नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएको निर्देशन बमोजिमका विषयहरूमा बैंकले प्रथमिकताका साथ कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । संस्थागत सुशासन मजबुत बनाउन आन्तरिक लेखा परिक्षणको Outsourcing, Is Audit र सूचना प्रविधिको सुरक्षार्थ VAPT परीक्षण नियमित रूपमा गरिएका छन् ।

कृषि मूल्य श्रृङ्खला कार्यक्रम कार्यान्वयन र वित्तीय समावेशिता

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय र कृषि विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कोष International Fund For Agricultural Development (IFAD) विच सन् २०२१ को २८ सेप्टेम्बरमा (वि.सं. २०७८ असोज १२ गते) कृषिको समावेशी रूपान्तरणका लागि मूल्य श्रृङ्खला 'Value Chains for Inclusive Transformation of Agriculture (VITA)' कार्यक्रम सञ्चालनका लागि सम्झौता भई कृषि विकास बैंक लि. मार्फत कार्यान्वयनमा रहेको छ । यस कार्यक्रम मधेस प्रदेशको सबै ८ जिल्लाहरू, वागमती प्रदेशको १३ मध्ये ८ जिल्लाहरू र लुम्बिनी प्रदेशको सबै १२ जिल्लाहरू गरी कुल २८ जिल्लाहरूमा कृषि विकास बैंकको ९० वटा शाखा कार्यालयहरू मार्फत कार्यान्वयनमा गर्ने कार्यक्रम रहेको छ । ८ करोड ३ लाख ३५ हजार अमेरिकी डलर बराबरको सहूलियतपूर्ण ऋणको ग्रेस अवधि १० वर्ष र भुक्तानी किस्ता ३० वर्ष गरी कुल ४० वर्षमा दातालाई भुक्तानी गरिसक्नुपर्ने प्रस्तुत कर्जाको शर्त रहेको छ ।

यस कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य गुणस्तरीय ग्रामीण वित्तीय सेवामार्फत मूल्य श्रृङ्खलामा आधारित कृषि व्यवसायलाई बजारसँग जोडी नाफामुलक तथा प्रतिस्पर्धी

कृषि उद्यमको विकास गर्ने रहेको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत विशेषतः आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा टेवा पुग्ने कृषि तथा पशुपन्छीजन्य वस्तुहरू जस्तै तरकारी, बाखापालन, स्थानीय कुखुरापालन, माछापालन, आलुको बिउ उत्पादन, अन्नबालीको विउ उत्पादन, दुध तथा दुधजन्य वस्तु, केरा खेतीका अतिरिक्त सुन्तला जातका फलफुलहरू, कफी, मौरीपालन तथा जडिबुटी एवं सुगन्धित वनस्पति आदिको रोड करिडोर, सडक खण्ड र क्लस्टर Approach को अवधारणा अनुरूप मूल्य श्रृङ्खलाको विकास गर्ने कार्यक्रम रहिआएको छ । छनौट गरिएका आपूर्ति श्रृङ्खलाहरूमा संलग्न साना र सीमन्तकृत उत्पादक/कृषकहरू, संकलक तथा प्रशोधनकर्ता लगायत सम्बन्धित आपूर्ति श्रृङ्खलाहरूमा आबद्ध लघु, साना र मझौला उद्यमी तथा ठूला व्यवसायीहरू यस कार्यक्रमका लक्षित समूह रहने छन्, जसमध्ये महिला कम्तीमा ६० प्रतिशत युवा ३० प्रतिशत एवं दलित, जनजाति, पिछडिएका वर्ग हुनेछन् । यसबाट यस बैंकको वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि कार्यक्रम र वित्तीय समावेशितालाई थप फराकिलो बनाउने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

कृषि विकास बैंक लि. र आधुनिक बैंकिङ सेवाको सरल एवं ग्रामीण क्षेत्रमा पहुँच

अहिले देशभर ७७ वटै जिल्लामा बैंकका २८१ वटा कार्यालय संजालमार्फत देशका सम्पूर्ण जनतामाभ जोडिएको छ । सबै कार्यालयहरू CBS मा आबद्ध गरी अत्याधुनिक कम्प्यूटरीकृत प्रणालीमार्फत गुणस्तरीय सेवा प्रवाह भइरहेका छन् । बैंकले बैंकिङ व्यवसाय अन्तर्गतका सम्पूर्ण सेवाहरू जस्तै कर्जा कारोवार लगायत सुन कर्जा, सुन खरिद बिक्री, विदेशी मुदा खरिद बिक्री, लकर सेवा, प्रतीतपत्र कारोबार र ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा, जमानत कारोवार तथा एटिएम सेवा, एसएमएस अलर्ट सेवा, भिजा कार्ड, मोबाइल बैंकिङ सेवा, एडिबिल रेमिट लगायत युटिलिटी पेमेन्टको कार्य अत्यन्त सरल र सहजका साथ ग्राहक मैत्री रूपमा ग्रामीण स्तरसम्म सहज र सरल रूपमा पुऱ्याइरहेका छन् । क्युआर पेमेन्ट, फोन पे आदि मार्फत भुक्तानी कार्य भइरहेको छ । बैंकले आफ्नो सेवा सुविधा एवं प्रोडक्टलाई सबै नेपालीमाभ पुऱ्याउन सूचना प्रविधि एवं बजारीकरणका माध्यमहरूलाई उच्चतम प्रयोग गर्ने कुरामा बैंकले विशेष जोड दिएको छ । यसबाट सम्पूर्ण ग्राहक एवं जनता लाभान्वित हुन सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । बैंकीङ्ग पहुँचको कुरा गर्दा हाल कुल निक्षेपकर्ता संख्या करिब १९ लाख ३१ हजार र कुल कर्जा संख्या करिब १ लाख ६२ हजार रहेका छन् ।



यसैगरी बैंकको पछिल्लो तथ्यांक अनुसार हाल बैंकको २८१ कार्यालयहरू, २२ वटा एक्सटेन्सन काउन्टर, करिब ५ लाख ३८ हजार मोबाइल बैंकिङ्ग, करिब १२ हजार पाँच सय ईण्टरनेट बैंकिङ्ग, करिब २२ हजार क्युआर कोड, करिब २ लाख ७९ हजार डेबिट कार्ड, १२९ वटा स्थानमा एटिएम मेसिनहरू रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशानुसार देशको सम्पूर्ण क्षेत्रका जनतालाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पहुँच तथा मूल प्रवाह यस बैंकले आफ्नो बजेट तथा कार्यक्रम अन्तर्गत कार्यक्रम संचालन एवं विस्तार गर्ने नीतिअनुरूप कार्यक्रम गर्दै आएको छ । बैंकको सानो आकारको कर्जा कारोवार बाहुल्यता, दुर्गम पहाडी भूभागमा अवस्थित कार्य सञ्जाल, न्यून आय भएका महिला, आदिवासी जनजातिसम्म व्यापक पहुँच स्थापित हुनु र यस्ता क्षेत्रसम्म नियमित वित्तीय साक्षरता लगायत कार्यक्रममार्फत कार्यलाई फराकिलो बनाउँदै गएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कार्यान्वयनमा ल्याइएको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति अन्तर्गतको कार्यक्रम वित्तीय पहुँच वित्तीय साक्षरता एवं वित्तीय समावेशीकरण समेतलाई जोड दिई कार्यान्वयन भएका छन् ।

कृषि विकास बैंक लि. र सामाजिक तथा सामुदायिक कार्यक्रम

बैंकले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कार्यलाई पनि आत्मसात गर्दै अघि बढ्दै आएको छ । बैंकले, समय समयमा भूकम्प, बाढीपहिरो पीडित, आगलगी जस्तो विपत्तिमा परेकालाई आर्थिक एव भौतिक सहयोग गर्दै आएको छ भने वृद्धवृद्धा, आमा समूह, किरियापुत्री स्थान, अस्पतालका बिरामीलाई लत्ता कपडा, कम्बल तथा खाद्यान्न, फर्निचर, यात्रु प्रतीक्षालय निर्माण, विद्यालयलाई भौतिक सामग्री, उत्कृष्ट विद्यार्थीलाई सम्मान, खानेपानी व्यवस्था, मन्दिर जीर्णोद्धार, चर्पी निर्माण, सडक निर्माण तथा जीर्णोद्धार, हाट बजार सेड, सामुदायिक भवन निर्माण आदिका लागि वार्षिक रूपमा केन्द्रदेखि स्थानीय निकायको कार्यालयहरूमार्फत् आर्थिक सहयोग लगायत सामाजिक समुदायिक कार्यक्रममा प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा सहभागी र सहयोगी हुँदै आएको छ । काठमाडौंको माइतीघर मण्डलाको सौन्दर्य व्यवस्थापन यस्तै विभिन्न जिल्लाका स्थानीय स्तरमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता समेत वितरण गर्दै आएको छ । हालै जाजरकोट केन्द्रबिन्दु भई आएको भूकम्पबाट पीडितहरूका लागि केन्द्रीय स्तर र स्थानीय स्तरमा अलग रूपमा क्रमशः बैंकले नगद रकम र राहत सामग्रीहरू सहयोगस्वरूप प्रदान गरेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. र लघु बिमा (बाली र पशु बिमा)

कृषकले आफैँ संचालन गरेको सहकारी वा समूह अन्तर्गत संचालित बाली तथा पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमलाई टेवा पुऱ्याउन पशुपालन, तरकारी खेती तथा फलफूल खेती कार्यक्रमको जोखिम न्यूनीकरणका लागि बाली तथा पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमलाई यस बैंकमार्फत यस वर्ष पनि निरन्तरता दिइएको छ । पशु विमाको हकमा प्रति कृषक बढीमा रु.१० लाख सम्मको परल मूल्य र प्रति पशु अधिकतम रु १,२५,०००/- सम्मको बिमा गरी प्रिमियम ५ प्रतिशत तिर्नुपर्ने, सोमा पनि २० प्रतिशत कृषक समूहले र ८० प्रतिशत बैंकले नै अनुदान दिने गरी कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ । यसैगरी बाली बिमातर्फ बैंकले खुल्ला जग्गामा अधिकतम रु. १५०००/- प्रति रोपनी र टनेलमा रु.३०,०००/- प्रति रोपनीका दरले भुक्तानी हुने गरी बाली बिमा कार्यक्रम संचालन गरिरहेको छ । यसमा ८ प्रतिशत प्रिमियम लाग्ने जसमध्ये २० प्रतिशत कृषक समूहले र ८० प्रतिशत बैंकले अनुदान दिने व्यवस्था रहेको र यस कार्यक्रमबाट ग्रामीण कृषकहरू बढी लाभान्वित भएको पाइएको छ । चालु आ.व.मा समेत यस कार्यक्रमका लागि नेपाल सरकारबाट रु ६ करोड ४४ लाख बजेट प्राप्त भएको छ । यसअनुसार पशु सुरक्षणतर्फ रु ४ करोड र बाली सुरक्षणतर्फ रु २ करोड र बाँकी रकम कृषक तालीम तथा पूर्वाधारमा खर्च हुने कार्यक्रम रहेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. र आधुनिक बैंकिङ्ग सुविधाहरू

तत्कालीन समय वि.सं. २०२४ मा म्यानुअल अवस्थाबाट सुरु भएको यस बैंक नेपालमा पहिलो पटक कम्प्युटर प्रणाली भित्र्याउने बैंकको रूपमा समेत चिनिन्छ । बैंकले २०३०/३१ सालमा नै कम्प्युटर भित्र्याएको भने देखिन्छ । वि.सं. २०४१ सालदेखि कम्प्युटराइज्ड प्रणालीबाट बैंकिङ्ग सेवाको सुरुवात गरी Fax Draft/Fax Cheque तथा ख.ज. (खर्च जम्मा पत्र) जस्ता सीमित ABBS सेवा हुँदै यस बैंकले हाल सम्पूर्ण कार्यालयहरूबाट अत्याधुनिक Core Banking System (CBS) मार्फत अत्याधुनिक बैंकिङ्ग सेवा विस्तार गरिसकेको छ । विश्वकै उत्कृष्ट मध्येको सफ्टवेयर T24 को नयाँ भर्सनमा अपग्रेड गर्नुका साथै आधुनिक प्रविधितर्फ विदेशमा वस्ने नेपाली समेतले अनलाइनबाट विदेशी मुद्रा तथा नेपाली मुद्रामा बचत तथा मुद्दती खाता खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । बैंकले अत्याधुनिक बैंकिङ्ग सेवा सञ्चालन गर्ने क्रममा ADBL REMIT मार्फत आन्तरिक रेमिट्यान्स सेवा तथा विभिन्न रेमिट्यान्स एजेन्सीहरूसँगको सहकार्यमा बाह्य रेमिट

यान्सको भुक्तानी कार्य गर्दै आइरहेको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ्ग कारोवार गर्नको लागि SWIFT सँगको आबद्धता Financial तथा Non Financial Message हरूको आदानप्रदान गर्दै आइरहेको छ । अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ्ग प्रोडक्टहरू मोबाइल बैंकिङ्ग, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड, प्रिपेड कार्ड (अमेरिकन डलर कार्ड), किसान एप, किसान क्रेडिट कार्डमार्फत विभिन्न Digital Financial Service हरू प्रदान गरिरहेको छ । त्यसैगरी विभिन्न सेवा प्रदायकहरूको सहकार्यमा IBFT, IPS, ECC, NPL, Wallet Transfer, Utility Bill Payment, Merchant Payment, Mobile top-up, QR Payment जस्ता सेवाहरूका साथै Depository Participant (BOID, Mero Share), C-ASBA Registration तथा Management को कार्य समेत गर्दै आइरहेको छ । बैंकका संस्थागत ग्राहकहरूलाई NPL, Corporate Pay, internet Banking Corporate Module जस्ता माध्यमहरूबाट Account Enquiry, User Management सम्बन्धी सम्पूर्ण सेवा प्रदान गरिरहेको छ । बैंकका सेवाग्राहीलाई सहजताका लागि "5 in 1 Account" मार्फत जहाँसुकैबाट पनि Demat, Mero Share, C-ASBA को रजिष्ट्रेसन तथा Visa Debit card, internet Banking को लागि Request Online बाट गर्न सक्ने व्यवस्था गरिसकेको छ । त्यसैगरी यसरी बैंकले विभिन्न बैंकिङ्ग सेवाहरूलाई अत्याधुनिक तथा ग्राहकमैत्री बनाउने क्रममा आफ्ना सम्पूर्ण सेवाग्राहीलाई अत्याधुनिक प्रविधिमार्फत बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि.का ऐतिहासिक उपलब्धी एवं चुनौतीहरू

बैंकले देशको आर्थिक एवं सामाजिक विकास र वित्तीय क्षेत्रमा पुन्याएको योगदान अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको छ । समग्रमा देशको गरिबी निवारण, साना किसान विकास कार्यक्रम, ग्रामीण र कृषि क्षेत्रको विकास, दुर्गम विपन्न वर्गलाई लघुवित्त सेवा प्रदान सम्पूर्ण क्षेत्र, वर्ग र भूगोलका उद्यमी व्यापारी व्यवसायी एवं सर्वसाधारणलाई आवश्यक बैंकिङ सुविधाहरू उपलब्ध गराउनेदेखि आफ्नै कर्जाग्राही, कृषकसम्मलाई बैंकको सेयर प्रदान गरी बैंकप्रतिको अपनत्व कायम, एशियाली विकास बैंकसँग पुँजी र सूचना प्रविधिमा सहकार्य, सरकारी कार्यक्रमको निर्वाध संचालनदेखि सर्वसाधारणलाई आधुनिक बैंकिङ सुविधा उपलब्ध गराउँदै उच्चतम नाफा आर्जन गर्ने एउटा अग्रणी वाणिज्य बैंकको रूपमा स्थापित हुनु,

सेयरधनीहरूलाई प्रतिस्पर्धात्मक प्रतिफल उपलब्ध गराउँदै जानु आदि यस बैंकको ५७ वर्ष यात्राका केही महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू हुन । आगामी दिनमा बैंकले कोषको लागत कम गर्ने, शिरोभार खर्च घटाउने, न्यूनतम संचालन खर्च कायम गर्ने, निश्क्रिय कर्जा अभै घटाउँदै जाने, नयाँ र योग्य जनशक्ति बजारबाट भित्र्याउने आन्तरिक विषयलाई थप व्यवस्थित गर्ने, बैंकका समग्र प्रोडक्ट एवं व्यवसायका सूचनाहरू बढीभन्दा बढी आम सर्वसाधारण एवं ग्राहकसँग पुन्याई सबै नेपालीसँग जोडिने र नेपालीहरूको घर आँगनको बैंकको रूपमा स्थापित हुने गरी कार्यहरू अगाडि बढिरहेका छन् । यसरी देशको अर्थतन्त्रलाई टेवा पुग्ने गरी यस बैंकले स्थापनाकालदेखि हालसम्म पनि निरन्तर रूपमा सर्वसाधारणको सेवामा समर्पित रही कार्य गरिरहेको छ । सबै क्षेत्रका सेवाग्राहीहरूलाई सेवा पुन्याउने क्रममा ग्राहकको चाहना, उपलब्ध पुँजी, प्रविधि र व्यवस्थापकीय कुशलताबाट अधिकतम लाभ हासिल गर्ने सन्दर्भमा बैंकले आफ्नो सेवा तथा कार्यशैलीलाई निखाउँ समयानुकूल सेवाको गुणस्तरमा प्रभावकारिता ल्याइरहेको छ ।

कृषि विकास बैंकको हालको पुँजी संरचना :

बैंकको हाल अधिकृत पुँजी रु २५,००,००,००,००० (पच्चिस अरब मात्र), जारी तथा चुक्ता पुँजी रु १८,६२,०६,२७,७६३ (अठार अर्ब बैसठ्ठी करोड छ लाख सत्ताइस हजार सात सय त्रिसठ्ठी मात्र) र साधारण जारी पुँजी रु १३,१८,७९,१५,७६३ (तेह्र अर्ब अठार करोड उनासी लाख पन्ध्र हजार सात सय त्रिसठ्ठी मात्र) रहेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. ले देशको आर्थिक विकासमा पुन्याएको योगदान

आज देशमा २० वटा वाणिज्य बैंक र अन्य बैंक वित्तीय संस्थाहरू रहेको सन्दर्भमा यसले वि.सं.२०२४ सालदेखि हालसम्म हिजोको यातायात, संचारको अभाव हुने समयदेखि ग्रामीण क्षेत्र लघुवित्तीय क्षेत्र र आधुनिक बैंकिङसम्मको क्षेत्रमा विगतदेखि गरेको योगदानलाई बुँदागत रूपमा निम्नअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) ग्रामीण र कृषि क्षेत्रबाट देश विकासमा पुन्याएको योगदान :

- कृषि विकास बैंकको स्थापनादेखि नै यसले मुख्य रूपमा ग्रामीण बैंकिङ क्षेत्रको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गर्दै आएको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा आवश्यक बैंकिङ सुविधा उपलब्ध गराउनुको साथै देशको



ग्रामीण अर्थतन्त्र र गरिबी निवारणमा समेत पुऱ्याएको योगदानलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :-

- ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा लगानी
- साना किसान विकास कार्यक्रमको सफल संचालन
- सिञ्चाइ क्षेत्रको विकासका लागि ऋण एवं अनुदान कार्यक्रमको सफल संचालन
- बैकल्पिक उर्जाको विकास कार्यक्रमको संचालन
- पशुपंक्षीपालन व्यवसाय विकास
- शीतभण्डार निर्माण
- कृषकलाई आवश्यक तालिम कार्यक्रम संचालन
- कृषि परियोजनाहरूमा प्राथमिकतासाथ लगानी
- कृषि र लघु कर्जाको मुख्य आपूर्तिकर्ता
- विकट र विपन्न वर्गमा समेत पहुँच र सेवा पुऱ्याउन सफल
- गरिबी निवारणका लागि नेपाल सरकार, विभिन्न एजेन्सीसँग समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन
- कृषकलाई उन्नत मल बीउबिजन एवं आधुनिक कृषि प्रणाली सम्बन्धी व्यवसाय प्रवर्द्धनमा सहयोग
- कृषि औजारको प्रयोगका लागि ऋण/अनुदान प्रदान
- कृषकहरूलाई साना किसान सहकारीमा आबद्ध गर्ने कार्य
- नाफालाई भन्दा सेवालाई जोड दिई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत कार्य संचालन
- आवधिक योजना एवं वार्षिक बजेट मार्फत प्राप्त हुने कार्यक्रमको सफल संचालन एवं विभिन्न ग्रामीण एवं लघुकर्जा सम्बन्धीको कार्यहरूमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याइरहेको छ ।

(ख) वाणिज्य बैकिङ क्षेत्रबाट देशको विकासमा पुऱ्याएको योगदान

कृषि विकास बैकले कृषि ग्रामीण र लघु कर्जा मात्र आपूर्ति गरिरहेको सन्दर्भमा आफ्नो लागि चाहिने श्रोत आफैँ जुटाउने उद्देश्यले वि.सं. २०४१ साल देखि वाणिज्य बैकिङ कारोबारको सुरुवात

गरेको हो । हालसम्म आइपुग्दा यो बैक नेपालकै सबैभन्दा बढी पुँजी, कार्यालय संजाल एवं सेयरधनी भएको बैकको रूपमा स्थापित भईसकेको छ । वाणिज्य बैकिङ क्षेत्रबाट देश विकासमा पुऱ्याएको योगदानलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि,
- वित्तीय समावेसिता,
- देश विकासको लागि पुँजी निर्माण र परिचालन,
- सबै क्षेत्रमा बैकिङ कभरेज,
- स्वदेश तथा विदेशमा रकम स्थानान्तरण/रेमिटान्स सेवा,
- जनताको बचत गर्ने बानीमा वृद्धि,
- रोजगार एवं सीपमूलक व्यवसायको प्रवर्द्धन,
- सन्तुलित क्षेत्रीय विकास,
- एजेन्सी सम्बन्धी कार्य,
- विभिन्न व्यावसायिक परियोजनाहरूमा लगानी,
- सरकारी कारोबारको संचालन,
- नेपालभर व्यापक कार्यसंजाल,
- पुँजी बजारको विकासमा योगदान,
- रेमिटान्स कारोवार,
- आधुनिक बैकिङ सुविधाहरू

(ग) लघुवित्त/साना किसान विकास तथा गरिबी निवारणमा देश विकासमा पुऱ्याएको योगदान

तत्कालीन समयमा कृषि विकास बैकको स्थापनाको उद्देश्य नै ग्रामीण कृषि र लघुकर्जा सर्वसाधारणमा सहज रूपमा उपलब्ध गराउनु रहेको सन्दर्भमा बैकले थुप्रै लघुवित्त कार्यक्रमहरू विभिन्न एजेन्सीको सहयोग समेतबाट संचालन गर्‍यो । यस कार्यक्रम मध्ये वि.सं. २०३२ सालबाट सुरु गरिएको साना किसान विकास कार्यक्रम पनि एक प्रमुख कार्यक्रम थियो । साना किसान तथा विभिन्न लघुवित्त कार्यक्रमको माध्यमबाट कृषि विकास बैकले त्यस अवधिमा देश विकासमा पुऱ्याएको योगदानलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

- साना किसानहरूले गर्ने खेती पशुपंक्षीपालन आदिमा व्यावसायिकता आएको,
- साना किसानहरूले कृषिको अलावा अन्य वैकल्पिक कामहरूबाट रोजगारीको अवसर प्राप्त गरेको,
- साना किसानहरू किसान समूह भावनाको विकास भएको,
- विभिन्न तालिम तथा अनुभवका आधारमा साना किसानहरूको ज्ञान, सीप, क्षमता र चेतनाको स्तरमा वृद्धि आएको,
- साना किसानहरूले गर्ने कार्यमा गुणस्तर आएको,
- स्वरोजगार सिर्जना गर्न सक्ने खुबीको विकास आएको, सामाजिक सामुदायिक कार्यबाट सकारात्मक प्रभाव देखापरेको,
- SME कार्यक्रमबाट स्वरोजगार र सीपमूलक व्यवसाय प्रवर्द्धन, रोजगारीको अवसर सृजना,
- ग्रामीण र लघुकर्जाको प्रमुख आपूर्तिकर्ता,
- खुद्रा तथा थोक लघुकर्जाको व्यवस्थापन

अन्तमा,

कृषि विकास बैंकले ग्रामीण र कृषि क्षेत्रको विकासका लागि तत्कालीन समयमा स्थापना भएकोमा यो बैंक अहिले देशकै ठूलो, अग्रणी र शहरदेखि ग्रामीण क्षेत्र सम्म पहुँच विस्तार गरी वाणिज्य बैंकिङ्ग, विकास बैंकिङ्ग एवं अत्याधुनिक बैंकिङ्ग कारोवारमार्फत देश विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेको छ । गरिबी निवारणका लागि स्थापना गरिएको बैंक अहिले एउटा आधुनिक र डिजिटल बैंकको रूपमा स्थापित भइसकेको छ । अहिले बैंकले उच्चतम अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ्ग अभ्यास, बिस्तारित एवं दिगो बैंकिङ्ग, प्रुडेन्ट बैंकिङ्ग एवं सामाजिक अभिमुखीकरण सहितको बैंकिङ्ग माध्यमबाट बैंकिङ्गका आधारभूत सिद्धान्तलाई

अंगीकार गर्दै स्वस्थ, सक्षम, सबल एवं अग्रणी वाणिज्य बैंकका रूपमा स्थापित हुने दिशामा निरन्तर अग्रसर छ । बैंकले आफ्नो उपलब्ध स्रोत, साधन र जनशक्तिको अधिकतम उपयोग र परिचालन गरी आमजनताको घर आँगनको बैंकको रूपमा व्यापक सेवा पुऱ्याई सम्पूर्ण नेपाली जनतालाई कुनै न कुनै रूपमा बैंकसँग जोडिने गरी आफ्ना कार्यक्रम अगाडि बढाएको छ । सर्वसाधारण लगायत सम्बद्ध सबै पक्ष एवं निकायहरूबाट बैंकले सदैव निरन्तर सहयोग, प्रेरणा र प्रोत्साहन समेत पाइरहेको र बैंक अहिले अत्याधुनिक प्रविधिको कार्यान्वयन र सेवा विस्तारका साथै आन्तरिक सुदृढीकरण मजबुत गर्ने क्रममा रहेको छ । ■

*लेखक कृषि विकास बैंक लि. का उपमहाप्रबन्धक
(कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण) हुनुहुन्छ ।*

सन्दर्भ सामग्री

- प्रताप सुवेदी, बैंकिङ्ग व्यवस्थापन, प्रकाशक-उत्सव प्रकाशन २०७३,
- कृषि विकास बैंक लि. वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क विभिन्न अंकहरू
- कृषि विकास बैंक लि. वार्षिक प्रतिवेदनहरू (विभिन्न आर्थिक वर्ष)
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन २०७३
- कृषि विकास बैंक लि. वित्तीय विवरण आ.व.२०७९/८० तथा प्रथम त्रयमास प्रकाशित वित्तीय विवरण २०८०/८१
- कृषि विकास बैंक लि. वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट २०८०/८१

सेयर बजारका बारेमा केही कुरा



देवेन्द्रप्रताप शाह

संसारको सेयर बजारको लामो इतिहास छ । स्टक एक्सचेञ्जमा सेयर र अन्य वित्तीय उपकरणहरूको खरिद बिक्री हुन्छ । विश्वका विभिन्न एक्सचेञ्जमार्फत करोडौं मान्छेहरूले दैनिक करिब युएस डलर ३० खर्बको कारोबार गर्ने गरेको अनुमान छ । अहिले घटे पनि विगतमा नेपालको स्टक एक्सचेञ्जले दैनिक रु. १० अर्बसम्मको कारोबार गरेको थियो । संसारको कुन छेउबाट कहिले यति धेरै कारोबार हुने सेयर बजारको यात्रा सुरु भयो, यो चाखको विषय हुन सक्छ । ई.सं. १६०२ मा 'डच इष्ट इण्डिया कम्पनी' ले संसारमै पहिलो पटक नेदरल्याण्डको आम्स्टर्डममा 'आम्स्टर्डम स्टक एक्सचेञ्ज' स्थापना गरेको थियो । पहिले त आफ्नै कम्पनी अर्थात् डच इष्ट इण्डिया कम्पनीको सेयर किनबेचको लागि यो एक्सचेञ्जको सुरु गरिएको थियो । तर पछि अन्य कम्पनीको सेकुुरिटीहरू पनि यही एक्सचेञ्जबाट किनबेच हुन थाल्यो । विश्वकै पहिलो 'ज्वाइन्ट स्टक कम्पनी' को रूपमा प्रख्यात यसमा 'इन्डिया' शब्द उल्लेख भए पनि अहिलेको भारतसँग यसको कुनै सम्बन्ध छैन । अर्थात् डच इष्ट इण्डिया कम्पनी भारतीय कम्पनी होइन । बन्द व्यापारका साथै अन्य विभिन्न कामको जिम्मा पाएको यो कम्पनी निकै शक्तिशाली मानिन्थ्यो । यस कम्पनीको प्रतिस्पर्धी थियो, बेलायतको 'इष्ट इण्डिया कम्पनी' जसले संयुक्त भारत र अन्य देशहरूलाई आफ्नो कोलोनी बनाएको थियो ।

यसअघि अनौपचारिक रूपमा सेयरको सीमित कारोबार एकआपसमा हुँदै आएको भए पनि औपचारिक रूपमा कारोबार आम्स्टर्डम एक्सचेञ्जबाट भएको मानिन्छ । तर आधुनिक र व्यवस्थित सेयर बजार खोल्ने काम भने ब्रिटिश सरकारले सं १६९८ मा 'लण्डन स्टक एक्सचेञ्ज' खोलेर गरेको थियो र अहिले पनि लण्डन संसारको एक प्रमुख आर्थिक केन्द्र मानिन्छ । संभवतः न्युयोर्कपछिको दोस्रो फिनान्सियल हब अहिले पनि लण्डन नै हो ।

उत्तरी अमेरिका र युरोपका अन्य क्षेत्रमा भने स्टक एक्सचेञ्जको विस्तार अलि पछि भएको देखिन्छ । सं.

१७९० मा अमेरिकामा 'फिलाडेल्फिया स्टक एक्सचेञ्ज' खुलेको हो, अमेरिकाको यो पहिलो स्टक एक्सचेञ्ज थियो । १९ औं शताब्दीमा अमेरिकामा रेलरोड बनाउने अभियानले तीव्रता पायो र यसैले सं. १७९२ मा न्युयोर्क स्टक एक्सचेञ्ज स्थापनाको बाटो खोल्‍यो । न्युयोर्क स्टक एक्सचेञ्ज अहिले संसारकै सबैभन्दा ठूलो एक्सचेञ्ज भएको छ । यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्टक एक्सचेञ्ज भने पनि हुन्छ । संसारभर हुने कुल कारोबारको ४५% अमेरिकामा हुन्छ । संसारका अनेकौं देशका कम्पनीहरूको सेयरको किनबेच यहाँबाट हुन्छ, तर यसको लागि पहिले यस एक्सचेञ्जमा ती कम्पनीहरू लिष्टिङ हुन जरूरी छ । त्यस एक्सचेञ्जले कम्पनी लिष्टिङका नियमहरू बनाएको हुन्छ नै । त्यसैले संसारका सबै कम्पनीहरू त्यहाँ लिष्टिङ भएका हुन्छन् भन्ने होइन । नेपाल स्टक एक्सचेञ्जको आफ्नो छुट्टै लिष्टिङ नियम छ, सबै एक्सचेञ्जको हुन्छ ।

बिसौ शताब्दीमा संसारका अनेकौं देशमा स्टक एक्सचेञ्जहरू खुले र कारोबारमा ठूलो प्रगति भयो । यसका खास गरेर दुई मुख्य कारण थिए । एक, संसारमा बिजिनेस बढ्दै गयो । भोलुम मात्र हैन, बिजिनेसका प्रकार पनि बढ्यो । फलतः सेयरको कारोबारले 'ग्लोबल' रूप लियो । दुई, सेयर किनबेचको कारोबार विद्युतीय माध्यमबाट हुन थाल्यो । नेपालमै पनि विद्युतीय माध्यमबाट कारोबार हुन थालेपछि सेयरको कारोबार हवातै बढेको छ । कुनै बेलामा रु. १ अर्बको कारोबार पुग्दा उत्सव मनाइएको थियो भने त्यसको २ वा ३ वर्षपछि नै रु १० अर्बको कारोबार भएको थियो । विद्युतीय माध्यमबाट कारोबार हुनु वास्तवमै यस क्षेत्रको ठूलो फड्को हो । यसले कसैलाई पनि घरैबाट आफूले चाहेको सेयरको किनबेच गर्ने मौका दिन्छ । अरु व्यापार वा व्यवसायमा जस्तो कसैको चाकडी वा मुलाहिजामा लाग्न नपर्ने भएकोले पनि यसमा आकर्षण बढेको विश्वास गरिन्छ ।

यसअघि १९८० र १९९० का दशकहरूमा वित्तीय क्षेत्रमा डिरेगुलेसनको आँधी र प्रविधिको विकासले संसारभर

नै स्टकको कारोबार बढेको थियो । त्यति बेला संयुक्त अधिराज्यमा भएको यससम्बन्धी सुधारलाई 'बिङ्ग ब्याङ्ग' पनि भनिन्छ जसको मतलब हो- वित्तीय क्षेत्रमा भएको ब्यापक सुधार र परिवर्तन । बिङ्ग ब्याङ्गका कम्पोनेन्टहरू थिए - डिरेगुलेसन, विद्युतीय कारबार, वैदेशिक प्रतिस्पर्धा, वित्तीय सेवाहरूको एकीकरण, प्रविधिको तीव्र विस्तार । खास गरेर १९८० को दशक, अर्भै १९८६ अक्टोबर महिनाको २७ तारिखबाट सुरु भएको यो बिङ्ग ब्याङ्गले संयुक्त अधिराज्यको वित्तीय उद्योगलाई ठूलो असर पार्‍यो र यसले त्यस देशको स्टक मार्केटको विस्तारमा ठूलो भूमिका खेल्‍यो ।

यसैगरी छिमेकी देश भारतमा 'कन्ट्रोलर अफ क्यापिटल इस्स्यु' को नामबाट १९४७ मा यस्तै सेकुरिटीहरूको कारोबारको नियमनको लागि नियमनकारी निकाय खुलेको देखिन्छ जुन पछि १९९२ मा अधिक शक्तिशाली संस्था सेबीको रूपमा रूपान्तरित भयो । भारतमा सेबी अर्थात् SEBI (Securities Exchange Board of India) जस्तै अमेरिकामा Securities Exchange Commission (SEC) भन्ने संस्थाहरू छन् । भारतमा १८७५ मा 'नेटिभ सेयर एण्ड स्टक ब्रोकर एसोसियसन' को नामबाट पहिलो पटक स्टक एक्सचेञ्ज खुलेको हो । पछि यही संस्था १९८६ मा 'बम्बे स्टक एक्सचेञ्ज' मा रूपान्तरण भयो । १९९४ मा भारतमा एक अर्को स्टक एक्सचेञ्ज 'नेशनल स्टक एक्सचेञ्ज' पनि खुल्यो ।

यसैगरी चीनको कथा यस्तो छ- त्यहाँ आधुनिक स्टक एक्सचेञ्जको सुरुआत १९९० को दशकमा मात्र भएको हो । त्यहाँका क्रान्तिकारी नेता माओको १९७६ मा निधन भएपछि सत्तामा आएका देङ स्याओ पिङ्गले आर्थिक सुधारको नीति लिएका थिए । यसअघिको कम्युनिष्ट सरकारले चीनलाई विश्व बजारबाट अलग राख्नमा समय लगाए । संसारका अन्य देशबाट आइसोलेसनमा रहेर देशको विकास गर्ने माओको नीति थियो । तर देङले १९७० को दशकमा यस नीतिलाई उल्ट्याइदिए । देशलाई खुला गरेर आर्थिक सुधार गरे मात्र देशको विकास हुन सक्ने र यसको लागि चीनलाई खुला गर्नुपर्ने उनको भनाइ थियो । यसै नीतिको निरन्तरताले सं. १९९० मा 'शंघाइ स्टक एक्सचेञ्ज' र 'सेन्जेन स्टक एक्सचेञ्ज' गरी दुईवटा स्टक एक्सचेञ्ज खुलेका हुन् । यी दुई देश अर्थात् भारत र चीनमा यसदेखि बाहेक पनि स्थानीय तहमा केही स्टक एक्सचेञ्जहरू खुले, तर ती खासै टिक्न सकेनन् । भारतको सेबी भने भैँ सं १९९२ मा खुलेको चीनको रेगुलेटरी निकायको नाम हो 'China Securities Regulatory Commission' अर्थात् CSRC ।

नेपालमा २००६ मा खुलेको हो, नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज । त्यस्तै नियमनकारी निकायको रूपमा सेकुरिटी बोर्ड खुलेको थियो १९९३ मै । तर यत्रा वर्षहरू किन खेर फालियो, यस बारेमा कोही कतै बोलेको पाइँदैन । १९९० को जन आन्दोलनपछि बनेको पहिलो निर्वाचित सरकारले यसतर्फ काम गरेको देखिन्छ । यसअघि पञ्चायतको समयमा नेपालमा स्टक एक्सचेञ्जको व्यवस्था र सेयरको किनबेच हुने गरेको थाहा छैन । यसको एउटा कारण हुन सक्छ, त्यति बेला निजी क्षेत्रमा पब्लिक कम्पनी नै थिएनन् । बैंकहरू पनि सरकारी नै थिए, तीमध्ये नेपाल बैंक लि. ले मात्र आफ्नो सेयर बाहिरको निजी क्षेत्रलाई दिएको थियो ।

सेयरको बारेमा सोच्दा कहिलेकाहीँ छक्क परिन्छ । सेयर वा स्टकको कल्पना संसारमा कसरी भयो होला ? यो जिज्ञासा मनमा आउँछ । अनेकौँ कारणले संसारको उद्योग र व्यापारको भोलुम अत्यधिक बढ्दै गएकोले यसको लागि आवश्यक पर्ने पुँजीको मात्रा पनि बढ्न थाल्यो । कुनै व्यक्ति वा साभेदारी फार्मबाट मात्र त्यस्तो कामको लागि आवश्यक रकम उठ्न नसक्ने परिस्थिति आयो । अनि धेरै जनासँग थोरै थोरै रकम लिएर धेरै रकम संकलन गर्न पर्ने भयो । यसको पहिलो उदाहरण थियो माथि उल्लेख गरिएको डचको इष्ट इण्डिया कम्पनी । यो एक पब्लिक लिमिटेड कम्पनी थियो र यसले धेरैसँग सेयरवापत रकम लिएर आफ्नो काम गरेको थियो ।

पब्लिक कम्पनीको अवधारणालाई अर्थशास्त्री र एकाउन्टेन्टले बेग्लाबेग्लै अर्थमा बुझेका हुन्छन् । अर्थशास्त्रीले सरकारको स्वामित्व भएको कम्पनीलाई पब्लिक कम्पनी मान्छ भने, एकाउन्टेन्टले जनताको पैसा पुँजीको रूपमा उठाएर (कुनै निश्चित संख्याभन्दा बढी सेयरहोल्डर हुने गरी) खोलिएको कम्पनीलाई पब्लिक कम्पनी भन्छ । हामीले यहाँ कुरा गर्न खोजेको यो दोस्रो खालको कम्पनी हो । स्टक मार्केटको लागि प्रासंगिक पनि यही खाले कम्पनीहरू हुन् । प्राइभेट कम्पनी वा सरकारको एकल स्वामित्व भएका कम्पनीहरूको सेयर स्टक एक्सचेञ्जमा किनबेच हुँदैनन् ।

संयुक्त अधिराज्यबाट अठारौँ शताब्दीको अन्त्य र उन्नाइसौँ शताब्दीको सुरुका वर्षहरूमा भएको पहिलो औद्योगिक क्रान्तिले मानव जीवनमा त ठूलो परिवर्तन ल्याएको थियो नै । यसले मानवले गर्ने बन्द व्यापार र व्यवसाय र यसको स्वामित्वको प्रकारमा पनि महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्यायो । यसकै एउटा कडी हो, पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको उदय । यस्ता पब्लिक कम्पनीमा उसको कारोबारमा कुनै भूमिका नभएका स-साना



सेयरहोल्डरहरूले पनि लगानी गर्न पाउने भए र कम्पनीको नाफाको हिस्सेदार बन्न सक्ने भए । अहिले हेर्दा यो सामान्य जस्तो लागे पनि त्यतिखेर यो आविष्कार नै थियो । जोसँग सीप छैन, धेरै पैसा छैन, हातमुख जोर्नमा नै अल्मलिनु पर्ने छ, कम्पनी वा व्यवसाय चलाउने फुर्सद वा अरु थोक केही पनि छैन, यस्ता मान्छेहरू पनि कम्पनीको मालिक बन्न पाउने भए । यसलाई चानचुने कुरा कसरी भन्ने ? यहीबाट सुरु भयो सेयर अर्थात् स्टकको किनबेचको सुरुआत । यसैको विकसित रूप हो, आधुनिक समयको स्टक एक्सचेञ्ज । सेयरको किनबेच बिस्तारै पेचिलो बन्दै गएपछि यसलाई व्यवस्थित र नियमित गर्नको लागि नियमनकारी निकायको पनि जरूरी महसुस भयो र धमाधम प्रायः सबै देशहरूमा यस्ता नियमनकारी निकायको स्थापना हुन थाल्यो ।

विश्वमा स्टक एक्सचेञ्जमार्फत धेरै मान्छे धनी बनेका छन्, कति टाट पल्टेका पनि छन् । टाट पल्टेको नाम दिन अलि गाह्रो छ । सं. २००८ को वित्तीय संकटमा 'लेम्यान ब्रदर्स' भन्ने इन्भेष्टमेन्ट बैंक स्टक र अन्यमा गरेको लगानी डुबेको कारणले कोल्याप्स भएको थियो । बढी नाफाबाट आकर्षित भएर ठूलो जोखिम लिनुको परिणाम हो यो । स्टक मार्केटबाट फाइदा लिन सक्नेमा प्रमुख हुन् - लगानीकर्ता तथा सामाजिक कामका लागि ठूला दाता वारेन बफेटजो २००८ मा युयस डलर ६२ अर्बका साथ सबैभन्दा धनी व्यक्ति मानिए । अहिले उनीसँग युयस डलर १२० अर्बको सम्पति छ, तर नवौं धनी व्यक्ति छन् । स्टक मार्केटबाट कमाउनेमा अन्य हुन्, - रे डालियो (१६ अर्ब डलर), अबिगेल जोन्सन (१२ अर्ब डलर), जर्ज सोरोस, (३२ अर्ब डलर सामाजिक काममा लगाइसकेपछि बाँकी ८ अर्ब डलर)। चाइनिज लगानीकर्ताहरू जो स्टक मार्केटबाट धन उपार्जन गर्न सफल भए हुन् - लि का शी (३२ बिलियन डलर), मा ह्वा टेङ्ग (३२ अर्ब डलर), ज्याक मा (२५ अर्ब डलर), भारतीयमा राधाकृष्ण दामिनी (भारतीय रूपैयाँ १७८६ अर्ब), राकेश भुनभुनवाला (भारतीय रूपैयाँ ४१,० अर्ब) हुन् । स्टक मार्केट प्रवेश गर्दा यी सबैसँग खासै सम्पति थिएन, राकेशले त जम्मा रु. ५ हजारले आफ्नो काम सुरु गरेका थिए । उनीहरू आफ्नो सिप, मेहेनत र भिजनका माध्यमबाट निकै थोरै रकमबाट सुरु गरेर यो सफलता प्राप्त गर्न सके ।

यो त भयो इतिहास । तर अब स्टक मार्केट माथि भनिएजस्तै सजिलो अवधारणा मात्र रहन किनकि त्यहाँ अब सेयर मात्र हैन, योसँग सम्बन्धित अनेकौं चिजको किनबेच हुन थाल्यो । प्रविधि र वित्तीय क्षेत्रमा आएको सोफिस्टिकेसनले सामान्य जनमानसले सामान्यतया बुझ्ने

नसक्ने गरी यस क्षेत्रको विकास भयो । अहिले नेपालको स्टक एक्सचेञ्जमा कारोबार गर्ने मान्छेहरूमा ९० प्रतिशतले नबुझीकन कारोबार गरिराखेका अनुमान गर्न सकिन्छ । नेपालमा मात्र हैन, विकसित मुलुकमा पनि नबुझीकन कारोबार गर्नेहरू नहुने हैनन्, तर यहाँभन्दा कम हुन्छन् । वास्तवमा भन्नुपर्दा नबुझीकन लगानीमा होमिनु नेपाल जस्तो देशको लागि दुर्भाग्यपूर्ण हो । किनकि सरदर वा सोभन्दा तलका नेपालीहरूसँग यसै पनि बचत कम हुन्छ, त्यही बचत पनि आफूले नबुझेको ठाउँमा लगानी गर्दा भन्नु बढी जोखिम हुन्छ । यसले त्यस्ता लगानीकर्तालाई कहाँ पुऱ्याउँछ, निश्चितै छ ।

बढीभन्दा बढी मान्छेहरू लगानीप्रति आकर्षित हुनु आफैमा राम्रो पक्ष हो । आफ्नो दिमाग लगाएर, मेहेनत गरेर बुझेर सम्झेर जोखिम व्यवस्थापन गर्दै यस पेसामा लाग्न आवश्यक हुन्छ । तर सेयरसम्बन्धी सामान्य जानकारी समेत नराख्ने व्यक्तिहरू स्टक मार्केटमा प्रवेश गर्नु आफैमा सुखद हैन । त्यसैले नेपालको स्टक एक्सचेञ्जले ६० लाखभन्दा बढीले खाता खोलेकोमा उत्साहित हुनुभन्दा तीमध्ये स्टक मार्केटको जानकारी राख्नेको संख्या पत्ता लगाउनु बाञ्छनीय हुन्छ । यति मात्र हैन, सेयर शिक्षा नियमनकारी निकायको एक प्रमुख काम पनि हो । नेप्से तथा सेबोनले सेयर शिक्षाको काम अगाडि बढाइराख्न जरूरी हुन्छ । सुनिन्छ, यसपालि नेप्सेले ६४% लाभांश बाँड्यो । यो लाभांश बाँड्ने नाफा कहाँबाट आयो, तिनै लगानीकर्ताले गरेको कारोबारबाट आयो । त्यसैले नेप्सेले लगानीकर्ताहरूको शिक्षामा खर्च नगरी हुँदैन । यसमा केही भइराखेको पनि होला, तर पर्याप्त छैन ।

अब स्टक एक्सचेञ्जमा सेयरका अतिरिक्त बण्ड, इन्डेक्स, म्युचुअल फण्ड तथा डेरिभेटिभहरूको पनि कारोबार हुन थाल्यो । तर नेपालमा भने इन्डेक्स र डेरिभेटिभको कारोबार भएको छैन । इन्डेक्सको कारोबार गर्ने हल्ला चलाएर बोर्डका प्रमुख बिदा भए । म्युचुअल फण्ड भने नेपालमा छ । तर यी म्युचुअल फण्डहरूको जोखिम व्यवस्थापन प्रभावकारी नभएको संकेत देखिँदैछ । रु. १० को एकाई रु. ६ सम्म झरेको पाइयो, रु. ७ त धेरैको देखिन्छ । यसमा नियामक निकायको कमजोरी हो कि फण्ड मैनेजरले जोखिम व्यवस्थापन गर्न नसकेको हो, बुझ्न जरूरी छ । सेयर कारोबारमा तलमाथि हुनु सामान्य हो, तर साना लगानीकर्ताहरूको रकमलाई म्युचुअल फण्डमा लगानी गरिने हुनाले यसको विशेष जोखिम व्यवस्थापन हुने अपेक्षा गरिन्छ । तर यहाँ त्यस्तो नभएको उदाहरण भेटिएको छ । बेरिस (घटिरहेको) मार्केटमा म्युचुअल फण्डहरूले सेयरमा बढी लगानी गर्ने तरिकामा सुधार गर्नुपर्छ । अन्य

इन्नोबेटिभ लगानीका द्वारहरू खोल्न सक्नुपर्छ । सानाले नसक्ने काम यी फण्ड मैनेजरहरूले गरेर नाफा जम्मा गर्न सक्नुपर्छ, अन्यथा म्युचुअल फण्डको औचित्य नै रहँदैन ।

नेपालको स्टक बजार खासै विकसित बजार हैन । यसले विकसित रूप लिन बाँकी नै छ । नेपालको सेयर बजारमा थप टिप्पणी गर्नुअघि स्टक मार्केटले देशको अर्थतन्त्रसँग कस्तो सम्बन्ध राख्छ, यसको संक्षिप्त चर्चा गर्नु बाञ्छनीय होला ।

सामान्यतया विश्वास गरिन्छ कि स्टक मार्केटको गतिले देशको अर्थतन्त्रलाई प्रतिबिम्बित गर्छ । केही हदसम्म यो सत्य हो । तर यो सधैं सत्य नहुन सक्छ । दीर्घकालमा यी दुई एकै दिशातिर हिँड्ने भए पनि तत्कालमा यी विपरित दिशामा हिँडिरहेका हुन सक्छन् । कतिपय अवस्थामा तत्कालमा पनि यी दुवै सँगसँगै हिँडेका हुन्छन् । हालकै कुरा गरौं । केही अधिसम्म नेपालको अर्थतन्त्र र स्टक मार्केट दुवै मन्दीमा थिए अर्थात् अर्थतन्त्र सुस्ताएको थियो, स्टक मार्केट बेरिस ट्रेण्डमा थियो । आजको दिनमा (जनवरी ३, २०८०) आइपुग्दा यी दुवै धिमा गतिमा अगाडि बढेका देखिन्छन् । दुवै निकै उत्साहित मुडमा छैनन् । तर सधैं यस्तो अवस्था हुँदैन । सत्य के हो भने सेयर बजारले तत्काललाई मात्र हेर्दैन, अब आउन सक्ने सम्भावित अवस्थालाई समेत विचार गरेर अगाडि बढ्छ । ऊ निकै स्मार्ट हुन्छ । अरूले नदेखेको कुरा उसले देखिसक्छ । यस्तो अवस्थामा अर्थतन्त्र र स्टक बजार एकै दिशामा नहिँडेको देखिन्छ । कुनै पनि देशको अर्थतन्त्र विगतसँग कनेक्टेड रहन्छ, तर सेयर बजार विगतसँग भन्दा आगतसँग सम्बन्धित रहन्छ । फरक यही हो ।

यहाँ विश्वको सबैभन्दा ठूलो र पारदर्शी अर्थतन्त्र अमेरिकी सेयर बजार (न्युयोर्क स्टक एक्सचेञ्ज) को कुरा गर्न पनि मनासिब हुन्छ । पछिल्लो (ई.सं २०१७) सूचना अनुसार विश्व स्टक मार्केटको कुल बजार पुँजीकरण युयस डलर ७९ खर्बको ४५% कारोबार अमेरिकामा हुन्छ, यो माथि पनि भनिएको छ । अमेरिकी बजारको मुड अहिले 'अप्टिमिस्टिक' छ, उता अर्थतन्त्र पनि सकारात्मक मुडमा नै छ । हाललाई मुद्रास्फिति दर नै मुख्य चिन्ता भएको उक्त अर्थतन्त्रमा अब त्यो आफ्नो ठाउँमा आउन अग्रसर देखिएको छ । केन्द्रीय बैंकले चाहेको मुद्रास्फिति दर २ % हो, तर त्यहाँ यो दर निकै बढी ९% सम्म पुगेको थियो । अहिले ३.२% मा सीमित रहेको छ । यही मुद्रास्फिति नियन्त्रणको लागि त्यहाँको केन्द्रीय बैंक, फेड रिजर्भविगत दुई वर्षदेखि ब्याजदर बढाउँदै थियो ।

तर अब भने उसको मुड फेरिँदैछ । ब्याजदरले देशको अर्थतन्त्र, मुद्रास्फिति, स्टक मार्केटलाई असर पार्छ । अब त्यहाँ फेडले २०२४ मा तीन पटकसम्म ब्याजदर घटाउने आंकलन गरिँदैछ । एक वर्षअधिसम्म बटम छोएको सेयर बजार पनि अहिले निराश देखिन्छ, निरन्तर उकालोमै छ ।

त्यहाँ धेरै ठूला ठूला टेक कम्पनीहरू छन्- बिग-७ को नामले प्रख्यात एपल, अल्फाबेट, माइक्रोसफ्ट, एमेजन, टेस्ला, फेसबुक, नविदा । गत वर्ष यी टेक कम्पनीहरूमा शक वेभ नै थियो, उनीहरूको मार्केट क्यापिटलाइजेसन करिब करिब एक तिहाइले घट्यो, कतिको त आधाभन्दा बढी घट्यो । उदाहरणको लागि फेसबुकको सेयर ३४० डलरबाट ९० मा आयो, यसैगरी अन्यको पनि निकै घट्यो । फलस्वरूप लाखौं मान्छेलाई जागिरबाट निकालियो । तर अब अवस्था फेरिएको छ । टेक कम्पनीहरू हायर गर्दैछन् । मुद्रास्फिति घटेको छ । कम्पनीहरूको नाफा बढिरहेको छ, साथै देशको आर्थिक वृद्धि दर समेत अपेक्षा गरिएको भन्दा बढी छ । अप्टिमिस्टिक वातावरण छाएको छ । स्टक मार्केटले गति लिँदैछ ।

अमेरिकामा सं.२०२३ मा स्टक मार्केटले सामान्यतया अपेक्षा गरिएभन्दा राम्रो वृद्धि दिएको छ । तर नेपालको हालको अवस्था भने योभन्दा अलि फरक छ । यहाँ अहिले अर्थतन्त्रसँगै बजार पनि हिँडेको देखिन्छ, यसको चर्चा माथि नै भइहाल्यो । यसैगरी भारतीय अर्थतन्त्रको पनि वृद्धि भइरहेको छ । वृद्धिदरको तुलना गर्दा भारत अहिले सबैभन्दा बढी दरले वृद्धि भएको अर्थतन्त्र हो । यसको आर्थिक वृद्धिदर ७.३% छ जुन हाल चीनको भन्दा बढी हो । चीनको वृद्धिदर ६% छ । तर यो वृद्धि भारतले खोजेको भन्दा कम हो । यस्तो अवस्थामा त्यहाँको सेयर बजार भने आकाश चुम्ने गतिमा अगाडि बढेको छ । यसको मतलब के होला ? जे पनि हुन सक्छ । तर यसको एउटा अर्थ हो, भारतीय अर्थतन्त्र अझै अगाडि जान्छ । स्टक मार्केटले यस्तै प्रक्षेपण गरिरहेको छ, तर यथार्थमा भोलि के हुन्छ भन्न सकिँदैन ।

यति मात्र हैन, हामीले यो पनि विचार गर्नुपर्छ कि स्टक मार्केटको संचालनले देशको अर्थतन्त्रलाई कसरी फाइदा पुऱ्याउँछ । कम्प्युनिष्टहरू सामान्यतया सेयर मार्केटमा विश्वास गर्दैनन्, यसलाई उनीहरू पुँजीवादीहरूको कमाउने भाडा भन्छन् । यस्तो किनभने उनीहरू सिद्धान्ततः सबै जनताको समान हैसियत हुनपर्नेमा विश्वास गर्छन्, त्यसरी नै उनीहरू दीक्षित हुन्छन् । तर सेयर मार्केटले हार्ने र जित्ने अथवा धनी र गरिबको सिर्जना गरिदिन सक्छ । तर कम्प्युनिष्टहरूको यो विचारले मार्केटको सकारात्मक पक्षलाई बेवास्ता गरेको



स्पष्ट छ । हाम्रो देश कम्युनिष्ट डोमिनेटेड भएकोले पनि सेयर बजारको अपेक्षित विकास हुन नसकेको ठान्नेहरू पनि छन् । तर यसको गहिरो अध्ययन भएको छैन, हचुवाको भरमा गरिएको अभिव्यक्ति हो यो, हुन पनि सक्छ, नहुन पनि सक्छ ।

नेपालमै पनि डा. बाबुराम भट्टराईले एक पटक स्टक मार्केटलाई जुवाघरको संज्ञा दिएका थिए । हुन त अहिले आफूलाई उनी कम्युनिष्ट मान्दैनन् । जति बेला यस्तो अभिव्यक्ति दिए, उनी कम्युनिष्ट नै थिए । सत्य यो हो कि सेयर मार्केट जोखिमयुक्त कारोबार चाहिँ हो, यसमा शंका छैन । यसमा कारोबार गर्न चाहनेले सतर्कता अपनाउनु पर्ने त हुन्छ नै, तर जुवाघर भन्नु चाहिँ अतिशयोक्ति हो । कसैले भन्छ, धनीहरूले फन कमाउने बजार हो यो । कोही भन्छन्, हारेर फर्किने बजार हो यो । देशलाई फाइदा दिने बजार यो हैन । तर यी भनाइहरूमा केही सत्यताको अंश भए पनि यो प्रष्ट हुनुपर्छ कि देशलाई केही पनि नदिने बजार यो हैन ।

सबैभन्दा पहिलो त सेयर बजारको प्राथमिक काम नै कुनै बिजिनेसको लागि पुँजी जम्मा (Capital Formation) गर्ने हो । कुनै पनि कम्पनीले आइपिओमार्फत आफ्नो सेयर जारी गरेर पुँजी निर्माण गर्न सक्छ । त्यसरी निर्माण भएको रकमको उपयोग त्यस्ता कम्पनीहरूले आफ्नो व्यवसाय बढाउनमा लगाउँछन् र यसले देशको आर्थिक वृद्धिमा मद्दत गर्छ । छरिएको पुँजीलाई एकत्रित गर्ने यो कामबाट देश विकासमा सहयोग नपुग्ने कुरै भएन ।

दोस्रो, स्टक मार्केटले लगानीकर्तालाई सेयर र अरु वितीय औजारहरू किनबेच गर्ने काममा सहयोग गर्छ । उदाहरणका लागि एक व्यक्तिसँग भएको सेयर अर्कोको नाममा सार्ने काम यही एक्सचेञ्जमार्फत नै हुन्छ । डिबेञ्चर वा बण्डको किनबेच पनि यही मार्केटबाट हुन्छ । सेयरहोल्डर वा बण्ड वा डिबेञ्चरहोल्डरहरूको लागि यो सुविधा हो किनकि उनीहरूले चाहेको समयमा किन्न वा बिक्री गर्न सक्छन् र यसरी उनीहरू आफ्नो धन बढाउँछन् वा आफ्नो काम सम्पन्न गर्छन् ।

तेस्रो, स्टक मार्केटमा पब्लिक कम्पनीहरूको मात्र सेयर किनबेच हुन्छ । पब्लिक कम्पनीमा सेयरहोल्डर संख्या अत्यधिक रहन्छ । उनीहरूको हक सुरक्षित गर्नको लागि कम्पनीहरूको शासकीय क्षमतालाई बलियो बनाउने र उनीहरूको अपरेसन र एकाउन्ट पारदर्शी बनाउने जिम्मा कम्पनी व्यवस्थापन र बोर्डको हुन्छ । नियमनकारी निकायले साना लगानीकर्ताको हितको लागि पब्लिक कम्पनीहरूको लागि पारदर्शी बन्नुपर्ने निर्देशनहरू जारी गर्छन् र त्यसको मोनिटरिङ पनि गर्छन् । त्यस्ता

निर्देशनहरू लागु नभएको पाइएमा सम्बन्धितलाई कार्यबाही पनि हुन्छ । प्राइभेट कम्पनीहरूले जस्तो सूचना लुकाउन पब्लिक कम्पनीले पाउँदैन । सरकारले पनि सामान्यतः त्यस्ता कम्पनीहरूको गभर्नान्स र पारदर्शितामा चासो राखेको हुन्छ । त्यसैले सेयर मार्केटका कारण देश र समाजलाई फाइदा हुन्छ । उदाहरणका लागि त्यस्ता कम्पनीहरूले कर छल्न सक्ने सम्भावना निजी कम्पनीले भन्दा न्यून हुन्छ । नेपालका बैंकहरू कर छल्न सक्दैनन्, तर एनसेलले सक्छ । यस्तो किनभने बैंकहरू पब्लिक कम्पनी हुन्, त्यसैले पारदर्शी छन्, राष्ट्र बैंकको कडा नियमन त्यहाँ लागु छ । एनसेल अर्को प्राइभेट कम्पनी हो, संचार प्राधिकरणले जति निर्देशन जारी गरे पनि कि ती अपर्याप्त हुन्छन्, कि तिनको बेवास्ता हुन्छ ।

चौथो, सेयर बजारले सिष्टमभिन्न व्यक्तिलाई तरलता प्रदान गर्छ । कुनै पनि लगानीकर्ताले आफ्नो सेयर कुनै पनि दिन बिक्री गरेर तरल सम्पत्तिमा परिणत गर्न सक्छ । सेयरलाई तरल सम्पत्तिमा रूपान्तरण गर्न अन्य रियल स्टेटमा जस्तो असजिलो यसमा हुँदैन ।

यसदेखि बाहेक पब्लिक कम्पनीहरूले कामको सिर्जना गर्छन् । अर्को, भविष्यमा सेयरको मूल्य बढ्ने आशाले कम्पनीको सेयर किनिन्छ र यिनै सेयरहोल्डरहरूकै कारणले देशमा ठूला-ठूला कम्पनीहरू बन्न सकेका छन् । नेपालमै पनि यदि स्टक मार्केट थिएन भने यहाँ हालका कतिपय कम्पनीहरू अस्तित्वमै आउने थिएनन् । धेरैजसो बीमा कम्पनीहरू, केही बैंक र प्रायः सबै हाइड्रो कम्पनीहरू पनि हुने थिएनन् । केबुल कारका पछिल्लाहरू कम्पनी आउने थिएनन् । मनकामना केवलकारपछि अर्को आउनुमा ढिलो हुनुको कारण यही हो । मनकामना केबुलकारलाई पब्लिक कम्पनीमा परिणत गरिएन । नयाँ कम्पनीहरू नोक्सानमा छन, तर सेयरको भाउ हजार नाघेको छ । यस्तो नभए नोक्सान गर्ने कम्पनीहरूमा लगानी गर्ने अग्रसरता प्रमोटरहरूले लिने थिएनन् । तर जनताले आइपिओमा सेयर किन्ने र त्यसको भाउ बढ्दै गएकोले प्रमोटरहरूले केही वर्षमै आफ्नो लगानी उठाउँछन् । अनि कम्पनीमा आफ्नो नियन्त्रण कायम पनि राख्छन् । त्यसैगरी हाइड्रो कम्पनीहरू नोक्सानमा भए पनि प्रमोटरहरू नोक्सानमा छैनन्, त्यसैले यस्ता कम्पनीहरू आउने सिलसिला रोकिँदैन । देशले बिजुली पनि पाएको छ, केहीले जागिर पनि पाएका होलान् । जहाँसम्म कर राजस्वको कुरा छ, ५ वर्षसम्म ट्याक्स होलिडे छ अर्थात कुनै पनि हाइड्रो कम्पनीले स्थापनाको ५ वर्षसम्म सरकारलाई कर बुझाउन पर्दैन, नाफा वा नोक्सान जे भए पनि । तर अन्यले त कर बुझाएका छन् ।

स्टक मार्केटको क्षेत्रमा साना लगानीकर्ताहरू नठगिउन् भन्नका लागि बलियो नियमनकारी निकायको आवश्यकता पर्छ । कमजोर वा बेइमान वा नबुझेको मान्छेको नेतृत्वमा नियमनकारी निकाय चल्ने अवस्था आयो भने पूरै मार्केट ध्वस्त हुन बेर लाग्दैन । नेपालमा अहिले करिब करिब सेयर मार्केटले यो बाटो समात्न खोजेको संकेत गर्दछ । बजारमा ब्योरिस (डाउन) ट्रेण्ड छ, यस्तोमा सेयर मार्केटमा धितोपत्र बोर्डले नयाँ कम्पनीहरूको आइपिओ र एफपिओको बाढी नै ल्याइरहेको छ । नोक्सानमा गएको कम्पनीले प्रिमियममा सेयर जारी गर्न स्वीकृति पाएको छ । अनावश्यक रूपमा दलालको संख्या बढाइएको छ । यति सानो देशमा अर्को स्टक एक्सचेञ्ज आउने हल्ला भइरहेको छ । यी सबै नेपालको स्टक मार्केटको स्वस्थ विकासको लागि भन्दा पनि राजनीतिक र व्यवस्थापकीय स्वार्थको लागि भएको छ । यसले नेपालको स्टक मार्केटको विकासमा दीर्घकालीन असर पार्ने छ ।

समयको पहिचान महत्वपूर्ण हुन्छ, मार्केटका सम्बन्धमा निरन्तर एलर्ट रहनुपर्ने निकायले यसको बेवास्ता गरेमा वा स्वार्थी भएमा मार्केट ध्वस्त हुन समय लाग्दैन । अब मार्केटले धान्ने नसक्ने गरी सेयर बजारमा आएको छ । यही बेलामा बीमा कम्पनीहरूको पुँजी बिना अध्ययन बढाइएको छ । बैंकहरूले अझै बोनस दिन छाडेका छैनन् । हाइड्रोहरू अग्राधिकार सेयर बजारमा पठाएको पठाउँछन् । कहीं कतै प्रोफेसनल्ली काम भएको देखिँदैन । आसाको संचार दिन नसकेपछि सेयर बजारले जाने भनेको तलतिर नै हो । त्यसैले सुधारका पाइलाहरू नचालिएमा वा सरकार र नियामकीय निकाय गम्भीर नभएमा बजार बुलिस ट्रेण्डमा (उकालो लाग्ने) फर्किने सम्भावना हाललाई न्यून छ ।

एक तथ्यांक अनुसार नेपालमा ६० लाखभन्दा बढीले सेयर दलालकोमा डिम्याट खाता खोलेका छन् । यसमा तीस वर्षमुनिका २६ लाखभन्दा बढी भएको बताइन्छ । यसैगरी ६० वर्षभन्दा माथिको उमेर समूहमा पर्ने ५ लाख व्यक्तिहरूले यस्तो खाता खोलेका छन् । यसैगरी एक अर्को तथ्यांक अनुसार ६० लाख डिम्याट खाता खोल्ने मध्ये २५ लाखभन्दा बढी महिला छन् । यीमध्ये धेरैजसो खाताहरू १० कित्ता सेयर पाइने चलन र घरैबाट किनबेच गर्न पाइने भएपछि खोलिएका हुन् । यी खाताहरू सक्रिय खाताको संख्या दिइएको छैन । सबैभन्दा जोखिमयुक्त अवस्था कसरी आउने भयो भने यी तथ्यांक हेर्दा सजिलै अनुमान गर्न सकिने स्थिति छ - कसैले बढ्छ भनेको हल्लाको आधारमा किनबेच गर्न चाहनेहरू यसमा अत्यधिक छ । यो जोखिमपूर्ण अवस्था हो ।

यी खातावालाहरू मध्येबाटै संचालित विभिन्न सोसल मिडिया फोरममा अभिव्यक्त धारणाहरूबाट उनीहरूको सेयर र मार्केटको जानकारीको तह प्रष्ट हुन्छ । उनीहरूले मार्केटमा गरेको किनबेचबाट पनि यो प्रष्ट हुन्छ । उनीहरूको किनबेचको आधार 'न्यान्डम छ, 'हल्ला' मा आधारित छ । अध्ययनमा आधारित छैन । यसैगरी स्वकेन्द्रित बेकारका युटयुब भिडियोहरू उनीहरूको सेयर शिक्षाको माध्यम बनेका छन् । यस्तो अवस्था साना लगानीकर्ताको लागि प्रतिकूल लगानी वातावरण हो, यसबाट धेरैजसो लगानीकर्ताहरू डुब्ने नै आंकलन गर्न गाह्रो छैन ।

भनिन्छ, लगानीकर्ताले ध्यान दिनुपर्ने दुई मुख्य कुरा छन्, फण्डामेन्टल एनालिसिस र टेक्निकल एनालिसिस । पहिलो कम्पनीको वित्तीय अवस्थसँग सम्बन्धित छ । लगानीकर्ताले लगानी गर्नुअघि कम्पनीको पछिल्लो ब्यालेन्स सिट र नाफा नोक्सान हिसाबबाट वित्तीय अवस्थाको जानकारी गर्नुपर्ने भन्ने हो । दोस्रो अर्थात् टेक्निकल एनालिसिस चाहिँ विगतको सेयर कारोबारको मुभमेन्ट र भोलुमको आधारमा भोलिको मूल्य प्रक्षेपण गर्ने विधि हो । यी दुई विधिको जानकारी गरेर मात्र स्टकमा लगानी गर्न पर्ने भन्ने छ । तर सेयर मार्केटको गति आफ्नै हुने हुनाले ग्यारेन्टी कुनै कुराको हुँदैन ।

ठूला र सचेत लगानीकर्ताहरूको दाउपेचको स्याण्डबीच साना लगानीकर्ताहरू भएका छन् । हुन त हालको अवस्थामा ठूला पनि केही डुबेका छन्, तैपनि स्टक मार्केट भनेको स्मार्टहरूको, म्यानिपुलेटरहरूको खेल भएकोले नबुझेहरू डुब्नु स्वाभाविक हो । ठूलाहरू इन्साइडर ट्रेडिङ गर्छन्, अन्यभन्दा पहिले नै कम्पनीको सूचना प्राप्त गर्छन् । यो नहुने हो, तर यसपछि नियमनकारी निकायको ध्यान नजानु दुर्भाग्यपूर्ण हो । नियमनकारी निकायको एउटा प्रमुख काम नै हो - साना लगानीकर्ताको बचाउ गर्ने । तर त्यो भइरहेको छैन ।

स्टक मार्केटको आफ्नो प्राकृतिक गतिलाई बिथोल्ने गरी नीति नियमहरू अंगीकार गरिएमा नेपालको लगानीको वातावरण बिग्रिने छ । यसैगरी मार्केटमा आउन सक्ने सम्भावित विकृतिलाई रोक्ने गरी नियमनहरू ल्याउन नसकिए साना लगानीकर्ता डुब्ने छन् । अतः यसमा सरकार, नियामकीय निकाय, र स्टक एक्सचेञ्ज तथा सम्बन्धित अन्य निकायले यसमा ध्यान दिनु अहिलेको आवश्यकता भएको छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका
पूर्वअध्यक्ष तथा महाप्रबन्धक (सीईओ) हुनुहुन्छ ।



शेयर धितो कर्जा छिटो



विशेषताहरु :

- ✧ सरल प्रक्रिया
- ✧ शिघ्र निर्णय
- ✧ सुलभ ब्याजदर

• शान्तिहरु बागु टुंगेश

कर्जाका लागि शाखा कार्यालय पुतलीसडकमा तथा थप जानकारीका लागि नजिकैको शाखामा सम्पर्क राख्नुहुन अनुरोध छ ।



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL

आश्वा

**IPO / FPO को शेयर खरिद आवेदन
अब कृषि विकास बैंकबाट ...**

ASBA

Application Supported by Blocked Amount

- ◆ बैंक सेवा निःशुल्क
- ◆ सरल, सहज र सुरक्षित
- ◆ देशभर १८० मन्दाबदी शाखाहरूबाट



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT : ADBLNPKA

आर्थिक वृद्धिमा केन्द्रीय बैंकको भूमिका



डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ

१. विषय प्रवेश

केन्द्रीय बैंक अर्थतन्त्रमा प्रमुख वित्तीय संस्थाको रूपमा रहेको हुन्छ । केन्द्रीय बैंकले नोट निष्कासन गर्ने, मौद्रिक नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने, वित्तीय संस्थाहरूको नियमन र सुपरीवेक्षण गर्ने, भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्दछ । यी विविध काममध्ये केन्द्रीय बैंकको महत्वपूर्ण कामको रूपमा मौद्रिक नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयनलाई लिइन्छ । पछिल्लो समय मौद्रिक नीतिको प्रमुख उद्देश्य मूल्य स्थिरता हुनुपर्ने भनिन्छ । खासगरी नवशास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूले मौद्रिक नीतिले अन्य उद्देश्यहरू हासिल गर्न सक्दैन भने मान्यता राख्ने गर्दछन् । यसैले सन् १९९० को दशकदेखि धेरै विकसित र उदीयमान देशहरूका केन्द्रीय बैंकहरूले मौद्रिक नीतिको प्रमुख उद्देश्यको रूपमा मूल्य स्थिरतालाई अगाडि गरेका छन् । मूल्य स्थिर भएमा नै उपभोग र लगानीको लागि स्थिर वातावरण बन्ने र उक्त वातावरणमा स्वतः आर्थिक वृद्धि गर्न सहयोग पुग्ने ठानिन्छ ।

केन्द्रीय बैंकले मूल्य स्थिरतालाई जोड गर्न थालेसँगै सन् १९९० पछि विश्वव्यापी रूपमा मूल्यमा कमी आउन थाल्यो भने बुझाइ रहेको छ । केही विकासशील देशहरू र कोभिड-१९ पछिको समयमा बाहेक धेरैजसो देशहरूमा मूल्य स्थिति नियन्त्रित नै रहेको छ । तर, मूल्य स्थिरता कायम रहेको अवस्थामा एकपछि अर्को वित्तीय संकटहरू भने देखा परे । ल्याटिन अमेरिकी देशहरू, दक्षिण पूर्वी एशियाली देशहरू र संयुक्त राज्य अमेरिकामा वित्तीय संकट देखा पर्‍यो । अमेरिकी वित्त संकट अमेरिकामा मात्र सीमित रहेन यसले खासगरी यूरोपेली देशहरूमा पनि असर पार्‍यो । अमेरिकी वित्त संकटको असर र आफ्नै आन्तरिक कारणले गर्दा यूरोपेली देशहरूमा वित्तीय संकट उत्पन्न भयो । वित्तीय संकटले गर्दा कर्जा प्रवाह रोकिन जाँदा आर्थिक गतिविधिमा नकारात्मक असर पर्ने गरेको छ । यसले गर्दा वित्तीय संकटमा परेका देशहरूको आर्थिक वृद्धिदर घट्ने र आर्थिक गतिविधिमा सुधार हुन

लामो समय लाग्ने गरेको पाइएको छ । यसले के देखाउँछ भने मूल्य स्थिरताले मात्र अर्थतन्त्रमा पूर्ण स्थिरता ल्याउन सक्दैन । अर्थशास्त्री हाइमन मिन्स्कीका अनुसार मूल्य स्थिर भएको अवस्थामा नै आर्थिक एजेन्टहरू जोखिम लिन उद्यत हुन्छन्, नाफा कमाउन बढीभन्दा बढी ऋण लिन तयार हुन्छ । यो क्रम र प्रवृत्ति बढ्दै जाँदा ऋण तिर्नको लागि ऋण लिनुपर्ने अवस्था आउँछ । यस्तो भएमा कुनै पनि समय अर्थतन्त्र समस्यामा पर्न जान्छ र संकट उत्पन्न हुन्छ । सामान्यतया बजारमा आधारित पुँजीवादी अर्थतन्त्रमा यो प्रवृत्ति चलिरहन्छ ।

विकासशील देशहरूले विकास गर्न उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नुपर्ने हुन्छ । गरिबी घटाउन, आर्थिक सम्पन्नता हासिल गर्न, देशको समग्र आर्थिक विकासको लागि उच्च आर्थिक वृद्धिको खाँचो छ । दुई तीन दशकसम्म करिब दुई अंकको आर्थिक वृद्धिदरबिना देश विकसित नहुने विश्वको इतिहासले देखाएको छ । उच्च आर्थिक वृद्धिदर, त्यसमा पनि समावेशी र फराकिलो भएमा गरिबी घट्ने, रोजगारी बढ्ने भई देश विकसित हुनसक्छ । आर्थिक वृद्धिदरको लागि अर्थतन्त्रमा लगानी बढ्नु पर्दछ । यसको लागि विकसित र उदीयमान देशहरूको इतिहास हेर्दा केन्द्रीय बैंकले औद्योगीकरण गरी आर्थिक वृद्धि बढाउन गहन भूमिका खेलेको पनि पाइन्छ ।

२. केही सैद्धान्तिक सवालहरू

सन् १९७० दशकको सुरुवातमा विश्वले मूल्य वृद्धि र बेरोजगारी दुवैको सामाना गर्नुपर्‍यो जसलाई Stagflation भनेर भन्ने गरिन्छ । यसले गर्दा मूल्य वृद्धि बढाएर बेरोजगारी कम गर्न सकिन्छ भने फिलिप कर्भको (Phillip Curve) को मान्यताले काम गर्न छोड्यो । खासगरी पेट्रोलियम पदार्थ मूल्यमा आएको वृद्धिले गर्दा सो समयमा विश्वव्यापी रूपमा मूल्य बढेको थियो । तत्पश्चात् विकसित देशहरूमा मौद्रिक नीतिले मूल्य स्थिरतालाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ भने कुराले मान्यता पाउन थाल्यो । सन् १९७३

मा ब्रिटेन उड सम्झौता बमोजिमको डलर स्ट्याण्डर्ड विनिमयदर अन्त भएकोले मौद्रिक नीतिको लागि एकर (Anchor) को आवश्यकता पनि रहेको थियो । अर्कोतर्फ अर्थशास्त्री रवर्ट लुकासको विवेकशील अपेक्षाको सिद्धान्त (Rational Expectation Hypothesis) बाहिर आयो । यस सिद्धान्तले मानिसहरू विवेकशील हुने, सरकारी नीतिले पार्न सक्ने प्रभावबारे अग्रिम रूपमा आँकलन गर्न सक्ने सोही अनुरूप आफ्नो व्यवहार परिवर्तन गर्न सक्ने हुँदा सरकारी नीति प्रभावकारी हुन नसक्ने मान्यता राख्छ । त्यसले गर्दा मूल्य वृद्धि केही बढाएर वास्तविक ज्यालामा कमी ल्याई श्रमको माग बढ्न सक्ने मान्यताले काम नगर्ने ठान्न थालियो । लचिलो मौद्रिक नीति लिँदा मूल्य बढ्ने र श्रमको ज्यालामा पनि दबाव पर्ने भई मुद्रास्फीति Spiral को रूपमा लिन सक्ने देखियो । यसरी नवशास्त्रीय विचारमा आर्थिक वृद्धि मौद्रिक कारण अथवा केन्द्रीय बैंकको भूमिकाले होइन प्रविधिको विकासले मात्र गर्नसक्ने ठानिन्छ । बजारलाई स्वतन्त्र छोडदिने हो भने अर्थतन्त्र सदैव पूर्ण रोजगारीको स्थितिमा पुग्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ । यदि कुनै बेरोजगारी अर्थतन्त्रमा छ भने त्यो केवल क्षणिक हुन्छ र ज्यालामा आउने उतार चढावले श्रम बजार सदैव सन्तुलनमा आउने मान्यताले गर्दा केन्द्रीय बैंक साथै समग्र बैंकिङ क्षेत्रको आर्थिक वृद्धिमा खासै भूमिका नहुने ठानिन्छ । त्यसैले नवशास्त्रीय थुप्रै आर्थिक सिद्धान्तहरूमा आर्थिक वृद्धिमा वित्त तथा केन्द्रीय बैंकको भूमिकालाई महत्व दिइँदैन ।

नवशास्त्रीय सिद्धान्तहरूले अर्थतन्त्र स्वतः पूर्ण रोजगारीमा जानसक्छ भन्ने मान्यता राख्छन् । यसका आधारमा मुद्राको परिमाणको सिद्धान्त (Quantity Theory of Money) ले मुद्राको सम्बन्ध सिधै मूल्यसँग हुने देखाउँछ । तसर्थ, केन्द्रीय बैंकले आफैँले निष्कासित गर्ने मुद्राको व्यवस्थापन गरेर मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न सक्ने विश्वास गरिन्छ । वित्तीय क्षेत्रको विकास नभै सकेको र नोट तथा सिक्का नै मुद्राको रूपमा प्रयोग हुने अवस्थामा केन्द्रीय बैंकले मुद्राप्रदायलाई धेरै हदसम्म नियन्त्रण गर्न सक्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । तर, वित्तीय क्षेत्र र वित्तीय उपकरणहरूको विकास भएको अवस्थामा विभिन्न खालका वित्तीय उपकरणहरूले पनि मुद्राको रूपमा काम गर्न सक्छ । बैंकिङ क्षेत्र आफैँले कर्जा सिर्जना गर्न सक्छ । यस अवस्थामा केन्द्रीय बैंकले सीमित रूपमा मात्र मुद्राप्रदायलाई नियन्त्रण गर्न सक्छ । अर्कोतर्फ केही विकसित देशहरूमा बाहेक अन्य देशहरूमा पूर्ण रोजगारीको स्थिति रहेको पनि हुँदैनन् ।

३. केन्द्रीय बैंक र आर्थिक वृद्धि

उच्च आर्थिक वृद्धिदर धेरै कुरामा भर पर्दछ । यसका लागि लगानी बढ्नु पर्दछ । केन्द्रीय बैंकले मात्रै आर्थिक वृद्धिदर बढाउन सक्दैन, राजनीति, संस्थागत विकास, प्रविधि, लगानीको वातावरण आदिले पनि असर गर्दछ । तर आर्थिक वृद्धिमा केन्द्रीय बैंकले गहन भूमिका भने खेल्न सक्छ, विकासशील देशको केन्द्रीय बैंक यसबाट विमुख रहन सक्दैनन् । खासगरी केन्द्रीय बैंकले तपसिलका कार्यहरूमार्फत आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ ।

(क) आर्थिक वृद्धिदर उन्मुख मौद्रिक तथा कर्जा नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन

हुन त पछिल्लो समय मौद्रिक नीतिको प्रमुख उद्देश्य मूल्य स्थिरता भनेर सर्वस्वीकार्य भएको छ । तर, विकासशील देशको अवस्था हेर्दा मुद्राको परिमाणात्मक सिद्धान्तको आधारमा पनि मौद्रिक नीतिले मुद्रा प्रदायको व्यवस्थापनमार्फत आर्थिक वृद्धिलाई प्रभाव पार्न सक्छ । विकासशील देशहरूमा आपूर्ति पक्षबाट मूल्यमा बढी प्रभाव पर्ने गरेको सन्दर्भमा मुद्राप्रदाय बढ्दा उत्पादन बढ्न सकेमा मूल्यमा सकारात्मक असर पार्न सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । मौद्रिक नीतिले अर्थतन्त्रमा प्रभावकारी तरलता व्यवस्थापनका अतिरिक्त केन्द्रीय बैंकको नियामकीय र कर्जा नीतिले खासगरी उत्पादनमुखी क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढाएर आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक असर पार्न सक्छ । उत्पादनमुखी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जामा पुनरकर्जा दर कम कायम राखेर ती क्षेत्रहरूतर्फ कर्जा प्रवाहलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ मौद्रिक नीतिसँग नजिक सम्बन्ध राख्ने कर्जा नीतिमार्फत कर्जा बाँडफाँडमा असर पार्न सक्छ । सम्पतिको मूल्यमा हुने उतारचढावबाट फाइदा लिने कर्जा प्रवाहभन्दा पनि उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने खालको कर्जा नीति केन्द्रीय बैंकले अंगाल्न सक्छ । तर अर्थतन्त्रमा बढी कर्जा प्रवाह भएर मूल्य एवम् बाह्य क्षेत्रमा पर्न सक्ने दबावलाई भन्ने मध्यनजर राख्नुपर्दछ ।

(ख) समष्टिगत आर्थिक स्थिरता

केन्द्रीय बैंकको प्रमुख नीतिको रूपमा मौद्रिक नीति रहेको हुन्छ । उक्त नीति खासगरी समष्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम राख्न उत्प्रेरित हुन्छ । समष्टिगत आर्थिक स्थिरताले मूल्य एवम् बाह्य क्षेत्रको स्थिरतालाई इंगित गर्दछ । समष्टिगत आर्थिक स्थिरता भएमा मात्र लगानीको लागि उपयुक्त वातावरण बन्दछ । उच्च मूल्य वृद्धि र



बाह्य क्षेत्रमा दबाव परेको अवस्थामा आर्थिक वृद्धिको लागि चाहिने लगानी बढ्न सक्दैन । तसर्थ, केन्द्रीय बैंकले उपयुक्त मौद्रिक नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन गरी अर्थतन्त्रमा समष्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गर्न सकेमा लगानी प्रवर्द्धन भई आर्थिक वृद्धिलाई सहयोग पुग्छ ।

(ग) वित्तीय क्षेत्रको विकास र विस्तार

अर्थतन्त्रमा वित्तीय क्षेत्रको विस्तारबाट वित्तीय मध्यस्थता बढेर बचत परिचालन हुन गई लगानीको लागि साधन जुट्ने हुन्छ । लगानीकर्ताको लागि सहजरूपमा साधन उपलब्ध हुनसक्छ । यसले गर्दा अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा लगानी बढ्ने, उद्यमशीलता बढ्ने र नवीनता सिर्जना हुने मान्यता राखिन्छ । साथै, वित्तीय क्षेत्रको विस्तारले भुक्तानी प्रणाली सहज पार्ने, जोखिमलाई विकेन्द्रीकरण गर्ने र अनुगमन गर्न सक्ने हुँदा आर्थिक गतिविधि बढेर आर्थिक वृद्धि हुने मान्यता राखिन्छ । थुप्रै अनुसन्धानहरूले वित्तीय क्षेत्रको विस्तार र आर्थिक वृद्धिबीच सौभो सम्बन्ध हुने र वित्तीय क्षेत्रले आर्थिक वृद्धिलाई सकारात्मक असर पार्ने थुप्रै माध्यमहरू हुने कुराको पुष्टि गरेका छन् । वित्तीय क्षेत्रको विकास र विस्तारमा केन्द्रीय बैंकले गहन भूमिका खेल्न सक्छ । यसको लागि साधन र स्रोतको जोहो गर्नेदेखि वित्तीय संस्थाको स्थापना र सञ्चालनको लागि प्राविधिक ज्ञान पनि दिन सक्छ ।

(घ) वित्तीय स्थिरता

पटक पटक विश्वको विभिन्न ठाउँमा देखिएका वित्तीय संकटले अर्थतन्त्रलाई नकारात्मक असर पार्ने देखिसकिएको छ । मूल्य स्थिरताको समयमा पनि वित्तीय संकट उत्पन्न हुने देखियो । पछिल्लो अमेरिकी वित्तीय संकटपछि केही देशहरूले मौद्रिक नीतिको एउटा उद्देश्यको रूपमा वित्तीय स्थिरतालाई पनि लिन थालेका छन् । वित्तीय अस्थिरताले भुक्तानी प्रणालीमा विश्वास घटाउने, कर्जा प्रवाहमा कमी ल्याउने र समग्र वित्तीय प्रणालीप्रति वितृष्णा जगाउने हुन्छ । वित्तीय प्रणाली अर्थतन्त्रका अन्य अवयवका अतिरिक्त आफैँ-आफैँमा पनि सम्बन्धित हुने हुँदा एउटा वित्तीय संस्थाको समस्या समग्र वित्तीय प्रणालीमा फैलिन सक्ने हुन्छ । वित्तीय प्रणालीमा देखिने समस्याले वास्तविक अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष रूपमा असर पार्ने हुन्छ । नोट निष्कासन गर्ने, अन्तिम ऋण दाताको सुविधा प्रदान गर्ने, निक्षेप संकलन गर्ने वित्तीय संस्थाहरूको नियमन र निरीक्षण गर्ने हुँदा वित्तीय स्थिरताको कायम गर्ने सन्दर्भमा केन्द्रीय बैंकको गहन जिम्मेवारी हुन्छ । वित्तीय स्थिरता कायम भई अर्थतन्त्रमा

वित्तीय विस्तारसँगै सहज ढंगबाट कर्जा प्रवाह भएमा आर्थिक वृद्धिलाई टेवा पुग्छ ।

(ङ) वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशिता

वित्तीय विस्तारसँगै अर्थतन्त्रमा वित्तीय पहुँच र समावेशिता भएन भने वित्तीय विस्तारले आर्थिक गतिविधिमा सकारात्मक असर पार्न सक्दैन । अफ विकासशील देशमा वित्तीय पहुँच र समावेशिता बढाउनु टड्कारो आवश्यकता रहेको छ । विभिन्न कारणले वित्तीय पहुँच नपुगेको हुन्छ । मानिसहरू भौगोलिक रूपमा टाढा हुनाले, वित्तीय संस्थाहरूको शर्त पूरा गर्न नसक्दा, वित्तीय सेवा महँगो भएमा, कुनै व्यवसाय अथवा समूहसँग वित्तीय कारोबार नगरिएमा र स्वतः वित्तीय सेवा लिन नचाहेको अवस्थामा वित्तीय सेवाबाट बञ्चित हुने अवस्था आउँछ । यी सबै बञ्चितलाई समाधान गर्दै वित्तीय पहुँच विस्तार र समावेशिता बढाउन केन्द्रीय बैंकले भूमिका खेल्न सक्छ । तसर्थ विकासशील देशका केन्द्रीय बैंकले लघु वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना र विस्तारमा ठूलो भूमिका खेलेका हुन्छन् । केन्द्रीय बैंकले लघु वित्तीय संस्थाका अतिरिक्त परम्परागत रूपमा सञ्चालित वाणिज्य बैंकहरूलाई वित्तीय पहुँच बढाउने गरी नियमहरू बनाउन सक्छ । वित्तीय पहुँच बढेमा वित्तीय मध्यस्थताको प्रागढता बढ्ने भई आर्थिक गतिविधि बढ्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

(च) विदेशी विनिमय व्यवस्थापन

विदेशी विनिमय व्यवस्थापन पनि अधिकांश केन्द्रीय बैंकको प्रमुख कामको रूपमा रहेको हुन्छ । आफ्नो मुद्रा रिजर्भ मुद्राको रूपमा नभएका देशहरूका केन्द्रीय बैंकले विदेशी विनिमय दर र विदेशी विनिमय व्यवस्थापनमा यथेष्ट ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । विकासशील देशहरूले पुँजीगत वस्तुहरू, कच्चा पदार्थ र प्रविधि आयात गर्नुपर्ने हुन्छ जसको लागि विदेशी मुद्राको खाँचो पर्दछ । अन्यथा आर्थिक गतिविधि बढ्न सक्दैन । तसर्थ, विदेशी मुद्रा सञ्चितिको कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता हुन्छ । यस्ता देशहरूका लागि विदेशी मुद्रा प्राप्त गर्न सहज हुँदैन । त्यसकारण विनिमय दरमा कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ जुन केन्द्रीय बैंककै क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछ । धेरै जसो उदीयमान देशहरूका केन्द्रीय बैंकले विनिमय दर न्यूनमूल्यत राखेर आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुऱ्याइरहेको अनुसन्धानहरूले देखाएका छन् । तसर्थ, विनिमय दर प्रणालीलाई व्यवस्थित गरेर पनि केन्द्रीय बैंकले आर्थिक वृद्धिमा प्रभाव पारेको हुन्छ । विनिमय दरमा आउने उतारचढाव र आवश्यक

विनिमय सञ्चितिको अभावमा आर्थिक गतिविधिहरू नकारात्मक रूपमा प्रभावित हुने हुन्छ ।

(छ) भुक्तानी प्रणालीको संरक्षण र प्रवर्द्धन

आर्थिक क्रियाकलापहरू बढ्दै विशिष्टता हासिल गर्नका लागि सक्षम र विश्वासिलो भुक्तानी प्रणालीको खाँचो हन्छ । केन्द्रीय बैंकले अर्थतन्त्रको स्वदेशी भुक्तानीका अतिरिक्त विदेशी भुक्तानी समेत प्रवर्द्धन गर्ने काम गर्दछ । छिटो र सस्तो भुक्तानी प्रणालीले आर्थिक गतिविधिहरू गर्न प्रोत्साहन गर्दछ । केन्द्रीय बैंकले नोट निष्कासन गरेर आधारभूत रूपमा भुक्तानी प्रणालीको विकास गरेको हुन्छ । प्रविधिको विकासले गर्दा आज आधुनिक डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको विकास भएको छ । डिजिटल प्रणालीले गर्दा भुक्तानीको काम छिटो, छरितो र सस्तो भएको छ तर यससँगै साइबर जोखिमहरू बढेको छ । यस्ता जोखिमहरूबाट भुक्तानी प्रणालीलाई बचाएर पनि केन्द्रीय बैंकले आर्थिक गतिविधि बढाउन सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ ।

(ज) आर्थिक अनुसन्धान

केन्द्रीय बैंक बैकिङ्ग गतिविधि मात्र होइन, आर्थिक अनुसन्धानलाई पनि अगाडि बढाउने संस्था हो । आफूले अवलम्बन गर्ने मौद्रिक नीति, वित्तीय नीति, नियमन र निरीक्षणका अतिरिक्त सरकारको आर्थिक सल्लाहकारको भूमिका निर्वाह गर्न केन्द्रीय बैंकले अर्थतन्त्रबारे निरन्तर रूपमा गहन अध्ययन गर्नुपर्दछ । केन्द्रीय बैंक तुलनात्मक रूपमा स्म्रेत र साधनले सम्पन्न हुने हुँदा आर्थिक अनुसन्धानमा खर्च गर्न सक्छ । यस्ता आर्थिक अनुसन्धानले गर्दा नीति निर्माणमा सहयोग पुग्ने र देशको आर्थिक गतिविधिबारे सर्वसाधारणलाई जानकारी हुने हुँदा आर्थिक क्रियाकलापमा सही निर्णय गर्न सहयोग पुग्छ । यसबाट आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुग्न जान्छ ।

४. नेपालको सन्दर्भ

नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय बैंकको रूपमा आर्थिक वृद्धि बढाउन स्थापना कालदेखि गहन भूमिका खेल्दै आएको छ । सुरुका वर्षहरूमा विनिमय दरमा स्थिरता ल्याउन, नेपाली मुद्राको चलनचल्ती बढाउन र वित्तीय क्षेत्रको विकास गर्न गहन भूमिका खेल्नु थियो । स्थापनाको एक दशकपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्न सुरु गर्‍यो । बचत परिचालन गर्ने र कर्जा लगानी बढाउने गरी विगतमा मौद्रिक नीति तर्जुमा गरियो । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ अनुसार अहिले मौद्रिक नीतिको उद्देश्य मूल्य स्थिरता र शोधनान्तर सुदृढीकरण रहेको छ तर

मुद्राप्रदाय लक्षित मौद्रिक नीतिको ढाँचा अवलम्बन गरे अनुरूप आर्थिक वृद्धिलाई पनि मध्यनजर राख्ने गरिएको छ । सरकारको बजेटले परिलक्षित गर्ने आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग हुने गरी तरलता व्यवस्थापन गर्ने काम मौद्रिक नीतिले गर्दै आएको छ । अर्कोतर्फ बाह्य क्षेत्रतर्फ स्थिरता कायम गरी बाह्य लगानी प्रवर्द्धन गर्न सन् १९६० देखि नै भारतीय मुद्रासँग कुनै न कुनै रूपमा पेग विनिमय दर कायम गरी विदेशी विनिमय व्यवस्थापन गर्दै आइएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुगोस् भनेर कर्जा बाँडफाँडमा प्रभाव पार्ने गरी पछिल्लो समय तोकिएको क्षेत्रमा अनिवार्य कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने केही नीतिहरू अवलम्बन गरेको छ । एकातर्फ घरजग्गातर्फ प्रवाहित हुने कर्जामा माथिल्लो सीमा तोकिएको छ भने उत्पादनमूलक क्षेत्रतर्फ जाने कर्जामा न्यूनतम सीमा तोकिएको छ । साथै, यस्ता क्षेत्रहरूमा जाने कर्जाको ब्याजदर आधार दरमा २ प्रतिशत बिन्दु थपेर ब्याजदर निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

वित्तीय उदारीकरणसँगै वित्तीय विस्तारलाई जोड दिएकोले नेपालमा अहिले उल्लेख्य रूपमा वित्तीय सेवाको विस्तार भएको छ । नेपाली अर्थतन्त्रले धान्न गाह्रो हुने र वित्तीय स्थिरता जोखिममा पर्ने देखिएकोले पछिल्ला वर्षहरूमा वित्तीय क्षेत्रको सुदृढीकरणको लागि मर्जरलाई जोड दिइएको छ । यसले गर्दा वित्तीय संस्थाहरू मर्ज भएको अवस्था छ भने केही अझै हुने क्रममा रहेको छ । वि.सं. २०३१ सालदेखि नै नेपाल राष्ट्र बैंकले ग्रामीण क्षेत्रतर्फ वित्तीय सेवा विस्तार गर्न जोड दिई विगतमा पनि विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन ल्याएको थियो । अहिले वित्तीय समावेशिता बढाउन वित्तीय साक्षरताको पाटोलाई पनि महत्त्व दिन थालिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले स्थापनादेखि नै आर्थिक अनुसन्धानको काम पनि गर्दै आएको छ । नियमित रूपमा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थिति सार्वजनिक गर्नुको अतिरिक्त प्रत्येक वर्ष पूर्व बजेटकालीन सर्वेक्षण सरकारलाई बुझाउने गरेको छ । आवश्यक परेको बेला कुनै पनि समय सरकारलाई आर्थिक सल्लाह उपलब्ध गराउने गरेको छ । साथै, नियमित रूपमा आर्थिक अनुसन्धानका काम सञ्चालन गरिएको छ । अनुसन्धानमूलक लेखहरू प्रकाशन हुने गरेका छन् । आवश्यकता बमोजिम अझ बढी अनुसन्धान गर्नुपर्ने खाँचो छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो तर्फबाट जिम्मेवारी निर्वाह गरे पनि नेपालको आर्थिक वृद्धि औसतमा ४ प्रतिशतको हाराहारीमा नै छ । लामो समयसम्म राजनैतिक अस्थिरता



रहुनु, सरकारले पुँजीगत खर्च गर्न नसक्नु, विकास आयोजना कार्यान्वयनमा ढिलासुस्ती हुनु, लगानीको वातावरणको अभाव हुनु, व्यापार उदारीकरण पछि आयातित वस्तुहरूसँग प्रतिस्पर्धा बढ्नु, निजी क्षेत्रमा उद्यमशीलताको अभाव र संस्थागत संस्कृतिको विकास भई नसक्नु आदिले गर्दा नेपालको आर्थिक वृद्धि अपेक्षा गरे अनुरूप भएको छैन । विकासमा फड्को मार्न नेपाललाई भण्डै दुई अंकको आर्थिक वृद्धिदरको आवश्यकता छ, तर सो अनुसार हुन सकेको छैन । तापनि राजनैतिक स्थिरता कायम भई सरकारले पूर्वाधार निर्माणमा जोड दिने र निजी क्षेत्र उत्पादनमुलक कार्यमा लागेमा केन्द्रीय बैंकलगायत वित्तीय क्षेत्र उच्च आर्थिक वृद्धिको स्थिति सम्हाल्न सक्षम रहेको देखिन्छ ।

५. निष्कर्ष

नवउदारवादको उदय भएपछि केन्द्रीय बैंक र मौद्रिक नीतिको भूमिकालाई साँधुरो पारिए पनि विकसित र उदीयमान देशको इतिहास हेर्दा केन्द्रीय बैंकले आर्थिक वृद्धि र आर्थिक विकासमा गहन भूमिका खेलेको देखिन्छ । केन्द्रीय बैंकले क्षेत्रगत रूपमा कर्जा बाँडफाँड (Credit Allocation) गरी आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउँदा मौद्रिक नीतिको मूल्य स्थिरताको लक्ष्य हासिल गर्न पनि सहयोग पुग्ने देखिन्छ । अर्कोतर्फ समष्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गर्न भूमिका खेलेर पनि केन्द्रीय बैंकले आर्थिक वृद्धि बढाउनमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । केन्द्रीय बैंकले देशको आवश्यकता अनुसार वित्तीय क्षेत्रको विस्तार र वित्तीय स्थिरता कायम गर्न सक्छ । स्थिर वित्तीय प्रणालीले वित्तीय मध्यस्थता बढाई कर्जा प्रवाह सहज रूपमा गरेमा अर्थतन्त्रमा लगानी बढ्ने भई आर्थिक वृद्धिलाई सहयोग पुग्छ । विकासशील देशका केन्द्रीय बैंकले वित्तीय पहुँच र समावेशितालाई पनि समेटनुपर्ने हुन्छ जसमार्फत पनि समावेशी आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुग्छ । विदेशी विनिमय दर व्यवस्थापन पनि केन्द्रीय

बैंकको महत्वपूर्ण कार्यभित्र पर्दछ जसमार्फत पनि आर्थिक गतिविधिलाई केन्द्रीय बैंकले सहयोग पुऱ्याउन सक्छ ।

आर्थिक वृद्धि बढाउन नेपाल राष्ट्र बैंक सुरुवातदेखि नै विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । फलस्वरूप, नेपालमा अहिले उल्लेखीय रूपमा बैंकिङ्ग विस्तार भएको छ र वित्तीय पहुँच बढ्दै गएको छ । पछिल्लो समय उत्पादनमुलक क्षेत्रतर्फ कर्जा प्रवाहमा जोड दिइएको छ । चार दशक अगाडिदेखि नै वित्तीय पहुँच बढाउन लघुवित्तीय सेवा विस्तारमा जोड दिँदै आइएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकका यी प्रयासका बावजुद पनि नेपालको आर्थिक वृद्धिदर आवश्यकताभन्दा कम नै छ । सधैंको राजनैतिक अस्थिरता, लगानी फस्टाउने वातावरणको अभाव, विगतमा लामो समय भोगिएको उर्जा संकट, उद्यमशीलता र व्यावसायिकताको अभाव, पूर्वाधारको अभाव, भौगोलिक जटिलता आदि कारणले गर्दा आर्थिक वृद्धि दर कम रहने गरेको छ । आयातमा आधारित अर्थतन्त्र रहेकोले आर्थिक वृद्धिदर बढ्दा आयात थप बढ्ने, भुक्तान सन्तुलन घाटामा जाने, तरलतामा कमी आउने र ब्याजदर बढ्ने भई आर्थिक वृद्धि दर पुनः शिथिल हुने स्थिति छ । कमजोर निर्यात, बढ्दो आयातले गर्दा नेपालको बाह्य क्षेत्र कमजोर रहेको सन्दर्भमा आर्थिक वृद्धि बढाउन केन्द्रीय बैंकले गर्ने प्रयासले बाह्य क्षेत्रमा दबाव पर्ने गरेको छ । गैर वित्तीय, त्यसमा पनि गैर आर्थिक व्यवधान हट्ने हो भने केन्द्रीय बैंकको प्रयासले नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्र उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सक्षम रहने देखिन्छ । ■

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकमा आर्थिक अनुसन्धान विभागका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

विप्रेषण र क्रिप्टोकरेन्सी तथा नेपालले लिएको नीतिगत व्यवस्था

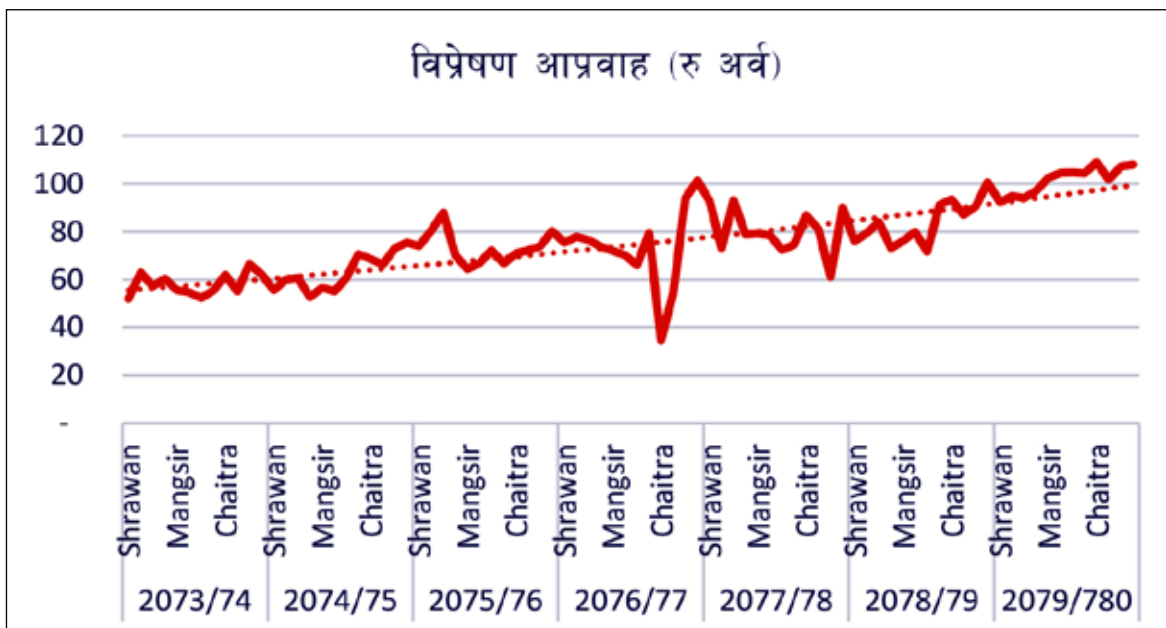
■ रामु पौडेल

परिचय

बैंकिङ प्रणालीको विकास सँगसगै भुक्तानीका साधनहरूको पनि विकास र विस्तार हुँदै गइरहेको छ । विश्वव्यापी वित्तीय प्रणालीमा वित्तीय क्षेत्रको विकास सँगसगै बैंकिङ प्रणाली र भुक्तानी प्रणालीको विकासले डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने क्रममा: क्रिप्टोकरेन्सीको पनि विकास र प्रयोग भएको छ । विश्वव्यापी वित्तीय सेवामा विभिन्न प्रकारका आर्थिक तथा वित्तीय एवं बैंकिङ संकट र बैंकिङ तथा भुक्तानी प्रणाली सम्बन्धी प्रविधिको विकासको परिणामस्वरूप भुक्तानी प्रणालीको विकासमा नयाँ नयाँ प्रयोगहरू भएका छन् । क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग केवल कारोबारको साधनका रूपमा मात्र नभई स्वयम् क्रिप्टोकरेन्सी नै किनबेच भइरहेको स्थिति छ । आजको समयमा वित्तीय पहुँचको एक महत्वपूर्ण माध्यमका रूपमा समेत डिजिटल बैंकिङलाई स्वीकार गरिएको भए तापनि सूचना प्रविधिको दुरुपयोग गरी वित्तीय सेवा सुविधाको

नाममा मुद्राकै नामबाट भुक्तानी प्रणालीको गलत तरिकाले प्रयोग गर्ने एवं वित्तीय प्रणालीमा अस्थिरता र भुक्तानी प्रणालीको विश्वसनीयतामा पनि प्रश्न उठ्ने गरी क्रिप्टोकरेन्सी प्रयोग हुन जाने अवस्थालाई दृष्टिगत गरी सुरक्षित, स्वस्थ र विश्वसनीय भुक्तानी प्रणालीको वातावरण जोगाइराख्न नेपाल राष्ट्र बैंकले विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन २०१९ को व्यवस्थाको आधारमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगमा प्रतिबन्धको व्यवस्था गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सबसाधारणलाई सूचित गर्दै आएको छ ।

अवैध तरिकाबाट भुक्तानी प्रणालीका माध्यमहरूको प्रयोग गर्दा त्यस्ता साधन र माध्यमबाट स्वदेशमा आउनुपर्ने विदेशी मुद्रा विदेशमै रहने, विदेशमै विभिन्न त्यस्तै प्रकारका भुक्तानीका माध्यममा वा तिनीहरूमार्फत अन्य क्षेत्र, साधन र वस्तुमा लगानी हुने भएकोले पनि केही समयअगाडि र हालैका दिनमा पनि नेपालको विदेशी मुद्रा क्रिप्टोकरेन्सी मार्फत दुरुपयोग हुने गरेको अनुमानका





आधारमा विप्रेषण आप्रवाह र विदेशी मुद्राको संञ्चितामा नकारात्मक प्रभाव परेको यथार्थता विगतको अनुभवले देखाएको छ । आ.व. २०७७/७८ को भाद्र महिनाबाट आ.व. २०७८/७९ को माघ महिनासम्ममा विप्रेषणको रकम र वृद्धि दुवैमा कमी आउनुको एउटा महत्वपूर्ण कारण विदेशमा रोजगारीमा रहेका नेपालीसहित नेपालमा बस्ने नेपाली तथा आयात निर्यात व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति र अन्य सर्वसाधारण लगायतले क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता वस्तुहरूमा लगानी गरेको हुनसक्ने केहि जानकारीहरू प्राप्त हुने गरेको र सोही कारणले समेत विदेशी विनिमय संञ्चितामा ठिक त्यतिनै बेला आयातमा भएको वृद्धि समेतको अवस्थाले नकारात्मक प्रभाव परेको थियो । सामान्य अर्थमा क्रिप्टोकरेन्सी भन्नाले निजी क्षेत्रबाट जारी गरिएको र मुद्राको रूपमा समेत कारोबार गर्न सकिने डिजिटल वस्तु हो । हालसम्म पनि कुनै पनि तरिकाबाट पहिचान गर्न नसकिएका एक जना जापानिज भनिने Satoshi Nakamoto भन्ने कुनै एक जना अज्ञात व्यक्तिले ३१ अक्टोबर २००८ मा Bitcoin: Peer-to-peer version of electronic cash System भन्ने लेख प्रकाशित गरेपछि सर्वप्रथम Bitcoin नामक क्रिप्टोकरेन्सीबाट यसको सुरुआत भएको पाइन्छ । क्रिप्टोकरेन्सीको मागमा विशेष गरी यसको बिक्री प्रयोजनको लागि भन्दा प्रयोग र भुक्तानी तथा अन्य यस्तै उपयोगका लागि मागमा वृद्धि हुँदै जाँदा मूल्य बढी मागको तुलनामा सीमित आपूर्तिको कारणले मूल्यमा अस्वाभाविक रूपमा वृद्धि भएको देखिन्छ ।

कुनै विशेष नियमन व्यवस्था र कानुनी भरपर्दो आधारविना नै अर्थात् वित्तीय मध्यस्थकर्ता (मुद्रा निष्काशन गर्ने केन्द्रीय बैंक वा मौद्रिक अधिकारीसमेत) विनानै भुक्तानी सम्बन्धी कार्य गर्न सक्ने गरी क्रिप्टोकरेन्सीको जारी हुने गरेको हालसम्मको विश्वव्यापी अनुभववाट देखिएको छ । क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी कार्य गर्न क्रिप्टोकरेन्सीको प्राप्ति तथा खर्चको हिसाब-किताब नेटवर्कमा आबद्ध सम्पूर्ण प्रयोगकर्ताहरूले राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको हुन्छ, जुन विद्यमान व्यवस्थामा केन्द्रीय बैंक वा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले राख्ने गर्दछन् । साथै, नेटवर्कमा आबद्ध सम्पूर्ण प्रयोगकर्ताहरूले हिसाब-किताब राख्ने कार्यमा Blockchain वा Distributed Ledger प्रविधिको प्रयोग गरिएको हुन्छ । Blockchain वा Distributed Ledger प्रविधिमा कुनै पनि कारोबार भएमा उक्त कारोबारलाई नेटवर्कमा आबद्ध सम्पूर्ण कम्प्युटरलाई जानकारी गराइन्छ । त्यस्तो नयाँ कारोबारहरूको समूह, जसलाई ब्लकसमेत भनिन्छ, लाई कुनै तोकिएको सामूहिक सहमतिको माध्यममार्फत यकिन गरिन्छ र त्यस्तो यकिन

गरिएको ब्लकलाई सो पूर्वका अन्य ब्लकहरूसँग क्रमबद्ध गरिन्छ । प्रत्येक नयाँ ब्लकलाई अघिल्लो ब्लकसँग आबद्ध गरिने हुँदा आफूसँग नभएको रकम खर्च गर्न वा आफूसँग भएको कुनै रकम खर्च गरेपछि पुनः खर्च गर्न नसकिने गरी क्रिप्टोकरेन्सीलाई डिजाइन समेत गरिएको पाइन्छ । यसैले यस्तो अत्यन्तै प्राविधिक माध्यममा नेपाल जस्तो देशका विदेशमा रोजगारी गरिरहेका नेपालीहरूले विप्रेषण पठाउन तथा कारोबार गर्न सुरक्षा, पहुँच, लागत आदिको कारणले कठिन र अव्यावहारिक हुने देखिएकोले नेपालको सन्दर्भमा विप्रेषणमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग संभाव्य देखिदैन ।

क्रिप्टोकरेन्सीको औपचारिक कारोबारको सुरुआत सन् २००९ मा Bitcoin बाट भएको मानिन्छ । सन् २००९ को अन्ततिर ५०५० विटक्वाइन बराबर अमेरिकी डलर ५.०२ मा कारोबार भएको देखिन्छ जुन एक विटक्वाइन वरावर अमेरिकी डलर ०.००१ हुन्छ । सन् २०१० मा पहिलोपटक विटक्वाइनको व्यापारिक कारोबार भुक्तानी प्रयोजनका लागि भएको र तत्कालीन वेलामा विटक्वाइनको एक जना डिजाइनर लासजलो ह्याएनसजले दुइवटा पापा जोन पिजा विटक्वाइन १०००० मा खरिद गरेको देखिन्छ । शुन्यबाट सुरु भएको Bitcoin को मूल्य सबैभन्दा उच्च सन् २०२१ अप्रिल १२ मा अमेरिकी डलर ६८,७८९ रहेकोमा हाल त्रमशः घट्दै गएको छ । विश्वमा हाल धेरै प्रकारका क्रिप्टोकरेन्सीहरू प्रचलनमा रहेका छन् । क्रिप्टोकरेन्सीलाई अनेक खालका भर्चुअल करेन्सी तथा डिजिटल करेन्सीमध्ये एक भनेर बुझ्नुपर्दछ । जस्तै : निजी क्षेत्रबाट जारी गरिएको मुद्रा, विद्युतीय माध्यमबाट खरिदबिक्री भइरहेको मुद्रा, कानुनी ग्राह्यता नभएको अर्थात् राज्यको स्वामित्व वा ग्यारेन्टी एवम् नियमन नभएको मुद्रा आदिको रूपमा यसका विशेषता रहेको देखिन्छ । उपर्युक्त कारणले पनि नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रचलन तथा प्रयोगले सर्वसाधारणलाई सेवा तथा सुवधा भन्दा पनि भन्फटिलो, खर्चिलो र नियमसंगत कारोबारमा अगाडि बढाउनसक्ने देखिदैन ।

विप्रेषण र क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग

नेपालको सन्दर्भमा मुलुक विगतको दुई दशकमा विश्वव्यापी श्रम बजारमा क्रमशः आबद्ध हुँदै गएसँगै रोजगारीको लागि विदेश जाने नेपाली कामदारहरू र तिनले त्यहाँ आर्जन गरी नेपालमा पठाउने विप्रेषण रकममा समयक्रमसँगै उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ । हाल, नेपाल विश्वव्यापी श्रम बजारमा मात्र सीमित नभएर शिक्षा, स्वास्थ्य र सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रमा पनि फैलिदै

गएको छ । विश्व बैंकले सन् २०१७ प्रकाशन गरेको तथ्याङ्क अनुसार विप्रेषण रकम सन् २००० मा कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) को अनुपातमा करीब २ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१५ मा सो बढेर GDP को अनुपातमा करीब ३० प्रतिशतसम्म पुगेको थियो । त्यस्तै, नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्क अनुसार विप्रेषण आप्रवाह आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा GDP को अनुपातमा १०.९ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा अधिकतम २९.६ प्रतिशत पुगेको थियो । पछिल्लो वर्षहरूमा यस्तो वृद्धिदर र अनुपात क्रमशः घट्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा नेपाल भित्रिने विप्रेषण रकमको वृद्धिदर २५ प्रतिशत रहेकोमा त्यसपछिका वर्षहरूमा वृद्धिदर र यस्तो अनुपात क्रमशः कम हुँदै गएको अवस्था छ । आ.व. २०७६/७७ मा अघिल्लो वर्षको दाँजोमा कुल विप्रेषण रकममा नै ०.५ प्रतिशत कमी आएको देखिन्छ । सोही आ.व.मा अमेरिकी डलरमा विप्रेषण आप्रवाह ३.३ प्रतिशतले घटेको थियो । यस अघिका वर्षहरूमा विभिन्न कारणहरूले गर्दा विप्रेषण आप्रवाहको वृद्धिदर घटेको भएपनि आ.व. २०७६/७७ मा कुल विप्रेषण रकममा नै कमी आउनुमा मुख्य कारण विदेशमा रोजगारीमा कार्यरत केहि नेपाली युवाहरूले विदेशमा क्रिप्टोकरेन्सी लगायतका कार्यहरूमा गरेको लगानीको सुरुवात र सोही समयमा कोभिड संक्रमण पनि रहेकोले कमी आएको अनुमान गरिएको थियो । आ.व.२०७७/७८ को भाद्र महिनावट आ.व. २०७८/७९ को माघ महिनासम्ममा विप्रेषणको रकम र वृद्धि दुवैमा कमी आउनुको एउटा महत्वपूर्ण कारण क्रिप्टोकरेन्सीमा भएको लगानी र अनौपचारिक व्यापारमा विदेशी विनिमयको अपचलन प्रमुख रहेको हुनसक्ने अनुमान गरिएको थियो ।

यसैगरी सोही समयमा केन्द्रीय बैंकले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार र लगानी सम्बन्धमा गरेको कडाइको कारणले समग्रमा आ.व. २०७७/७८ मा कुल विप्रेषण रकममा ९.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको भएतापनि आ.व. २०७८/७९ वृद्धिदरमा केही कम आई ४.८ प्रतिशतले वृद्धि भई १,००७.३१ अर्ब पुगेको देखिन्छ । यसरी, उक्त आ.व.मा पहिलो पटक विप्रेषण आप्रवाह एक हजार अर्ब नाघेको देखिन्छ । आ.व.२०७९/८० मा विप्रेषण आप्रवाह औसतमा प्रति महिना दुई अर्बको वृद्धि लिदै वार्षिक २१.२ प्रतिशतले वृद्धि भई १,२२०.५६ अर्ब पुगेको छ भने अमेरिकी डलरमा यस्तो आप्रवाह ९.३३ अर्ब डलर पुगेको छ ।

सो समयमा विश्वव्यापी रूपमा समेत क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्यमा आएको कमी सहित यस्तो करेन्सीको प्रयोगलाई केहि हदसम्म कानुनी मान्यता दिइएका देशमा समेत

यसको कारोबारले विदेशी विनिमय, औपचारिक अर्थतन्त्रको विकास, बैकिङ्ग प्रणालीको स्थायित्व र सरकारी राजश्वमा नकारात्मक प्रभाव सहित केहि त्यस्ता करेन्सीसम्बन्धी कारोबार गर्ने संस्था र व्यक्तिमाथि सम्पति शुद्धिकरण सम्बन्धी अनुसन्धान भएकोले एवं नेपालले पनि राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय पहल गरी नेपाली नागरिकलाई यसको कारोबारमा निगरानी बढाएकोले विप्रेषण आप्रवाहमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको अनुमान गरिएको छ । क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार हुनसक्ने शंकास्पद स्थान, व्यक्ति, र माध्यम जस्तै: आन्तरिक विप्रेषण लगायतका गतिविधिमा केन्द्रीय बैंकले नियमन व्यवस्था कडा गर्दै लगेको र सम्बन्धित कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूसँग समेत समन्वय गरी निगरानी बढाएको परिणामस्वरूप विदेशमा वस्ने नेपाली र नेपालवाट यस्तो कार्यमा लगानी गर्नेहरू समेत गैरकानुनी क्रियाकलापमार्फत विप्रेषणको दुरुपयोगमा सचेत हुँदै गएकोले पनि नेपालमा सो समयमा क्रिप्टोकरेन्सीको गैरकानुनी कारोबारको नियन्त्रणले विप्रेषण आप्रवाहमा सकारात्मक प्रभाव पारी विदेशी मुद्रा सञ्चितीमा सुधार भएको अनुमान गरिएको छ ।

पछिल्लो दुई वर्षमा विश्वव्यापी रूपमा नेपालले विशेष गरी श्रम आपूर्ति गर्ने मुलुकहरू जस्तै: मलेशिया, कतार र साउदी अरबमा अत्याधिक मात्रामा नेपाली युवाहरू रोजगारको खोजिमा गएको देखिन्छ । यसरी विदेशमा गएका नेपालीहरू सहित विदेशी वस्तु तथा सेवाहरूको आयात तथा आपूर्तिमा भएको कमी र अनौपचारिक विदेशी मुद्राको अनिधिकृत रूपमा क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता कार्यमा हुने लगानी र व्यापारमा हुने प्रयोगलाई कम गर्न लिइएका विभिन्न प्रकारका निरोधात्मक र उपचारात्मक उपायहरूको फलस्वरूप विप्रेषण आप्रवाहमा अपेक्षित रूपमा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । केहि समय अगाडिका वर्षहरूमा GDP को आधारमा धेरै विप्रेषण प्राप्त गर्ने देशहरूमध्ये नेपाल पहिलो सातभित्र पर्ने गरेको थियो भने सन् २०२२ मा यस्तो स्थान एघारमा पुगेको छ । अन्य सार्क राष्ट्रहरूमा विप्रेषण आप्रवाह GDP को अनुपातमा १० प्रतिशतभन्दा कम हुने गरेको परिप्रेक्षमा नेपालमा भने विप्रेषण विदेशी मुद्राको प्रमुख श्रोतको रूपमा स्थापित भएको छ र यसले बाह्य क्षेत्र सन्तुलनमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गरेको छ । यसैको परिणामस्वरूप आ.व. २०७१/७२ र २०७२/७३ मा नेपाल भित्रिएको विप्रेषण GDP को अनुपातमा २५.५ प्रतिशतसम्म पुगेकोमा त्यसपछिका विगत सात वर्षहरूमा रकम र प्रतिशत वृद्धिको आधारमा ऐतिहासिक रूपमा उच्च रहँदै आएको भएतापनि GDP सँगको अनुपातमा २२.१३ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको



छ । नेपाल भित्रिने विप्रेषणको श्रोतको सन्दर्भमा करीब ५० प्रतिशत कतार, साउदी अरब, यु.ए.इ., कुवेत र बहराइन जस्ता खाडी मुलुकबाट आउने गरेको छ भने त्यस बाहेक भारत, मलेशिया, संयुक्त राज्य अमेरिका, दक्षिण कोरिया र जापान विप्रेषणको अन्य मुख्य श्रोत मुलुकहरू रहेका छन् । नेपालवाट विशेष गरी अदक्ष वा अर्धदक्ष श्रम विप्रेषण आय आर्जनको प्रयोजनका लागि जाने र नेपाल फर्केर आईसकेपछि पनि विशेष सीप तथा प्रविधिमाफत मुलुकको अर्थतन्त्रको परिवर्तन र विकासका लागि विशेष मूल्य अभिवृद्धि भएको नदेखिएकोले पनि विप्रेषण नै आय र विदेशी मुद्राको एक महत्वपूर्ण साधनको रूपमा विकास हुँदै गएकोले विप्रेषण व्यवस्थापन चुनौतीका रूपमा देखिँदै गएको छ । यसका साथै विप्रेषणको अनधिकृत प्रयोग तथा क्रिप्टोकरेन्सीमा बढ्दै गएको लगानी र प्रयोग समेत थप समस्याको रूपमा हालैका वर्षहरूमा गंभीर रूपमा देखापरेको छ ।

क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार, विप्रेषण र अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव

विप्रेषणको सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने क्रममा विश्वव्यापी विप्रेषण आप्रवाहले विप्रेषण बजारमा पैसाको प्रवाह गरेर यससँग सम्बन्धित परिवार तथा व्यापार व्यवसायलाई एक अर्कासँग नजिकै जोड्ने गरेको देखिन्छ । यद्यपी, परम्परागत भुक्तानीका माध्यमको प्रयोगले विप्रेषण आप्रवाहमा उच्च लागत, रकम ढिलो प्राप्त हुने र विप्रेषण प्राप्त गर्न सबै तह र वर्गका व्यक्ति तथा क्षेत्रमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न समस्या रहेको देखिन्छ । यस अवस्थामा क्रिप्टोकरेन्सीको नियमन गरिएका क्षेत्र र देशहरूमा उययुक्त समस्याहरूको समाधानका लागि क्रिप्टोकरेन्सीको खरिद तथा बिक्री एवं क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार केन्द्रमा सोको कारोबारवाट स्वदेशी तथा विदेशी मुद्राको प्राप्ति तथा बिक्रीले विप्रेषण आप्रवाहमा लागत कम गरेर, कारोबारको समयमा कमी ल्याई, छिटो र सुरक्षित रूपमा विप्रेषण प्राप्त गर्न सहयोग गरी विप्रेषण आप्रवाह वृद्धि हुने सैद्धान्तिक अवधारणा पाइन्छ । तर वास्तविक रूपमा व्यवहारमा यस्तो अवस्था कुनै पनि देशमा देखिँदैन भने नेपालमा यस सम्बन्धी उपयुक्त कानून, नियम र कारोबारको संस्थागत संयन्त्र नभएकोले पनि नेपाल जस्ता विकासशील देशहरूले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार, लगानी तथा प्रयोगका सम्बन्धमा कठोर नीति तथा नियम र संस्थागत व्यवस्था नै अवलम्बन गर्दा देशको हित हुने सुझाव UNCTAD र IMF को रहेको देखिन्छ ।

क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार तथा प्रयोग मार्फत फाईदा

लिनका लागि सम्बन्धित कुनै पनि देशमा कडा नियमन तथा सुपरीवेक्षण एवं अनुगमन सहित पूर्ण नियमन व्यवस्था र यसको प्रविधिको सञ्चालन तथा प्रयोगका सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी सहित आम नागरिकलाई यसको प्रयोगको जानकारी र संस्थागत सयन्त्रको पूर्ण व्यवस्था भएको हुनुपर्ने मान्यता रहेकोमा नेपालमा यी कुनै पनि व्यवस्थाको प्रवन्ध हुनसकेको देखिँदैन र छिटै हुनसक्ने सम्भावना पनि नभएकोले नेपालमा अहिलेको समयमा क्रिप्टोकरेन्सीलाई विप्रेषण कारोबारमा मान्यता हुनसक्ने अनुमान गर्न सकिने अवस्था देखिँदैन । विश्वको कुनै पनि मुलुकमा राज्यको आधिकारिक मुद्रा जारी गर्ने निकाय एउटा मात्र हुन्छ । सामान्यतया सम्बन्धित मुलुकको केन्द्रीय बैंकलाई यसको जिम्मेवारी दिइएको हुन्छ । आधिकारिक मुद्रालाई राज्यले ग्यारेन्टी प्रदान गर्ने गर्दछ । जस्तै: नेपाली नोटमा नेपाल सरकारको जमानतप्राप्त यसको भुक्तानी माग्न आएमा तुरुन्त भुक्तानी पाइनेछ भनी लेखिएको हुन्छ । यसको अर्थ नेपालको मुद्रामा राज्यले सुरक्षा प्रदान गरेको छ । राज्यले स्वामित्व लिएको कारणले कागजबाट बनेको मुद्रालाई स्वीकार गर्ने र ढुकसँग प्रयोग गर्ने गरिन्छ । कागजी मुद्राको निर्माण विशेष किसिमको कागजमा विशेष फिचरहरू राखेर बनाइएको हुनाले सुरक्षा, प्रयोग, ग्यारेन्टी आदि विभिन्न माध्यमवाट समेत यस्तो मुद्रा विश्वासिलो, पहुँच भएको र राज्यको जिम्मेवारी भएको एक अर्न्तनिहित मूल्य भएको मुद्राको रूपमा लिने गरिन्छ । क्रिप्टोकरेन्सी निजी क्षेत्रले जारी गरेको भएर पनि कानुनी ग्राह्य मुद्राजस्तै कारोबारमा प्रयोग हुने भएकाले क्रिप्टोकरेन्सीले मुद्राको काम त गर्दछ तर राज्यको नियमन तथा सुपरीवेक्षणको दायरमा हुँदैन ।

यो अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा किनबेच हुने भएकाले खरिद गर्न सजिलो भएपनि बिक्री गर्नुपरेमा क्रिप्टोकरेन्सीको कुनै ठेगाना हुँदैन र कसलाई सोधपुछ गर्ने र उजुरी गर्ने भन्ने कुनै ग्यारेन्टी पनि हुँदैन । यसको जिम्मेवारी कसैले नलिने भएकाले पनि यसको बिक्री गर्नुपर्दा अन्याय हुन्छ । यसैले क्रिप्टोकरेन्सी कारोबारमा पैसा हराउने तथा ठगीमा पर्ने सम्भावना प्रबल रहन्छ र यसले विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा समेत नकारात्मक प्रभाव पार्ने र अर्थतन्त्रलाई अनौपचारिक वाटोतर्फ अगाडि बढाउन प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष माध्यमवाट सहयोग गर्ने गर्दछ । नेपालमा यस सम्बन्धमा स्पष्ट कानून तथा नियमनकारी व्यवस्था नभएको र यसको कारोबार मार्फत नेपाली वा विदेशी मुद्रा सटही गर्ने व्यवस्था समेत नभएको अवस्थामा क्रिप्टोकरेन्सीमार्फत विप्रेषण प्राप्त हुनसक्ने अवस्था देखिँदैन ।

आजको दिनसम्म हेर्दा अर्थात् सन् २०२४ को

हालसम्ममा विश्वमा २३,००० जति क्रिप्टोकरेन्सी रहेको देखिएको छ । Bitcoin पहिलो र सबैभन्दा व्यापक क्रिप्टोकरेन्सी हो । क्रिप्टोकरेन्सीलाई e-money भन्दा भिन्न रूपमा बुझनुपर्दछ । e-money भनेको Fiat Currency कै विद्युतीय स्वरूप हो, जुन वास्तविक मुद्राको Value लाई विद्युतीय माध्यमबाट Transfer गर्न प्रयोग गरिन्छ । मोबाइल बैंकिङमार्फत रकमान्तर हुने मुद्रादेखि लिएर भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाको e-wallet मा भएको रकम e-money हो । e-money वा Fiat Currency भनेको कानुनी ग्राह्य मुद्राकै विद्युतीय स्वरूप हो, छुट्टै मुद्रा होइन । क्रिप्टोकरेन्सी कुनै वित्तीय संस्थाको मध्यस्थताविना नै विद्युतीय माध्यमबाट रकमान्तर गर्न सकिन्छ ।

क्रिप्टोकरेन्सीमा Cryptography को प्रयोग गरी बेनामी (Anonymous) कारोबार हुने गर्दछ र यसको लेखाङ्कन कुनै बैंक वा खास संस्थाले नभई विकेन्द्रीकृत रूपमा Block Chain प्रविधिमाफत गरिन्छ । क्रिप्टोकरेन्सीलाई बेलायतको कन्द्रीय बैंक, Bank of England ले Privately issued digital assets अर्थात cryptoassets को रूपमा परिभाषित गरेको छ भने संयुक्त राज्य अमेरिकाको केन्द्रीय बैंक, Federal Reserve Bank ले New private-sector financial products and services, new digital assets को रूपमा परिभाषित गरेको छ । त्यस्तै, भारतको कन्द्रीय बैंक, Reserve Bank of India ले मा Private currency and a transaction arrangement or network that bypassed banks or any other financial or social institution को रूपमा, फिलिपिन्सको केन्द्रीय बैंकले A type of virtual currency that uses cryptography को रूपमा परिभाषित गरेको छ । उक्त कन्द्रीय बैंकले Virtual currency लाई A type of digital currency created by a community of online users, is stored in electronic wallets (e-wallets), and generally transacted online भनी परिभाषित गरेको छ । यसरी हेर्दा पनि विश्वका केन्द्रीय बैंक र सरकारको फरक फरक बुझाइरहेको क्रिप्टोकरेन्सी मार्फत विप्रेषण आप्रवाहको प्रवृद्धन गर्ने विषय नेपाल जस्तो देशका लागि विदेशी विनिमय संञ्चिति र अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका लागि खतरनाक हुनसक्ने विषय IMF ले Elsalvador ले वित्तीय स्थायित्वमा समस्या आउनसक्ने चेतावनीले थप स्पष्ट पार्नसक्ने देखिन्छ ।

कतिपय क्रिप्टोकरेन्सी जारी गर्दा कुनै देशको मुद्रा वा सुन लगायतका धातुसँग Peg रहने गरी समेत जारी

गरिन्छ, जसलाई Stablecoins भनिन्छ । विद्यमान भुक्तानी सम्बन्धी व्यवस्थामा भुक्तानीको माध्यम नगद भए उक्त नगद सक्कली हो/होइन भनी यकिन गर्नुपर्ने हुन्छ । विद्युतीय माध्यमबाट हुने भुक्तानीको हकमा भने भुक्तानी दिने पक्षको हिसाब राख्ने बैंक-वित्तीय संस्थाले त्यस्तो भुक्तानीको लागि रकम मौज्जात भए/नभएको, भुक्तानी आदेश रीतपूर्वक भए/नभएको आदि यकिन गर्दछ । क्रिप्टोकरेन्सीको हकमा त्यस्तो निश्चित गर्ने कार्य वित्तीय मध्यस्थता बिना Blockchain प्रविधिको प्रयोगबाट हुने गर्दछ । Blockchain मा कुनै पनि कारोबार भएमा उक्त कारोबारलाई नेटवर्कमा आबद्ध सम्पूर्ण सदस्यलाई जानकारी गराइन्छ । त्यस्तो नयाँ कारोबारहरूको समूह, जसलाई ब्लकसमेत भनिन्छ, लाई कुनै तोकिएको सामूहिक सहमतिको माध्यममाफत यकिन गरिन्छ र त्यस्तो यकिन गरिएको ब्लकलाई सो पूर्वका अन्य ब्लकहरूसँग क्रमबद्ध गरिन्छ । प्रत्येक नयाँ ब्लकलाई अधिल्लो ब्लकसँग आबद्ध गरिने हुँदा आफूसँग नभएको रकम खर्च गर्न वा आफूसँग भएको कुनै रकम खर्च गरेपछि पुनः खर्च (Double Spending) गर्न गाह्रो हुन्छ किनकि त्यस्तो गर्न सम्पूर्ण पुराना ब्लकहरूलाई समेत परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो कठिन र अव्यावहारिक कार्य नेपालजस्तो वित्तीय साक्षरता कम भएको र वित्तीय उपकरणको सम्बन्धमा एकदमै न्यून जानकारी अवस्थामा विप्रेषणको आप्रवाह, कारोबार र सटहीमा प्रयोग गर्न समेत अभै कठिन र सर्वसाधारणलाई भण्फटिलालो कार्य हुने भएकोले पनि क्रिप्टोकरेन्सीमार्फत विप्रेषण आप्रवाहलाई नियमन र व्यवस्थापन गर्न सकिने देखिँदैन ।

Blockchain लाई Distributed Ledger समेत भनिन्छ । Mining र खरिद गरी प्रमुखतः दुई स्रोतबाट क्रिप्टोकरेन्सी प्राप्त गर्न सकिन्छ : Mining भन्नाले कुनै क्रिप्टोकरेन्सीको नेटवर्कमा कारोबारहरूको हिसाब किताब राख्ने कार्यलाई जनाउँछ । तसर्थ, Mining लाई Validation समेत भनिन्छ । क्रिप्टोकरेन्सीका Users बीच क्रिप्टोकरेन्सी खरिद/बिक्री कारोबार हुँदा त्यस्तो कारोबार वास्तविक कारोबार हो भनी Validation गर्न Validators/Miners बीच प्रतिस्पर्धा हुने गर्दछ र सो कार्यमा सफलता प्राप्त गर्ने Validator/Miner लाई प्रारिश्मिक स्वरूप क्रिप्टोकरेन्सी प्रदान गर्ने गरिन्छ । अन्य पक्षसँग भएको क्रिप्टोकरेन्सी खरिद गरेर समेत प्राप्त गर्न सकिन्छ । त्यस्तो खरिद गर्ने कार्य क्रिप्टोकरेन्सी Exchange मार्फत समेत गर्न सकिन्छ । हाल विश्वमा करिब ४५० वटा क्रिप्टोकरेन्सी Exchanges रहेका छन् । नेपालको हकमा यस्तो कार्य गर्न क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार



केन्द्र पनि नभएको अवस्थामा विप्रेषणको सटही नेपाली तथा विदेशी मुद्रामा गर्न सकिने समेत नदेखिएकोले पनि विप्रेषण व्यवसायमा यसको प्रयोग गैरकानुनी रूपमा रहने हुन्छ ।

क्रिप्टोकरेन्सीका समर्थकहरूले क्रिप्टोकरेन्सीलाई मुद्राको रूपमा लिने गरेका छन् । तर, प्रचलित मौद्रिक व्यवस्थामा जस्तो क्रिप्टोकरेन्सी जारी गर्ने कुनै सार्वभौम मुलुक हुँदैन । प्रचलित मौद्रिक व्यवस्थाको मुद्रामा Intrinsic Value भएको धातु हुने अथवा सार्वभौम मुलुकको Debt Instrument हुने गरेकोमा क्रिप्टोकरेन्सी कुनै निश्चित निजी समूहले मात्र मुद्राको रूपमा स्वीकार गरेको अदृश्य वस्तु हो । क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्यमा अधिक उतारचढाव हुने भएकोले सोलाई Medium of Exchange को रूपमा लिन सकिने अवस्था रहेको देखिँदैन । क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्यमा भएको उतारचढावको कारणले प्रतिफल दिए तापनि यसले Store of Value को रूपमा समेत कार्य गर्न सक्ने देखिँदैन । Store of Value नभई प्रतिफल दिने कार्य १७ औं शताब्दीको Netherlands मा टुलीप नामक पुष्पले समेत प्रदान गरेको देखिन्छ । मुद्राको विकासक्रममा निजी क्षेत्रबाट जारी भएको Unstandardized मुद्रालाई प्रतिस्थापन गर्दै हालको मौद्रिक व्यवस्थासम्म आइपुग्दा सार्वभौम निकायले जारी गर्ने Standardized मुद्राको स्वरूपमा आएकोमा क्रिप्टोकरेन्सीले मुद्राको विकासक्रममा पश्चगमन हुने देखिन्छ । उपयुक्त आधारमा पनि विप्रेषण मार्फत प्राप्त क्रिप्टोकरेन्सी सटही पनि गर्न पनि नसकिने, यसको जिम्मेवारी नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि लिन नसक्ने तथा विनिमयको माध्यमको रूपमा पनि एवं भुक्तानीको रूपमा पनि प्रयोग गर्न नसकिने भएकोले विप्रेषणको प्राप्तिको सम्बन्धमा यसले लागतमा कमी ल्याई पहुँच वृद्धि गर्नसक्ने तथा सुरक्षा प्रदान गर्नसक्ने देखिँदैन ।

वित्तीय सम्पत्तिको रूपमा योग्य हुन त्यस्तो वस्तुमा नगद प्रवाह हुनुपर्ने र अन्य कुनै व्यक्तिको दायित्व हुनुपर्नेमा क्रिप्टोकरेन्सी प्रयोग/जारी गर्ने व्यक्ति/समूहले क्रिप्टोकरेन्सीलाई वित्तीय सम्पत्ति भन्ने गरे तापनि वित्तीय सम्पत्तिको रूपमा स्वीकार हुन सक्ने देखिँदैन । धातुको रूपमा योग्य हुन त्यस्तो वस्तु Tangible हुनुपर्ने र सोबाट Utility प्राप्त हुनु पर्नेमा क्रिप्टोकरेन्सी प्रयोग/जारी गर्ने समूहले क्रिप्टोकरेन्सीलाई सुन-चाँदी जस्तो बहुमूल्य धातु भन्ने गरे तापनि धातुको रूपमा स्वीकार हुन सक्ने देखिँदैन । सुन-चाँदीको आपूर्ति सीमित भए जस्तै गरी क्रिप्टोकरेन्सीको निष्काशन संख्या तोकिए तापनि एक भन्दा धेरै प्रकारका क्रिप्टोकरेन्सीहरू प्रचलनमा भएको र

नयाँ-नयाँ क्रिप्टोकरेन्सीहरू जारी हुने गरेको हुँदा स्वतः बहुमूल्य धातुको जस्तो परिमाणको सीमा पालना नहुने हुन्छ । साथै, सुन-चाँदी जस्ता बहुमूल्य धातुलाईसमेत मुद्राको रूपमा प्रचलनमा ल्याउन सार्वभौम मुलुकले टकमरी गर्नुपर्ने हुन्छ । क्रिप्टोकरेन्सीलाई वित्तीय सम्पत्ति भन्ने गरिए तापनि विद्युतीय सफ्टवेयर जस्तो क्रिप्टोकरेन्सीको कुनै पनि अन्तर्निहित प्रयोग हुँदैन । क्रिप्टोकरेन्सीमा विद्युतीय कोड भए तापनि सोको कुनै व्यावहारिक प्रयोग नभई विशुद्ध सट्टेबाजी सम्पत्तिको रूपमा मात्र प्रयोग हुने भएकोले पनि नेपालको सन्दर्भमा यसको प्रयोग तथा कारोबार विप्रेषण वृद्धि गर्ने र विदेशी विनिमय संञ्चितिमा वृद्धि गर्ने तथा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने वित्तीय औजारको रूपमा प्रयोगमा ल्याउन हालसम्मको कानुनी, नियमनकारी तथा कारोबारको संस्थागत संयन्त्रको हिसाबबाट स्वीकार गर्न सकिने देखिँदैन ।

क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धमा नेपालले लिएको नीति

विश्वका विभिन्न देशहरूले आ-आफ्नो मौलिक आवश्यकतानुसार क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी फरक-फरक व्यवस्था अङ्गिकार गरेका छन् । संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तर्गतको निकाय, UNCTAD ले क्रिप्टोकरेन्सी विकासशील राष्ट्रहरूलाई हानिकारक हुने र विकासोन्मुख मुलुकहरूमा क्रिप्टोकरेन्सीको विस्तार रोकनुपर्ने धारणा राखेको छ । त्यस्तै, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले El Salvador लाई क्रिप्टोकरेन्सीको कानुनी ग्राह्यता खारेज गर्न सुझाव दिएको छ । चीन र भारतमा समेत क्रिप्टोकरेन्सीलाई अन्य विकसित मुलुकहरूजस्तो खुल्ला गरिएको छैन । फरक-फरक देशमा क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धी नियमनसमेत फरक-फरक रहेको पाइन्छ । विभिन्न मुलुकहरूले अवलम्बन गरेको मुद्रालगायत पुँजीको आप्रवाह सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाअनुरूप समेत क्रिप्टोकरेन्सीको नियमन फरक-फरक हुने गरेको छ । कानुनी ?कमा मान्यता दिइएका मुलुकहरूमा पनि क्रिप्टोकरेन्सीलाई सबै क्षेत्र, वस्तु, सेवा वा स्थानमा कानुनी मान्यता नदिइएको र केही तोकिएका सेवा, वस्तु खरिद तथा प्रयोगका लागि तोकिए बमोजिम तोकिएको स्थानमा क्रिप्टोकरेन्सी प्रयोग गर्न इजाजत दिइएको हुनाले चलनचल्तीमा रहेको मुद्राजस्तो सबै क्षेत्र, स्थान र सेवाको प्रयोगमा खुला देखिँदैन । विश्वव्यापी रूपमा र विकासशील देशहरूमा अबै पनि परम्परागत र अत्यन्तै ऋण्फटिलो प्रक्रियाबाट व्यक्तिले व्यक्तिलाई, व्यक्तिले संस्था र संस्थाले संस्थालाई पठाउने विप्रेषणको प्रक्रिया, लागत र समयमा आधुनिकीकरण हुन र नयाँ प्रविधिको विकास हुन सकेको देखिँदैन ।

उदाहरणको लागि विकसित देश अमेरिकावाट अमेरिकन नागरिकले आफ्नो परिवार तथा साथीभाईलाई पठाउने विप्रेषणको वार्षिक लागत अमेरिकन डलर १२ अर्ब भन्दा बढी लाग्ने अनुमान छ भने विकासोन्मुख र अन्य विकसित देशवाट त भन्नु यस्तो लागत अझै बढी हुनसक्ने अनुमान रहेको सन्दर्भमा विप्रेषण प्रक्रिया क्रिप्टोकरेन्सी त होइन नयाँ प्रविधि र माध्यमको प्रयोग गरी लागत, समय आदि दुवैमा कम गर्नुपर्ने चुनौती छ भने पहुँच र सुरक्षा अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

मुद्राको अलावा क्रिप्टोकरेन्सीलाई Intangible/Virtual/Digital सम्पत्तिको रूपमा समेत प्रयोग गर्ने गरिएको छ । क्रिप्टोकरेन्सीको मूल्यमा हुने उतार चढावले सोको प्रतिफल (नाफा/नोक्सान) निर्धारण हुने गर्दछ । क्रिप्टोकरेन्सीको खरिद-बिक्रीसम्बन्धी कार्यका लागि विनिमय बजारसमेत प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा मात्रै FTX नाम गरेको क्रिप्टोकरेन्सी विनिमय बजारले आफू टाट पल्टेको घोषणा गरेको छ भने यस्ता अन्य कयौं लगानीकर्ता, खरिदकर्ता र विनिमय बजारका सञ्चालकहरू टाट पल्टेका छन् । यीनै अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव र प्रयोगलाई दृष्टिगत गर्दा देहायका आधार र जोखिमको कारणले पनि नेपालले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार, प्रयोग, भुक्तानीको माध्यमको रूपमा प्रयोगमा प्रतिबन्ध सहितको व्यवस्था गरेको छ ।

१. नेपालले अन्य मुलुकसँग हुने पुँजीगत कारोबारमा नियन्त्रित व्यवस्था गरेको र नेपालबाट विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध रहेको हुँदा क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट उक्त व्यवस्थाहरूको बर्खिलाप हुन जाने हुँदा विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रदान गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न मितिहरूमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्दै क्रिप्टोकरेन्सीमा प्रतिबन्ध लगाउँदै आएको छ । क्रिप्टोकरेन्सी कारोबारबाट देशलाई मात्र नभई सोमा संलग्न व्यक्ति/लगानीकर्तालाई समेत विभिन्न जोखिमहरू रहने हुन्छ । क्रिप्टोकरेन्सीमा कुनै देश/सरकारको प्रत्याभूति/जमानत नहुने, कुनै पनि सुरक्षण नहुने, वित्तीय मध्यस्थकर्ता नहुने तथा सट्टेबाजी प्रयोजनबाहेक अन्य कुनै पनि उपयोगिता नहुने र उक्त अदृश्य वस्तु सर्वस्वीकार्य नभई केही निश्चित समूह मिली आफ्नै निहित स्वार्थको लागि मात्र जारी/प्रयोग हुने गर्दछ ।

२. यस प्रकार क्रिप्टोकरेन्सीबाट समग्र आर्थिक सन्तुलन कायम नहुने जोखिम, वित्तीय स्थायित्व

नहुने सम्बन्धी जोखिम, मौद्रिक नीति कार्यान्वयन नहुने सम्बन्धी जोखिम, विदेशी विनिमय सञ्चितीमा नकारात्मक असर पुऱ्याउन सक्ने सम्बन्धी जोखिम, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कार्यमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिम, वित्तीय ग्राहक संरक्षण सम्बन्धी जोखिम, लगानीको असुरक्षा हुने सम्बन्धी जोखिम, ठगी तथा कर छली सम्बन्धी जोखिम, अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूसँगको सहकार्य विरुद्ध हुने सम्बन्धी जोखिम, वित्तीय मध्यस्थता नहुने सम्बन्धी जोखिमहरू विद्यमान रहेका छन् ।

३. नेपालमा पनि Virtual Currency क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गैरकानुनी रहेको स्थिति छ । यसका देहाय बमोजिमका कारण छन् : क्रिप्टोकरेन्सी कानुनी ग्राह्य (Legal Tender) नभएको, विदेशी विनिमय वा मुद्राको रूपमा Virtual Currency क्रिप्टोकरेन्सी अर्न्तगतको Stable coins समेतले कानुनी मान्यता नपाएको, नेपाल सरकारको जमानतप्राप्त नभएको र नेपाल राष्ट्र बैंकले निष्कासन नगरेको तथा कुनै पनि किसिमको सुरक्षण नभएको हुँदा Virtual Currency क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गैरकानुनी रहेको छ । यसका साथै, Virtual Currency क्रिप्टोकरेन्सी पिरामिडमा आधारित Network Marketing प्रकृतिको, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी क्रियाकलापमा लगानी हुनसक्ने, ठगी तथा कर छली, लगानीको असुरक्षा, पुँजी पलायन, मूल्यमा अस्थिरता एवम् उतार-चढाव, सट्टेबाजी आदिसम्बन्धी जोखिमहरू अन्तरनिहित रहन्छ । नेपालमा अहिले विद्युतीय कारोबारका माध्यमबाट अनेक किसिमका ठगीहरू विकास भइरहेका छन् जसमध्ये क्रिप्टोकरेन्सी पनि एक हो ।

४. नेपालमा पुँजी खाता अपरिवर्त्य रहेको छ । यसको अर्थ यहाँको घर जग्गा बेचेको अथवा यहाँ कमाएको रकम मुलुकबाहिर लैजान कानुन बमोजिमका माध्यमबाहेक प्रतिबन्धित अवस्थामा रहेको छ । सीमित पुँजी भएको मुलुकमा स्वदेशी पुँजी विदेश लैजान खुला गरिएमा देशको पुँजी विदेशिन गई पुँजी पलायन हुने, लगानीका लागि पुँजीको अभाव हुने, पुँजी निर्माण हतोत्साहित हुने हुन्छ । यसैले नेपालजस्तो स्वदेशी पुँजी विदेश लैजान बन्देज लगाइएको मुलुकमा क्रिप्टोकरेन्सी मार्फत पुँजी पलायन हुन सक्दछ । यसैगरी,



- क्रिप्टोकरेन्सी निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित मुद्रा भएको र केन्द्रीय बैंकको नियन्त्रणबाहिर भएकोले यसको व्यापक प्रयोग भएमा मुद्रा प्रदाय (Money Supply) मा गणना हुन सक्तैन । जसले मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन नसकी मूल्य नियन्त्रणकार्य प्रभावकारी हुँदैन । जसबाट मूल्य स्थायित्वमा असर पर्न गई समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वमा नै नकारात्मक असर पर्दछ ।
५. क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा लगानीसम्बन्धी जोखिम (ML/TF Risks) उच्च हुन सक्दछ । IMF ले अक्टोबर २०२१ मा जारी गरेको Global Financial Stability Report (GFSR) मा क्रिप्टोकरेन्सीलाई 'विश्वव्यापी वित्तीय स्थायित्वको तीन वटा प्रमुख चुनौतीमध्येको एक' भनेर उल्लेख गरेको छ । क्रसबोर्डर पुँजी आगागमन निर्वाध हुने भएकाले वित्तीय स्थायित्वमा क्रिप्टोकरेन्सीले नकारात्मक असर गर्ने निश्चित छ ।
 ६. क्रिप्टोकरेन्सी को प्रयोगबाट अवैधानिक क्रियाकलाप, विशेष गरी ठगी तथा कर छलीलगायतका कार्य हुन सक्ने देखिन्छ । Financial Stability Institute (FSI) को April 2021 को प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार एउटा निजी फर्मको अनुसन्धानले सन् २०२० मा Criminally Associated Bitcoin Address बाट मात्र अमेरिकी डलर ३.५ अर्ब पठाएको देखिन्छ । यसैगरी क्रिप्टोकरेन्सीले वित्तीय ग्राहक सुरक्षा (Consumer Protection) मा पनि असर गर्ने देखिन्छ । नेपालजस्तो वित्तीय साक्षरता कम भएका मुलुकमा वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरू असुरक्षित हुने बढी सम्भावना रहन्छ ।
 ७. नेपाल अहिले आयातमा आधारिक अर्थतन्त्र भएको मुलुक हुन पुगेको छ । हामीले आयातवापत धेरै विदेशी मुद्रा विदेशमा भुक्तानी गर्नुपर्दछ । क्रिप्टोकरेन्सीको खरिदमा विदेशी मुद्रा लगानी हुने भएकाले नेपालबाट पुँजी पलायन हुन सक्ने र विदेशमा रहेका नेपालीबाट नेपाल आउनुपर्ने विप्रेषण विदेशमै लगानी हुन सक्ने हुँदा विदेशी मुद्राको सञ्चितमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने देखिन्छ । साथै, क्रिप्टोकरेन्सीमा लगानीतर्फ युवा जनशक्ति आकर्षित हुन सक्ने भएकोले युवावस्थामै अवैधानिक आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न हुँदा व्यक्तिगत जीवन र सामाजिक व्यवस्थामा समेत नकारात्मक असर पर्दछ । उपर्युक्त सन्दर्भले गर्दा नेपाल जस्तो सानो अर्थतन्त्र रहेको, दुई ठूला अर्थतन्त्रको बीचमा रहेको, आयातमुखी अर्थतन्त्र रहेको र खुला सीमा रहेको मुलुकको अर्थतन्त्र रहेको हुँदा नेपाल राष्ट्र बैंकले क्रिप्टोकरेन्सीमाथि लगाएको प्रतिबन्ध कायमै राख्नु वाञ्छनीय छ ।
 ८. नेपालमा कोभिडको समयमा विदेशमा रोजगारीमा रहेका नेपालीहरूले औपचारिक माध्यमबाट बढी विप्रेषण पठाएको देखिन्छ भने त्यसपछिको केहि समय फेरी पहिलेकै जसरी विप्रेषणको अनधिकृत व्यापारमा प्रयोग बढेको तथा क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता गैरकानुनी क्रियाकलापमा लगानी तथा भुक्तानी बढेको देखिन्छ । मुलुकको हालको आवश्यकता भनेको क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारलाई कानुनी मान्यता दिएर सोही मार्फत विप्रेषण भित्र्याउने भन्दा पनि आधुनिक नयाँ प्रविधि र डिजिटल माध्यमको प्रवर्द्धनबाट कम लागतमा छिटो छरितो र सुरक्षित तरिकाले विप्रेषण मुलुकभित्र भित्र्याउनु रहेको छ ।
 ९. साथै, बढी भन्दा बढी विप्रेषण औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन अनिवार्य रूपमा बैंक खातामा जम्मा हुने गरी विप्रेषण पठाउनुपर्ने र अनौपचारिक क्रियाकलाप र माध्यमको प्रयोग नगर्न वैदेशिक रोजगारीमा जानुभन्द अगाडि विप्रेषण सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था नेपाल सरकारबाट हुन सकेमा पनि क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता क्रियाकलापमा लगानी गर्नु र त्यस्ता माध्यम प्रयोग गर्नु गैरकानुनी हुने कुरा समेत अवगत भई औपचारिक माध्यमको प्रयोगमार्फत विप्रेषण आप्रवाह वढ्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । पहिलो चरणमा सरकार सरकारवीचको सम्झौताको माध्यमबाट दक्षिण कोरिया, जापान, बेलायत र इजरायल जाने व्यक्तिहरूलाई अनिवार्य रूपमा विप्रेषण औपचारिक माध्यमको प्रयोग गरी बैंक खातामार्फत मात्र पठाउनुपर्ने र सो अनुसार पठाए नपठाएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन समेत गरी नपठाउनेको श्रम स्वीकृति खारेज गर्ने व्यवस्था मार्फत क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता गतिविधि र अनधिकृत व्यापारमा विप्रेषणको दुरुपयोग कम गर्न सकिने देखिन्छ । साथै, अनौपचारिक माध्यमबाट विदेशमा रोजगारीको लागि जाने र विप्रेषण पनि अनौपचारिक रूपमै पठाउने र प्रयोग गर्नेहरूको नियमित रूपमा निगरानी गर्न सकेमा विप्रेषण

प्रयोग अनधिकृत क्रियाकलापबाट जोगाउन सकिने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालमा कोभिडको समयमा विदेशमा रोजगारीमा रहेका नेपालीहरूले औपचारिक माध्यमबाट बढी विप्रेषण पठाएको देखिन्छ भने त्यसपछिको केही समय फेरी पहिलेकै जसरी विप्रेषणको अनधिकृत व्यापारमा प्रयोग बढेको तथा क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता गैरकानुनी क्रियाकलापमा लगानी तथा भुक्तानी बढेको देखिन्छ । विश्वमा प्रचलित क्रिप्टोकरेन्सीलाई नेपालले किन प्रतिबन्ध लगाउनु पर्‍यो ? विश्वका धेरै मान्छेले यसको खरिदबिक्रीबाट धन त कमाइसके तर हामीले चाहिँ किन नपाउने ? जस्ता आवाज युवावर्गमा उठ्ने गरेको देखिएको छ । 'केही नहुन्जेल केही हुन्न' भनेभैँ यसको मूल्यमा हुने परिवर्तनबाट केही कमाई हुन्जेल त ठीकै होला तर आफूले किनेको क्रिप्टोकरेन्सी बिक्री गर्नुपर्दा केही ठरठेगाना नभेटिएमा कसैले ग्यारेन्टी लिन सक्दैन र समस्या पर्छ अनि त्यतिवेला मात्र सबै कुरा थाहा हुन्छ । नेपाल मात्र होइन चीनलगायतका विकसित देशले पनि यसलाई गैरकानुनी घोषित गरेका छन् भने यसको मूल्यमा भड्कने उतारचढावले पनि यस प्रकारका कारोबारमा सधैँजसो ठूलो जोखिम रहने भएकोले तथा नियामक निकाय नहुने र स्वामित्वको अनुपस्थिति जस्ता कारणले विश्वमा मात्र होइन, नेपालजस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रबाट विदेशी मुद्रा पलायनको मूल माध्यम क्रिप्टोकरेन्सी भएकाले पनि यसको कारोबार गरी जोखिम निम्त्याउनु भन्दा यसमा संलग्न नभई सुरक्षित हुनु नै उत्तम निर्णय हुने देखिन्छ । साथै, विप्रेषण आप्रवाह मुलुकको आर्थिक स्थिरता र विकास एवं गरिबी निवारणको एक महत्वपूर्ण साधन रहेकोले पनि समष्टिगत अर्थतन्त्रको स्थायित्व कायम गर्न र विदेशी विनिमय सञ्चितिलाई जोगाइराख्न पनि नेपालले हाल लिएको नीतिगत व्यवस्था उपयुक्त नै रहेको छ ।

मुलुकमा पुँजीगत कारोबारमा नियन्त्रित व्यवस्था भएको र नेपालबाट विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध रहेको हुँदा क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट उक्त व्यवस्थाहरूको बर्खिलाप हुन जाने हुँदा विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रदान गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न मितिहरूमा सूचना प्रकाशन गर्दै क्रिप्टोकरेन्सीमा प्रतिबन्ध लगाउँदै आएको हालको व्यवस्था अन्य कानूनको अभावमा एक मात्र विकल्प रहेको छ । क्रिप्टोकरेन्सी कारोबारबाट देशलाई मात्र नभई सोमा संलग्न व्यक्ति/लगानीकर्तालाई समेत जोखिमहरू

हुने भएको तथा त्यस्तो लगानी/कार्य सट्टेबाजी प्रकृतिको हुने र सोको स्वामित्व ग्रहण गर्दा विदेशमा लगानी हुने हुँदा उक्त विषयहरूलाई समेत समावेश गरी नेपालले हाल गरेको प्रतिबन्धको नीतिलाई अभैँ प्रभावकारी रूपमा कायमै राख्दै कानून कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धित निकायले नियमित अनुगमन समेत गर्ने र संलग्नलाई कानूनको दायरमा ल्याई विप्रेषणको दुरुपयोग, अनिधिकृत प्रयोग तथा क्रिप्टोकरेन्सी जस्ता गैरकानुनी गतिविधिमा हुने लगानीलाई नियन्त्रण गर्न विशेष पहल गर्नु जरूरी देखिन्छ । ■

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- भारतीय रिजर्व बैंकका विभिन्न प्रकाशनहरू तथा बैंकको वेबसाइट
- नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय र विभागका प्रकाशन एवं वेबसाइट
- नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न अध्ययन, प्रकाशन र सर्वेक्षण एवं वेबसाइट
- विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका विभिन्न प्रकाशन, तथ्याङ्क एवं वेबसाइट
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समसामयिक जानकारी तथा छलफल र अन्तरक्रिया
- <https://www.bankofengland.co.uk/research/digital-currencies>
- <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2022e3.htm>
- <https://www.federalreserve.gov/cbdc-faqs.htm>
- https://www.rbi.org.in/Scripts/BS_ViewBulletin.aspx?Id=20870

देशको विकासका लागि मानव पूँजी निर्माण



डा. लोकनाथ भुसाल

१. पृष्ठभूमि

ढुङ्गे युगबाट आधुनिक, सभ्य र उन्नत अवस्थामा पगुन कठिन काम हो । यही परिवर्तनको नाम विकास हो । यो बहुआयामिक विषय हो । देश विकासको पहिलो पूर्वशर्त भनेको उत्पादन बढाउनु नै हो । देशभित्र जे जे उत्पादन हुन्छ त्यसको बढोत्तरी गर्ने र नयाँ नयाँ उत्पादनहरूको सुरुवात नगरी विकासको सिँढी चढ्न सकिँदैन । यसका लागि गुणस्तरमा पनि सुधार ल्याउनु पर्दछ । त्यसैले सरकारले अर्थतन्त्रका तीन क्षेत्र कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने लक्ष्य नै तोकेको हुन्छ । यसैलाई अपेक्षित आर्थिक वृद्धिदर भनिन्छ । यसरी उत्पादन बढाउन उत्पादनका साधनलाई विभिन्न विधि र प्रविधिको उपयोग र परिचालन गरी अति उत्तम बनाउनु पर्दछ । लगानी गरेर अझ सबल बनाउनु पर्दछ । त्यस्ता उत्पादनका साधन भूमि, पूँजी, श्रम, संगठन र उद्यमशीलता हुन् । अन्य उत्पादनका साधनको उत्पादकत्व बढाउन श्रम वा मानव पूँजीको विकास गर्नु जरूरी हुन्छ ।

मानव पूँजी निर्माण वा विकासको अर्थ देशमा हरेक क्षेत्रमा स्वस्थ, शिक्षित, सीपयुक्त र सदाचारी जनशक्तिको विकास गरी श्रमको उत्पादकत्व बढाउनु हो । **"Human capital** is a concept used by economists to designate personal attributes considered useful in the production process. It encompasses employee knowledge, skills, know-how, good health and education. Human capital has a substantial impact on individual

earnings. Research indicates that human capital investments have high economic returns throughout childhood and young adulthood... It has been noted that "human capital formation refers to the process of adding to the stock of human capital over time. It is the process of acquiring and increasing the number of skilled and experienced people. It is essential for the development of an economy."¹ यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने मानव संसाधनको मात्रा बढाउनु नै मानव पूँजी निर्माण हो । यसका लागि जनशक्तिले सीप र अनुभव हासिल गर्नु पर्दछ । श्रमको उत्पादकत्व बढेमा उत्पादनका अन्य साधनको पनि उत्पादकत्व बढ्छ र देशले विकासको मार्गमा अग्रसर हुन सक्छ । विश्वभर नै मानव पूँजी निर्माण भएपछि आर्थिक वृद्धि र समग्र मानव जीवनस्तरमा सुधारसहितको विकास भएको छ । यसरी हेर्दा देशको विकासका लागि योजनाबद्ध प्रयास र लगानी गरी देशको श्रमशक्ति वा मानव पूँजीको विकास गर्नु जरूरी छ ।

विश्वभर नै मानव
पूँजी निर्माण भएपछि
आर्थिक वृद्धि र समग्र
मानव जीवनस्तरमा
सुधारसहितको विकास
भएको छ ।

२. मानव पूँजी निर्माणमा समावेश हुने विषयहरू

यसबाट कोरा मानवलाई स्वास्थ्य, शिक्षा, सीप र असल आचरणले युक्त बनाई उत्पादनमा परिचालन गरिन्छ । मानव पूँजी निर्माणको विज्ञान यही हो । तलको चित्रबाट पनि मानव पूँजी निर्माणसँग सम्बन्धित विषयहरू स्पष्ट हुन्छन् । चित्रमा उल्लिखित Personality र Loyalty to the Company लाई आचरणगत पक्षका रूपमा लिन सकिन्छ ।

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Human_capital (Accessed 17 October 2023)



पूर्वीय वैदिक संस्कृतिमा पनि मानवलाई भगवानको उत्कृष्ट सिर्जना मान्दै यसमा उच्चस्तरको ज्ञान, सीप र चेतना विकास गरी व्यक्ति, समाज, देश र विश्वकै भौतिक र आध्यात्मिक उन्नति गर्न सकिने स्पष्ट गरिएको छ । अन्य दार्शनिक परम्परामा पनि मानवलाई उच्च स्थान प्रदान गरिएको छ ।

वास्तवमा संसारको सबै विकासको कारक तत्व गुणस्तरीय मानव साधन नै हो । मानव पुँजीको विकासमा पछाडि परेका देशहरूमा जनशक्तिको कमजोर उत्पादन क्षमताका कारण समग्र विकासमा पछाडि छन् । गरिबी, अभाव र परनिर्भरता उनीहरूले भेलिरहेका साभ्भा समस्या हुन् । उनीहरूको आर्थिक वृद्धि दर पनि कम हुने गरेको अध्ययनहरूले देखाएका छन् । कतिपय अवस्थामा कमजोर स्वास्थ्यको कारणले औसत आयु कम हुने हुँदा शिक्षा र सीप विकासमा लगानी पनि कम हुने गरेको छ ।

शासनमा सदाचार नहुँदा आर्थिक अनियमितता बढेर शिक्षा, स्वास्थ्य र सीप विकासमा गरिनुपर्ने लगानी नै कटौती हुने गरेको छ । मानव पुँजी निर्माणका यी अन्तरसम्बन्धित पक्षहरूको बारेमा जानकारी हासिल गरी मानव पुँजी निर्माणमा लगानी बढाउनु देश विकास लागि अपरिहार्य देखिन्छ । यस आलेखमा नेपालको सन्दर्भमा मानव पुँजी निर्माणका प्रमुख क्षेत्रहरूका उपलब्धि र कमजोरीको बारेमा विश्लेषणात्मक चर्चा गरिएको छ ।^२

क) शिक्षा

शिक्षा मानव पुँजी निर्माणको पहिलो आधार हो । शिक्षाले चेतनाको आँखा खोलेर व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, संज्ञात्मक लगायतको सर्वाङ्गीण विकासमा योगदान गरेको हुन्छ । यसले देशको विकासका लागि विभिन्न क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने सीप र क्षमता भएका जनशक्तिको आपूर्ति सुनिश्चित गर्दछ । शिक्षाबाट प्राप्त हुने ज्ञान, सीप, क्षमता, दक्षता र उद्यमशीलताबाट मानवले आफ्नो उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी देशको विकासमा योगदान गर्न सक्दछ भन्ने पनि गरिएको छ कि पढेका व्यक्तिको काम गर्ने तरिका नै फरक हुन्छ । उनीहरूको उत्पादकत्व बढी हुन्छ । शिक्षित व्यक्तिहरूले अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा उत्पादनमा अभिवृद्धि गर्नुका साथै अरुलाई पनि शिक्षित बनाउन सक्दछन् । यसबाट देशमा अतिरिक्त पुँजी निर्माण हुन्छ । शिक्षाले मानव पुँजी निर्माणमा खेल्ने भूमिकालाई देहायका बुँदामा उल्लेख गरिएको छ:-

- Education helps in the evolution of humanity. Education teaches us to care and be empathetic, not only towards others but also to ourselves.
- Education promotes the growth of a country's economy. Besides, it also enriches our life

2. <https://blog.teachmint.com/role-of-education-in-human-capital-formation/> (Accessed on 17 October 2023)



experience by providing greater insight into a number of topics. Education is the greatest way of gaining information about something, which can be applied in real life to intellectually grow as an individual.

- An educated society always stays ahead and is more progressive than a society with low quality of education and educational standards. Furthermore, it helps in raising the standard of the human capital of a country. This in turn increases the national income of a country and enhances government functionaries.
- Education also provides the opportunity to enhance the cultural richness.
- Education can also be inspirational for the youth of the country giving them new visions, perspectives, and hopes for a progressive society. Thoughts and visions of youths can be effectively molded with the help of education.
- Education plays a role not only in the growth of an individual but also in the overall progress of society.

यसबाट शिक्षाको शक्ति स्पष्ट हुन्छ । यही तथ्यलाई आत्मसाथ गरी नेपालले विगतदेखि नै शिक्षालाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको रूपमा लिएको छ । जहानीया र सामन्तवादी शासन व्यवस्थाको अन्त्यसँगै शिशु कक्षादेखि उच्च शिक्षासम्ममा जनताको पहुँच बढाउने प्रयास गरिएको छ । दूर-दराजसम्म स्कूल-कलेज स्थापना गरी शैक्षिक जनशक्ति (शिक्षक) को व्यवस्था गरिएको छ । जनतामा पनि शिक्षाको महत्वको बारेमा चेतना बढेको छ । आफ्ना सन्तानलाई राम्रो र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नुलाई अभिभावकहरूले आफ्नो कर्तव्यको रूपमा लिएका छन् । यसका लागि परिवारको वित्तीय लगानी पनि बढ्दै गएको छ । अध्ययनहरूले विप्रेषणले परिवारको शिक्षामा पहुँच बढेको देखाएका छन् । विद्यालयमा भर्ना दर बढेर ९५ प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको छ, साक्षरता दर पनि

बढ्दै गएको छ । विद्यालय छाड्ने दरमा पनि कमी हुँदै गएको छ । उच्च शिक्षामा पनि भर्ना दर बढेको छ । पछिल्लो समयमा उच्च शिक्षाका लागि विदेश जाने क्रम पनि बढेको छ ।

नेपालमा हासिल गरेको शिक्षाबाट नै कतिले विदेशमा काम गर्ने र आय-आर्जन गर्ने अवसर पाएका छन् । तल्लो तहको जागिरको लागि पनि माथिल्लो शैक्षिक उपाधि हासिल गरेका व्यक्तिहरूले आवेदन गर्ने गरेको पाइन्छ । वैज्ञानिक सौच राख्ने र प्रविधिको विकास तथा उपयोग गर्न सक्ने जनशक्ति पनि बढ्दै गएको छ । शिक्षामा निजी क्षेत्रले पनि योगदान गर्न थालेको छ । यसले देशको शैक्षिक अवस्थामा सुधार भएको र मानव पुँजी निर्माणमा योगदान मिलेको संकेत मिल्दछ । तर यस प्रकारको परिणामक सूचकमा सुधार भए तापनि समग्र शैक्षिक गुणस्तरमा सुधार गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने र देशको विकासमा योगदान गर्न सक्ने जनशक्ति तयार गर्ने चुनौती कायमै देखिन्छ । पछिल्लो समयमा सार्वजनिक विद्यालयहरूको सिकाइ उपलब्धि कम रहनु चिन्ताको विषय बनेको छ ।

ख) स्वास्थ्य

स्वास्थ्य मानव पुँजी निर्माणको अर्को आधारभूत पक्ष हो । स्वास्थ्यलाई मानवको वास्तविक धनको पनि धन मानिएको छ । स्वस्थ शरीरमा नै बलियो तथा स्पष्ट मस्तिष्क र नयाँ आशा एवं उत्साहको भावना रहन सक्दछ । यसको अर्थ स्वस्थ व्यक्तिले नै शिक्षा हासिल गर्न सक्दछ र मेहनत गरी आफ्नो क्षमतालाई निखार्न सक्दछ । स्वस्थ्य दिमागमा नवप्रवर्तनका विचारहरू उत्पन्न हुन सक्दछन् । स्वस्थ व्यक्तिले नै उत्पादनमा सहभागी भई व्यक्तिगत आय आर्जन गर्दै देशको विकासमा योगदान गर्न सक्दछ । उसको उत्पादन गर्ने क्षमता अर्थात् उत्पादकत्व पनि बढी हुन्छ । वास्तवमा स्वस्थ हुनुको अर्थ बढी काम र उत्पादन गर्नु नै हो । It has been stated that "health is a key component of an individual's welfare and standard of living. Sickness and ill health, and the risk of death, are central issues in shaping human capabilities and behavior. There is therefore a strong argument for health spending on the grounds that it has a direct effect on human wellbeing and happiness."³ सरकारी,

3. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1111/1468-0440.00225.pdf> (Accessed on 17 October 2023)

निजी तथा अन्य सबै क्षेत्रमा अहिले स्वस्थ जनशक्तिको माग हुनुले पनि स्वास्थ्य र मानव पुँजी निर्माणको सम्बन्ध स्पष्ट हुन्छ ।

नेपालले स्वास्थ्य क्षेत्रको विकासद्वारा मानव पुँजी निर्माणमा योगदान गर्नका लागि विगत लामो समयदेखि जनस्वास्थ्य लगायतका स्वास्थ्य सेवामा लगानी गरेको छ । यसको मकसद देशको उत्पादन प्रक्रियामा आवश्यक पर्ने स्वस्थ जनशक्तिको आपूर्ति सुनिश्चित गर्नु हो । यसैको फलस्वरूप आधारभूत लगायतका स्वास्थ्यका धेरै सूचकहरूमा सुधार भएको छ । दूर-दराजका गाउँहरूमा पनि स्वास्थ्य सेवा पुगेको छ । स्वास्थ्यकर्मीको उत्पादन बढ्दै गएको छ । डाक्टर र नर्सहरूले विदेशमा पनि काम पाउन थालेका छन् । औसत आयु बढेर ७२ वर्ष पुगेको छ । ७०-८० वर्षको उमेरमा पनि काम गर्ने वृद्धहरूको संख्या बढेको छ । कुपोषण घटेको देखाउने पोषणका सूचकमा पनि सुधार हुँदै गएको अवस्था छ । सरकारले बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गरी यससम्बन्धी चेतनाको विस्तार गर्नुका साथै अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्दै आएको छ ।

गुणस्तर र पहुँचमा विस्तार गर्नुपर्ने भए तापनि विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवाको पनि विस्तार हुँदै गएको छ । स्वास्थ्य बिमा कार्यान्वयन गरिएको छ र यसलाई विस्तार एवं सुधार गर्दै जाने प्रयास गरिएको छ । रोगको संख्या बढे तापनि स्वास्थ्य चेतनामा पनि बढोत्तरी भएको छ । बिरामी भएर काम गर्न नसकी श्रम समय घट्ने प्रवृत्तिमा कमी हुँदै गएको छ । निजी क्षेत्र पनि बलियो बन्दै गएको छ । स्वस्थ रहन जीवनशैलीमा पनि परिवर्तन हुँदै गएको छ । यसबाट नागरिकको उत्पादकत्वमा सुधार भई मानव पुँजी निर्माणमा निःसन्देह योगदान मिलेको छ । तर गुणस्तर सुधारका लागि थप काम गर्नुपर्ने जरुरी पनि उतिकै छ ।

ग) व्यावसायिक तथा सीपमूलक तालिम

मानव पुँजी निर्माणका लागि गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धताका साथै व्यावसायिक तथा सीपमूलक तालिमको पनि अपरिहार्यता रहन्छ । यस्ता तालिमले सम्बन्धित क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिलाई कौशलता र दक्षता अभिवृद्धि गर्दछ । यसबाट जनशक्तिको विशिष्टता र उत्पादकत्व बढ्छ । सीपले पाल्छ भनिएकोले पनि सीपको महत्व स्पष्ट हुन्छ । सीप नभएको व्यक्ति कोरा हुन्छ । सीपले विदेशबाट आयात गर्नुपर्ने वस्तु र सेवा देशभित्रै उत्पादन गर्न र निर्यात गर्न मद्दत गर्दछ । सरकारले विभिन्न विषयका तालिम प्रदान गर्न प्रशिक्षण केन्द्रहरू खोलेको छ । निजी क्षेत्रले पनि पर्यटन लगायतका धेरै

विषयमा तालिम प्रदान गर्ने गरेको छ । यसबाट देशमा तालिम प्राप्त व्यक्तिको संख्या बढ्दै गएको छ । यसबाट रोजगारी र स्वरोजगारीका अवसरमा विस्तार हुँदै गएको छ र घरेलु उत्पादनमा योगदान मिलेको छ । तालिम लिएर विदेशमा काम गर्न जाने नेपाली कामदारले बढी आय-आर्जन गर्ने गरेका छन् । पछिल्लो समयमा स्टार्टअप लगायतका उद्यमशीलता विकासका कार्यक्रमबाट पनि जनशक्तिको उत्पादन क्षमता विकास गर्ने र स्वरोजगारीमा आबद्ध हुन योगदान मिलेको छ ।

तर देशमा तालिमलाई व्यवस्थित गर्न यसको पाठ्यक्रम, तालिम प्रवाह, सीप परीक्षण र स्तरीयकरणका क्षेत्रमा थुप्रै काम गर्न बाँकी छ । सरकारी संयन्त्रभित्र तालिममा दोहोरोपन र अव्यवस्था छ । उपलब्ध बजेट रकम अनुसारका तालिम कार्यक्रम तयार गरी तालिम प्रदान गर्ने गरिएको छ । अधिकांश तालिमहरू प्रभावकारी छैनन् । तालिम र श्रम बजारलाई बलियोसित जोड्न सकिएको छैन । देशमा वर्षेनी लाखौं व्यक्तिले तालिम प्राप्त गर्दछन् । तर देशको विकासका संवाहकको रूपमा रहेका हाम्रा उद्योग-कारखाना र विकास आयोजनाहरू सीपयुक्त जनशक्ति नपाएर बन्द हुने वा विदेशी जनशक्तिमा निर्भर हुनु परेको अवस्था छ । यसबाट हाम्रो धन देशबाट बाहिरिएको छ । दर्जनौं तालिम लिएर पनि बेरोजगार रहेका व्यक्तिहरू भेटिन्छन् । यसबाट तालिममा गरिएको खर्चबाट मानव पुँजी निर्माण नभई स्रोतको दुरुपयोग भएको स्पष्ट हुन्छ ।

घ) सदाचार र नैतिकता

मानव पुँजी निर्माणका लागि माथि चर्चा गरिएका स्वस्थ, शिक्षित र सीपयुक्त जनशक्तिका साथै सदाचारी मानवको आवश्यकता पर्दछ । स्वस्थ, शिक्षित र सीपयुक्त नागरिक दुराचारी भयो भने उसमा भएको मानव पुँजीले पनि देशको विकासलाई अवरुद्ध बनाउन सक्छ । चाणक्य सुक्तमा पनि Excellence doesn't always give birth to good qualities. (An excellent player doesn't necessarily become a good man) भनिएको छ । यहाँ good man बनेको सदाचारी मानव हो । सदाचार भनेको असल आचरण हो । यस्तो आचरण धर्म, नैतिकता, आत्मा, परमात्मा, समाज, संस्कृति, कानून र व्यावसायिकताको कसीमा उत्रिनु पर्दछ र यी सबैप्रति उत्तरदायी बन्नु पर्दछ । राजनीति, प्रशासन, न्याय, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, दातृ निकाय, आम नागरिक अर्थात् समाजका सबै पात्रहरूमा सदाचार भएमा मात्र देश विकासका लागि मानव पुँजी निर्माणले साकार स्वरूप ग्रहण गर्न सक्दछ ।



यी सबै पात्रहरूको खराब आचरणलाई नियन्त्रण गर्न विभिन्न नीतिगत, कानुनी र संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ । विभिन्न क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्तिमा व्यावसायिकता प्रवर्द्धन गर्न विषय क्षेत्रगत आचारसंहिताको पनि व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट देशका स्वस्थ, शिक्षित र सीप हासिल गरेको जनशक्तिले देशको उत्पादन प्रक्रियामा सकारात्मक योगदान गर्ने विश्वास गरिएको छ ।

तर देशमा दैनिक हुने अनियमित कार्यहरूको फेहरिस्त विचार गर्दा जनशक्तिको आचरणगत पक्ष कमजोर बन्दै गएको देखिन्छ । देशको राजनीतिमा हराउँदै गएको नैतिकता, नीतिहिनता र नीतिगत भ्रष्टाचार, शासनका सबै क्षेत्रमा निहित भ्रष्टाचार र अनियमितता, समाजमा घट्टै गएको इमान-जमान, व्यावसायिक क्षेत्रमा बढेको निहित स्वार्थ र नाफाखोरी, विभाजित नागरिक समाज, बढ्दो सांस्कृतिक विचलन तथा नास्तिकता र व्यक्तिगत अनुशासनहीनताले सदाचारलाई चुनौती दिएको छ । यसले गर्दा समग्र सुशासनमा कमी आएको विभिन्न निकायका वार्षिक प्रतिवेदन र अन्य प्रकाशनबाट स्पष्ट हुन्छ । यसले गर्दा देशको युवा जमातमा देशभित्रै बसेर काम गर्ने जाँगर मरेको छ । सामाजिक प्रदुषण र आर्थिक असमानता बढेको छ । अध्ययनले पनि यस्तो असमानताले मानव पुँजी निर्माणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने देखाएका छन् । यसबाट देशको उत्पादन र उत्पादकत्वमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ । तीव्र आर्थिक विकासको लागि गरिनुपर्ने लगानी भडकिएको छ । युवा र बौद्धिक पलायन बढेको छ । आन्तरिक श्रम बजार असन्तुलित बनेको छ । भूमिको उपयोग घटेकोले खाद्यान्नमाथिको परनिर्भरता बढेको छ । मेहनत गरेर खानेभन्दा ठगेर खाने प्रवृत्ति बढेको छ ।

३. निष्कर्ष

विभिन्न अध्ययनहरूले देशको विकासका लागि मानव पुँजी निर्माण गर्नुपर्ने देखाएका छन् । अर्थशास्त्रीय कोणबाट हेर्दा मानव साधन वा जनशक्ति उत्पादनको जीवन्त साधन हो । यसले उत्पादनका अन्य साधनलाई पनि गतिशील र चलायमान गराउँदछ । मानव साधनको गुणस्तरले अन्य साधनको गुणस्तर निर्धारण गर्दछ । विज्ञान, प्रविधि, नवप्रवर्तन र आविष्कार मानवकै दिमागका उपज हुन् । देशको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप विकास र सदाचार निर्माणमार्फत श्रमको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्नु अहिलेको आवश्यकता हो । बहुपक्षीय सहयोग, समन्वय र सहकार्यबाट मानव पुँजी निर्माण नगरी आर्थिक वृद्धि र समृद्धि हासिल गर्न सकिँदैन । श्रम बजारमा माग हुने जनशक्तिको आपूर्ति

गर्न पनि मानव पुँजी निर्माण अपरिहार्य हुन आउँछ । जनसांख्यिकीय लाभको अवरुद्धमा रहेको नेपालको लागि यो भन्ने जरूरी देखिन्छ । नेपालले यस दिशामा केही उपलब्धिहरू हासिल गरेको भए तापनि गुणस्तर र सुशासन कायम गर्न थप ठोस र योजनाबद्ध पहलको जरूरी देखिन्छ । कानुनी राज्यको स्थापनाका साथै वैदिक तथा अन्य आध्यात्मिक मूल्य-मान्यताको पुनःस्थापनाबाट आचरणगत विचलनका चुनौतीलाई चिर्न सकिने छ । यसबाट मानव पुँजी निर्माणका सबै आयामलाई सार्थक बनाउन सकिने देखिन्छ । यही नै देशको आर्थिक विकासका लागि मानव पुँजी निर्माण गर्नु हो । वास्तवमा मानव पुँजी निर्माण दिगो विकासको साधन र साध्य दुवै हो । आगामी १६औं योजनाले मानव पुँजी निर्माणका लागि महत्वपूर्ण नीतिगत फड्को मार्नु आवश्यक छ । ■

लेखक राष्ट्रिय योजना आयोगका
कार्यक्रम निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- Cervellati, Matteo, and Uwe Sunde. 2005. "Human Capital Formation, Life Expectancy, and the Process of Development." *American Economic Review*, 95 (5): 1653-1672 .
- Galor Oded. 2011. Chapter 5 - Inequality, Human Capital Formation, and the Process of Development, Editor(s): Eric A. Hanushek, Stephen Machin, Ludger Woessmann. *Handbook of the Economics of Education* . Elsevier. Volume 4, pp. 441-493.
- Daniel Mejía, Marc St-Pierre. 2008. Unequal opportunities and human capital formation, *Journal of Development Economics*, Volume 86, Issue 2, pp. 395-413.
- Dobson, Wendy. 2013. *Human Capital Formation and Economic Growth in Asia and the Pacific* . Routledge .

नेपालमा लघु बिमा सेवा एक परिचय



नरेश कुमार रोका

परिचय

भविष्यमा आइपर्न सक्ने कुनै पनि प्रकारको जोखिम व्यवस्थापनको पूर्वतयारीको रूपमा संसारभर बिमा सेवालाई प्रभावकारी औजारको रूपमा अवलम्बन गरिदै आएको छ । संसारभर भविष्यमा आइपर्न सक्ने जोखिम तथा अनिश्चितताबाट पर्नसक्ने क्षति न्यूनीकरणको लागि जोखिम बाँडफाँड गरेर बिमितलाई संरक्षण दिने कार्य नै सामान्य अर्थमा बिमा हो । सामान्यतया जोखिमलाई २ भागमा बाँड्न सकिन्छ-

- **प्राकृतिक जोखिम:** बाढी, पहिरो, ज्वालामुखी, भूकम्प, हुरी, हिमपात, खडेरी, महामारी आदि ।
- **मानव सृजित जोखिम:** हिंसात्मक युद्ध, आणविक विस्फोट, विशाल संरचना विघटन, विकिरण तथा फो होरमैलाका कारण उत्पन्न रोगव्याधि आदि ।

बिमाका सर्वमान्य सिद्धान्तहरू

संसारभर बिमा सेवाको विकास र विस्तारको क्रममा केही सर्वमान्य सिद्धान्तहरूलाई सर्वोपरि राखी बिमा सेवा सञ्चालन हुँदै आएको छ । यसप्रकारका सिद्धान्तहरू निम्नानुसार रहेका छन्-

- (क) बिमायोग्य हित (Principles of insurable interest)
- (ख) परम सद्विश्वासको सिद्धान्त (Principles of utmost good faith)
- (ग) क्षतिपूर्तिको सिद्धान्त (Principles of indemnity)
- (घ) योगदानको सिद्धान्त (Principles of contribution)

(ङ) प्रत्यासनको सिद्धान्त (Principles of subrogation)

(च) निकटतम कारणको सिद्धान्त (Principles of proximate cause)

(छ) क्षति न्यूनीकरणको सिद्धान्त (Principles of mitigation of loss)

नेपालमा बिमा सेवाको इतिहास

नेपालमा बिमाको आवश्यकता राणा शासनकालदेखि नै देखिएको हो । सुरुमा नेपाल बैंक लिमिटेडले जोखिम व्यवस्थापनका लागि नेपाल बिमा कम्पनीको स्थापना गर्न अग्रसरता देखाएको देखिन्छ भने बिमाको विकासक्रम हेर्दा वि.सं. २००४ मा माल चलानी तथा बिमा कम्पनी, वि.सं. २०१६ मा नेपाल इन्स्योरेन्स तथा ट्रान्सपोर्ट कम्पनी, वि.सं. २०२४ मा राष्ट्रिय बिमा कम्पनीको स्थापना (निर्जीवन बिमा सेवा, वि.सं. २०२९ देखि जीवन बिमा सेवा) गरी सरकारी स्तरबाट बिमा सेवा सञ्चालन हुँदै आएकोमा वि.सं. २०४० देखि निजी बिमा कम्पनीको स्थापना तथा वि.सं. २०४८ देखि नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनीमार्फत निर्जीवन बिमा सेवासमेत शुभारम्भ गरेको इतिहास रहेको पाइन्छ ।

त्यसैगरी वि.सं २०७० सम्म नेपालको सबै पुनर्बिमा विदेशी कम्पनीमार्फत हुँदै आएकोमा वि.सं. २०७१ मा नेपाल पुनर्बिमा कम्पनीको स्थापनापश्चात नेपालमै पुनर्बिमा गर्न सकिने व्यवस्था भएको र हाल हिमालयन रि-इन्स्योरेन्स समेत २ पुनर्बिमा कम्पनीहरू कायम रहेका छन् ।

नेपालमा बिमा व्यवसायको हालको अवस्था

नेपाल बिमा प्राधिकरणबाट प्रकाशित आ.व २०७९/८० को पछिल्लो विवरणअनुसार नेपालमा बिमा व्यवसायको पछिल्लो अवस्था निम्नानुसार रहेको छ-



क्र.सं	विवरण	रकम
१.	जीवन बिमा कम्पनीहरू (संख्या)	१४
२.	निर्जीवन बिमा कम्पनीहरू (संख्या)	१४
३.	पुनर्बिमा कम्पनीहरू (संख्या)	२
४.	लघु जीवन बिमा कम्पनीहरू	२
५.	लघु निर्जीवन बिमा कम्पनीहरू (संख्या)	२
६.	जीवन बिमा कम्पनीको शाखा संख्या	१७८९
७.	निर्जीवन बिमा कम्पनीको शाखा संख्या	१०१२
८.	जीवन बिमा शुल्क संकलन	१४३ अर्ब
९.	निर्जीवन बिमा शुल्क संकलन	४० अर्ब
१०.	जीवन बिमा दाबी भुक्तानी	५९ अर्ब
११.	निर्जीवन बिमा दाबी भुक्तानी	२४ अर्ब
१२.	बिमा क्षेत्रले समेटेको जनसंख्या(%)	४४.३८
१३.	कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा बिमा शुल्कको योगदान (%)	३.४०
१४.	बिमा क्षेत्रमा प्रत्यक्ष रोजगार संख्या	११४९६
१५.	जीवन बिमा कम्पनीको चुक्ता पुँजी	५२ अर्ब
१६.	निर्जीवन बिमा कम्पनीको चुक्ता पुँजी	२६ अर्ब

नोट:

- १ जीवन लघु बिमा कम्पनी र २ निर्जीवन लघु बिमा कम्पनी चालु आ.व मा सञ्चालनमा अनुमति प्राप्त गरी कुल ३ लघु जीवन बिमा र ४ लघु निर्जीवन बिमा कायम भएको ।

बिमा नीति २०८०

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०८० मंसिर

२२ को निर्णय अनुसार नेपालमा प्रभावकारी रूपमा बिमा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले बिमा नीति २०८० स्वीकृत गरी लागु गरेको छ । बिमा नीति २०८० मा रहेका मुख्य प्रावधानहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) बिमालाई अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारस्तम्भको रूपमा विकास गर्ने ।
- (ख) बिमा सेवालाई सरल, सहज, पहुँचयोग्य र समावेशी बनाउने ।
- (ग) बिमालाई आधुनिक र प्रतिस्पर्धी बनाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार विकास गर्ने ।
- (घ) बिमा क्षेत्रको संस्थागत सुदृढीकरण, विकास तथा विस्तार गर्ने ।
- (ङ) बिमा क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन अभिवृद्धि गर्ने ।
- (च) वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने सशक्त औजारको रूपमा बिमाको विकास गर्ने ।
- (छ) बिमा क्षेत्रलाई दीगो विकास र गरिबी न्यूनीकरणसँग आबद्ध गर्ने ।

लघु बिमा सेवा

नेपाल सरकारको आ.व. २०७०/७१ को नीति तथा कार्यक्रममा समावेश भएसँगै तत्कालीन बिमा समितिबाट प्रथम पटक लघु बिमा निर्देशन २०७१ जारी भएको थियो ।

नेपालमा तत्कालीन समयमा सञ्चालनमा रहेका बिमा कम्पनीहरूबाट प्रदान हुँदै आएको जीवन तथा निर्जीवन सेवाको अलावा बिमा सेवालाई थप प्रभावकारी बनाउन अन्यत्र देशको समेत अनुभवलाई ध्यानमा राखी लघु बिमा सेवाको अवधारणा अघि बढाइएकोमा लघु बिमा सेवालाई थप प्रभावकारी बनाई न्यून आय भएका आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक रूपले पिछडिएका सीमान्तकृत वर्गलाई लक्षित गरी निश्चित रकमको सीमासम्म बिमाका कायम गरी लघु बिमा सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले बिमा ऐन २०७९ को कार्यान्वयन सँगसँगै सोही ऐनको परिच्छेद ८ दफा ७५ र ७६ मा लघु बिमा सेवा सञ्चालनको लागि छुट्टै बिमा कम्पनी खोल्न सकिने प्रावधान अन्तर्गत रही प्रत्येक प्रदेशमा प्रधान कार्यालय रहने गरी निम्नानुसार ३ जीवन बिमा कम्पनी तथा ४ लघु निर्जीवन बिमा कम्पनीको स्थापना हुन गएको छ ।

क्र.सं.	कम्पनीको नाम	प्रधान कार्यालय
१.	गार्जियन माइक्रो जीवन बिमा	विराटनगर
२.	स्टार माइक्रो निर्जीवन बिमा	जनकपुर
३.	नेपाल माइक्रो निर्जीवन बिमा	भरतपुर
४.	लिवर्टी माइक्रो जीवन बिमा	पोखरा
५.	ट्रष्ट माइक्रो जीवन बिमा	वुटवल
६.	क्रिष्ट माइक्रो जीवन बिमा	सुर्खेत
७.	प्रोटेक्टिभ माइक्रो निर्जीवन बिमा	धनगढी

लघु बिमाको दायरामा पर्ने वर्गको पहिचान गर्नु सहज विषय पक्कै होइन । कतिपय देशमा लघु बिमा सेवा प्रदान गर्दा बिमितको दैनिक ज्यालाको निश्चित गुणलाई आधार मानिएको छ भने कतिपय अवस्थामा बिमितको मासिक आम्दानी न्यूनतम करयोग्य आयभन्दा कम भएमा लघु बिमाको लक्षित वर्गमा पर्ने मान्यता रहँदै आएको छ ।

लघु बिमाको प्रभावकारिता अध्ययन गर्दा विशेषगरी फिलिपिन्स, इन्डोनेसिया, घाना, बंगलादेश, भारत लगायतका देशहरूमा तुलनात्मक रूपमा लघु बिमा सेवाको प्रभावकारिता उल्लेख्य रहेको देखिन्छ । लघु बिमा सेवान्तर्गत लघु जीवन बिमा सेवा तथा लघु निर्जीवन बिमा सेवा रही आएका छन । नेपाल बिमा प्राधिकरणद्वारा मिति २०७९ चैत्र १३ मा जारी लघु बिमा निर्देशिका अन्तर्गत लघु बिमा कम्पनीहले निम्न शीर्षकहरूमा बिमा सेवा प्रदान गर्न सक्दछन् ।

(क) लघु जीवन बिमा सेवा

यसअन्तर्गत निम्न शीर्षकहरूमा १ वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधिको लागि रु. ५ लाखसम्मको बिमांक र कमको निम्न आजीवन लघु जीवन बिमा, सावधिक लघु जीवन बिमा, म्यादी लघु जीवन बिमा तथा अन्य लघु जीवन बिमा सेवा प्रदान गर्न सक्दछन् ।

(ख) लघु निर्जीवन बिमा सेवा

यसअन्तर्गत १ वर्ष वा सोभन्दा कम अवधिको लागि लघु निर्जीवन बिमा सेवान्तर्गत रु. ५०

लाख सम्मको बिमांक रकमकोघर सम्पत्ति तथा व्यवसाय लघु बिमा, मोटर लघु बिमा (चार पाङ्ग्रे मोटर बाहेक), रु. ५० लाखसम्मको बिमांक रकमको इन्जिनियरिङ लघु बिमा, रु. ५ लाख सम्मको बिमांक रकमको दायित्व तथा मौद्रिक लघु बिमा तथा रु.५ लाखसम्मको बिमांक रकमको अन्य लघु बिमा सेवा प्रदान गर्न सक्दछन् ।

लघु बिमा सेवाका प्रमुख विशेषताहरू

- तुलनात्मक रूपमा सानो आकारको बिमांक रकम (Small sum insured)
- बिमालेख यथासम्भव सानो र सरल भाषाको प्रयोग (Simple & sort wording of policies)
- तुलनात्मक रूपमा न्यून बिमाशुल्क (Considerable premium pricing)
- प्रभावकारी वितरण प्रणालीको प्रयोग (Effective distribution channel)
- सरल तथा शिघ्र दाबी भुक्तानीको व्यवस्था (Simple & quick claim settlement process)
- नेपाल राष्ट्र बैंकको सहूलियतपूर्ण कर्जा व्यवस्था अन्तर्गत ब्याज अनुदान प्राप्त कर्जा व्यवस्था २०७५ को सीमासम्मका सबै कर्जाको बिमा लघु बिमामा गणना गरिने ।
- लघुवित्त कर्जाको लघु बिमा सीमाप्रति ऋणी अधिकतम सीमासम्म कायम हुने ।
- सामूहिक लघुबिमाको व्यवस्था गर्न सकिने ।

लघु बिमा सेवाका सम्भावनाहरू

लघु बिमा कम्पनीहरूलाई आर्थिक रूपले न्यून आय भएका भौगोलिक रूपमा विकट स्थानमा बस्ने र हालसम्म कुनै प्रकारको बिमा सेवा प्राप्त गर्न नसकेका कुल जनसंख्याको करिब ५६ प्रतिशत जनतालाई सेवा प्रदान गर्न सक्ने अवसर प्राप्त भएको छ । तुलनात्मक रूपमा सस्तो र सरल बिमालेखका कारण स-सानो रकमको बिमा गरिने भएकोले नेपालको सन्दर्भमा लघु बिमाको प्रभावकारिता अधिक रहनेसम्भावना रहेको देखिन्छ । सञ्चालनमा आएका लघु बिमा कम्पनीहरूको आधुनिक



प्रविधिको अत्यधिक प्रयोग गरी बिमा सेवा सञ्चालन गर्नुको अलावा दाबी भुक्तानीमा समेत प्रभावकारिता ल्याउन अत्यधिक प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

लघु बिमा सेवाका चुनौतीहरू

नेपालको सन्दर्भमा विभिन्न प्राकृतिक तथा मानव सृजित क्षतिहरूमा बिमा क्षेत्रले प्रभावकारी रूपमा क्षतिपूर्ति दिँदै आए तापनि कतिपय अवस्थामा आम सर्वसाधारणलाई बिमाको आवश्यकता तथा महत्वको बारेमा सचेतबनाउन सकिएको छैन । विशेषगरी सहर तथा सुगम स्थान केन्द्रित सेवा, सर्वसाधारणको न्यून आयस्तर, जनचेतनाको कमी, स्थानिय निकायसँगको प्रभावकारी समन्वयको अभाव, प्रभावकारी दाबी भुक्तानी प्रणालीको अभाव, सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोगको अभाव तथा दक्ष जनशक्तिको अभाव लगायतका कारणहरूबाट तुलनात्मक रूपमा बिमा क्षेत्रको अपेक्षित विकास हुन सकेको छैन ।

उपसंहार

नेपालमा बिमा सचेतनाको कमीको कारण हासम्म पनि बिमा भनेका बाध्यात्मक अवस्थामा मात्र प्रयोग गरिने सेवा

हो भन्ने धारण रही आएको छ । पछिल्लो समयमा देशको समग्र आर्थिक क्रियाकलापमा आएको संकुचनको कारण सर्वसाधारणको खर्च गर्न सक्ने क्षमतामा आएको ह्रासको कारण समेत समग्र बिमा क्षेत्रमा संकुचनको सम्भावना देखिन्छ । हालसम्म पनि बिमा शुल्कलाई भविष्यको जोखिम न्यूनीकरणको लागि भएको लगानीको रूपमा नहेरी केवल खर्चको रूपमा हेर्ने आम सर्वसाधारणको अवधारणामा परिवर्तन गरी सरल र सहज रूपमा बिमा सेवा प्रदान गरी समग्र रूपमा बिमा क्षेत्रको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्नु नितान्त जरूरी छ । ■

लेखक प्रोटेक्टभ माइक्रो इन्स्योरेन्स लिमिटेडका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल बिमा प्राधिकरणको तथ्यांक
- विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेखहरू
- डा. रबिन्द्र घिमिरे (बिमा पोष्ट)

नेपालमा विकास सहायता परिचालन: व्यवस्था र अवस्था



इन्द्रबहादुर देवकोटा

विषय प्रवेश:

मुलुकमा आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न प्रचुर मात्रामा वित्तीय साधनको परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । राज्यले विकास निर्माणका कार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कर तथा गैरकरको माध्यमबाट जुटाउने प्रयास गर्छ । अर्थतन्त्रको आधार सानो भएको देशमा राजस्वको आकार पनि सानो हुने हुनाले आवश्यक मात्रामा स्रोत व्यवस्था गर्न सकिँदैन र अपुग स्रोत व्यवस्थापनका लागि वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो वैकल्पिक उपायमा राज्यले ऋण तथा सहयोगमार्फत वित्तीय स्रोत परिचालन गर्दछ । आन्तरिक बजारबाट मात्र वित्तीय सहयोग प्राप्त नभएमा अर्को देशबाट वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाबाट सहयोग लिइन्छ । यसरी अर्को देश वा संस्था/संगठनबाट लिइने सहयोगलाई विकास सहायता परिचालन भन्ने गरिन्छ । पहिले वैदेशिक सहायताको नामले चिनिने यस प्रकारको सहायतालाई पछिल्लो समयमा विकास सहायता वा आर्थिक विकासका लागि वित्तीय सहायता वा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता पनि भन्ने गरिन्छ ।

विकास सहायताको थालनी प्रथम तथा दोश्रो विश्वयुद्धपश्चात् युद्धग्रस्त मुलुकको पुनर्निर्माण गर्न शक्ति राष्ट्रहरूले आफ्ना विचारका अनुयायी मुलुकहरूका लागि भौतिक, पुँजीगत र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने कार्यबाट सुरु भएको पाइन्छ । द्वितीय विश्वयुद्धपछि यूरोप ध्वस्त भयो । यसको पुनःनिर्माण गर्नका लागि जर्ज मार्सलले सन् १९४७ मा "मार्सल प्लान" ल्याए । आधुनिक विकास सहायताको सुरुवात यसैबाट भएको मानिन्छ । त्यस्तै, विकसित राष्ट्रले अविकसित राष्ट्रलाई सहयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको Henry Truman को सन १९४९ को चार बुँदे सम्झौता (Point IV Agreement), गरीब तथा अल्पविकसित राष्ट्रलाई विकास निर्माण कार्यका लागि परिचालन भएको ब्रेटन उड्स संस्थाहरूको सहयोग, विकास प्रशासनको अवधारणापश्चात् अल्पविकसित राष्ट्रलाई क्षमता बढाउन (प्रशासनको विकास एवं विकासको प्रशासन) परिचालन भएको सहयोग, संयुक्त राष्ट्रसंघीय सम्मेलन एवं घोषणापत्र आदिबाट अन्तर्राष्ट्रिय संगठन तथा विकसित राष्ट्रहरूले अल्पविकसित राष्ट्रको विकास निर्माण कार्यलाई तीव्रता दिनका लागि परिचालन भएको सहायता आदिबाट वैदेशिक सहयोग परिचालन गर्ने अभ्यासको थालनी भएको पाइन्छ ।

विकास सहायता:

विकास सहायता हाल अल्पविकसित एवं विकासोन्मुख देशका लागि विकासको गतिलाई निरन्तरता दिने महत्वपूर्ण औजार भएको छ । विश्वका धनी अर्थतन्त्र भएका मुलुक वा अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीयस्तरका संस्थाले गरीब राष्ट्रहरूको विकास निर्माण, मानवीय विकास, बजेट सहयोग आदिका लागि उपलब्ध गराउने भौतिक, प्राविधिक एवं आर्थिक सहयोग नै विकास सहायता हो । यसलाई Transfer of resource from upper income countries to lower income भनेर पनि बुझिन्छ । त्यस्तै, कसै कसैले यसलाई Conventional resource transfer for the betterment of the poor world भनेर पनि भनेका छन् । यसलाई Part and parcel of global economic integration भनेर पनि बुझ्ने गरिन्छ । सामान्यतया एक देशबाट अर्को देशमा हुने स्रोतको स्थानान्तरणलाई नै विकास सहायता भनिन्छ ।

आर्थिक सहयोग र विकास संस्था (Organization for Economic Cooperation and Development: OECD) का अनुसार "आर्थिक विकासको अभिवृद्धि तथा जनकल्याणको उद्देश्यसाथ सरकारी क्षेत्रले लिएको र Concessional वित्तीय शर्त भएको सहायता" लाई विकास सहायता भनिन्छ ।

विलियम इस्टर्लीले "अनुदान र ऋण मात्र नभएर, व्यापार, नीजि लगानी, आर्थिक सम्बन्ध र अन्य सहयोग" लाई पनि विकास सहायताको रूपमा परिभाषित गरेका छन् ।

कम आय भएका देशमा आर्थिक र सामाजिक प्रगति प्रवर्द्धन गर्नका लागि गरिएको सार्वजनिक स्रोतको हस्तान्तरण नै विकास सहायता हो भनी बुझ्नुपर्ने हुन्छ । विकास सहायताले गरीब देशको विकास निर्माण गर्न आवश्यक पर्ने साधनस्रोतको पूर्ति गर्ने कार्य गर्छ ।



साधन परिचालन गर्न सहयोग पुऱ्याउने, विकास क्रियाकलापलाई गति प्रदान गर्ने, वैदेशिक लगानी र नीजिक्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने, अर्थतन्त्रको उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाउने, व्यापार घाटा कम गर्ने र भुक्तानी सन्तुलन कायम राख्ने कार्यमा सघाउने, प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रतिबद्धता जनाएका क्षेत्रमा उक्त प्रतिबद्धता कार्यान्वयन गर्न स्रोत जुटाउने र लगानी तथा बचत, आयात एवं निर्यात तथा प्रविधिको प्रयोगबीचमा भएको असन्तुलनलाई सम्बोधन गर्ने आदि विकास सहायताका उद्देश्य रहेका हुन्छन् ।

नेपालमा विकास सहायताको पृष्ठभूमि:

अनौपचारिक रूपमा नेपालले विकास सहायता पहिलेदेखि नै लिएको हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । संस्थागत अर्थात् आधुनिक प्रकृतिको वैदेशिक सहयोग आउन थालेको आधा शताब्दीको हाराहारी भए पनि सहयोगको इतिहास अझै लामो छ । सर्वप्रथम फर्पिङ जलविद्युत् आयोजनाका लागि बेलायतले सन् १९११ मा सहायता दिएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । वि.सं. २००७ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि नेपालको वैदेशिक नीतिमा परिवर्तन आयो । नेपालले पनि अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा प्रवेश पाएकोले यहाका समस्या, वस्तुस्थिति तथा अर्थतन्त्रको स्वरूपबारे अरुले पनि जान्ने-बुझ्ने अवसर पाए । अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा नेपालको प्रवेश भएकै बेला दोस्रो विश्वयुद्धबाट क्षतविक्षत भएका राष्ट्रहरूको पुननिर्माणका लागि विकसित राष्ट्रबाट सहयोग परिचालन भएको अवस्था एकातिर थियो भने अर्कोतिर द्वितीय विश्वयुद्धको धुवीकरणले शक्ति राष्ट्रहरूको राजनीतिक आकांक्षा विश्व जनमत आफूतिर तान्ने रहेको थियो । यसैक्रममा शक्ति राष्ट्रहरूले युद्धबाट क्षतविक्षत भएका राष्ट्रका अतिरिक्त विपन्न राष्ट्रहरूलाई आफूतिर आकर्षित गर्न आर्थिक तथा सामाजिक सहयोगका नाममा विकास सहायता दिन थाले । नेपालमा पनि यसै वेलादेखि विकास सहायताले प्रवेश पाएको देखिन्छ ।

आधिकारिक रूपमा भने सन् १९५१ (वि.सं. २००८) मा अमेरिकासंगको चार बुँदे सम्झौता (IV Point Agreement) अन्तर्गत अमेरिकी सरकारबाट प्राविधिक सहयोग लिएको पाइन्छ । नेपालमा योजनावद्ध विकास (वि.सं. २०१३ सालपछि) पश्चात् विकास खर्चका लागि विकास सहायता लिन थालिएको हो । नेपालको प्रथम योजनामा विकास खर्च शतप्रतिशत विकास सहायतामा निर्भर रहेको थियो भने विभिन्न आवधिक योजनामा विकास खर्चको ठूलो हिस्सा विकास सहायताले पूरा गर्ने लक्ष्य राखिएको पाइन्छ ।

तालिका - १ विभिन्न योजनामा विकास सहायताको योगदान

योजना	विकास खर्चमा विकास सहायताको योगदान	योजना	विकास खर्चमा विकास सहायताको योगदान
पहिलो योजना	१००.०	दोस्रो योजना	७७.०
तेस्रो योजना	५६.१	चौथो योजना	४५.१
पाँचौं योजना	४८.०	छैटौं योजना	४७.९
सातौं योजना	७०.६	आठौं योजना	६५.५
नवौं योजना	५८.५	दसौं योजना	५७.५
एघारौं/अन्तरिम योजना	७८.६	बान्हौं/त्रिवर्षीय योजना	६८.४
तह्रौं योजना	१०३.५	चौधौं योजना	१०२.६
पन्ध्रौं योजना	४२.७		

नेपालको योजनावद्ध विकासको चरणलाई हेर्दा प्रथम योजनामा विकास खर्चमा विकास सहायताको योगदान शतप्रतिशत रहेको थियो भने पन्ध्रौं योजनामा यस्तो सहायताको अंश सबभन्दा कम (४२.७ प्रतिशत) रहेको छ । हालसम्म कार्यान्वयनमा आएका १५ वटा योजनाको औषत हेर्दा विकास खर्चमा करिब ६८ प्रतिशत योगदान रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा विकास सहायताको आवश्यकता

नेपालमा विकास सहायताले सोचेजति नतिजा हासिल गर्न नसकेको भनिएता पनि विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान तथा व्यवहारिक अभ्यासलाई हेर्दा यसको सकारात्मक भूमिकालाई नकार्न सक्ने अवस्था भने छैन । विकास निर्माणको ठूलो हिस्सा यसले नै पूर्ति गर्दै आएको छ । विकास सहायतासम्बन्धी गरिएका केही अध्ययनले यसको आवश्यकतालाई निम्नानुसार उल्लेख गरेको पाइन्छ-

१. विकास वित्तको आवश्यकता पूर्ति गर्न,
२. लगानीको क्षेत्रमा रहेको स्रोतको न्यूनता पूर्ति गर्न,
३. व्यापार सन्तुलन कायम गर्न,

४. नवीनतम ज्ञान तथा प्रविधिको अवलम्बन/हस्तान्तरण मार्फत विकासको गतिलाई तीव्रता दिन,
५. नेपालको संविधानले प्रत्याभूति दिएका नागरिकका मौलिक हक अधिकारको प्रचलन गराउन आवश्यक नीतिगत, कानूनी र संरचना निर्माण एवं पूर्वाधारको विकास गर्न,
६. शासकीय व्यवस्थामा अवलम्बन गरिएको संघीय शासन प्रणालीअनुरूप समन्वयात्मक रूपमा विकास कृयाकलापहरू सञ्चालन गर्न थप स्रोत-साधन आवश्यक पर्ने भएकोले यसको पूर्ति गर्न,
७. विकासशील राष्ट्रको रूपमा स्तरोन्नति हुन सो बमोजिमका पूर्वाधार विकास गर्न,
८. वि.सं. २०८७ सम्म मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नतिसहित दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक लगानी जुराउन,
९. जलवायु परिवर्तनका असर कम गर्न आवश्यक पर्ने नवीकरणीय ऊर्जा, वैकल्पिक ऊर्जा र स्वच्छ ऊर्जाको विकास लगायतका आवश्यक नीतिगत, संरचनागत र क्षमता विकास र पर्याअनुकूलनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न ।

नेपालमा विकास सहायताको अवस्था

विकास सहायताले कुनै पनि देशको विकासमा सकारात्मक योगदान दिन्छ वा खासै प्रभाव देखाउँदैन भन्ने विषय उक्त देशको राजनीतिक स्थायित्व, सुशासनको अवस्था, कार्यान्वयन संयन्त्रको सक्षमता, नीति-निर्माणमा जनसहभागिता, सहायता परिचालन गरिने उपयुक्त क्षेत्रको छनौट, सहायता परिचालन क्षमता आदिमा भर पर्ने कुरा हो ।

विकास सहायताले देशको विकासमा कस्तो भूमिका खेल्छ, सकारात्मक प्रभाव पाउँछ वा पाउँदैन भन्ने सन्दर्भ हाल विद्वानहरूमा विचारविमर्शको विषय बनेको छ । हालका केही आर्थिक अध्ययनले देश विकासको गतिमा विकास सहायताले कुनै प्रभाव पार्न नसकेको कुरा आँल्याएका छन् भने अर्कोथरि अध्ययनले देश विकासमा विकास सहायताको प्रभाव सकारात्मक रहेको कुरा आँल्याएका छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा पनि योजनाबद्ध विकासको लामो इतिहासमा देशको विकास बजेट वैदेशिक सहयोगमा निर्भर रहदै आएको भएता पनि विकास सहायताले कुनै प्रभाव पार्न नसकेको भनी एकथरिले आलोचना गरेको पाइन्छ । असमान विकास, गरीबी, सेवा सुविधा र अवसरमा पहुच नहुनु जस्ता पक्षलाई आधार मानी उनीहरूले नेपालमा विकास सहायता प्रभावकारी नभएको कुरा स्पष्ट प्रमाणको रूपमा लिने गरेका छन् । अर्को थरिले अत्यावश्यक आर्थिक/वित्तीय स्रोतको रूपमा रही विकास निर्माणका क्षेत्रमा ठूलो योगदान पुऱ्याएको कुरा अगाडि ल्याएका छन् । उनीहरूले सडक, स्वास्थ्य, शिक्षा, सञ्चार जस्ता क्षेत्रमा भएको विकासका आधारमा वैदेशिक सहयोग प्रभावकारी भएको निष्कर्ष निकालेका छन् ।

विकास सहायताको प्रवाहकारिता सकारात्मक वा नकारात्मक जे भएता पनि विकास निर्माण र स्रोतको अभाव पूर्ति गर्ने कार्यमा यसको महत्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ । यस तथ्यलाई विभिन्न योजनाहरूमा पुँजीगत-विकास खर्चमा ठूलो अंश विकास सहायताको रहेको र क्षेत्रगत कार्यक्रममा पनि योगदान पुऱ्याएको तथ्यबाट पुष्टि हुन जान्छ । नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली/पुनःस्थापना (Restoration of Multiparty Democracy) पश्चात्का योजनाहरूलाई मात्रै अध्ययन गर्ने हो भने पनि यस कुराको पुष्टि हुन आउँछ ।

तालिका -२ पछिल्ला केही योजनाको विकास खर्चमा विकास सहायताको योगदान

रु. करोडमा

विकास योजनाहरू	चालु खर्च	पुँजीगत खर्च	विकास सहायता	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विकास सहायताको अनुपात प्रतिशत
छैटौँ	७१८.०	२१७५.०	२००२.०	४२१४.०	४७.५
सातौँ	१८९७.०	२९००.०	२०४८.०	५२५१.२	३९.०
आठौँ	५३७५.९	११३४७.९	७४३५.५	१५५१६.०	४७.९
नवौँ	१४७७१.०	१८९५८.०	१११५४.६	३८२०४.५	२९.२
दशौँ	२७११७.०	२३४०३.०	१३४६२.०	५४४३४.२५	२४.७
एघारौँ	२८५४८.३	१७८९९.०	१४०६६.०	८४७१६.३	१६.६
बाह्रौँ	५८४२०.०	३६४३४.०	२४९२८.०	१४०४६०.८	१७.७
तन्धौँ	१०३९२८.७	३२९९७.६	३४१५९.१	२०३९९२.२	१६.७
चौधौँ	१७९००२.०	९५४४२.०	९७९३०.०	२७७६३३.०	३५.३
पन्ध्रौँ	४५९६८२.०	४०१५५२.०	१७१४५६.०	५६१५१९.०	३०.५
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औषत योगदान					३०.५

स्रोत: विभिन्न योजनाका दस्तावेजहरू



यसरी पछिल्लो अवधिमा विकास सहायताले पुँजीगत खर्चमा औसत ६५.७ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको छ भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा तुलनात्मक रूपमा २७.३ प्रतिशत योगदान रहने प्रक्षेपण गरिएको आँकडाले देखाउँछ । नेपालमा विकास सहायताको स्थान र अवस्थाको बारेमा सरकारको वार्षिक बजेटमा रहेको योगदानबाट पनि हेर्न सकिन्छ ।

तालिका - ३ सरकारी खर्च र विकास सहायता

रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	चालु खर्च	पुँजीगत खर्च	विकास सहायता	पुँजीगत खर्चमा बै.स.को योगदान %	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	जि.डि.पिमा विकास सहायताको अनुपात प्रतिशत
२०६९/७०	२४७४५.५४	५४५९.८४	४७९९.९२	८६.४	१९४९२९	२.४
२०७०/७१	३०३५३.१७	६६६९.४७	६०२०.४६	९०.३	२२३२५३	२.७
२०७१/७२	३३९४०.७६	८८८४.३५	६३९०.१६	७१.९	२४२३६४	२.६
२०७२/७३	३७९२९.७१	१२३२५.१४	७२७७.२३	५९.०	२६०८१८	२.८
२०७३/७४	५१८६१.६१	२०८७४.८३	९९८४.१५	४७.८	३०७७१४	३.२
२०७४/७५	६९६९१.९६	२७०७१.३७	१३१५५.१४	४८.६	३४५५९५	३.८
२०७५/७६	७९६४१.७६	२४१५६.२५	१४७२७.१२	६१.०	३८५८९३	३.८
२०७६/७७	७८४१४.८९	१८९०८.४७	१३९७०.४४	७६.९	३८८८७०	३.६
२०७७/७८	८४६२१.७३	२२८८३.६१	२०९४२.१५	९१.५	४३५२५५	४.८
२०७८/७९	९५४३१.६८	२१६२१.३१	१५८१८.१७	७३.२	४९३३७०	३.२
औषत				७०.७	—	३.३

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७९/८०, अर्थ मन्त्रालय

विगत १० वर्षको सरकारी खर्चको विश्लेषण गरी हेर्दा पुँजीगत खर्चको ७०.७ प्रतिशत योगदान विकास सहायताको रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग यसको तुलनात्मक अवस्थालाई हेर्दा ३.३ प्रतिशत रहेको छ । यसरी सरकारको वार्षिक बजेटमा पुँजीगत खर्चको औषत ७०.७ प्रतिशत विकास सहायताको योगदान रहन जानुले विकास निर्माण र आर्थिक वृद्धि गर्न प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा यसको ठूलो महत्व रहेको देखिन्छ ।

तालिका - ४ विकास सहायताको प्रतिवद्धता

रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	द्विपक्षीय सहायता	बहुपक्षीय सहायता	कुल सहायता	जि.डि.पि.	जि.डि.पिमा विकास सहायताको अनुपात प्रतिशत
२०६९/७०	३८५१.९९	७६६३.६९	११५१५.६८	१९४९२९	५.९
२०७०/७१	५५२७.२०	७८१७.२०	१३३४४.५०	२२३२५३	५.७
२०७१/७२	१७८३६.९०	४७४५.०३	२२५८१.९३	२४२३६४	९.३
२०७२/७३	९१०६.९०	१०४५२.९७	१९५५९.८७	२६०८१८	७.५
२०७३/७४	१४६१९.२४	१०४०५.२२	२५०२४.८६	३०७७१४	८.१
२०७४/७५	७०३८.७०	१११६१.१०	२०९९९.८०	३४५५९५	५.८
२०७५/७६	२६८०.७०	१११४४.९०	१३८२५.६०	३८५८९३	३.६
२०७६/७७	२१९७.९५	१९७९०.३७	२१९८८.६२	३८८८७०	५.७
२०७७/७८	१८८३.७८	२०६५३.२९	२२५३७.०७	४३५२५५	५.२
२०७८/७९	९६५६.८०	१४१३४.९०	२३७९१.७०	४९३३७०	४.८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विकास सहायताको प्रतिवद्धताको औषत योगदान					६.२

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७९/८०, अर्थ मन्त्रालय

विगत १० वर्षको विकास सहायताको प्रतिवद्धतालाई हेर्दा कुल ग्राहस्थ्य उत्पादनको औषत ६.२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । कुल ग्राहस्थ्य उत्पादनको ६.२ प्रतिशत औषत प्रतिवद्धता भएता पनि उपयोगको अवस्थामा आइपुग्दा १० वर्षको औषत ३.३ प्रतिशत मात्र रहनुले सहयोग परिचालन अपेक्षाकृत रूपले प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ ।

तालिका - ५ विकास सहायताको उपयोग

रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	द्विपक्षीय सहायता	बहुपक्षीय सहायता	कुल सहायता	जि.डि.पि.	जिडिपिमा विकास सहायताको अनुपात प्रतिशत
२०६९/७०	१८३७.६६	२११८.९६	४७९९.९२	१९४९२९	२.४
२०७०/७१	२३२४.५३	३०७९.७४	६०२०.४६	२२३२५३	२.६
२०७१/७२	२१९५.३२	३३९०.०८	६३९०.१६	२४२३६४	२.६
२०७२/७३	२०९०.४६	४५४४.२८	७२७७.२३	२६०८१८	२.८
२०७३/७४	१६५६.००	७४४८.५५	९१०४.१५	३०७७१४	३.२
२०७४/७५	३०७९.४३	९४७४.५१	१३५५४.१४	३४५५९५	३.८
२०७५/७६	२३८३.८३	९१९१.९०	१४७२७.१२	३८५८९३	३.८
२०७६/७७	२७३७.२९	११२३३.०५	१३९७०.४४	३८८८७०	३.६
२०७७/७८	२६८६.७७	१८२५६.१८	२०९४२.१५	४३५२५५	४.८
२०७८/७९	३७६०.६६	१०७११.७४	१४८१८.१७	४९३३७०	३.२
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विकास सहायताको उपयोगको औषत योगदान					३.३

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७९/८०, अर्थ मन्त्रालय

तालिका - ६ वैदेशिक सहयोगको प्रतिवद्धता र उपयोगको तुलना

रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	प्रतिवद्धता	उपयोग	उपयोग प्रतिशत
२०६९/७०	११५१५.६८	४७९९.९२	४१.०
२०७०/७१	१३३४४.५०	६०२०.४६	४५.१
२०७१/७२	२२५८१.९३	६३९०.१६	२८.३
२०७२/७३	१९५५९.८७	७२७७.२३	३७.२
२०७३/७४	२५०२४.८६	९१०४.१५	३६.९
२०७४/७५	२०१९९.८०	१३५५४.१४	६५.१
२०७५/७६	१३८२५.६०	१४७२७.१२	१०६.५
२०७६/७७	२१९८८.६२	१३९७०.४४	६३.५
२०७७/७८	२२५३७.०७	२०९४२.१५	९२.९
२०७८/७९	२३७९१.७०	१४८१८.१७	६६.५
विकास सहायताको प्रतिवद्धता र उपयोगको औषत			५८.६

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७९/८० को तथ्याङ्कमा आधारित

विकास सहायताको प्रतिवद्धता र उपयोगमा अन्तर देखिएको अवस्थाले हाम्रो सहायता धारण/प्रशोचन क्षमता कमजोर रहेको देखाउँछ । विगत १० वर्षमा प्रतिवद्धता जनाएको सहायताको सरदर ५८.६ प्रतिशत मात्र उपयोग हुनुले खर्च गर्ने क्षमता कमजोर रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

विकास सहायतामा रहेका कमी/कमजोरी

नेपालमा हालसम्म परिचालन भएको विकास सहायताबाट अपेक्षाकृत नतिजा हासिल हुन सकेन भन्ने गरिन्छ । यसको परिचालनबाट स्पष्ट मापन गर्न सकिने नतिजा देखिएनन् भन्नुमा विभिन्न समस्याहरू रहेका छन् । जवाफदेहिता एवं उत्तरदायित्वको कमी, सहयोग परिचालन गरिनुपर्ने वास्तविक वर्गसँग सञ्चारको अभाव, जहाँसुकै एउटै तरिका उपयुक्त हुन्छ (One-sit-fits-all) भन्ने धारणा, नीति निर्माणमा नागरिक सहभागिताको अभाव (Top-down approach), तल्लो तहका समस्यालाई वेवास्ता गर्ने (Ignoring the issues of ground levels) प्रवृत्ति आदिका कारण विकास सहायताको प्रभावकारिता बढ्न नसकेको कुरा विभिन्न अध्ययन-अनुसन्धानले औल्याएका छन् ।



नेपालमा विकास सहायताको प्रभावकारिता बढाउन संरचनागत परिवर्तन (Structural change) गर्नुपर्ने आवश्यकता भएको कुरा संयुक्त राष्ट्रसंघीय व्यापार तथा विकाससम्बन्धी प्रतिवेदनले औल्याएको छ । उक्त प्रतिवेदनले संरचनागत परिवर्तनका अलावा तल्लो तहका समस्यालाई सुन्ने/ध्यान दिने (Listening the issues of ground level), नीति-निर्माण तथा निर्णयमा स्थानीयको सहभागिता बढाउने (Involving the locals in decision-making process), द्विपक्षीय सञ्चार प्रणाली स्थापना गर्ने (Establishing two way communication) र तत्काल पृष्ठपोषण विश्लेषण गर्ने संयन्त्र (Immediate feedback loop analysis mechanism) को स्थापना गर्ने जस्ता उपायहरू सिफारिस गरेको पाइन्छ ।

योजनाका दस्तावेजहरूमा विकास सहायता परिचालनमा समस्या रहेको स्वीकार गरेको पाइन्छ । पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले विकास सहायता प्रभावकारी हुन नसक्नुको समस्या र चुनौतीलाई देहायबमोजिम उल्लेख गरेको छ-

समस्याहरू	चुनौतीहरू
<ul style="list-style-type: none"> ● आयोजना व्यवस्थापन तथा अनुगमन प्रणाली सवल नहुनु, ● विकास सहायताको न्यून ग्रहण क्षमता रहनु, ● सबै प्रकारका वैदेशिक सहायता राष्ट्रिय प्राथमिकता तथा प्रणालीमा आवद्ध हुन नसक्नु, ● सहायतालाई परियोजना र कार्यक्रमका आधारमा भन्दा बजेट सहायतामा आवद्ध गर्न नसक्नु, ● द्विपक्षीय सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा ल्याउन नसक्नु 	<ul style="list-style-type: none"> ● समन्वयात्मक रूपमा विकास सहायता परिचालन गर्नु, ● प्रदेश र स्थानीय तहमा सय?चालन हुने कार्यक्रमहरूको खण्डीकरण र दोहोरोपनामा कमी ल्याउनु, ● सबै तहको सहायता व्यवस्थापनमा अपनत्व, आवद्धता, जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, पारदर्शीता जस्ता असल अभ्यास सुनिश्चित गर्नु, ● सहायताको प्रतिवद्धता र उपयोगिताको अन्तर घटाउनु, ● स्थानीय प्रणाली तथा संरचना मार्फत सहायता परिचालन गर्नु

विकास सहायताबाट अपेक्षाकृत नतिजा हासिल हुन नसक्नुमा अथवा यसको परिचालनबाट स्पष्ट मापन गर्न सकिने नतिजा नदेखिनुमा विभिन्न समस्याहरू रहेको सम्वन्धमा विकास साभेदारहरू र कार्यान्वयन गर्ने पक्षका फरक-फरक कारणहरू रहेको पाइन्छ । यसरी दातृपक्ष र राष्ट्रिय पक्षले औल्याएका समस्याहरू निम्नानुसार छन्-

विकास साभेदारहरूको दृष्टिकोणमा	राष्ट्रिय दृष्टिकोणमा
<ul style="list-style-type: none"> ● नीतिगत निरन्तरता र प्रतिवद्धताको अभाव ● परिवर्तित नीतिको Coherency र Consistency नहुनु ● सुशासन (Good Governance) को अभाव ● विकास सहायताबाट सञ्चालित आयोजनामा स्वामित्वको अभाव ● केन्द्रीकृत मानसिकता र प्रचलन ● सहायता प्रशोचन क्षमताको अभाव ● निजामती सेवाको कार्यसम्पादन स्तर कमजोर ● कर्मचारीको कमजोर उत्प्रेरणा, कमजोर कर्मचारी व्यवस्थापन प्रक्रिया ● उत्तरदायित्व र पारदर्शितामा कमी ● पुँजीगत सहायताको प्राविधिक पक्षको मूल्याङ्कन गर्ने उपयुक्त र प्रभावकारी संयन्त्र नहुनु ● भ्रष्टाचार, चुहावट र ढिलाइ ● काममा दोहोरोपना, दिगोपना नहुनु जस्ता समस्या 	<ul style="list-style-type: none"> ● सरकारको प्राथमिकता क्षेत्रमा दाताको प्राथमिकता आवद्ध हुन नसक्नु ● आयोजना कार्यक्रम दातृपक्ष निर्देशित हुनु ● स्थानीय आवश्यकता विपरीत दाताले आफ्नो सर्तमा सहायता लादने प्रवृत्ति कायमै रहनु ● आयोजनाको सम्भाव्यता विश्लेषण नगरी हचुवा किसिमले आयोजना सञ्चालन हुनु ● Project Document दाताले नै तयार गर्नु ● विकास सहायता आवश्यक नपर्ने क्षेत्रमा पनि विकास सहायता प्रवाह हुनु ● दातापक्षलाई गरिने Reporting जटिल र प्रक्यामुखी हुनु ● विकास सहायताको व्यवस्थापन जटिल र बोभिलो हुनु ● सहायता गैह्र सरकारी संस्थामार्फत प्रवाह हुने क्रमले राष्ट्रिय प्राथमिकता र विकास सहायताको परिचालनका बीचमा समन्वय नहुनु आदि

विकास सहायता प्रभावकारी बनाउन नेपालमा भएका प्रयास

नेपालले आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्ने उद्देश्यले लिएको विकास सहायता प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न तथा सहायता व्यवस्थापन गर्नका लागि विभिन्न कानूनी, नीतिगत, संरचनागत र प्रक्रियागत प्रयास गरेको पाइन्छ । यी प्रयासलाई निम्नानुसार संक्षेपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ-

- विकास सहायताको नक्साङ्कन गरिएको ।
- सबै खालका विकास सहायतालाई राष्ट्रिय बजेटमा जोड्ने प्रयास गरेको ।
- गैरसरकारी संस्थामार्फत प्राप्त हुने सहयोगलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता र नीतिअनुसार परिचालन गर्न प्रोत्साहित गरिएको ।
- विकास सहायता नीतिमा परिमार्जन गर्ने कार्य भइरहेको ।
- सहायता कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन कार्य योजनाको मस्यौदाको तयारी ।
- Aid Management Project (AMP) कार्यक्रमको सुरुवात ।

संरचनागत व्यवस्था

- नेपाल विकास मञ्च (Nepal Development Forum M NDF)
- प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा आर्थिक कूटनीति तथा वैदेशिक सहयोग समन्वय समिति ।
- अर्थ मन्त्रालयमा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा ।
- राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- क्षेत्रगत मन्त्रालयहरू ।
- परराष्ट्र मन्त्रालय र अन्तर्गतका नियोगहरू ।
- सहायता समूह ।

कानूनी व्यवस्था

- नेपालको संविधानको धारा ५१ मा राज्यका नीतिहरूमा वैदेशिक सहायता लिँदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने उल्लेख ।
- वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९

नीतिगत व्यवस्था

- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता नीति, २०७६
- विकास सहायताको समन्वय तथा परिचालनसम्बन्धी उच्चस्तरीय समितिको कार्यविधि, २०६७
- आर्थिक विकासका राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत, साधन र प्रविधिको अभाव पूरा गर्न सहयोग पुग्ने गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विकास सहायताको परिचालन गर्ने योजनागत व्यवस्था ।
- चालु आर्थिक वर्षको बजेटमा विकास सहायतालाई व्यवस्थापन गर्ने नीतिगत व्यवस्था ।
- विकास सहायतालाई परिचालन गर्ने सन्दर्भमा गरिएका पेरिस घोषणापत्र, आक्रा कार्य-योजना, बुसान घोषणापत्र लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधानको पक्ष भई प्रतिवद्धता जनाइए अनुसार ती व्यवस्थाहरूलाई विभिन्न नीति तथा कार्यक्रममा आन्तरिकीकरण गरिएको ।
- क्षेत्रगत नीतिहरू - पर्यटन, उद्योग, वाणिज्य नीति आदि ।
- मन्त्रपरिषद्का विभिन्न निर्णयहरू ।

विकास सहायता प्रभावकारी बढाउने उपाय

विकास र समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माण गर्न विकास सहायताको प्रभावकारी परिचालन गर्नुपर्दछ । मुलुकको आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा विकास सहायताको परिचालन अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्छ । विकास सहायताको



छनौटपूर्ण उपयोग गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने, अर्थतन्त्रलाई टेवा पुग्ने र राष्ट्रिय सम्पत्ति एवं पुँजी निर्माण हुने पूर्वाधारमा लगानी परिचालन गरी रोजगारी बढाउने कार्यमा सहयोग परिचालन गर्नुपर्दछ । विकास सहायतालाई प्रभावकारी बनाउन निम्न उपाय अवलम्बन गर्नुपर्दछ-

१. विकास सहायता प्रभावकारी परिचालन गर्नका लागि पन्ध्रौं योजनाले अवलम्बन गरेका देहाय रणनीति र कार्यनीतिहरू प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयन गर्ने-

रणनीति	कार्यनीति
<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय आवश्यकता, नीति तथा प्राथमिकताका आधारमा विकास सहायताको परिचालन गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> विकास सहायतालाई राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकता अनुरूप उच्च आर्थिक प्रतिफल प्राप्त हुने राष्ट्रिय पुँजी निर्माणका क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने । सहायताको उच्चतम मूल्य प्राप्त गरी विकास सहायता परिचालनमा प्रभावकारिता हासिल गर्ने । विकास साभेदारहरूलाई तुलनात्मक विशेषज्ञता र अनुभव हासिल गरेको क्षेत्रमा सहायता परिचालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने । विकास सहायताको खण्डीकरणलाई निरूत्साहित गर्ने।
<ul style="list-style-type: none"> विकास सहायता प्रभावकारिता सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता एवं राष्ट्रिय नीति अनुरूप विकास सहायताको परिचालन गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> सहायता रकम स्थानान्तरण गर्ने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गर्दै सामान्यतया एक विकास साभेदारको रकम अर्को विकास साभेदार वा निकाय मार्फत सञ्चालन नगर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्ने । विकास सहायताको प्रभावकारिताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विकास एका सम्मिश्रित वित्त, दक्षिण दक्षिण सहयोग, आन्तरिक स्रोत परिचालन क्षमता अभिवृद्धि र विकासका लागि कर जस्ता विकास सहायतासम्बन्धी नवीनतम् अवधारणा तथा उपकरणको सान्दर्भिकता अध्ययन गरी उपयुक्तताको आधारमा उपयोग गर्ने । राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा आवद्ध हुने गरी विकास सहायता लिने र सहायता व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई सुदृढ गरी विकास सहायतामा पारदर्शिता अभिवृद्धि गर्ने । अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता र कानूनको ढाँचाभित्र रही विकास सहायता परिचालन गर्ने।
<ul style="list-style-type: none"> संघीय संरचनाबमोजिम विकास सहायता प्रणाली रूपान्तरण गरी प्रादेशिक सन्तुलन र समन्यायिकताको सिद्धान्तअनुरूप विकास सहायता उपयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> संघीय संरचनाअनुरूप विकास सहायता परिचालन गर्न नीतिगत, कानूनी र संस्थागत व्यवस्था मिलाउने । प्रादेशिक सन्तुलन र स्थानीय आवश्यकता परिपूर्ति हुने गरी विकास सहायता परिचालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने । आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणबाट पछाडि परेका क्षेत्र, वर्ग र समुदायका विकासको लागि सहायता परिचालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।

२. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को वार्षिक बजेटमा विकास सहायतालाई व्यवस्थित रूपले परिचालन गर्न घोषणा गरेका देहायका नीतिगत व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने-

क. विकास सहायतालाई राष्ट्रिय हित, आवश्यकता र प्राथमिकताको आधारमा उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने क्षेत्रमा परिचालन गरिने । विकास सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा समावेश गर्दै लगिने । आन्तरिक स्रोतमा देखिएको न्यूनता परिपूर्ति गर्ने गरी अनुदान र सहूलियतपूर्ण ऋण परिचालनमा जोड दिइने ।

- ख. विकास सहायताको उपयोग मार्फत राष्ट्रिय क्षमता अभिवृद्धि गरी क्रमशः सहायताप्रतिको निर्भरता घटाउने ।
आन्तरिक क्षमता अभिवृद्धि गरी प्राविधिक सहायताको परिचालन कम गर्दै लिने ।
- ग. आयोजना विकासका सम्पूर्ण तयारी पूरा भएपछि मात्र विकास सहायताको सम्झौता गर्ने प्रणाली विकास गर्ने ।
३. विकास सहायताको प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि अन्य निम्न उपायहरू अवलम्बन गर्ने-
- राजनीतिक नेतृत्वलाई सवल र सक्षम बनाई शासकीय संयन्त्रलाई मजबुत बनाउने ।
 - सहमतीय प्रणाली स्थापना गरी सौदाबाजी क्षमता बढाउने ।
 - पेरिस सिद्धान्त, आक्रा प्रस्ताव (कार्ययोजना), सामाजिक विकाससम्बन्धी घोषणा आदिको व्यवस्थाअनुसार नयाँ विकास सहायता नीति तर्जुमा गर्ने ।
 - विकास सहायता परिचालन र कार्यान्वयनका लागि प्रभावकारी संयन्त्रको विकास गर्ने ।
 - भ्रष्टाचार र दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने ।
 - जिम्मेवारीलाई लागत केन्द्रसँग जोडेर आयोजना व्यवस्थापन गर्ने परिपाटी बसाल्ने ।
 - क्षमता अभिवृद्धि र संस्थागत विकासमा लगानी गर्ने ।
 - राष्ट्रिय प्राथमिकता तथा हितका आधारमा सहायता प्रस्ताव गर्ने परिपाटी एवं नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
 - सहायता परिचालनको पारदर्शिता र उत्तरदायित्व वृद्धि गर्ने ।
 - सूचना प्रविधि, औषधि विज्ञान जस्ता क्षेत्रमा आउने सहायतालाई प्रोत्साहन गर्ने ।
 - अनुदान लक्षित विकास सहायतामा जोड दिने ।
 - सुशासनको प्रवर्द्धन गर्ने ।
 - कार्यप्रणालीमा पारदर्शिता ल्याउने, खर्च प्रक्रिया सरलीकरण गर्ने र पारदर्शी बनाउने ।
 - Bottom-up Approach मा आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
 - अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी बढाउने ।
 - गैरसरकारी संस्थाको लगानीलाई पारदर्शी बनाउने ।

उपसंहार

विश्वका कमजोर राष्ट्रहरूलाई विकास निर्माण र सामाजिक विकासका लागि वित्तीय सहयोग स्वरूप वैदेशिक सहयोग परिचालन हुन थालेको लामो समय भइसकेको छ । पूर्वाधार विकास गर्ने, सामाजिक विकास गर्ने, अल्पविकसित राष्ट्रलाई विश्व प्रणालीमा समाहित गर्न क्षमता विकास गर्ने, विश्व बजारमा सबैको समान पहुँचको सुनिश्चितता दिने र विश्व भाइचाराको विकास गर्ने उद्देश्यसाथ परिचालन भएको वैदेशिक सहायोगको उपयोगमा प्रभावकारिता ल्याई त्यसको वास्तविक फल लक्षित वर्गसम्म पुऱ्याउन नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था गर्नु अत्यावश्यक भइसकेको छ । यसै कुरालाई विचार गरी विकास सहायतालाई प्रभावकारी बनाउन नीतिगत तथा संस्थागत संयन्त्रमा सुधार ल्याउनको लागि अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा पनि विभिन्न प्रयासहरू भइरहेका छन् ।

नेपालमा पनि विकास सहायतालाई आर्थिक-सामाजिक विकासलगायत पूर्वाधार निर्माण गर्न, विकासका गतिविधि सञ्चालन गर्न, क्षमता विकास गर्न, मानवीय पुँजी निर्माण गर्न प्रयोग गरी यसको फल सबै लक्षित वर्गसम्म पुऱ्याउने संयन्त्र निर्माण गर्नुपर्छ । विकास सहायताको प्रभावकारी प्रयोग गर्न नीतिगत, कार्यगत, संस्थागत र वातावरणीय पक्षमा सुधार गरिँदै गएको भएता पनि यी प्रयासले पनि आशातीत सार्थक परिणाम दिन सकिरहेका छैनन् । त्यसैले, विकास सहायताको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न कार्यप्रक्रियामा तत्काल सुधार गर्नुपर्ने अत्यावश्यक भएको छ । विकास सहायता परिचालन/खपत गर्न सक्ने क्षमता (Absorptive Capacity) बढाउने, राष्ट्रिय प्राथमिकतासँग सहयोग आवद्ध गर्ने, विकास साभेदारको पनि विशेषज्ञता (Expertise) हेरी सोही अनुसारका क्षेत्रमा परिचालन गर्ने, खर्च गर्ने क्षमता (Spending Capacity) अभिवृद्धि गर्ने जस्ता विविध पक्षमा जोड दिई सोही अनुसार कार्यान्वयन संयन्त्र निर्माण गरिनुपर्छ । विश्वमा विकास सहायता व्यवस्थापनको क्षेत्रमा आएको समकालीन परिदृश्य र आन्तरिक परिस्थितिले माग गरेका प्रावधानलाई विचार गरी सोही अनुसारको नयाँ विकास सहायता नीति ल्याउनु अत्यावश्यक भएको छ । विकास सहायता व्यवस्थापन र परिचालनमा सुधार गरी यसको विवेकसम्मत उपयोग गर्न सकेमा आर्थिक विकासमा टेवा पुग्न गई समुन्नत राष्ट्र निर्माणमा यसले ठूलो सहयोग पुऱ्याउने छ । ■

लेखक ठूला करदाता कार्यालयका प्रमुख कर अधिकृत हुनुहुन्छ ।



सन्दर्भ सामग्री

- थापा, हरिबहादुर (२०६१): विदेशी सहायताका विसंगति, नेपाल बुक सेन्टर, काठमाडौं ।
- ज्ञवाली, कृष्ण (२०६४): Managing Foreign Aid, Foreign Investment for Nepal's Development, सार्वजनिक व्यवस्थापनका महत्वपूर्ण क्षेत्रहरू, सेमिड नेपाल ।
- घिमिरे, माधवप्रसाद (२०६५): विकास सहायताको भूमिका, सम्भावना र चुनौती, सार्वजनिक क्षेत्रका बहुआयामिक पक्षहरू, सेमिड नेपाल ।
- घिमिरे, लालशंकर (२०६६): नेपाली अर्थतन्त्रमा विकास सहायता: भूमिका तथा परिचालन, पराग, ने.रा.क.स., अर्थ विभाग
- घिमिरे, डुण्डुराज (२०६७): विकास सहायता तथा लगानी: भूमिका, परिचालन र व्यवस्थापन, सार्वजनिक प्रशासनका विविध आयामहरू, सोपान मासिक
- (२०६५): वैदेशिक ऋणको क्षेत्रगत उपयोग तथा उपलब्धिहरू, सावती र एक्सन एड नेपाल ।
- देवकोटा, इन्द्रबहादुर (२०६८): विकास सहायता अवधारणा र प्रयोग, निजामती सेवा पत्रिका, लोकसेवा आयोग, काठमाडौं ।
- देवकोटा, इन्द्रबहादुर (२०६८): नेपालमा आर्थिक कूटनीति र विकास सहायताको प्रयोग, पराग, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, अर्थ विभाग ।
- देवकोटा, इन्द्रबहादुर (२०६८): आर्थिक कूटनीति र नेपालमा यसको प्रयोग, व्यापार र विकास, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय ।
- (.....) विभिन्न योजनाका दस्तावेजहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- (२०५७): सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग, २०५७ को प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल ।
- (२०६७): सरकारी बजेट व्यवस्थापन तथा खर्च प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०६७ को प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल ।
- (२०७९/८०), आर्थिक सर्वेक्षण, २०८०, अर्थ मन्त्रालय ।
-(२०८०) आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट वक्तव्य, अर्थ मन्त्रालय ।
- Pyakuryal, Bishwamber & Others (2008): Is Foreign Aid Working, Mandala Book Point, Kathmandu.
- William Easterly (2006): The White Man's Burden, Oxford University Press
- Lanchaster, Carol (2006): Foreign Aid, Diplomacy, Development and Domestic Politics, The University of Chicago Press .
- Easterly, William: Reinvenling Foreign Aid, The MIT Press, Cambridge, London.
- (2008): Nepal Country Report, Survey on Monitoring the Paris Declaration, Ministry of Finance.
- (2013): Development Cooperation Report, FY 2011-12, Ministry of Finance.
- (2011): 2011 Survey on Monitoring the Paris Declaration, Nepal Country Report, Ministry of Finance.
- (2013): Nepal Portfolio Performance Review 2012, Ministry of Finance.
- विभिन्न वेबसाइटहरू ।

धितोपत्र बजारको परिचय, नियमनको आवश्यकता, महत्व, वर्तमान अवस्था र सुधार



डा. नवराज अधिकारी

१. परिचय

धितोपत्र बजार भन्नाले धितोपत्रको नियमित कारोबार हुने बजार भन्ने बुझिन्छ । संगठित संस्थाले जारी गरेको सेयर, हकप्रद सेयर, अग्राधिकार सेयर, डिबेञ्चर, सामूहिक लगानी योजनाका युनिट र नेपाल सरकारले जारी गरेको बण्ड वा बचतपत्र तथा नेपाल सरकारको जमानतमा संगठित संस्थाले जारी गरेको बण्ड वा ऋणपत्र र नेपाल धितोपत्र बोर्ड (बोर्ड) ले धितोपत्र विनिमय बजारमार्फत कारोबार हुन सक्ने भनी तोकिदिएको अधिकारपत्र वा दीर्घकालीन वित्तीय साधन नै धितोपत्र हो ।

धितोपत्र बजारको नियमन निकाय बोर्डको स्थापना पुँजी बजारको विकास गरी धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूको हित संरक्षण गर्न धितोपत्रको निष्कासन, खरिद, बिक्री, वितरण तथा विनिमयलाई व्यवस्थित बनाई धितोपत्र बजार तथा धितोपत्र व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिहरूको काम कारवाहीलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्न र सरकारलाई बजारको विकासका सम्बन्धमा आवश्यकताअनुसार परामर्श दिन गरिएको हो । बोर्डले धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३, वस्तु विनिमयबजार सम्बन्धी ऐन, २०७४ र सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ (दोस्रो संशोधन) को व्यवस्थाबमोजिम सूचक संस्थामार्फत शंकास्पद कारोबार र निर्धारित सीमाभन्दा बढीको कारोबार लगायतका विषयवस्तुहरूको समेत अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्नुपर्ने र विशिष्टीकृत लगानी कोष नियमावली, २०७५ को व्यवस्थाबमोजिम प्राइभेट इक्युटी तथा भेञ्चर क्यापिटल सम्बन्धी कम्पनीहरूलाई सेवा सञ्चालनका लागि अनुमति दिएपश्चात् यस्ता संस्थाहरू समेतको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्नुपर्ने भएबाट बोर्डको नियमन क्षेत्राधिकारमा व्यापक विस्तार भएको छ ।

धितोपत्र कारोबारमार्फत दीर्घकालीन पुँजी परिचालन तथा व्यवस्थापन गर्ने माध्यम नै धितोपत्र बजार अर्थात् पुँजी बजार हो । आजभन्दा दुई हजार वर्षअगाडि प्राचीन रोमबाट पुँजीको व्यवस्था गर्न सुरुवात गरिएको पुँजी

बजार हाल विश्वभर फैलिएको देखिन्छ । लामो इतिहास रहेको धितोपत्र बजारको आधारभूत कार्य ("आवश्यक भएको पक्षहरूलाई पुँजी उपलब्ध गराउने र जोखिम लिन सक्ने पक्षहरूलाई जोखिम हस्तान्तरण गर्ने") मा भने हालसम्म कुनै परिवर्तन आएको देखिँदैन । धितोपत्र बजारको वित्तीय स्रोतहरूको दक्षतापूर्वक परिचालन गर्नसक्ने क्षमताले १८ औं शताब्दीको औद्योगिक क्रान्ति र पुँजी बजार मार्फत् जोखिमयुक्त पुँजीको व्यवस्थापनले नै हालैको विश्व इन्टरनेट क्रान्तिलाई सम्भव बनाएको छ । अन्य बजारहरू जस्तै माग र आपूर्तिमा परिवर्तन आउँदा धितोपत्र बजार पनि उतारचढावयुक्त हुने गर्दछ । तर अन्य बजारहरूभन्दा धितोपत्र बजारको तहसनहसलेबाँकी अर्थतन्त्रमा धेरै फराकिलो असर तथा प्रभाव पर्ने गर्दछ । सन् १९२९ को विश्व धितोपत्र बजार (वाल स्ट्रिट) संकटदेखि सन् २००८ को विश्व वित्तीय संकटमा धितोपत्र बजारको उथलपुथलले वित्तीय स्थायित्व, आर्थिक वृद्धि र जनकल्याणमा कस्तो विनासकारी असर पन्यो भन्ने हामीले देखेकै छौं । त्यसैले धितोपत्र बजारको दक्षता तथा प्रभावकारितामा कुनै अबाञ्छित असर नपर्ने गरी पुँजी बजारको नियमन गर्न आवश्यक छ । धितोपत्र बजारको पारिस्थितिक प्रणालीका मुख्य चार अवयवहरू - निष्कासनकर्ता कम्पनीहरू; लगानीकर्ताहरू; बजार मध्यस्थहरू; बजार पूर्वाधारहरू हुन्छन् । यो पारिस्थितिक प्रणालीको यी प्रत्येक अवयव बजारको असफलताबाट प्रभावित हुने हुँदा बजारको नियमन आवश्यक देखिन्छ । पहिलो, लगानीकर्ताहरू, निष्कासनकर्ताहरू र बजार मध्यस्थहरू बीचमा जानकारीमा समानता हुँदैन र लगानीकर्ताहरूले वित्तीय उपकरणका सम्बन्धमा सुसूचित निर्णय गर्न असक्षम हुन सक्दछन् । दोस्रो, मालिक र एजेन्ट समस्या, र मध्यस्थहरूले आफ्ना सेवाग्राही लगानीकर्ताहरू वा निष्कासनकर्ता कम्पनीहरूको उत्तम हितमा कार्य नगर्न सक्दछन् । तेस्रो, लगानीकर्ताहरूले कहिलेकाहीं एकोहोरो व्यवहार, धितोपत्रको मूल्यचालको बढाउँचढाउँबाट प्रभावित भई बजारलाई अस्थिर बनाउन सक्दछन् । चौथो, यदि



लगानीकर्ताहरू र बजार मध्यस्थहरूले आफूले व्यवस्थापन गर्न नसक्ने गरी अति धेरै जोखिम वा दायित्व लिएमा बजारमा लगानीकर्ताको मनोबल कमजोर हुने तथा बजार अस्थिर हुने गर्दछ । पाँचौं, महत्वपूर्ण बजार पूर्वाधारहरू असफल हुन सक्दछन्, जसले बजारलाई अस्थिरतातर्फ लैजान्छ । तसर्थ, धितोपत्र बजारको नियमनको उद्देश्य लगानीकर्ताको हकहितको रक्षा गर्नु, जोखिमलाई स्वीकारयोग्य स्तरमा राखेको सुनिश्चित गर्नु, दक्षमूल्य आविष्कारलाई प्रवर्द्धन गर्नु र बजारमा लगानीकर्ताको मनोबल बढाउनु वा विश्वास कायम गर्नु हो । नेपालमा धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ बाट धितोपत्र बजार नियमन संरचना निर्धारण भएको छ । लगानीकर्ताहरू जसले धितोपत्र बजार सम्बन्धी उपकरणमा लगानी गर्दछन् वा यो संरचनाअन्तर्गत नियमन हुने संस्थाहरूसँग कुनै कारोबार वा सेवा लिन्छन् उनीहरूलाई यस ऐन अन्तर्गत प्रदान गरिएका संरक्षणहरू प्राप्त गर्दछन् ।

प्रभावकारी नियमन व्यवस्थसहितको धितोपत्र बजामार्फत् देश तथा वैदेशिक रोजगारीमा रहेकाहरूसँग छरिएर रहेको पुँजीलाई लगानीको अवसरमार्फत् एकीकृत गरी ठूलो परिमाणमा देशमा विभिन्न उद्योगधन्दा लगायतका उत्पादनशील गतिविधिहरू तथा सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक पुँजी सर्वसुलभ रूपमा परिचालन हुन सक्दछ । धितोपत्र बजारको प्रभावकारी नियमन भई बजार स्वच्छ, पारदर्शी तथा विश्वसनीय भएमा उत्पादनशील गतिविधिहरू र देशको विकास तथा निर्माणका लागि आवश्यक दीर्घकालीन पुँजी सर्वसुलभ रूपमा परिचालन हुन सक्दछ । धितोपत्र बजारको प्रभावकारी विकासले देशको बैकिङ्ग क्षेत्रको तरलता अभिवृद्धि हुन, ब्याजदरमा स्थिरता आउने देशमा आर्थिक गतिविधिमा वृद्धि भई समग्र अर्थतन्त्रको विकास तथा विस्तार हुनमा समेत सहयोग पुग्दछ । विशेषगरी प्रभावकारी बजार सुपरीवेक्षण तथा कानून प्रबलीकरण सहितको सुदृढ नियमन संरचना, असल संस्थागत सुशासन अभ्यास र नियमन निकाय तथा बजार सेवाप्रदायकको आन्तरिक सुशासन अभ्यास तथा सशक्त नियमन, अन्तर्राष्ट्रियस्तरको बजार पूर्वाधार, बजार सेवा प्रदायकको व्यावसायिकता तथा इमान्दारिता र बजारमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताको शिक्षा तथा सचेतनाको स्तरले धितोपत्र बजारको स्वच्छता, पारदर्शिता तथा विश्वसनीयता निर्धारण हुने गर्दछ । धितोपत्र बजारको वास्तविक सुधार तथा विकास गरी दीर्घकालीन पुँजी परिचालनको महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा विकास तथा विस्तार गर्नका लागि नियमन निकाय र सरकारले माथि उल्लेख भएका विषय वस्तुहरूमा ध्यान दिन आवश्यक देखिन्छ ।

२. धितोपत्र बजारको महत्व

धितोपत्र बजार पुँजी आवश्यकता पूर्ति गर्न चाहने सरकार तथा सरकारी एकाइ स्थानीय सरकार, नगरपालिका तथा महानगरपालिका, व्यापारिक संस्थाहरू र लगानी गर्न चाहने स-सानादेखि ठूला व्यक्तिगत तथा संस्थागत लगानीकर्तालाई लगानीको अवसर प्रदान गर्ने प्रभावकारी माध्यम हो । वित्तीय जोखिमलाई एकमुष्ट गर्ने, जोखिमको मूल्य निर्धारण गर्ने तथा जोखिम विनिमय गर्ने उत्कृष्ट आधुनिक संयन्त्र नै धितोपत्र बजार हो । आधुनिक युगमा धितोपत्र बजारले देशको अर्थतन्त्रको विकास विस्तारका लागि पुँजीको उत्पादनशील परिचालनको सबैभन्दा ठूलो, दक्ष तथा प्रभावकारी संयन्त्र/स्रोतको रूपमा कार्य गर्दछ । धितोपत्र बजारले दीर्घकालीन (मध्यकालीन समेत) पुँजी आवश्यकता पूर्ति गर्न चाहने पुँजी परिचालनकर्ता (प्रयोगकर्ता) र आफ्नो बचत लगानी गर्न चाहने पक्ष (बचतकर्ता) बीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गरी सर्वसुलभ रूपमा पुँजी परिचालन गर्न सहयोग पुऱ्याउने दक्ष एवं प्रभावकारी माध्यमका रूपमा कार्य गर्दछ ।

धितोपत्र बजारले बजारमा आधारित दीर्घकालीन पुँजीको दक्ष परिचालनको महत्वपूर्ण संयन्त्र (Market based financing mechanism), देशको औद्योगिकीकरण तथा पूर्वाधार विकासमा सर्वसाधारण लगानीकर्ताको सहभागितामा वृद्धि, वित्तीय उपकरण/साधनहरूको कारोबार तथा मूल्य निर्धारण र पुँजीको उत्पादनशील परिचालनको लागि आवश्यकदक्ष संयन्त्रको रूपमा कार्य गर्दछ । धितोपत्र बजारले जोखिमको संकलन, वित्तीय साधनहरूको मूल्य निर्धारण तथा विनिमय गर्न सहजीकरण गर्ने र सर्वशुलभ रूपमा दीर्घकालीन पुँजी परिचालन गर्न सहयोग पुऱ्याउने एक आधुनिक एवं गतिशील संयन्त्र हो । धितोपत्र बजारले वित्तीय क्षेत्रका अन्य गतिविधिहरूको प्रभावकारिता बढाउन तथा आर्थिक गतिविधिहरूमा आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई बढाउनमा समेत सहयोग पुऱ्याउँछ । देशमा धितोपत्र बजारको प्रभावकारी रूपमा विकास विस्तार गर्न सकिएमा ठूलो परिमाणमा दीर्घकालीन अवधिका लागि न्यून लागतमा पुँजी प्रयोग गर्न चाहने पक्ष र सानो परिमाणमा छोटो अवधिका लागि बढी प्रतिफलमा लगानी गर्न चाहने पक्षबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित भई सर्वसुलभ रूपमा पुँजी परिचालन हुन सक्दछ ।

धितोपत्र बजारबाट एकातीर व्यक्तिगत लगानीकर्ता एवं संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई बचतका लागि प्रोत्साहित गरी ठूलो परिमाणमा बचत तथा लगानी गर्ने र देशका विभिन्न उद्योगधन्दा तथा संस्थागत क्षेत्रको स्वामित्व लिई उपलब्ध प्रतिफलमा सहभागी हुने वातावरण तयार हुन्छ भने अर्कोतर्फ ठूला-ठूला उद्यम

तथा विकास निर्माणका लागि आवश्यक ठूलो परिमाणको पुँजी राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सहजै व्यवस्था हुने गर्दछ । धितोपत्र बजार स्वच्छ, पारदर्शी तथा प्रतिस्पर्धी भई देशव्यापी रूपमा विस्तार हुँदा अल्पविकसित तथा विकासोन्मुख देशहरूमा हुने अनौपचारिक आर्थिक गतिविधिहरू (Informal economic activities) घट्ने र औपचारिक आर्थिक गतिविधिहरू (Formal economic activities) बढ्न पुगी देशको समग्र अर्थतन्त्र नै गतिशील एवं प्रतिस्पर्धी हुने र देशमा राजस्वको दायरा समेत बढ्न पुग्दछ । उदाहरणका रूपमा धितोपत्रको सार्वजनिक निष्कासनमा वैदेशिक रोजगारीमा गएकालाई १० प्रतिशत सेयर आरक्षण गरे पश्चात् विदेशबाट हुण्डीमार्फत समेत आइरहेको विप्रेषण हाल धितोपत्रको सार्वजनिक निष्कासन भएको सेयरमा लगानीका लागि बैंकमार्फत् आइरहेको छ । यदि धितोपत्र बजारको प्रभावकारी नियमन तथा व्यवस्थापन भएमा आम सर्वसाधारण जनताको धितोपत्र बजारमा विश्वास अभिवृद्धि भई हाल अनौपचारिक माध्यमका साथै अपौचारिक माध्यममार्फत् करिब ३० प्रतिशतको वृद्धिदरमा आइरहेको तथा अधिकांश हिस्सा उपभोगमा खर्च भइरहेको विप्रेषणको ठूलो हिस्सा धितोपत्र बजारमा लगानी भई देशमा सर्वसुलभ रूपमा पुँजी परिचालन भई उत्पादनशील गतिविधिहरूमा वृद्धि आउने देखिन्छ ।

देशको समग्र वित्तीय प्रणाली तथा अर्थतन्त्रको गतिशीलता तथा प्रभावकारिता बढाउन, देशमा प्रभावकारी वित्तीय एवं आर्थिक गतिविधिहरूमार्फत् रोजगारीमा अभिवृद्धि गर्न र देशको आर्थिक वृद्धिलाई उच्च बनाउनमा धितोपत्र बजारको महत्वपूर्ण स्थान एवं भूमिका हुने गर्दछ । माथि उल्लेखित तथ्यहरूको पुष्टि चीनको तत्कालीन शासक Deng Xiaoping ले सन् १९७० को दशको अन्ततिर अर्थात् सन् १९७८ डिसेम्बरमा नयाँ आर्थिक व्यवस्थापन प्रणाली, विकसित प्रविधिको सुरुवात, बाह्य विश्वसँग आर्थिक आदानप्रदानलाई बढाउने र केन्द्रिकृत आर्थिक योजना प्रणालीको स्तरलाई कम गर्ने गरी चीनको अर्थतन्त्रलाई खुला गरीखुला संगठित संस्था प्रणालीसहित पुँजी बजारको विकास विस्तारलाई बढवा दिएपश्चात् भएको चीनको द्रुत आर्थिक विकास र विकसित पुँजी बजार भएका अमेरिका, बेलायत, सिंगापुर तथा हङकङको अर्थतन्त्र तथा वित्तीय प्रणालीलाई हेर्दा तथा विश्लेषण गर्दा हुन्छ । विश्वमा हाल उल्लिखित देशहरूलाई नै अग्रणी अर्थतन्त्र वा वित्तीय प्रणालीको रूपमा लिइन्छ । सिंगापुर जस्तो कुनै प्राकृतिक स्रोत साधन नहुनुका साथै उत्पादन समेत नहुने देश समेत विश्वको विकसित एवं अग्रणी देश हुनुमा त्यस देशको कानून तथा नियम परिपालनाको अवस्था र सुदृढ धितोपत्र बजारसहितको विकसित वित्तीय प्रणाली नै प्रमुख अवयव

(Component) मानिन्छ । यस तथ्यको थप पुष्टिका लागि युरोपेली अग्रणी विकसित अर्थतन्त्र नेदरल्याण्ड्सलाई समेत लिन सकिन्छ । नेदरल्याण्ड्सले सन् १६०२ मा विश्वमा पहिलो आधुनिक धितोपत्र बजार Amsterdam Stock Exchange स्थापना गरेको थियो जुन युरोपको विकासको करिब २०० वर्षको इतिहासको ग्याप पूरा गर्ने पहिलो देश तथा हाल विश्वको एक विकसित एवं अग्रणी युरोपेली देशको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

माथि उल्लेखित विषयवस्तुहरूका सन्दर्भमा नेपालमा जलविद्युत तथा पर्यटन उद्योगको पर्याप्त सम्भावना, बहुमूल्य जडिबुटी, जैविक तथा भौगोलिक विविधता, ठूलो संख्यामा रहेको मेहनती युवा जनशक्ति सहितको पर्याप्त जनशक्ति, पर्याप्त जमिन तथा जंगल, उच्च हिम शृंखला भएको देश नेपालका लागि यी विविध स्रोतहरूको उच्चतम परिचालनका लागि पुँजीको उपलब्धता तथा प्रभावकारी परिचालनमा कठिनाइ भइरहेकाले नेपालका लागि सुदृढ नियमन तथा बजार पूर्वाधारसहितको स्वच्छ, पारदर्शी तथा प्रतिस्पर्धी धितोपत्र बजार अर्थात् पुँजी बजार बरदान नै साबित हुने देखिन्छ ।

३. धितोपत्र बजार र अर्थतन्त्रबीचको सम्बन्ध

सरकार र देशको मौद्रिक अधिकारी अर्थात् केन्द्रीय बैंकले स्वतन्त्र रूपमा क्रमशः वित्त नीति र मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्ने गर्दछन् । सरकार तथा पुँजी बजार नियमन निकायबाट धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीति तर्जुमा हुने गर्दछ । वित्तीय नीति, मौद्रिक नीति र धितोपत्र बजार सम्बन्धीनीति बीचको अन्तर्सम्बन्ध तथा समन्वय देशमा आर्थिक गतिविधि बढाई लगानीको वातावरणमा सुधार ल्याउन र देशमा आर्थिक स्थायित्व तथा प्रभावकारिता बढाउनका लागि लाभदायक हुन्छ । देशको उत्पादन तथा रोजगारी बढाउनका लागि खर्च, कर, तथा सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनका लागि सरकारले अवलम्बन गर्ने वित्त नीति, केन्द्रीय बैंकले देशको साधारण आर्थिक नीतिको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि मौद्रिक प्रणालीको व्यवस्थापन गर्न लिने मौद्रिक नीति र देशमा धितोपत्र बजारको सुधार तथा विकास विस्तार र आम लगानीकर्ताको हकहित सुरक्षाका लागि सरकार तथा पुँजी बजार नियमन निकायले लिने धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीति देशको अर्थ नीति तथा वित्तीय प्रणालीसँग सम्बन्धित भएकाले स्वाभाविक रूपमा एकआपसमा अन्तर्सम्बन्धित हुने गर्दछन् । यी तीन नीति एकआपसमा अन्तर्सम्बन्धित हुने तथा मौद्रिक नीति वित्त नीतिको कार्य दिशालाई सहयोग पुऱ्याउने गरी तर्जुमा हुने र धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीति देशको वित्त नीति तथा मौद्रिक नीति अनुकूल हुने गरी तर्जुमा गरिने भए तापनि यी नीतिहरूले मुख्य रूपमा जोड दिने पक्षहरू भने फरक



फरक हुने गर्दछन् । सरकारले लिने वित्त नीतिको जोड देशमा उत्पादन तथा रोजगारी बढाउने हुन्छ भने मौद्रिक नीतिको जोड मूल्य तथा ब्याजरदमा स्थिरता, भुक्तानी प्रणालीको सुरक्षितता र देशको वित्तीय स्थिरता बढाउनेमा बढी हुने गर्दछ । त्यस्तै, धितोपत्र बजार नीतिको धितोपत्र बजारको विकास विस्तार गर्ने, देशमा दीर्घकालीन पुँजी परिचालन कार्यलाई सहज बनाउने, लगानीकर्ताको हकहित संरक्षण गर्ने र बजारलाई प्रतिस्पर्धी एवं विश्वसनीय बनाउने हुन्छ । वित्त नीति राजनीतिक तथा सरकारको नीति समेत भएकाले यसले तत्कालको आर्थिक संकट तथा चुनौती समाधान गर्ने विषयमा जोड दिई अल्पकालीन उपायलाई प्राथमिकता दिन सक्दछ भने मौद्रिक नीति विश्वसनीय व्यावसायिक संस्थाको नीति भएकाले यसले ब्याजदर तथा दीर्घकालीन मूल्य स्थिरता र समग्र वित्तीय स्थायित्वमा जोड दिने गर्दछ । त्यस्तै, धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीतिले लगानीकर्ताको हकहित प्रवर्द्धन गर्ने तथा धितोपत्र बजारलाई प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाउनमा जोड दिने गर्दछ ।

वित्त नीति, मौद्रिक नीति र धितोपत्र बजार नीतिको जोड फरक फरक पक्षहरूमा हुने हुँदा यी नीतिहरूमा आवश्यक समन्वय नहुँदा सरकार, मौद्रिक अधिकारी र धितोपत्र बजार नियमन निकायले देशको अर्थतन्त्र कमजोर हुँदा, देशमा उपयुक्त लगानीको वातावरण बन्न नसक्दा एकअर्कालाई दोषी देख्ने अवस्था सृजना हुन्छ । यी नीतिहरूबीचको समन्वय तथा कार्यान्वयनमा आपसी सहयोग तथा उपयुक्त समन्वय भएमा यी नीतिहरू एउटै दिशातर्फ निर्देशित भई नीतिगत कार्यको प्रभावकारिता बढ्ने र देशमा वित्तीय प्रणाली एवं आर्थिक व्यवस्थापन सन्तुलित हुने गर्दछ । तसर्थ वित्तीय नीति, मौद्रिक नीति तथा धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्दा सरकार, मौद्रिक अधिकारी तथा धितोपत्र बजार नियमन निकाय सबैले एकअर्काको उद्देश्य तथा अपेक्षा बुझ्न र यी नीतिहरूको कार्यान्वयनमा तिनै पक्षहरू समन्वयात्मक रूपमा अगाडि बढ्न उपयुक्त हुन्छ ।

सरकारले वित्तीय सल्लाहकारको रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने केन्द्रीय बैंक, पुँजी बजार सुधार तथा विकास र लगानीकर्ताको हकहित प्रवर्द्धन गर्ने नेपाल धितोपत्र बोर्डसँग बजेट तर्जुमा तथा बजेटको कार्यान्वयनमा समेत आवश्यक राय/सुझाव लिने र यी तीनवटै पक्षबाट समन्वयात्मक रूपमा आ-आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन कार्य अगाडि बढाइएमा देशको वित्त नीति, मौद्रिक नीति र धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीतिबीच अन्तर्सम्बन्ध बढ्ने, सबै नीति एकै दिशातर्फ परिलक्षित हुने र यी नीतिअन्तर्गतका अधिकांश कार्यक्रमहरू समयमै कार्यान्वयन गर्न सहज

हुने हुँदा देशको अर्थतन्त्रसँग सम्बन्धित सबै नीतिहरूको प्रभावकारिता बढ्न गई देशको अर्थतन्त्र गतिशील तथा विश्वसनीय हुने गर्दछ ।

४. धितोपत्र बजारको वर्तमान अवस्था

धितोपत्र बजारको वर्तमान अवस्था हेर्ने क्रममा हाल संस्थागत उपस्थितितर्फ बजारमा दोस्रो बजार संचालकको रूपमा सरकारी स्वामित्वको एक स्टक एक्सचेञ्ज (नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. (नेप्से), २५४ सूचीकृत कम्पनीहरू, ३० मर्चेण्ट बैकरहरू, १९ सामूहिक लगानी योजना व्यवस्थापकहरू, ८७ धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरू, ८८ निक्षेप सदस्यहरू, ४० सि-आस्वाहरू, १३५ योग्य संस्थागत लगानीकर्ता, तीन क्रेडिट रेटिङ्ग सेवाप्रदायक संस्थाहरू, दुई धितोपत्र व्यापारीहरू र एक धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप सेवाप्रदायक संस्था (सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग कम्पनी लि. (सिडिएससि) रहेका छन् । त्यस्तै, देशमा धितोपत्र बजारमा लगानी गर्न खोलिएका डिम्याट एकाउन्टका आधारमा हेर्दा हाल ६० लाख ५५ हजार ७१४ लगानीकर्ता रहेका छन् । डिसेम्बर २३, २०२३ को बलर्डोमिटरबाट प्राप्त नेपालको कुल जनसंख्या ३ करोड १० लाख ६० हजार ४८२ भएअनुसार कुल जनसंख्याको करिब १९.५० प्रतिशत लगानीकर्ताहरूको धितोपत्र बजारमा सहभागिता रहेको देखिन्छ ।

पछिल्ला एक दुई वर्ष अघिसम्म धितोपत्र बजार मार्फत् वार्षिक रूपमा रु. १ खर्बभन्दा बढी रकम बराबरको दीर्घकालीन पुँजी परिचालन हुने गरेको, दोस्रो बजारमा वार्षिक रूपमा रु. १४ खर्बभन्दा बढी रकम बराबरको कारोबार हुने गरेको, दैनिक औसत कारोबार रकम रु. ५ अर्बभन्दा बढी हुने गरेको, सरकारलाई धितोपत्र बजारमार्फत् पुँजीगत लाभकरवापत मात्रै रु. १४ अर्बभन्दा बढीको राजस्व प्राप्त हुने गरेको, दोस्रो बजार परिसूचक ३१९९.०३ बिन्दु पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा धितोपत्र बजारमार्फत् पुँजी परिचालन रु. ८० अर्ब, दोस्रो बजारमा वार्षिक कारोबार रु. ४.६७ खर्ब, दैनिक औषत् कारोबार रु.१ अर्ब ९८ करोड मात्र भएको, सरकारलाई धितोपत्र बजारमार्फत् पुँजीगत लाभकरवापत रु. २.९७ अर्बको राजस्व प्राप्त भएको र दोस्रो बजार परिसूचक २०९७.१० बिन्दु कायम भएबाट बजारको आकार खुम्चिँदै गएको देखिन्छ ।

धितोपत्रको प्राथमिक बजारमार्फत् सार्वजनिक निष्कासन गरी परिचालित पुँजी रकम पुँजी परिचालनको वैकल्पिक क्षेत्रको रूपमा रहेको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट प्रवाहित ऋण लगानीको तुलनामा अत्यन्त न्यून रहेको, दोस्रो बजार कारोबारमा जोखिमयुक्त औजार साधारण सेयरको कारोबार नै ९९.७ प्रतिशत रहेको, धितोपत्र

कारोबारमा संस्थागत लगानीकर्ताहरूको संलग्नता न्यून रहेको, धितोपत्रको मूल्य, बजार परिसूचक तथा कारोबार रकम अत्यन्तै उतारचढावयुक्त रहेको, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको धितोपत्र कारोबार र राफसाफ तथा फछर्यौट प्रणालीको अभाव रहेको, एकीकृत स्वचालित बजार अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण प्रणालीको व्यवस्था नगरिँदा धितोपत्रको दोस्रो बजारको वास्तविक समय सुपरीवेक्षण हुन नसकेको, बजार सुपरीवेक्षण तथा कानून प्रबलीकरणको कमजोर अवस्थाका कारण बजारमा भित्री सूचनाको आधारमा हुने भित्री कारोबार, कर्नरिङ्ग, मूल्यमा अस्वाभाविक उतारचढाव, जालसाँजीयुक्त कारोबारले प्रसय पाइरहेको, पछिल्ला वर्षहरूमा बजार नियमनको असल अभ्यास तथा बजारको दीगो विकास प्रतिकूल बजार सञ्चालन अनुमति प्रक्रिया अगाडि बढाइएको, बुक बिल्डिङ्ग निर्देशिका प्रभावकारी रूपमा लागु गरी प्रिमियममा सेयर निष्कासनलाई वस्तुनिष्ठ बनाउन एवं व्यवस्थित गर्न सकिने विकल्प उपलब्ध हुँदाहुँदै विगत वर्षदेखि अभ्यासमा रहेका तथा संशोधनको आवश्यकताका सम्बन्धमा चर्चा समेत नचलेका नियमावलीका व्यवस्थाहरूमा बिना उपयुक्त आधार संशोधन गरी वित्तीय कार्य सम्पादन कमजोर भएका कम्पनीहरूलाई प्रिमियममा सेयर निष्कासन तथा बिक्री अनुमति दिँदा प्रश्न उब्जने कार्य भएको, बजार पूर्वाधारहरूमा रहेका कमीकमजोरीहरूमा सुधार ल्याउन आवश्यक जोड नदिइएको, बोर्डको रणनीतिक योजना कार्यान्वयन कार्य नगरिएको, बोर्डको प्रशासन तथा आन्तरिक सुशासनमा सुधार नगरिएको जस्ता कारणहरूले विश्वका विकसित, उदीयमान तथा विकासोन्मुख चरणमा रहेका धितोपत्र बजारहरू क्रमशः अमेरिका, बेलायत, चीन, जापान, भारत तथा पाकिस्तानका धितोपत्र बजार परिसूचकहरूले पछिल्लो समय ऐतिहासिक उचाइ प्राप्त गरिरहेको र यसमा पनि पाकिस्तानको आर्थिक कठिनाइहरूको बाबजुद पनि धितोपत्र बजारले ऐतिहासिक उचाइ प्राप्त गरिरहेको तथा भारतको सेयर बजार हालैको उछालका कारण विश्वको पाँचौं ठूलो सेयर बजार भएको अवस्थामा नेपालको धितोपत्र बजारमा ३० प्रतिशतभन्दा बढीले समग्र बजार मूल्यमा गिरावट आई लगानीकर्ताहरूले खर्बौंको मूल्य गुमाउनुपरेको जस्ता कारणले गर्दा नेपालको धितोपत्र बजार हालसम्म विकासको प्रारम्भिक चरण (Initial stage) मा नै रहेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

५. धितोपत्र बजार सुधार तथा विकासका लागि गर्नुपर्ने मुख्य कार्यहरू

दीर्घकालीन पुँजी परिचालनको महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा रहेको धितोपत्र बजारको नियमन तथा बजार सञ्चालन पूर्वाधारको सुदृढीकरण र बजार नियमन

तथा सुपरीवेक्षणमा प्रभावकारिता ल्याई बजारलाई स्वच्छ, पारदर्शी तथा प्रतिस्पर्धी बनाउने तथा बजारमालगानीकर्ताको मनोबल उच्च बनाउने कार्यमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा नेपाल सरकारले आगामी दिनमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । धितोपत्र बजार र बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका गतिविधिहरूको प्रभावकारी नियमन तथा सुपरीवेक्षणको व्यवस्था गरी धितोपत्र बजार लगायत देशको वित्तीय प्रणालीलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको माध्यम हुन नदिने, धितोपत्र बजार सम्बन्धी शिक्षा तथा जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम देशव्यापी रूपमा सञ्चालन गरी धितोपत्र बजारमार्फत् लगानीको अवसर उपलब्ध गराई देश तथा वैदेशिक रोजगारीमा रहेकाहरूसँग छरिएर रहेको पुँजीलाई एकीकृत गरी ठूलो परिमाणमा देशमा उद्योगधन्दा लगायतका उत्पादनशील गतिविधिहरू तथा सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक दीर्घकालीन पुँजी सर्वसुलभ रूपमा परिचालन गर्ने, धितोपत्र बजार, वस्तु विनिमय बजार, ऋणपत्रको एकीकृत स्वचालित दोस्रो बजार र प्राइभेट इक्युटी तथा भेञ्चर क्यापिटल जस्ता विशिष्टीकृत लगानी योजनाहरूको प्रभावकारी सञ्चालनलाई सहजीकरण गरी देशमा वित्तीय प्रणालीको सन्तुलित विकास तथा विस्तार गर्ने नेपाल सरकार तथा नेपाल धितोपत्र बोर्डको आगामी नीति, कार्यनीति तथा प्राथमिकता हुनुपर्ने देखिन्छ ।

उपर्युक्त सन्दर्भमा नेपालको धितोपत्र बजार सुधार तथा विकासका लागि मुख्यरूपमा देहाय अनुसारका कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- बजारको दीर्घकालीन विकास गर्ने र बजारमा लगानीकर्ताको मनोबल बढाउने सम्बन्धमा स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था
- बजार नियमन तथा कानुनी संरचना र संस्थागत व्यवस्थाहरूको विकास तथा सुधार
- बोर्डको संस्थागत एवं नियमन क्षमता अभिवृद्धि तथा सूचना प्रविधिको सुदृढ व्यवस्था
- बोर्ड, बजार संचालक तथा केन्द्रीय निक्षेप सेवा प्रदायकको संरचनात्मक तथा आन्तरिक सुशासनमा सुधार
- स्टक एक्सचेञ्ज र केन्द्रीय निक्षेप सेवा तथा राफसाफ तथा फछर्यौट सेवाको प्रणालीगत सुधार
- राफसाफ सुनिश्चितता कोष तथा लगानीकर्ता संरक्षण कोष स्थापना र सुदृढ सञ्चालन व्यवस्था
- बजार औजार तथा सेवामाविधिीकरण र सन्तुलित तथा प्रतिस्पर्धी बजारको व्यवस्था



- धितोपत्र बजारमार्फत् पुँजी परिचालनका लागि वास्तविक क्षेत्रका संगठित संस्थाहरूको सहभागिता बढाई बजारमा क्षेत्रगत विविधता ल्याई धितोपत्र बजार लाई देशको अर्थतन्त्रको ऐनाको रूपमा विकास तथा विस्तार
- कानुनी व्यवस्थाको परिपालना, बजार सुपरीवेक्षण, अनुसन्धान तथा कानुन प्रबलीकरणमा जोड
- बजार सुपरीवेक्षण तथा कानुन प्रबलीकरण सम्बन्धी कानुनी संरचना तथा प्रणालीमा सुधार
- भित्री कारोबार, जालसाँजी, कर्नरिङ्ग तथा मूल्यमा उतार चढाव ल्याउने जस्ता अस्वच्छ गतिविधिहरूको प्रभावकारी सुपरीवेक्षण तथा कानुन प्रबलीकरण
- सरकारको वित्त नीति तथा अर्थतन्त्रको अवस्था अनुकूल हुने गरी अध्ययन र अनुसन्धानमा आधारित धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा तथा सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन
- बजारमा संस्थागत लगानीलाई सहजीकरण तथा प्रबर्द्धन
- गैरआवासीय नेपालीका लागि धितोपत्रको दोस्रो बजार मार्फत् लगानीको अवसरको व्यवस्था
- बजारलाई स्वच्छ, पारदर्शी तथा प्रतिस्पर्धी बनाई बजारलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको माध्यम हुन नदिन बजारमा संलग्न पक्षहरूलाई जिम्मेवार बनाउने
- विवरण प्रवाहको स्तरीय ढाँचा तयारी तथा लागु र नेपाल वित्तीय विवरण प्रवाह स्तरमान (NFRS) लागू
- कृत्रिम बौद्धिकता लगायत आधुनिक सूचना प्रविधिको सुरक्षित एवं स्तरीय प्रयोगमार्फत्को बजारको पहुँच र सेवा तथा समावेशितामा विस्तार
- बजारको सुशासन अभ्यासमा सुधार तथा बजार को जोखिम व्यवस्थापनको सुदृढ व्यवस्था र बजार मा संलग्न संस्थाहरूको प्रणाली संपरीक्षणको अनिवार्य व्यवस्था गर्ने र प्रणालीगत जोखिममा कमी ल्याउने
- लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था, धितोपत्र बजारसम्बन्धी शिक्षा, सचेतना तथा व्यावसायिकता अभिवृद्धि र सुसूचित बजारको व्यवस्था
- बजारमा संलग्न पक्षहरूको आचरणको नियमन तथा सुधार
- वित्तीय प्रणालीका सम्बन्धित अन्य नियमन निकायहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग प्राविधिक ज्ञानको आदानप्रदान

- धितोपत्र बजार सम्बन्धी नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम, आवधिक योजना र बोर्डको आफ्नो आवधिक रणनीतिक योजना, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन
- बोर्डको नियमन क्षमता अभिवृद्धि तथा बजारको दिगो, भरपर्दो एवं प्रतिस्पर्धी विकास गरी बजार लाई अन्तर्राष्ट्रियस्तरको बनाउन बोर्डले अन्तर्राष्ट्रिय नियमन निकायहरूको संस्था (IOSCO) को साधारण सदस्यता प्राप्ति । ■

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- मनिटरी अथोरिटी अफ सिंगापुर, २०२२, रिजिलियन्स, डाइनामिज्म, ट्रष्ट, फिड्डी ल्याण्डमार्क स्टेटमेन्टस् वाई मास लिडर्स, टेन शेन्टन वे, मास बिल्डिङ्ग, सिंगापुर ०७९११७ एण्ड वर्ल्ड साइन्टिफिक पब्लिसिङ्ग कं. पिटिई लि., फाइब टोह टक लिंक, सिंगापुर ५९६२२४
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड स्वतन्त्र कर्मचारी संगठन, २०८०, पुँजी बजार दिग्दर्शन २०८०, लेख विशेषाङ्क, नेपाल धितोपत्र बोर्ड स्वतन्त्र कर्मचारी संगठन, खुमलटार, ललितपुर, नेपाल ।
- कर्मचारी सञ्चय कोष, २०८०, "कोष", ६२ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, अंक ९०, केन्द्रीय कार्यालय, पुल्चोक, ललितपुर
- नेपाल राष्ट्र बैंक, २०८० "आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीति", केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटार, काठमाडौं
- नेपाल राष्ट्र बैंक, २०८० "आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रतिवेदन", केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटार, काठमाडौं
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड, २०८० "आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक प्रतिवेदन", खुमलटार, ललितपुर
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड, २०७७, "चारवर्षीय रणनीतिक योजना (२०७७/७८-२०८०/८१)", खुमलटार, ललितपुर
- www.cdsc.com.np
- www.mof.gov.np
- <https://sebon.gov.np>
- <https://nrb.org.np>
- www.nepalstock.com.np

नीति चक्र: एक सिंहावलोकन



गणेश श्रेष्ठ

क. पृष्ठभूमि

मानव सभ्यताको विकाससँगै मानिसले विभिन्न विधि, प्रक्रिया, सिद्धान्त एवं शास्त्रको विकास गर्दै त्यसको अवलम्बन गर्न थाले । यसले मानिसको जीवनयापनलाई सरल र सहज बनाउन मद्दत गरेको पाइन्छ । मानिस अन्य प्राणीको तुलनामा चेतनशील प्राणी भएकोले आफ्नो अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त ज्ञानको अवलम्बन गर्ने र अरुलाई समेत अवलम्बन गर्न प्रेरित गर्दै आएका छन् ।

वास्तविक जीवनमा मानिसको आवश्यकताहरू असीमित हुन्छन भने स्रोत र साधन सीमित हुन्छन तसर्थ सीमित स्रोत र साधनको उच्चतम उपयोग गर्न मानिसले नीति, रणनीति एवं योजना तयार गरी व्यवस्थित तवरले अगाडि बढ्नु उचित हुन्छ ।

ख. नीति के हो ?

नीति निर्णयहरूलाई मार्गदर्शन गर्न र तर्कसंगत परिणामहरू प्राप्त गर्नका लागि दिशानिर्देशहरूको एक सुनियोजित (Planned) प्रणाली हो । यसले व्यक्तिपरक र वस्तुगत निर्णय दुवैमा मद्दत गर्न सक्दछ (विकिपिडिया) । विशेषगरी राजनीति, अर्थशास्त्र वा व्यवसायमा निर्णयहरू गर्नका लागि आधारको रूपमा प्रयोग गरिने विचार वा योजनाहरूको सयुक्त दस्तावेजलाई नीति भनिन्छ । अतः संगठनात्मक लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न अपनाइने विस्तृत कार्यहरूको योजना (कार्ययोजना) को समिष्टगत स्वरूप नै नीति हो । वास्तवमा नीति विस्तृत, उद्देश्यमूलक तथा नतिजामूलक हुन्छ र यसले संगठनको कार्यशैली, व्यवहार एवं कार्य प्राथमिकतालाई दर्शाउँछ । कुनै पनि संगठनको सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी एवं लक्ष्य उन्मुख बनाउन नीतिको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसरी नीति संगठनका विभिन्न क्रियाकलापहरूलाई निर्देशन गर्ने आधारभूत मार्गदर्शन हो । संगठनलाई व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्न तथा सीमित स्रोत र साधनको प्रभावकारी रूपमा उपयोग गरी सेवाग्राहीको मन जित्न स्पष्ट नीति अंगाल्नु अत्यावश्यक कार्य हो ।

स्पष्ट तथा असल नीति निर्माण गर्न नीति तयार गर्दा अनुसन्धानमा आधारित भई तथ्यगत, समय सापेक्ष परिवेशलाई ध्यानमा राख्दै तयार गरेको खण्डमा नीति कार्यान्वयन योग्य बन्दछ । नीतिलाई प्रभावकारी र कार्यान्वयन योग्य बनाउन सरोकारवाला पक्ष एवं वैद्विक व्यक्तिहरूको पृष्ठपोषण समेत लिन सान्दर्भिक हुन जान्छ । यी सम्पूर्ण पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्दै प्रभावकारी नीति निर्माण गर्नका लागि नीति निर्माण गर्ने पक्षलाई नीति चक्रको ज्ञान हुनु जरूरी हुन्छ ।

कुनै पनि देशको संविधानलाई देशको मूल कानूनको रूपमा लिइएको हुन्छ । मूल कानूनको रूपमा रहेको संविधानमा देशका जनताको अधिकार र दायित्व निर्धारण गरिएको हुन्छ । जनताको अधिकार उपयोग गर्न र दायित्व निर्वाह गराउन क्रमशः आवश्यक ऐन, नियम, कार्यविधि, नीति, रणनीति निर्माण गरी लागू गरिन्छ । नीति विभिन्न क्षेत्र र विषयवस्तुमा आधारित भई भिन्दा भिन्दै निर्माण गरी लागू गरिने भएता पनि नीति निर्माण गर्ने विधि र प्रक्रियामा समानता तथा एकरूपता हुन आवश्यक हुन्छ । यसको लागि वैज्ञानिक वा सर्वमान्य सिद्धान्तको अवलम्बन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । जसबाट नीतिले सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । जनअपेक्षा पूरा हुन्छन । सीमित स्रोत र साधनको गुणात्मक उपयोग गर्न मद्दत गर्दै मानिसका असीमित आवश्यकताहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा क्रमशः पूरा गर्दै लैजान्छ ।

ग. नीति चक्र

नीति चक्र नीति निर्माणको आधार स्तम्भ हो । नीति चक्र अवधारणा खासगरी नीतिलाई व्यवहारिक, प्रभावकारी, वैज्ञानिक, कार्यान्वयन योग्य तथा परिणाममुखी बनाउन अवलम्बन गरिन्छ । नीति चक्र अन्तर्गत नीति निर्माणका क्रमबद्ध चरणहरूको व्याख्या गरिन्छ । नीति चक्रको आधारमा नीति निर्माण गर्दा नीति तर्जुमा पूर्वको अवस्थादेखि तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्यांकन हुँदै पुनः नयाँ नीति निर्माण अवधिसम्मको सम्पूर्ण चरणमा क्रमबद्ध रूपमा सर्वमान्य



तथा वैज्ञानिक विधि र पद्धतिको अवलम्बन गरिन्छ । जसले नीतिलाई व्यवहारिक, प्रभावकारी एवं परिणाममुखी र कार्यान्वयन योग्य बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

राजनीति विज्ञानमा, नीति चक्रलाई नीतिको विकासको विश्लेषण गर्न प्रयोग गरिने उपकरणको रूपमा लिइन्छ (विकिपिडिया) । यसलाई "stages model" वा "stages heuristic" का रूपमा लिइन्छ जसमा सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू चरणबद्ध रूपमा गरिन्छ र सम्पूर्ण चरणहरू एक अर्कामा आश्रित रहन्छन् । नीति चक्र हेरोल्ड लासवेलको कामबाट सिद्धान्तको रूपमा विकसित भएको पाइन्छ । हेरोल्ड लासवेलको लोकप्रिय नीति चक्र मोडेलले सार्वजनिक नीति कसरी र किन बनाइन्छ भन्ने प्रश्न सोध्दै नीति निर्माण प्रक्रियालाई सातवटा भिन्न चरणमा विभाजन गरेका थिए । यस नीति निर्माण प्रक्रियाले नीति कार्यान्वयनदेखि नीतिगत लक्ष्य निर्धारणलाई संयोजन गर्ने प्रयास गर्दछ । तत्पश्चात नीति चक्रका सम्बन्धमा विभिन्न मोडलहरूको विकास भएको पाइन्छ । नीति चक्रका सम्बन्धमा विकास भएको चरणहरूको अध्ययन गरी नीति निर्माताले आफू अनुकूल हुने नीति चक्रको विकास गर्न उपयुक्त हुन्छ । जसले नीति निर्माणलाई सहज बनाउनुको साथै अवलम्बन गरिएका नीतिहरूको प्रभावकारी, कार्यान्वयनयोग्य र परिणाममुखी बन्दछ ।

नीति चक्रले नीति निर्माणको चरणबद्ध प्रक्रियालाई बुझाउने भएकोले यसमा नीति निर्माणको आवश्यकतादेखि समस्या वा मुद्दाको पहिचान हुँदै कार्यान्वयन र समीक्षा पश्चात् नयाँ नीति निर्माणसम्मको चरण पर्दछन् । नीति चक्र अन्तर्गतका केही मुख्य चरणको व्याख्या यहाँ गरिएको छ ।

चित्र: १ नीति चक्र ढाँचा



१. विषयवस्तु तथा समस्याहरूको पहिचान

नीति निर्माणको पहिलो चरणमा नीति निर्माताले नीति निर्माणका लागि विषयवस्तु तथा समस्या पहिचान गर्ने गर्दछ । यस चरणमा गरिने कार्यले नीति निर्माणको बलियो आधार तयार हुन्छ । यसले भविष्यमा नीति बनाएर कार्यान्वयन गर्नुपर्ने विषयवस्तुको पहिचान गर्दछ । नीतिलाई कार्यान्वयनमुखी र प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तु तथा समस्याको पहिचान गर्दा विभिन्न स्रोतको प्रयोग गर्नु मनासिब हुन्छ । यसको लागि विगतमा लिएका नीति, त्यसको कार्यान्वयन मूल्यांकन एवं सरोकार वा वौद्धिक पक्षको सल्लाह र सुभावाव महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहन्छन् । त्यसैगरी व्यवस्थित अनुसन्धान मार्फत विषयवस्तु र समस्याहरूको पहिचान गर्न सकिन्छ । नीति निर्माताले नीति बनाउनकै लागि जुनसुकै समस्या वा मुद्दा लिनको सट्टा समयसापेक्ष आम व्यक्तिलाई महत्व र प्रभाव पार्ने विषयवस्तु वा समस्याको पहिचान गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ जसको लागि नीति निर्माताले विषयवस्तु चयन गर्ने वैज्ञानिक विधि र प्रक्रियाको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२. विषयवस्तुको विश्लेषण र प्राथमिकीकरण

पहिलो चरणमा विषयवस्तु वा समस्याको पहिचान गरेपश्चात दोस्रो चरणमा विषयवस्तुको विश्लेषण र प्राथमिकीकरण गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । नीति निर्माणका लागि समस्या र विषयवस्तुहरू धेरै हुन सक्छन् । जसमध्ये बढी आवश्यक र सकारात्मक प्रभाव पार्ने विषयवस्तु छनौट गर्नु उपयुक्त हुन्छ । जसको कारण नीति कार्यान्वयन पश्चात् प्रभावकारिता बढी हुन्छ । नीति विश्लेषण अन्तर्गत पहिचान भएका विषयवस्तु तथा समस्याहरूको लागि नीति विकल्पहरूको पहिचान, मुद्दा वा समस्याले पारेको नकारात्मक असर, विषयवस्तु तथा समस्याको महत्व र भविष्यमा नीति कार्यान्वयन पश्चात् आमसरोकारवाला पक्षलाई पार्ने प्रभावको सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिन्छ । यस चरणमा नीति अनुसन्धान गरी नीति निर्माणका लागि तथ्य र प्रमाण उपलब्ध गरिन्छ । विषयवस्तुको विश्लेषण र प्राथमिकीकरणले नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न मद्दत पुग्दछ । विषयवस्तुको प्राथमिकीकरणका लागि सरोकारवाला पक्ष, वौद्धिक वर्गको सहभागिता गराउनु बढी सान्दर्भिक हुन्छ ।

३. नीति तर्जुमा

यस चरणमा नीतिको मस्यौदा तयार गर्ने गरिन्छ । विषयवस्तु वा समस्याको पहिचान पश्चात् विश्लेषण र प्राथमिकीकरणका आधारमा नीतिका विभिन्न विकल्प

मध्ये उपयुक्त विकल्पको छनोट सहितको खाका तयार गरिन्छ । यस चरणको माध्यमबाट नीतिको स्पष्ट उद्देश्य र लक्ष्य निर्धारण हुन्छ जसमा सरोकारवाला पक्षको पृष्ठपोषण लिन सकिन्छ । नीतिको मस्यौदा उपर सरोकारवालापक्ष, संचार माध्यम लगायत विषय विज्ञको वहस तथा सार्वजनिक सुनुवाइ मार्फत रचनात्मक सुभावा तथा टिप्पणी सहितको पृष्ठपोषण लिएर आवश्यक पुनरावलोकन गरी निर्णायक तहमा निर्णयका लागि पेश गर्न तयारी हुन्छ । प्रजातान्त्रिक मूल्य मान्यतामा नीति निर्माण तथा कार्यान्वयनलाई परिमाणमुखी र प्रभावकारी बनाउन सरोकारवाला पक्षहरूको अपनत्व कायम गराउन नीति निर्माणको विभिन्न चरणमा सरोकारवाला पक्षहरूको सहभागिता गराउनु अनिवार्य र सान्दर्भिक हुन जान्छ । यसले सरोकारवालाहरूको आवश्यकता, औचित्यता एवं प्राथमिकता पुष्टि गर्न, समस्या समाधानका लागि लिएका नीतिमा भएका कमीकमजोरीहरूको पहिचान गर्न एवं समस्या समाधानका विकल्प तयार गर्न सहयोग पुग्दछ । यस प्रक्रियाको अवलम्बन गर्दा नीतिको प्रभावकारिता बढ्दछ ।

नीति तर्जुमा कार्यमा पनि विभिन्न चरण पार गर्दै प्रारम्भिक मस्यौदा, परिमार्जित मस्यौदा हुँदै अन्तिम मस्यौदा तयार गर्ने गरिन्छ । नीति तर्जुमाको अन्तिम मस्यौदा निर्णयका लागि निर्णायक तहमा पुग्दछ ।

४. निर्णय

निर्णय नीति कार्यान्वयनपूर्वको चरण हो जुन नीतिको तर्जुमा कार्य समाप्त भएपश्चात् सुरु हुन्छ । यस चरणमा कानुनी तवरमा वैधानिक व्यक्ति वा व्यक्तिको समूह मार्फत नीतिका विभिन्न विकल्पहरूमध्ये उपयुक्त र उत्कृष्ट विकल्पको छनोट स्वीकृति गरिन्छ । जसबाट नीतिले कानुनी वैधता वा मान्यता प्राप्त गर्दछ । यसपश्चात् नीति कार्यान्वयन चरणमा प्रवेश गर्दछ जसका लागि कार्य योजना तयार गरी आवश्यक कानुनी तथा कार्यविधि एवं स्रोत र साधनको व्यवस्था गरिन्छ ।

५. कार्यक्रम तथा बजेट

नीति चक्रको महत्वपूर्ण चरण जसमा नीतिको उद्देश्य तथा लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक क्रियाकलाप चयन गर्नु र उक्त क्रियाकलाप संचालन गर्न आवश्यक वित्तीय तथा गैर वित्तीय स्रोतको पहिचान वा व्यवस्था गर्ने कार्य गरिन्छ । नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न तथा उद्देश्य र लक्ष्य हासिल गर्न प्रयाप्त स्रोत र साधनको व्यवस्था गर्नु अत्यन्तै महत्वपूर्ण कार्य हो ।

६. कार्यान्वयन

नीतिको कार्यान्वयन कार्य नीतिलाई व्यवहारमा उर्तानु वा कार्यनीति, कार्यक्रमलाई आत्मसाथ गर्नु हो । यसका लागि प्रशासकको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । नीतिको प्रभावकारिता त्यसको कार्यान्वयनमा भर पर्दछ । कार्यान्वयन प्रभावकारी भएन भने जतिसुकै राम्रो नीति लिए पनि तोकिएको नतिजा प्राप्त गर्न सकिदैन तसर्थ नीतिको कार्यान्वयनमा बढी जोड दिनु पर्दछ । नीतिको कार्यान्वयन मार्फत नीतिले उद्देश्य तथा लक्ष्य हासिल गरिनुका साथै लक्षित वर्गले वास्तविक लाभ लिन सक्दछन् ।

नीतिको सफल कार्यान्वयनका लागि मानवीय स्रोत, आर्थिक स्रोत, सीप र समयको आवश्यकता पर्दछ ।

स्रोतको व्यवस्था, सरोकारवाला पक्षबीच समन्वय निर्माण, जोखिमको पहिचान र समाधान, कानुन तथा कार्यविधिको निर्माण आदि नीति कार्यान्वयनको महत्वपूर्ण विषय हुन् । साथै नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सरोकारवाला पक्षहरूको सहभागिता हुन जरुरी रहन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने नीति तर्जुमा भन्दा कार्यान्वयन चरण साह्र फितलो रहेको पाइन्छ । जुनसुकै संगठनको अवस्थालाई अध्ययन तथा मूल्यांकन गर्दा राम्रा राम्रा नीति निर्माण गरेको भएतापनि कार्यान्वयनको स्थिती दयनीय रहेको पाइन्छ । जसले गर्दा एउटै नीतिलाई बारम्बार निरन्तरता दिने गरेको देखिन्छ । प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक योजना तथा रणनीति बनाएको कमै पाइन्छ । यसले नीति असफलता ल्याउँछ ।

७. मूल्यांकन तथा समीक्षा

नीति निर्माणको अति नै सान्दर्भिक र महत्वपूर्ण चरण यस चरणमा नीतिको कार्यान्वयनसँगै विभिन्न समयावधीमा नीति निर्माणका विभिन्न चरणहरू अन्तर्गतका विषयवस्तु वा समस्याको छनोट, नीति निर्माण प्रक्रिया, नीति कार्यान्वयन र नीतिले सरोकारवालापक्षलाई पारेको प्रभावका सम्बन्धमा मूल्यांकन तथा समीक्षा गरिन्छ साथै नीतिको मूल्यांकन गर्दा जनअपेक्षा अनुसार नीतिले प्रभाव पारेको नपारेको एकिन गरिन्छ ।

यस कार्यअन्तर्गत नीतिले लिएका समग्र उद्देश्य, लक्ष्य, सो प्राप्तिका लागि लिएका कार्यक्रम, उक्त कार्यक्रमको संचालन स्थिति, त्यसले समाजमा पारेको प्रभाव, कार्यान्वयनमा आइ परेका समस्या र समस्या समाधानका उपायहरू पहिचान आदि गरिन्छ । नीतिको मूल्यांकन कार्य औपचारिक र कहिले अनौपचारिक रूपमा पनि गर्न सकिन्छ र मूल्यांकनको आधारका रूपमा नीतिको प्रभावकारिता: तोकिएको उद्देश्य वा लक्ष्य प्राप्त भयो भएन



भनी मूल्यांकन गर्ने, कार्यकुशलता वा दक्षता: उद्देश्य प्राप्त गर्न लागेको समय, लागत अन्य स्रोत र साधनको विवरण हासिल गर्ने, समानता: लक्षित वर्ग समुदाय, व्यक्तिमा समान तवरले फइदा भए नभएको एकिन गर्ने, पर्याप्तता: कुनै निश्चित उद्देश्य वा लक्ष्य प्राप्त गर्न नीति पर्याप्त भयो भएन जानकारी प्राप्त गर्ने, उपयुक्तता: कुनै निश्चित उद्देश्य वा लक्ष्य प्राप्त गर्न नीति उपयुक्त थिए थिएन भनी मूल्यांकन गर्ने, जवाफदेहिता: प्राप्त नतिजाले लक्षित समुदायको आवश्यकता पूरा गर्न सक्यो सकेन मूल्यांकन गर्नुका साथै नीतिले लिएका उद्देश्य र संचालन गरिएका कार्यक्रममा सरोकारवालापक्षको सहभागिता स्थिति र कार्य सम्पादन स्थिति आदिको मूल्यांकन गर्ने गरिन्छ । समग्रमा यस कार्यबाट नीतिको सफलता र असफलता निर्धारण गरिन्छ ।

द. नीतिको निरन्तरता, परिमार्जन तथा खारेजी

जब नीति निर्माताले विभिन्न माध्यमबाट नीति मूल्यांकन वा समीक्षा गर्दछ तत्पश्चात् कार्यान्वयन गरिएका नीतिको प्रभावकारिता एकिन गर्न सकिन्छ । अर्थात् नीतिले लिएका उद्देश्य तथा लक्ष्यको प्राप्तिको यथार्थ सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ । जसको माध्यमबाट उक्त नीतिलाई निरन्तरता दिने वा आवश्यक परिमार्जन गर्ने वा खारेजी गर्ने स्पष्टता आउछ । यसको लागि नीतिको प्रभावकारी मूल्यांकन तथा समीक्षा गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

संगठनले नीतिलाई गतिशील, समयसापेक्ष र सान्दर्भिक बनाउन सरोकारवालापक्षहरूको माग र आवश्यकता र नीतिको प्रभावकारितालाई मध्यनजर गर्दै कार्यान्वयनमा सफल र आगामी दिनमा आवश्यक रहने नीतिलाई निरन्तरता दिने, यथास्थितिमा लैजान नसकिने तर आवश्यक परिमार्जन गरेमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने नीतिलाई उपयुक्त तवरले परिमार्जन गरी साथ लिएर जाने र कार्यान्वयन गर्न कठिन रहेको एवं सान्दर्भिकता समाप्त भएका नीतिलाई खारेजी गरी अगाडि बढनु राम्रो हुन्छ ।

९. नयाँ नीति निर्माण

समय गतिशील रहन्छ । गतिशील समय अनुसार मानिसका आवश्यकता, अपेक्षाहरू परिवर्तित हुँदै जान्छन् र समस्याहरू पनि एकपछि अर्को देखा पर्दै जान्छन् । तसर्थ निश्चित समयपश्चात् नयाँ नीति निर्माण गर्न आवश्यक हुन्छ । यसरी संगठन एउटा नीतिको चरण पूरा गरी नयाँ

नीतिको निर्माणको चरणमा प्रवेश गर्दछ । यस चरणमा विगतमा निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिएका नीतिको मूल्यांकन मार्फत प्राप्त पृष्ठपोषण र विद्यमान समयमा देखा परेको समस्या एवं मुद्दालाई लिएर नयाँ नीति निर्माण गरिन्छ । यो शिलशिला चलिरहन्छ । तसर्थ नीति निर्माण कार्यले क्रमशः एउटा चक्रको रूपमा घुमिरहन्छ ।

घ. नीति तर्जुमाका कमजोरीहरू

नीति निर्माणको चरणदेखि नीति कार्यान्वयन एवं मूल्यांकनको चरणसम्म गरिने गल्ती तथा कमजोरीले गर्दा नीतिको प्रभावकारीता न्यून रहन्छ । नीति जतिसुकै राम्रो समय सापेक्ष बनाए पनि त्यसको कार्यान्वयन पक्ष प्रभावकारी हुन सकेन वा नीति कार्यान्वयन पश्चात् यथार्थ समीक्षा गरी नयाँ नीति निर्माण गर्दा आवश्यक सुधार तथा परिमार्जन गरिएन भने नीतिको असर सकारात्मक नहुन सक्छ । तसर्थ नीति चक्रका सम्पूर्ण चरणहरूलाई ध्यानमा राखेर अगाडि बढेमा नीतिको सकारात्मक प्रभाव हासिल गर्न सकिन्छ ।

खासगरी नीति निर्माणमा हुने सुरुवाती चरणका कमी कमजोरीहरूमा नीतिमा समावेश गरिने विषयवस्तु वा मुद्दाको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण गर्दा हचुवाको भरमा गर्ने, अध्ययन तथा अनुसन्धान नगरी विषयवस्तुको चयन गर्ने तथा समस्या समाधानका विकल्प अगाल्ने प्रवृत्ति हुन् । साथै विगतका नीतिहरूको मूल्यांकन तथा समीक्षा गरी उपलब्धी र प्रभावको आधारमा नीतिको निरन्तरताको अभाव हुनु र नीति निर्माणमा यथार्थ सूचना एवं गुणस्तरीय तथ्यको अभाव नीति निर्माण गरिनु पनि मुख्य कमजोरी हो । नीति निर्माताले आफ्नो लोकप्रियता बढाउने उद्देश्यले कार्यान्वयन गर्न नसकिने बढी महत्वाकांक्षी नीति लिने पक्ष पनि कमजोरीको पाटो हो । नीति निर्माणमा सरोकारवालापक्ष एवं विज्ञहरूको पृष्ठपोषण नगर्ने, योजना र नीति, नीति र कार्यक्रम, कार्यक्रम र बजेटबीच सामाज्यस्यता कायम नहुने, स्रोत र साधनको बन्दोवस्तको अभाव, नीति तर्जुमा गर्न सक्ने प्रशासकीय क्षमता र अनुभवको अभाव, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिलाई आकलन गर्न नसक्नुको साथै दूरदृष्टिको प्रभावको आँकलन गर्न नसक्ने किसिमका कमजोरीहरू पनि अर्न्तनिहित हुन्छन् । ■

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका निर्देशक हुनुहुन्छ ।

मुलुकको अर्थतन्त्र एव उद्यमशीलताको विकासमा बैकिङ क्षेत्रको योगदान



गिरीधारी पौडेल

बैंक भन्ने शब्द इटालियन भाषाको Banco बाट सुरु भै पछि फ्रेंच हरूले Banke भन्ने गर्थे र सो शब्द अग्रेजहरूले Bank भन्ने गरे त्यसबखत यसको काम आजको जस्तो विस्तारित व्यावसायिक सहयात्रीभन्दा पनि मुन्द्रा सटही, स्थानान्तरण, नोट निष्कासन, ऋण प्रदान गर्ने र निक्षेप स्वीकार गर्ने, बहुमूल्य धातुहरूको सुरक्षा प्रदान गर्ने जस्ता विषयहरू सन् ११५७ इटालीमा त्यहाँका महाजनद्वारा स्थापना भएका Bank of venice जस्ता बैंकहरूले कारोबार सुरु गरेका थिए, पछि यो क्रम बढी बैकिङ गृहहरू संचालनमा आएपछि बाहिर देशमा १३०१ मा Barcelona Bank , १४०७ मा Bank of Geneva , १६०९ मा German bank, १७९१ मा Bank of United States स्थापना पश्चात नै आधुनिक बैकिङ प्रणालीको थालनी भएको थियो ।

देशको आर्थिक विकासमा सरकारको एकल प्रयासले मात्र संभव नभएको मससुस गरी १९३० को विश्व आर्थिक मन्दीबाट पार पाउन सरकार र निजी क्षेत्रको संयुक्त प्रयासमा लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको स्थापनामा निजी क्षेत्रको समेत महत्वपूर्ण भूमिका महसुस गरी सो समयदेखि नै विश्वव्यापी रूपमा सार्वजनिक संस्थान तथा निजी क्षेत्रका संस्थाहरूको स्थापनामा जोड दिइएको पाइन्छ । समाजवादी अर्थ व्यवस्थाबाट मुलुकहरू पूजिवाद तर्फ उन्मुख हुँदै जाँदा निजी क्षेत्र सरकारी क्षेत्रभन्दा अगाडि गएको र व्यक्तिहरू आफैले मिलेर ठूला ठूला कम्पनीहरू संचालन गरेको त्यसमा सरकारले नियमनको माध्यमबाट सहजीकरण मात्र गर्ने गरेको विश्वका उच्च र सबल अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरूको अर्थतन्त्रको अध्ययनबाट देख्न र बुझ्न सकिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा बैकिङ क्षेत्रको इतिहास लामो छैन । आर्थिक कारोबारको लागी राणाकालमा तेजारथ अड्डा नामको कार्यालय थियो जसले कर्मचारीहरूलाई तलवी सापटी दिने र व्यापारीलाई सुन राखेर सीमित कर्जा दिने गर्दथ्यो तर यो खास बैंक नभएर सापटी अड्डा जस्तो रहेको बुझिन्छ । तर पछि राणा प्रधानमन्त्रि

कै पालामा देशमा उद्योग कल कारखाना विकास गर्न भनि १९९४ कार्तिक ३० मा नेपाल बैंक लि. को स्थापना भएको थियो । राज्यका सबै आय राणाहरूको इच्छा मुताविक चल्ने हुदा खासै औपचारिक अर्थतन्त्र थिएन राणाहरू व्यापार र जग्गाको कर भने उठाउथे र कति उठयो भन्ने जनतालाई जानकारी गराउन मिल्दैन भन्ने उर्दि थियो त्यसैले भनिन्छ त्यतिवेला राणाकालीन सरकारको कर्मचारीहरूलाई आदेश थियो "बाँकी नछोड्नु, जम्मा नजोड्नु" यसरी जोडेको हिसाव देखेर शासकले आफ्नो खुशीले खर्च गर्दा जनता रिसाउलान भन्ने केहि डर पनि थियो । यस्तो मनमौजीको व्यवस्था भएकोले औपचारिक अर्थतन्त्र थिएन । नेपालको पहिलो बजेट नै राणाहरूको शासनको अन्त पछि २००८ सालमा प्रस्तुत गरिएको थियो । राणाहरूको एकलौटी शासन हटेको सो समयपश्चात नेपालमा विकासको लागी आयोगहरू समेत गठन भै मुलुकको आर्थिक विभिन्न प्रयासहरू हुन थालेका थिए । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०१२ वनाएर सोहि वमोजिम २०१३ वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना गरियो र त्यसैगरी २०१३ मा नै प्रथम पञ्चवर्षिय योजनाको सुरुवात भएको थियो । बैकिङ्ग कारोबार र वाणिज्य व्यापार क्षेत्रको विकासको लागी २०२२ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तथा कृषि क्षेत्रको विकास र विस्तार गरी कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व समेत वृद्धि गर्दै ग्रामिण अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ एक विशेष ऐनको रूपमा कृषि विकास ऐन २०२४ अनुरूप २०२४ माघ ७ कृषि विकास बैंक लि.को स्थापना भएको थियो । २०४१ सम्म नेपालमा सरकारी क्षेत्रका ३ बैंकहरू मात्र रहेकोमा अन्तर्राष्ट्रिय तवरको व्यापारमा सहजीकरण गर्न नेपाली लगानीकर्ता र वाहिरका लगानीकर्ता समेत रहेका ग्रिनलेज बैंक, इन्डोस्वेज र नेपाल अरव बैंक जस्ता बैंकहरू स्थापना भएका थिए र २०४७ को परिवर्तन पछि मुलुकले अपनाएको खुला तथा उदार अर्थ व्यवस्थाको परिणाम स्वरूप निजी क्षेत्रले खुला रूपमा निजी लगानीका बैंकहरू स्थापना गर्न अनुमति दिने क्रम सुरु गरिए र २०४९ मा पाकिस्थानको हविव बैंकसँगको सहकार्यमा नेपाली



लगानीकर्ताहरू समेत मिली हिमालयन बैंक स्थापना गरियो योसँगै संयुक्त लगानीमा बैंक खोल्ने क्रम बढ्यो । तर पछि यो सानो भुगोल जनसंख्या भएको मुलुकमा बैंक वित्तीय संस्थाको संख्या बढी भएको महसुस गरी बैंकहरू विच मर्जर एक्विजिशनको प्रक्रिया ल्याइयो सो प्रक्रियाको सदुपयोग गर्दै बैंकहरू एक आपसमा गाभ्ने र लिने क्रम समेत भयो जसवाछ कुनै समय ३२ सम्म पुगेको क वर्गका वाणिज्य बैंक घटेर २१ मा आइपुगे ।

बैंकिङ्ग सेवाको स्तर, कार्यसंजाल, पूजि समेतको आधारमा बैंकहरू क ख ग घ वर्गमा वर्गिकृत गरिए । हालसम्म २१ वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ६४ लघुवित्त वित्तीय संस्था र एक वटा पूर्वाधार विकास बैंक गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल सङ्ख्या १२० रहेको छ । त्यसैगरी वाणिज्य बैंकका ५०४९, विकास बैंकका ११३०, वित्त कम्पनीका २८२ र लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ५,१६८ गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल शाखा सङ्ख्या ११,६२९ पुगेको छ । यसबाट प्रति बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखाबाट औसतमा करिब २,५१० जनसङ्ख्याले सेवा प्राप्त गर्नसक्ने देखिन्छ ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको योगदानको महत्व बुझ्न बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्वन्धि ऐन २०६३ तथा पछि २०७३ को स्थापनाकालको ऐनका प्रस्थावना महत्वपूर्ण हुनेछ ,जसमा भनिएको छ मुलुकको समग्र बैंकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणाली प्रति सर्व साधारणको विश्वसनियता अभिवद्धि गर्न, निक्षेपकर्ताको हक हितको संरक्षण र सम्वर्धन गर्न, वजारमा स्वस्थ प्रतिस्पर्धाद्वारा गुणस्तरीय र भरपर्दो बैंकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सबल र सुदृढ बनाई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नको लागि यी संस्थाहरू आवश्यक हुन्छन र यिनीहरूको विधिसम्मत तवरले संचालन र नियन्त्रणको लागि उक्त ऐन समेत नेपालको संविधान २०७२ को धारा २९६ को उपधारा १ वमोजिम कार्यान्वयनमा ल्याई सो व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । कानुनमा गरिएका उक्त व्यवस्था सारभुत व्यवस्थाहरू हुन सो का अलावा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले देशको आर्थिक विकासमा निम्न प्रकरणहरूबाट समेत टेवा दिएको हुन्छ ।

- विकासको लागि श्रोत संकलन गर्न टेवा दिएको हुन्छ ।
- श्रोतको अधिकतम परिचालनको लागि योगदान पुऱ्याउँछ ।
- विभिन्न किसिमका मौद्रिक उपकरणको प्रयोग गराउँछ ।
- विभिन्न प्रकृतिका व्यावसायिक गतिविधि सृजना गरी जनताको आय आर्जन क्षमता वृद्धि गर्दछ ।

- उद्योग कलकारखाना स्थापनामा सेवा टेवा ।
- गरिबी निवारण तथा रोजगारी सृजना ।
- कर्जा लगायतका सेवाद्वारा वजारमा व्यावसायिक गतिविधि चलायमान गराइरहने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा योगदान ।
- मुलुकको उत्पादन, उत्पादकत्व तथा सेवा व्यापारमा टेवा ।
- मुलुकमा अत्याधुनिक सेवा प्रविधी पनि आज बैंकिङ्ग क्षेत्रमार्फत नै प्रयोगमा आएको छ ।
- देशको पूर्वाधारहरूको विकासमा समेत योगदान गरेको छ ।
- सरकारी सेवा गाँउ गाउमा दिने पनि आज बैंक भएको छ ।
- कुशलता पूर्वक व्यवशाय संचालन गर्न सिकाउदै व्यावसायिक दक्षता अभिवद्धिमा समेत बैंकिङ्ग क्षेत्रले टेवा दिएको छ ।
- मानव विकासमा टेवा दिँदै वित्तीय समावेशितामा योगदान दिएको छ ।
- उल्लेखित सेवा दिदै विभिन्न प्रकृतीको कर राजस्वमा बढी कर तिर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था नै रहेको देखिन्छ यसरी राजस्वमा समेत महत्वपूर्ण योगदान हुदै आएको छ ।

हालसम्म नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नेपाल भरका ११६२९ शाखा मार्फत निक्षेप खाता ४ करोड ९२ लाख तथा कर्जा खाता १८ लाख ५४ हजार, मोबाइल बैंकिग प्रयोगकर्ता २ करोड ६५ हजार पुगेको कारण वित्तीय समावेशिकरणमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको योगदान समेत महत्वपूर्ण रहेको छ । बैंकहरू आफ्नो सेवा जनतालाई दिइरहेका मात्र छैनन्, सरकारको महत्वपूर्ण सेवा प्रदायक संस्थाको रूपमा सरकारका राजस्व उठाउने, सामाजिक भत्ताहरू वितरण गर्ने, सामाजिक उत्तरदायित्व अर्न्तगत समेत विभिन्न कार्यक्रम गर्दै देशको आर्थिक तथा उद्यमशीलताको विकासमा र अर्थतन्त्रलाई उकास्ने तवरले विभिन्न ढंगले महत्वपूर्ण सेवा टेवा दिदै आएको पाइन्छ भन्नुमा कुनै अत्युक्ति हुने छैन । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लिको प्रदेश कार्यालय काठमाडौंका निर्देशक हुनुहुन्छ ।

कर्णालीका बहुआयामिक विधि र पद्धति एवं कृषि विकास बैंक लि. का नीति र संस्कृति



डा. सुरोज टपडन

१. विषय प्रवेश

कर्णाली प्रदेशले मुलुकको कुल क्षेत्रफलको ३०२११ वर्ग कि.मी. (२१.६ प्रतिशत) भूभाग ओगटेको, कुल जनसंख्याको १६ लाख ९६ हजार (५.८१ प्रतिशत) हिस्सा रहेको, धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक रूपले महत्वपूर्ण प्रदेश रहे पनि कर्णालीका सपना नहुन्छन् पुरा नछुट्छन् कुरा जस्तो देखिन्छ । चाडपर्व, रीतिरिवाज, भाषा, कला, प्रथा, संस्कार र संस्कृतिमा कर्णाली संस्कृति फरक, विविध र मौलिक प्रकृतिको रहेको पाइन्छ । यस प्रदेशका मानिसहरूले मनाउने चाडपर्वहरू नेपाली संस्कृतिसँग केही मिल्दोजुल्दा र केही छुट्टै पहिचान राख्ने खालका भएकोले कर्णाली क्षेत्रको साख जोगाउन र अवस्था बदल्न विधि, पद्धति, संस्कार, संस्कृति र प्रवृत्तिमा पुनरावलोकनको महशुस गरिएको छ । यस क्षेत्रमा पर्ने चलन चल्तीका चाडपर्वहरू: बिसु सङ्क्रान्ति, असार पन्ध्र, साउने सङ्क्रान्ति, जन्माष्टमी, आश्विन सङ्क्रान्ति, दसैं, भैली, माघे सङ्क्रान्ति, चैते दसैं आदिसँगै स्थानीय देवी देउताका पर्वहरू मनाउने गरिन्छ । कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत दश जिल्लामा रहेका वित्तीय संस्थाहरूले पहुँच, साक्षरता, ज्ञान र शिप अपेक्षाकृत बढाउन सकेको देखिदैन । यसक्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ४६४ शाखा संख्या मध्ये वाणिज्य बैंक (क वर्ग) का २०३ वटा, विकास बैंक (ख वर्ग) का २१ वटा, वित्त कम्पनी (ग वर्ग) का ३ वटा र लघु वित्त वित्तीय संस्था (घ वर्ग) का २३७ वटा संचालनमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंक (असोज, २०८०) को मासिक तथ्यांकले देखाउछ । यसैगरी कृषि विकास बैंक लिमिटेडका २० वटा शाखा संख्या, २ वटा एक्टेन्सन काउन्टर र १ वटा प्रदेश कार्यालयहरू संचालनमा रहेका छन् । यस प्रदेशमा बैंकले निक्षेप स्रोत तर्फ रू.४ अर्ब ५८ करोड, ग्राहक संख्या करिब १ लाख ५० हजार, कर्जा प्रवाह तर्फ रू.४ अर्ब ५६ करोड, ग्राहक संख्या करिब ५ हजार, निष्कृत्य कर्जा तर्फ करिब रू.१० करोड, एटिएम

कार्डका ग्राहक संख्या करिब १२ हजार ७ सय, मोवाईल बैंकिङ संख्या करिब २६ हजार ७ सय, सिआरएन संख्या करिब ४६ सय र क्यूआर कोड संख्या करिब ८ सय रहेका छन् । कृषि विकास बैंक लि.को विद्यमान नीति, नियम, कार्यविधि र निर्देशन बमोजिम कर्णाली प्रदेशलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको सन्दर्भमा बैंक एक सेवा अनेक सोचका साथ सेवा बिस्तार गर्दै लगेको छ । बैंकले यसक्षेत्रको विधि, पद्धति, संस्कार र संस्कृतिको प्रवर्द्धन तथा आर्थिक उन्नतीको लागि शहरको पुँजी, प्रविधि, सीप, अनुभव र ज्ञानलाई कर्णालीका गाउँगाउँसम्म पुऱ्याउँदै आएको छ ।

२. कर्णाली प्रदेश

नेपालको पश्चिम दिशामा पर्ने कर्णाली विधि, पद्धति, संस्कार, संस्कृति, भाषा, दर्शन र चाडपर्वको धनी तथा नेपाली भाषामा छुट्टै मौलिक विशेषता रहेको प्रदेश हो । कर्णालीका पर्वहरूमा प्रयोग हुने संस्कृति, चाडपर्वमा अपनाइने मान्यता, आफ्नै मौलिकता, संस्कार र भाषाका शाब्दिक विशेषता अन्यत्र भन्दा विशिष्ट प्रकृतिको हुने भएकोले यस क्षेत्रलाई भाषा, दर्शन, संस्कार, चाडपर्व र संस्कृतिमा अब्बल मानिन्छ । यस प्रदेशमा २५ वटा नगरपालिका र ५४ वटा गाउँपालिका गरी कुल ७९ स्थानीय तहका जम्मा ७१८ वडाहरू रहेका छन् । कर्णाली प्रदेशले हुम्ला, डोल्पा, मुगु, जुम्ला, कालिकोट, दैलेख, जाजरकोट, रूकुम पश्चिम, सल्यान र सुर्खेत जिल्लाहरूलाई समेटेको छ ।

यस प्रदेशमा परम्परागत कृषि प्रणाली यथावत हुनु, समयमा पर्याप्त मात्रामा बीउ, मल तथा सिंचाई उपलब्ध नहुनु, श्रमशक्ति वैदेशिक रोजगारमा जानु, स्वदेशमा स-सानो व्यापार व्यवसाय र ज्याला मजदुरी तर्फ आकर्षित नहुनु, शहर केन्द्रित बसाइँसराइ लगायतका कारण जिविकोपार्जनमा समस्या सृजना हुन गई प्रदेश



भिन्न वसोबास गर्ने मानिसहरूको आर्कषण घट्दै गएको छ । यस प्रदेशमा निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको दर २८.९ प्रतिशत (राष्ट्रिय दर १८.७ प्रतिशत), बहुआयमिक गरिबीको दर ५१.२ प्रतिशत (राष्ट्रिय दर २८.६ प्रतिशत), युवा साक्षरता दर ६६.१७ प्रतिशत (राष्ट्रिय दर ८५ प्रतिशत), अपेक्षित आयु ६६.८ (राष्ट्रिय अपेक्षित आयु ६९.७) मानव विकास सूचकांक ०.४२७ (राष्ट्रिय सूचकांक ०.५७४), आर्थिक रूपले अति पछाडी परेको जनसंख्या ४४.२ प्रतिशत (राष्ट्रिय २८.८ प्रतिशत) रहेको विभिन्न अध्ययनले देखाउँछन् । कर्णाली क्षेत्रमा प्रांगारिक खानेकुरा जस्तो: जडिबुटी, फलफुल, रातो मार्सी धान, लौठ सल्लो (क्यान्सरको औषधि), जिवजन्तु लगायत रैथाने वाली उत्पादन गर्ने विश्वकै एकमात्र थलो भएको हुँदा स्वस्थ र प्रांगारिक खानेकुरा फलाउन उपयुक्त वातावरण यस प्रदेशमा रहेको छ । यसक्षेत्रका आफ्नै समस्या, चुनौती, कठिनाइसँगै सम्भावना र अवसर समेत रहेकोले सो लाई देहायमा प्रस्तुत गरिएकोछ :

(क) कर्णाली प्रदेशका चुनौती

- भौगोलिक बनावटको कठिन अवस्थामा रहेकोले शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात र सञ्चार लगायत पूर्वाधार विकास र बिस्तार गरी समग्र प्रदेशको आर्थिक तथा सामाजिक उन्नती हासिल गर्ने,
- निर्वाहमुखी तथा परम्परागत खेतीमा आधारित कृषि प्रणालीलाई आधुनिक, वैज्ञानिक, रोजगारीयुक्त र व्यावसायिक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गर्ने,
- छरिएको जनसंख्या, खानेपानीको, पोषण तत्व, सडक सञ्जाल, रोजगारी, साक्षरता, शौचालयको अभावसँगै अधिक बाल मृत्युदर, पुङ्कोपन यथावत रहनु,
- वैदेशिक रोजगारीका लागि भारत तथा खाडी मुलुकहरूमा जाने अधिकांश युवा जनशक्तिलाई प्रदेशमा रोजगारीको अवसर सिर्जना गरी बढ्दो गरिबी तथा बेरोजगारी न्यूनिकरण गर्ने,
- बहुमूल्य जडीबुटी (यार्सागुम्बा लगायत) को प्रदेशमै प्रशोधन गरी उत्पादन, निर्यात तथा बिक्री वितरण गर्ने,
- न्यून आय तथा रोजगारीका कारण शिक्षा तथा स्वास्थ्यको पहुँचमा आउन नसकेको जनसंख्यालाई शिक्षा र स्वास्थ्यको मूल प्रवाहमा समावेश गर्ने,

- महत्वपूर्ण सम्भावित खनिज पदार्थको उत्खनन् गर्न उद्योगको स्थापनासँगै सञ्चालन गर्ने,
- हवाई यातायातलाई सुलभ, कम खर्चिलो तथा सहज यातायातको साधनको रूपमा विकास गर्नु, निजी क्षेत्रलाई प्रदेशको हवाई सेवामा आकर्षित गर्नु तथा प्रदेशका विमानस्थलहरू सुरक्षित सञ्चालन गर्ने,
- पर्याप्त स्वास्थ्य पूर्वाधार र दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको अभावले गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने,
- अन्य प्रदेशको तुलनामा यस प्रदेशमा वित्तीय पहुँच न्यून रहेकोले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति वृद्धि गरी वित्तीय साक्षरता, शिक्षा, ज्ञान र वित्तीय समावेशीकरण अभिवृद्धि गर्ने,
- प्रदेशको भौगोलिक विकटताका कारण आवश्यक शिक्षण संस्था र तालिम प्राप्त शिक्षकको अभावले आवश्यक शिक्षण संस्थाको स्थापना गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने,
- स्थानीय साधन, स्रोत, जमिन र समयको उपयोग गरी आयआर्जन हुने उद्यम संचालन गर्ने,
- यसक्षेत्रमा यातायातको ढुवानी महँगो र खर्चिलो भएकोले वस्तु तथा सेवाको अधिक मूल्य पर्न जाने,

(ख) कर्णाली प्रदेशका अवसर

- प्रदेशमा रहेका सुन्दर, रमणीय र ऐतिहासिक ताल (रारा, शे-फोक्सुण्डो, कुभिण्डे, स्यापु, बुलबुले) हरू तथा धार्मिक र सांस्कृतिक महत्वका क्षेत्र (काँक्रेविहार, देउती वज्यै, पञ्चदेवल, पञ्चकोशी ज्वाला) हरूलाई आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गरी आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन प्रवर्द्धनको सम्भावना रहेको,
- ठूला-ठूला नदीनाला, खोला, भरनाहरूबाट आधुनिक प्रविधियुक्त सिँचाई बिस्तार गरी कृषि, उर्जा, सिँचाईलाई प्रभावकारी बनाई उत्पादन र उत्पादकत्वमा उल्लेख्य वृद्धि गर्ने,
- प्रदेश भित्र साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकास र बिस्तार मार्फत खेर गएको श्रम, समय र स्रोतको उपयोग गरी यस क्षेत्रको आर्थिक विकास गर्ने,

- कर्णालीको विविधता, सुन्दरता, मनोरम र ऐतिहासिक स्थलहरूका कारण संस्कृतिको बजारीकरणको अवसर,
- प्राङ्गारिक कृषि क्षेत्रको हिस्सा ठूलो रहेको हुँदा अर्गानिक कृषि उत्पादनको उच्च सम्भावना रहेको,
- यस प्रदेशमा हिमाल, पहाड र भित्री मधेस लगायतका क्षेत्रहरू रहेकोले कृषि तथा पशुपालनमा प्रोत्साहनमुलक कार्यक्रम संचालन गरी (कृषि तथा पशुपालनमा) आधुनिक, व्यावसायिक र विविधीकरण गर्ने,
- कर्णाली तथा भेरी जस्ता ठूला नदी रहेको यस प्रदेशमा जलयातायातको प्रचुर सम्भावना रहेको,
- कर्णाली प्रदेशमा देशकै महत्वपूर्ण कर्णाली, भेरी, हिमा, तिला जस्ता नदिहरू रहेतापनि हालसम्म १३.०२ मेगावाट मात्र जलविद्युत उत्पादन भएकोले थप जलविद्युत उत्पादनको सम्भावना रहेको,
- यस प्रदेशको हिमाली तथा उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा इन्टरनेटको न्यून पहुँच भएकोले इन्टरनेटको बिस्तार गरी आर्थिक गतिविधि बढाउन सकिने सम्भावना रहेको,
- सुर्खेत विमानस्थललाई स्तरोन्नती गरी प्रदेश अन्तर्गतका अन्य सबै जिल्लाहरू (डोल्पा, मुगु, हुम्ला, जुम्ला तथा रुकुम पश्चिम) मा हवाई सेवा नियमित रूपमा सञ्चालन गरी यस क्षेत्रमा पर्यटकीय, आर्थिक र धार्मिक क्रियाकलाप वृद्धि भई आयआर्जन तथा रोजगारी बढाउन सकिने,
- बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच, ज्ञान, शिक्षा र वित्तीय साक्षरतामा भएको सुधारले घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकास हुने क्रम बढ्दो रहेको,
- रैथाने उत्पादनमा जोड दिदै कर्जासँगै सुविधा, शिक्षासँगै ज्ञान र सिपसँगै सेवा बिस्तारको सम्भावना रहेको,

३. कर्णालीका विधि, पद्धति र संस्कृति

कर्णाली प्रदेशको सम्पत्तिको रूपमा यहाँका मौलिक विधि, पद्धति, प्रक्रिया, संस्कार, संस्कृति र प्रविधिलाई लिन सकिन्छ । भौगोलिक विकटता, अशिक्षा, गरिबी, भोकमरी, बेरोजगारी, संचार सुविधा जस्ता बहुआयमिक समस्याका कारण यसक्षेत्रका जनता राज्यको मूलप्रवाहबाट टाढा रहेको देखिन्छ । कर्णाली प्रदेशको आवाज, दुःख, पीडा, समस्यासँगै अवसरहरू संघीय सरकारले सम्बोधन गर्न

नसकेका कारण सम्भावनाको पहिचान, मापन, मूल्यांकन र उपयोग हुन सकेको छैन । मुलुकमा आज तीन तहको सरकार भएपनि कर्णालीका योजना, कार्यक्रम, उद्देश्य र प्राथमिकताहरू महत्वमा परेका देखिदैनन । जैविक विविधता, विद्युत उत्पादन, हावापानी, फलफूल, रैथाने बाली, वन्यजन्तु, जंगली मौरि, जडिबुटी, रातो मासी चामल, कोदो, मकै, फापर, सिमी आदि उत्पादनको दृष्टिकोणले कर्णाली प्रदेश विविधता र धनी प्रदेशको रूपमा चिनिन्छ । धार्मिक, सांस्कृतिक, अध्यात्मिक, सामाजिक र आर्थिक रूपले सबैभन्दा उपयुक्त र भर्जिन यस प्रदेशलाई मान्न सकिन्छ । कर्णालीको भूगोल नेपाली भाषा र संस्कृति उत्पत्तिको थलो भएको हुँदा यहाँ रहेका हुडके नाच, दमाहा नाच, मुगुको देउडा नाच, सांरगे नाच, पैसारु नाच, मरुनी नाच, बिसु सङ्क्रान्ति, असार पन्ध्र, साउने सङ्क्रान्ति, जन्माष्टमी, आश्विन सङ्क्रान्ति, दसैं, भैली, माघे सङ्क्रान्ति, चैते दसैं आदिका साथै स्थानीय देवी देउताका पर्वहरू यस प्रदेशका प्रमुख विधि, पद्धति र संस्कृति हुन् । कर्णाली प्रदेशमा नाता सम्बन्धमा देखिने सामाजिक भाषाका विविधता र आत्मियतका साथै अभिवादन वा ढोगभेटको संस्कारको छुट्टै पहिचानसँगै महत्व रहेको छ । नामकरण, विवाह, व्रतबन्ध, अन्त्येष्टि आदि विभिन्न प्रकारका संस्कारहरू मुलुकका अन्य प्रदेशमा भन्दा पृथक, मौलिक र अनौठा प्रकारका छन् । यिनै विधि, पद्धति र संस्कृति अन्तर्गत यस प्रदेशमा वर्षभरी मनाइने बिसु सङ्क्रान्तिको लुतो फाल्ने, तागा लगाउने र सिस्नाले पोल्ने जस्ता सांस्कृतिक कार्यले पर्वको सुरुवात गरिएको मानिन्छ । साउने सङ्क्रान्तिको छिउबुडी फाल्ने, ओलक लगाउने जस्ता कार्यका साथै मालिका चतुर्दशी र स्थानीय देवी देउताका पूजाआजा पनि उल्लेख्य मानिन्छन् । आश्विन सङ्क्रान्तिलाई घाँसे सङ्क्रान्तिका रूपमा मनाएर गाईको पूजाआजा गर्ने विधि यस प्रदेशको छुट्टै विशेषताका रूपमा रहेको हुँदा कर्णाली प्रदेशमा विधि, पद्धति, संस्कार, भाषा र संस्कृतिको छुट्टै महत्व र भूमिका रहेको छ ।

कर्णाली प्रदेश आर्थिक, सामाजिक, प्रविधि विकास र उत्पादनको दृष्टिकोणबाट पछि परेपनि भाषा, संस्कृति, सम्पदा, सभ्यता र शक्तिको उद्गमस्थल मानिन्छ । खस राजधानी सिंजा, रारा, शे-फोक्सुण्डो, कुभिण्डे, बुलबुले जस्ता सुन्दर ताल, काँक्रेविहार, देउती वज्रै, पञ्चदेवल, पञ्चकोशी ज्वाला क्षेत्र लगायतका धार्मिक, सांस्कृतिक र अध्यात्मिक महत्वका क्षेत्र यहाँ रहेका छन् । यस प्रदेशमा ठूला-ठूला नदीनाला तथा खोला, साना तथा मझौला उद्योग, कच्चा पदार्थको समेत सम्भावना भएकोले



आर्गानिक कृषि, शृंखला पशुपालन, फलफुल लगायतमा आधुनिकीकरण, व्यावसायीकरण र विविधीकरण गर्न सके उत्पादनका शृंखलामा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । कर्णाली, भेरी, हिमा, तिला जस्ता नदीहरूबाट जलविद्युत उत्पादन तथा जलयात्राको प्रचुर सम्भावनाले प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पर्यटकीय आकर्षणको केन्द्र बन्न सक्ने तथा इन्टरनेट पहुँच, सुर्खेत विमानस्थललाई स्तरोन्नतीबाट यस क्षेत्रको आयआर्जन एवं रोजगारी बढ्ने देखिन्छ । यस क्षेत्रका जनतामा वित्तीय शिक्षा, ज्ञान, सिप बढ्न गएमा सर्वसाधारणको पहुँच तथा वित्तीय साक्षरतामा सुधार आई कर्जा बिस्तारसँगै साना तथा मझौला उद्योगको वृद्धिको सम्भावना रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को कुल गार्हस्थ्य उत्पादन रू.५३ खर्ब ८९ अर्ब ३४ करोडमा कर्णाली प्रदेशको योगदान ४.९ प्रतिशत मात्र रहेको छ ।

४. कृषि विकास बैंक लि.

शहरमा भएको पुँजी, प्रविधि, ज्ञान, सीप र कर्जालाई गाउँतह सम्म पुराउने ध्येयका साथ वि.सं.२०२४ साल माघ ७ गते नेपालीका लागि आर्थिक, प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने र राष्ट्रको सन्तुलित आर्थिक विकासमा टेवा पुराउने उद्देश्यका साथ स्थापना भएको बैंक ५७औँ वसन्तमा प्रवेश गरेको छ । बैंकले हिजो लिएका उद्देश्यमा परिष्कृत गर्दै अहिले नाफा सँगै सेवा र सेवा सँगै प्रतिष्ठा अभिवृद्धि गर्ने ध्येय राखेको छ । बैंकले ग्राहकलाई आर्थिक, प्राविधिक, सामाजिक सँगै आधुनिक सेवा तथा सुविधा प्रदान गरी कुशल पहिचान बनाउन सफल भएको छ । राष्ट्रको सन्तुलित विकास, जनताको जिवनस्तरमा सुधार, गरिबी न्यूनिकरण, पूर्वाधार विकास, उत्पादन, रोजगारी श्रृजना, निर्यात, साधन तथा स्रोतको उपयोग लगायतका कार्यमा जोड दिदै जनताको प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषयमा केन्द्रीत भई कृषि विकास बैंक लिमिटेडको स्थापना भएको हो । बैंकले साना किसान विकास कार्यक्रमदेखि जनताको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गर्दै प्रविधियुक्त वाणिज्य बैंकिङ सेवा मार्फत सेवामा विशिष्टिकरण (वाणिज्य बैंकिङ, विकास बैंकिङ र वित्त) गरी राज्यको समेत सहभागितामा विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको छ । बैंकले सतहत्तर वटै जिल्लाका कार्यालयहरूबाट गरिब, विपन्न, अपांग, पिछडिएको क्षेत्र तथा वर्गका लागि आयआर्जन बढाउन र जिवनस्तर उठाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । बैंकले विभिन्न सुधारका कार्यक्रमहरू संचालनमा ल्याई सन् १९८० देखि नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको उदार आर्थिक नीति अनुरूप २०५७ देखि विश्व बैंकको संलग्नतामा सुरु भएको वित्त क्षेत्र सुधार कार्यक्रम

अन्तर्गत (पहिलो, दोस्रो र तेस्रो चरणका) पुनरसंरचना योजना समेत कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको वाणिज्य बैंकको रूपमा कारोबार गरी नाफालाई प्राथमिकता दिदै बैंकिङ बजारमा प्रतिष्पर्धी सेवा तथा सुविधा पुऱ्याउँदै आएको छ । नेपालीलाई उद्यमशील र पेशागत क्षमता अभिवृद्धि गराई उनीहरूको आय आर्जन बढाउन र राष्ट्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा टेवा पुराउदै दिगो, सन्तुलित तथा समावेशी विकासका लागि पुँजी निर्माण एवं परिचालनमा समेत उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको छ ।

बैंकले पुँजी श्रृजनासँगै संकलित पुँजीलाई राज्यको प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रमा परिचालन गरी नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, दातृ निकायबाट समेत विश्वास आर्जन गरेको हुँदा विभिन्न निकायबाट थप कार्यक्रम संचालन गर्न बैंकलाई सहयोगसँगै उत्प्रेरणा प्राप्त भएको छ । बैंकले आफ्नो नियमित कार्यक्रमका साथै नेपाल सरकारको सहयोगमा सञ्चालित विभिन्न समाजमूखी कार्यक्रमहरू: लघुउद्यम विकास तालिम, सामाजिक तथा सामुदायिक कार्यक्रम, लघु वीमा कार्यक्रम, लघु घरेलु तथा साना उद्योग कर्जा कार्यक्रम, युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कार्यक्रम लगायतका कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ । बैंकसँग रहेको श्रोत तथा साधनको उचित सदुपयोग, प्रचार, परिचालन र कुशल व्यवस्थापन गर्दै समयानुसार आफ्ना कर्मचारीलाई लक्षित कार्यक्रम तर्फ परिचालन गरी अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गरेको छ ।

५. कृषि विकास बैंक कर्णाली प्रदेशका नीति, प्रगति र संस्कृति

बैंकको व्यवसाय बढाई अपेक्षाकृत लाभ हासिल गर्न र लगानीकर्तालाई उचित मुनाफा प्रदान गर्ने सन्दर्भमा बैंकले उपलब्ध साधन, स्रोतको प्रभावकारी परिचालनका लागि समयसापेक्ष नीति, विधि, पद्धति र कार्यक्रम तय गर्दै आएको छ । बैंकको संगठनात्मक संरचनालाई समय सापेक्ष पुनरसंरचना गर्दा व्यवसायले माग गरे अनुसारको संरचना, संरचनाले माग गरे बमोजिमको जनशक्ति, जनशक्ति अनुसारको जिम्मेवारी र जिम्मेवारी अनुसार प्रतिस्पर्धात्मक लाभ लिन व्यवसायको आकार, ग्राहक सन्तुष्टि, बजार हिस्सा र मुनाफा बढाउदै लैजाने नीति, विधि र संस्कृति रहेको छ । बैंकमा रहेको जनशक्तिको उचित उपयोग गरी अवसर सृजना गर्न सकेमा कर्मचारीको मनोवल उच्च हुन गई कार्यसम्पादन वृद्धि हुने, उत्पादकत्व अभिवृद्धि हुने र व्यवसायको आकार बढ्न गई संगठनले लिएको लक्ष्य

हासिल हुन जान्छ । बैंकिङ बजारमा सबल, सक्षम एवं प्रतिष्पर्धी बैंक बन्न र साधन, स्रोतको अधिकतम उपयोग मार्फत बैंकले आफ्ना प्रदेश तथा शाखा कार्यालयबाट लक्ष्य अनुसारको प्रगति हासिल गर्न संस्कृति अनुरूप कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ । बैंकको कर्णाली प्रदेश कार्यालयले लक्ष्य अनुसारका कार्यक्रम संचालन गरी देहाय अनुसारको कर्जा तथा निक्षेप तर्फ प्रगति हासिल गरेको छ ।

तालिका नं.१: कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था (असार, २०८०)

रु.लाखमा

क्र.सं.	क्षेत्रगत विवरण	चालु कर्जा	स्थिर कर्जा	प्रतिशतमा
१	कृषि तथा वन सम्बन्धी	६५१८.३९	२७८२.४६	२०.२९
२	माछा पालन सम्बन्धी	३८.९२	२०.००	०.१३
३	खानी सम्बन्धी	१४४.१५	१६४.०९	०.६७
४	कृषि तथा वन तथा पेय पदार्थ उत्पादन सम्बन्धी	५१०.६९	४१२.२६	२.०१
५	गैर खाद्य वस्तु उत्पादन सम्बन्धी	७७८.९९	८३.९०	१.८८
६	निर्माण	०.००	७१९.७७	१.५७
७	विद्युत, ग्याँस र पानी	०.००	४३८.५८	०.९६
८	धातुका उत्पादनहरू, मेसनरी तथा ईलेक्ट्रोनिक औजार तथा जडान	९४.२३	४०.६५	०.२९
९	यातायात भण्डार र संचार	६८.०१	८४२.११	१.९९
१०	थोक तथा खुद्रा बिक्रेता	१४४८२.६९	११९४.२५	३४.१९
११	वित्त, विमा तथा अचल सम्पत्ति	२२९.०७	१११.३३	०.७४
१२	पर्यटन सेवा	१७५५.४९	४९३.८२	४.९१
१३	अन्य सेवाहरू	९५१.५१	३११.२०	२.७५
१४	उपभोग्य कर्जा	५८५९.८८	७०२.८०	१४.३१
१५	अन्य	४३४२.३७	१७५५.३९	१३.३०

तालिका नं.२: निक्षेपको अवस्था (असार, २०८०)

रु.लाखमा

क्र.सं.	निक्षेप शिर्षक	निक्षेप रकम	प्रतिशतमा
१	कल निक्षेप	८६३.०६	१.८९
२	चलती निक्षेप	१३३२६.८७	२९.२४
३	मुद्दति निक्षेपत्र	७५८८.५१	१६.६५
४	मार्जिन निक्षेप	३३७.४३	०.७४
५	बचत निक्षेप	२३४६७.७१	५१.४८



यसरी बैंकले केन्द्रीय बैंकको निर्देशन, बैंकका नीति, नियम र कार्यविधि तथा बजारको माग बमोजिम आफ्ना सेवा तथा सुविधालाई ग्राहकमुखी बनाउदै सेवाको विविधीकरण गर्दै जाने नीति लिएको छ । बैंकिङ बजारमा देखिएका दबाव र प्रभावलाई मध्यनजर राख्दै बैंकले सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग, ग्राहकमैत्री डिजिटल सेवा, न्यून लागतको निक्षेप संकलन, सुरक्षित कर्जा प्रवाह, वित्तीय साक्षरता, बलियो संस्थागत सुशासन, अधिक ग्राहक संख्या, प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र कम्प्लायन्सको पूर्णपालना गरी नामदेखि कामसम्म, कुलोदेखि चुलोसम्म र हिजोदेखि भोलिसम्म प्रतिस्पर्धात्मक

लाभ हासिल गर्ने बैंकका नीति, कार्यक्रम र संस्कृति रहेका छन् ।

६. कर्णाली प्रदेशमा वित्तीय संस्थाको अवस्था

कर्णाली प्रदेश विकास, सम्बन्ध र निकासले पछाडि परेको भएपनि अवसर र सम्भावनाले धेरै अगाडि छ । यस प्रदेशमा वित्तीय संस्थाहरूको कमजोर उपस्थिति रहेको हुँदा आर्थिक गतिविधि, वित्तीय साक्षरता, पहुँच र शिक्षाको कमी रहेको यथार्थ हो । यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थितिलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं.३: कर्णाली प्रदेशका जिल्लागत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अवस्था (असोज, २०८०)

क्र.सं.	जिल्ला	'क' वर्ग	'ख' वर्ग	'ग' वर्ग	जम्मा	जनसंख्या	प्रतिशाखा जनसंख्या
१	रुकुम पश्चिम	२१	२	१	२४	१६६,७४०	६,९४८
२	सल्यान	२५	५	१	३१	२३८,५१५	७,६९४
३	सुर्खेत	५२	१०	१	६३	४१५,१२६	६,५८९
४	दैलेख	२४	१	-	२५	२५२,३१३	१०,०९३
५	जाजरकोट	१३	१	-	१४	१८९,३६०	१३,५२६
६	डोल्पा	१३	-	-	१३	४२,७७४	३,२९०
७	जुम्ला	२२	१	-	२३	११८,३४९	५,१४६
८	कालिकोट	१६	-	-	१६	१४५,२९२	९,०८१
९	मुगु	८	-	-	८	६४,५४९	८,०६९
१०	हुम्ला	९	१	-	१०	५५,३९४	५,५३९
जम्मा		२०३	२१	३	२२७	१,६८८,४१२	७,४३८

यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कुल कर्जामध्ये सबैभन्दा धेरै ८१.८९ प्रतिशत कर्जा सेवा क्षेत्रमा प्रवाह गरेको, शाखा संख्या २२७ पुगेको, कर्जा रकम रु.५९ अर्ब ५० करोड १४ लाख र निक्षेप रकम रु. ६२ अर्ब ५९ करोड २५ लाख रहेको छ । कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रदेशगत हिस्सा तथा क्षेत्रगत योगदानका आधारमा कर्णाली प्रदेशको हिस्सा ४.१ प्रतिशत, कृषि क्षेत्रमा ३०.८ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रमा १३.५ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा ५८.९ प्रतिशत योगदान (कर्णाली प्रदेश, ने.रा.बैंक, २०८०) रहेको छ । यसरी अध्ययन गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको राष्ट्रिय योगदानसँगै यस प्रदेशको समेत योगदान केही उच्च रहन गएको छ ।

७. सारांश

मुलुकमा शासन फेरिदा शासन गर्ने व्यक्ति फेरिए तापनि कर्णालीलाई हेर्ने दृष्टिकोण, प्रवृत्ति, सोच र संस्कारमा अपेक्षाकृत सुधार नभएका कारण कर्णालीको विकासमा परिवर्तन भएको पाइँदैन । कर्णाली प्रदेशको विधि, पद्धति, संस्कार, संस्कृति र प्रवृत्ति जोगाउन सकेमा कर्णालीको साख बच्न गई बहुआयामिक लाभ सबै क्षेत्रमा हुन जान्छ । आर्थिक परिसूचकहरूको दृष्टिकोणले कर्णाली प्रदेशको अवस्था निकै पछाडि परेको सन्दर्भमा यस प्रदेशलाई संरक्षण गर्न र वित्तीय संस्थाका विद्यमान नीति, नियम, कार्यविधि एवं निर्देशन भित्र रही पूँजी, सीप, अनुभव, प्रविधि र ज्ञानलाई प्रदेशमा ल्याउन जरुरी छ । सरकार र केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कर्णाली प्रदेशका केही क्षेत्रहरूमा लगानी गर्न विशेष निर्देशन दिई आय आर्जनका गतिविधि बढाउन सक्नु पर्दछ । कर्णाली क्षेत्र विकास कोषको स्थापना गरी एकघर एक उत्पादन, एक घर एक रोजगार र एक उत्पादन एक निर्यात अभियान थालनी गरी कार्यक्रमको समयबद्ध कार्य तालिका बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ । पर्यटन, पूर्वाधार, उर्जा, कृषि, सेवा क्षेत्रको विकास गर्नको लागि यस क्षेत्रमा रहेको सम्भावनालाई उपयोग गरी स्वर्गको भूमि तथा सुन्दरताको मनोरम स्थल बनाउन वित्तीय संस्थालाई लगानी गर्ने वातावरण प्रदान गर्नु पर्दछ । कृषि विकास बैंक लि.का उद्देश्य, ध्येय र प्राथमिकता आदिले कर्णाली प्रदेशलाई विशेष महत्त्व दिएकोले कर्णालीका विधि, पद्धति र संस्कार एवं बैंकका नीति, रणनीति र संस्कृतिको सदुपयोग गरी यसक्षेत्रले लाभ लिन सक्नु पर्दछ । ■

*लेखक कृषि विकास बैंक लिमिटेड, कर्णाली प्रदेश
कार्यालय, सुर्खेतका निर्देशक हुनुहुन्छ ।*

सन्दर्भ सामग्रीहरू

१. नेपाल राष्ट्र बैंकको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीति ।
२. नेपाल राष्ट्र बैंक (२०८०) बाट "क", "ख" र "ग" वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन ।
३. नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि सार्वजनिक गरेको बजेट तथा कार्यक्रम ।
४. नेपाल राष्ट्र बैंकको आ.व.२०७९/८० को देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिको वार्षिक तथ्यांक ।
५. नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगको पन्ध्रौं पञ्च योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७-२०८०/८१)
६. नेपाल राष्ट्र बैंकको (आर्थिक वर्ष २०८०) प्रादेशिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन (कर्णाली प्रदेश) ।
७. उपाध्याय धनकृष्ण (२०७९), कर्णाली प्रदेशका चाडपर्व, संस्कृति र भाषाका शाब्दिक विशेषता ।
८. टण्डन सुरोज (२०७४), आधुनिक बैकिङ व्यवस्थापन र अर्थव्यवस्था, उत्सव बुक्स प्रकाशन, काठमाडौं ।

ADBL
लकर
सेवा
सुरक्षाको सुनियोजित प्रत्याभूति



**तपाईंको बहुमूल्य सामान घरमा राख्ने भन्न सकिन्न,
ADBL Locker मा राख्ने अवश्य सुरक्षित हुन्छ ।**

तपाईंको बहुमूल्य सामानहरूको सुरक्षा अब हाम्रो जिम्मा

लकर सेवा उपलब्ध शाखाहरू

उपत्यका भित्र:

रामशाहपथ, रत्नपार्क, न्यूरोड, त्रिपुरेश्वर, मंगलबजार,
गौशाला, नयाँ बानेश्वर, जगुघर, कलकी, स्वयम्भू

उपत्यका बाहिर:

बिराटनगर, धरान, पोखरा



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

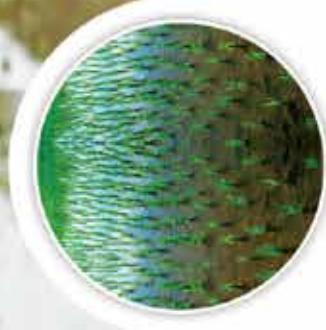
तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL
कृषक बचत खाता



कृषकसँगको नाता कृषि विकास बैंकमा बचत खाता



विस्तृत जानकारीको लागि नजिकको शाखामा सम्पर्क राख्नुहोला ।



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' शर्तको इजाजतप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

SWIFT: ADBLNPKA

धितोपत्र बजारमा उपकरण छनौट र जोखिम एवं लगानीका विविध आयाम



नारायणप्रसाद शर्मा

१. पृष्ठभूमि

धितोपत्र बजारमा दीर्घकालीन अवधिको पुँजी आवश्यकता रहने संगठित संस्था एवं सरकारलाई चाहिने पुँजी प्राप्ति र लगानीकर्ता (व्यक्तिगत तथा संस्थागत) हरूलाई लगानी गर्न अवसर मिल्छ । संगठित संस्थाले सञ्चालन गर्ने कृषि सम्बन्धी गतिविधि, उद्योग तथा व्यापार एवं व्यवसाय संचालन गर्न एवं सरकारका लागि आवश्यक हुने दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन पुँजी सहज तथा कम लागतमा प्राप्त गर्न सक्दछन् । दीर्घकालीन पुँजीको परिचालन गरी अर्थतन्त्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाह गराई प्रतिफललाई धेरै व्यक्तिले उपभोग गर्न पाउने अवसरको सिर्जना गर्नु नै धितोपत्र बजारको मूल उद्देश्य रहने हुँदा पुँजी परिचालनको संयन्त्रको रूपमा कार्य गरी देशको आर्थिक विकासमा अपरिहार्य भूमिका खेल्दछ । देशको विकास निर्माणमा सरकारलाई चाहिने दीर्घकालीन पुँजी एवं औद्योगिकीकरण तथा पूर्वाधार विकासका लागि आवश्यक हुने ठूलो आकारको पुँजी प्राप्त गर्नका लागि यस बजारको भूमिका रहन्छ । त्यसैगरी दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन पुँजी न्यून लागतमा यस बजारमार्फत प्राप्त गर्न सकिने हुँदा ठूलो आकारको पुँजी आवश्यक हुने योजनाहरू समेत बनाउन सकिन्छ भने देशको वित्तीय बजारको अभिन्न अंगको रूपमा रहने हुँदा यसले समग्र बजारको सन्तुलित एवं एकीकृत विकास हुन सहयोग पुग्दछ ।

धितोपत्र बजारको सुरुवात सन् १९०२ मा नेदरल्याण्डको स्टक एक्सचेन्जमा सर्वप्रथम डच इष्ट इण्डिया कम्पनीको सेयर कारोबार भएबाट अगाडि बढेको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा वि.सं. १९९४ मा विराटनगर जुट मिल्स र नेपाल बैंक लिमिटेडले सर्वसाधारणलाई सेयर बिक्री गरे सँगै यसको थालनी भएको र सेयर कारोबारको संस्थागत सुरुवात भने वि.सं. २०३३ मा सेक्युरिटी खरिद बिक्री केन्द्रको स्थापना भए सँगै अगाडि बढेको देखिन्छ । साथै वि.सं. २०४९ मा धितोपत्र कारोबार ऐन, २०४० मा संशोधन गरी धितोपत्र बजारका लगानीकर्ताको हित संरक्षण तथा बजार विकास तथा सुधार र नियमन एवं सुपरीवेक्षण गर्ने गरी यस क्षेत्रको नियमन निकायको रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड(बोर्ड) को स्थापना गरेको देखिन्छ । साथै यस बजारलाई थप व्यवस्थित तथा प्रभावकारी बनाउका लागि धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी गरी उक्त ऐन अन्तर्गत व्यवस्था, नियमन तथा संचालनमा रहेको अवस्था रहेको छ ।

नेपालमा धितोपत्र बजार(सेयर बजार) सम्बन्धमा शहर देखि ग्रामीण बस्तीहरूमा समेत यस बजार प्रति चासो र जिज्ञासा राख्ने ठुलै जमात फेला पर्न थालेको छ । विशेषतः कोभिड १९ को प्रभावको विस्तार सँगै नेपाल सरकार बाट गरिएको लकडाउनले लगानीका अन्य क्षेत्रमा प्रभाव पर्दा यस क्षेत्रमा नवप्रवेशी लगानीकर्ताको संख्या हवातै बढेको देखिन्छ । कुनै कम्पनीले पुँजी आवश्यक पुरा गर्न निष्काशन गरेको सार्वजनिक निष्काशन अर्थात प्राथमिक बजारमा होस वा सूचीकृत कम्पनीहरूको कारोबार हुने धितोपत्रको दोस्रो बजार होस दुवै बजारमा नवप्रवेशी लगानीकर्ताहरूको संख्या निरन्तर बढेको तथ्यांकहरूले देखाउँदछ । धितोपत्र बजार प्राविधिक प्रकृतिको बजार भएको हुँदा नवप्रवेशी लगानीकर्ताहरूले यस बजारका सम्बन्धमा पर्याप्त ज्ञान लिई लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनुपर्ने हुन्छ । उपर्युक्तानुसारको पृष्ठभूमिमा नवप्रवेशी लगानीकर्ताहरूलाई धितोपत्र बजार सम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्ने उद्देश्यले धितोपत्र बजारका लगानीकर्ताहरूले अपनाउनुपर्ने सजगता तथा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. धितोपत्र बजारको विद्यमान अवस्था

धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा आस्वा तथा सि-आस्वा प्रणाली सफल कार्यान्वयन गरी मेरो सेयर एप्लिकेशनमार्फत देश विदेशबाट सेयर आवेदन गर्न सक्ने व्यवस्था हुँदा एकै सावर्जनिक निष्काशनमा २७ लाख भन्दा बढी व्यक्तिले आवेदन

दिएका छन् । त्यसैगरी धितोपत्रको दोस्रो बजारमा नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. ले २०७५ कात्तिक देखि नट्स प्रणाली सञ्चालनमा ल्याए पश्चात अनलाइन युजरनेम तथा पासवर्ड लिइ सहज रूपमा कारोबार गर्न सक्ने वातावरण बन्दा १९ लाख भन्दा बढी लगानीकर्ताहरू धितोपत्र बजारमा आबद्ध भएको अवस्था छ । धितोपत्र बजारको विद्यमान अवस्थालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

क) लगानीकर्ता सहभागिताको अवस्था

धितोपत्रको प्राथमिक बजार तथा दोस्रो बजारमा नवप्रवेशी लगानीकर्ताको उपस्थिति उल्लेख्य मात्रामा बढेको छ । धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा आस्वा प्रणाली र धितोपत्रको दोस्रो बजारमा स्वचालित कारोबार प्रणाली संचालनमा ल्याएपश्चात यसमा लगानीकर्ताहरूको उपस्थिति बढेको देखिन्छ ।

प्राथमिक बजारमा लगानीकर्ताको सहभागिता हेर्दा आ.व. २०७९/८० को अन्त्यसम्ममा धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताको सहभागितामा वृद्धि भएको देखिन्छ । सिडिएस एण्ड क्लियरिंग लि. ले प्रकाशन गरेको तथ्यांक अनुसार २०८० असार मसान्तको अन्त्यसम्ममा हितग्राही खाता (डिम्याट खाता) खोल्ने लगानीकर्ताको संख्या ५८ लाख २३ हजार पुगेको देखिन्छ, जुन कुल जनसंख्याको करिब १९.९५ प्रतिशत रहेको थियो । सो पश्चात समेत लगानीकर्ताहरूले हितग्राही खाता खोल्ने क्रम निरन्तर रहेको देखिन्छ, २०८० पुस २० सम्मको तथ्यांक हेर्दा डिम्याट खाताको संख्या ६० लाख ६३ हजार ८ सय पुगेको देखिन्छ । यसैगरी मेरो सेयर खाताको संख्या २०८० असार मसान्तसम्म ४८ लाख २६ हजार रहेकोमा २०८० पुस २० सम्म उक्त संख्या ५१ लाख १६ हजार पुगेको छ, जसमध्ये ३६ लाख १५ हजार खाता सक्रिय रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा नवप्रवेशी लगानीकर्ता बढेको तथ्यांकले देखाउँदछ ।

डिम्याट खाताको आधारमा लगानीकर्ताको सहभागिताको स्थितिलाई हेर्दा आ.व. २०७९/८० मा सबैभन्दा बढी(३८.१ प्रतिशत) लगानीकर्ता बागमती प्रदेशमा र सबैभन्दा कम (२.३ प्रतिशत) कर्णाली प्रदेशमा रहेको देखिन्छ । कर्णाली प्रदेशमा १ लाख ३४ हजार डिम्याट खाता रहेको देखिएको छ भने बागमती प्रदेशमा २२ लाखभन्दा बढीको संख्यामा डिम्याट खाता रहेको छ । यस्तै लिंगको आधारमा सर्वसाधारणको जनसांख्यिक स्थिति हेर्दा आ.व. २०७९/८० मा कुल डिम्याट खातामा पुरुषको उपस्थिति ५७.३ प्रतिशत, महिलाको ४२.५ प्रतिशत रहेको छ भने बाँकीमा अन्य र संस्थागत लगानीकर्ता रहेको देखिन्छ ।

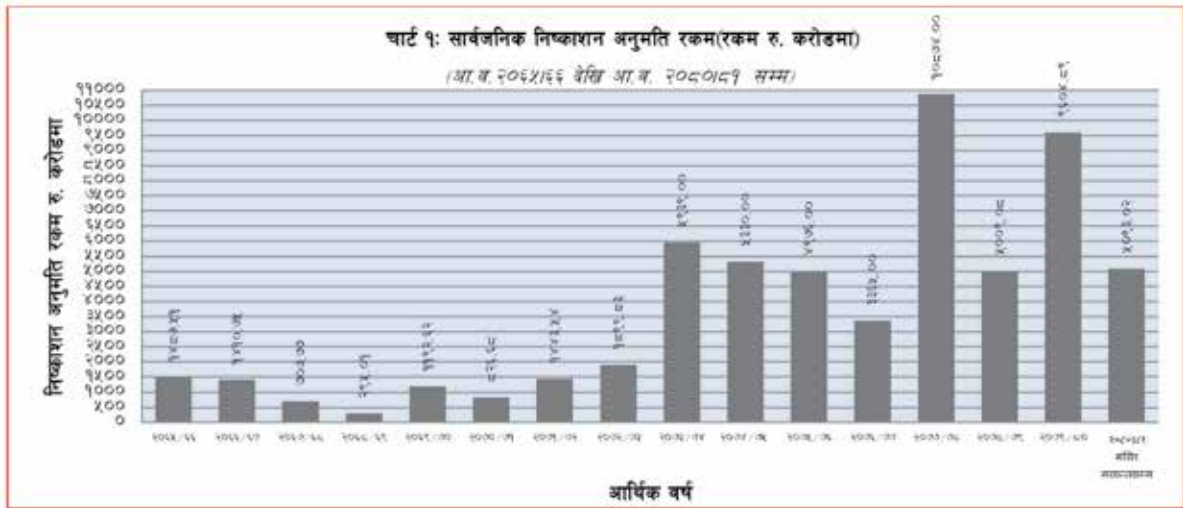
ख) प्राथमिक बजार र यसको अवस्था

कुनै पनि पब्लिक कम्पनी वा संगठित सस्थालाई आवश्यक हुने पुँजी सर्वसाधारणलाई सार्वजनिक रूपमा धितोपत्र निष्काशन गरी सहज र कम लागतमा प्राप्ति गर्न प्राथमिक बजारको भूमिका रहन्छ । संगठित संस्थाहरूलाई आफ्नो व्यवसाय विस्तार गर्न आवश्यक रहने पुँजी प्राप्त गर्न विविध किसिमका धितोपत्र उपकरणहरूमार्फत सर्वसाधारणहरूमा छरिएर रहेको रकम संकलन गरिन्छ ।

प्राथमिक बजारको प्रमुख परिसूचक सार्वजनिक निष्काशन हो । जसमा प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्काशन, हकप्रद निष्काशन, धितोपत्रको थप सार्वजनिक निष्काशन, ऋणपत्र निष्काशन र सामूहिक लगानी योजनाका एकाइको निष्काशन पर्दछन । उक्त प्रकारका निष्काशनका लागि कम्पनीहरूले धितोपत्रको अंकित मूल्यमा, प्रिमियम निष्काशनमा धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन नियमावली, २०७३ को नियम ४२ मा धितोपत्रको मूल्य सम्बन्धमा धितोपत्रको अंकित मूल्य सेयरको हकमा प्रति एकाइ सय रुपैयाँ, डिवेञ्चरको हकमा प्रति एकाइ एक हजार रुपैयाँ र सामूहिक लगानी योजना वा एकांक अर्न्तगतको धितोपत्रको हकमा प्रति एकाइ दश रुपैयाँ हुने व्यवस्था गरिएको छ । पछिल्लो समय नवप्रवेशी लगानीकर्ताहरूको पहिलो रोजाईमा प्राथमिक बजारमा रहेको केही कम्पनीहरूमा गरेको आवेदनको अवस्थाले जनाउँदछ । वि.स. २०७८ साल माघ महिनामा कुनै एक लघुवित्त कम्पनीले सर्वसाधारणलाई लक्षित गरी जम्मा रु.५ करोड २२ लाख सेयर निष्काशनका लागि आवेदन माग गर्दा रु.३ अर्ब ३१ करोड भन्दा रकम बराबर अर्थात ६७ गुणा भन्दा बढी रकमको हाल सम्मकै उच्च २७,०९,८५५ जनाले आवेदन गरेको तथ्यांकले देखाउँदछ । त्यसैगरी हालै रु.९ करोड ७५ लाखको सार्वजनिक निष्काशन भएको लघुवित्त कम्पनीको निष्काशनमा रु.२ अर्ब १८ करोड ८७ लाख १० हजार रकम बराबरको १९ लाख ८० हजार ९ सय आवेदन गरेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा नेपालमा धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा गरिने प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्काशन, धितोपत्रको थप सार्वजनिक निष्काशन र हकप्रद सेयर निष्काशनमा लगानीकर्ताहरूको सहभागिता ठूलो रहेको देखिन्छ ।



प्राथमिक बजारमा निष्काशन स्वीकृतिको पछिल्लो पाँच वर्षको अवस्थालाई हेर्दा धितोपत्र बजारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रभुत्व कम हुँदै अन्य क्षेत्रका कम्पनीहरूको आर्कषण बढेको देखिन्छ । केही वर्ष यता जलविद्युत क्षेत्र, पर्यटन क्षेत्रका कम्पनी, सिमेन्ट कम्पनी, लगानी कम्पनीहरू समेत यस बजार मार्फत पुँजी परिचालनमा सहभागी भएको देखिन्छ । विगत १५ वर्षको सार्वजनिक निष्काशन अनुमतिको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा आ.व. २०७७/७८ मा कूल ६१ वटा संस्थालाई रु.१ खर्ब ८ अर्ब ७४ करोड रकम बराबरको, जुन हालसम्म कै उच्च रकम निष्काशन अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ । आ.व. २०७९/८० को अन्त्य सम्ममा रु. ९६ अर्ब ४ करोड रकम बराबरको सार्वजनिक निष्काशन अनुमति प्रदान गरिएको देखिन्छ भने आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्म रु. ५० अर्ब ९३ करोड रकम बराबरको सार्वजनिक निष्काशन अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ । विगत १५ वर्षको सार्वजनिक निष्काशन अनुमति रकम सम्बन्धी विवरणलाई चार्ट १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।



स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्डको वार्षिक प्रतिवेदन

ग) धितोपत्रको दोस्रो बजार र यसको अवस्था

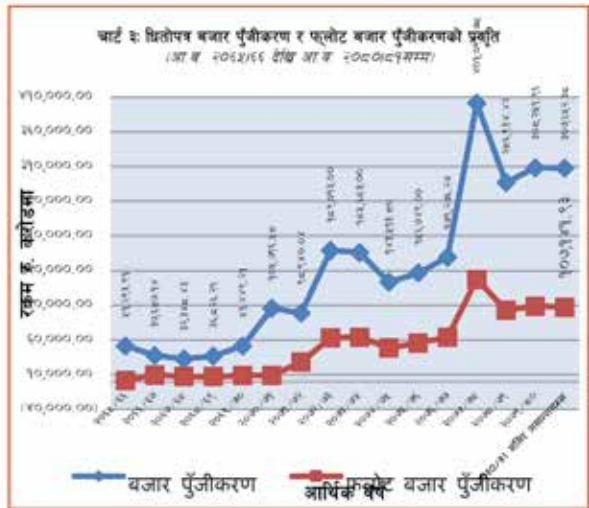
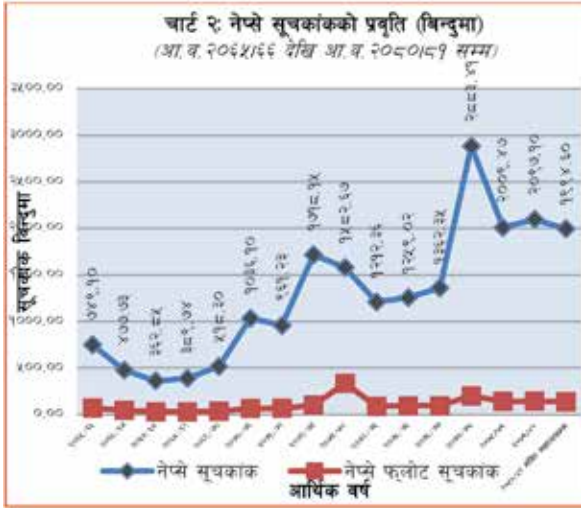
धितोपत्रको दोस्रो बजारमा प्राथमिक बजारमार्फत संगठित संस्थाले जारी गरेका धितोपत्र खरिद वा बिक्री गर्न सकिन्छ, यस बजारमा धितोपत्र खरिद बिक्री गर्न लगानीकर्ताहरूले बोर्डबाट अनुमतिपत्र प्राप्त धितोपत्र दलाल व्यवसायी मार्फत मात्र कारोबार गर्न सक्दछन् । हाल नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड(नेप्से) ले धितोपत्रको दोस्रो बजार संचालन गर्दै आएको छ । नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडको तथ्यांक अनुसार आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्म धितोपत्रको दोस्रो बजारमा ३४ लाख ४१ हजार भन्दा बढी लगानीकर्ताहरूले कारोबार गरेको देखिन्छ । उक्त लि. ले नट्स प्रणाली ल्याए सँगै अनलाईन मार्फत कारोबार गर्ने संख्या १९ लाख १९ हजार भन्दा बढी रहेको छ ।

तथ्यांगत अवस्था हेर्दा आ.व. २०७९/८० को अन्त्यमा नेप्से सूचकांक २०९७.१० बिन्दु कायम भएको छ, गत आ.व को अन्त्यमा २००९.४७ बिन्दु रहेको थियो । त्यसैगरी नेप्से फ्लोट सूचकांक १४४.९७ बिन्दु पुगेको थियो । उक्त आ.व.को अन्त्यमा धितोपत्रको बजार पुँजीकरण रु.३० खर्ब ८२ अर्ब रहेको थियो, जुन गत वर्ष रु. २८ खर्ब ६९ अर्ब रहेको थियो । त्यस्तै सर्वसाधारणलाई जारी गरिएको धितोपत्रको आधारमा गणना गरिने फ्लोट बजार पुँजीकरण रु. १० खर्ब ८८ अर्ब कायम भएको थियो, जुन गत आ.व. को अन्त्यमा रु. १० खर्ब ३१ अर्ब रहेको थियो । आ.व. २०७९/८० को अन्त्यमा रु.४ खर्ब ६७ अर्ब १२ करोड ६९ लाख रुपैयाँ बराबरको धितोपत्र कारोबार भएको देखिन्छ । नेप्सेमा सूचीकृत क्षेत्रगत रूपमा रहेका कम्पनीहरूको समूहगत कारोबारतर्फ हेर्दा त्यस वर्ष होटल तथा पर्यटन क्षेत्रका कम्पनीको सेयरको कारोबारमा ८६.८९ प्रतिशतले वृद्धि भएको र अन्य क्षेत्रका कम्पनीहरूको सेयरको कारोबारमा कमी आएको देखिन्छ ।

आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्मको बजारको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्मको दोस्रो बजारको अवस्थालाई हेर्दा धितोपत्र कारोबार रकममा गत आ.व. को सोही अवधिको तुलनामा सामान्य

वृद्धि आई रु. १ खर्ब ५९ अर्ब ७० करोड रकम बराबरको कारोबार भएको देखिन्छ भने दैनिक औसत कारोबार रकममा सोही अवधिमा करिब १०.४९ प्रतिशतको वृद्धि आई रु. १ अर्ब ७३ करोड ५९ लाख रकम बराबरको दैनिक कारोबार भएको देखिन्छ । सोही अवधिमा बजार पुँजीकरण तर्फ रु.३० खर्ब ७६ अर्ब ५२ करोड पुगेको छ भने फ्लोट बजार पुँजीकरण रु.१० खर्ब ७ अर्ब १४ करोड पुगेको अवस्था छ । साथै कारोबार संख्यामा गत आ.व. को तुलनामा ६५.०४ प्रतिशतले वृद्धि भई ४७ लाख २३ हजार ५ सय ६२ पुगेको छ । आ.व. २०७९/८० को मंसिर मसान्तसम्म नेप्से सूचकांक १९९४.६० बिन्दु पुगेको छ भने, फ्लोट सूचकांक १३७.५४ बिन्दु पुगेको छ ।

विगत १५ वर्षको धितोपत्रको दोस्रो बजारको अवस्थालाई देहाय अनुरूप चार्ट २ र चार्ट ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।



स्रोत: नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. को वार्षिक प्रतिवेदन ।

४. धितोपत्र उपकरण छनौट र यसमा निहित जोखिम

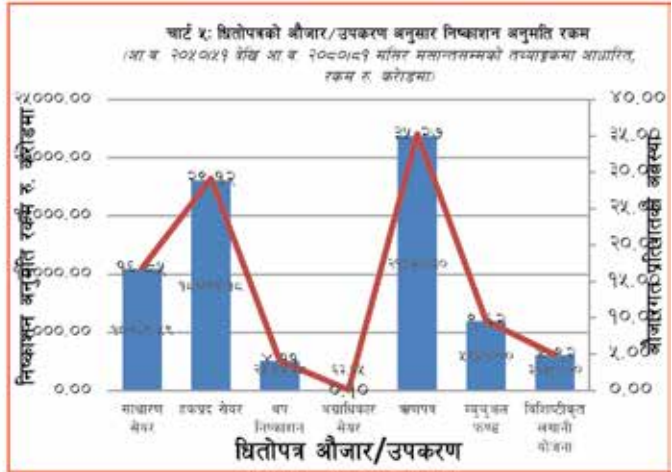
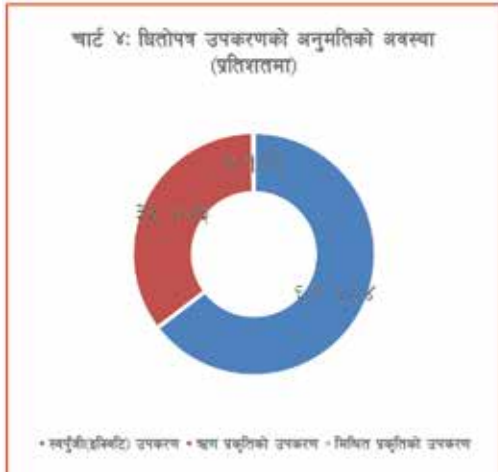
धितोपत्र बजारमा अधिक जोखिम तथा न्यून जोखिम स्तरका धितोपत्र उपकरण कारोबारका लागि उपलब्ध हुने हुँदा लगानीकर्ताहरूले कारोबारका लागि धितोपत्र उपकरण छनौटमा विशेष ख्याल गर्नुपर्दछ । धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(च) मा संगठित संस्थाले जारी गरेको सेयर, स्टक, बण्ड, डिभेञ्चर, डिभेञ्चर स्टक वा सामूहिक लगानी योजना सम्बन्धी प्रमाणपत्र वा नेपाल सरकारले जारी गरेको वा नेपाल सरकारको जमानतमा संगठित संस्थाले जारी गरेको ऋणपत्र, बचतपत्र वा बण्ड सम्फनु पर्छ र सो शब्दले धितोपत्र बजार मार्फत कारोबार हुन सक्ने वा हस्तान्तरण हुन सक्ने भनी बोर्डले तोकिदिएको अन्य धितोपत्र वा त्यस्तो धितोपत्र खरिद, बिक्री वा विनिमय गर्न सक्ने अधिकारपत्र समेतलाई धितोपत्र भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

नेपालमा लगानीकर्ताहरूले धितोपत्र उपकरण छनौट तथा यसमा निहित रहने जोखिमको विषयमा ध्यान कम्पै दिएको देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा स्वामित्व पुँजी हुने उपकरण अर्थात कम्पनीमा स्वामित्व हुने किसिमको स्वपुँजी(इक्विटि उपकरण) जस्तै : साधारण सेयर, हकप्रद सेयर, बोनस सेयर, सामूहिक लगानी योजनाका एकाइ , विशिष्टीकृत लगानी योजना एकाइ रहने गर्दछन । स्वपुँजी प्रकृतिको उपकरणमा लगानीकर्ताहरूलाई स्वामित्वको अधिकार प्राप्त हुनुका साथै उचित आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्म करिब ६४ प्रतिशत भन्दा बढी यस्तो उपकरणको निष्काशन अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी कम्पनीले ऋण पुँजी हुने औजार अर्थात कम्पनीलाई ऋणको रूपमा उपलब्ध हुने प्रकारको जस्तै: ऋणपत्र रहन्छन । नेपालमा विशेषगरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थागत ऋणपत्र र नेपाल सरकारले सरकारी ऋणपत्र निष्काशन गर्दछन् । यी दुई प्रकृतिको अलावा स्वामित्व रहने र ऋण पुँजी दुवैको प्रकृति बोकेको मिश्रित प्रकृतिको उपकरण जस्तै : अग्राधिकार सेयर, परिवर्तनशील ऋणपत्र उपलब्ध हुन्छन ।

धितोपत्रको औजारगत निष्काशन अनुमतिको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा कूल स्वीकृत धितोपत्रको औजार मध्ये क्रमशः ऋणपत्रको निष्काशन अनुमति ३५.२७ प्रतिशत, हकप्रद सेयर २९.१२ प्रतिशत, साधारण सेयर १६.८५ प्रतिशत,



म्युचुअल फण्डको योजना ९.६२ प्रतिशत र धितोपत्रको थप निष्काशन ४.११ प्रतिशत अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ । साथै विशिष्टीकृत लगानी योजना ४.९२ प्रतिशत स्वीकृति प्रदान गरेको देखिन्छ । नेपालमा सार्वजनिक निष्काशन अनुमति प्रदान गरिएका मध्ये ठूलो हिस्सा ऋणपत्रको भएतापनि ऋणपत्र खरिद गर्ने व्यक्तिगत लगानीकर्ताको संख्या रहेको र अधिकांश लगानीकर्ताले साधारण सेयर खरिद गर्ने गरेको देखिन्छ । यसबाट अधिकांश लगानीकर्ताहरूले धितोपत्र उपकरण छनौटमा ध्यान दिएको देखिदैन । लगानीकर्ताले धितोपत्र उपकरण छनौटमा विशेष सावधानी अपनाउनुपर्ने देखिन्छ । धितोपत्रको उपकरण अनुसार अनुमतिको अवस्थालाई चार्ट ४ र चार्ट ५ मा देखाइएको छ ।



स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्डको वार्षिक प्रतिवेदन

धितोपत्र उपकरणमा रहने जोखिमस्तर सम्बन्धमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- **साधारण सेयर:** धितोपत्र औजार नेपालमा साधारण सेयर उपकरण मध्ये अधिक जोखिम यस उपकरणमा निहित रहन्छ । लगानी गरिएको कम्पनी नोकसानमा गएमा साधारण सेयरधनीहरूले कुनै लाभ प्राप्त नगर्ने र कतिपय अवस्थामा आफ्नो लगानी रकम समेत डुब्ने सम्भावना रहन्छ । साधारण सेयरमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूलाई आफ्नो लगानीको अनुपात अनुसार सम्बन्धित कम्पनीको स्वामित्व प्राप्त हुन्छ । कम्पनीको स्वामीको हैसियतले साधारण सेयरधनीहरूले बढी जोखिम उठाउनु पर्दछ । कम्पनीको कार्य सम्पादन लगायतका विषयहरूलाई विश्लेषण गरी साधारण सेयरमा लगानी गरेमा उच्च लाभ प्राप्त हुने भएता पनि यसमा गरिने लगानीमा उच्च जोखिम समेत हुने गर्दछ ।
- **अग्राधिकार सेयर:** संगठित संस्था वा कम्पनीले वितरण गर्ने लाभांश सम्बन्धमा साधारण सेयरधनी भन्दा अग्राधिकार सेयरधनीको अग्राधिकार हुने हुनाले नै यसलाई अग्राधिकार सेयर भनिएको हो । साधारण सेयरको तुलनामा कम जोखिम अग्राधिकार सेयरधनीलाई कम्पनी खारेजीमा जाने भएमा आफ्नो लगानी र सञ्चित लाभांश प्राप्त गर्ने अधिकार साधारण सेयर धनी भन्दा अगाडि हुन्छ । अग्राधिकार सेयरधनीहरूले आफ्नो हकहित सँग सम्बन्धित विषयमा छलफल हुने अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा कम्पनीको वार्षिक साधारणसभामा भाग लिन पाउँदैनन् । तर अग्राधिकार सेयरधनीलाई बोनस सेयर तथा हकप्रद सेयरको फाइदा भने प्राप्त हुदैन ।
- **ऋणपत्र:** साधारण सेयर र अग्राधिकार सेयरको तुलनामा यी उपकरणमा गरिने लगानीमा कम जोखिम रहने गर्दछ । धितोपत्र निष्काशन तथा बाँडफाँट निर्देशिका, २०७४ को दफा ९ उपदफा ७ मा संगठित संस्थाले ऋणपत्र जारी गर्दा जारी रकमको कम्तीमा चालिस प्रतिशत ऋणपत्र प्राकृतिक व्यक्तिलाई बिक्री वितरण गर्नको लागि छुट्टयाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । नेपालमा व्यक्तिगत लगानीकर्ताहरूले न्यून मात्रामा मात्र ऋणपत्रमा लगानी गरेको देखिन्छ । ऋणपत्र लगानी गर्ने लगानीकर्ताले सो ऋणपत्र जारी गर्ने संस्थाबाट निश्चित समय पश्चात सावै तथा आवधिक ब्याज भुक्तानीहरू प्राप्त गर्दछन् । यस्ता ऋण उपकरणहरूले ब्याज दर तिर्छन् र एक निश्चित मितिमा फिर्ता वा फिर्ता योग्य हुन्छन् । तोकिएको दर र समयमा साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गर्ने शर्तमा संगठित संस्था वा कम्पनीद्वारा

जारी गरिएको धितोपत्रलाई संस्थागत ऋणपत्र भनिन्छ । यसको अंकित मूल्य साधारणतया रु.१,०००- हुन्छ । ऋणपत्रका सेयरधनीलाई कम्पनीको वार्षिक साधारणसभामा सहभागी हुने अवसर तथा मतदान गर्ने अधिकार प्राप्त हुँदैन । त्यसैगरी सरकारले सार्वजनिकरूपमा जारी गरेका धितोपत्रलाई सरकारी धितोपत्र/ऋणपत्र भनिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा यस्ता धितोपत्र नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गर्दछ । सरकारले घाटा बजेट पुरा गर्न, साधारण खर्च तथा विकास खर्च जुटाउन समय समयमा पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरेर सरकारी धितोपत्र निष्काशन गर्छ । सरकारी धितोपत्रमा लगानीमा न्यून जोखिम रहने तथा प्रतिफल समेत न्यून प्राप्त हुन्छ । सरकारी धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताको संख्या नगन्य रहेको देखिन्छ ।

- **सामूहिक लगानी योजना:** सामूहिक लगानी कोषले लगानीकर्ताहरूको रकम संकलन गर्नका लागि संकलन गरिने रकम के-कस्तो धितोपत्र औजारहरूका लगानी गर्ने, कुन क्षेत्रमा लगानी गर्ने, लगानी गर्दाको जोखिम के कस्तो हुन्छ, आदि जस्ता विवरणहरू समावेश गरी तयार गरेको कार्यक्रमको खाकालाई योजना (स्किम) भनिन्छ । यस्तो योजना सञ्चालन गर्न नेपाल धितोपत्र बोर्डबाट अनुमति लिनु पर्छ । सामूहिक लगानी योजनामा गरिने लगानीलाई साधारण सेयरमा गरिने लगानी भन्दा सुरक्षित मानिन्छ । आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्म बोर्डले रु.५९ अर्ब ६० करोड रकम बराबरको सामूहिक लगानी योजनालाई निष्काशन अनुमति दिएको देखिन्छ ।
- **विशिष्टीकृत लगानी योजना:** नयाँ सोच र व्यवसायमा पुँजी एवं व्यावसायिक ज्ञान प्राप्त गरी धितोबिना साना तथा मझौला व्यवसायी तथा व्यावसायिक योजना भई सुरुवाती पुँजी आवश्यक हुने नयाँ स्टार्टअप तथा नयाँ व्यवसायहरू शुरुवात गर्न स्वदेशी तथा वैदेशिक वैकल्पिक लगानीका भेञ्चर क्यापिटल, इक्विटी फण्ड, हेज फण्ड मार्फत अर्थतन्त्रमा लगानीको नयाँ स्रोतको व्यवस्था सहयोग पुगोस् भन्ने हेतुले विशिष्टीकृत लगानी कोष नियमावली, २०७५ लागू गरेको देखिन्छ । विशिष्टीकृत लगानी योजनाहरूले गर्ने लगानीमा जोखिम बढी हुने सन्दर्भमा नियमावलीमा एकाइधनीहरूको संख्या दुई सय भन्दा बढी नहुने, प्रतिफलको रूपमा नगद लाभांश मात्र दिन सक्ने र योग्य लगानीकर्ताहरूले मात्र कम्तिमा पचाल लाख रुपैयाँको एकाइ खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । आ.व. २०८०/८१ को मंसिर मसान्तसम्म बोर्डले रु.३० अर्ब ५० करोड रकम बराबरको कोष गर्दा गरेको देखिन्छ ।

५. धितोपत्र बजारका लगानीकर्ताले ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू

धितोपत्र बजारमा नयाँ लगानीकर्ताहरूको प्रवेश बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा गरिने लगानीमा उच्च प्रतिफलका साथै उच्च जोखिम समेत रहने गर्दछ । धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा गरिएको लगानी दोस्रो बजारमा हुने कारोबारमा समेत निहित रहने हुँदा लगानीकर्ताहरूले धितोपत्र बजार प्रवेशलाई सामान्यरूपमा लिनुहुँदैन । धितोपत्र बजारका विविध पक्षका सम्बन्धमा शिक्षा तथा ज्ञान लिई यस बजारमा प्रवेश गर्नुपर्दछ । धितोपत्र बजारका लगानीकर्ताहरूले ध्यान दिनुपर्ने विविध आयामहरूलाई देहाय अनुरूप प्रस्तुत गरिएको छ ।

- क) **सुदृढ वित्तीय योजना बनाउने:** धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताहरूले आफूसँग उपलब्ध वित्तीय स्रोत एवं आफ्नो वित्तीय क्षमताको मूल्यांकन गरी लगानी गर्नका लागि उचित वित्तीय योजना बनाउनुपर्दछ । यसमा लगानीकर्ताको वित्तीय स्वस्थता असागर नपर्नुका साथ बजारमा निरन्तर लगानी गर्न सक्ने वातावरण बन्दछ । लगानीकर्ताले आफूसँग रहेको रकम मध्ये धितोपत्र बजारमा कति रकम प्रयोग गर्न सकिन्छ यसले गरी कति धितोपत्र खरिद गर्न सक्छु भनी सुदृढ योजना बनाउन आवश्यक हुन्छ । सुदृढ वित्तीय योजना सकेमा मात्र समय समयमा धितोपत्र बजारमा आउने उतारचढावले लगानीकर्तालाई ठूलो असर गर्दैन । साथै लगानीकर्ताले आफैलाई राम्रोसँग बुझी: के म संवेदनशील निर्णयकर्ता हुँ ? के म नियमित लगानी गर्न तयार छु ? केही गरी मैले किनेको कम्पनीको सेयर मूल्य घटयो वा रकम गुमाए भने त्यसले दैनिक जीवनयापनमा समस्या त पर्दैन? कतै बजारमा रकम गुम्यो भने मेरो जीवनका अन्य महत्वपूर्ण कार्यहरूमा अवरोध त गर्दैन? भन्ने जस्ता विषयहरू वित्तीय योजनामा समेटनुपर्दछ ।
- ख) **धितोपत्र बजार सम्बन्धी आवश्यक शिक्षा तथा तथा ज्ञान लिने :** धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूका लागि धितोपत्र बजार सम्बन्धी शिक्षा तथा ज्ञान अत्यावश्यक रहन्छ । छोटो समयमा नै ठूलो संख्यामा लगानीकर्ताहरूको प्रवेश हेर्दा लगानीकर्ताहरूले यस सम्बन्ध आवश्यक ज्ञान तथा शिक्षा लिई प्रवेश गरेको अवस्था रहेको देखिँदैन । धितोपत्र बजारमा प्रवेश गर्नुअघि बजारसम्बन्धी प्रकाशनहरूको संकलन गर्ने सोको अध्ययन तथा जानकारी लिई



बजार प्रवेश गर्नुपर्दछ । धितोपत्र बजार सम्बन्धी आधिकारिक जानकारी तथा सूचन नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि., सिडिएस एण्ड क्लियरिंग लि. लगायतका निकायका प्रकाशन, यस क्षेत्रका विज्ञले प्रकाशन गर्ने पुस्तक, लेख तथा रचना, आदि बाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । साथै उल्लिखित निकायहरूले विभिन्न संस्थासँगको समन्वयमा संचालन गर्ने लगानीकर्ता शिक्षा तथा जनचेतना कार्यक्रमबाट समेत बजार सम्बन्धी ज्ञान अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी सूचीकृत कम्पनीले कानूनमा तोकिए बमोजिम प्रकाशन गर्ने वार्षिक प्रतिवेदन, त्रैमासिक प्रतिवेदन र मूल्य संवेदनशील सूचनासमेत जानकारीमा राख्नुपर्दछ । त्यसैगरी धितोपत्र बजामा लगानी गर्दा आधारभूत विश्लेषण तथा प्राविधिक विश्लेषण सम्बन्धी ज्ञान लिनुपर्दछ जसबाट मात्र धितोपत्र बजारमा विवेकशील लगानीकर्ता बन्न सकिन्छ । लगानीकर्ताले निरन्तररूपमा बजारको जानकारी लिने नियमन निकाय, धितोपत्र बजार तथा बजार सहभागीहरूको वेबसाईटमा गई सूचना लिनुपर्दछ ।

- ग) धितोपत्र उपकरण तथा कम्पनी छनौटमा ध्यान दिने : धितोपत्र बजारमा विभिन्न प्रकृतिका धितोपत्र उपकरणमा लगानी गर्न सकिने अवसर रहने हुँदा आफूले लगानी गर्न लागेको धितोपत्र कुन प्रकारको हो (जस्तै: संस्थापक सेयर, साधारण सेयर अग्राधिकार सेयर, ऋणपत्र, सामूहिक लगानी योजना, आदि) र त्यसको विशेषता, फाइदा वा बेफाइदा, अर्न्तनिहीत जोखिम, मूल्य अस्थिरता, र लगानी अवधिको बारेमा जानकारी लिएर मात्र लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनुपर्दछ । धितोपत्रको प्राथमिक बजार तथा दोस्रो बजारमा धितोपत्र कारोबार गर्ने लगानीकर्ताले धितोपत्र उपकरण तथा कम्पनी छनौटमा ध्यान पुऱ्याउन सकेमा लगानीमा रहने जोखिम न्यूनीकरणमा भूमिका खेल्दछ । लगानीकर्ताले गरेको छनौटले सम्पत्ति के हुने भन्ने कुराको निर्धारण गर्ने हुँदा विशेष सावधानीका साथ धितोपत्र छनौट गर्न जरूरी रहन्छ । लगानीकर्ताले आफूले लगानी गर्न लागेको धितोपत्र उपकरणमा कुनस्तरको जोखिम हुन्छ भन्ने ज्ञान राख्ने हुनुपर्दछ । कम्पनीको छनौट गर्दा लगानीकर्ताले कम्तिमा कम्पनीको भरपर्दो र आधिकारीक सूचनाका आधारमा मात्र लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनुपर्दछ । त्यस्तै कम्पनीको वित्तीय तथा संस्थागत सुशासन र लामो अवधिको मूल्य प्रवृत्तिलाई ध्यान दिनुका साथै प्रतिफल सम्बन्धी कम्पनीको निर्णयका सम्बन्धमा सुसूचित भई लगानी गर्दा जोखिम कम रहन्छ । बजारमा नव प्रवेशी तथा लामो समय लगानी गर्ने सोचका साथ बजार प्रवेश गर्ने लगानीकर्ताहरूले सकेसम्म सानो पुँजी तथा थोरै सेयर रहेको कम्पनीहरूलाई आफ्नो पोर्टफोलियोमा कम राख्दा उक्त कम्पनीहरूमा हुने उतारचढावको असर कम गर्न सकिन्छ ।
- घ) जोखिम पहिचान गर्ने: धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने प्रत्येक लगानीकर्ताले जोखिमको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी आफ्नो लगानी गर्न सक्ने क्षमता, लगानी गर्ने अवधि र जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमताको मूल्यांकन गरी जोखिमको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । धितोपत्रको किसिम अनुसार जोखिम पनि कम वा बढी हुने गर्दछ । धितोपत्रको लगानीमा विभिन्न जोखिमहरू अर्न्तनिहीत हुन्छन् जसले लगानीमा प्राप्त हुने प्रतिफल र दोस्रो बजारमा धितोपत्रको मूल्यमा उतार चढाव ल्याउँछ । लगानीकर्ताले लगानी निर्णय गर्नु अगाडि आफ्नो लगानीमा अर्न्तनिहीत जोखिम पहिचान गरी न्यूनकिरणका लागि विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्नु राम्रो हुन्छ । जोखिमबाट बच्न लगानीकर्ताले लगानी विविधीकरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- ङ) बजार प्रवेश तथा कारोबार : लगानीकर्ताको बजार प्रवेशको समयले पनि लगानीमा भूमिका खेल्ने हुनाले उपयुक्त समयमा बजार प्रवेश गर्नुपर्दछ । लगानीकर्ताले आधारभूत पक्षहरू सबल भएका कम्पनीको सेयर छनौट गर्न सकेमा उचित प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिन्छ । नेपालमा अधिकांश लगानीकर्ताहरू बजार बढेको बेला सेयर कारोबारमा उत्साहित हुने गरेको देखिन्छ तर विश्वव्यापीरूपमा लगानीकर्ता प्रवृत्ति हेर्दा बजार उच्च रूपमा बढेको बेला नयाँ लगानीकर्ता बजारमा कम प्रवेश गरेको देखिन्छ । लगानीकर्ताले बजार छिर्दा कम मूल्य भएका र प्रतिफल नियमितरूपमा दिँदै आएका कम्पनीहरू छनौट गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी लगानीकर्ताले सेयर खरिद बिक्री गर्दा कम शुल्क लाग्ने गरी योजना बनाई खरिद गर्ने जसले गर्दा लागत कम हुन सक्छ । यसमा राम्रो कम्पनीको छनौट गरी खरिद गर्ने र सो होल्ड गर्ने जस्ता रणनीति बनाउन जरूरी हुन्छ । बजारमा मूल्य कम भएको बेला राम्रो आधार भएका कम्पनीहरू किन्ने र मूल्य बढेको बेला बेच्ने अथवा कम्पनी खरिद गरे पश्चात समय आउँने बेला सम्म होल्ड गर्नु लामो समय सम्म लगानी गरी सफल बनाउने रणनीतिको रूपमा लिइन्छ । जब तपाईं सेयर खरिद गर्दै हुनुहुन्छ भने सोच्नुस तपाईं एक प्रकारले व्यापार सुरु गर्दै हुनुहुन्छ ।

- च) **प्रतिफल किटान गर्ने** : धितोपत्र बजारमा विवेकशील लगानीकर्ताले लगानी गर्दा अपेक्षित प्रतिफल किटान गरी लगानीमा रहेको जोखिमको विश्लेषण गर्ने तथा लोभ र डरको सन्तुलन मिलाउनुपर्दछ । लगानीकर्ताले धितोपत्र बजार बजारमा दिगो र लामो समय सम्म लगानी गर्न अपेक्षित प्रतिफल किटान गर्न आवश्यक रहन्छ । धितोपत्र बजार निरन्तर चल्ने हुँदा नयाँ अवसर तथा प्रतिफल तर्फ ध्यान दिनुपर्दछ । त्यसैगरी आफूले किटान गरिएको प्रतिफल प्राप्त हुने अवस्थामा सेयर बिक्री गर्ने तथा असिमित प्रतिफलको अपेक्षा गर्नु हुदैन । साथै बढी लोभले कागजी नाफामा सिमित गराउने तर्फ सचेत रहनुपर्दछ । साथै आफ्नो जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमताको पूर्व मूल्यांकन गर्ने र सोही अनुसारको लगानी उपकरण छनौट गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी धितोपत्र बजारमा गरिने लगानीमा उत्पन्न हुने जोखिम स्वयं लगानीकर्ताले बहन गर्नुपर्ने हुँदा लगानी गर्दा समूह प्रवृत्तिका आधारमा लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनु हुदैन ।
- छ) **लगानी विविधीकरण गर्ने** : धितोपत्र बजारमा लगानीलाई सुरक्षित राख्न लगानी विविधीकरणको महत्वपूर्ण भूमिका रहने रहने हुँदा उक्त विषय लगानीकर्ताको प्राथमकतामा रहनुपर्दछ । धितोपत्रमा गरिने लगानीमा प्रतिफलसँगै जोखिम समेत रहने हुँदा जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न आफ्नो लगानी क्षमता अनुरूप लगानी विविधीकरणमा ध्यान दिनुपर्दछ । लगानीकर्ताले जोखिम कम गर्नका लागि विभिन्न क्षेत्रको धितोपत्रमा बाँडेर लगानी गर्न उपयुक्त हुन्छ । धितोपत्र बजारमा लगानी विविधीकरण नै एक यस्तो रणनीति हो जसबाट लगानीकर्ता यस बजारमा लगानीका लागि सक्षम बनिरहन सक्दछन् । लगानीकर्ताले उपकरण तथा कम्पनी छनौटमा पनि उचित ध्यान पुऱ्याउन सकेमा मात्र जोखिमलाई न्यूनीकरणमा सघाँउ पुग्दछ । कुनै एक उपकरण वा एकै क्षेत्रको कम्पनीमा मात्र लगानी अधिक केन्द्रीत गरिएमा क्षेत्रगत रूपमा समस्या उत्पन्न भएमा समग्र पोर्टफोलियोमा असर पुग्नुका साथै वित्तीय योजनामा असर पुग्दछ । लगानीकर्ताहरू क्षेत्रगत रूपमा विविधीकरण बढी भन्दा बढी क्षेत्रका कम्पनीहरू पर्ने गरी लगानी गर्नुपर्दछ ।
- ज) **दीर्घकालीनरूपमा लगानी गर्ने**: लगानीकर्ताले दीर्घकालीन, नियमित तथा अल्पकालीन लगानी अवधि सम्बन्धमा जानीबुझी लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनु उचित हुन्छ । धितोपत्र बजारमा देशको अर्थतन्त्र तथा राजनैतिक अवस्था, तरलताको स्थिति एवं ब्याजदरजस्ता पक्षहरूको प्रभाव पर्ने हुँदा लगानी सम्बन्धी निर्णय लिँदा आर्थिक, सामाजिक तथा राजनीतिक पक्षहरूलाई समेत ध्यानमा राखी लामो समयसम्म बजारमा रहने गरी लगानी रणनीति लिनु उपयुक्त हुन्छ । लगानी गर्दा छोटो समयमा हुने मूल्य प्रवृत्ति भन्दा लामो समयमा हुने मूल्य प्रवृत्तिलाई बढी जोड दिनुपर्दछ । साथै दिगो र राम्रो प्रतिफलका लागि दीर्घकालीन अवधिका लागि लगानी योजना बनाउनुपर्दछ ।
- झ) **बजारको उतारचढावमा धैर्यता रहने** : धितोपत्र बजार अविच्छिन्न र निरन्तररूपमा चलिरहन्छ भन्ने विषयलाई विवेकशील लगानीकर्ताले बुझ्न जरूरी रहन्छ । लगानीकर्ताले धितोपत्र कारोबार गर्नका लागि समय सधैँ आउँछ भन्ने कुरालाई मनन गर्न सकेमा बजारको उतारचढावमा धैर्य हुन सहयोग पुग्दछ । लगानीकर्ताले गुमेको अवसरको भन्दा पनि अर्को अवसरका लागि तयार भएर बस्नुपर्दछ तथा बजारको सानोतिनो उतारचढावमा उत्तेजित नभई धैर्य हुन सक्नुपर्दछ ।
- ञ) **पोर्टफोलियो समय समयमा पुनरावलोकन गर्ने** : लगानीकर्ताले आफ्नो पोर्टफोलियोलाई समय समयमा समीक्षा गर्नुपर्दछ । साथै लामो समयका लागि गरिएको लगानी भनेको सेयर किनेर राख्नु अर्थात् बिक्री गर्न बिसन्तु भन्ने अर्थमा बुझ्नु हुदैन । आफूले लगानी गरेको कम्पनीको अवस्थाका बारेमा जानकारी राखी राख्नु पर्छ । लगानी गरेको कम्पनीका आधारभूत पक्ष तथा सोही क्षेत्रका अन्य कम्पनीको अवस्था, कुनै नीतिगत परिवर्तन भएको भए सोबाट उक्त क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई पर्ने प्रभाव जस्ता पक्षहरूमा अध्ययन तथा जानकारी सकेसम्म प्रत्येक त्रैमासमा आफ्नो लगानीको अवस्थालाई पुनरावलोकन गरी छनौट गरेका कम्पनीमा परिवर्तन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- ट) **लगानीकर्ताका अधिकारका सम्बन्धमा जानकारी राख्ने**: धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताको हक हित सम्बन्धमा भएका व्यवस्था सम्बन्धमा जानकारी राख्नुपर्दछ । लगानीकर्ताको विशेष गरी स्वामित्वको अधिकार, सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार, सेयरधनीलाई लाभांश वितरण गरेको अवस्थामा सेयर अनुपातका आधारमा लाभांश प्राप्त गर्ने, साधारण सभामा सहभागी हुने तथा मत जाहेर गर्ने अधिकार, सञ्चालकहरूको छनौटका लागि मतदान गर्ने अधिकार, सेयर



खरिदमा पहिलो हक प्राप्त गर्ने अधिकार र सञ्चालक समितिको सदस्यमा उम्मेदवारी दिन सक्ने जस्ता अधिकार सम्बन्धमा लगानीकर्ताले ज्ञान तथा जानकारी राख्नुपर्दछ ।

६. निष्कर्ष

धितोपत्र बजारमा गरिने लगानीमा अन्य क्षेत्रमा गरिएको लगानीभन्दा जोखिम रहने हुँदा लगानीकर्ताले यस बजारमा लगानी गर्दा बजार सम्बन्धी आधिकारिक तथा यथार्थ सूचनाका साथै शिक्षा तथा ज्ञान हासिल गरी लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनुपर्दछ । धितोपत्र बजारमा देशको अर्थतन्त्रको अवस्था, तरलताको अवस्था, राजनैतिक परिवर्तन तथा सरकारको स्थिरता एवं नियमन निकायबाट समय समयमा गरिने नीतिगत परिवर्तनले समेत असर गर्दछ । उक्त विषयहरूलाई लगानीकर्ताले चनाखो भई आधिकारिक तथा यथार्थ सूचना लिनुपर्दछ । धितोपत्रको प्राथमिक बजार तथा दोस्रो बजारमा लगानीकर्ताहरूले लगानी सम्बन्धी निर्णय लिनु अघि धितोपत्र उपकरणमा रहने जोखिमको अवस्था बुझी धितोपत्र छनौट गर्नुका साथै वित्तीय योजना बनाई, जोखिमको अध्ययन तथा विश्लेषण, लगानी गर्न सक्ने क्षमता अनुरूप दीर्घकालीन रूपमा लगानी गर्न सक्ने गरी तथा लगानी विविधीकरण जस्ता महत्वपूर्ण विषयमा ध्यान दिनुपर्दछ । ■

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका उपकार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल धितोपत्र बोर्डका विभिन्न प्रकाशनहरू
- नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. का प्रकाशनहरू
- सिडिएस एण्ड क्लियरिंग लि. का प्रकाशनहरू
- www.cdsc.com.np
- www.nepalstock.com.np
- www.nib.org.np
- www.nrb.org.np
- www.sebon.gov.np

मुलुक निर्माणको शर्त : सकारात्मक सोच निर्माण



प्रेमप्रसाद आचार्य

पृष्ठभूमि

यो लेखमा नेपालको सन्दर्भमा हाम्रो राजनैतिक, आर्थिक तथा सामाजिक चिन्तन एवं परिवेशलाई दृष्टिगत गर्दै मुलुक निर्माणमा हामीले कसरी सोचिरहेका छौं र आवश्यकता के हो भन्ने बारेमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

हामीले राज्यको पुनरसंरचना त गन्यौं तर सोचको पुनरसंरचना गरेनौं । हामीले हिजो जसरी सोच्ने गर्थ्यौं आज पनि त्यो सोचबाट मुक्त हुन सकेका छैनौं । अझ भन्ने हो भने पहिलाको भन्दा पनि कमजोर पृष्ठभूमि र सोचबाट गुज्रिरहेका छौं । हामीले नेपालमा जहिले पनि हाम्रा काम-कारबाहीहरू प्रभावकारी बनाइरहेको दाबी गर्छौं । तर, व्यवहारमा ठीक विपरित भइरहेको देखिन्छ । हामीले सरकारी नीति तथा योजनाहरू प्रभावकारी बनाएको दाबी गर्छौं । तर, ती नीति तथा योजनाहरूबाट अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न चुकिरहेका छौं । सरकारको नियत र मनसाय सकारात्मक रहँदा रहुँदै पनि स्थापित संयन्त्रले साथ नदिएको देखिन्छ । र त सरकारप्रतिको जनभरोसा डगमाउने गरेको आभास हुन्छ । हामी रोजगारी सिर्जना र विस्तार गर्ने भन्छौं, तर बेरोजगारी बढेको बढ्यै छ । हामीले आन्तरिक बजारमा रोजगारी दिन सकेका छैनौं । जसको परिणामस्वरूप पछिल्लो समय दैनिक २ हजारदेखि २२ सयको हाराहारीमा विदेशी श्रम बजारमा हाम्रा युवा जनशक्ति विदेशिने गरेको अवस्था छ । उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि बाहिरिनेको संख्या पनि उच्च छ । हाम्रा प्लस टु, कलेज तथा विश्वविद्यालयहरूमा विद्यार्थीको संख्या घट्दो क्रममा छ । हामी उच्च आर्थिक वृद्धि गर्ने भन्छौं, तर न्यून आर्थिक वृद्धिमा अर्थतन्त्र अल्भिरहेको छ ।

वर्तमान स्थिति

विगत ३० वर्षको औसत आर्थिक वृद्धि ४ प्रतिशतको वरिपरि छ । गरिबीको दर अपेक्षित रूपमा घटाउन

सकिएको छैन । सन्तुलित विकासको जग बसाउन सकिएको छैन । हामी आन्तरिक उत्पादकत्व एवं उत्पादनस्तर बढाएर व्यापार घाटा कम गर्ने त भन्छौं तर हाम्रो व्यापार घाटा निर्यातको कमी र आयातको बढोत्तरीका कारणले बढेको बढ्यै छ । भन्सार विभागका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा १९ खर्ब २० अर्बको आयात हुँदा मात्र २ खर्बको निर्यात भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को आयात करिब १६ खर्ब १२ अर्ब र निर्यात १ खर्ब ५७ अर्ब पुगेको छ । मौद्रिक व्यवस्थापन आन्तरिक र बाह्य दुवै कारणबाट चुनौतीपूर्ण बन्दै आइरहेको छ । सरकारी क्षेत्र प्रभावकारी बन्न सकेको छैन । स्रोतको दबावमा पिल्सिइरहेको छ । बाह्य क्षेत्र तत्कालीन अवस्थामा असहज नभए पनि चुनौतीको तरबारमुनि नै छ ।

वास्तविक क्षेत्र त भन्नु भन्नु परेन । आन्तरिक उत्पादन, उत्पादकत्व, क्षमता अभिवृद्धिमा बामे सर्ने प्रयासमा नै छ । अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रहरू वास्तविक क्षेत्र, बाह्य क्षेत्र, मौद्रिक क्षेत्र र सरकारी क्षेत्रलाई समन्वयात्मक रूपमा अगाडि बढ्ने र बढाउने कार्य चुनौतीका रूपमा छ । वास्तविक क्षेत्र प्रभावकारी बनाउन खोज्यो, मौद्रिक क्षेत्र असहज बन्छ । बाह्य क्षेत्र मिलाउन खोज्यो आन्तरिक बिग्रिन्छ । मौद्रिक मिलायो सरकारी बिग्रिन्छ । यता मिलाउन खोज्यो उता बिग्रिन्छ । यता तान्यो उता कम हुन्छ । उता दियो यता कम हुन्छ । यी र यस्तै तानातानमा अर्थतन्त्र रुमलिइरहेको छ । हामी संस्थागत सुशासन गर्ने भन्छौं, भ्रष्टाचारले देशलाई शिथिल पारिरहेको अवस्था छ । हामी अनुशासन भन्छौं, कुशासनले देश आक्रान्त बनिरहेको छ । सरकारी सेवा प्रवाहलाई मितव्ययी, प्रभावकारी र जनमैत्री बनाउने भन्छौं तर जनताले पाउने सास्ती कम भएको गुन्जायस कमै मात्र देखिन्छ ।

यी विषयहरूलाई हामीले कुराकानीका दौरानमा मिलाएर त भनौंला, लेखौंला, तथ्यहरूलाई मिलाएर बताऔंला र प्रचार-प्रसार पनि गरौंला । गलत विषयहरू



र अपेक्षित परिणामहरू प्राप्त नभएको विषयलाई ढाकछोप पनि गरौंला । तर, हामीसँग उपलब्ध तथ्य र यथार्थता एवं महसुस गरिराखिएको यथार्थताले हामीलाई साथ दिँदैन र उल्टो गिज्याइरहेको देखिन्छ ।

नेपालमा विभिन्न प्रकारका प्रकरणहरू कुनै समय चर्चाको शिखरमा पुग्ने र पछि सेलाउने क्रम पनि जारी नै छ । पछिल्लो समय चर्चामा रहेको भुटानी शरणार्थी प्रकरण, ललिता निवास जग्गा प्रकरण, त्रिभुवन विमानस्थल हुँदै भित्रिएको विवन्तल सुन प्रकरण लगायतका विषयहरू छन् । समय-समयमा आउने र कहिले चर्चाको शिखरमा पुग्ने र फेरि सेलाउने यस प्रकारका विषयहरू विगतका प्रवृत्तिको निरन्तरतामा जालान् कि तार्किक निष्कर्षमा पुग्लान् भन्ने विषयको आंकलन गर्ने बाहेक समीक्षा सकिने अवस्था चाहिँ छैन । तैपनि, यी र यस्ता प्रकारका विषयहरूलाई राज्यका संयन्त्रहरूले नै नियमित प्रक्रियाबाट व्यवस्थित रूपमा टुङ्गोमा पुऱ्याउनुपर्नेमा राज्य तथा मुलुकको मूल नेतृत्व नै त्यसमा रुमलिएको देख्दा भने हाम्रो सोच र गाम्भीर्यता राज्य वा मुलुक निर्माणभन्दा पनि क्षणिक लोकप्रियतामा रुमलिएको भान हुन्छ । यो वास्तवमा गम्भीर विषय हो । यसबाट पनि हाम्रो सोच राज्य निर्माणभन्दा पनि राज्यस्रोत अव्यवस्थित रूपमा उपयोग गर्ने कुरामा बढी फोकस भएको हो कि भन्ने जस्तो देखिन्छ । त्यसकारण राज्य संयन्त्र सुधार गर्ने बाटोमा भन्दा पनि विषयमा अधिकेन्द्रित हुँदै अतिरञ्जित बहस राज्यका लागि सार्थक देखिँदैनन् । हामीले जति मिलाएर राज्य संयन्त्र ठिकठाक छ, आर्थिक अवस्था सुधारोन्मुख छ, व्यवस्थापन सुध्रिँदैछ भनेर जति रटान गरे पनि वास्तविकता विपरित दिशातर्फ उन्मुख भइरहेको यथार्थता हामीले स्वीकार गर्नेपर्ने अवस्था छ ।

पछिल्लो समय यो देशमा केही पनि नभएको भने होइन । कतिपय विषयहरू अटोम्याटिक हुने खालका हुन्छन् भने कतिपय विषय हाम्रा प्रयासहरूका प्रतिफल पनि हुन् । जस्तो आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक रूपमा देखिएका सकारात्मक परिवेश यिनका उदाहरण हुन् । अधिकांश विषयहरू समयक्रमले पनि विकास गर्दै लैजान्छ । कतिपय विषयहरूमा हामीले मेहनत पनि गरेका छौं । मात्र कुरा के हो भने १६ वर्षको उमेरमा कुनै युवामा जुँगाको रेखी देखियो भन्दैमा मख्ख पर्नुको कुनै तुक हुँदैन । आवश्यकता त के हो भने उच्च, फराकिलो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि र त्यसको जगमा सन्तुलित विकास हो । राज्यमा प्राप्त प्रतिफलको न्यायोचित वितरण हो । सु-व्यवस्था, सुशासन र स्रोत-साधनको कुशलतम र प्रभावकारी उपयोग हो । राज्य संयन्त्रहरूको प्रभावकारी कार्यसम्पादन हो । राज्यको आन्तरिक क्षमता

अभिवृद्धिको पहल हो र अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा मुलुकको छवी उच्च बनाउने विषय प्रधान हो । जतिसुकै गफ गरे पनि यो दिशामा राज्यका स्रोत र सोचलाई मूल प्रवाहीकरण नभएको यथार्थता हामीले स्वीकार गर्नेपर्ने हुन्छ । राज्य र मुलुकको बृहत्तर हितार्थ ल्याइएका नीति तथा योजनाहरूको आन्तरिकीकरणमा कन्जुस्याईँ हो । तसर्थ, राज्य सञ्चालनका लागि नयाँ आयाम निर्माण गर्नु आवश्यक छ । साँच्चिकै राष्ट्र निर्माण गर्ने वातावरणका लागि सकारात्मक सोच र वस्तुनिष्ठ विश्लेषण आजको आवश्यकता हो । त्यसका लागि हामीले केही महत्वपूर्ण र गहन विषयहरूमा हाम्रो ध्यान केन्द्रित गर्न आवश्यक छ ।

सुधारका आयामहरू

सबैभन्दा पहिलो स्पष्ट राजनैतिक सोच र दृष्टिकोण हो । राज्य सञ्चालन कसरी गर्ने, नीतिहरू कस्ता बनाउने, भएका नीतिहरूलाई कसरी प्रभावकारी बनाउने, राज्य सञ्चालनका संयन्त्र कस्ता र भएका संयन्त्रलाई कसरी प्रभावकारी बनाउने, स्थापित संरचनाहरूको औचित्यता, सान्दर्भिकता र आवश्यकतालाई पुनर्विचार गर्ने, कुनै संरचना किन स्थापना गर्ने र कुनै किन खारेज गर्ने त्यसको स्पष्ट लेखाजोखा गर्ने, कस्तो नीति वा सोचका आधारमा उत्पादनका साधन-स्रोतको उपयोग कसरी गर्ने, राज्यले उच्च प्रतिफल प्राप्त गर्ने कार्यका लागि समन्वय संयन्त्र कस्तो बनाउने र प्राप्त प्रतिफलको समन्यायिक वितरण कसरी गर्ने भन्ने जस्ता विषयमा राजनैतिक नेतृत्व र राज्यको नेतृत्वकर्ताको सु-स्पष्ट सोच एवं दृष्टिकोण आवश्यक रहन्छ । यसका लागि सकारात्मक र देशप्रति समर्पित सोचले ओतप्रोत राजनैतिक नेतृत्वले सकारात्मक हस्तक्षेप गर्दै नेतृत्वदायी पहलकदमी लिन आवश्यक छ । पछिल्लो समय खासगरी आन्दोलन, दबाव, प्रभाव, अभाव आदिका आधारमा जुन सरकारी सोच बन्ने गरेको छ, त्यो राष्ट्रको हितमा कदापि हुन सक्तैन । राजनैतिक दलका घोषणापत्रमा दिइने सस्ता नारायुक्त सोचले दीर्घकालीन रूपमा राज्यको रूपान्तरणका लागि संवाहकका रूपमा भूमिका खैल्दैनन् । त्यसकारण आगामी समयमा मुलुकको यथार्थ वस्तुस्थितिको विश्लेषणमा आधारित सोच निर्माण र सोही बमोजिमका नीति तथा योजनाहरू बनाउन र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा ध्यान दिन आवश्यक छ ।

दोस्रो भनेको प्रभावकारी व्यावसायिक योजना हो । हामीले जुनसुकै समस्याको पनि एकैपटक जाडुको छडीले समस्या समाधान हुन्छ कि भनी अपेक्षा गरेकै कारण सबै समस्या एकै खालको सोचबाट समाधान गर्ने प्रयास गर्दै आइरहेका छौं । र, विगतमा पनि त्यसै प्रकारका

प्रयासहरू गर्नु। यो क्रम अझै पनि निरन्तर देखिन्छ। यस विषयमा विगतमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट नै मुलुकमा तत्कालीन समयमा देखिएको आर्थिक असहजताको सम्बोधन र समाधान होस् भनी राज्य सञ्चालनको नेतृत्व तहबाट अपेक्षा रहेको पनि देखिएको हो। यस सम्बन्धमा जनआकांक्षा हुनु एउटा विषय हो। तर राज्य वा सरकारको नेतृत्वबाट नै त्यस तहको आग्रह वा पूर्वाग्रह रहनु भनेको राज्य नेतृत्व आफ्नो दायित्वबाट पन्छिनु खोज्नु हो। यस प्रकारका स्थितिहरू सम्बोधन गर्नका लागि प्रभावकारी मेकानिजम विकास गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ। त्यसकारण, कुनै एउटा व्यावसायिक संस्था वा निकाय (जस्तो नेपाल राष्ट्र बैंक वा योजना आयोग लगायत) बाट सबै खालका समस्याहरूको समाधान खोज्नुभन्दा पनि अन्य संस्था वा निकाय तथा कार्य संयन्त्र पनि त्यस्तै वा अझ प्रभावकारी बनाउने दिशामा राज्यको सोच र स्रोत परिचालन हुनुपर्छ। व्यवस्थित तथ्याङ्क संयन्त्रको विकास र प्राप्त तथ्यहरूको विश्लेषणमा आधारित यथार्थ धरातलमा उभिएका योजना विना देशको सकारात्मक परिवर्तन सम्भव नहुने भएकोले यस विषयलाई उच्च प्राथमिकीकरण आवश्यक छ।

तेस्रो भनेको उत्तरदायी कर्मचारी संयन्त्रको विकास र उपयोग हो। कर्मचारी संयन्त्रलाई व्यावसायिक बनाउँदै राज्यको मूल सोच र कामप्रति उत्तरदायी बनाउन आवश्यक छ। कर्मचारीलाई उर्जा भएको पूर्जा पनि भनिन्छ। राष्ट्र र संगठनको हितमा नै कर्मचारीले आफ्नो हित देख्ने वातावरण निर्माण गर्नुपर्छ। कर्मचारीहरूको कार्य जीवनको गुण अभिवृद्धिमा फोकस गरी सजीव इन्जिनबाट उच्चतम लाभ लिन सक्नुपर्छ। त्यसकारण यो उर्जायुक्त पूर्जालाई सही ठाउँमा सही तरिकाले उपयोग गर्दा मात्रै राज्य संयन्त्ररूपी इन्जिन सहज रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ। अन्यथा यसबाट अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्ने विषय दिवा सपना मात्र हुन्छ।

चौथो भनेको संस्थागत सुशासनको मान्यता स्थापित गर्ने हो। संस्थागत सुशासनलाई आधारस्तम्भका रूपमा विकास गर्न आवश्यक छ। हाम्रा राज्य संयन्त्र कुशासनका जञ्जिरले बाधिएर एक पाइलासम्म पनि सार्ने नसक्ने भएका छन्। त्यसको ज्वलन्त उदाहरण सेवा प्रवाह, काम गराइ र समग्र प्रतिफलबाट मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ। केही संस्था तथा निकायहरू उदाहरणीय पनि छन्। जस्तो नेपाल राष्ट्र बैंक। हुन त यो संस्थामा पनि थुप्रै सुधारका फेरिस्त छन्। तर, तुलनात्मक रूपमा भन्नुपर्दा र यसका आधारमा विश्लेषण गर्दा अन्य संस्थाहरूको तुलनामा यो संस्थामा संस्थागत सुशासन (मूल नेतृत्व, नेतृत्व प्रक्रिया, व्यावसायिकता, कर्मचारी संयन्त्र, कार्यप्रकृति,

पारदर्शिता, विधि र पद्धति लगायतका विषयहरू) राम्रो नै रहेको कुरा विभिन्न निकायहरू (नेपाल सरकार एवं प्रदेश सरकारहरू र राज्यका अन्य संयन्त्र, निजी तथा व्यावसायिक संघ-संस्थाहरू लगायत) ले समय-समयमा समस्या समाधानार्थ गर्ने गरेको अनुरोध, सहयोगका लागि रहँदै आएको अपेक्षा, व्यक्ति र जभरोसा एवम् अनआकांक्षा, सञ्चार जगतले दिएको महत्व आदिबाट प्रमाणित भएको महसुस गर्न सकिन्छ। साथै, मुलुकमा आर्थिक असहजता हुँदा अविभावकको रूपमा यो संस्थालाई सरकार र आम जनमानसले भरोसा गरेको देखिन्छ। त्यस्तैगरी, राज्यका अन्य साना-साना इकाइका कतिपय मन्त्रालय तथा कार्यालयहरू पनि सुशासनको मामलामा उदाहरणीय छन्। तर अधिकांशलाई कुशासनको जाँतोले थिचेको छ। त्यसमा सुधार आवश्यक छ।

पाँचौं भनेको प्रभावकारी समन्वयको हो। हामीले राज्य सञ्चालनका लागि जे जस्तो परिपाटी अवलम्बन गरेका छौं त्यसले दीर्घकालमा हामीलाई कहाँसम्म लैजाला त ? यो विषय गम्भीर छ। बृहत्तर राष्ट्रिय हितका लागि अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्था एवं निकायहरूको मार्गदर्शनहरूको आन्तरिक परिवेश बमोजिम आन्तरिकीकरण र मौलिक सोचको विस्तृतीकरणमार्फत हामीले हाम्रा गन्तव्यहरू तय गर्नुपर्नेछ। आगामी समयमा कसको तह (राजनैतिक, प्रशासनिक, सरकार, न्यायिक, नागरिक समाज लगायत) बाट कसरी काम गर्ने र कसको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व के भन्ने विषयमा संविधानप्रदत्त मार्गनिर्देशनका आधारमा स्पष्टताका साथसोच, नीति, कार्यक्रम र व्यवस्थापन संयन्त्र बनाई र भएका परिवेशहरूको समन्वयात्मक तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै मुलुक र जनहितमा केन्द्रित हुन आवश्यक देखिन्छ।

संक्षेपमा भन्नुपर्दा मुलुक निर्माण गर्ने सवालमा एकले अर्कोलाई दोष दिने, कुरा ठूला गर्ने, अनावश्यक काममा स्रोत साधन खर्च गर्ने, आवश्यक ठाउँको लागि स्रोतको अभाव भइरहने वा बनाइने र त्यसैको पृष्ठपोषणको आत्मरतिमा रमाउने खालको रणनीति र सोच रहेसम्म मुलुक बन्दै बन्दैन। मुलुक बनाउने र समग्र व्यवस्थापन सुधार गर्ने विषय जादुको छडीजस्तो कतैबाट आएर फ्याट्ट हुने होइन। यसका लागि गहिरो चिन्तन र भित्रै मनदेखिको मनन एवं सोही बमोजिमको काम गराई आवश्यक पर्दछ। गहकिला विषयहरूलाई मिहिन ढंगबाट सोच्ने र दीर्घकालीन हितका लागि एक-एक कण आजैबाट संकलन गर्ने कार्यमा हामी सबै सरिक नहुने हो भने युवा पुस्ता सधैं देश बाहिर जाने, नीति निर्माताहरू सहज स्रोतहरू (विप्रेषण लगायत) मा नै बढी भर परिरहने,



सोही बमोजिमका सोच र योजना एवं काम गराइले प्रश्रय पाउने, बुढाबुढी र बालबच्चाले स्याहार नपाउने, खेतबारीहरू बाँके रहने, नुनदेखि सुनसम्म आयात नै गरिरहने, नेताहरू भाषण गरिरहने, तलकाले माथिकालाई र माथिकाले तलकालाई दोष देखाई तातो आलु अर्काको पोल्टामा फालिरहने र आफू पानीमाथिको उभानो बन्ने प्रयत्न गर्ने निरन्तरता सिवाय केही हुँदैन ।

निष्कर्ष

अब कसरी जाने त भन्ने विषय गहन छ । सुधारका लागि राज्य-अनुकूल प्रगतिशील सोच बनाऔं । प्रस्थान बिन्दु त्यही सोचलाई बनाऔं । शिक्षा, शिक्षालयहरू, विश्वविद्यालयहरू, अनुसन्धान केन्द्र, राज्य संयन्त्र, राज्यका नेतृत्व र राजनैतिक दर्शनलाई देशको आवश्यकतासँग संगति मिलाई उच्च प्रतिफलतर्फ उन्मुख गराऔं । संविधान, दीर्घकालीन सोच, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू र आवधिक योजनाका बीचमा तादात्म्यता कायम गरौं । देशमा आय आर्जनका आयामहरू विस्तार गरौं । कृषिमा प्रभावकारी कार्यक्रमहरू अवलम्बन गरौं । उद्योग कल कारखानाको लागि सहजता प्रदान गरौं । सेवालार्ई जनमैत्री, पारदर्शी, मितव्ययी, प्रतिस्पर्धी र व्यवस्थित तथा प्रविधिमैत्री बनाउँदै

जनहितमा केन्द्रित बनाऔं । आफ्नै देशमा रोजगारी सिर्जना गरौं । व्यावसायिकतालाई प्रधान मानौं । रिपोर्टमा होइन रिजल्टमा फोकस गरौं । विधि र प्रक्रिया धेरै बनाएर होइन संगति मिलाएर थोरै नीति र प्रक्रियाबाट धेरै काम गरौं । धेरै नीति नियम र चिटिक्क परेका रिपोर्ट बनाउन होइन थोरै तर प्रभावकारी नीति निर्माण र तिनीहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा पहल गरौं । कार्यान्वयनका अप्टेराहरू सुल्झाउनमा ध्यान दिऔं । प्रतिफललाई सुनिश्चित गरौं । आत्मरतिमा रमाउने र अरुलाई दोष दिने परिपाटीलाई निस्तेज पारौं । हामीसँग रहेको प्राकृतिक स्रोत-साधनहरूको प्रचुरता, सद्भावयुक्त समाज, उर्जाशील जनशक्ति र जनताको विकासप्रतिको उत्कट चाहनालाई आत्मबल अभिवृद्धिको प्रेरकका रूपमा लिऔं । हरेक क्षेत्रमा सुशासनलाई अनिवार्य शर्त बनाऔं । यही सोच विकास गर्दै यथार्थतामा आधारित अर्जुनदृष्टि, नीति, योजना र सोही बमोजिमको काममा तदारुकता जाहेर गरेको खण्डमा मात्र मुलुकले सकारात्मक परिवर्तनको दिशामा पाइला चाल्नेछ र त्यसको जगमा देशको छवि उच्च हुनेछ । ■

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका उपनिर्देशक हुनुहुन्छ ।

नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषणको योगदान र प्रभाव



विजय कुमार पण्डित

पृष्ठभूमि

सामान्यतया विप्रेषण भन्नाले एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पैसा पठाउने कार्यलाई बुझिन्छ। नेपालको सविधानले प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने र प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको छनोट गर्न पाउने हक हुने व्यवस्था गरेको छ भने वैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न तथा श्रमिकको रोजगारी र अधिकारको प्रत्याभूति गर्न यस क्षेत्रको नियमन र व्यवस्थापन गर्ने तथा वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पुँजी, सिप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशको उत्पादनमुलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने नीतिगत व्यवस्था समेत गरेको छ। आर्थिक सर्वेक्षणको अनुसार चालु आर्थिक वर्षको कार्तिक मसान्तसम्म वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारको संख्या घटे पनि विप्रेषण आप्रवाहमा भने उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को कार्तिक महिनासम्ममा विप्रेषण आप्रवाह गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको रू. ३ खर्ब ७८ अर्ब ५ करोडको तुलनामा २६.४% ले वढेर रू. ४ खर्ब ७७ अर्ब ९६ करोड पुगेको छ। गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण अप्रवाह २०.४% ले वृद्धि भएको थियो।

विकासशील देशहरूका विकासको लागि विप्रेषण मुख्य योगदानका रूपमा मान्नु को प्रमुख कारण आम्दानीको हिसाबले कृषि आकर्षक नहुनु, सोचे अनुसारको कृषिजन्य व्यवसायबाट आर्जन गर्न नसक्नु, उद्योगधन्दा फस्टाउन नसक्नु एकातिर छ भने अर्कोतिर नीतिनिर्माताहरूलाई 'हाइसन्चो' को कारण मानिस गइरहेका छन्, पैसा आइरहेको छ। आयात बढेकै छ, विदेशी मुद्रा आएको छ र उपभोग बढ्दा राजस्व पनि त्यही अनुपातमा बढेकै छ। यसबाट मुलुकमा पुँजी निर्माण गर्न, रोजगारी सिर्जना गर्न, गरिबी घटाउन, मानिसको जीवनस्तरमा सुधारल्याउन, उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाई मुलुकको आर्थिक वृद्धिमा समेत सकारात्मक प्रभाव परेको देख्न सकिन्छ।

१. नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण आयको योगदान

खुल्ला आर्थिक नीति र उदारिकरणको नवीनतम सोचका कारण नेपाली युवा रोजगारीको लागि विभिन्न मुलुकमा जाने क्रम जारी छ। मुलुकमा प्राविधिक शिक्षाको अभाव, कृषि, उद्योगधन्दा, कलकारखानाको विकास र विस्तार, श्रमिकको पेशागत सुनिश्चिता सम्बन्धमा देखिएको नीतिगत व्यवस्था र सोको कार्यन्वयन पक्षप्रति सरकारीस्तरबाट देखिएको उदाशीनताको कारण वैदेशिक रोजगारीमा युवाहरूको लागि आकर्षणको गन्तव्यबाट बन्दै गएको छ। राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयको अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/०८० मा राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) ५३ खर्ब ८१ अर्ब पुगे छ। जसमा विप्रेषणको योगदान करिब २२.६% रहेको छ। विप्रेषण आप्रवाह निरन्तर बढ्नुमा विदेशमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संख्या उल्लेखनीय रूपमा बढ्नु, नेपाली मुद्रा अमेरिकी डलरको तुलनामा कमजोर हुँदै जानु तथा अनौपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाउने कार्यलाई नियन्त्रण गरिँदै जानु, रोजगारीमा गएका मुलुकहरूको आर्थिक अवस्था र राजनीति तथा रोजगारी सम्बन्धी नीतिमा सुधार आउनु हो। सन् २०२१ मा प्रकाशित विश्व बैंकको तथ्यांक अनुसार विश्वमा विप्रेषण प्राप्त गर्ने प्रमुख मुलुकहरू अमेरिकी डलरमा क्रमशः भारत (७०.३० अर्ब), मेक्सिको (३८.७ अर्ब), फिलिपिन्स (३५.१ अर्ब) इजिप्ट (२६.४ अर्ब) विप्रेषण प्राप्त गरेको देखिन्छ। कुल ग्राहस्थ्य उत्पादनसँगको तुलनामा विप्रेषण बढी प्राप्त गर्ने राष्ट्रहरू अमेरिकी डलरमा क्रमशः टोङ्गा (३८.५ प्रतिशत), हेईटी (३४.३ प्रतिशत), नेपाल (२२.६ प्रतिशत), ताजिकास्तान (२९.७ प्रतिशत) रहेको छ।

माथि उल्लेखित विश्व बैंकको तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा नेपाल विश्वमा नै ठूलो मात्रामा विप्रेषण आय प्राप्त गर्ने मुलुकमध्येमा पर्ने गरेको देखिन्छ। ठूलो संख्यामा नेपालीहरू विदेशमा रोजगारीका लागि गएको



कारण तिनका परिवार विप्रेषणमा आश्रित हुनु परेको छ । कुल ग्राहस्थ उत्पादनको तुलनामा २२.६ प्रतिशत योगदान रहने विप्रेषण आयले नेपालको अर्थतन्त्रमा करिब एक चौथाइ हिस्सा ओगटेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकाय तथा मित्र राष्ट्रहरूले प्रदान गर्ने विकास अनुदान तथा वैदेशिक लगानीको तुलनामा विप्रेषण आप्रवाह अधिक भएकाले आजको अवस्थामा विप्रेषण आय विदेशी विनिमय सञ्चितीको प्रमुख आधारको रूपमा रहेको छ ।

समग्रमा नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण आयको योगदान

- यो अवधिमा भने विदेशी मुद्राको सञ्चिति निकै सुधारिएको छ । २०८० को असार मसान्तमा देशको ढुकुटीमा १५ खर्ब ३९ अर्ब रुपैयाँ बराबरका विदेशी मुद्राको भण्डार छ। जसमध्ये करिब २२ प्रतिशत भारतीय मुद्रामा छ ।
- मुलुकको पुँजी निर्माण तथा विकासमा योगदान पुर्याएको छ ।
- मुलुकको व्यापार घाटा कम गर्न मा सहयोग पुर्याएको छ ।
- वित्तीय क्षेत्रमा निक्षेपको मात्रा बढ्दो रूपमा रहेको छ जसको कारण अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन योगदान पुऱ्याएको छ ।
- उत्पादनमुलक क्षेत्रमा पुँजी परिचालन गरी वस्तु तथा सेवाको उत्पादनमा वृद्धि भई आयात प्रतिस्थापन गर्नमा सहयोग गरेको छ ।
- मुलुकमा देखिएको उच्च बेरोजगारी न्यूनीकरण गर्न मा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।
- मुलुकको समग्र आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक योगदान रहेको छ ।

२. नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण आयको प्रभाव

२.१ नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण आयका सकारात्मक प्रभाव

- विदेशमा काम गर्न जाने नेपाली श्रमिकको संख्या उल्लेखनीय बढेको कारण बेरोजगारी समस्या न्यूनीकरण हुँदै गएको छ ।
- गरिबीमा आएको एकचौथाई कमीको श्रेय वैदेशिक रोजगारी र त्यहाँ बाट पठाएको रेमिट्यान्स नै रहेको छ ।

- नागरिकको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको छ,
- उत्पादनमूलक क्षेत्रमा पुँजी परिचालन गरी पुँजी निर्माण गर्नमा सहयोग गरेको छ,
- वैदेशिक भूमिमा आर्जन गरेको ज्ञान, सिप र क्षमताले नेपालीहरूको क्रय क्षमतामा वृद्धि भएको छ,
- विप्रेषणका कारण शोधानान्तर स्थिति र वैदेशिक विनिमय सञ्चितिमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याएको छ,
- अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँगको connectivity बढाउनमा सहयोग पुऱ्याएको छ,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप संकलन र निजी क्षेत्रको कर्जा प्रवाहमा विप्रेषणले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ,
- विभिन्न वैदेशिक रोजगार बचतपत्र, शेयर तथा ऋणपत्रमा लगानी गरी पुँजी परिचालन गर्न सहयोग पुगेको छ,

२.२ नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण आयका नकारात्मक प्रभाव

मुलुकमा विप्रेषण आयका धेरै सकारात्मक प्रभाव भए ता पनि नकारात्मक प्रभावबाट पक्कै बन्चित छैन :

- बढ्दो विप्रेषण आप्रवाहले नागरिकको विलाशित जीवनशैलीमा उल्लेखनीय वृद्धिको कारण खर्चयोग्य आम्दानीमा वृद्धि भएको छ,
- विदेशमा काम गरी फर्केर आएको युवामा मुलुकभित्र काम गर्ने बानीमा कमी आएको छ,
- बढ्दो युवाशक्तिहरूको पलायनको कारण मुलुकको कुल श्रम आपूर्तिमा ह्रास आएको छ,
- वैदेशिक वस्तुप्रतिको बढ्दो आकर्षणको कारण , स्वदेशी वस्तुको उपभोगमा कमी आएको छ,
- रोजगारीको सिलसिलामा युवाहरू विदेशिने क्रम बढेसँगै विभिन्न सामाजिक र आर्थिक घटना बढ्नुका साथै फौजदारी अपराधमा वृद्धि भएको छ,
- लामो समय रोजगारीको सिलसिलामा विदेशमा रहनुपर्ने हुँदा महिला हिंसा तथा सम्बन्ध विच्छेदका घटनाहरू दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको छ,

- विदेशी भूमिको वातावरण, हावापानी, रहनसहन र खानपिन अनकुल नहुँदा विभिन्न रोगबाट ग्रसित भई अकालमै ज्यान गुमाउने श्रमिकको संख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ,
- लामो समय एकल परिवारका मूल व्यक्ति रोजगारीको सिलसिलामा विदेशमा रहनुपर्ने हुँदा बालबालिकाहरू गलत कुलत तथा संगत लागी विभिन्न सामाजिक घटनाहरूको शिकार हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ,
- नेपालको मौलिकता, धर्म, संस्कृति, मूल्य र मान्यतामा क्रमिक ह्रास हुँदै गएको छ.
- मुलुकको वैदेशिक रोजगार नीति, व्यापार नीति लगायत अन्य विभिन्न नीतिमा वैदेशिक हस्तक्षेप बढेको छ ।

३. निष्कर्ष तथा सुझाव

विप्रेषण नेपालको अर्थतन्त्रको एक प्रमुख खम्बाको रूपमा रहेको छ । व्यापार सन्तुलन कायम गर्न, रोजगारी सिर्जना गर्न, गरिबी न्यूनीकरण गर्न, लागि मात्र नभई, शिक्षा, स्वास्थ्य, गरिबी निवारण, वित्तीय साधन परिचालन र राष्ट्रिय पुँजी निर्माणमा समेत विप्रेषण आयले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । तर अर्थतन्त्र कुनै एक क्षेत्रमा ज्यादा निर्भर हुँदा 'डच डिजीज' को समस्या उत्पन्न हुने

सम्भावना रहन्छ । एउटै क्षेत्रमा अत्यधिक निर्भरता हुँदा कालान्तरमा यसले अर्थतन्त्रमा नराम्रो असर पर्ने र डच डिजीजको स्थिति ल्याउन सक्छ अहिले तत्काल रेमिट यान्स बन्द भयो भने अर्थतन्त्र धराशायी हुन्छ । त्यसैले राज्यले आफ्ना नागरिकलाई देशभित्रै राम्रो/यथेष्ट रोजगारी सिर्जना गर्ने नीति लिने, स्वदेशी/विदेशी लगानी, निजी उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने, आन्तरिक उत्पादन, निर्यात प्रवर्द्धनमा जोड दिने उद्योगधन्दा तथा पर्यटन प्रवर्द्धनजस्ता उपाय अपनाई विप्रेषणमाथिको परनिर्भरतालाई खुकुलो पार्दै अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र तथा स्वाधीन बनाउनुपर्ने देखिन्छ । ■

लेखक महेन्द्ररत्न जगरनाथ लक्ष्मीनिया उमाविमा
उपप्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

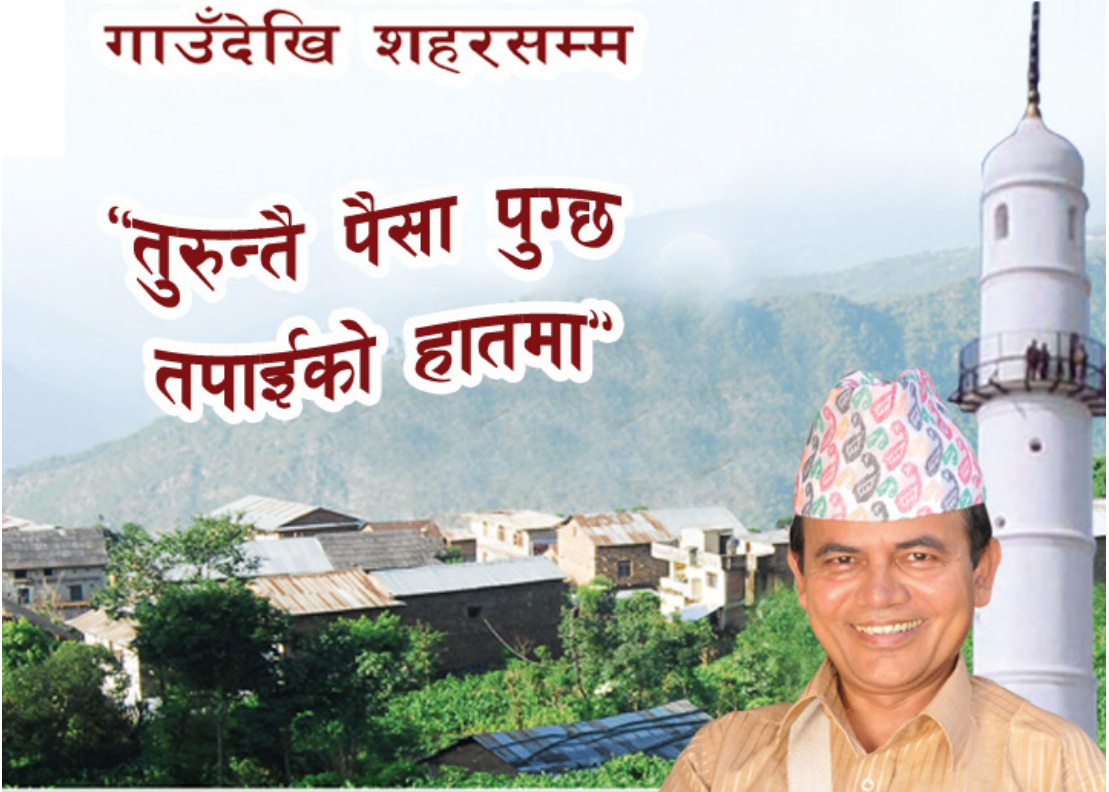
सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, पन्ध्रौँ योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७-२०८०/८१)
- नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय २०७७, आर्थिक सर्वेक्षण (२०७९ /८०)
- नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय २०७७, बजेट भाषण (२०८०/८१)
- नेपाल राष्ट्र बैंक नेपालमा विप्रेषण आप्रवाहको स्थिति

ADBL Remit

गाउँदेखि शहरसम्म

“तुरुन्तै पैसा पुग्छ
तपाईंको हातमा”

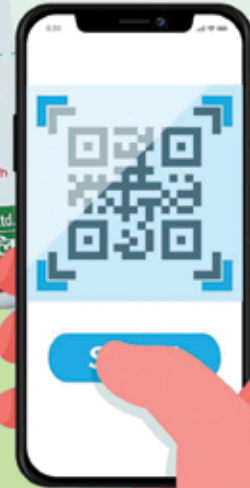


कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

ADBL QR TELLER

चेक बोकिरहने भन्भटबाट मुक्त
छिटो तथा छरितो Smart सेवा



बैंकको **ADBL SMART** मोवाइल बैंकिङ्ग सेवा
लिपका ग्राहकहरुले चेक बिना नै सहज तथा
सुरक्षित रुपमा **Teller** को **QR Code Scan**
गरी आफ्नो खाताको २,००,००० दुई लाख
सम्मको रकम भुक्तानी लिन सकिने ।

* शर्तहरू लागू हुनेछन् ।



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

। नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्था ।

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वका लागि वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीचको अन्तर्सम्बन्ध

■ रामबहादुर के.सी.

विषय प्रवेश:

समष्टिगत आर्थिक नीतिका महत्वपूर्ण नीतिहरू हुन वित्त र मौद्रिक नीति । सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन द्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने संवैधानिक आर्थिक उद्देश्य राखेको छ । पन्ध्रौं योजनाले दिगो आर्थिक विकासका लागि मूल्य स्थिरता, बाह्य स्थिरता तथा वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्नु मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिको प्रमुख उद्देश्य हो भनी उल्लेख गरेको छ । वित्त र मौद्रिक नीति म्याक्रो इकोनोमिक पोलिसीका दुइटो महत्वपूर्ण पाटा हुन् जसले अर्थतन्त्र, मौद्रिक क्षेत्र र समाजलाई प्रभाव पार्दछन । दुवै नीतिका आ-आफ्नै विशिष्ट उद्देश्य, औजार, प्रभाव र आर्थिक दृष्टिकोण हुन्छन् तर यिनीहरूले आपसमा जटिल बाटोबाट अन्तरसम्बन्धित भई एकअर्कालाई प्रभावित पार्दछन । नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय र निजी क्षेत्रसँगको सुक्ष्म समन्वय समग्र अर्थतन्त्रको स्थिरता, दिगोपना, गतिशीलता र प्रभावकारिताका लागि यो महत्वपूर्ण हुन्छ । तर, व्यावहारिक कार्यान्वयनमा यी दुवै नीति बीचमा असल अन्तरसम्बन्ध कायम हुन नसक्दा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वका सवालमा थुप्रै चुनौतिहरू देखिएका छन् ।

समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व

न्यून र स्थिर मुद्रा स्फीति, न्यून दीर्घकालीन ब्याजदर, स्थिर विनिमयदर, न्यून ऋणको बोझ, न्यून घाटाको अवस्था समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हो । आन्तरिक तथा बाह्य लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने र स्रोतलाई सही दिशा र क्षेत्रहरूमा पक्तिबद्ध गर्ने, उच्च र दिगो वृद्धि हासिल गर्ने, असमानता घटाउने र समतामूलक वितरण सुनिश्चित गर्ने

समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व आवश्यक छ । समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वबाट नै शोधनान्तर सन्तुलन, बाह्य क्षेत्र स्थायित्व, मूल्य स्थिरता र समतामूलक वितरण प्रणाली अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।

समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वका लागि वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीचको अन्तर्सम्बन्ध कायम गर्न रहेका व्यवस्थाहरू:

(क) नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाहरू:

- (१) नेपालको संविधान,
- (२) पन्ध्रौं योजना,
- (३) बार्षिक बजेट वक्तव्य,
- (४) बार्षिक मौद्रिक नीति,
- (५) सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९ तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६
- (६) आयकर ऐन, २०५८, आयकर नियमावली, २०५९ तथा आयकर निर्देशिका, २०६६ (संशोधन सहित)

(ख) संस्थागत व्यवस्थाहरू:

- (१) व्यवस्थापिका संसद,
- (२) सर्वोच्च अदालत,
- (३) संसदीय समितिहरू,
- (४) राष्ट्रिय योजना आयोग,
- (५) अर्थ मन्त्रालय र सो अन्तर्गतका निकायहरू,
- (६) नेपाल राष्ट्र बैंक र सो अन्तर्गत रहेका विभागहरू,
- (७) सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय,
- (८) निजी तथा सहकारी क्षेत्र,

वित्त नीतिका उपकरण एवं उद्देश्यहरू:

आय र व्ययको वार्षिक विवरण वित्त नीति हो । यसले समष्टिगत आर्थिक नीति कार्यान्वयन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । यस अन्तर्गत आर्थिक नीति, कर नीति, व्यापार नीति, सार्वजनिक ऋण नीति र अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालनसंग सम्बन्धित विषयहरू पर्दछन् । सार्वजनिक खर्च, राजस्व, ऋण, वित्तीय व्यवस्था र वित्तीय हस्तान्तरण वित्त नीतिका प्रमुख उपकरण तथा औजारहरू हुन् । यी औजार तथा उपकरणको प्रभावकारी व्यवस्थापन मार्फत नै सरकारले आफूसँग रहेको नगदलाई वैधानिक प्रक्रियाबाट जनताको हातमा पुऱ्याउँछ र पुनः जनताको हातबाट सरकारको सर्वसञ्चित कोषमा फिर्ता ल्याउँदछ । यही प्रक्रिया पूरा गर्नका लागि वित्त नीतिले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने, समतामूलक वितरण कायम गरी सामाजिक न्याय कायम गर्ने, आर्थिक समृद्धि कायम गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू लिएको हुन्छ । साथै, अन्य उद्देश्यहरू निम्न छन्:

- (क) सहायक उद्देश्यहरूमा लगानी प्रवर्द्धन, रोजगारी सृजना, आय आर्जन वृद्धि गर्नु, अर्थतन्त्रमा उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्नु, गरिबी न्यूनीकरण गर्नु, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरू, वैदेशिक मामिलाहरू, जलवायु परिवर्तन र दिगो विकास लक्ष्यका कार्यक्रमहरू संचालन गरी लक्ष्य हासिल गर्ने ।
- (ख) तीन तहका सरकारमा वित्त हस्तान्तरण प्रभावकारी बनाउनु,
- (ग) सार्वजनिक ऋणलाई मुलुकले धान्न सक्ने र अन्तर पुस्ता समता कायम हुने गरी राष्ट्रिय पुँजी निर्माण, आय आर्जन वृद्धि र रोजगारी सृजना हुने क्षेत्रमा प्रवाह गर्ने,
- (घ) चालु खर्चमा विवेकशिलता अपनाई पुँजीगत खर्चको आकार र गुणस्तर वृद्धि गर्ने,
- (ङ) वित्त नीति र मौद्रिक नीति बीचमा सामञ्जस्यता कायम गरी बैंकिङ्ग क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धन गरी Universal Banking Model अवलम्बन गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने सेवाको गुणस्तर सुधार गर्ने,
- (च) निजी क्षेत्रको लगानीमा संकुचन नआउने गरी मूल्यस्तरलाई सीमाभित्र राख्न सहयोग पुग्ने गरी आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने,

- (छ) बाह्य ऋण परिचालन गर्दा न्यून ब्याजदर, लामो समयवधिका साथ पूर्वाधार निर्माणका क्षेत्रमा मात्र गर्ने,
- (ज) वैदेशिक लगानी परिचालन गर्दा स्थानीय स्रोत, सीप र साधनको संरक्षण हुने गरी परिचालन गर्ने,
- (झ) करका दरहरू, भंसार महसुल निर्धारण गर्दा आन्तरिक औद्योगिक प्रवर्धन, लगानी आकर्षण, राजस्वको संरक्षण र मानव स्वास्थ्यमा हानी हुने वस्तु तथा सेवाको नियन्त्रण कायम गर्ने,
- (ञ) वित्त नीति मार्फत संस्थागत सुशासन कायम गर्ने,

मौद्रिक नीतिका उपकरण तथा उद्देश्यहरू:

मुलुकको केन्द्रीय बैंकबाट जारी हुने मुद्राको माग र आपूर्तिमा सन्तुलन ल्याउने गरी मुद्रा प्रसार सम्बन्धी नीति मौद्रिक नीति हो । यसले समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व, मूल्यस्तर, शोधनान्तर सन्तुलन, बाह्य क्षेत्र स्थायित्व र वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्न अथतन्त्रमा मुद्राको माग र आपूर्ति बीचमा सन्तुलन कायम गर्न ठूलो नीतिगत भूमिका निर्वाह गर्दछ । मौद्रिक नीतिले समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम नगद मौज्जात अनुपात(CRR), वैधानिक तरलता अनुपात (SLR), खुला बजार कारोबार (OMO) र नीतिगत दर (PR) जस्ता उपकरणहरू सञ्चालन गरी गर्दछ । यी उपकरणहरूको सञ्चालन, परिचालन र व्यवस्थापन गर्न मौद्रिक नीतिले एकल उद्देश्य र बहुउद्देश्यहरू लिने गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले (क) मूल्य स्थिरता (ख) शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्ने प्रमुख उद्देश्य राखेको छ । तर व्यावहारिक कार्यान्वयनमा देहाय अनुसारका उद्देश्यहरू रहेका छन्:

- (क) आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने,
- (ख) आर्थिक वृद्धि हासिलमा सहयोग गर्ने,
- (ग) मुद्रा स्फीति सीमामा राख्ने,
- (घ) सुविधाजनक विदेशी विनिमय सञ्चिति कायम गर्ने,

वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीचको अन्तरसम्बन्धका आधारहरू:

- (क) नीतिगत आधारहरू,
- (ख) संस्थागत तथा संरचनागत आधारहरू,
- (ग) समन्वयात्मक आधारहरू,



- (घ) आर्थिक वृद्धिका आधारहरू,
- (ङ) सामाजिक न्याय कायम सम्बन्धी आधारहरू,
- (च) असल अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासका आधारहरू,
- (छ) स्वायत्तता सम्बन्धी आधारहरू,
- (ज) राजस्वको दायरा विस्तारका आधारहरू,
- (झ) AML/CFT Regime सम्बन्धी आधारहरू,
- (ञ) वित्तीय सुशासनका आधारहरू,

**आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ को बजेट वक्तव्य तथा
मौद्रिक नीतिमा रहेका अन्तरसम्बन्धहरू:**

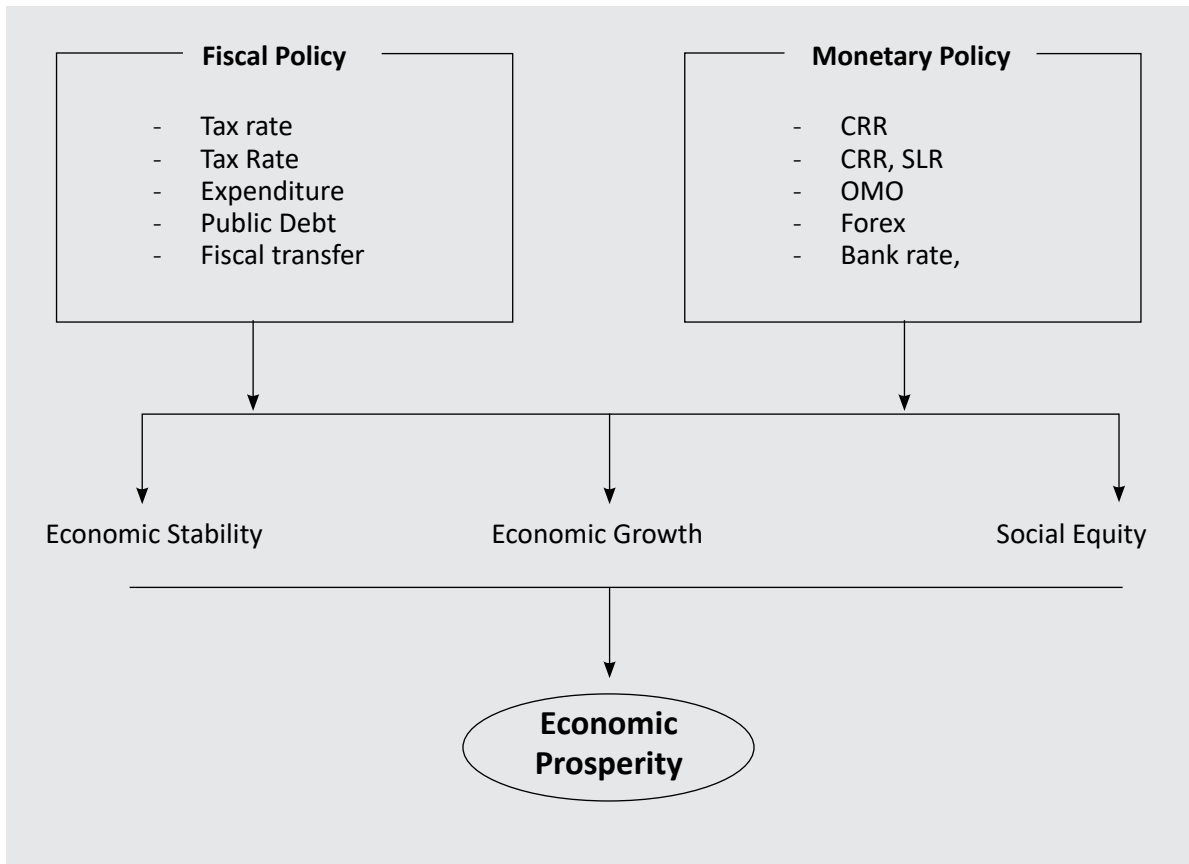
- (क) बजेट वक्तव्यको बुँदा नं १६ मा रहेको बजेटका उद्देश्य तथा प्राथमिकताको (ग) मा वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने र मुद्रास्फीतिलाई बाञ्छित सीमाभित्र राखी समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने उद्देश्य उल्लेख गरेको,
- (ख) आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ का नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न रु. १७ खर्ब ९३ अर्बको बजेट विनियोजन भएको छ जसमा चालु खर्च ७ खर्ब ५३ अर्ब (४२ प्रतिशत), पुँजीगत खर्च तर्फ रु. ३ खर्ब ८० अर्ब (२१.२ प्रतिशत) तथा वित्तीय व्यवस्था तर्फ २ खर्ब ३० करोड (१२.८ प्रतिशत) र वित्तीय हस्तान्तरण रु. ४ खर्ब २९ अर्ब (२४ प्रतिशत) रहेको छ । यसको लागि खर्च ब्यहोर्ने स्रोत तर्फ रु. १२ खर्ब ४० अर्ब राजस्व, रु. ५५ अर्ब वैदेशिक अनुदान हुँदा रु. ४ खर्ब ९८ अर्ब न्यून वित्त परिचालन हुनेछ । न्यून वित्त परिचालनको स्रोतको रूपमा वैदेशिक ऋणबाट रु. २ खर्ब ४२ अर्ब र आन्तरिक ऋणबाट रु. २ खर्ब ५६ अर्ब व्यहारिनेछ । बाह्य ऋणको प्राप्ति, अभिलेख राख्न र आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापनमा वित्त नीति र मौद्रिक नीति बीचमा अन्तर सम्बन्ध रहेको,
- (ग) मौद्रिक नीति २०८०।२०८१ ले नेपाल सरकारको बजेट वक्तव्यले लक्षित गरे बमोजिम ६ प्रतिशतको

आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी वित्तीय स्रोतलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाहित गर्ने प्राथमिकता तोकेको छ । यसले वित्त नीति र मौद्रिक नीति बीचमा गहिरो सम्बन्ध रहेको,

- (घ) आर्थिक वृद्धि, आर्थिक विकास, सामाजिक न्याय कायम गर्न वित्त नीतिले विभिन्न क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रमहरू तय गरेको छ । ती कार्यक्रमहरूलाई सहयोग पुग्ने गरी मौद्रिक नीतिले क्षेत्रगत कर्जा, विपन्न वर्ग र सहूलियतपूर्ण कर्जाको व्यवस्थापन गरेको छ ।

वित्त नीति र मौद्रिक नीति बीचको अन्तर सम्बन्धहरू:

दुई भिन्दै निकायबाट जारी हुने यी नीतिहरू अन्तर सम्बन्धित छन् । एक नीतिमा भएको परिवर्तनले अर्को नीतिको प्रभावकारितामा असर ल्याउँदछ । व्यापारिक चक्रको कुप्रभाव हटाउन र समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हांसिल गर्न दुवै नीति बीच अन्तर सम्बन्ध रहनु पर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट संचालित आर्थिक समायोजन कार्यक्रम यसको प्रमुख आधार हो । विस्तारकारी वित्त नीति भएमा सार्वजनिक ऋण बढ्दछ, उक्त ऋणको जोहो मौद्रिक नीतिबाट हुन्छ । ऋण बढ्दा मुद्रा स्फीतिमा चांप पर्दछ, यसलाई नियन्त्रण गर्ने कार्य मौद्रिक नीतिले गर्दछ । वित्त नीतिले बजारबाट ऋण लिँदा निजी क्षेत्रको तरलनामा असर भई ब्याजदर बढ्दछ, लगानी योग्य साधन घट्छ । त्यसैगरी, बाह्य क्षेत्रबाट ऋण लिँदा विनियम दर पुनर्मूल्यन हुने, शोधनान्तरमा असर पर्न जादा जान्छ । यी समग्र व्यवस्थापकीय पक्षहरूलाई ध्यान दिई अन्तरसम्बन्ध देहाय अनुसा कायम गरिएको हुन्छ ।



चित्र(१): वित्त र मौद्रिक नीति विचको अन्तरसम्बन्ध

- (क) वित्त नीति तर्जुमा गर्दा मौद्रिक अधिकारीको उपस्थिति हुने र मौद्रिक नीतिको तर्जुमा, संचालन र परिचालनमा वित्त अधिकारीको संलग्न रहने नीतिगत, संस्थागत र कानुनी व्यवस्था रहेको हुन्छ ।
- (ख) वित्त नीतिले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न उत्पादनमूलक क्षेत्र जस्तै कृषि, पर्यटन, उद्योग, जलविद्युत लगायत क्षेत्रमा सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रलाई सहजीकरण गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले ती क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट अनिवार्य रूपमा निश्चित सीमा तोक्यो कर्जा प्रवाहको प्रबन्ध तथा बन्दोबस्ती मिलाउँछ,
- (ग) वित्त नीतिले निजी क्षेत्रको लगानीमा असर नपर्ने तथा बजारमा अधिक तरल भएको समयमा मूल्यस्तर बाञ्छित सीमामा राख्न करका दर तथा ऋण उपकरण प्रयोग गरी राजस्व संकलन र ऋण व्यवस्थापन गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले अनिवार्य नगद अनुपात, वैधानिक तरलता अनुपात र खुला

- बजार कारोबार मार्फत मूल्यस्तर कायम गर्न मुद्राको माग र आपूर्ति बीच सन्तुलन कायम गर्दछ ,
- (घ) वित्त नीतिले स्थानीय तह, दूरदराज सम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विस्तार गर्न आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण र सुरक्षाको व्यवस्था, कर सहुलियत प्रदान गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले वित्तीय पहुँच, वित्तीय साक्षरता, डिजिटल ट्रान्ज्याक्शन को प्रवर्धन र विकास गर्न नीतिगत सहजीकरण गर्दछ,
- (ङ) वित्त नीतिले बाफियाको व्यवस्थापन अनुसार दर्ता सहजीकरण, निक्षेप र कर्जा लगानीमा कर सहुलियत तथा सहजीकरण गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिका सदस्यको योग्यता, सुविधा र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यकाल जस्ता विषयमा निर्देशिका बनाई बैंकिङ्ग सेवामा सुशासन कायम गर्न सहयोग गर्दछ,
- (च) वित्त नीतिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने ऋण तथा कर्जाको ब्याज खर्चलाई खर्चकट्टीको



रूपमा स्वीकार गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले निक्षेप तथा कर्जामा प्रतिस्पर्धी ब्याजदर प्रदान गर्न, सेवा शुल्कमा प्रतिस्पर्धा कायम गरी वित्तीय सुशासन कायम गर्न सहयोग गर्दछ,

- (छ) सिद्धान्ततः वित्त नीति विस्तारकारी भएको समयमा मौद्रिक नीतिले उपकरणहरू प्रतिस्पर्धी एवं संकुचनकारी बनाई बजारमा माग र आपूर्ति बीच सन्तुलन कायम गर्नु पर्दछ,
- (ज) वित्त नीतिले कल्याणकारी योजनाका कार्यक्रमहरू संचालन गरी गरिबी निवारण, आय असमानतामा कमी ल्याउने, लक्षित वर्गको आर्थिक अवस्था सुधार गर्ने सोंच लिएको हुन्छ भने मौद्रिक नीतिले लघु विमा, लघु कर्जा तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सामाजिक उत्तरदायित्वको रकम तत् तत् क्षेत्रमा प्रवाह गर्न निर्देशिका जारी गर्दछ,
- (झ) वित्त नीति तर्जुमा गर्दा मौद्रिक नीतिको स्वायत्तता प्रति सचेत, सम्मान र सावधान रहनु पर्दछ । मौद्रिक नीतिको स्वायत्तता कार्यात्मक रूपमा रहनु पर्दछ ।
- (ञ) समष्टिगत आर्थिक नीतिका महत्वपूर्ण यी नीतिहरू बीचमा असल, कार्यात्मक सहसम्बन्ध निर्माण हुन सकेन भने दिगो आर्थिक वृद्धि, सामाजिक न्याय र आर्थिक समृद्धि पूर्ण रूपमा ओभ्रेलमा पर्दछ,
- (ट) मौद्रिक नीतिले गर्ने आर्थिक अनुसन्धानका विषयमा वित्त नीतिले पूर्ण रूपमा सहयोग गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासका सम्बन्धमा दुवै नीति अडिग रहने,
- (ठ) वित्त नीतिले सदैव मौद्रिक स्थायित्वका लागि नीतिगत, संरचनागत र संस्थागत सहयोग गर्ने र मौद्रिक नीतिले वित्त नीतिको सोंचलाई साकार पार्ने गरी सदैव मुद्राको माग र आपूर्ति बीचमा सन्तुलन कायम हुने गरी मुद्रा प्रसारलाई व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्ने,
- (ड) वित्त नीतिले आफूले राखेका लक्ष्यहरू पूरा गर्न पुँजीगत खर्च समयमा गर्ने, गुणस्तर ख्याल गर्ने, आकार वृद्धि गर्ने,

असल सहसम्बन्ध र अन्तरसम्बन्ध नसक्दा मौद्रिक तथा वित्त अर्थतन्त्रमा देखिने परिणामहरू:

समष्टिगत अर्थतन्त्र धानको बाला जस्तै लयमा संगसंगै अगाडि बढ्न नसक्दा विश्वासमा कमी आउछ ।

विश्वासमा आउने कमीले बजार अर्थतन्त्रमा असर पर्दछ । साथै, अर्थतन्त्रमा देखिने अन्य परिणामहरू देहाय अनुसार रहेका छन्:

- (क) उपभोग, बचत, लगानी, उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आउने,
- (ख) आयआर्जनमा कमी, रोजगारी सिर्जना र राजस्व संकलनमा सञ्कुचन आउने र सार्वजनिक ऋणमा वृद्धि हुने,
- (ग) आयात-निर्यातमा उतारचढाव र उच्च ब्यापार घाटा हुने,
- (घ) शोधानान्तर स्थितिमा अस्थिरता आउने,
- (ङ) मुद्रास्फीति सीमाभित्र नरहने,
- (च) बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा समस्या,
- (छ) समष्टिगत आर्थिक नीतिहरूको कार्यान्वयनमा समस्या सिर्जना हुने,
- (ज) बीमा तथा पुँजीबजार सञ्चालन, व्यवस्थापन र नियमनमा कठिन हुने,
- (झ) AML/CFT Regime सम्बन्धी Issues मा बढोत्तरी हुने,
- (ञ) एफपिओ/बिपिजि (FPO/BPG) मा कर सम्बन्धी Issue हरू, आदि

वित्त नीति र मौद्रिक नीति बीच असल अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नका लागि सुझावहरू:

अर्थमन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल राष्ट्र बैंक र नीति तर्जुमा गर्ने निकाय बीचको समन्वय समग्र अर्थतन्त्रको स्थिरता र प्रभावकारिताका लागि महत्पूर्ण हुन्छ । दुवै नीति बीचमा नङ्क र मासुको जस्तै सम्बन्ध रहनु पर्दछ । यसका लागि देहायका सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ:

- (क) अर्थतन्त्रमा अन्य चिज यथावत रहेको अवस्थामा विस्तारकारी वित्त नीति जारी हुँदा यसका उद्देश्यहरूलाई पूरा गर्ने गरी समग्रमा संकुचनकारी मौद्रिक नीति जारी हुनु पर्दछ भन्ने सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ । तर, खुकुलो मौद्रिक नीतिको प्रभाव निजी तथा सहकारी क्षेत्रको कर्जा विस्तारसँग जोडिएको हुन्छ । मौद्रिक नीति राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक तथा मौद्रिक विश्लेषणको आधारमा विवेकसम्मत तरिकाले तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

- (ख) नेपाल राष्ट्र बैंकको मौद्रिक स्वायत्तताको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्धनमा सदा सर्वदा सरकार तथा निजी क्षेत्रहरूले जोड दिनु पर्दछ । सरकार तथा निजी क्षेत्रको दबाब र प्रभावमा नेपाल राष्ट्र बैंक पर्नु हुँदैन । अर्थतन्त्रको अवस्था एवं वैदेशिक संस्थाहरूको सुभाव समेतलाई मध्यनजर गरी मौद्रिक नीति तथा उपकरण संचालन, परिचालन र व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले कसिलो मौद्रिक नीति बनाउनुपर्छ जसले अर्थतन्त्रलाई अत्यधिक मौद्रिक चाँपबाट बचाउँछ र वित्तीय स्थिरता कायम गर्छ । राष्ट्र बैंकले आफ्ना मुख्य नियामकीय औजारहरू जस्तै लोन टु भ्यालु रेसियो, पुँजी पर्याप्तता अनुपात, कर्जा सेवा अनुपात, काउन्टर साइलिकल क्यापिटल बफरको प्रयोग गर्नुपर्छ जसले अनुत्पादक क्षेत्रहरूमा अत्यधिक कर्जा विस्तार हुनबाट रोक्दछ ।
- (ग) नेपाल सरकारले तोकिएको समयमै पुँजीगत खर्चको आकार र गुणस्तर बढाउनुपर्छ । पूर्वाधार विकास, स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा र सामाजिक सुरक्षामा सार्वजनिक लगानी बढाउँदै जानुपर्छ । नेपाल सरकारले राजस्व संकलन लक्ष्य बमोजिम गर्नु पर्दछ । लक्ष्य बमोजिम राजस्व संकलन भएमा वित्तीय घाटा, सार्वजनिक ऋण घटाउन मद्दत गर्छ । नेपाल सरकारले संरचनात्मक सुधार गरी नेपालको अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धात्मक र उत्पादनमूलक बनाउने गरी व्यवसायमैत्री वातावरण बनाउने गरी आर्थिक सुशासनलाई सुदृढ गर्ने र नवप्रवर्तनमार्फत नयाँ र नवीनतम प्रविधि अवलम्बन गरी वस्तु तथा सेवालाई निर्यातयोग्य बनाउनुपर्छ । यसले बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायममा दिगोपना कायम गर्दछ ।
- (घ) नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले समन्वयात्मक बजारको अनुगमन, निरीक्षण र नियमन गरी मुद्रास्फीतिलाई सीमाभित्र राख्नुपर्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप, कर्जा तथा विप्रेषणबाट उपलब्ध रकम उत्पादनमूलक र प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, ऊर्जा, पर्यटन, जलविद्युतमा प्रवाह र लगानी हुने वातावरण सुनिश्चित गर्नुपर्छ । वित्त नीतिले पनि प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्छ र मौद्रिक नीतिको सहयोगमा काम गर्नुपर्छ, जसले अर्थतन्त्रलाई टिक दिशामा ल्याउन सक्छ र नेपालका आर्थिक विकासका सम्भावनाहरूलाई उजागर गर्छ ।
- (ङ) नेपाल राष्ट्र बैंकले मुद्रा प्रवाहको व्यवस्थापन र विदेशी मुद्राको सञ्चितिमा ध्यान दिई
- विदेशी मुद्रा, विनिमय दर स्थिर राख्ने प्रणाली सुनिश्चित गर्नुपर्छ । खासगरी भारतीय रुपैयासँग यो तथ्य निकै महत्वपूर्ण छ किनकि हामी बाह्य क्षेत्रसँग व्यापारको प्रतिस्पर्धामा खरो उत्रन सक्नुपर्छ ।
- (च) नेपाल राष्ट्र बैंकले नीतिगत दरको बिन्दु, अन्तर बैंक कारोबारको प्रतिशत, निक्षेपमा ब्याजदरको प्रतिशत, घरजग्गा तथा सेयर कारोबारको सीमा फेरबदल गर्दा अर्थ मन्त्रालय तथा वित्त अधिकारीको प्रतिनिधिसँग चुस्त तथा मौद्रिक आँकडा, तथ्य र प्रमाणका आधारमा समन्वय गर्ने, व्यावसायिकता प्रदर्शन गर्ने र अर्थ मन्त्रालयले अनुशासित र इमान्दार भई न्यून वित्त परिचालन वार्षिक क्यालेन्डर अनुसार गर्ने, वित्तीय संघीयताको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने, वित्तीय साक्षरता, वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।
- (छ) एक संस्थाले अर्को संस्थालाई सदा सर्वदा सम्मान, सहकार्य र सहअस्तित्व स्वीकार गरी अगाडि बढ्नु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी नीति, निर्देशिका, परिपत्र र निर्देशन अर्थ मन्त्रालयले महसुस गर्ने गरी सकारात्मक रूपमा संघीय सरकारबाट स्थानीय तहसम्म खुलेर प्रचार प्रसार गर्ने र अर्थ मन्त्रालयबाट जारी नीति, कानुन, निर्देशिका, परिपत्रहरू नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत खुलेर प्रचार प्रसार गर्नु पर्दछ । दुवै संस्थाले निजी क्षेत्र तथा नागरिक संग सदैव समन्वय गर्नु पर्दछ । नागरिक र जनताका कुरा सुन्नु पर्दछ । दुवै संस्थाले अर्थतन्त्रको दिशा, गति, वैदेशिक प्रभावको विषयमा इकोनोमिक तथा मनिटरी विश्लेषण गर्नु पर्दछ र सो बमोजिम आगामी दिनका लागि नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन समन्वयात्मक रूपमा गर्नु पर्दछ ।
- (ज) वित्त अधिकारी (अर्थ मन्त्री एवं अन्य कर्मचारी)ले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई स्वतन्त्र, जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउनु पर्दछ किनकि यसबाट अर्थतन्त्रमा मौद्रिक नीतिको प्रभावकारिता र विश्वसनीयता बढ्छ । मौद्रिक अधिकारी (गभर्नर)ले समेत सरकारको दबाब बिना, व्यक्तिगत सौँच, विचार बिना मौद्रिक नीति सञ्चालन गर्नु पर्छ । मौद्रिक र वित्त अधिकारीले आफ्नो जवाफदेहीतालाई न्यायोचित बनाउनुपर्छ, जुन आम जनताले स्वीकार गर्ने हुनुपर्छ ।



(भ) अर्थतन्त्र एवं निजी क्षेत्रमा देखिने आर्थिक, वित्तीय र मौद्रिक समस्याहरूमा वित्त र मौद्रिक अधिकारी एकै ठाउँमा रही सल्लाह, समन्वय, सहकार्य, सहअस्तित्व र पारस्परिकताका आधारमा नीतिगत छलफल, विचार विमर्श गर्नु पर्दछ । व्यावसायिक रूपमा संस्थागत धर्म निर्वाह गर्नु पर्दछ । निर्णय गर्दा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न शोधनान्तर सन्तुलन, मूल्य स्थिरता, बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका साथ बीमा तथा पुँजीबजारको दीर्घकालीन विकास गरी जनताको आय आर्जन वृद्धि, रोजगारी सृजना, गरिबी न्यूनीकरण, समतामूलक वितरण प्रणालीलाई जोड दिई आर्थिक वृद्धि, आर्थिक विकास र संविधानले तय गरेको आर्थिक उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी वित्त र मौद्रिक अधिकारीले कदम चाल्नु पर्दछ ।

निष्कर्षमा:

वित्त नीति जनताको आवाजलाई सम्बोधन गर्न, राजनीतिक लोकप्रियतालाई बढी प्राथमिकता दिई आउने हुँदा बढी से बढी लचक रहेको हुन्छ । तर मौद्रिक नीति प्राविधिक रूपमा विज्ञहरूबाट वित्त नीतिको सौचलाई पूरा गर्ने गरी अध्ययन र अनुसन्धान पश्चात मौद्रिक तथ्यांक र सूचनामा आधारित भई आउने गर्दछ । स्वतन्त्र र जिम्मेवारीबोध गरेको केन्द्रीय बैंकलाई प्रस्ट र पारदर्शी जनादेशकासाथ उचित तवरले परिभाषित गरिएको नीतिगत फ्रेमवर्क र बलियो सुशासन संरचनाको सुनिश्चितता कायम गर्न वित्त अधिकारी तयार हुनुपर्छ । यसमा रोजगारी सृजना र आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य राखिनु पर्छ, मूल्य र वित्तीय स्थिरताका प्रावधानहरू राखिनुपर्छ । वित्तीय नीतिको विश्वसनीयता, दिगोपना र स्थिरता महत्वपूर्ण हुन आवश्यक छ जसले सार्वजनिक लगानीलाई स्थिर र विश्वसनीय बनाउँछ । वित्त नीति र मौद्रिक नीतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धिका लागि वित्त र मौद्रिक अधिकारीले आफूले प्रण गरेको वित्तीय र मौद्रिक लक्ष्य र योजना अस्थिर वित्तीय व्यवहार नदेखाई पूरा गर्नुपर्छ । अर्थतन्त्रलाई स्वस्थ राख्न धरातलीय यथार्थ सुहाउँदो वित्त र मौद्रिक रणनीति, विवेकी तथा लचिलो नीति, वित्तीय सुशासन, बलियो र स्वतन्त्र संस्था र स्वचालित प्रणालीको व्यवस्था हुनुपर्छ । वित्त नीति तर्जुमा गर्दा करको दर, प्रशासनिक खर्च, सार्वजनिक ऋणमा परिवर्तन गर्दा र मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्दा नगद अनुपात, वैधानिक तरलता अनुपात, खुला बजार कारोबार, ब्याजदर, विनियमदर हेरफेर गर्दा गंभिर मौद्रिक अर्थशास्त्रीय विश्लेषण

गर्नुपर्दछ । यी दुवै नीतिहरूको कुशल व्यवस्थापनबाट मात्र आर्थिक वृद्धि, आर्थिक स्थायित्व, सामाजिक न्याय कायम भई मागपक्ष र पूर्तिपक्ष बीच सन्तुलन कायम भई आर्थिक समृद्धि हासिल हुनेछ र यसबाट मात्र वित्त र मौद्रिक नीति बीचमा असल र मजबुद अन्तरसम्बन्ध कायम हुनेछ । ■

लेखक अर्थ मन्त्रालयका उपसचिव हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

- नेपालको संविधान, कानून किताव व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं ।
- पन्ध्रौ योजना, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय, सिंहदरबार ।
- बजेट वक्तव्य, आर्थिक सर्वेक्षण (विभिन्न आर्थिक वर्ष), अर्थ मन्त्रालय ।
- मौद्रिक नीति, नेपाल राष्ट्र बैंक, बालुवाटार ।
- अर्याल, जितेन्द्र प्रकाश, (२०६८), सुक्ष्म अर्थशास्त्र, न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, किर्तीपुर ।
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग एवं महालेखा परिक्षकको कार्यालयका वार्षिक प्रतिवेदनहरू ।
- Mohan, Rakesh, Growth with Financial Stability, Central Banking in an Emerging Market, Oxford collected essays,
- Salvatore, Dominik(2003), Microeconomics, Theory and Applications, New York, Oxford University Press,
- Dwivedi, D.N. (2001), Macroeconomics, Theory and Policy, Tata McGraw Hill, New Delhi
- Acharya, Madhu Raman, Nepal World View, Volume I & II: Foreign Policy, Adroit Publisher,
- Hass, Richard, A world in disarray, American Foreign Policy and the crisis of the Old Order, Penguin Books, Printed in the United States of America,

सरकारी स्वामित्व प्राप्त संस्थाहरू आपसी समझदारी गरी
कृषि विकास बैंक लगायतका संस्थाहरूको सेवा व्यवसायमा

प्रभावकारी व्यवसाय विस्तारका सम्भावना तथा सरकारलाई हुने फाइदाहरू



मीनराज पोखरेल

निजी क्षेत्रको आवश्यक मात्रामा उद्यमशीलता विकास र विस्तार नभइसकेको, प्राविधिक ज्ञान, पुँजी लगानीको क्षेत्रमा र ठूला पूर्वाधार विकासमा निजी क्षेत्र अग्रसर नभएको अवस्थामा सर्वसाधारणलाई सर्वसुलभ रूपमा वस्तु तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउने, विकासका आधारभूत संरचनाहरूको निर्माण गर्ने, पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा टेवा पुऱ्याउने र सामाजिक न्यायका आधारमा आर्थिक वृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ वि.सं. १९९३ मा विराटनगर जुट मिलको स्थापना तथा वि.सं. १९९४ मा नेपाल बैंक लि. को स्थापनापश्चात् २०५० को दशकमा पुग्दा सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारितामा विस्तार भई करिब पाँच दर्जनभन्दा बढी सार्वजनिक संस्थाहरू स्थापित हुन पुगे । तर सन् १९९० को खुला अर्थतन्त्रको प्रभाव नेपालमा पनि पर्न गयो र सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापनाका उद्देश्यहरू परिपूर्ति नभएको भनी सार्वजनिक संस्थाहरूको पुँजी विनिवेश गर्ने र यस क्षेत्रमा भएको पुँजी अन्यत्र परिचालन गर्ने उद्देश्यका साथ सार्वजनिक क्षेत्रको प्रभावकारी वृद्धि गर्ने अभिप्रायले केही क्षेत्रमा सरकारले कतिपय सार्वजनिक संस्थाहरूको निजीकरण गर्दा हाल करिब ४४ वटा सार्वजनिक संस्थाहरू अस्तित्वमा रहेको पाइन्छ ।

“सरकारी काम कहिले जाला घाम” भन्ने भनाइलाई परिवर्तन गरी सरकारी स्वामित्वमा स्थापित संघसंस्थाहरू कुनै निजी क्षेत्रमा स्थापित संघसंस्थाभन्दा आफ्नो कार्य क्षेत्रमा कार्य गर्न कम छैनन् भनी जनमानसमा आफ्नो प्रभाव छाड्नु निश्चय पनि आजको परिवेशमा चुनौतीको विषय हो भन्दा अत्युक्ति नहोला । सरकारी स्वामित्वमा स्थापित संस्थाहरूबाट प्रवाह भएका वस्तु तथा सेवाहरूको स्तरीयता निजी क्षेत्रबाट प्रवाह भएको भन्दा कम नहुने गरी गुणस्तरयुक्त, मूल्य स्तरमा तुलना गर्दा पनि समान स्तरको वस्तु तथा सेवाको मूल्य निजी क्षेत्रले उपलब्ध गराउने भन्दा सस्तो मूल्यमा उपलब्ध गराउने, वस्तु तथा पर्याप्तताका हिसाबले पनि सहजै प्राप्त गर्न सकिने

अवस्थामा पनि सरकारी वस्तु तथा सेवाको प्रयोग कम हुने गरेको दृष्टान्त पनि छ । यस अवस्थामा त्यस्ता संस्थामा कार्यरत कर्मचारी तथा व्यवस्थापकहरूबाट उक्त दृष्टान्तमा परिवर्तन ल्याउनु निकै चुनौती रहेको छ ।

यिनै संस्थाहरूमध्ये सर्वसाधारण जनताको आर्थिक हित र सुविधा कायम गर्ने एवं कृषि क्षेत्रमा सरल र सुलभ कर्जा पद्धतिका माध्यमबाट पुँजी तथा ऋण उपलब्ध गराउन र विकासमा गतिशीलता ल्याउने उद्देश्यका साथ स्थापित भएको एक संस्था हो कृषि विकास बैंक लि. । नेपाल सरकारको बहुमत सेयर स्वामित्व (५१ प्रतिशतभन्दा बढी) भएको कृषि विकास बैंक लि. हाल कृषि क्षेत्रमा मात्र सीमित नभई एक ‘क’ वर्गका वाणिज्य बैंकको रूपमा स्थापित यस संस्थामा हाल आफू कार्यरत रहेको र सरकारी स्वामित्वमा स्थापित संस्थाबाट प्रदत्त वस्तु तथा सेवाहरू एक आपसमा खरीद गरी यी संस्थाहरूको प्रभावकारितालाई वृद्धि गर्न सकौं भन्ने विशुद्ध भावनाले यो लेख तयार गरिएको हो । यसैले गर्दा विशेषगरी कृषि विकास बैंकले प्रदान गर्न सक्ने सेवाको जानकारी यो लेखमार्फत दिइएको छ । कृषि विकास बैंकले विगत ५५ वर्षदेखि देशका सबै स्थानमा कार्य सञ्जाल विस्तार गरी उद्यमी तथा व्यवसायीहरूलाई वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोबारमार्फत देशको आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार तथा व्यावसायिक कार्यका लागि लघु, मझौला तथा ठूला किसान, उद्योगपति, व्यवसायी, श्रमजीवी लगायत विविध क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ ।

यस संस्था वर्तमान अवस्थासम्म आइपुग्नुमा समग्र नेपाली जनता, विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय, नियमन निकाय, विश्वविद्यालय, प्रतिष्ठान तथा नेपाल सरकारको महत्वपूर्ण योगदान रहँदै आएको छ । बैंकले हाल देशका ७७ वटै जिल्लामा कार्यसञ्जाल विस्तार गरी २८१ वटा शाखा कार्यालय, १२९ एटिएम तथा २० एक्टेन्सन काउन्टरमार्फत संघीय सरकार तथा स्थानीय सरकारको राजस्व संकलका साथै स्थानीय सरकारको



आर्थिक कारोबारमा समेत गरिरहेको छ । कृषि तथा व्यावसायिक क्षेत्रका विविध उद्देश्यमा कर्जा लगानी, जमानत कारोबार, प्रतितपत्र कारोबार, एजेन्सी कारोबार, आधुनिक सूचना प्रविधिमा आधारित किसान कार्ड, किसान एप, ATM, Mobile Banking , RTGS, Internet Banking, D-MAT खाता, धितोपत्र कारोबारका लागि C-ASBA, डिजिटल माध्यमबाट विभिन्न बैंकिङ्ग सेवा प्रवाह गर्नुका साथै कृषि क्षेत्रमा अगुवा बैंकको रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको यस बैंकले कुल कर्जा प्रवाहको करिब ३५ प्रतिशतभन्दा बढी कृषि कर्जामा लगानी गरी उत्पादनमुखी अर्थतन्त्रमा विशेष योगदान पुऱ्याउँदै आएको हुँदा कृषि क्षेत्रको विकासमा एक अगुवा बैंकको रूपमा स्थापित भएको देखिन्छ । यसका अलावा हाल यस बैंकले अन्य 'क' वर्गको वाणिज्य बैंकबाट प्रदान गर्ने सम्पूर्ण सेवा सुविधा प्रदान गर्दै आएको छ । बैंकर नेपाल टेलिकमबीच वित्तीय कारोबार गर्ने/गराउने व्यवस्थाका लागि अनुरोध गर्दै यस बैंकबाट देहायका सुविधा तथा सेवा उपलब्ध गराउन सकिने व्यहोरा जानकारी गराउन चाहन्छु ।

बैंक तथा संस्थाबीच आपसी सहमतिका आधारमा बैंकबाट उपलब्ध गराउन सकिने सुविधाहरू

- विभिन्न कोषहरूको मुद्दती, अक्षय कोष लगायत अन्य कोष तथा सञ्चालन खातामा उच्च ब्याज प्रदान गर्ने ।
- सरकारी स्वामित्वमा स्थापित विभिन्न क्षेत्रमा रहेको अफिस परिसरमा कलेक्सन काउन्टरहरूमा प्रतिस्पर्धाका आधारमा नगद कलेक्सन काउन्टरहरू सञ्चालन गर्न सक्ने ।
- सरकारी स्वामित्वमा स्थापित अफिस परिसरमा आवश्यकताका आधारमा ए.टि.एम. मेसिन जडान गरी ग्राहक तथा कर्मचारीहरू उक्त सुविधा प्रदान गर्न सकिने ।
- आपसी सहमतीका आधारमा यस्ता संस्थाहरूमा काम गर्ने कर्मचारीहरूका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको निश्चित रकमसम्म बिनाधितो (Professional Loan तथा Salary Loan) उपलब्ध गराउन सकिने ।
- संस्थाको नाममा कल खाता खोली प्रकाशित ब्याजदरमा ब्याज प्रदान गर्ने । यस सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनको अधिनमा रही कलतर्फको उच्च ब्याज प्रदान गर्ने ।

- यस्ता संस्थाको अनुरोधमा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कार्यका लागि बैंकले वार्षिक रूपमा निश्चित रकमको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व शीर्षकबाट खर्च गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने ।
- संस्थाको आर्थिक कारोबारलाई विद्युतीकरण गर्न तथा Cashless Transaction प्रबर्द्धन गर्नका लागि आवश्यक IPS, RTGS, NCHL Corporate Pay लगायत अन्य विद्युतीय सेवा प्रदान गर्ने ।
- प्रतिस्पर्धात्मक दरमा प्रतित-पत्रको कारोबारतथा जमानत कारोबार गरी अन्तर्राष्ट्रिय तथा आन्तरिक व्यापारमा सहजीकरण गर्न सकिने ।
- माथि उल्लेखितबाहेक यस्ता संस्थानको अनुरोध/सिफारिसमा अन्य बैंकिङ्ग सेवा सुविधा विस्तार गर्न सकिने छ ।

बैंक तथा संस्था आपसी सहमतिका आधारमा संस्थाका कर्मचारीको तलबी बचत खातामा देहायअनुसारका थप सुविधाहरू प्रदान गर्न सकिने छ :

- नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनको अधिनमा रही प्रकाशित ब्याजदरतर्फको उच्च ब्याजदर प्रदान गर्ने
 - निःशुल्क VISA Debit Card प्रदान गरिने छ ।
 - निःशुल्क डिम्याट खाता खोलिने छ ।
 - निःशुल्क SMS सुविधा प्रदान गरिने छ ।
 - निःशुल्क ABBS सेवा प्रदान गर्न सकिने छ ।
 - Credit Card तर्फ प्रकाशित शुल्कमा ५०% छुट ।
 - Forex तर्फ प्रकाशित शुल्कमा ५०% छुट ।
 - Locker सेवामा ५०% छुट प्रदान गरिने छ ।
 - निःशुल्क Bank balance certificate जारी गर्ने ।
 - यस बैंकको Merchant QR code सेवा लिएका ग्राहकहरूसँग QR code मार्फत सोभै भुक्तानी गर्न सकिने
 - Connect IPS सेवा निःशुल्क प्रदान गर्ने ।
 - निःशुल्क गुडफर पेमेन्ट सेवा प्रदान गर्ने ।
 - निःशुल्क चेक क्लियरिङ्ग सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
- अधिकतम स्वामित्व रहेको सेवाप्रदायक संस्थाबाट

प्रदत्त विभिन्न सेवाहरू बैंकले खरिद गरी सरकारी स्वामित्वमा स्थापित अर्को संस्थाको सेवा विस्तारमा सहयोग गरी प्रभावकारिता एवं विश्वसनीयतामा समेत टेवा पुऱ्याउने अवस्था रहेको छ । सरकारी स्तरमा स्थापित कृषि क्षेत्रको विकासका लागि स्थापित संघ संस्था परियोजनाहरूबाट हुने कार्यक्रमहरूको विनियोजित रकम कृषि विकास बैंकमार्फत सञ्चालन गर्दा पुँजी अभावका कारणले कृषि विकास बैंकले आम ग्रामीण तथा कृषि क्षेत्रमा व्यवसाय सञ्चालनका लागि कर्जा सहज किसिमले प्रदान गर्न सक्ने अवस्था हुन्छ ।

मुलुकको समग्र आर्थिक विकासको गतिशीलतालाई तिब्रता दिने, अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, बिक्री तथा वितरणलाई प्रभावकारी बनाउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, मूल्य स्थिरता कायम गर्ने, बजारमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण कायम गर्ने र ठूला भौतिक पूर्वाधार निर्माणलाई गतिशील बनाउने उद्देश्यले स्थापित विभिन्न सार्वजनिक संस्थानहरूमध्ये कतिपय संस्थाहरू आफ्नो उद्देश्य परिपूर्ति गर्नमा सक्षम भएका छन् । ती संस्थाहरूमध्ये आफ्नो उद्देश्यमा उद्देश्य अनुसार काम गर्न सफल कृषि विकास बैंकले एक आपसमा सामञ्जस्यता गरी सरकारी स्वामित्वमा स्थापित संस्थाहरूले कार्य गर्दा आफ्नो कार्य सम्पादनमा प्रभावकारिता ल्याउन सक्छन् ।

नेपाल सरकारको बहुमत सेयर स्वामित्व भएका सरकारी संस्थाहरूले आफ्नो व्यावसायिक क्षमता विकास गरी उक्त संस्थानहरूमा कार्यरत मानव संसाधनको कार्यक्षमता, उत्पादकत्व, कार्यकुशलता वृद्धि गरी सरकारको आम्दानी तथा राजस्व संकलनमा टेवा दिन सक्छन् । सार्वजनिक संस्थामा सरकारले गरेको लगानीको प्रतिफल अधिकतम हुने गरी कार्यक्षमता बढाउनु आजको आवश्यकता हो ।

सार्वजनिक निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकासमार्फत उपलब्ध स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक विकास हासिल गर्दै दीर्घ आर्थिक विकास गर्न तथा प्राप्त उपलब्धीहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताहरूको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवादउन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्यमा समेत टेवा पुऱ्याउन सरकारी स्वामित्व प्राप्त संस्थाहरूबीच आपसी समझदारीका माध्यमबाट व्यवसाय गरी संस्थाहरूको सेवा व्यवसायमा प्रभावकारिता ल्याउन सक्छन् ।

सरकारी स्वामित्वप्राप्त संस्थाहरूबीच आपसी समझदारीबाट व्यवसाय गर्दा हुने फाइदा

1. बैंक तथावित्तीय क्षेत्रको विकास एवं विस्तारका लागि स्रोत परिचालन गरी औद्योगिकीकरणमा सहयोग पुग्ने ।
2. रोजगारी सृजना र ग्राहस्थ उत्पादनमा थप योगदान पुग्न जाने ।
3. ग्रामीण तथा विकट क्षेत्रमा वित्तीय सेवाको विस्तार हुन गई वित्तीय पहुँच बढ्ने ।
4. प्रतितपत्र कारोबारमार्फत अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका लागि आयात निर्यातमा सहजीकरण पुग्ने ।
5. अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको सहजीकरणमा कृतिम अभाव एवं कार्टेलिङ्ग, सिण्डिकेट तथा कालोबजारी लाई नियन्त्रणमा सघाउ पुग्ने ।
6. भौतिक संरचना यातायात, सञ्चार क्षेत्रको विकासको पुँजी निर्माण तथा स्रोत परिचालनका अवसर प्राप्त हुने ।
7. सरकारी कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने खर्च व्यवस्थापनका लागि कर तथा गैर कर राजस्व संकलनमा सहयोग पुग्न जाने ।
8. सरकारी कार्य सञ्चालनका लागि सहजीकरण हुनजाने ।

लोक कल्याणकारी राज्यका अवधारणाले संसारभर नै महत्त्व पाएको, ठूला भौतिक पूर्वाधारको विकास नभएको अवस्थामा ठूला भौतिक पूर्वाधार विकासको आवश्यकता र मागले सरकारमाथि दबाव सृजना भएको, द्वितीय विश्व युद्धबाट ध्वस्त भएका देशहरूमा पुनःनिर्माण र विकास आयोजनाका सञ्चालका लागि जसरी सरकारी स्वामित्वमा स्थापित संस्थाहरूको आवश्यकता महसुस गरी स्थापना गरिएको थियो । त्यसैगरी नेपालको सन्दर्भलाई हेर्दा विगतमा सरकारी स्वामित्वमा स्थापित संस्थाहरूको औचित्यतामाथि वृहत् भइरहेको समयमा यी संस्थाहरूले प्राकृतिक प्रकोप, भूकम्प, बाढीपहिरो, कोभिड महामारी लगायतका विपतको अवस्थामा यी संस्थाहरूले पुऱ्याएको योगदानबाट यी संस्थाहरूको आवश्यकता र औचित्यताको पुष्टि भएको छ । विगतमा कोभिडको महामारीपश्चात आर्थिक क्षेत्रमा देखिएको समयमा निजी स्तरमा स्थापित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफूखुशी ब्याजमा गरेको



वृद्धिवाट आक्रान्त भएको अवस्थामा जनस्तरबाट बैंकिङ्ग कारोबार गर्ने ग्राहकहरू सरकारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आकर्षित भएको तथ्यलाई पनि विचार गर्दा सरकारले यी संस्थाहरूको प्रभावकारिता बढाउने गरी सरकारबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरू सरकारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट गर्दा बैंकहरूले पुँजी अभावका कारण आफ्नो व्यवसायलाई संकुचनमा ल्याउनुपर्ने अवस्था भए नभने पनि सरकार तथा आमजनतालाई यसबाट फाइदा पुग्न जानेछ ।

अन्तमा: नेपाल सरकारको अधिक स्वामित्व भएका संस्थाहरूले आपसी व्यावसायिक सामञ्जस्यता गरी कार्य गर्न सकेमा सरकारी संस्थाहरूले विषम परिस्थितिमा पनि सरकारको उपस्थितिमा प्रभावकारी भूमिका राख्न सक्छन् भन्ने तथ्य विगतमा कोभिडको महामारीमा यी संस्थाहरूले वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सहज बनाई वस्तुको वितरण र बजारमा हुन सक्ने कृत्रिम अभाव, कार्टेलिङ र कालोबजारी नियन्त्रणमा सहयोग, पूर्वाधार क्षेत्रको विकास, नेपाल सरकारको कर तथा गैर कर राजस्व वृद्धि, जनताका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति तथा रोजगार सिर्जना र ग्राहस्थ उत्पादनमा योगदान एवं बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको विकास गरी स्रोत निर्माण गरी

उक्त स्रोतको परिचालन गरी औद्योगिकीकरणमा समेत योगदान दिएको दृष्टान्तलाई नजरअन्दाज गर्न सकिँदैन । यसकारण यी दुई संस्थाहरूले एक आपसमा समझदारी गरी सरकारी स्वामित्वप्राप्त संस्थाहरूले आफ्नो क्षेत्रमा योगदान बढाउन सकौं । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान, २०७२ ।
२. नेपाल सरकारको वजेट तथा कार्यक्रम २०८०।०८।१
३. सार्वजनिक संस्थाहरूको वार्षिक स्थिति समीक्षा, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल सरकार ।
४. कृषि विकास बैंक, वार्षिक बजेट कार्यक्रम २०८०।८।१
५. विभिन्न समसामयिक लेखहरू ।

कोभिड-१९ ले नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा पारेको असर, बजेट वक्तव्य एवं मौद्रिक नीतिमार्फत

आर्थिक पुनरुत्थानका लागि संचालित राहत तथा सहूलियत कार्यक्रमहरू र यसका परिणाम



जगदीश्वर पन्थी

१. परिचय

डिसेम्बर १९ मा चीनको हुआव प्रान्तमा देखिएको कोभिड भाइरस नेपालमा जनवरी २३, २०२० मा देखा पर्‍यो । कोभिड भाइरसको महामारीबाट जनधनको क्षति हुन नदिने उद्देश्यले नेपाल सरकारले २४ मार्चदेखि २१ जुलाईसम्म देशभर निषेधाज्ञा जारी भयो । यो अवधिमा अत्यावश्यक वस्तुहरूबाहेक अन्य व्यापार व्यवसाय उद्योगधन्दा आदि बन्द रहे । विश्वभर नै यो महामारी फैलिएकोले विदेशबाट भित्रिने विप्रेषण आप्रवाह पनि कमी आउन थाल्यो । त्यसैगरी अर्को मुख्य विदेशी मुद्रा आम्दानीको स्रोतको रूपमा रहेको पर्यटन व्यवसायलाई समेत नराम्रो असर पर्‍यो । आयातमा कमी आयो यसको फलस्वरूप राजस्व आम्दानीमा पनि कमी भयो । त्यसैगरी निर्यात व्यवसाय पनि अवरुद्ध हुन पुग्यो । २६ जुलाई २०२२ सम्ममा नेपालमा ९,८४,४७५ जनालाई कोभिड भाइरसबाट संक्रमण भएको पुष्टि भयो भने सोही मितिसम्ममा यो भाइरसको संक्रमणबाट ११,९५९ जनाको मृत्यु समेत हुन पुग्यो । विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोरोना भाइरसको महामारीको संक्रमणबाट मानवीय क्षतिलाई जोगाउँदा नेपाल लगायत विश्वको अर्थतन्त्रमा गम्भीर असर पर्‍यो । २७ जनवरी २०२१ देखि नेपालमा कोभिड विरुद्धको खोपको सुरुवात गरिएता पनि यो संक्रमणको रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न चालिएका कदमहरूबाट उत्पादनदेखि आपूर्ति एवं उपभोगसम्मको श्रृङ्खला नराम्रोसँग खल्बलियो ।

राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ६.६६ प्रतिशतले आर्थिक वृद्धिदर हासिल भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७६/७७ पछिल्लो दुई त्रयमासमा कोभिड महामारीको असरका कारण २.४ प्रतिशतले आर्थिक वृद्धिदर ऋणात्मक रह्यो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा निषेधाज्ञा समेत हटेको, कोभिड विरुद्धको खोपको पनि दास्रो त्रयमासदेखि सुरु भएको र

नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले ल्याएको आर्थिक पुनरुत्थान कार्यक्रमहरूको परिणामस्वरूप ४.८४ प्रतिशतले आर्थिक वृद्धिदर हासिल हुन पुग्यो । त्यसपश्चात आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा पनि आर्थिक पुनरुत्थान कार्यक्रमहरूको निरन्तरता भएका कारण ५.६१ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदर हुन गयो । तर आर्थिक पुनरुत्थानको गति तीव्र नहुनु साथै रसिया र युक्रेन युद्धको प्रभावले आपूर्ति श्रृंखला एवं इन्धनको मूल्य वृद्धि हुनु आदि कारणले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १.९ प्रतिशतले मात्र आर्थिक वृद्धिदर हुने अनुमान गरिएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा पनि यसको असर नराम्रोसँग पर्‍यो । मौद्रिक नीति तथा बजेट वक्तव्यमार्फत ल्याइएका राहत, सहूलियत कार्यक्रमले तत्काल उद्योग व्यवसाय लगायत असर परेका अन्य क्षेत्रहरूलाई पुनरुत्थान गर्न मद्दत पुग्ने र यसले गति लिने अनुमान लिइएको थियो । यद्यपि, युक्रेन र रसिया बीचको युद्धले आपूर्ति श्रृंखला अवरुद्ध गरिदिनुका साथै इन्धनको मूल्यमा वृद्धि भई मुद्रास्फीति पनि वृद्धि हुन गयो जसको फलस्वरूप यो गतिमा तीव्रता आउन सकेन । नेपाल राष्ट्र बैंकले पटक पटक परिपत्र मार्फत समेत सबै असर गरेका क्षेत्रहरूको पुनरुत्थानका लागि कर्जा पुनरसंरचना एवं पुनरतालिकीकरण, कोभिडको प्रभावको अवस्था हेरी म्याद थप, व्यवसाय निरन्तरता कर्जा, पुनरर्कजामार्फत ब्याजदरमा सहूलियत साथै चालु पुँजी र आवधिक कर्जाको सीमाको क्रमशः २० र १० प्रतिशत कर्जा थप गर्न सकिने व्यवस्था लगायत अन्य व्यवस्थाहरू गर्दै आइरहेको भए तापनि अबै सोचे अनुरूपको परिणाम आएको देखिँदैन ।

२. कोभिड-१९ महामारीले असर गरेका क्षेत्रहरू

कोभिड-१९ ले स्वास्थ्य, शिक्षा, उद्योग व्यवसाय लगायत जनजीवनका सबै पक्षहरूमा असर गरेको थियो । नेपाल उद्योग तथा वाणिज्य महासंघ (FNCCI) र IFC ले May 2023 मा प्रकाशित गरेको State of Private



sector in Nepal contributions and constrains मा उल्लेखित ८ उद्यम व्यवसायसँग सम्बन्धित ५१७ वटा फर्म/कम्पनीहरूमा गरेको सर्वेक्षण अनुसार ६३ प्रतिशत उद्यम व्यवसाय पूर्णरूपमा र ३१ प्रतिशत आंशिक रूपमा निषेधाज्ञा अवधिभर बन्द भएका थिए । त्यसैगरी ६ प्रतिशतबीच बीचमा बन्द रहेका थिए भने १३ प्रतिशतलाई मात्र यसको असर परेको थिएन । त्यसैगरी, ८५ प्रतिशत उद्यम व्यवसाय चार हप्तासम्म, १४ प्रतिशत ९ देखि १२ हप्तासम्म र १ प्रतिशत ८ हप्तासम्म निषेधाज्ञा अवधिमा बन्द रहेका थिए ।

सोही सर्वेक्षणमा उल्लेख भएअनुसार, कोभिड अवधिमा ७९ प्रतिशत उद्यम व्यवसाय नोकसानमा गएका थिए भने ७ प्रतिशत नाफामा र १४ प्रतिशत भने समबिन्दुमा रहेका थिए । त्यसैगरी Post कोभिडको स्थितिमा ५० प्रतिशत नाफामा, १६ प्रतिशत नोकसानमा र ३४ प्रतिशत समबिन्दुमा रहेका थिए ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभागले कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावसम्बन्धी प्रथम पुनरावृत्ति कृषि, वन तथा मत्स्यपालन, खानी तथा उत्खनन, उत्पादनमूलक उद्योग, विद्युत्, ग्याँस तथा पानी, निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल/रेस्टुरेन्ट, यातायात तथा भण्डारण, सञ्चार, रियल स्टेट, भाडा तथा व्यावसायिक क्रियाकलाप, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य र अन्य क्षेत्र गरी ५२ जिल्लाका ६७४ उद्योगी/व्यवसायीबाट २०७७ साल जेठ असार तथा सोही उद्योगी/व्यवसायीबाट पुनः कार्तिक मंसिरमा तथ्यांक संकलन गरी सर्वेक्षणको प्रतिवेदन तयार गरेको थियो । उक्त सर्वेक्षणले बन्दाबन्दीपश्चात अर्थात् २०७७ असारमा औसतमा ६१.०३% उद्योग/व्यवसाय सञ्चालन हुन नसकेको र ४.१% उद्योग/व्यवसाय मात्र पूर्णरूपमा सञ्चालनमा रहेको देखाएको थियो । पुनरावृत्ति सर्वेक्षणले २०७७ असारको सर्वेक्षणको तुलनामा २०७७ मंसिरमा उद्योग/व्यवसायको सञ्चालन स्थिति तथा उत्पादन र व्यावसायिक कारोबारमा सुधार आएको र ५४% उद्योग/व्यवसाय पूर्णरूपमा सञ्चालनमा आएको देखाएको थियो ।

त्यसैगरी उद्योग व्यवसायको आकार अनुसार घरेलु उद्योग, लघु उद्यम/साना खुद्रा व्यापार, साना (रु. १५ करोडसम्म स्थिर पुँजी भएका), मझौला (रु. १५-५० करोड सम्म स्थिर पुँजी भएका), ठूला (रु. ५० करोड माथि स्थिर पुँजी भएका) समावेश गरिएकोमा २०७७ असारमा राष्ट्रिय औसतमा संचालन हुन नसकेका, आंशिक संचालन भएका र पूर्णरूपमा संचालन भएका क्रमशः ६१.०३, ३४.९२ र ४.०५ प्रतिशत रहेको थियो भने २०७७ मंसिरमा यो

प्रतिशत क्रमशः ९.०७, ३६.९८ र ५३.९५ रहेको थियो ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीबाट अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा परेको प्रभाव र त्यसबाट वित्तीय क्षेत्रमा पर्नसक्ने असर तथा उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थानमा लाग्नसक्ने समय आदिको अध्ययनका आधारमा प्रभावित क्षेत्रहरूलाई निम्नबमोजिम वर्गीकरण गरेको छ ।

(क) अति प्रभावित क्षेत्र

- पर्यटन (क) ट्रेकिङ्ग, ट्राभल एजेन्सी, पर्वतारोहण, न्यापिटङ्ग, क्याम्पिङ्ग, टुर अपरेटर, हिलिङ्ग सेन्टर, क्यासिनो, मसाज स्पा आदि, (ख) होटल, पर्यटक आवास, मोटेल, ग्रामीण पर्यटन, होम स्टे, रिसोर्ट, तथा रेष्टुराँ, पर्यावरणीय पर्यटन, वन्यजन्तु आरक्ष, (ग) साहसिक पर्यटन: स्किङ्ग, ग्लाइडिङ्ग, वाटर न्यापिटङ्ग, हट एयर ब्यालुनिङ्ग, क्यानोइङ्ग, प्यारासेलिङ्ग, घोडचढी, हात्तीचढी, बन्जी जम्पिङ्ग, हिमाल आरोहण र अवलोकन लगायत, (घ) गल्फ कोर्स, पोलो, पोनी ट्रेकिङ्ग, पदयात्रा, माउन्टेन फ्लाइट सञ्चालन, केवलकार;
- हवाई तथा पर्यटकीय यातायात, मनोरञ्जन, मनोरञ्जन पार्क, रिक्लिनसन् सम्बन्धी व्यवसाय, पार्टी प्यालेस; चलचित्र उत्पादन, वितरण, सिनेमा हल;
- रोजगारी गुमेका श्रमिक, कामदार वा कर्मचारी (स्वदेशमा वा विदेशमा);
- मूलभूत रूपमा सडेर गलेर जाने वस्तु (Perishable goods) जस्तै: तरकारी, फलफूल, पुष्प, माछा मासु, दाना, दुध तथा दुधजन्य उत्पादन, अण्डा आदि उत्पादन तथा बिक्री वितरण;
- कुखुरापालन व्यवसाय; पशुपन्छी, मौरी तथा मत्स्यपालन व्यवसाय; तयारी पोशाक, हस्तकला तथा सीपमुलक व्यवसाय; वैदेशिक रोजगार सेवा प्रदायक, शैक्षिक परामर्श सेवा प्रदायक ।

(ख) मध्यम प्रभावित क्षेत्र

- खप्ने सामान जस्तै प्लास्टिक, फलाम/स्टील, टायर, छाला, धातुका उत्पादन, घरायसी उपकरण आदि उत्पादन तथा बिक्री वितरणसँग सम्बन्धित उद्योग व्यवसाय
- निजी तथा आवासीय विद्यालय, उच्च शिक्षालय तथा माध्यमिक विद्यालय, कलेज तथा विश्वविद्यालय, प्राविधिक शिक्षालय, प्रि-स्कूल, चाइल्ड केयर;

अस्पताल, क्लिनिक, नर्सिङ्ग होम, डायग्नोस्टिक सेन्टर; हेल्थ सेन्टर वा फिटनेस सेन्टर; यात्रुबाहक स्थल यातायात;

- ब्युटी पार्लर, सैलुन, कस्मेटिक सर्जरी लगायतका सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवाका क्रियाकलाप, कानुनी, लेखा, इन्जिनियरिङ्ग लगायतका परामर्श सेवा वा व्यवसाय;
- भण्डारण गर्न सकिने वस्तु (खाद्यान्न बाहेक) उत्पादन, प्रशोधन तथा बिक्री वितरण;
- वन तथा खनिजजन्य उद्योग; निर्माण व्यवसाय; औषधि उत्पादन; छपाइ, प्रकाशन तथा संचार गृह; निर्माणाधीन जलविद्युत तथा नवीकरणीय उर्जा; पत्थर, माटो तथा सिसाका उत्पादन सम्बन्धी व्यवसाय ।

(ग) न्यून प्रभावित क्षेत्र

- उत्पादनमा रही राष्ट्रिय प्रसारणमा जोडिएका जलविद्युत आयोजना; अनलाईन (इ-कमर्स) मा संलग्न व्यवसाय;
- खाद्यान्न उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण तथा बिक्री वितरण, पेय पदार्थ प्रशोधन तथा बिक्री वितरण गर्ने उद्योग व्यवसाय; दैनिक उपभोग्य अत्यावश्यक वस्तुको बिक्री वितरण;
- आयात जन्य व्यापार; पेट्रोल पम्प, ग्यास तथा पानी सम्बन्धित व्यवसाय; औषधि बिक्री वितरण;
- विज्ञापन सेवा; इन्टरनेट, दुरसंचार सेवा प्रदायक कम्पनी; मदिरा तथा सूर्तिजन्य उद्योग व्यापार, व्यवसाय; ट्रक, ढुवानी व्यवसाय: सुन, चाँदीका गहना तथा बहुमूल्य पत्थर सम्बन्धी व्यवसाय ।

३. आर्थिक पुनरुत्थानका लागि नेपाल सरकारको बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिएका कार्यक्रमहरू

सबै नेपालीको जीवन रक्षा गर्ने, भविष्य प्रति आधारयुक्त आशा जगाउने र अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गर्दै तीव्र आर्थिक विकास गर्ने उल्लेख गरी आ.व. २०७७/७८ को बजेट तर्जुका गरिएको थियो । बजेटको उद्देश्य मध्ये प्रमुख उद्देश्य उपलब्ध साधन, स्रोत, अवसर र क्षमताको उच्चतम परिचालन गरी शीघ्र आर्थिक पुनरुत्थान गर्दै विकासको गतिलाई निरन्तरता दिने साथै क्षेत्रगत बजेट विनियोजन गर्दा कोरोनाको रोकथाम गर्दै आर्थिक पुनरुत्थान हुने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने उल्लेख गरिएको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को बजेट वक्तव्यमा आर्थिक पुनरुत्थानका लागि उल्लेख गरिएका प्रमुख कार्यक्रमहरू बुँदागत रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ:

- घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम तथा कोरोना प्रभावित पर्यटन व्यवसायका श्रमिक तथा कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक भुक्तानी तथा व्यवसाय संचालनका लागि ५ प्रतिशत ब्याजमा कर्जा उपलब्ध गराउन रकम रु. ५० अर्बको कोष नेपाल राष्ट्र बैंक मार्फत संचालन हुने गरी खडा गरिएको ।
- खानेपानी तथा सिंचाई उपभोक्ता समितिले तिनुपर्ने विद्युत डिमाण्ड शुल्क मिनाहा र विद्युत महशुलमा सहूलियत दिने, कोभिड-१९ का कारण प्रभावित उत्पादनमुलक उद्योगहरूको निषेधाज्ञा अवधिभर विद्युतको डिमाण्ड शुल्क छुट दिने र माग हुने समयको विद्युत खपतमा ५० प्रतिशत छुट दिने उल्लेख गरिएको ।
- कोरोनाबाट प्रभावित कृषि घरेलु, साना तथा मझौला उद्योग, उत्पादनमुलक उद्योग, होटल पर्यटनका क्षेत्रका उद्योग व्यवसायलाई ५ प्रतिशत सम्मको सहूलियत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउन नेपाल राष्ट्र बैंकले रु.१ खर्ब सम्मको पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।
- संगठित क्षेत्रका श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कोषमा श्रमिक र रोजगारदाताले जम्मा गर्नुपर्ने रकम निषेधाज्ञा अवधिभरको लागि नेपाल सरकारले व्यहोर्ने र व्यवसाय सहज भए पश्चात सम्बन्धित प्रतिष्ठानले सो सापटी कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।
- नेपाल वायुसेवा कम्पनीले भुक्तानी गर्नुपर्ने पार्किङ शुल्क, वायु सेवा संचालन अनुमति नवीकरण दस्तुर, उडान योग्यता प्रमाणपत्र दस्तुर र हवाई इन्धनमा लाग्ने पूर्वाधार करमा छुट दिने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोरोनाको कारण निर्माण, यातायात, आमसंचार, चलचित्र लगायतका क्षेत्रमा परेको प्रभाव सम्बोधन गर्न इजाजतपत्र तथा उपकरणको नवीकरण दस्तुरमा छुट तथा चालु पुँजीको लागि कर्जा सुविधा एवं निषेधाज्ञा अवधिभरको ठेक्का तथा बैंक ग्यारेण्टीको म्याद थपको व्यवस्था गरिएको । त्यसैगरी कोरोनाका कारण उत्पन्न अवसरमा नवप्रवर्तनकारी कार्यमा लगानी प्रोत्साहन गर्न चाहने उद्यमी व्यवसायीलाई २ प्रतिशत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराइने र



उक्त कार्यका लागि रकम ५० करोडको व्यवस्था गरिएको ।

- कोरोनाका कारण विदेशी कामदारहरू स्वदेश फर्किई सृजना भएको रोजगारीको अवसरलाई नेपालीले पाउने गरी सीप विकास, तालिम र प्रविधिको पहुँच पुऱ्याउने व्यवस्था मिलाइएको साथै तत्काल पुनरूत्थान भई रोजगारी सृजना हुन नसक्ने क्षेत्रमा कामदारहरूको सीप रूपान्तरण गरी समक्ष तुल्याउने लगायत उत्पादन र सेवा क्षेत्रका हस्तकला, प्लम्बिङ, बिजुली मर्मत, कुक, सिकर्मी, डकर्मी, सिलाइ कटाइ ब्युटिसियन आदि तालिम संघ र प्रदेशबाट संचालन गर्न रकम रु. १ अर्ब विनियोजन गरिएको ।
- कोभिडको असर न्यूनीकरणका लागि चालिएको कदमबाट प्रभावित उद्योग व्यवसायको शीघ्र पुनरूत्थानका गर्न, नयाँ लगानी प्रवर्द्धन गर्न, उत्पादन अभिवृद्धि तथा रोजगारी सिर्जना गर्नका लागि वित्तीय क्षेत्रको स्रोत परिचालन गर्ने उल्लेख भएको ।
- कोरोना संक्रमण जोखिमको कारण आवागमन प्रभावित हुँदा यातायात व्यवसायलाई परेको असर न्यूनीकरण गरी पुनः संचालन गर्न बैंक कर्जामा सहूलियत, कर छुट र रूट इजाजत दस्तुर छुट दिने व्यवस्था गरिएको ।
- कोरोना संक्रमण जोखिमको कारण प्रभावित कृषि उद्योग तथा सेवा व्यवसायको पुनरूत्थान हुने गरी करका दरहरू समायोजन, छुट तथा सहूलियत प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको ।
- आ.व. २०७६/७७ को आय विवरणअनुसार लघु, घरेलु र साना उद्योगी तथा व्यवसायीलाई लग्ने आयकरमा वार्षिक रु. २० लाखसम्मको कारोबार गर्ने करदातालाई ७५%, २० लाखदेखि रु.५० लाखसम्मको कारोबार गर्ने करदातालाई ५० प्रतिशत र रु. ५० लाखदेखि रु. १ करोडसम्मको कारोबार गर्ने करदातालाई २५ प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था गरिएको ।
- लघु उद्यमलाई आयकर छुटको अवधि दुई वर्ष थप गरी सात वर्ष र महिला उद्यमीद्वारा संचालित लघु उद्यमलाई तीन वर्ष थप गरी दश वर्ष पुऱ्याइएको । लघु विमामा लाग्दै आएको मूल्य अभिवृद्धिकर हटाइएको ।
- कोरोना संक्रमणबाट प्रभावित भएका हवाई सेवा, यातायात सेवा, होटल, ट्राभल तथा ट्रेकिङ व्यवसायीलाई आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को आय

विवरण अनुसार लग्ने आयकरमा २० प्रतिशत छुट दिइएको ।

- इन्टरनेट सेवा प्रदायकले फिक्स्ड ब्रोडव्याण्ड सेवा प्रदान गर्दा ५० प्रतिशतसम्मको मर्मत संभार शुल्कमा दुर संचार सेवा दस्तुर छुट दिने व्यवस्था गरिएका साथै आफैँ कार्यक्रम उत्पादन गरी प्रशारण गर्ने रेडियो तथा टेलिभिजन जस्ता संस्थाले तिर्नु पर्ने कारोबार रकमको सेवा शुल्क २ प्रतिशतबाट घटाएर १ प्रतिशत कायम गरिएको ।
- औषधी उद्योगलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थको पैठारीमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट साथै सेनिटाइजरको कच्चा पदार्थको रूपमा प्रयोग हुने आन्तरिक उत्पादनको इथानोल तथा पिपिईमा अन्तःशुल्क छुट दिएको ।
त्यसैगरी आ.व. २०७८/७९ को बजेट वक्तव्यमा निम्नानुसार आर्थिक पुनरूत्थानका सम्बन्धी कार्यक्रमहरू उल्लेख गरिएको थियो ।
- सहलगानी लगायत सबै प्रकारका खानेपानी तथा सिंचाई उपभोक्ता समितिले तिर्नुपर्ने विद्युतको डिमाण्ड शुल्क र महशुल पूरै छुट दिइएको त्यसैगरी उत्पादनमुलक उद्योग, होटल र चलचित्र उद्योगमा पनि निषेधाज्ञा अवधिभरको डिमाण्ड शुल्क र महशुल पूरै छुट दिइएको ।
- कोभिड-१९ प्रभावित होटल, ट्राभल, ट्रेकिङ लगायतका पर्यटन व्यवसाय, सार्वजनिक यातायात, हवाई सेवा, चलचित्र उद्योग, हस्तकला उद्योग, सञ्चार गृह, विज्ञापन सेवा, टेलरिङ, व्युटीपार्लर, हेल्थ क्लव जस्ता व्यवसायले आ.व. २०७८/७९ मा तिर्नुपर्ने इजाजत तथा नवीकरण शुल्क छुट दिई स्वतः नवीकरण हुने व्यवस्था गरिएको साथै कोभिडका कारण संचालनमा आउन नसकेका होटललाई आईसोलेशन सेन्टरको रूपमा संचालन गरेमा नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड बमोजिमको रकम उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।
- होटल तथा पर्यटन क्षेत्रलाई उत्पादनमुलक उद्योग सरहको सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था समेत गरिएको ।
- दुध, तरकारी, फलफुल, माछामासु लगायतका नाशवान उपभोग्य वस्तुको उत्पादनस्थलदेखि नजिकको बजारसम्म सहज आपूर्ति गर्नका लागि लग्ने ढुवानी भाडामा २५ प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराउने साथै

धानको बिउ खरिदमा स्थानीय तहमार्फत ५० प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।

- घरेलु, साना मझौला तथा ठूला उद्योग, पर्यटन, निजी शैक्षिक संस्था, यातायात, चलचित्र उद्योग तथा संचारगृहमा कार्यरत श्रमिक तथा कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक भुक्तानी तथा व्यवसाय संचालनका स्थापना गरिएको व्यावसायिक निरन्तरता कोषलाई आ.व. २०७८/७९ पनि निरन्तरता दिने व्यवस्था गरिएको ।
- सरकारी र सरकारी स्वामित्वका निकायको घर, गोदाम वा जग्गा भाडामा लिई व्यवसाय गरेका व्यवसायीहरूले निषेधाज्ञा अवधिको भुक्तान गर्नुपर्ने भाडामा ५० प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था गरिएको ।
- सार्वजनिक खरिद सम्झौताको हर्जाना नलाग्ने गरी ६ महिना म्याद थप गर्ने र बैंक ग्यारेण्टी बढाउँदा थप दस्तुर नलिने व्यवस्था गरिएको ।
- निर्माण व्यवसायीलाई चालु पुँजी व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउन रिटेशन मनीवापत ५० प्रतिशत रकम बराबरको बैंक ग्यारेण्टी राखी फिर्ता लिन पाउने व्यवस्था गरिएको ।
- कोभिड-१९ प्रभावित व्यवसायीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट ५ प्रतिशत ब्याजदरमा प्रदान गर्दै आएको पुनरकर्जा सुविधालाई निरन्तरता एवं यो सुविधा उपयोग गर्न पाउने व्यवसायको क्षेत्र र रकमको सीमा विस्तार गरिएको ।
- श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने युवा, वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका तथा विदेशमा रोजगार गुमाएका श्रमिकहरूको सीप अभिवृद्धि गरी क्षमता विकास गर्न हस्तकला, प्लम्बिङ्ग, बिजुली मर्मत, इलेक्ट्रोनिक्स, कुक, सिकर्मी, डकर्मी, सिलाई कटाई व्युटिसियन, सवारी साधन तथा मोबाइल मर्मत लगायतका व्यवसायमा थप १ लाख व्यक्तिलाई सीप विकास तालिम प्रदान गर्न रकम रु. ४० करोड विनियोजन गरिएको ।
- आ.व. २०७७/७८ को आयमा वार्षिक २० लाखसम्मको कारोबार भएका करदातालाई ९०%, २० देखि ५० लाखसम्मको कारोबार भएकालाई ७५% र ५० लाखदेखि १ करोडसम्मको कारोबार भएका करदातालाई ५०% आयकरमा छुट दिने व्यवस्था गरिएको ।
- कोभिड-१९ बाट अत्यधिक प्रभावित होटल, ट्राभल, ट्रेकिङ्ग, यातायात तथा हवाई सेवा, चलचित्र उद्योग र संचारगृहको करयोग्य आयमा १ प्रतिशत आयकर

लाग्ने व्यवस्था गरी ती व्यवसायको नोकसानी सार्न मिल्ने अवधि बढाएर १० वर्ष पुऱ्याइएको ।

- कोभिड-१९ महामारीपछिको आर्थिक पुनरुत्थानलाई गति दिन उत्पादनमुलक उद्योगमा लगानी आकर्षित गर्न संस्थागत आयकरको दर पुनरावलोकन गरी प्रतिस्पर्धी बनाइने व्यवस्था गरिएको ।

त्यसैगरी आ.व. २०७९/८० को बजेट वक्तव्यमा आर्थिक पुनरुत्थानका लागि उल्लेख गरिएका कार्यक्रमहरू निम्नानुसार छन् ।

- कोभिड-१९ महामारीबाट प्रभावित होटललगायत पर्यटन क्षेत्र सम्बद्ध व्यवसायको आ.व. २०७९/८० को वार्षिक इजाजत र नवीकरण दस्तुर छुट दिने व्यवस्था मिलाइएको साथै यस क्षेत्रको पुनरुत्थानको लागि प्रवाह हुने सहूलियतपूर्ण कर्जालाई निरन्तरता दिइएको ।
- होटल व्यवसायलाई नेपालमा उत्पादित खाद्यान्न, माछामासु, तरकारी लगायतका वस्तुहरू प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गरिएको ।
- आ.व. २०७८/७९ को आयमा वार्षिक रु. ३० लाखसम्मको कारोबार भएका करदातालाई ७५% र रु. ३० लाखदेखि रु. १ करोडसम्मको कारोबार भएका करदातालाई ५०% आयकरमा छुट दिने व्यवस्था गरिएको ।
- कोभिड-१९ बाट अत्यधिक प्रभावित होटल, ट्राभल, ट्रेकिङ्ग, चलचित्र उद्योग जस्ता क्षेत्रमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को उद्देश्य बमोजिम व्यावसायिक करयोग्य आयमा ५० प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था गरिएको ।

४. नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति/परिपत्रहरूमार्फत आर्थिक पुनरुत्थानको लागि तय गरिएका व्यवस्था

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमार्फत कोभिड-१९ को सन्दर्भमा गरिएका प्रमुख व्यवस्थाहरूः

- २०७६ चैत १६ देखि लागू हुने गरी अनिवार्य नगद अनुपात ४ प्रतिशतबाट ३ प्रतिशत र बैंकदर ६ प्रतिशतबाट ५ प्रतिशत कायम गरिएको ।
- नीतिगत दरको रूपमा रहेको रिपोदर ४.५ प्रतिशतबाट ३.५ प्रतिशत कायम गरिएको ।
- तोकिएका क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको २०७६ चैतमा कायम ब्याजदरमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को चौथो त्रयमासको लागि २ प्रतिशत बिन्दुले ऋणीलाई ब्याज छुट दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।



- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कायम गर्नुपर्ने Countercyclical Buffer सम्बन्धी व्यवस्था स्थगन गरिएको ।
- ऋणीले २०७६ चैत, २०७७ बैशाख र जेठ मसान्तमा भुक्तान गर्नुपर्ने कर्जाको साँवा तथा ब्याज रकम २०७७ असार मसान्तसम्म भुक्तान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको ।
- ऋणीले २०७६ चैतमा भुक्तानी गर्नुपर्ने कर्जाको किस्ता सोही महिनामा भुक्तानी गरेमा ब्याजमा १० प्रतिशत छुट पाउने व्यवस्था गरिएको ।
- चालु पुँजी प्रकृतिका अल्पकालीन कर्जाहरूको भुक्तानी अवधि ६० दिनसम्म थप गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको ।
- कोभिड-१९ बाट संक्रमितको उपचारमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले निजी स्वास्थ्य संस्थाको सेवा विस्तार वा स्तरोन्नतिको लागि प्रवाह हुने कर्जा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जामा गणना गर्ने व्यवस्था गरिएको ।
- वैदेशिक रोजगारीमा जान अनुमति लिएका तर संक्रमणका कारण जान नपाएका व्यक्तिहरूले उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न कर्जा माग गरेमा निवेदन दिएको ७ कार्य दिनभित्र सहूलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।
- बन्दाबन्दीको अवधिमा RTGS मार्फत गरिने कारोबारमा शुल्क नलाग्ने व्यवस्था गरिएको । साथै, मोबाइल बैंकिङ्ग, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, वालेट जस्ता माध्यमबाट गरिने भुक्तानी कारोबारको सीमा वृद्धि गरिएको । जनुसुकै बैंकको ATM कार्ड कुनै पनि बैंकको ATM मा प्रयोग गर्दा पनि शुल्क नलाग्ने व्यवस्था गरिएको ।
- आर्थिक पुनरुत्थानका लागि आवश्यक थप तरलता उपलब्ध गराउन आवश्यकता अनुसार लामो अवधिको रिपो सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।
- कोभिड-१९ संकटबाट अति प्रभावित हवाई उड्डयन व्यवसाय, यातायात, होटल, रेष्टुरेन्ट लगायतका पर्यटन क्षेत्रका उद्यम-व्यवसाय पुनरुत्थानका लागि चालु पुँजी कर्जा, सहूलियतपूर्ण कर्जा र पुनरकर्जा प्रवाहमा प्राथमिकता दिन व्यवस्था गरिएको ।
- कोभिड-१९ बाट प्रभावित पेशा, उद्यम र व्यवसायको कर्जामा पहुँच अभिवृद्धि गर्दै आर्थिक क्रियाकलाप विस्तारका लागि सहूलियत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउन र देशका दुर्गम स्थानसम्म कर्जा सुविधा सहज गर्ने उद्देश्यले पुनरकर्जासम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थामा परिमार्जन गर्दै पुनरकर्जाका लागि उपलब्ध कोषको ५ गुणासम्म पुनरकर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको ।
- कुल पुनरकर्जामध्ये २० प्रतिशतसम्म ग्राहक अनुसार मूल्याङ्कनका आधारमा प्रदान गर्ने, ७० प्रतिशतसम्म वाणिज्य बैंक, विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीमार्फत र १० प्रतिशतसम्म लघुवित्त वित्तीय संस्थामार्फत एकमुष्ट रूपमा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई एकमुष्ट प्रदान गरिने पुनरकर्जामा प्रति ग्राहक लघु, घरेलु तथा साना उद्यम पुनरकर्जाको सीमा रु. १५ लाख, विशेष तथा साधारण पुनरकर्जाको सीमा रु. ५ करोड र ग्राहकअनुसार मूल्याङ्कनका आधारमा प्रदान गरिने साधारण पुनरकर्जाको सीमा रु. २० करोड हुने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित उद्योग-व्यवसाय सुचारु गर्न सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले ऋणीको आवश्यकता र परियोजना/व्यवसायको सम्भाव्यताको आधारमा २०७६ चैतमा कायम भएको चालु पुँजी कर्जाको सीमामा बढीमा २० प्रतिशतसम्म सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले थप कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको ।
- आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को नेपाल सरकारको बजेटमा व्यवस्था भए बमोजिम स्थापना हुने रु. ५० अर्बको कोष परिचालनमार्फत निश्चित मापदण्डको आधारमा कोरोना प्रभावित पर्यटन र घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम लगायतका व्यवसायको सञ्चालन एवं निरन्तरता लागि ती क्षेत्रका श्रमिक तथा कर्मचारीको पारिश्रमिक भुक्तानी र अति प्रभावित क्षेत्रका रोजगारी गुम्नेहरूलाई उद्यमशीलता विकासको अवसर दिन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ५ प्रतिशत ब्याजमा कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ को नियन्त्रण र रोकथामका लागि चालिएका कदमको कारण पर्यटन, उद्योग, शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, मनोरञ्जन लगायत सबै पेशा, उद्योग र व्यवसायले लिएको ऋणको साँवा र ब्याज बन्दाबन्दीको अवधिमा भुक्तानी गर्न कठिनाई भएको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी कर्जा भुक्तानी अवधिको म्याद थप र कर्जाको पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरणको व्यवस्था गरिएको ।

- २०७७ असार महिनासम्म भुक्तानी अवधि भएका डिमाण्ड लोन, क्यास क्रेडिट लगायतका अल्पकालीन प्रकृतिका चालु पुँजी कर्जाहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणीको अवस्था विश्लेषण गरी २०७७ पुस मसान्तसम्म भुक्तानी गर्न सकिनेगरी नवीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ बाट कम मात्रामा प्रभावित पेशा/व्यवसायमा प्रवाह भएका कर्जाको २०७७ असार मसान्तसम्मको साँवाको किस्ता र ब्याज रकमलाई २०७७ पुस मसान्तसम्ममा भुक्तानी गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ बाट मध्यम रूपमा प्रभावित पेशा/व्यवसायमा प्रवाह भएका कर्जाको २०७७ असार मसान्तसम्म भुक्तानी हुनुपर्ने साँवाको किस्ता र ब्याज रकमलाई २०७७ चैत मसान्तसम्ममा भुक्तानी गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित पेशा/व्यवसायमा प्रवाह भएका कर्जाको २०७७ असार मसान्तसम्म भुक्तानी हुनुपर्ने साँवाको किस्ता र ब्याज रकमलाई २०७८ असार मसान्तसम्ममा भुक्तानी गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ को कारण पुनर्स्थापित हुन समय लाग्ने पर्यटन क्षेत्रलगायतका अति प्रभावित उद्योग व्यवसायमा रहेको कर्जा भुक्तानीका लागि आवश्यकता अनुसार थप समय प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको ।
- २०७६ पुस मसान्तमा सक्रिय वर्गमा रहेका कर्जालाई ऋणीले २०७७ पुस मसान्तभित्र लिखित कार्य योजना पेश गरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सो को विश्लेषण गरी न्यूनतम १० प्रतिशत ब्याज असुलउपर गरी एक पटकको लागि कर्जा पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएको । साथै निर्माणाधीन पूर्वाधार आयोजनामा प्रवाहित कर्जाको ग्रेस अवधिमा पाकेको ब्याज पुँजीकरण गर्न यस बैंकबाट पूर्व स्वीकृति पाइसकेका कर्जाको हकमा २०७७ पुस मसान्तसम्म पुँजीकरण गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएको ।
- कोभिड-१९ को कारण ग्रेस अवधिभित्र उद्योग वा परियोजनाको निर्माण सम्पन्न/संचालन हुन नसकेको अवस्थामा पर्यटक स्तरीय होटलको हकमा अधिकतम २ वर्ष, अति प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हकमा १ वर्ष, मध्यम प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हकमा ९ महिना र न्यून प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको

हकमा ६ महिनासम्मका लागि एक पटक ग्रेस अवधि थप गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएको ।

- कोभिड-१९ को कारणले साँवा वा ब्याजको भुक्तानी म्याद थप गरेवापत ग्राहकबाट पेनाल ब्याज, शुल्क वा हर्जाना लिन नपाइने व्यवस्था गरिएको ।
- पुँजीकोष पर्याप्ततामा लचकता अपनाइएको ।
- २०७६ पुस मसान्तमा असल वर्गमा रहेका कर्जालाई २०७७ असार मसान्तमा समेत असल वर्गमा नै वर्गीकरण गर्न व्यवस्था गरिएको ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिमार्फत

कोभिड-१९ को सन्दर्भमा गरिएका प्रमुख व्यवस्थाहरू:

- कृषि लगायतका उत्पादनशील क्षेत्र, लघु उद्यम, निर्यात र कोभिड महामारीबाट पुनरुत्थान हुन बाँकी अति प्रभावित क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जालाई पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराउने गरी निरन्तरता दिइएको ।
- कोभिड महामारीको समयमा आर्थिक पुनरुत्थानलाई गति प्रदान गर्न अवलम्बन गरिएका कर्जा पुनरसंरचना एवं पुनरतालिकीकरण, ब्याज पुँजीकरण, लाभांश वितरणलगायतका नियामकीय व्यवस्थामा आवश्यक पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था मिलाइएको ।

परिपत्रहरू मार्फत गरिएका व्यवस्थाहरू

मिति २०७७/५/२३ को परिपत्रबाट (१) कोभिड-१९ बाट प्रभावित उद्योग व्यवसायलाई सुचारु गर्न सहजीकरण गर्ने प्रयोजनको लागि ऋणीको आवश्यकता र उद्योग/व्यवसायको सम्भाव्यताको विश्लेषण गरी २०७६ चैत मसान्तमा कायम कर्जाको सीमामा एक पटकको लागि चालु पुँजी कर्जा उपयोग गरेका ऋणीको हकमा चालु पुँजी कर्जाको अधिकतम २० प्रतिशतसम्म र चालु पुँजी कर्जा उपयोग नगरेका ऋणीको हकमा आवधिक कर्जाको अधिकतम १० प्रतिशतसम्म थप कर्जा प्रवाह गर्न सकिने । (२) कोभिड-१९ बाट प्रभावित उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थानको आवश्यकता, धितोको पर्याप्तता, कर्जा जोखिम व्यवस्थापन तथा ऋणीको Business Proposal आदिको विश्लेषण गरी तोकिएको प्रतिशतभन्दा बढी थप कर्जा प्रवाह गर्न सकिने अवस्था भएमा सो कर्जा प्रदान गर्न समेत सकिने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०७७/०८/९ को परिपत्रबाट (१) व्यावसायिक निरन्तरताको लागि अति, मध्यम र न्यून प्रभावित क्षेत्र क्रमशः श्रमिक वा कर्मचारीको वार्षिक पारीश्रमिक तथा सोको ५० प्रतिशत थप गरी कुल रकम वा अधिकतम १०,



७ र ५ करोड रुपैया सम्म कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने यसरी प्रवाह गरेको कर्जाको अंश कुनै पनि बैंकको प्राथमिक पुँजीको १० प्रतिशतसम्म मात्र हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०७७/११/१६ को परिपत्रबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह गरिएका कर्जामध्ये कोभिड-१९ बाट अति तथा मध्यम प्रभावित क्षेत्रमा प्रदान गरिएको कर्जाको हकमा ऋणीको परियोजना वा व्यवसायमा परेको प्रभाव तथा वित्तीय अवस्थाको मूल्याङ्कन गरी ऋणीको लिखित कार्ययोजना अनुसार भविष्यमा उद्योग व्यवसाय सञ्चालनमा आई ऋण चुक्ता हुन सक्नेमा बैंक तथा वित्तीय संस्था आश्वस्त भएमा सम्बन्धित ऋणीको अनुरोधमा एक पटकको लागि ऋणीले बुझाउनुपर्ने ब्याजको १० प्रतिशत रकम असूल उपर गरी देहायका शर्तहरूको अधिनमा रही कर्जाको पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (क) यस्तो पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना २०७७ पुस मसान्तभित्र गरिसक्नु पर्ने । (ख) यसरी पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्दा २०७६ पुस मसान्तमा सक्रिय कर्जाहरूको लागि न्यूनतम ५ प्रतिशत कर्जा नोकसानी व्यवस्था कायम गरी असल वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिने । (ग) यसरी कर्जा पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएका स्पष्ट आधारहरू प्रत्येक कर्जा फाइलमा संलग्न हुनु पर्ने । (घ) स्पष्ट आधार बिना पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएको पाइएमा इ.प्रा. निर्देशन नं. २/०७६ को बुँदा नं. ९ को उपबुँदा ४(क) अनुसार कर्जा नोकसानी व्यवस्था कायम गर्नु पर्ने तर, बुझाउनुपर्ने ब्याजको १० प्रतिशत रकम बुझाउन नसकेको कारणले २०७७ पुस मसान्तसम्म कर्जा पुनरसंरचना /पुनरतालिकीकरण गर्न असमर्थ ऋणीहरूबाट माथि उल्लिखित शर्तहरूको अधिनमा रहि बुझाउनु पर्ने ब्याजको ५ प्रतिशत रकम असूल उपर गरी २०७८ असार मसान्तभित्र कर्जाको पुनरसंरचना/पुनरतालिकीकरण गर्न उपर्युक्त व्यवस्थाले बाधा पुगेको नमानिने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०७८/०२/११ को परिपत्रबाट (१) निषेधाज्ञा अवधिभर र सो अवधि समाप्त भएको एक महिनासम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कुनै पनि प्रकारको असुलीसम्बन्धी सूचना वा लिलामीसम्बन्धी सूचना जारी गर्न नपाइने । (२) निषेधाज्ञा अवधिमा म्याद समाप्त भएका मुद्दति निक्षेप, जमानत तथा प्रतीतपत्र र अन्य कर्जाको हकमा सम्बन्धित ग्राहकले अनुरोध गरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी नवीकरण गर्न सकिने । (३) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निषेधाज्ञाको अवधिमा कर्जाको किस्ता वा ब्याज भुक्तानी गरी विश्वसनीयता कायम गर्नसक्ने ग्राहकलाई प्रोत्साहनस्वरूप ब्याजदर वा ब्याज रकममा छुट प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०७८/०५/०८ को परिपत्रबाट (१) बुझाउनुपर्ने ब्याजको १० प्रतिशत रकम बुझाउन नसकेको कारणले २०७७ पुस मसान्तसम्म कर्जा पुनरसंरचना/पुनरतालिकीकरण गर्न असमर्थ ऋणीहरूबाट तोकिएको शर्तहरूको अधिनमा रही बुझाउनु पर्ने ब्याजको ५ प्रतिशत रकम असूल उपर गरी २०७८ असार मसान्तभित्र कर्जाको पुनरसंरचना/पुनरतालिकीकरण गर्न सक्ने । त्यसैगरी, असार मसान्तभित्र पुनरसंरचना/पुनरतालिकीकरण गर्न असमर्थ कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित पर्यटन, चलचित्र, पार्टी प्यालेस, सार्वजनिक यातायात तथा शिक्षा क्षेत्रका ऋणीहरूबाट पनि तोकिएको शर्तहरूको अधिनमा रही बुझाउनु पर्ने ब्याजको ५ प्रतिशत रकम असूल उपर गरी २०७८ पुस मसान्तभित्र कर्जाको पुनरसंरचना/पुनरतालिकीकरण गर्न सक्ने । (२) कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित सार्वजनिक यातायात व्यवसायीलाई सवारी साधन संचालन तथा मर्मत सम्भारको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रति सवारी साधन रु २ लाखसम्म थप कर्जा प्रदान गर्न सक्ने । यस्तो थप कर्जाका लागि Debt to Equity Ratio र एकल ग्राहक कर्जा सीमा कायम गर्न २०७९ असार मसान्तसम्म अनिवार्य नहुने । (३) कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित क्षेत्रहरू मध्ये रेष्टुरेण्ट, पार्टी प्यालेस, सार्वजनिक यातायात, शिक्षण संस्था र मनोरञ्जन व्यवसाय तथा नगद प्रवाह अवरुद्ध भएका लघु, घरेलु, साना तथा मझौला व्यवसायीलाई परेको कोभिड-१९ को असर मूल्यांकन गरी त्यस्ता ऋणीहरूले २०७८ पुस मसान्तसम्म भुक्तान गर्नुपर्ने साँवा तथा ब्याज दायित्वलाई एक वर्ष सम्म म्याद थप गरी कम्तीमा चार किस्तामा असुली गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने । यस्तो ब्याजलाई पुँजीकरण गर्न नपाइने तथा पेनाल ब्याज नलाग्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने । (४) कोभिड-१९ बाट अति प्रभावित क्षेत्रहरूमध्ये होटल, ट्राभल, ट्रेकिङ्ग र हवाई सेवा जस्ता बाह्य पर्यटकमा निर्भर रहनुपर्ने व्यवसायीलाई परेको कोभिड-१९ को असर मूल्यांकन गरी २०७९ असार मसान्तसम्म पाक्ने ब्याजलाई छुट्टै हिसाब राखी दुई वर्ष सम्ममा कम्तीमा चार किस्तामा असुली गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने । यस्तो ब्याजलाई पुँजीकरण गर्न नपाइने र थप हर्जाना तथा पेनाल ब्याज नलाग्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने । (५) कोभिड-१९ को जोखिम न्यूनीकरणका लागि जारी भएको निषेधाज्ञालाई मध्यनजर गरी ऋणीहरूले २०७८ असारसम्म भुक्तानी गर्नु पर्ने इएमआई/इक्यूआई वा अन्य साँवा ब्याज निषेधाज्ञाको कारणले भुक्तानी गर्न नसकेको अवस्थामा ऋणीको वित्तीय स्थिति मूल्यांकन गरी २०७८ पुस मसान्तसम्म भुक्तानी म्याद थप गर्न सक्ने । (६) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा प्रवाह गरेका

ऋणीहरूमध्ये कोभिड-१९ को कारण वित्तीय अवस्था तथा नगद प्रवाहमा नकारात्मक असर परेका ऋणीहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्था स्वयमूले विश्लेषण गरी किस्ता रकम घटाई भुक्तानी अवधि थप गर्न सक्ने साथै यस किसिमको परिवर्तनलाई कर्जाको पुनरसंरचना वा पुनरतालिकीकरण नमानिने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०७९/०४/०८ को परिपत्रबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट अधिकतम रु. ५ करोडसम्म कर्जा उपयोग गरेका उद्यम व्यवसायहरूले २०७९ असार मसान्तसम्म तिर्नुपर्ने कर्जाको साँवा तथा ब्याज २०७९ असोज मसान्तसम्म भुक्तानी गरेमा थप हर्जाना तथा पेनाल ब्याज नलाग्ने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०७९/११/१२ को परिपत्रबाट साना तथा मझौला उद्योग-व्यवसाय सञ्चालनलाई सहजीकरण गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएको रु. २ करोडसम्मको कर्जालाई सम्बन्धित ऋणीको अनुरोधमा उद्योग-व्यवसायको नगद प्रवाह तथा आम्दानी विश्लेषण गरी एक पटकको लागि ऋणीले बुझाउनुपर्ने ब्याजको १० प्रतिशत रकम असुल उपर गरी देहायका शर्तहरूको अधीनमा रही कर्जाको पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्न सकिने । (क) यस्तो पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना २०८० असार मसान्तभित्र गरिसक्नु पर्ने । (ख) यसरी पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्दा २०७९ पुस मसान्तमा सक्रिय वर्गमा वर्गीकरण भएको हुनुपर्ने । (ग) उपर्युक्त बमोजिम पुनरतालिकीकरण/पुनरसंरचना गरिएका कर्जाहरूलाई असल वर्गमा वर्गीकरण गरी १.३ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायमगर्नुपर्ने । (घ) स्पष्ट आधार बिना पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएको पाइएमा इ.प्रा. निर्देशन नं. २/०७९ को बुँदा नं. ९ को उपबुँदा ४(क) अनुसार कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०८०/०२/०३ को परिपत्रबाट (१) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले होटल तथा रेष्टुरेन्ट, पशुपंक्षी पालन, निर्माण क्षेत्रसँग सम्बन्धित कर्जा रु. ५ करोडसम्मको अन्य सबै क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जालाई ऋणीको अनुरोधमा उद्योग/व्यवसायको नगद प्रवाह तथा आम्दानी विश्लेषण गरी आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बुझाउनुपर्ने ब्याजको कम्तिमा १० प्रतिशत रकम असुलउपर गरी देहायका शर्तहरूको अधीनमा रही कर्जाको पुनरतालिकीकरण तथा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (क) यस्तो पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना २०८० असार मसान्तभित्र गरिसक्नु पर्ने । (ख) २०७९ चैत मसान्तमा सक्रिय वर्गमा वर्गीकरण भएको कर्जालाई पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (ग) उपर्युक्त बमोजिम पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना

गरिएका कर्जाहरूमा ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने । (घ) यसरी पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएको कर्जाहरूलाई जुन वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ सोही वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने । (२) २०७९ चैत मसान्तमा असल वर्गमा वर्गीकरण भएका अल्पकालीन तथा चालु पुँजी प्रकृतिका कर्जाहरूलाई ब्याज नियमित रहेको अवस्थामा आवश्यकता र औचित्यको आधारमा कुनै हर्जाना तथा शुल्क नलाग्ने गरी २०८० असार मसान्तभित्र ३ महिनाको लागि म्याद थप गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको ।

मिति २०८०/०६/१८ को परिपत्रबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाले होटल तथा रेष्टुरेन्ट, पशुपंक्षीपालन, निर्माण (सिमेन्ट, डण्डी, ईटा/ब्लक, पाइप्स एण्ड फिटिङ्ग्स लगायतका उद्योगमा प्रवाहित कर्जा समेत), शिक्षा, स्वास्थ्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित कर्जा तथा बाढी, पहिरो, भूकम्प जस्ता प्राकृतिक/दैवी प्रकोपबाट प्रभावित भएका परियोजनामा लगानीमा रहेको कर्जा रु. ५ करोडसम्म अन्य सबै क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जालाई ऋणीको अनुरोधमा उद्योग/व्यवसायको नगद प्रवाह तथा आम्दानी विश्लेषण गरी आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बुझाउनुपर्ने ब्याजको कम्तिमा १० प्रतिशत रकम असुलउपर गरी देहायका शर्तहरूको अधीनमा रही कर्जाको पुनरतालिकीकरण तथा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (क) यस्तो पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना २०८० पुस मसान्तभित्र गरिसक्नु पर्ने । (ख) २०७९ चैत मसान्तमा सक्रिय वर्गमा वर्गीकरण भएको कर्जालाई पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (ग) उपर्युक्त बमोजिम पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएका कर्जाहरूमा ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने । (घ) यसरी पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएको कर्जाहरूलाई जुन वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ सोही वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

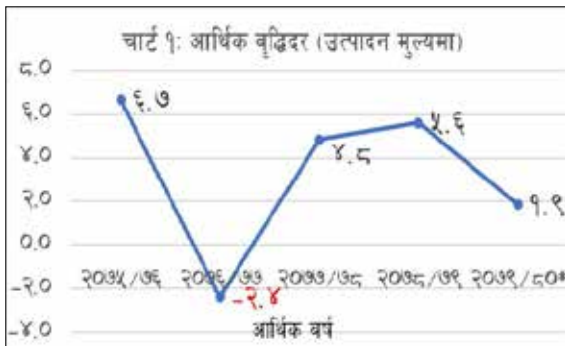
मिति २०८०/९/८ को परिपत्रबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाले परिस्थितिवश समस्यामा परेका ऋणीहरूको हकमा (क) कृषि र वन, (ख) माछापालन, (ग) खानी, (घ) कृषि, वन र पेयपदार्थ उत्पादन (सूर्ती प्रशोधन र मदिराजन्य बाहेक), (ङ) गैरखाद्य वस्तु उत्पादन, (च) धातुका उत्पादनहरू, मेसिनरी तथा इलेक्ट्रोनिक औजार तथा जडान, (छ) यातायात, भण्डार र संचार, (ज) थोक तथा खुद्रा बित्री, (झ) पर्यटन, (ञ) शिक्षा एव स्वास्थ्य, (ट) निर्माण (सिमेन्ट, डण्डी, ईटा/ब्लक, पाइप्स एण्ड फिटिङ्ग्स लगायतका उद्योगमा प्रवाहित कर्जा समेत) क्षेत्रसँग सम्बन्धित कर्जा र अन्य सबै क्षेत्रमा प्रवाह भएका रु. ५ करोडसम्मका कर्जालाई ऋणीको अनुरोधमा उद्योग/व्यवसायको नगद प्रवाह



तथा आम्दानी विश्लेषण गरी आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बुझाउनुपर्ने ब्याजको कम्तिमा १० प्रतिशत रकम असुलउपर गरी देहायका शर्तहरूको अधीनमा रही कर्जाको पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (क) यस्तो पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना २०८० चैत मसान्तभित्र गरिसक्नु पर्ने । (ख) २०८० असार मसान्तमा सक्रिय वर्गमा वर्गीकरण भएको कर्जालाई पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गर्न सकिने । (ग) उपर्युक्त बमोजिम पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएका कर्जाहरूमा ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने । (घ) यसरी पुनरतालिकीकरण र/वा पुनरसंरचना गरिएको कर्जाहरूलाई जुन वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ सोही वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

५. प्रमुख आर्थिक सूचकांकहरूको स्थिति

५.१ आर्थिक वृद्धिदर



स्रोत: राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ६.७% रहेको आर्थिक वृद्धिदर आ.व. २०७६/७७ को महामारीको कारणले गर्दा सेवा, उद्योग क्षेत्रहरूलाई नराम्रो असरसँग गन्यो र यी दुवै क्षेत्रको वृद्धिदर ऋणात्मक रहन गयो । साथै कृषि क्षेत्रको वृद्धिदरमा समेत ह्रास आयो जसको फलस्वरूप समग्र आर्थिक वृद्धिदर २.४ प्रतिशतले ऋणात्मक हुन गयो ।

आ.व. २०७७/७८ र २०७८/७९ नेपाल सरकारले बजेटमार्फत आर्थिक पुनरूत्थानका लागि ल्याइएका राहत तथा सहुलियत कार्यक्रमहरू त्यसैगरी ने.रा.बैंकको खुकुलो मौद्रिक नीतिका साथै आर्थिक पुनरूत्थानका लागि ल्याइएका कार्यक्रमहरूको परिणामस्वरूप क्रमशः ४.८ र ५.६% को आर्थिक वृद्धिदर हासिल हुनपुग्यो । Post कोभिडको असर, युक्रेन र रसियाबीचको युद्धका कारण आपूर्ति शृंखलामा देखिएको अवरोध एवं मुद्रास्फीति वृद्धि साथै ने.रा. बैंकको कसिलो मौद्रिक नीति, चालु पुँजी कर्जामा चालु पुँजी मार्गदर्शनमार्फत गरिएको नियन्त्रण, आयातमा गरिएको नियन्त्रण, घरजग्गामा आएको मन्दी एवं सेयर बजारमा

आएको शिथिलता, निर्माण, उत्पादनमुलक उद्योग एवं थोक खुद्रा व्यापार क्षेत्रमा आएको सुकंचन जस्ता कारणले आ.व. २०७९/८० को आर्थिक वृद्धिदर १.९% हुने अनुमान रहेको छ । आ.व. २०७६/७७ V आकारमा आर्थिक वृद्धिदर हुने अनुमान गरिएको र सो पछिका दुई आर्थिक वर्षमा सन्तोषजनक आर्थिक वृद्धिदर भए तापनि आ.व. २०७९/८० को अनुमानित आर्थिक वृद्धिदरले आशा जगाउन सकेको देखिँदैन ।

५.२ विप्रेषण आप्रवाह

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब २३ प्रतिशत विप्रेषण आप्रवाह रहेको छ । शोधान्तर बचत, विदेशी मुद्रा संचिति एवं राष्ट्रिय बचत वृद्धिमा यसको अहं भूमिका रहने गरेको छ । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको निक्षेप वृद्धिमा समेत यसको प्रभाव रहने गरेको छ । कोभिड-१९ को महामारीको कारण वैदेशिक राजगारीको अवसरमा कमी आएको एवं गुमेको साथै रोजगारमा गएकाले समेत यसको असर न्यून नभएसम्म काम गर्न नपाएका कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा विप्रेषण आप्रवाहमा कमी आयो । कोभिड-१९ को असरको न्यूनीकरणसँगै यसमा सुधार आयो र आ.व. २०७९/८० मा रकम रु. १२ खर्ब २० अर्ब हुने अनुमान छ ।



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

५.३ आयात निर्यातको स्थिति



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

आ.व. २०७६/७७ मा कोभिड-१९ का कारण १५.६ प्रतिशतले आयातमा आ.व. २०७५/७६ को तुलनामा कमी

आएको तर निर्यात भने बरावरीकै हाराहारीमा रहेको देखिन्छ । त्यस पछिका दुई आर्थिक वर्षमा भने आयात तथा निर्यात दुवै बढेका देखिन्छ । आयातको तुलनामा निर्यातको अंश असाध्यै कम देखिन्छ । बाह्य पुँजी, आधुनिक प्रविधि, बजारीकरण तथा ब्रान्डिङ, गुणस्तरयुक्त उत्पादन आदि जस्ता विषयको अभाव साथै सरकारको बारम्बार परिवर्तन भइरहने नीति एवं कार्यान्वयन देखिने समस्या तथा भन्कटका कारण आन्तरिक उत्पादन अत्यन्त न्यून भएको पुष्टि निर्यात तथा आयातको अंकबाट देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० पनि आ.व. २०७८/७९ को तुलनामा करिब ३ खर्ब ८ अर्ब आयातमा कमी आउने अनुमान छ । यसरी कमी आउनुको मुख्य कारण बाह्य क्षेत्र सन्तुलन गर्ने उद्देश्यले आयातमा गरिएको नियन्त्रण एवं क्रय शक्ति घटेको अवस्थाले नै हो ।

५.४ वैदेशिक व्यापार

वैदेशिक व्यापारको अवस्थालाई हेर्ने हो भने कोभिड-१९ को महामारीले सिर्जना गरेको बन्दाबन्दीको कारण वस्तु तथा सेवा आयातमा आ.व. २०७६/७७ मा कम हुनाले मात्र व्यापार घाटा करिब ११ खर्बको हुन गयो । सबभन्दा धेरै व्यापार घाटा भारतसँग हुने गरेको छ । यसमा पनि ठूलो हिस्सा पेट्रोलियम पदार्थको कारण रहेको छ । आन्तरिक उत्पादनको वातावरण तयार गरी गुणस्तरीय उत्पादनमा जोड दिने, विद्युतीय ऊर्जाको खपत बढाई पेट्रोलियम पदार्थको खपतलाई प्रतिस्थापन गर्ने एवं यसको निर्यातमा जोड दिने साथै भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास गरी पर्यटन व्यवसायलाई सुदृढ गर्न सकेमा व्यापार घाटालाई धेरै हदसम्म न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

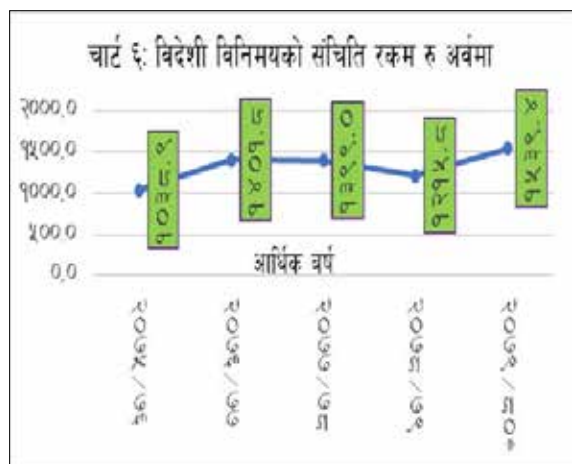
५.५ शोधनान्तर बचत

चालु, पुँजी र वित्तीय खाताको योगबाट नै शोधनान्तर बचतको स्थिति यकिन गर्न सकिन्छ । आ.व. २०७६/७७ र २०७९/८० मा चालु खाता क्रमशः करिब ३३ र ७२ अर्बले मात्र घाटामा रहेको देखिन्छ । यसरी यो खाता उक्त रकमले घाटामा हुनुको कारण आयात अन्य वर्षको तुलनामा घट्नु नै हो । यसको साथै आ.व. २०७९/८० मा विप्रेषण आप्रवाहमा आएको वृद्धिले पनि हो । जसको फलस्वरूप शोधनान्तर बचत क्रमशः करिब २८२ र २९० अर्बले धनात्मक हुन पुग्यो ।



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

५.६ विदेशी विनिमय संचिति



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक



विदेशी विनिमयको संचिती कम्तीमा ७ महिनाको लागि वस्तु तथा सेवाको आयात धान्ने लक्ष्यसहित मौद्रिक नीति तर्जुका गर्ने गरिएको छ । आ.व. २०७६/७७ कोभिड-१९ ले सिर्जना गरेको निषेधाज्ञा एवं बन्दाबन्दीको अवस्थाका कारण वस्तु तथा सेवाको आयात १५.६ प्रतिशतले कमी आयो जसको परिणामस्वरूप विदेशी विनिमयको संचिती अधिल्लो वर्ष तुलनामा ३४.९३ प्रतिशतले वृद्धि भई करिब १४ खर्ब २ अर्ब हुन पुग्यो । त्यसैगरी आ.व. २०७८/७९ मा अधिल्लो वर्ष तुलनामा २४.७१ प्रतिशतले वस्तु तथा सेवाको आयातमा वृद्धि भयो र विदेशी विनिमय संचितीमा दबाव पर्न गयो । विगत पाँच वर्षको तुलनामा यो वर्ष न्यूनतम विदेशी विनिमय संचिती अर्थात १२ खर्ब १५ अर्ब रहन गयो । आ.व. २०७८/७९ भने विप्रेषण आप्रवाह भएको वृद्धि एवं आयातमा आएको कमीका कारण यसको संचितीमा उल्लेख्य वृद्धि भई १५ खर्ब ३९ अर्ब हुने अनुमान छ । अधिल्लो आ.व.को आयातलाई आधार मान्दा ९.२ महिनाको वस्तु तथा सेवाको आयात धान्न सक्ने गरी यो संचिती भएको छ ।

६. प्रमुख वित्तीय सूचांकाहरूको स्थिति

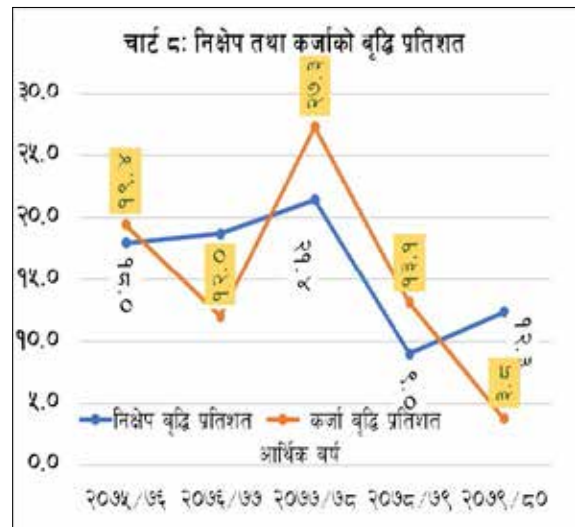
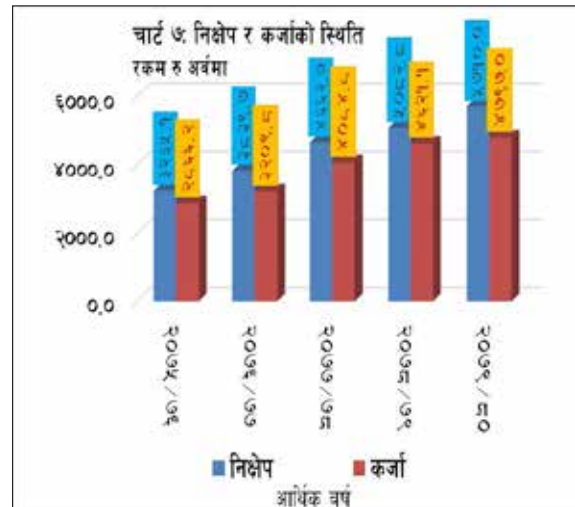
६.१ निक्षेप तथा कर्जाको स्थिति

आ.व. २०७६/७७ को दोस्रो त्रयमास देखि कोभिड-१९ को महामारीको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको कारण सो वर्ष करिब १२ प्रतिशतले मात्र अधिल्लो वर्षको तुलनामा कर्जाको वृद्धि हुन पुग्यो । अनिवार्य नगद अनुपात ४ प्रतिशतबाट ३ प्रतिशत, बैकदर ६ प्रतिशतबाट ५ प्रतिशत कायम गरिएको कर्जा स्रोत अनुपातलाई ८० प्रतिशतबाट ८५ प्रतिशत पुऱ्याइएको, निर्माणधीन पूर्वाधार आयोजनाको ग्रेस अवधिमा पाकेको ब्याजलाई पुँजीकरण गर्ने व्यवस्था गरिएको, कोभिडबाट प्रभावित कर्जामा चालु पुँजी कर्जाको सीमाको बढीमा २० र आवधिक कर्जामा १० प्रतिशत थप कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको, व्यवसाय निरन्तरता कर्जाको व्यवस्था गरिएको र समग्रमा खुकुलो मौद्रिक नीति तय गरिएको साथै आर्थिक पुनरुत्थान गर्ने बजेट वक्तव्य एवं औसत आधार दर कम आदि भएका कारण आ.व. २०७७/७८ मा अधिल्लो आ.व.को तुलनामा २७.३ प्रतिशतले कर्जाको वृद्धि भयो ।

मार्जिन प्रकृतिका कर्जामा एउटा वित्तीय संस्थाबाट ४ करोड र समग्र प्रणालीबाट १२ करोड मात्र कर्जा लिन सक्ने व्यवस्था हुनु, कोभिडका कारण नयाँ व्यवसाय र भैरहेको व्यवसाय वृद्धिका लागि कर्जाको थप माग नहुनु, कर्जा स्रोतको अनुपातलाई खारेज गरी कर्जा निक्षेपको अनुपात ९० प्रतिशत कायम गरिनु फलस्वरूप

निक्षेप संकलनमा थप दबाव सिर्जना हुनु आदि कारणले आ.व.२०७८/७९ मा कर्जाको वृद्धिदर १३.१ प्रतिशत हुन पुग्यो ।

आयातमा गरिएको नियन्त्रण, आर्थिक पुनरुत्थानका लागि ल्याइएका कतिपय कार्यक्रमको अनिरन्तरता, उपभोक्ताको घट्दो उपभोग्यदर, कर्जा प्रवाह भैरहेको उद्योग व्यवसायहरूको नगद प्रवाह एवं आम्दानीमा परेको असर, चालुपुँजी मार्गदर्शनको कार्यान्वयन, सेयर बजारमा तथा व्यापार व्यवसायमा आएको शिथिलता, घरजग्गा कारोबारमा आएको मन्दी, कसिलो मौद्रिक नीति, नयाँ उद्योग व्यवसाय संचालनमा स्थगनको स्थिति, बैकहरूको बढ्दो आधार दर आदि कारणले अधिल्लो वर्षको तुलनामा आ.व. २०७९/८० मा कर्जाको वृद्धिदर ३.८ प्रतिशत मात्र भयो ।



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

निक्षेपको सन्दर्भमा आ.व. २०७७/७८ मा अघिल्लो वर्षको तुलनामा २१.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । मुख्यतय विप्रेषण आप्रवाह भएको वृद्धि, नेपाल सरकारको तीनै तह संघ, प्रदेश र स्थानीयबाट कोभिड राहत कार्यक्रमको लागि गरिएको खर्च एवं विदेशी संघ/संस्थाहरूले उक्त प्रयोजनका लागि गरिएको खर्च साथै नागरिक लगानी कोष, संचय कोष आदि जस्ता संस्थाको स्रोतमा भएको वृद्धिको फलस्वरूप निक्षेप वृद्धि भएको थियो । विप्रेषण आप्रवाहमा भएको सामान्य वृद्धि, न्यून वैदेशिक लगानी तथा अनुदान, पुँजीगत खर्चमा कमी, न्यून आन्तरिक उत्पादन एवं निर्यात, विदेशी पर्यटन आगमनमा भएको कमी आदिका कारणले आ.व. २०७८/७९ मा अघिल्लो आ.व.को तुलनामा ९ प्रतिशतले मात्र निक्षेप वृद्धि हुन गयो । आ.व. २०७९/८० विप्रेषण आप्रवाह अघिल्लो आ.व.को तुलनामा २ खर्बभन्दा बढी भएकोले निक्षेप समेत १२.३ प्रतिशतले वृद्धि हुन पुग्यो ।

६.२ औसत आधार दर (वाणिज्य बैंकहरूको मात्र)

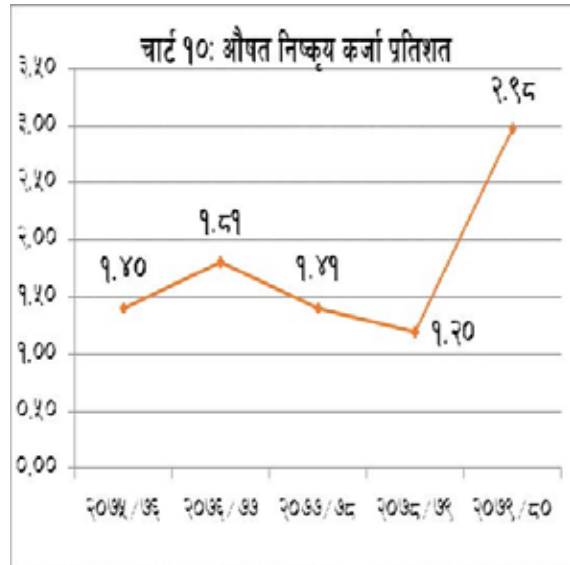


स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, मासिक तथ्यांक

आ.व. २०७५/७६ र २०७६/७७ मा निक्षेपको कुल भारित औसत ब्याजदर करिब ६.६ प्रतिशत रहन गयो । त्यसैगरी मुद्दती निक्षेपको हिस्सा पनि लगभग बराबर हुनाले आधार दर पनि करिब करिब बराबरकै हाराहारीमा रहेको थियो । आ.व. २०७७/७८ निक्षेपको कुल भारित औसत ब्याजदर करिब ५ प्रतिशत भएकोले औसत आधारदर ६.८० प्रतिशत हुन पुग्यो ।

त्यसैगरी २०७९/८० कुल भारित औसत ब्याजदर करिब ८.१५ प्रतिशत रहन गयो र यसको फलस्वरूप औसत आधार दर १०.५४ प्रतिशत कायम हुन पुग्यो ।

६.३ औसत निष्कृत कर्जाको प्रतिशत (वाणिज्य बैंकहरूको मात्र)

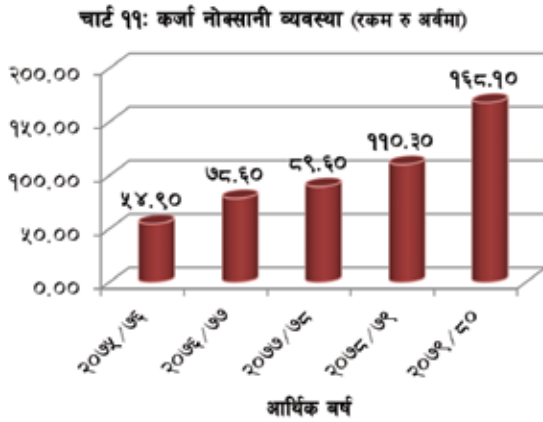


कोभिड-१९ महामारी सुरु भएको आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा औसत निष्कृत कर्जा कुल कर्जाको तुलनामा ९.८९ प्रतिशत रहन गयो । म्याद थपको व्यवस्था एवं निश्चित अवधिसम्मका कर्जाको पाकेको ब्याजको न्यूनतम १० र केही उद्देश्यहरूमा ५ प्रतिशत ब्याज लिई कर्जाको पुनरसंरचना तथा पुनरतालिकीकरण गर्ने व्यवस्था, ब्याजदरमा सहूलियत लगायत उद्योग, व्यवसाय एवं अन्य क्षेत्रको समेत पुनरूत्थानका लागि ल्याइएका विभिन्न कार्यक्रमले त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षमा सो औसत निष्कृत कर्जा कुल कर्जाको तुलनामा क्रमशः ९.४९ र ९.२० प्रतिशतमा रहन पुग्यो ।

म्याद थपको व्यवस्था एवं निश्चित अवधिसम्मका कर्जाको पाकेको ब्याजको न्यूनतम १० प्रतिशत ब्याज लिई कर्जाको पुनरसंरचना गर्ने व्यवस्थालाई निरन्तरता गरिएता पनि उद्योग, व्यापार र व्यवसायहरू पूर्णरूपले पुनरूत्थान हुन नसकेको र कतिपय उद्योग, व्यवसायहरू पूर्ण क्षमतामा संचालन हुन नसकेका, निर्माण व्यवसायीहरूले सम्पन्न गरेका परियोजनाको पनि सबै भुक्तानी पाउन नसकेका, व्यक्तिगत तथा खुद्रा व्यवसायका लागि प्रवाह भएको कर्जामा पनि नगद प्रवाह एवं आम्दानीमा परेको असर आदि कारणले आर्थिक वर्ष २०७९/८० कुल कर्जाको तुलनामा औसत निष्कृत कर्जाको प्रतिशत अघिल्लो आ.व. को भन्दा १.७८ प्रतिशतले वृद्धि भई २.९८ रहन पुग्यो ।



६.४ कर्जा नोक्सानी व्यवस्था



स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, मासिक तथ्यांक

आ.व.२०७६/७७ मा कोभिडका कारण अघिल्लो वर्षको तुलनामा औसत निष्कृत्य कर्जा वृद्धि हुन गएको साथै लगानीमा रहिरहेको कर्जाको रकम पनि करिब ३ खर्ब ४४ अर्बले बढ्यो यसको परिणामस्वरूप अघिल्लो आ.व.को भन्दा २३.७ अर्बले कर्जा नोक्सानी व्यवस्था वृद्धि भई ७८.६० अर्ब हुन पुग्यो । आ.व. २०७७/७८ मा कुल कर्जाको तुलनामा औसत निष्कृत्य कर्जाको प्रतिशत घटेता पनि अघिल्लो आ.व. भन्दा करिब ८ खर्ब ७५ अर्बले लगानीमा रहिरहेको कर्जाको रकम वृद्धि भयो साथै कोभिड महामारीका कारण बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तरमा परेको प्रभावलाई दृष्टिगत गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले साधारण कर्जा नोक्सानी व्यवस्था १ प्रतिशतबाट १.३ प्रतिशत आ.व. २०७७/७८ को वार्षिक वित्तीय विवरण तयार गर्दा कायम गनुपर्ने उल्लेख गरे अनुसार यो वर्ष ११ अर्बले कर्जा नोक्सानी व्यवस्था थप भई ८९.६० अर्ब रह्यो ।

आ.व. २०७७/७८ मा औसत निष्कृत्य कर्जाको प्रतिशत घटेतापनि लगानीमा रहिरहेको कर्जाको रकम वृद्धिको कारण ७ अर्ब र पुनरसंरचना गरिएका कर्जाको थप नोक्सानी व्यवस्था एवं अन्य कारणले १३.७ अर्ब गरी जम्मा २०.७ अर्ब थप भई ११०.३ अर्ब कर्जा नोक्सानी व्यवस्था रहन पुगेको थियो । आ.व. २०७९/८० मा लगानीमा रहिरहेको कर्जाको रकम वृद्धिको कारण २.३ अर्ब बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तर घटेको र अन्य कारणले ५५.५ अर्ब गरी जम्मा ५७.८ अर्ब थप भई १६८.१० अर्ब कर्जा नोक्सानी व्यवस्था रहेको थियो । यसरी कर्जा नोक्सानी व्यवस्था थप हुँदै जानुले चुनौती पनि थपिँदै गएको छ ।

७. निष्कर्ष

कोभिड-१९ को पहिलो, दोस्रो र तेस्रो लहरले जनजीवनको सम्पूर्ण पक्षहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा असर पुऱ्यायो । कमजोर स्वास्थ्य सम्बन्धि पूर्वाधार भएकोले जनमानसमा यसले निकै त्रासदीपूर्ण वातावरण पैदा गर्‍यो । भारतसँग भएको खुला सिमनाले पनि सो वातावरणलाई भन बल पुऱ्यायो । जनजीवनको रक्षा तथा स्वास्थ्य उपचार पहिलो प्राथमिकता भएकोले सरकारले निषेधाज्ञा लगायत अन्य स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रोटोकल जारी गर्‍यो । यसका कारण उत्पादन देखि आपूर्ति शृङ्खलासम्मलाई मात्र नभएर स्वास्थ्य, शिक्षा, पर्यटन, निर्माण, व्यापार, व्यवसाय, उद्योगधन्दा, कलकारखाना, कृषि उत्पादन, यातायात आदि लगायत सम्पूर्ण क्षेत्रलाई प्रभावित बनायो । सो अवधिमा धेरैजसो उद्योग, व्यवसाय, व्यापार आदि संचालन नै हुन सकेनन् भने केही संचालन भए पनि पूर्ण अवधि हुन सकेनन् ।

यसको कारण कतिजनाले ज्यान, कतिले रोजगारी, कतिले व्यवसाय, कतिले आम्दानी आदि गुमाउन पऱ्यो । वैदेशिक रोजगारीमा जानेको समेत रोजगारी गुमेको साथै सो अवधिमा काम गर्न नपाएका कारण आम्दानीमा कमी आएको र यसको फलस्वरूप विप्रेषण आप्रवाह समेत घटेको थियो । आ.व. २०७६/७७ मा नेपाल भ्रमण वर्ष २०२० संचालन गरेता पनि यसले पर्यटन व्यवसायसँग सम्बद्ध सबै क्षेत्रहरूलाई नराम्रोसँग प्रभावित गर्‍यो । परिणामतः सो वर्षको आर्थिक वृद्धिदर २.४ प्रतिशतले ऋणात्मक हुन पुग्यो ।

यसरी प्रभावित भएका उद्योग, व्यापार व्यवसाय लगायत सम्पूर्ण क्षेत्रहरूको पुनरुत्थानका लागि नेपाल सरकारले बजेट वक्तव्य र नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति एवं परिपत्रहरू मार्फत विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गरियो । सहुलियत ब्याजदरमा पुनरकर्जाको व्यवस्था मार्फत कर्जाग्राहीहरूलाई सहुलियत ब्याजदर, ब्याजदरमा छुट, प्रभावको प्रकृति हेरी फरक फरक अवधिसम्म कर्जाको म्याद थप हुने व्यवस्था, पाकेको ब्याज मध्ये १० र केही उद्देश्यहरूमा ५ प्रतिशत समेत ब्याज लिई कर्जाको पुनरसंरचना गर्ने व्यवस्था, कर्जाको पुनरतालिकरण, चालु पुँजी कर्जा सीमाको २० र आवधिक कर्जा सीमाको १० प्रतिशतसम्म थप कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था साथै व्यवसाय निरन्तरता कर्जाको व्यवस्था आदि लगायत पुनरुत्थानका थुप्रै कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा ल्याइयो । त्यसैगरी मौद्रिक नीति समेत खुकुलो बनाइयो । यसको फलस्वरूप आ.व.२०७७/७८ कर्जा वृद्धि अघिल्लो आ.व.को तुलनामा २७.३ प्रतिशत भयो । आ.व.२०७८/७९ मा समेत सो वृद्धि १३.१ प्रतिशतले भयो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कुल कर्जाको तुलनामा औसत निष्कृत्य कर्जाको प्रतिशत आ.व.२०७७/७८ र आ.व.२०७८/७९ अत्यन्त न्यून

अर्थात क्रमशः १.४ र १.२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहन गयो । आर्थिक वृद्धिदर भने क्रमशः ४.८ र ५.६ प्रतिशतले भयो ।

त्यसैगरी उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थानको निरन्तरता तथा बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तर खस्कन नदिन नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जाको म्याद थप एवं निश्चित अवधिसम्मको कर्जामा पटक पटक पाकेको ब्याज मध्ये १० प्रतिशत ब्याज लिई कर्जाको पुनरसंरचना गर्ने व्यवस्था गरेता पनि अधिल्लो आ.व. को तुलनामा आ.व. २०७९/८० औंसत निष्कृत्य कर्जाको प्रतिशत १.७८ प्रतिशतले वृद्धि भई २.९८ प्रतिशत हुन पुग्यो । त्यसैगरी कर्जा नोक्सानी व्यवस्था समेत ५८ अर्बले वृद्धि भई १६८ अर्ब भयो । यसको साथै, कसिलो मौद्रिक नीति, आयातमा गरिएको नियन्त्रण, पूर्ण क्षमतामा उद्योगधन्दाहरू संचालन नभएको स्थिति, कर्जा प्रवाह भैरहेको उद्योग व्यवसायहरूको नगद प्रवाह एवं आम्दानीमा परेको असर, नयाँ उद्योग व्यवसाय संचालनमा स्थगनको स्थिति, चालुपुँजी मार्गदर्शनको कार्यान्वयन, सेयर बजारमा तथा व्यापार व्यवसायमा आएको शिथिलता, घरजग्गा कारोबारमा आएको मन्दी, बैंकहरूको बढ्दो आधार दर आदि कारणले अधिल्लो वर्षको तुलनामा आ.व. २०७९/८० मा कर्जाको वृद्धिदर ३.८ प्रतिशत मात्र भयो । कर्जाको वृद्धिदर पनि न्यून हुनु साथै रसिया र युक्रेन बीचको युद्धका कारण आपूर्ति श्रृंखलामा परेको प्रभाव एवं इन्धनको मूल्य वृद्धिसँगै मुद्रास्फीति समेत वृद्धि भएकाले आ.व. २०७९/८० को आर्थिक वृद्धिदर पनि अत्यन्त न्यून १.९ प्रतिशतमा हुने अनुमान गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थानको निम्ति विभिन्न व्यवस्थाहरूलाई दिँदै आएको निरन्तरताका बावजुद पनि आ.व. २०८०/८१ को प्रथम त्रयमासमा वाणिज्य बैंकहरूको मात्र कुल कर्जाको तुलनामा औंसत निष्कृत्य कर्जाको प्रतिशत ३.६१ रहन पुग्यो भने बैंक तथा वित्तीय संस्था (क, ख र ग) को भने ३.६६ प्रतिशत रह्यो । कर्जा नोक्सानी व्यवस्था पनि गत असारको तुलनामा करिब २२ अर्बले वृद्धि भई १९० अर्ब पुग्यो । यसरी पटक पटक तोकिएको अवधिसम्मका कर्जाको पाकेको ब्याजको १० प्रतिशत ब्याज लिई कर्जा पुनरसंरचना गर्न पाउने व्यवस्था निरन्तर गरिएता पनि बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तर सुधार आउनुको सट्टा खस्किँदै जानुले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई गम्भीर चुनौती थपिएको छ । त्यसैगरी, कर्जा असुली कारवाही अन्तर्गत जमानककर्ताहरूलाई कालोसूचीमा समावेश गर्ने प्रक्रियामा समेत गरिएको संशोधन, कुनै पनि कर्जा निष्कृत्य वर्गमा (पुनरसंरचना र पुनरतालीकीकरण बाहेक) वर्गीकरण भएमा कर्जाको भाखा

नाघेको बक्यौता रकम भुक्तानी गरी लगातार ६ महिनासम्म कर्जाको किस्ता वा ब्याज नियमित भएको अवस्थामा मात्र असल वर्गमा स्तरोन्नति गर्नुपर्ने, कुनै ऋणी व्यक्ति/संस्थाले एकभन्दा बढी शीर्षकमा कर्जा लिएको भएमा कुनै एक कर्जा निष्कृत्य वर्गमा वर्गीकरण भएमा उक्त ऋणीले लिएका अन्य सम्पूर्ण असल वर्गमा वर्गीकृत कर्जा वक्यौतालाई कम्तिमा सूक्ष्म निगरानी वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने यसको साथै कुनै समूहभित्रको कुनै एक ऋणीले लिएको कर्जा निष्कृत्य वर्गमा वर्गीकरण भएमा समूहमा रहेका अन्य ऋणीहरूको उक्त ऋणीसँगको व्यावसायिक अन्तर्सम्बन्धबाट पर्ने असरको विश्लेषण गरी उक्त ऋणीबाट प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुने समूहका अन्य ऋणीहरूलाई समेत सोही निष्कृत्य वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्थाहरूले गर्दा पनि बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तरमा थप ह्रास आउन सक्ने देखिन्छ ।

समग्रमा, पूर्ण रूपमा उद्योग व्यवसायको पुनरुत्थान एवं आर्थिक पुनरुत्थान भइसकेको अवस्थामा बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तर कायम गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पहिलो प्राथमिकता अहिलेको आवश्यकता देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लिमिटेडका
विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

- नेपाल सरकार, विगत ५ वर्ष देखिको बजेट वक्तव्य ।
- नेपाल सरकार, विगत ५ वर्षदेखिको आर्थिक सर्वेक्षण ।
- नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय ।
- नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय ।
- नेपाल राष्ट्र बैंक, विगत ५ वर्षदेखिको मौद्रिक नीति, विभिन्न मितिमा जारी भएका परिपत्रहरू, एकीकृत निर्देशनहरू, मासिक तथ्यांक, Current Macro Economic and Financial Situation.
- नेपाल राष्ट्र बैंक, कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावसम्बन्धी प्रथम पुनरावृत्ति (follow-up) सर्वेक्षणको प्रतिवेदन ।
- FNCCI and IFC, State of Private Sector in Nepal CONTRIBUTIONS AND CONSTRAINTS, May 2023.
- UNDP, RAPID ASSESSMENT OF SOCIO ECONOMIC IMPACT OF COVID-19 IN NEPAL .
- CNI, INDUSTRY STATUS REPORT, THIRD EDITION, July 2023.
- https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemic_in_Nepal.

कर्जाको गुणस्तर र ऋण असुली प्रक्रिया



निर्मलराज कोइराला

बैंकबाट लगानी भएको कर्जाले सो कर्जाबाट कर्जा ग्राहकले नियमित रूपमा आम्दानी गरी बैंकको साँवा ब्याज समयमै तिर्न सक्ने क्षमता तथा कर्जा ग्राहकको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याउने खालको कर्जालाई हामी गुणस्तरीय कर्जा भन्दछौं । मुलत कर्जाको अवधि अनुसार वर्गीकरण गरिएको कर्जा जस्तै सक्रिय कर्जा (भाखा ननाघेको र १ महिनासम्म भाखा नाघेको), सूक्ष्म निगरानी (१ देखि ३ महिनासम्म भाखा नाघेको कर्जा) जसलाई हामी सक्रिय कर्जाको रूपमा चिन्दछौं । त्यस्तै निष्क्रिय कर्जाअन्तर्गत कमसल कर्जा, शंकास्पद कर्जा र खराब कर्जा पर्दछन् । कृषि विकास बैंक लि. को सन्दर्भमा कृषि विकास बैंक लि. कर्जा असुली कार्यविधिले कर्जाको वर्गीकरण गरी कर्जाको गुणस्तर सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ ।

कर्जा असुली प्रक्रियाको सन्दर्भमा कर्जा ग्राहक वा ऋणीसँग असल सम्बन्ध कायम गरी बैंकबाट लगानी भएको कर्जा असुलउपर गर्न बैंकबाट समयबद्ध रूपमा असुली कारवाहीको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । जसलाई हामी असुली प्रक्रियाको रूपमा बुझ्दछौं ।

कर्जाको गुणस्तर मापन सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन, २०८० को इ.प्रा. निर्देशन नं २।०८० को बुँदा नं १ मा कर्जा सापटको वर्गीकरण अन्तर्गत खण्ड (क) मा सक्रिय कर्जा (Performing Loan) मा असल र सूक्ष्म निगरानी कर्जा पर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने खण्ड (क) को उपखण्ड (१) मा असल (Pass) कर्जा अन्तर्गत भाखा ननाघेका र १ महिनासम्म भाखा नाघेको कर्जा तथा सापट, मुद्दती रसिदको धितोमा गएको कर्जा तथा सापट, नेपाल सरकारको सुरक्षणपत्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्रको धितोमा गएका कर्जा तथा सापट, पर्याप्त सुरक्षण लिई प्रति ग्राहक बढीमा १० लाख सम्म प्रवाह भएको सुनचाँदी कर्जा । यसरी नै बुँदा नं १ को खण्ड (क) को उपखण्ड (२) अन्तर्गत सूक्ष्म निगरानी (Watch list) अन्तर्गत १ महिनादेखि ३ महिनासम्म भाखा नाघेको कर्जा सापट, १ महिनाभित्र नविकरण नभएका वा अस्थायी रूपमा

बढीमा ९० दिनसम्म भुक्तानी अवधि बढाइएका अल्पकालीन वा चालु पुँजी कर्जा, अन्य कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थामा निष्क्रिय कर्जामा वर्गीकरण भएको ऋणीलाई प्रवाहित कर्जा, सावा र ब्याज नियमित रूपमा भुक्तानी भए तापनि नेटवर्थ ऋणात्मक भएका वा लगातार तीन वर्षदेखि खुद नोक्सानीमा रहेको फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई प्रवाहित कर्जा, रू २ अर्ब वा सोभन्दा बढी रकमका सह-वित्तीयकरण कर्जामा परिणत नभएका वहु बैंकिङ कर्जा, कर्जा स्वपुँजी अनुपात (Debit equity Ratio) ८०:२० भन्दा बढी हुने गरी प्रवाह भएको कर्जा । नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनको बुँदा नं. १ को खण्ड (क) मा असल र सूक्ष्म निगरानी कर्जाको गुणस्तर मापन गरी तोकिएको छ । यस्तो किसिमको कर्जालाई कर्जा लगानी गर्ने निकायबाट नियमित निरीक्षण अनुगमन तथा कर्जाग्राहीसँग असल सम्बन्ध स्थापना गरी कर्जाको गुणस्तर विग्रन नदिन विशेष पहल गर्नु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनको बुँदा नं १ को खण्ड (ख) मा निष्कृत कर्जा (Non Performing Loan) को वर्गीकरण गरिएको छ । जसअनुसार कमसल (Sub-Standard) कर्जा अन्तर्गत ३ महिना माथिदेखि ६ महिनासम्म भाखा नाघेको कर्जा सापट, शंकास्पद कर्जा अन्तर्गत ६ महिना देखि माथि बढीमा १ वर्षसम्म भाखा नाघेको कर्जा सापट, (Doubtful), त्यस्तै खराब (Loss) कर्जा अन्तर्गत १ वर्ष भन्दा बढी अवधिले भाखा नाघेको कर्जा सापट । यस मध्ये निष्क्रिय कर्जा (Non-Performing Loan) लाई असुली प्रक्रियामा व्यवस्थापन गर्न चुनौती पूर्ण रहन्छ । यस अन्तर्गत मौखिक र फोनबाट ताकेता, प्रत्यक्ष भेटघाट, कर्जाग्राहीसँग असल सम्बन्ध व्यवस्थापन, स्मरण पत्रहरू, ताकेता पत्रहरू, सार्वजनिक सूचना, कालोसूची सम्बन्धी जानकारी र लिलाम कारवाही सम्मका औपचारिक असुली कारवाही समेत अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ । जस अन्तर्गत विभिन्न बैंकहरूका आफ्नो असुली नीति, नियम कार्यविधि बमोजिम तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा ५७ को प्रक्रिया अपनाई असुली कारवाही अगाडि बढाउन सकिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनको इ.प्रा. निर्देशन नं २१०८० को बुँदा नं. ९ मा कर्जा नोक्सानी वापत कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था अन्तर्गत कर्जा वर्गीकरण अनुसार असलमा १.२५ प्रतिशत, सूक्ष्म निगरानीमा ५ प्रतिशत, कमसलमा २५ प्रतिशत, शंकास्पदमा ५० प्रतिशत र खराबमा १०० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधान छ ।

कर्जाको गुणस्तर र यसको वर्गीकरण अनुसार असल कर्जा, सूक्ष्म निगरानी, कमसल, शंकास्पद र खराब कर्जामा क्रमशः शंकास्पद व्यवस्था समेत असल कर्जादेखि खराब कर्जासम्म बढ्दै जाने हुँदा यसतर्फ सूक्ष्म अध्ययन गरी असुली कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । जसले प्रत्यक्षतः बैंकको नाफा नोक्सान हिसाबमा प्रत्यक्ष असर गरी बैंकको वित्तीय सूचाङ्कमा समेत महत्वपूर्ण असर पर्न जाने देखिन्छ । यस वस्तुगत यथार्थतालाई मध्यनजर गरी कर्जाको गुणस्तरमा सुधार गर्नको लागि कर्जाको अवस्थामा खराबबाट शंकास्पदमा ल्याउने, शंकास्पदबाट कमसलमा ल्याउने र कमसलबाट असल कर्जामा रूपान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ । कर्जाको गुणस्तरमा सुधार हुन नसकि खराब कर्जामा रहेको अवस्थामा अनिवार्य रूपमा असुली कारवाही अगाडि बढाई कालो सूची लगायत लिलामसम्मको कारवाही गरी खराब कर्जा राफसाफ गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसरी नेपाल राष्ट्र बैंक अर्थात् नियामक निकायबाट नै कर्जाको गुणस्तरको व्याख्या गरी गुणस्तर अनुसार कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था छ । यसर्थ इजाजत प्राप्त संस्था वा बैंकहरूले कर्जा असुली कार्यक्रम संचालन गर्दा मुलभुत रूपमा कर्जाको गुणस्तर जस्तै असल, सूक्ष्म निगरानी, कमसल, शंकास्पद र खराब कर्जाको सूक्ष्म रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरी सो अनुसारको असुली कार्यक्रम र रणनीति बनाई समयबद्ध कार्य योजना अनुसार अगाडि बढ्नु पर्ने हुन्छ ।

कर्जाको पुनरतालिकरण/पुनर्संरचनाको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनको निर्देशन नं. २ को बुँदा ८ को उपबुँदा (५) को व्यवस्थालाई समेत विशेष ध्यान दिनु पर्दछ । जस अनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाले परिस्थितिवश समस्यामा परेका ऋणीहरूको हकमा :- (क) कृषि र वन, (ख) माछापालन, (ग) खानी, (घ) कृषि, वन र पेयपदार्थ उत्पादन (सूर्ती प्रशोधन र मदिराजन्य बाहेक), (ङ) गैरखाद्य वस्तु उत्पादन, (च) धातुका उत्पादनहरू, मेसिनरी तथा इलेक्ट्रोनिक औजार तथा जडान, (छ) यातायात, भण्डार र संचार, (ज) थोक तथा खुद्रा बित्री, (झ) पर्यटन, (ञ) शिक्षा एवं स्वास्थ्य, (ट) निर्माण (सिमेन्ट, डण्डी, ईटा/ब्लक, पाइप्स एण्ड फिटिङ्ग्स लगायतका उद्योगमा प्रवाहित कर्जा समेत) क्षेत्रसँग सम्बन्धित कर्जा र अन्य सबै क्षेत्रमा प्रवाह भएका रु. ५ करोडसम्मका कर्जालाई ऋणीको अनुरोधमा उद्योग/व्यवसायको नगद प्रवाह तथा

आम्दानीको विश्लेषण गरी आवश्यकता र औचित्यको आधारमा बुझाउनुपर्ने ब्याजको कम्तिमा १० प्रतिशत रकम असुलउपर गरी देहायका शर्तहरूको अधीनमा रही कर्जाको पुनरतालिकीकरण र/वा पुनर्संरचना गर्न सकिनेछ । (१) यस्तो पुनरतालिकीकरण र/वा पुनर्संरचना २०८० पौषमसान्तभित्र गरिसक्नु पर्नेछ । (२) २०८० असार मसान्तमा सक्रिय वर्गमा वर्गीकरण भएको कर्जालाई पुनरतालिकीकरण र/वा पुनर्संरचना गर्न सकिनेछ । (३) उपर्युक्त बमोजिम पुनरतालिकीकरण र/वा पुनर्संरचना गरिएका कर्जाहरूमा ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्नेछ । (४) यसरी पुनरतालिकीकरण र/वा पुनर्संरचना गरिएको कर्जाहरूलाई जुन वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ सोही वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ । यो नेपाल राष्ट्र बैंकले अल्पकालीन रूपमा दिएको विशेष सुविधा हुनाले यस तर्फ पनि कर्जा गुणस्तर कायम गर्नमा कर्जा असुलीतर्फ विशेष चनाखो हुनपर्ने देखिन्छ ।

कर्जा तथा कर्जा असुली प्रक्रियाको सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा ५५ मा :- राष्ट्र बैंकको निर्देशन तथा सञ्चालक समितिले निर्धारण गरेको कर्जा नीतिको अधिनमा रही बैंक वा वित्तीय संस्थाले प्रयोजन खुलाएर मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्नेछ । बैंक वा वित्तीय संस्थाले कर्जा दिदा आफूलाई मान्य हुने चल अचल सम्पत्ति सुरक्षण लिई वा अन्य उचित जमानी लिई आफ्नो र निक्षेप कर्ताको हितको सुरक्षा हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्ने, कर्जाको सुरक्षण वापत लिएको सम्पत्ति कुनै पनि व्यहोराबाट कसैको नाउमा रजिष्ट्रेशन वा दाखिल खारेज वा हस्तान्तरण हुन नसक्ने गरी बैंक वा वित्तीय संस्थाको नाममा रजिष्ट्रेशन वा दाखिल खारेज वा रोक्का राखिदिनको लागि लेखि पठाउनु पर्नेछ । रजिष्ट्रेशन वा दाखिल खारेज वा रोक्का राखिदिनको लागि लेखि आएमा सम्बन्धित कार्यालयले रोक्का गरिदिनुपर्ने छ भन्ने व्यवस्था छ । उपरोक्त व्यवस्था मुलतः कर्जा लगानीसँग सम्बन्धित हो । गुणस्तरीय लगानी नै दिगो बैंकिङ विकासको मेरुदण्ड हो । गुणस्तरीय लगानी हुन सकेको खण्डमा असुलीमा धेरै समस्या आउँदैन । गुणस्तरीय लगानीको साथ साथै लगानी गर्ने निकायबाट कर्जाको निरीक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन हुन सकेमा कर्जाको गुणस्तर कायम राख्ने कुरामा धेरै नै सहजता हुन सक्दछ र असुली कार्यमा जटिलता उत्पन्न हुँदैन ।

कर्जा लगानी गरेपश्चात, लगानी गरेको कर्जाको नियमित रूपमा निरीक्षण, अनुगमन भइरहेको अवस्थामा पनि विभिन्न कारणहरूले गर्दा कर्जाको जोखिमहरू बढ्दै जान सक्दछ । यस्तो अवस्थामा कर्जा असुली प्रक्रियामा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ । यहि वस्तुगत यथार्थलाई महसुस गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा



५७ मा कर्जा असुली सम्बन्धी विशेष व्यवस्था छ जसको तल संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

ऋणीले कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लिखित शर्त कबुलियतको पालना नगरेमा वा लिखित वा करारको भाखाभित्र कर्जा र सोमा लागेको ब्याज वा हर्जना चुक्ता नगरेमा वा दफा ५६ बमोजिम अनुगमन गर्दा ऋणीले जुन प्रयोजनको लागि कर्जा लिएको हो सो प्रयोजनमा नलगाई दुरुपयोग गरेको देखिएका कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लेखिदिएको धितो राखेको सुरक्षणलाई लिलाम बिक्री गरी वा अन्य कुनै व्यवस्था गरी सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो सावा ब्याज असुलउपर गर्न सक्ने छ । प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लेखी दिएको वा धितो राखेको सुरक्षण कुनै किसिमले कसैलाई हक छोडि दिएमा वा अन्य कुनै कारणबाट सुरक्षणको मोल घट्न गएमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले निश्चित म्याद दिई त्यस्तो ऋणीलाई थप धितो सुरक्षण राख्न लगाउन सक्नेछ र ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तोकेको म्यादभित्र थप धितो सुरक्षण राख्नु पर्नेछ ।

ऋणीले थप धितो नराखेमा वा राखेको धितो सुरक्षणबाट सावा ब्याज असुलउपर हुन नसकेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणीको स्वामित्वमा रहेको वा ऋणीको हक लाग्ने अन्य चल अचल सम्पत्तिबाट प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो सावा ब्याज असुलउपर गर्न सक्नेछ ।

कर्जा असुली प्रक्रियाको सन्दर्भमा ऐनमा भएको संक्षिप्त व्यवस्था माथि उल्लेख गरी सकिएको छ । बैंकहरूका आफ्नै आन्तरिक असुली प्रक्रियाहरू रहेका हुन्छन् । जस अनुसार कर्जा लगानी गरिसकेपछि सो कर्जा लगानी गर्न सो कर्जाको नियमित निरीक्षण, अनुगमन र मूल्यांकनको पाटो महत्वपूर्ण हुन्छ । तत्पश्चात पनि कर्जामा विभिन्न कारणहरूले गर्दा कर्जा जोखिम उत्पन्न हुन सक्दछ । कर्जा जोखिम सन्दर्भमा कर्जाको गुणस्तर मापन गरी सो अनुसार असुलीतर्फ सकेसम्म कर्जाको गुणस्तर कायम गर्ने, मौखिक फोन मार्फत तरताकेता गर्ने फिल्ड भिजीट गर्ने, लिखित ताकेता गर्ने, स्मरण पत्रहरू पठाउने, पत्रपत्रिकामार्फत कर्जा बुझाउनेबारे सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्ने, कर्जाग्राहीसंग सहयोगी असल सुसम्बन्ध कायम राख्ने, कालोसूचीमा राख्ने सम्बन्धी जानकारी गराउने आवश्यक परे सार्वजनिक सूचना पत्र पत्रिकामा निकाल्ने, कालोसूचीमा राख्ने, लिलाम गर्ने, लिलाममा कोही कसैले नबोलेमा बैंक आफैले सकार गर्ने र असुल नभई बैंकको लेना रकम वाकी भएमा अपलेखन गर्ने, एवम रीतले सकार सम्पत्ति फछ्यौट गरी असुलउपर गर्ने र अपलेखन कर्जा समेत असुलउपर गर्ने प्रक्रियाहरू रहन्छन् / हुन्छन् । यसै सन्दर्भमा कृषि विकास बैंक लि.को

हकमा कृषि विकास बैंक लि. कर्जा असुली कार्यविधि २०७७ रहेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. कर्जा असुली कार्यविधि २०७७ अनुसार कर्जा असुली भन्नाले बैंकले ग्राहकलाई प्रदान गरेको कर्जा वा सुविधा वापत निज ग्राहकबाट असुलउपर गर्नुपर्ने बाँकी साँवा, ब्याज, शुल्क वा अन्य कुनै रकम वा कमिशन समेतको असुलीलाई सम्भन्धित भनी उल्लेख गरिएको छ । कर्जा असुली कार्यविधि अनुसार असुली प्रक्रियामा कर्जा वर्गीकरण सम्बन्धी व्यवस्था (कर्जाको गुणस्तर), कर्जा असुली ताकेता, कालोसूची, धितो लिलाम बिक्री, धितो सुरक्षण सकार, कर्जा अपलेखन, ऋण असुली न्यायाधिकरण उजुरी निवेदन दिने व्यवस्था, निष्क्रिय कर्जा, अपलेखित कर्जा तथा गैह्र बैकिङ्ग सम्पत्ति राफसाफ सम्बन्धी व्यवस्था लगायत कर्जा असुली सम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा सजिलाको लागि विभिन्न किसिमका ५४ वटा अनुसूची समेतको व्यवस्था गरी कर्जा असुली प्रक्रिया तथा कार्यलाई सरलीकरण गरेको देखिन्छ । जुन व्यवस्थालाई सूक्ष्म रूपमा कार्यान्वयन गरी अगाडि बढ्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता पनि हो ।

अतः गुणस्तरीय कर्जा लगानी नै प्रभावकारी कर्जा असुली कार्यको मेरुदण्ड हो भने कर्जा लगानी पश्चात नियमित रूपमा निरीक्षण, अनुगमन, तरताकेता गनुपर्दछ । यसरी निरीक्षण अनुगमन तरताकेता गर्दा कर्जाको गुणस्तर तथा कर्जाको अवधिलाई ख्याल गरी कर्जा ग्राहकसँग असल सम्बन्ध स्थापना गरी आपसी परामर्श र छलफल गर्नुपर्छ । यस सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन अनुसार कर्जाको वर्गीकरण तथा कृषि विकास बैंक लिमिटेडको सन्दर्भमा कर्जा असुली कार्यविधिले तोकेको वर्गीकरण र यसको असुली कारवाही प्रक्रियालाई प्रभावकारी ढङ्गबाट अगाडि बढाउनु पर्दछ । बैंकको वर्तमान बढोत्तरीमा रहेको NPL, Overdue loan, PD Interest लाई वाञ्छित सीमाभित्र ल्याई दिगो बैकिङ्ग विकास गरी यसको नाफामा बढोत्तरी गर्नको लागि प्रभावकारी असुली कारवाही नै आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३
२. नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन, २०८०
३. कृषि विकास बैंक लि. कर्जा असुली कार्यविधि, २०७७
४. कृषि विकास बैंक लि. प्रवन्धपत्र, नियमावली

कर्जा जोखिम र कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा विभिन्न तहहरूको भूमिका



मनोजभक्त आचार्य

१. विषय प्रवेश

सामान्य अर्थमा 'जोखिम' भन्नाले व्यवसायमा हुन सक्ने सम्भावित हानी नोक्सानीलाई बुझिन्छ । अपेक्षित नतिजाभन्दा फरक परिणाम वा प्रतिकूल उपलब्धि उत्पन्न हुन सक्ने परिस्थिति वा सम्भावनालाई नै जोखिम भनिन्छ । यो अनपेक्षित परिणामप्राप्त हुन सक्ने सम्भावना, खतरा, संकट तथा अनिश्चितता हो । जोखिमले लगानीकर्ताको सम्पूर्ण तथा आंशिक लगानी दुब्ने वा आशा गरेभन्दा कम आम्दानी हुने सम्भावनालाई जनाउँछ । जोखिम लगानीको प्रतिफलमा हुने अनिश्चितता र उतारचढाव हो । अर्थात् लगानीमा अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त हुन नसक्ने सम्भावना नै जोखिम हो । सम्भावना र अनिश्चितता जोखिमका दुई पाटाहरू हुन् । सम्भावना र अनिश्चय नै जोखिमको जन्मदाता हो । सबै विषय र नतिजा निश्चित रहेको अवस्थामा जोखिमको अस्तित्व रहँदैन । जोखिम सदैव खराब हुँदैन । जोखिमले अवसर पनि सिर्जना गर्दछ । जोखिम र प्रतिफलको बीचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ । जोखिममा रहेको अवसर र प्रतिफललाई वास्तविकतामा रूपान्तरण गर्ने काम जोखिम व्यवस्थापकले गर्दछ ।

२. बैंकिङ्ग कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम

बैंकिङ्ग व्यवसाय/कारोबार संचालनका क्रममा उत्पन्न हुने कठिनाइ, अवरोध, समस्यालाई बैंकिङ्ग कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम भनिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू जनताको विश्वासमा जनताबाट नै स-साना निक्षेप रकम संकलन गरी संचालन हुने वित्तीय कम्पनीहरू हुन् । विभिन्न प्रकारका व्यवसायहरूको विस्तार, बैंक र बैंकका विभिन्न क्रियाकलापहरूको विश्वव्यापीकरण तथा उदारीकरण, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबीचको तीव्र प्रतिस्पर्धा, तीव्र गतिमा भएको प्रविधिको विकास, नयाँ-नयाँ वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोग, बैंक तथा वित्तीय

संस्थाहरूले धेरै जोखिम लिने प्रवृत्ति, कारोबारमा स्वार्थ बाफिएको खुलासा नगर्ने प्रवृत्ति, काम कारवाहीमा पर्याप्त पारदर्शिताको अभाव र बदलिँदो गतिशील वातावरणले बैंकहरूमा जोखिम बढ्दै गइरहेको छ । बैंकिङ्ग व्यवसाय सदैव जोखिमकै जगमा खडा भएको हुन्छ ।

सामान्यतया जोखिम काबुबाहिरको परिस्थितिले सिर्जना हुने प्रणालीगत जोखिम र फर्म/कम्पनी/उद्योग विशेषसँग सम्बन्धित अप्रणालीगत जोखिम गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बहन गर्नुपर्ने जोखिमहरूलाई विषयगत आधारमा मुख्य गरी कर्जा जोखिम, संचालन जोखिम, तरलता जोखिम, बजार जोखिम, ब्याजदर जोखिम, विदेशी विनिमय जोखिम, साख सम्बन्धी जोखिम, रणनीतिक जोखिम, सम्पत्ति शुद्धीकरण/आतंककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिम, कानुनी जोखिम, वातावरण, सामाजिक तथा मौसम परिवर्तन जोखिम आदिमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रमा अन्तर्निहित जोखिमहरूलाई The Bank for International Settlement ले कर्जा जोखिम, बजार जोखिम, तरलतासम्बन्धी जोखिम र कार्य संचालन जोखिम गरी चार भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । बैंकका जोखिमहरूको पहिचान गरी सबै किसिमका जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त नीति तथा कार्यविधिको तर्जुमा गरी सोको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. कर्जा जोखिम र कर्जा जोखिमका कारणहरू

ग्राहकले बैंकबाट लिएको कर्जा (ऋण) वा सापट नतिरेको कारणले वा कर्जा लिदाँका बखत बैंकले तोकेको शर्तबमोजिमका दायित्व कर्जा ग्राहकले पूरा नगरेको कारणबाट बैंकलाई भएको वा हुन सक्ने नोक्सानी नै कर्जा जोखिम हो । बैंकबाट कर्जा सीमा स्वीकृत गराई कर्जा उपयोग गरिरहेका ग्राहकले उसको अनिच्छा वा असक्षमताका कारणले बैंकको कर्जा रकम (कर्जाको



साँवा वा ब्याज) नतिरेमा कर्जा जोखिमको सिर्जना हुन जान्छ । साधारणतया कर्जा ग्राहकको कार्यकुशलतामा भएको कमजोरीबाट नै कर्जा जोखिमको सिर्जना हुन्छ । यसका अतिरिक्त देशमा भएको औद्योगिक तथा व्यावसायिक गतिविधिको अवस्था, देशको समग्र अर्थ व्यवस्था, सरकारको नीति, बैंकको कर्जा नीति/कार्यविधिमा भएको कमजोरी, उपयुक्त कर्जा ग्राहकको चयनमा भएको कमजोरी, कर्जा विश्लेषणमा भएको कमजोरी, कर्जा ग्राहकको नगद प्रवाह लगायत समग्र वित्तीय विश्लेषणमा भएको कमजोरी, धितो सुरक्षणमा भएको अधिक निर्भरता र कतिपय अवस्थामा धितो सुरक्षणको अपर्याप्तता, कर्जामा अधिकेन्द्रीयता, कर्जा प्रशासनमा भएको कमजोरी, कर्जा सम्बन्धी कानुनी कागजातमा भएको कमजोरी, ग्राहकको कर्जा खाताको नियमित अनुगमन गर्न नसक्नु, परियोजनाको नियमित र प्रभावकारी अनुगमन तथा निरीक्षणको अभाव, पर्याप्त जोखिम विश्लेषणको अभाव, जोखिममा आधारित मूल्य कायम नहुनु, धितोमा रहेको सम्पत्ति, परियोजना तथा स्टक (मौज्दात) हरूको बीमा नियमित नहुनु, असूली कारवाहीलाई समयमा नै प्रभावकारी बनाउन नसक्नु आदि कारणहरूले कर्जा जोखिम उत्पन्न हुन जान्छ । कर्जा जोखिमलाई पूर्णरूपमा हटाउन सकिँदैन तर कर्जा जोखिम हुन सक्ने कारणहरूको स्पष्ट पहिचान गरी रण वा अन्य माध्यमहरूबाट यस्तो जोखिमलाई कम गर्न सकिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रमा कुल जोखिमको ७० प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा कर्जा जोखिमले ओगटेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

४. जोखिम व्यवस्थापन

जोखिम व्यवस्थापन भन्नाले संस्थाले अपेक्षित परिणाम प्राप्त गर्ने क्रममा नकारात्मक प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरूको पहिचान गरी सबैभन्दा उपयुक्त तरिकाबाट तिनीहरूको प्रभाव रोक्ने वा न्यूनीकरण गर्न विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्नुलाई बुझिन्छ । जोखिम व्यवस्थापनले सम्भाव्य जोखिम आँकलन तथा विश्लेषण गर्ने, जोखिमको न्यूनीकरणको लागि सचेतना तथा सावधानी अपनाउने, जोखिमबाट हुन सक्ने क्षतिको पूर्तिका लागि उपयुक्त विकल्प एवं व्यवस्था अनुशरण गर्ने कार्य, प्रक्रिया तथा सोसँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था, स्रोत साधनको व्यवस्था, सांगठनिक व्यवस्था एवं सोको कुशल परिचालन समेतलाई जनाउँछ । जोखिम व्यवस्थापन संस्थालाई संरक्षण प्रदान गर्न अपनाइने रणनीति हो जसअन्तर्गत जोखिमलाई स्थानान्तरण गर्ने वा अस्वीकार गर्ने वा कम गर्ने वा स्वीकार गर्ने पर्दछन् । जोखिम व्यवस्थापनको लागि सर्वप्रथम नीति/रणनीति निर्माण गरी

नीति/रणनीतिको सञ्चार गरिने र कार्यान्वयनका लागि संरचना/प्रक्रियाको व्यवस्था गरी विभिन्न संरचनाहरूमार्फत् नीति/रणनीतिको कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ । जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रियालाई जोखिमको पहिचान, जोखिमको मापन, अनुगमन र नियन्त्रण गरी मुख्य ४ चरणहरूमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

५. कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा विभिन्न तहहरूको

भूमिका

बैंकमा कर्जा जोखिमको पहिचान, मापन, विश्लेषण, अनुगमन र न्यूनीकरण गर्नको लागि तयार गरिने नीति, रणनीति, कार्यविधि, प्रक्रिया, मार्गदर्शन तथा सोको अधिनमा रहेर गरिने सम्पूर्ण कार्यहरू कर्जा जोखिम व्यवस्थापन अन्तर्गत पर्दछन् । सबै प्रकारका कर्जा कारोबारमा देखापर्न सक्ने जोखिमहरूको पहिचान गरी तिनको समयमै नियन्त्रण, न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्न आवश्यक पर्दछ । कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा बैंकमा रहेका सबै कर्मचारीहरू/तहहरूको भूमिका महत्वपूर्ण रहने गर्दछ । सबै कर्मचारीहरू जोखिम व्यवस्थापनका लागि आ-आफ्नो जिम्मेवारीप्रति सजग हुने गरी जोखिम संस्कृतिको विकास गरिएको हुन्छ । कर्जा जोखिमको पहिचान, मापन, विश्लेषण, अनुगमन र न्यूनीकरणमा सबैभन्दा बढी जिम्मेवारी पहिलो सुरक्षा घेरामा रहने बैंकका व्यावसायिक एकाइहरूको हुन्छ । बैंकको नीति, कार्यविधि, मार्गदर्शन तथा नियमनकारी निकायको निर्देशनको अनुपालना भए/नभएको नियमित अनुगमन तथा रिपोर्टिङ्को कार्य दोस्रो सुरक्षा घेरामा रहने बैंकको कम्प्लायन्स विभागबाट हुने गर्दछ । त्यसैगरी, दोस्रो सुरक्षा घेरान्तर्गत नै रहने बैंकको जोखिम व्यवस्थापन विभागको जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित नीति, कार्यविधि, मार्गदर्शनहरूको विकास, पर्याप्तताको विश्लेषण, आवधिक रूपमा समीक्षा तथा कार्यान्वयनको अवस्थाका सम्बन्धमा जोखिम व्यवस्थापन समिति मार्फत् संचालक समितिलाई नियमित जानकारी दिने, जोखिम व्यवस्थापनका असल अभ्यासहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा उच्च व्यवस्थापनलाई उदीयमान जोखिम परिदृश्यहरू र सोको प्रभावबारे जानकारी गराउने जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । जोखिममा आधारित आन्तरिक लेखा परीक्षण विधि अवलम्बन गरी रिपोर्टिङ् तथा दिशानिर्देशनको कार्य तेस्रो सुरक्षा घेरामा रहेको आन्तरिक लेखा परीक्षण विभागले गर्ने अभ्यास रहँदै आएको छ । कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा बैंकको विभिन्न तहहरूको भूमिकालाई संक्षिप्त रूपमा देहायबमोजिम थप स्पष्ट गर्न सकिन्छ ।

बैंकको प्रभावकारी कर्जा जोखिम व्यवस्थापनको लागि कर्जा जोखिमको पहिचान, मापन, अनुगमन र नियन्त्रण गर्न सक्षम हुने गरी उपयुक्त नीति, रणनीति, कार्यविधि, मार्गदर्शन स्वीकृत गर्ने, नियमित रूपमा पुनरावलोकन गर्नुका साथै उक्त नीति, रणनीति, कार्यविधि, मार्गदर्शन तथा प्रक्रियाहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा रहेको सुनिश्चित गर्ने मुख्य जिम्मेवारी संचालक समितिको रहेको हुन्छ । साथै जोखिमको परिभाषा, बैंकले बहन गर्न चाहेको जोखिम (Risk Appetite) निर्धारण, ग्राह्य हुने सीमा (Tolerance Limit) निर्धारण र प्रमुख जोखिम सूचकाङ्क (Key Risk Indicator) परिभाषित गरी जोखिम रणनीति तयार गर्ने र कर्जासम्बन्धी समग्र अख्तियारी संरचना स्वीकृत गर्ने कार्य समेत संचालक समितिले गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनमा बैंकको समग्र जोखिम व्यवस्थापनका लागि संचालक समितिलाई उत्तरदायी बनाएको पाइन्छ ।

जोखिम व्यवस्थापन समितिले बैंकको समग्र कर्जा जोखिम व्यवस्थापन कार्यहरू सुपरीवेक्षण गरी स्वीकारयोग्य तहमा कायम राख्न आवश्यक कार्य गर्नुका साथै बैंकको विद्यमान जोखिम पहिचान तथा व्यवस्थापन प्रणालीको पर्याप्तता र उपयुक्तताका सम्बन्धमा संचालक समितिलाई जानकारी गराउने र उपयुक्त प्रणालीको विकासका लागि सुझाव दिने कार्य गर्दछ । व्यावसायिक गतिविधिमा अन्तर्निहित जोखिमको स्तर, जोखिम बहन क्षमता, जोखिम व्यवस्थापनका लागि विकास गरेको रणनीति, नीतिगत व्यवस्था र मार्गदर्शनको नियमित पुनरावलोकन गरी सोको पर्याप्तताका सम्बन्धमा समेत जोखिम व्यवस्थापन समितिले संचालक समितिमा सुझाव पेश गर्दछ । बैंक व्यवस्थापनबाट नियमित रूपमा जोखिम व्यवस्थापन प्रतिवेदन लिई जोखिमको आंकलन, मूल्याङ्कन, नियन्त्रण तथा अनुगमन के कसरी भइरहेको छ, सो सम्बन्धमा छलफल गरी सञ्चालक समितिमा आवश्यक सुझाव पेश गर्ने कार्य समेत यस समितिले गर्दछ ।

बैंक उच्च व्यवस्थापनले समितिबाट स्वीकृत कर्जा जोखिम रणनीति लागू गर्नुका साथै सोका आधारमा कर्जा जोखिम व्यवस्थापन नीति, कार्यविधि लगायत कर्जा सम्बद्ध नीति, कार्यविधि, मार्गदर्शन निर्माण गर्ने, कर्जा जोखिम रणनीति तथा बैंकले बहन गर्न चाहेको जोखिम (Risk Appetite) को आधारमा कर्जा जोखिम व्यवस्थापन गर्न कर्जा प्रभागको लक्ष्य निर्धारण गर्नुका साथै कर्जा प्रोडक्ट, ग्राहक, भौगोलिक क्षेत्र, आर्थिक क्षेत्र, अधिकेन्द्रितता आदि जस्ता विषयमा स्वीकारयोग्य सीमा कायम राखी कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने

गर्दछ । यसका साथै कर्जा जोखिम व्यवस्थापनका लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउनुका अतिरिक्त जोखिम व्यवस्थापनका लागि आवश्यक अन्य कार्यहरू गर्दछ ।

जोखिम व्यवस्थापन समितिप्रति उत्तरदायी रहने गरी बैंकमा कर्जा जोखिम व्यवस्थापन उपसमिति समेत रहेको हुन्छ । यस उपसमितिले संचालक समितिबाट स्वीकृत कर्जा नीति, कर्जा कार्यविधि तथा रणनीतिहरूको कार्यान्वयनको समीक्षा गर्ने, कर्जा जोखिम अनुगमन तथा मापन गर्ने, समितिबाट स्वीकृत सीमा (Limits) परिपालनाको स्थिति निश्चित गर्ने, समग्र कर्जाको गुणस्तर तथा कर्जा अधिकेन्द्रीत जोखिमको अनुगमन गर्ने, समस्याहरूको पहिचान गरी सम्भावित जोखिमको न्यूनीकरणका उपायहरू सम्बन्धमा समीक्षा गर्ने गर्दछ । त्यसैगरी कर्जा स्वीकृत अधिकार सीमा तथा अख्तियारी, ठूला कर्जाहरूको स्वीकारयोग्य सीमा, कर्जा धितोको मापदण्ड, कर्जा प्रभाग व्यवस्थापन, कर्जा समीक्षा विधि/संयन्त्र, कर्जा मूल्य (Pricing of Loan), कर्जा नोक्सानी व्यवस्था, नियामक निकायहरूको नीति निर्देशन, बैंकको कर्जा जोखिमसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यविधिहरूमा परिपालनाको स्थिति सम्बन्धमा छलफल तथा विश्लेषण गर्ने कार्यको जिम्मेवारी कर्जा जोखिम व्यवस्थापन उपसमितिको रहेको हुन्छ ।

आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागले आन्तरिक लेखापरीक्षण, बाह्य लेखापरीक्षण र नेपाल राष्ट्र बैंकको सुपरीवेक्षण लगायतबाट औल्याइएको कैफियतहरू आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गर्ने र बैंक व्यवस्थापनबाट उक्त कैफियतहरू सुधार गर्ने सम्बन्धमा पर्याप्त उपायहरू अवलम्बन गरेको सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी समेत रहेको हुन्छ ।

जोखिम व्यवस्थापन विभागले कर्जा जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कार्यविधि तथा मार्गदर्शनहरूको पुनरावलोकन गरी समय सापेक्ष परिमार्जनको लागि आवश्यक कार्यहरू गर्ने, कर्जा जोखिमलाई स्वीकारयोग्य सीमाभित्र राख्न बैंकको Risk Appetite Framework मा निर्धारण गरिएको सीमा तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट तोकिएको सीमाको परिपालनाको अनुगमन तथा रिपोर्टिङ्ग गर्ने, कर्जाको गुणस्तरको अनुगमन गर्ने, कर्जा सघनताको अनुगमन गर्ने, कर्जा जोखिम रणनीतिको आधार तय गर्ने, अनपेक्षित जोखिमबारे निर्णयकर्ताहरूलाई समय समयमा सजग गराउने, कर्जा जोखिम व्यवस्थापनको लागि जोखिम व्यवस्थापन समितिबाट प्राप्त निर्देशनहरूको कार्यान्वयन गर्ने/गराउने, जोखिमसम्बन्धी विषयहरूको तथ्यांक तथा विवरणहरू संकलन गरी विश्लेषण गर्ने जस्ता जोखिम



व्यवस्थापन सम्बन्धी आवश्यक कार्यहरू गर्दछ ।

कर्जा प्रशासन तथा अनुगमन विभागले कर्जा स्वीकृति प्रक्रियामा संलग्न हुने व्यावसायिक एकाइहरूभन्दा अलग रही कर्जा जोखिम न्यूनीकरण गर्नको लागि कर्जा मिसिलहरूमा बैंकको विद्यमान कर्जा नीति/कार्यविधिले निर्दिष्ट गरेबमोजिमको सम्पूर्ण कागजातहरू व्यवस्थित गरी राखिएको सुनिश्चित गर्ने, कर्जा प्रवाह गर्नुपूर्व कर्जा स्वीकृति गर्दा राखिएका सम्पूर्ण शर्तहरूको पालना भएको वा पालना हुने पर्याप्त आधारहरू रहेको सुनिश्चित गर्ने गर्दछ । यसका साथै कर्जा प्रवाहपश्चात् ग्राहकले कर्जाको साँवा/ब्याज नियमित रूपमा भुक्तान गरे/नगरेको अनुगमन गर्ने, कर्जा जोखिमका पूर्व चेतावनी संकेतहरू (Early Warning Signals) को समयमै पहिचान गरी कर्जा जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्ने कार्य समेत यसै विभागमार्फत् हुने गर्दछ ।

व्यावसायिक एकाइको कर्जा प्रक्रियामा संलग्न कर्मचारीहरूले कर्जा सम्बन्धी बैंकको प्रचलित नीति, कार्यविधि, कर्जाका प्रोडक्टहरू तथा प्रक्रियाहरूको बारेमा पूर्ण जानकारी लिई प्रभावकारी ढंगबाट ग्राहकलाई सो सम्बन्धमा जानकारी प्रदान गर्ने तथा कर्जा चक्रको प्रत्येक चरणहरूमा सिर्जना हुन सक्ने कर्जा जोखिमको पहिचान गर्ने र कर्जा जोखिम स्वीकारयोग्य तहमा रहेको वा स्वीकारयोग्य तहमा राख्न सकिने पर्याप्त आधारहरू भएको सुनिश्चित गर्ने मुख्य दायित्व रहेको हुन्छ । ग्राहकको परियोजनाको नियमित तथा आकस्मिक रूपमा सदुपयोगिता निरीक्षण गर्ने, Drawing Power को सीमाभित्र रही कर्जा प्रवाहको लागि सिफारिस गर्ने, कर्जा खाताको नियमित अनुगमन गर्ने, व्यवसायको प्रक्षेपित विवरण बमोजिमको प्रगति हासिल भए/नभएको अनुगमन गर्ने कार्यसमेत व्यावसायिक एकाइहरूको हुने गर्दछ । वास्तवमा जोखिम सिर्जना हुने र लिने एकाइ/तह पनि व्यावसायिक एकाइ वा तह नै हुन् । उच्च व्यवस्थापन तहबाट जारी भएका नीति, रणनीति, परिपत्र, प्रक्रिया र प्रणालीका अधिनमा रही बैंकको तर्फबाट जोखिम व्यवस्थापनका काम व्यावसायिक एकाइबाट नै सम्पादन हुने गर्दछ ।

उपरोक्त बमोजिम बैंकको सबै कर्मचारीहरू/तहहरूबाट कर्जा चक्रको प्रत्येक चरणमा हुन सक्ने सम्भावित जोखिमहरूको न्यूनीकरणको लागि कर्जा प्रक्रियामा निहित जोखिमहरू, अधिकेन्द्रीत जोखिम, कर्जा प्रक्रियामा संलग्न कर्मचारीहरूबाट हुने जोखिम, बाह्य कारणबाट सिर्जना हुने जोखिम, कानुनी प्रक्रियागत जोखिम, अपर्याप्त कर्जा नोक्सानी व्यवस्था, खराब कर्जाहरूको व्यवस्थापनमा

कमजोरी, व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको अपर्याप्तता आदि कारणले सिर्जना हुन सक्ने कर्जा जोखिमको पहिचान गरी यस्को प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सक्नु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएको Risk Management Guidelines ले हरेक बैंकले जोखिम व्यवस्थापनका लागि नीति तथा रणनीति तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने, सोको लागि उपयुक्त सांगठनिक संरचना निर्माण गर्नुपर्ने र प्रक्रिया तथा प्रणालीको विकास गरी लागू गर्नुपर्ने विषय स्पष्ट गरेको हुँदा सोही बमोजिम नै बैंकले जोखिम व्यवस्थापनको सम्बन्धमा कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६. कर्जा जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धमा बैंकमा भएका प्रमुख व्यवस्थाहरू

कर्जा जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धमा कृषि विकास बैंक लि. मा भएका प्रमुख संरचनागत व्यवस्था र मुख्य मुख्य नीतिगत व्यवस्थाहरू देहायबमोजिम रहेका छन् । बैंकमा भएका प्रमुख संरचनागत व्यवस्थाहरू अन्तर्गत बैंक संचालक समिति, जोखिम व्यवस्थापन समिति, कर्जा जोखिम व्यवस्थापन उपसमिति, एकीकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग, आन्तरिक लेखा परीक्षण तथा निरीक्षण विभाग, कर्जा व्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग, कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण विभाग, कर्जा प्रशासन तथा अनुगमन विभाग, कर्जा असूली तथा संकलन विभाग, कम्प्लायन्स विभाग, एकीकृत जोखिम व्यवस्थापन विभागअन्तर्गत रहेको कर्जा जोखिम व्यवस्थापन शाखा, प्रदेश कार्यालयस्तरीय जोखिम व्यवस्थापन शाखा र बैंकका सबै व्यावसायिक केन्द्रहरू पर्दछन् ।

त्यसैगरी, बैंकमा भएका मुख्य मुख्य नीतिगत व्यवस्थाहरूमा जोखिम व्यवस्थापन नीति, जोखिम व्यवस्थापन कार्यविधि, कर्जा जोखिम व्यवस्थापन कार्यविधि, कर्जा जोखिम व्यवस्थापन उपसमिति सम्बन्धी कार्यविधि, आन्तरिक कर्जा जोखिम मापन मार्गदर्शन, वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम व्यवस्थापन नीति, वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम व्यवस्थापन कार्यविधि, Risk Appetite Framework, कर्जा नीति तथा कर्जा कार्यविधि, कर्जा तथा सापट लेखाकन विधि, कर्जा स्थानान्तरण कार्यविधि, सहवित्तीयकरण कर्जा तथा सुविधा कार्यविधि, जमानत कारोबार कार्यविधि, प्रतीतपत्र संचालन कार्यविधि, धितो मूल्यांकनकर्ता सम्बन्धी कार्यविधि तथा निर्देशिका, कर्जा असूली कार्यविधि रहेका छन् । बैंकमा कर्जा जोखिमको परिमाण मापन गर्ने उद्देश्यले प्रमुख जोखिम सूचकाङ्कहरू (Key Risk Indicators), आन्तरिक कर्जा जोखिम स्तर निर्धारण (Internal Credit

Risk Rating), जोखिम रजिष्टर (Risk Register) लगायतका संयन्त्रहरूको समेत प्रयोग गर्ने गरिएको छ ।

यसका साथै बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशनमा भएका जोखिमसम्बन्धी व्यवस्था, कर्जा तथा लगानीसम्बन्धी विभिन्न व्यवस्थाहरू, Risk Management Guidelines, Environmental and Social Risk Management Guidelines, Stress Testing Guidelines, Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) का सिद्धान्तहरू तथा बैकिङ्ग व्यवसायमा अन्तर्निहित जोखिम व्यवस्थापनका असल अभ्यासहरूलाई अनुसरण गर्दै आइरहेको छ ।

७. निष्कर्ष

जोखिमले बैंकको आम्दानी, पुँजी र स्थायित्वमा नकारात्मक प्रभाव निम्त्याउँछ । बैंकको आम्दानीमा ह्रास, पुँजीको ह्रास र अन्य व्यावसायिक उद्देश्य हासिल गर्ने क्षमतामा अवरोध ल्याउँछ । उपलब्ध अवसरबाट लाभ लिने काममा अवरोध पुऱ्याउने भएकोले जथाभावी जोखिम लिनु पनि हानिकारक हुन सक्दछ । जोखिम लिने व्यक्ति जोखिम र प्रतिफलको बारेमा जानकार हुनुपर्दछ । बैंकहरू

जोखिमभिन्न रहेर अवसरको खोजीमा लाग्नु पर्दछ । संस्थाको निरन्तरताको लागि संचालन क्षमता बढाउन, आम्दानीलाई स्थायित्व प्रदान गरी दिगो वृद्धि हासिल गर्दै अपेक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागि बैंकले उपयुक्त जोखिम व्यवस्थापन तरिका अपनाई सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सक्नु पर्दछ र यसका लागि बैंकमा रहेका सबै कर्मचारीहरू/तहहरूको भूमिका उत्तिकै महत्वपूर्ण हुने गर्दछ । ■

*लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।*

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क", "ख" र "ग" वर्गका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०८०
२. NRB, Risk Management Guidelines for Banks and Financial Institutions

समृद्धिसँग जोडौं नाता, सबै नेपालीको बैंक खाता

ADBL

सबै नेपालीको बचत खाता

के गाउँ के शहर, सबैलाई छ
कृषि विकास बैंक लि. को भर

"खोलौं बैंक खाता
अभियान २०७६"



सुरक्षित बैकिङ्ग कारोवारको लागि

ADBL
QR PAYMENT SERVICE



ADBL
DEBIT CARD



ADBL
SMART BANKING



बैंकको डिजिटल Product हस्वाट कारोवार गरौं ।
नगद कारोवारबाट हुन सक्ने जोखिमबाट बचौं ॥



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'अ' श्रेणीको इजाजतपत्र प्राप्त ।

संसारको कुनै पनि ठाउँबाट पैसा पठाउने/पाउने **Smart** तरिका !

**ADB
VISA DIRECT**
(SMART REMITTANCE)
Global Banking at your palm!

विशेषताहरू

- ▶ १८० भन्दा बढी देशबाट पैसा पठाउन सकिने ।
- ▶ ADBL को Visa Debit Card हुनु पर्ने ।
- ▶ १% Digit को (अंकको) ADBL Visa Card नम्बर दिई आफ्नो खातामा पैसा प्राप्त गर्न सकिने ।
- ▶ पैसा पठाउने व्यक्तिको पनि Visa Card (विदेशको) हुनु पर्ने ।



एकदमै भरपर्दो, सजिलो, छिटो र धेरै पैसा पाइने ।

मुख्य कार्यालय: रामशाहपथ, काठमाडौं। फोन नं. ०१-४२५२३५९, ०१-४२६२६२० | फ्याक्स: ०१-४२६२९२९



www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.
संस्थापित १९७३

SWIFT: ADBLNPKA

विषादीको प्रयोगमा बेथिति रोकौ



विजयरज पोखरेल

आजकल "अर्ग्यानिक" शब्द खुबै प्रचलनमा रहेको छ । बजारमा बेचिने खाद्य तथा पेय पादार्थहरू अगाडि "अर्ग्यानिक" शब्द झुण्ड्याइदा विशेषगरी सहरीया उपभोक्ता आकर्षित हुनु स्वाभाविकै हो । बजारमा पाइने खाद्यपदार्थहरूको गुणस्तरप्रति विश्वस्त हुन नसक्दा स्वास्थ्यप्रति सचेत एउटा उपभोक्तामा "अर्ग्यानिक" मोह पलाउने नै भयो । वास्तवमै हाम्रो देशको विद्यमान संयन्त्र र नियमन प्रणालीलाई नियाल्दा बजारमा पाइने खाद्य पदार्थहरू ढुक्क भएर सेवन गर्न सकिने अवस्था छैन । हाम्रा बालीनालीमा प्रयोग हुने विषादी र रसायनहरू तेकिएको मात्रा एवं मापदण्ड अनुसार भए यसले मावन स्वास्थ्य र वातावरणलाई ठूलो असर गर्दैन । तर, निर्धारित मात्रा र मापदण्डविपरित विषादी एवं रसायन प्रयोगले भने गम्भीर परिणाम निम्त्याउँछ । गतवर्ष कान्तिपुर दैनिकमा "विषादीले बिरामी" शीर्षकमा खोजमुलक समाचार प्रकाशित भएको थियो । यो लेखले विषादीको प्रयोगको सवालमा हाम्रो गाउँघरमा देखिएका बेथिति र यसबाट उत्पन्न परिणामको विषयलाई मजैले उजागर गरेको छ । यस लेखले हाम्रो विषादी नियमन प्रणाली कति हदसम्म निरीह छ भन्ने पनि प्रष्ट पार्दछ । यस विषयमा कान्तिपुरले सम्पादकीय समेत प्रकाशित गरेको थियो ।

बालीबिरुवामा रोग-कीरा नियन्त्रण गर्न ब्यापक रूपले प्रयोग हुने विषादीको बेथितिका विषयमा प्रकाशित समाचारले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक बृत्तमा थप बहस निम्त्याउन सक्नु पर्ने हो तर देखिदैन । विषादीको जथाभावी प्रयोगले निम्त्याइरहेको गम्भीर परिणामका विषयमा न त सदनमा पर्याप्त बहस भएको सुनिन्छ न त नागरिक समाजमा । बेलाबेलामा नमूना संकलनको क्रममा खानयोग्य मात्राभन्दा बढी विषादीको मात्रा भएको परिक्षणको नतिजा बाहिर आउने गर्दछ । केही पत्रिकामा यो मुद्दा समाचार पनि बन्दछ । तर यसले हाम्रो संयन्त्रलाई कुनै असर गर्दैन । आम उपभोक्ता पनि

केही दिन झस्किन्छन, बिकल्प नहुँदा मौनताका साथ विष सेवन गर्न बाध्य हुन्छन् ।

जीवन निर्वाहका लागि हामीले दैनिक रूपमा विभिन्न खाद्य पदार्थहरू सेवन गर्ने पर्ने हुन्छ । त्यसमाथि स्वस्थ र दीर्घ जीवनका लागि नियमित फलफूल, तरकारी लगायत विभिन्न पोषणयुक्त खाना नियमित रूपमा सेवन गर्न जरूरी हुन्छ । पाचन प्रणाली स्वस्थ राख्न रेसादार खानेकुरामा जोड दिन चिकित्सकहरू नै सुझाउँछन । पछिल्ला केही वर्ष यता सहरी साथै ग्रामीण क्षेत्रमा समेत बढ्दो चेतना एवं आयस्तरमा भएको वृद्धिका कारण फलफूल-तरकारीको उत्पादन तथा खपत बढ्दो छ । आन्तरिक उत्पादनले नपुगेर आयातको परिमाण वर्षेनी चुलिदो छ । गत आ.व. मा मात्रै ५५अर्ब बढीको फलफूल-तरकारी आयात गर्यो । तर पोषणको लागि अति महत्वपूर्ण मानिने यही तरकारी र फलफूल बजारबाट किनेर ल्याएर ढुक्कले खान सकिने अवस्था छ त ? यसको प्रश्न सायदै कुनै जेटी/जेटीए, कृषि विज्ञ, खाद्य/पोषण विद, चिकित्सक वा उपभोक्ता अधिकारकर्मीसंग होला । उनीहरूले दिने जवाफ पनि, यो भन्दा फरक नहोला - तरकारी-फलफूल राम्ररी पखालेर, पकाएर एवं केही दिन राखेर खानुस, विषादी केही कम हुन्छ ।

डर लाग्दो त के छ भने देशमा खपत हुने कुल विषादीको ८५ प्रतिशत तरकारीमै प्रयोग हुने गरेको तथ्य विषादी व्यवस्थापनमा जिमेवारी पाएको सरकारी निकाय- प्लान्ट क्वारेन्टाइन तथा विषादी व्यवस्थापन केन्द्रको प्रकाशनले देखाउँछ । उक्त केन्द्रको तथ्यांक अनुसार देशमा विषादीको खपत पनि निरन्तर बढी रहेको छ । आ.व. २०७०/७१ मा विषादीको आयात ४५५ मे.ट. रहेकोमा आ.व. २०७८/७९ मा ११३५ मे.ट. पुग्यो । तरकारीमा देखिएको विषादी प्रयोग तर्साउने खालको छ भने फलफूलमा समेत विषादी अतिरिक्त पकाउनका लागि प्रयोग गरिने कार्बाइड जस्तो रसायनको प्रयोग पनि अनियन्त्रित छ । खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागले

गत असारमा कार्बाइड प्रयोग गरी फलफूल पकाउन तथा बिक्री गर्न निषेध गरिएको सूचना जारी गर्‍यो । विगतमा श्रावण/भाद्रसम्म गाउँघरका बगैँचामा देख्न पाइने नेपाली आँप कार्बाइडको प्रयोग गरी नछिप्पिँदै पकाएर असार नबित्दै बजारबाट रिक्तिइ सकछ ।

यो पत्तिकार तराईको कृषि विकास बैंकको एक शाखामा कार्यरत रहँदा व्यावसायिक तरकारी खेतीमा संलग्न एक कृषकको परियोजना निरीक्षणको क्रममा पुग्दा उनले टिप्ने अवस्थामा पुगेको गोलभेडामा लाही कीरा लागेकोले चिन्ता ब्यक्त गरे । गोलभेडा पाक्न लागेको हुँदा उनलाई बढीमा तीन दिन अवशेष रहने विषादीको नाम दिइ खरीद गरी छर्न सुझाइयो । हप्ता-दश दिन पछि उनको खेतबारीको अवस्था बुझ्न जाँदा उनले प्रशन्न मुद्रामा आफ्नो अभिव्यक्ति पोखे, “सर ! लाही कीरा त एकै पल्टमा सोतर भयो नि !” उनले दङ्ग पर्दै विषादीको सिस्सी पनि देखाए । बाली लिन तीन दिन पर्खिनु पर्ने विषादीको सट्टा उनले देखाएको विषादीको अवधि तीन महिनाको थियो । सुझाइएको भन्दा पृथक प्रकारको औषधि किनेर ल्याइनुको पछाडिको रहस्य निज कृषि उद्यमीले सुनाए, “किन्न खोजेको त तपाईंले भन्नु भएको औषधि नै हो । दोकानेले यो लानुस । एकदम कडा दवाइ हो । जुन सुकै रोग-कीरा माछ भन्थो । दाम पनि अलिकति मात्र महुँगो रहेछ । त्यसैले राम्रै होला भनेर किने ।” यो प्रसङ्ग तीन दशकभन्दा अगाडिको हो, जुन बेला न त विषादी ऐन थियो न त नियमावली । तर, आजसम्म विषादी प्रयोगमा भएको बेतिथिको अवस्थामा ठूलो परिवर्तन भने ल्याउन सकिएको छैन ।

सन् १९६२ मा रेचल कासर्नको शान्त बसन्त नामक पुस्तक सार्वजनिक भए पश्चात नै कृषिमा हरित क्रान्तिको लागि बरदान ठानिएको विषादी प्रयोगमा विकसित देशहरूले सजगता अपनाउन थाली सकेका थिए । हामीले भने सन् ९० को दशकमा आएर मात्र ऐन/नियम जारी गर्न पुग्यौ । २०४८ सालमा जीवनाशक विषादी ऐन जारी भयो भने २०५० मा जीवनाशक विषादी नियमावली । लामो अन्तरालपछि २०४८ को ऐन खारेज गर्दै जीवनाशक विषादी ऐन, २०७६ लागु गरियो । धेरै लामो समय ब्यतित भइ सकदा पनि अझै पनि हामीले हाम्रा कृषक, विषादी विक्रेता तथा कृषक उपज व्यावसायीहरूलाई बालीबिरुवामा रोग-कीरा एवं झार नाश गर्न प्रयोग गरिने विषादी मानव स्वास्थ्य एवं हाम्रो समग्र पारिस्थितिक प्रणालीको लागि घातक हुन्छ भन्ने सन्देश दिन सकिरहेका छैनौ । कतिपय व्यावसायिक कृषकहरू जानकार भएर पनि अधिक उत्पादनको प्रलोभनमा आफ्नो स्वास्थ्यको

समेत परवाह नगरी जथाभावी विषादी छरिरहेका छन् ।

मधेश प्रदेशको बटेश्वर गाउँपालिका पालिकामा एक कृषक लोभलाग्दो तवरले विगत एक दशकदेखि तरकारी खेतिमा संलग्न छन् । कामको चटारोले पनि हुनसक्छ, राज्यले उपलब्ध गराउने सेवासुविधा बारेमा उनी बेखबर रहेको पाइयो । खेतबारीमा प्रयोग गर्ने मल, बिउ, विषादि आदि सामग्री उनी नजिकैको बजारमा रहेको एग्राभेटबाट खरिद गर्दछन । उनको कृषि सल्लाहकार पनि उही एग्राभेट बिक्रेता नै हुन्छ । कुन बिउ, रसायन र बिषादि प्रयोग गर्ने बिक्रेताकै सल्लाहमा चल्छन । उनीसंगको भलाकुसारीको क्रममो विषादी प्रयोगमा कुनै पनि सावधानी नअपनाउने गरेको कुरा उजागर भयो । विषादीले मानव स्वास्थ्यमा समेत हानी गर्छ नि भनेर जानकारी गराउँदा बडो ढुककका साथ उनले भने, “मैले दवाई पाचाइ सकेको छु, मलाई केही हुँदैन ।” यो प्रसङ्ग भने हालसालैको हो । उनी जस्ता पात्र गाउँघरमा धेरै भेटिन्छन । उनको स्तब्ध तुल्याउने अभिव्यक्तिले निश्चय पनि घोट्लिनु पर्ने हुन्छ - विषादीसम्बन्धी ऐन/नियमावली आएको तीन दशकभन्दा बढी भइसक्दा पनि किन अझै हाम्रा कृषकहरूमा अज्ञानता कायमै छ ? किन हाम्रो विषादीको नियमन प्रणाली अझै कमजोर छ ?

निश्चय पनि नेपालमा विषादी नियमन गर्ने कार्य अगाडि बढ्दै छ । तर, गति सुस्त छ । २०७१ सालदेखि कालीमाटीस्थित फलफूल तथा तरकारी बजारमा प्रयोगशाला स्थापना गरी विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण गर्ने कार्य सुरु भएकोमा केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला अन्तर्गत सात र खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागअन्तर्गत पनि ७ स्थानमा विस्तार गरिएको थियो । गत आर्थिक वर्षदेखि खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागले थप आठ स्थानबाट परीक्षण सुरु गरिएको जनाएको छ । विषादी परिक्षणको संयन्त्र जतिसक्दो चाँडो सबै जिल्लालगायत हाटबजारहरूमामा विस्तार गर्न नितान्त आवश्यक छ ।

विषादीको जथाभावी प्रयोग हुँदा यसको पहिलो सिकार कृषक नै हुन्छन । दोस्रोमा उपभोक्ता । उपभोक्ता भने फलफूल/तरकारीको लागि तिरेको पैसासँगै विष पनि किन्न बाध्य हुन्छ । कृषि उपजमा विषादीको मात्रा बढी भएमा तत्कालै असर गर्छ र मृतसम्म पनि हुनसक्छ । विषादीको नियमित सम्पर्कमा आइरहँदा यसको अवशेष शरिरका विभिन्न भागमा जम्मा भई दीर्घकालमा गएर नशा, मुटु, कलेजो, मस्तिष्क, प्रजनन लगायत विभिन्न समस्याका साथै क्यान्सर जस्तो घातक रोग निम्तिन सक्छ । विषादीको ब्यापक प्रयोग गरिने विशेष गरी



तरकारीको पकेट क्षेत्रमा मृगौला तथा क्यान्सर जस्ता रोगको बढोत्तरी भएको विभिन्न अध्ययनहरूबाट आइरहेका छन् । नेपालमा वर्षेनी ३० हजार क्यान्सर रोगी थपिने गरेको र २० हजारको मृत्यु हुने गरेको एक अध्ययनले देखाएको छ । यसरी विषादीजन्य रोग कैयौं घरपरिवारका लागि ठूलो अर्थिक बोझ बन्दैछ ।

विषादी तथा रसायन प्रयोग नगरी प्रांगारिक कृषि उत्पादन प्रणाली अपनाउनु उत्तम हो । तर, बढ्दो जनसंख्याको भरपोषणको लागि विषादी र रसायन प्रयोग बिना उत्पादन बढाउन सहज भने हुँदैन । मुख्य कुरा त विषादी तथा रसायन प्रयोग गर्दा निर्धारित मापदण्ड पुरा गर्नेपर्ने हुन्छ । असावधानीपूर्वक प्रयोग गरिएको विषादीले रोग किरा मात्र मार्ने हैन, यसले मानव स्वास्थ्य लगायत समग्र वातावरणमा नै घातक असर पार्ने हुँदा कृषक स्तरदेखि नै ब्यापक रूपले जनचेतना जगाउन जरूरी छ । तोकिएको मापदण्ड एवं तौरतरीकाभिन्न रहेर प्रयोग गरिनु नै सबैको लागि हितकार हुन्छ । खान योग्य रूकावट दरभन्दा बढी विषादी प्रतिशत भएको कृषि उपज नष्टमात्र गरेर हुँदैन, जथाभावी प्रयोगकर्ता र सिफारिसकर्तालाई दण्डित पनि गरिनुपर्दछ । एलोपेथिक औषधि बिक्रेताको इजाजत लिन लामो अवधिको तालिम लगायत शैक्षिक योग्यता तोकिएको छ । तर, विषादी जस्तो वस्तु बिक्रीको लागि एक हप्ता तालिम लिएको भरमा इजाजत दिने विद्यमान व्यवस्थामा थप कडाइ गर्न

जरूरी छ । विषादीको अनुगमान तथा नियमनमा स्थानीय निकायलाई समेत सबल र सक्षम बनाउन सके विषादीको समुचित व्यवस्थापनमा थप टेवा पुग्नेछ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका पूर्व विभागीय प्रमुख एवं डेभलपमेन्ट एलायन्स नेपालका कृषि वित्त विज्ञ हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. कान्तिपुर दैनिक, श्रावण १५, २०७९
२. जीवनाशक विषादी ऐन-२०७६
३. पञ्जीकृत विषादीको सूची तथा विषादी खपत तथ्याङ्क २०७९, प्लान्ट क्वारेन्टाइन तथा विषादी व्यवस्थापन केन्द्र, हरिहर भवन, ललितपुर
४. मिनराज पोखरेल (सन् २०१५), तरकारी उत्पादनमा रसायनिक विषादी प्रयोगको अवस्था र आगामी दिनमा चाल्नुपर्ने कदमहरू, कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, एक्सन एड नेपाल
५. विषादी अवशेष द्रुत विश्लेषण कार्यक्रम निर्देशिका २०७५, केन्द्रीय कृषि प्रयोगशाला, ललितपुर

नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा असल शासनको महत्व- समस्या समाधानका उपाय



गम्भीरबहादुर हाडा

परिचय

सार्वजनिक सेवा राज्यको दायित्व, आधारभूत कार्य र नागरिकको अधिकारको रूपमा रहेको पाइन्छ । जनतालाई प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्नु नै सरकारको कार्य हो । सार्वजनिक सेवा नागरिक र सरकार जोड्ने एउटा पुल वा माध्यम हो । सरकार वा सरकार मातहतका निकायबाट प्रदान गरिने वा उपलब्ध गराइने शिक्षा, स्वास्थ्य, विद्युत्, खानेपानी, शान्ति सुरक्षा, सञ्चार, यातायात, रोजगारीहरू नै सार्वजनिक सेवा हुन् । सरकार, सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीद्वारा व्यक्ति तथा नागरिकको आधारभूत, आकस्मिक र विकासात्मक आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्न उत्पादन, प्रवाह र वितरण गर्ने सेवालाई बुझिन्छ । यसमा तीन पक्ष रहेका हुन्छन् । जस्तै : सार्वजनिक सेवा अन्तर्गत (क) नीति निर्माता (ख) सेवा प्रदायक (ग) नागरिक तथा सेवाग्राही र ग्राहक । यो सबैको सरोकार, हित र भलाईसँग सम्बन्धित छ । सरकारले आफैं, नीजि क्षेत्र वा समुदायबाट समेत प्रदान गर्न सक्छ । यो सशुल्क वा निःशुल्क पनि हुन सक्छ । यद्यपि जनताले शुल्क तिर्न नसकेपनि कतिपय सेवाहरूबाट जनतालाई बञ्चित गराउन सक्दैन । सन् १९८० को दशकपूर्व सार्वजनिक सेवाको परम्परागत मान्यता प्रचलित थियो । सन् १९८० को दशक पश्चात् आधुनिक सार्वजनिक सेवाको मान्यता विकास भयो । सन् १९९१ मा बेलायतका प्रधानमन्त्री John Major ले नागरिक वडापत्रको प्रारम्भ गरी नागरिकमुखी सेवाको मान्यता अगाडि बढाएको पाइन्छ ।

राज्य र सरकारले आफ्ना नागरिकहरूलाई निःशुल्क सशुल्क वा अन्य कुनै प्रकारले उपलब्ध गराउने सेवा सुविधालाई सार्वजनिक सेवा भनिन्छ । जनतालाई अधिकतम सेवा दिनु आधुनिक राज्य व्यवस्थाको प्रमुख उद्देश्य हो । राज्यद्वारा प्रवाहित सेवा नागरिकको रोजाइ, आवश्यकता, प्राथमिकता र राज्यको क्षमतामा भर पर्दछ । सेवा प्रवाहको पद्धति देशको भौगोलिक स्थिति, आर्थिक,

सामाजिक र राजनैतिक परिवेशबाट निर्देशित हुन्छ । यस्तो सेवाको दायरा व्यापक हुनुका साथै प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रकारको हुन्छ । नागरिकले सुपथ, सुलभ र समय सापेक्ष यथेष्ट सेवा पाउनु नै सार्वजनिक सेवा प्रवाहको मुख्य उद्देश्य हुन्छ । सरकारले विभिन्न तवरले सार्वजनिक सेवाको व्यवस्थापन गर्न सक्दछ ।

सार्वजनिक (Public) : सबैको सरोकार भएको, सबैका लागि उपयोगी/आवश्यक, सबैका लागि हित हुने, सबै जनतासँग सम्बन्धित छ ।

सेवा (Service) : सर्वसाधारणको हित हुने काम, सरकारी वा गैरसरकारी तहबाट गरिने गतिविधि, सार्वजनिक सुविधा उपलब्ध गराउने काम, नाफाको उद्देश्य नराखिएको निस्वार्थ सेवा ।

प्रवाह (Delivery) : बहने काम वा प्रक्रिया, गति वा चाल, अटुट क्रम, निरन्तरता, नैरन्तर्यता तथा नियमितता ।

सारांशमा यसको अर्थ के हो भने सार्वजनिक सेवा प्रवाह भनेको आम नागरिकको हितका लागि सरकार तथा तिनका निकायबाट निरन्तररूपले प्रदत्त सेवा, सुविधा तथा गतिविधिहरूको समष्टि हो ।

सार्वजनिक सेवा अन्तर्गत मुख्यतया निम्न सेवाहरू पर्दछन् -

- **आधारभूत सेवाहरू :** शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाइ, सार्वजनिक यातायात, शान्तिसुरक्षा ।
- **क्षमता विकाससम्बन्धी सेवाहरू :** मानव संसाधन विकास, व्यावसायिक तालिम आदि ।
- **कल्याणकारी सेवाहरू :** जनकल्याणका सेवाहरू सञ्चालन गर्ने ।
- **पूर्वाधार विकास सम्बन्धी सेवाहरू :** सडक, विद्युत् आपूर्ति, नगर विकास इत्यादि ।
- **पेसा र व्यवसायसम्बन्धी सेवाहरू :** इजाजतपत्र दिने, बजार प्रबर्द्धन गर्ने आदि ।



- सामाजिक न्याय, सुरक्षा र कल्याणसम्बन्धी सेवाहरू : बृद्धभत्ता, एकल भत्ता, मूलप्रवाहीकरण आदि ।
- मनोरञ्जनसम्बन्धी सेवाहरू : पार्क, रंगशाला, आराम गृह, संग्रहालय आदि ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाह भित्र,

- सेवाको पद्धति, लक्षित सेवाग्राही, सेवा प्रदान गर्ने निकाय, सेवा प्राप्त गर्ने स्थान, लागत मूल्य, सेवा प्रक्रिया वा तरिका

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका सर्तहरू

- सेवाको वितरण र वितरणका सर्तहरू, सेवा वितरण गर्ने स्थान र समय
- सेवा प्राप्त गर्दाको लागत र वित्तीय पक्ष, सेवा वितरण प्रक्रिया, सेवाको अभिलेख व्यवस्थापन
- सेवा वितरणको अनुगमन र मूल्यांकन, सेवा वितरण उपरको गुनासो सुनुवाई र सो को प्रतिबेदन

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका ढाँचाहरू

सार्वजनिक सेवा प्रवाह निश्चित पद्धति र विधिमा आधारित भएर गरिन्छ । सेवाहरूको अवस्था, परिस्थिति र विशेषताका आधारमा सेवा प्रवाहका ढाँचाहरू तयार गरिन्छन् । जसलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

- सरकार स्वयंले प्रदान गर्ने : आधारभूत सेवामा लगानी, उत्पादन, वितरण र नियमनका सम्पूर्ण कार्य सरकार स्वयंले गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- अर्धसरकारी संस्था मार्फत प्रवाह गर्ने : सरकारले कानूनद्वारा वा सम्झौताद्वारा मन्त्रालय, विभाग तथा कार्यालय भन्दा फरक न्यून कर्मचारीतन्त्रीय, बढी स्वायत्त र व्यावसायिक चरित्रका अर्धसरकारी संस्थाहरूको स्थापना गरी सेवा प्रवाह गरिनु पर्दछ ।
- सेवाको अर्धबजारीकरण गर्ने, निजी क्षेत्रले प्रवाह गर्ने, सार्वजनिक-निजी-साझेदारीमा आधारित भएर प्रवाह गर्ने,
- गैरसरकारी संस्था मार्फत प्रवाह गर्ने, सामुदायिक संस्थाहरू मार्फत प्रवाह गर्ने, इत्यादि ।

सार्वजनिक प्रशासन सुधारमा आधारित भई प्रशासनविद् ओसवर्न र ग्याब्लरद्वारा लिखित रिइन्भेन्टिंग गभर्नमेन्टमा सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने १०

उपायहरू सिफारिस गरेका छन् । ती उपायहरूलाई अमेरिकी मोडलमा सरकारको पुनः आविष्कार गर्न १० सिद्धान्त पनि भनिन्छ । मूलतः यी सिद्धान्तहरू नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापनको अवधारणासँग नजिक छन् । सार्वजनिक सेवा प्रवाहका ती आधारभूत सिद्धान्तहरू देहाय बमोजिम छन् :

- सेवाप्रदायकहरूका बीचमा प्रतिस्पर्धी गराउनु, नागरिकहरूलाई सशक्तिकरण गर,
- प्रक्रियामा होइन नतिजामा विचार गर, परिप्रेक्ष्यमा केन्द्रित बन,
- सेवाग्राहीलाई ग्राहकको व्यवहार गर, समस्याहरूलाई आउन नदेऊ, स्रोत साधनहरूको इन्तजाम गर, अधिकारको विकेन्द्रीकरण गर,
- बजार संयन्त्रको उपयोग गर र सबै क्षेत्रलाई परिचालन गर ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाह

(Public Service Delivery System)

- क) सुशासन : सुशासन भनेको खराब शासन होइन । असल शासन के के गर्दा हुन्छ भन्ने विषयहरू नै सुशासनका अन्तरवस्तुहरू हुन् । पारदर्शिता, जनसहभागिता, जवाफदेहिता, पूर्वानुमानयोग्य, समावेशी, भ्रष्टाचार विहिनता, कानूनको शासन, निष्पक्षता जस्ता विषयहरूले सुशासनलाई प्रबर्द्धन गर्दछ । आधुनिक राज्यको सेवा प्रवाह यी विषयहरूबाट निर्देशित हुनु पर्दछ । भएकोलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउने र नभएकोलाई अवलम्बन गरेर कायम गर्नेतर्फ अग्रसर हुनुपर्ने छ ।
- ख) नागरिक बडापत्र : बेलायतका तत्कालीन प्रधानमन्त्री जोन मेजरले सन् १९९१ मा लागु गरेको नागरिक बडापत्रको अवधारणाले सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा नयाँ आयाम थपिदिएको छ । नागरिकले आफूले पाउने सेवा सुविधा, लाग्ने शुल्क, अपनाउने प्रक्रिया, प्राप्त हुने समय, सम्पर्क गर्नुपर्ने व्यक्ति वा निकाय, जानकारी पाउने हक, गुनासो गर्ने स्थानको किटानी व्यवस्था, समयमा सेवा प्राप्त नगरे क्षतिपूर्तिको व्यवस्था सहितको प्रावधानले सेवाग्राहीलाई सेवा प्रदायक भन्दा बढी महत्त्व दिनुका साथै नागरिक सर्वोच्चता स्थापित गराउने कार्य आरम्भ गरेको थियो । आज संसारका अधिकांश मुलुकहरूले यसलाई कुनै न कुनै रूपमा अनुसरण

गरी सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई बढी व्यवस्थित बनाइरहेका छन् ।

ग) **सरकारको पुनः आविष्कार** : डेभिड ओसवन र टेड गेब्लरले सन् १९९२ मा Reinventing Government पुस्तक प्रकाशन गरी सरकारको जिम्मेवारीको पुनःपरिभाषित गरे पश्चात् सरकार सञ्चालन र सरकारले प्रदान गर्ने सेवाको सम्बन्धमा पुनर्व्याख्या हुन थाल्यो । सरकार उत्प्रेरक, सामुदायिकतामा आधारित, प्रतिस्पर्धी, लक्ष्यमुखी, नतिजामुखी, जनतामुखी, उद्यमी, भविष्यदर्शी, बिकेन्द्रित र बजार उन्मुख हुनुपर्ने धारणा अगाडि सारेका थिए । यी विषयहरू व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्न विद्यमानमा कर्मचारी तन्त्रलाई सोही अनुरूप परिचालन गर्न सुझाएका थिए । यसले सेवा प्रवाहलाई बढी प्रभावकारी बनाउन नै सरकारको भूमिकामा जोड दिएको पाइन्छ ।

घ) **नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापन** : सार्वजनिक प्रशासनमा निजी क्षेत्रको व्यवस्थापन अभ्यासका असल र सफल प्रयोगहरू लागु गरी जनतालाई ग्राहक कै रूपमा छिटो, छरितो र प्रतिस्पर्धी मूल्यमा सरकारी काम, कारवाही र सेवा प्रवाह गर्ने मान्यता लिएको छ । यो विशेष गरी Principle agent theory, Public choice theory र Cost Effectiveness जस्ता अर्थशास्त्र र व्यवस्थापनका सिद्धान्तहरूद्वारा प्रभावित रहेको छ । सर्वसाधारण जनतालाई सर्वसुलभ सेवा प्रतिस्पर्धी मूल्यमा ग्राहकलाई सेवा उपलब्ध गराउँदा गरिने व्यवहार अनुरूप जनतालाई छनौटको अवसर दिनुपर्ने जस्ता व्यवस्थाको परिकल्पना गरी कर्मचारीतन्त्रको लालफितासाही प्रवृत्तिको अन्त्य गरी सेवा प्रवाहलाई समय सापेक्ष र गतिशील बनाउनुपर्ने पक्षमा विशेष जोड दिएको भएता पनि यो सिद्धान्त अरु भै आलोचना रहित र सर्वमान्य एवम् सर्वकालिक हुन सकेन ।

ङ) **नयाँ सार्वजनिक सेवा** : जनतालाई ग्राहकको रूपमा नभई नागरिकको रूपमा लिनुपर्दछ भन्ने मूल्य मान्यताबाट निर्देशित यस सिद्धान्तले समावेशिता, जनसहभागिता, जनमुखी, उत्तरदायि, परिणाममुखी, समन्वय जस्ता विषयहरूलाई समेटेको छ । यसले जनतालाई ग्राहक नभई नागरिकको रूपमा सेवा प्रदान गर्न, रणनीतिक ढंगले सोच्न र लोकतान्त्रिक रूपले कार्य गर्न, जनताको चाहना अनुरूपमा सेवा वा वस्तुको उत्पादन गर्न, उत्तरदायित्व प्रति चनाखो

रहन, उत्पादकत्वलाई भन्दा सेवा ग्राहीलाई मान्यता दिन, समय समयमा सेवा र संगठनको विषयमा सेवाग्राहीबाट मत सर्वेक्षण गरी त्यसको परिणामको आधारमा सुधार गर्न सुझाएको छ । जनता वा सेवाग्राही नै सर्वोपरी भएकाले उनीहरूको चाहना र अपेक्षा अनुरूपको सेवा र सेवा प्रवाह प्रक्रिया निरूपण गरिनुपर्दछ भन्ने मान्यताबाट यस सिद्धान्त निर्देशित छ ।

सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधि : सार्वजनिक सेवालाई परिष्कृत र परिमार्जन गर्दै जाने क्रममा हाल सडक सरकार, भर्चुअल सरकारको अवधारणाहरू आएका छन् । यी अवधारणाले जनता सेवा लिन होइन सरकार जनतालाई सेवा दिन जनता भएकै ठाउँमा जानुपर्दछ भन्ने नवीनतम धारणालाई सूचना प्रविधिले सहजिकरण गरी दिएको छ । विकसित देशहरूमा यसको घनिभूत अभ्यास भैसकेको छ । यसले सेवाग्राहीलाई अझ बढी महत्व दिएको पाइन्छ । समयको विकाससंगै प्रविधिमा आएको परिवर्तनले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको आयामलाई बिल्कुलै आमूल परिवर्तन गरिदिएको छ । सूचना र सञ्चार प्रविधिको विकासले संसार आज एउटा सानो कोठा वा हातका औंलाहरूमा सीमित भएको छ । निश्चित कार्यालय, निश्चित कार्यालय समय नभई जुनसुकै समयमा जुनसुकै स्थानबाट सेवा प्राप्त गर्न सकिने अवस्थाको विकास हुँदै गएको अवस्थाले आम नागरिकले राज्यले उपलब्ध गराउने सेवा उसले चाहेको जुनसुकै समयमा आफ्नो नजिकै पायक पर्ने ठाउँबाट प्राप्त गर्नु उसको मौलिक हक र मानव अधिकारको रूपमा लिन थालिएको छ । सेवा प्रवाहमा बढ्दो रोबोटहरूको प्रयोगले भविष्यमा कतै मानवीय संवेदना विहिन, संवाद विहिन र कठोर र निर्दयी संसार त हुने होइन भन्ने चिन्ता समाजशास्त्रीहरूले लिन थालेका छन् । (स्रोत: शान्ता गौतम, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, प्रविधिको प्रयोग र कर्मचारी सञ्चय कोष, कोष (५६ औं वार्षिक विशेषांक), २०७४, अंक ८४, कर्मचारी संचय कोष, केन्द्रीय कार्यालय, पुल्चोक, ललितपुर, १०९-११०) ।

सार्वजनिक सेवाको क्षेत्र र प्रकृति

सार्वजनिक सेवाको क्षेत्र र प्रकृति मूलतः देहायबमोजिम हुन्छन् ।

(क) नियमनकारी सेवा : नागरिकता, पासपोर्ट, कम्पनी दर्ता, संस्था दर्ता, न्याय प्रशासन, सुरक्षा ।

(ख) जीवन निर्वाह सम्बन्धी सेवा: राहत वितरण,



खाद्यान्न आपूर्ति, प्रकोप व्यवस्थापन, महामारी नियन्त्रण आदि ।

- (ग) मानव सशक्तिकरण तथा पूर्वाधार सम्बन्धी सेवा : शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, विद्युत, यातायात, सञ्चार, सिँचाई, सडक, स्थानीय स्रोत साधन इत्यादि ।
- (घ) अन्य सेवा : मनोरञ्जनात्मक, कल्याणकारी, व्यावसायिक, प्रशासनिक, वस्तु वितरण सेवा ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका पक्षहरू : सेवाप्रदायक निकाय, लक्षित सेवाग्राही, सेवा शर्त, सेवा प्राप्त हुने बिन्दु र स्थान, सेवा प्रदान हुने समय, सेवाको लागत, सेवा प्राप्त गर्ने तरिका र प्रक्रिया, सेवाप्रवाहको अनुगमन, मूल्यांकन र प्रतिवेदन ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका चरणहरू : सेवाग्राहीको पहिचान, सेवाग्राहीको आवश्यकता र प्राथमिकताको पहिचान, सेवा प्रवाहको मापदण्ड निर्धारण, सेवा प्रवाह सुधारका क्षेत्रको पहिचान, सेवा प्रवाहका लागि क्रियाशिलता, सेवा प्रवाह स्तरको मापदण्ड निर्धारण, सेवा प्रवाहको अनुगमन र मूल्यांकन ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहका सिद्धान्तहरू : सेवाका मापदण्ड, परामर्श, शिष्टाचार (कर्टेसी), मुद्राको सार्थकता (भ्यालु फर मनी), सेवाको पहुँच (एक्सेस), दिगोपन, सूचना, खुलापन र पारदर्शिता, गुनासो र क्षतिपूर्ति, छनोट र विकल्प (च्वाइस एण्ड अल्टरनेटिभ्स) ।

सार्वजनिक सेवाको मूल्यांकनका आधारहरू : सेवामा पहुँच, समय, लागत, गुणस्तर, परिमाण, सान्दर्भिकता, विश्वसनीयता, सहजता, सुनिश्चितता, छनोटको अवसर, सेवाग्राहीको चाहनाको जानकारी, सक्षमता, प्रभावकारिता, कार्यक्षमता, मितव्ययिता, प्रभाव, असर, दिगोपना आदि ।

सार्वजनिक सेवाको प्रकृति

नियमनकारी सेवा : नागरिकता, पासपोर्ट, कम्पनी दर्ता, संस्था दर्ता, न्याय प्रशासन, सुरक्षा ।

जीवन निर्वाहसम्बन्धी सेवा : राहत वितरण, खाद्यान्न आपूर्ति, प्रकोप व्यवस्थापन, महामारी नियन्त्रण आदि ।

मानव सशक्तिकरण सम्बन्धी सेवा : विद्युत्, यातायात, सञ्चार, खानेपानी, सिँचाई, सडक, स्थानीय स्रोत साधन प्रशोधन ।

अन्य सेवा : मनोरञ्जनात्मक, कल्याणकारी, व्यावसायिक, प्रशासनिक, वस्तु वितरण सेवा ।

सार्वजनिक सेवा कस्तो हुनुपर्छ ?

- जनताको माग, वास्तविक आवश्यकता तथा इच्छा बमोजिमको । गुणस्तरीय, भरपर्दो र टिकाउ । न्यायोचित मूल्य (सेवा प्राप्तिको न्यून लागत), प्रक्रियागत सरलीकरण गरिएको ।
- उचित व्यवहार र गुनासो सुनुवाइ । उपयुक्त क्षतिपूर्ति र सहज प्राप्ति । सरल, सहज तथा समयमै प्राप्त गर्न सकिने एबम् सेवाग्राही मैत्री भौतिक संरचना ।

समग्रमा सार्वजनिक सेवा भन्नाले

कानूनद्वारा परिभाषित सार्वजनिक स्रोतबाट सार्वजनिक उत्तरदायित्व निहित भएको, राजनीतिक रूपमा परिभाषित लक्ष्यहरूसँग आबद्धता भएको, समानताको सिद्धान्तमा आधारित बहुसंख्यकको हित उन्मुख लागतको मूल्यको महत्व रहने र कानून बमोजिम उपलब्ध गराउन नसकेको अवस्थामा क्षतिपूर्ति समेतको व्यवस्था रहेको सेवाहरू नै सार्वजनिक सेवा हुन् ।

मूल्यमान्यता (Core Values)

वस्तुगत (Objectivity), निष्पक्ष (Fairness), क्षतिपूर्ति (Compensation), समता (Equity), जिम्मेवारी (Responsive), उत्तरदायित्व (Accountability)

असल प्रशासनिक पद्धति बसाल्ने

- प्रचलित प्रशासनिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी व्यवहारमा रूपान्तरण गर्ने
- प्रशासनिक मूल्यमान्यता, सिद्धान्त, उपागमहरू, संस्कृतिअनुरूप यसको संरचना, प्रक्रिया, नीति, कानून, व्यवहार र कार्यहरू स्थापित गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने
- हाम्रो मनले जहिले पनि सकारात्मक र इमान्दारलाई शड्का गर्छ, न कि नकारात्मक र बेइमानीलाई । त्यसैले सकारात्मक र इमान्दारलाई भन्दा नकारात्मक, बेइमान र गलतलाई शड्का गर्ने बानी बसाल्ने
- सेवाप्रदायी र सेवाग्राहीलाई एकै स्थानमा राखी सकारात्मक धारणा (Positive Attitude) को तालिम दिने । (किनकी सोच (Thought) + कार्य (Action) = बानी (Habit), बानी+बानी= धारणा (Attitude)
- "Human being lose their health to earn money, and lose all the money to regain

their health" भन्ने बेलैमा बुझेर तनाब, आकर्षण र लोकप्रियतामा बाँच्ने प्रवृत्ति त्याग्नु पर्छ भन्ने विषयलाई प्रशासनिक संस्कृति बनाउने

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा तहगत प्रणाली कायम रहेको छ भने संघमा श्रेणीगत प्रणाली कायम छ । जसको कारण उनी व्यक्ति संघमा हुँदा र प्रदेश या स्थानीय तहमा समायोजन हुँदा पाउने सुरु तलब स्केल नै फरक छ । उदाहरणका लागि संघमा पाँच वर्ष सेवा अवधि पुगेको कुनै उपसचिव प्रदेश या स्थानीय तहमा समायोजन हुँदा दशौं तहमा पुग्छ । जसको सुरु तलब स्केल सहसचिव सरह छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारीलाई अतिरिक्त भत्ता तथा ग्रेड कायम गरिनु पर्छ भने संघमा पनि तहगत प्रणाली लागू गरेर समान तलब स्केल कायम गर्नु जरूरी छ । संघीय एकाइ सबल हुँदा तत् तत् एकाइमा काम गर्ने कर्मचारीको मनोबल उच्च राख्नका लागि ती सरकार कर्मचारीलाई अतिरिक्त सेवा सुविधा दिलाउन सक्छन् । यसो भयो भने आन्तरिक तथा अन्तर तह वृत्ति विकासका अवसरको प्रावधान भई एक तहको कर्मचारी अर्को तहमा जान सक्ने अवसर पनि निजामती कर्मचारीका लागि सुनिश्चित हुन सक्छ । जसबाट कर्मचारीको मनोबल पनि उचो रहनेछ । कुनै पनि संगठनको उद्देश्य हासिल गर्नका लागि त्यस संगठनमा काम गर्ने कर्मचारी उत्प्रेरित हुन आवश्यक छ । मौद्रिक तथा गैर मौद्रिक तत्वबाट कर्मचारी उत्प्रेरित हुने भए तापनि के कस्ता तत्वबाट कुन कुन कर्मचारी के कसरी उत्प्रेरित हुन्छन् भन्ने विषय उनीहरूको आवश्यकताको प्राथमिकताका आधारमा पनि निर्धारित हुने विषय हो । उत्प्रेरित कर्मचारीबाट सम्पादन हुने कार्य गुणस्तरीय हुने गर्छन् । उत्प्रेरणा भनेको निरन्तर आवश्यक हुने विषय हो । भर्ना प्रक्रिया अगाडि देखि अवकाश पछाडि सम्म पनि कुनै पनि कर्मचारी आफ्नो भर्ना, नियुक्ति, सेवा अवधि तथा सेवा निवृत्त अवस्थामा पनि उत्प्रेरित रहने वातावरण सिर्जना हुनु आवश्यक छ ।

सार्वजनिक सेवामा सदाचार निर्माण गर्ने केही आधारहरूलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

- सहकर्मी वा अन्य कोही कर्मचारीले नियम विपरितका काम गरेको अवस्थामा पनि सदाचारी व्यक्तिले इमान्दारीता र मानवीय मूल्यलाई नछोडी कार्य गर्नुपर्दछ ।
- सेवा प्रवाहका सम्बन्धमा नियमानुसार बोलेका कुराहरूलाई पुरा गर्नु पर्दछ । आफ्नो प्रतिज्ञा पालना

गर्ने र सत्य बनाइमा अडिग रहनुपर्दछ ।

- नियम विपरितका कार्यमा संलग्न रहने र गलत मानिसहरूको संगत त्याग्नुपर्दछ ।
- नियम र कानूनले मानिसलाई सीमारेखामा बाँध्छ, निश्चित मूल्य स्थापित गर्दछ तर निश्चित व्यक्तिले यसको अनुशरण गर्दैन र रूचाउँदैन भने पनि आफूले त्यो घेरा तोड्ने र पार गर्ने गर्नुहुँदैन ।

सार्वजनिक सेवाका विशेषताहरू

- सार्वजनिक सेवा राज्यको दायित्व हो, जसमा जनताको स्वामित्व र नियन्त्रण रहन्छ । सार्वजनिक सेवा सरकार वा सरकारका अन्य निकायबाट प्रदान गरिन्छ । सिद्धान्ततः सार्वजनिक सेवा निष्पक्ष हुन्छन्, कुनै पनि पूर्वाग्रहका आधारमा सेवा प्रवाह हुँदैनन् ।
- सार्वजनिक सेवाहरू जनताको जीवनसँग सम्बन्धित हुन्छन् । सार्वजनिक सेवा राज्य तथा सरकारको दायित्व वा कर्तव्य हो । सार्वजनिक सेवा नाफामूलक कार्य नभएकोले मूल्य लिएर पनि सस्तो हुन्छ तथा यसमा मुनाफाको सोच राखिएको हुँदैन ।
- सार्वजनिक सेवाको वितरणमा सेवाग्राही वा सेवाको उपभोक्ताको पनि सहभागिता हुन सक्दछ । सार्वजनिक सेवाको बृहत खाकालाई संविधानमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यी सेवाहरू कानूनद्वारा ब्यवस्थित तथा राजनीतिद्वारा निर्देशित हुन्छन् ।
- सार्वजनिक सेवाहरू आम नागरिकको जीवनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने किसिमका प्रकृतिका हुन्छन् । सार्वजनिक सेवा सरकारको एकाधिकार रहेको हुन्छ । नागरिकको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक जीवनस्तरसँग सम्बन्धित रहेको छ ।
- उत्तरदायी निष्पक्ष र पारदर्शी सेवा वितरण । गैरनाफामूलक । सार्वजनिक सेवा तोकिएको मिति, समय, स्थान र लागतमा दिइनुपर्दछ, सेवा निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वसनीय हुनुपर्दछ, सेवा प्रवाहको प्रक्रिया पारदर्शी एवम् सेवाग्राहीमैत्री हुनुपर्दछ ।
- सेवा सामाजिक न्यायमा आधारित हुनुपर्दछ, सेवा मितव्ययी हुनुपर्दछ तर गुणस्तरमा सम्भौता गरिनुहुँदैन, सेवा वितरण प्रणाली छरितो हुनुपर्दछ, सेवा जनताको अपेक्षा अनुरूपको हुनुपर्दछ, सेवा प्रवाह प्रक्रियामा जनसहभागिता सुनिश्चित गरिनुपर्दछ, सेवा छनौट गर्ने पर्याप्त अवसर हुनुपर्दछ, सेवा प्रदायकको



आचरण, व्यवहार र सेवाको गुणस्तर सम्बन्धमा समय समयमा सेवाग्राहीबाट सार्वजनिक पृष्ठपोषण लिइएको हुनुपर्दछ आदि ।

- सार्वजनिक सेवाहरू सरकारले कानूनद्वारा परिभाषित गरी सार्वजनिक कोषबाट सञ्चालन गरेको हुन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हो । सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हो । सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्दा राज्यले नाफा गर्ने उद्देश्यले गरेको हुँदैन । राजनीतिक रूपमा परिभाषित लक्ष्य हुन्छन् ।
- राज्यबाट सार्वजनिक सेवा प्राप्त गर्नु नागरिक हक हो । यो मानव अधिकारसँग पनि जोडिएको हुन्छ । सार्वजनिक सेवाहरू सिद्धान्ततः निष्पक्ष हुन्छन् । कुनै पूर्वाग्रहका आधारमा सेवा प्रवाह हुन सक्दैन । सार्वजनिक सेवा नागरिकको जीवन (Livelihood) सँग सम्बन्धित छ । सार्वजनिक सेवासँग सार्वजनिक जवाफदेहिता जोडिएको हुन्छ । सार्वजनिक सेवा सर्वसुलभ समतामूलक र सबैको पहुँचयोग्य हुन्छन् ।
- सार्वजनिक सेवा सरकारी कोषद्वारा सञ्चालित र सरकारद्वारा नियन्त्रित हुन्छ । सार्वजनिक सेवा राज्यका अङ्गहरूद्वारा प्रदान गरिन्छ । यद्यपी कुनै सेवा गैरसरकारी क्षेत्रबाट समेत सरकारको तर्फबाट प्रदान गरिएको हुन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्नु राज्यको जिम्मेवारी हो ।
- सार्वजनिक सेवा प्राप्त गर्नु नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो । यो मानव अधिकारसँग पनि सम्बन्धित छ । सार्वजनिक सेवा सबैमा समान रूपले वितरण गरिन्छ । सार्वजनिक सेवा नागरिकहरूको जीवन निर्वाहसँग सम्बन्धित हुन्छ । सार्वजनिक सेवाको वितरण राज्यको कानून अन्तर्गत रहेर गरिन्छ । सार्वजनिक सेवा वितरण नाफाका लागि भन्दा पनि जनचाहना र आवश्यकताका पूरा गर्न गरिन्छ । सार्वजनिक सेवा नागरिक र सरकारबिचको सम्बन्ध स्थापना गर्ने कडी हो ।
- आधारभूत सेवाहरू – गाँस, बास, कपाससँग सम्बन्धित सेवा । मानव विकास सम्बन्धी सेवाहरू – शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका सेवा । मनोरञ्जनात्मक सेवाहरू – सिनेमा, पार्क, संगीत लगायत । परम्परागत सेवाहरू – राजश्व संकलन, सुरक्षा र प्रतिरक्षा ।

- नियमनकारी सेवाहरू – कानूनको पालना गराउने, शान्ति सुरक्षा लगायत । कल्याणकारी सेवाहरू – सामाजिक न्याय, सामाजिक सुरक्षा । पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी सेवाहरू – विद्युत्, भवन, सडक लगायत ।

सार्वजनिक सेवा वितरणका उद्देश्यहरू

- राज्यको तर्फबाट जनताको संरक्षण गर्ने, नागरिक माग र राज्यको दायित्व पूरा गरी सुशासनको प्रत्याभूति दिने,
- सेवा प्रवाहको सहजतालाई सुनिश्चितता गर्ने, पूर्वनिर्धारित समयमा पारदर्शी, गुणस्तरीय सेवा दिई जनविश्वास अभिवृद्धि गर्ने, र
- सेवा सुविधाको समन्यायिक वितरण व्यवस्थित गर्ने ।

सार्वजनिक सेवा कस्तो हुनुपर्दछ ?

सार्वजनिक सेवाको वितरण तथा प्रवाहले देशको सार्वजनिक प्रशासन तथा सरकारको कार्यलाई प्रष्ट पार्ने भएकोले सार्वजनिक सेवा जनताले खोजेको जस्तो, जनताको आवाजलाई सम्बोधन गर्ने, जनताको इच्छा, चाहना र आकांक्षा पूरा गर्ने खालको हुनुपर्दछ । तसर्थ, आजको वर्तमान नवीन विश्वमा सार्वजनिक सेवा निम्न किसिमको हुन आवश्यक देखिन्छ :

- सार्वजनिक सेवा जनताका अनुभूत आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन र पूरा गर्न सक्ने हुनुपर्दछ ।
- सार्वजनिक सेवाहरू स्तरीय हुनुपर्दछ । कम खर्चिलो सेवाहरू प्रदान गरिनुपर्दछ ।
- सामयिकता वा समयमा नै प्रभावकारी किसिमले सेवाहरू प्रदान गरिनुपर्दछ ।
- सरल र सहज पहुँच सेवामा सम्पूर्ण नागरिकहरूको सहज र सरल पहुँच पुग्नुपर्दछ । यसको अर्थ सबै क्षेत्र, वर्ग, लिंग, जातजातिले समान किसिमले सेवा पाउन सक्नु ।
- सेवामा समानता हुनुपर्दछ । सबैलाई समान किसिमको व्यवहार र नीति नियममा आधारित भएर सेवाहरू प्रदान गरिनु पर्दछ ।
- समन्यायिक किसिमले सेवाहरू वितरण गरिनुपर्दछ ।

नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाह र सुशासनको भूमिका तथा महत्व

- जनता नै शासन व्यवस्थाको आधार र हिमायती भएकोले जनताको हकहित र संरक्षण अभिवृद्धि गरी आर्थिक एवम् सामाजिक जीवनस्तर उच्च बनाउन, सरकारी सेवालाई प्रवाहकारी बनाउन सेवा प्रदायकको निम्नलिखित भूमिका हुन आवश्यक छ । सेवाग्राहीको आवश्यकताको पहिचान गर्ने, सेवा प्रवाहलाई सरल, सहज र प्रभावकारी बनाउने, सेवा प्रवाहमा पारदर्शिता र निष्पक्षता कायम गर्नु, स्रोत साधनको प्रभावकारी परिचालन गर्नु ।
- नागरिक बडापत्र, ऐन नियमको परिपालना गर्ने, गुनासो सुनुवाई, हेल्पडेस्कको व्यवस्था, क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक सेवा प्रवाहको व्यवस्था लगायत, नागरिक वडापत्रको परिपालना गर्ने, राज्यका नीति तथा प्रक्रियाको बारेमा जानकारी हाँसिल गर्ने, तोकिएका कागजातहरू पेश गर्ने, आफ्ना अधिकार र सीमाको जानकारी हाँसिल गर्नु ।
- शान्त र सालीन व्यवहार प्रदर्शन गर्ने, राजनैतिक तथा अवाञ्छनीय प्रभाव पार्न नखोज्ने, निर्दिष्ट तोकिएका प्रक्रिया तथा नियमहरूको अवलम्बन गर्ने, सेवा प्राप्त हुन नसकेमा वा केही गुनासो भएमा तोकिएको पदाधिकारी वा निकायमा उजुरी गर्ने, निर्धारित समयको पालना गर्ने र तोकिएको समयमा उपस्थित हुने लगायत ।
- सेवाग्राहीको आवश्यकता पहिचान गर्ने, उपभोग्य वस्तु वा सेवाको गुणस्तर, मूल्य निर्धारण र आपूर्ति व्यवस्था सम्बन्धी नीति निर्माण गर्ने, सेवा प्रवाहमा सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने, उपभोक्ताको हक हितमा प्रतिकुल असर पार्ने किसिमका एकाधिकार तथा अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापलाई अनुगमन, रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।
- सेवा प्रवाहलाई सरल, सहज र प्रभावकारी बनाउन प्रयत्नशील रहने, राष्ट्रसेवक कर्मचारीले आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी छिटो, छरितो, कम खर्चिलो र गुणस्तरीय रूपमा सम्पन्न गर्ने, सेवा प्रवाहमा पारदर्शिता र निष्पक्ष व्यवहार कायम राख्ने, स्रोत साधनको प्रभावकारी परिचालन गर्ने र सोको सही उपयोग गर्ने, नागरिक वडापत्र, ऐन नियमको पूर्ण र प्रभावकारी परिपालना गर्ने ।
- गुनासो सुनुवाई एवं हेल्प डेस्कको व्यवस्था मिलाउने, सेवा प्रवाह गर्दा अशक्त, बृद्ध, बालबालिका, असहाय, विद्यार्थी, कमजोर वर्ग र टाढाका सेवाग्राहीलाई प्राथमिकता दिने, क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउने, सेवाग्राही र सरोकारवालाहरूको विश्वास जित्न सकिन्छ, सामाजिक मर्यादा र सम्मान उच्च रहन्छ ।
- आदर्श र प्रेरणाको स्रोत बनी समाज र संगठन सुधार गर्न नेतृत्व लिन सकिन्छ, आत्मसम्मान र आत्मविश्वासमा वृद्धि भई कार्यसम्पादन स्तरमा सुधार आउँछ, कानूनको परिपालना स्तर उच्च रहन्छ, संगठनलाई नैतिक संगठनका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ, नैतिक निर्णय लिन सम्भव हुन्छ, सार्वजनिक सेवा र सूचनामा नागरिकको सहज पहुँच स्थापित हुन्छ ।
- सेवा प्रवाहमा विचौलियाको माध्यमबाट हुने भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा सहयोग पुग्छ, कार्यालयमा कागजी काम, लागत, समय र प्रक्रिया कटौती भई कार्यकुशलता अभिवृद्धि हुन्छ, अनलाइन माध्यमबाट नागरिक सहभागिता वृद्धि हुन्छ । नागरिकका गुनासा, पृष्ठपोषण, सुभाष सम्बोधन गरी सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न सकिन्छ, सरकारका कामकारवाही पारदर्शी र जवाफदेही हुन्छन् ।
- सेवा प्रवाहमा नातावाद, कृपावाद, मनसुनजस्ता विकृति अन्त्य भई विधिको शासन सबल हुन्छ, सरकार, ब्यवसायी, गैसस र नागरिक सँगको सञ्चार र अन्तरक्रिया प्रभावकारी हुन्छ । प्रभावकारी, मितव्ययी र पारदर्शी सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्न, सेवा प्रवाहको लागत न्यूनीकरण गर्दछ, समयको बचत भई जनशक्ति र राज्यको ठूलो आर्थिक भारसमेत कम हुन्छ ।
- समयमै सूचना प्रवाह हुन्छ, सहकार्य, सहभागिता, सशक्तीकरण र समयमा प्रभावकारिता ल्याउँछ, गुनासो सुनुवाइ प्रभावकारी हुन्छ, सेवाग्राही र सेवा प्रदायक बीच अन्तरसंवाद बढ्छ, ज्ञान तथा अनुभवको आदान प्रदान हुन्छ, पृष्ठपोषण लिन सजिलो हुन्छ, जवाफदेहिता अभिवृद्धि हुन्छ, भ्रष्टाचार र अनियमितता न्यूनीकरण हुन्छ, नागरिक खबरदारिता बढ्छ ।



सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने माध्यमहरू

सरकारले आफ्ना नागरिकहरूलाई विभिन्न माध्यम तथा उपायहरूबाट सेवा प्रदान गर्ने गर्दछ । सरकारले गरेका बाचाहरू जनता समक्ष देहाय बमोजिमका माध्यमबाट प्रवाह गर्दछ :

१. सरकारी माध्यम वा निकाय

- संघीय सरकारका विषयगत मन्त्रालय र सो मातहतका विभाग र कार्यालयहरू
- संवैधानिक आयोगहरू,
- न्यायालय (सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत, जिल्ला अदालत, अन्य अदालत तथा न्यायिक निकायहरू)
- सुरक्षा निकायहरू (नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाली सेना, राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग)
- विभिन्न आयोग, विकास समिति, बोर्ड, प्रतिष्ठान, प्राधिकरण, सार्वजनिक संस्थानहरू
- प्रदेश सरकारका मातहतका मन्त्रालय, निर्देशनालय, बोर्ड तथा समितिहरू
- स्थानीय तहका कार्यालयहरू

२. निजी माध्यम

- निजीक्षेत्रमा स्थापित विभिन्न संघ संस्था तथा ब्यापारिक एवं औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू ।

३. गैरसरकारी माध्यम वा निकाय

- गैरसरकारी स्तरमा स्थापित विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू र समाज कल्याण परिषद् एवं घरेलु अन्तर्गत दर्ता भएका संघ संस्थाहरू ।

४. नागरिक समाज

- सार्वजनिक हित तथा सरोकारका लागि स्वतः स्फुर्त स्थापित विभिन्न नागरिक समूहहरू ।

५. सरकारी निजी साझेदारी माध्यम

- सरकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्रको सहकार्य मार्फत क्रियाशील हुने सेवाप्रदायकहरू ।

६. अन्य

- घुम्ती सेवा, पटके सेवा, एकीकृत सेवा ढाँचा, एकल बिन्दु सेवा, एकद्वार प्रणाली आदि ।

विकासका बाह्य साझेदारहरू

- विद्युतीय सेवा, अनलाइन सेवा, हटलाइन सेवा, सामाजिक सञ्जाल इत्यादि ।
- **संसद्** : जनताका भावना समेटेर कानून बनाइदिने,
- **सरकार** : संसद्द्वारा निर्मित कानून कार्यान्वयन र सेवा वितरणप्रति प्रतिबद्ध हुने,
- **प्रशासन** : जनताको नजिकबाट सेवा प्रवाह गर्ने, गाउँतहसम्म सरकारको उपस्थिति बोध गराउने ।
- **नागरिक समाज** : जनतालाई सेवा प्रयोगका सम्बन्धमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- **सामाजिक संघसंस्था** : सरकारलाई सहयोग गर्ने,
- **दातृराष्ट्र** : नवीन प्रविधि तथा आर्थिक सहयोग प्रवाह,
- **कर्मचारी** : सेवा भावनाको जागरण गर्ने ।
- पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र, समुदायको हित प्रबर्द्धन गर्न कल्याणकारी सेवा प्रवर्द्धन गर्ने जस्तो बृद्ध, असहाय भत्ता, प्रसूति भत्ता, एकल महिला तथा विधुवा भत्ता आदि । अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय गरिमा स्थापित गर्ने सम्बन्धी कार्य र कुटनीतिक व्यवस्था कार्यको पनि महत्वपूर्ण हुन आउँछ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिएअनुसार

यस आर्थिक वर्षमा शासकीय सुधार अन्तर्गत संघीय निजामती सेवा ऐन तर्जुमा गरी निजामती सेवालाई सक्षम, सुदृढ सेवामूलक र व्यावसायिक बनाइनुका साथै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको प्रशासनिक समन्वय र अन्तरसम्बन्धलाई सुदृढ तथा व्यवस्थित गरिने कार्यक्रम राखिएको छ । सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाई सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी र प्रभावकारी बनाइनुका साथै उच्चस्तरीय तलब आयोगको सिफारिस क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगिने नीति लिइएको छ । सार्वजनिक प्रशासनलाई छरितो, मितव्ययी र परिणाममुखी बनाउन उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोग गठन गरी सो आयोगको सुझावलाई कार्यान्वयन गरिनुका साथै नतिजामा आधारित कार्यसम्पादन प्रणाली विकास गरी सार्वजनिक प्रशासनलाई जवाफदेही र परिणाममुखी बनाइने कार्यक्रम राखिएको छ । कागजरहित सरकारको अवधारणालाई मूर्तरूप दिन नेपाल सरकारका सबै संघीय केन्द्रीय निकायमा क्रमशः एकीकृत कार्यालय व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याइनुका साथै सार्वजनिक सेवा

वापत बुझाउनुपर्ने सबै दस्तुर र सेवा शुल्क क्यू आर कोड लगायतका विद्युतीय माध्यमबाट राजस्व खातामा जम्मा गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइने नीति लिइएको छ ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाह र सुशासनको नीति तथा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नमा देखा परेका समस्या, बाधा तथा चुनौतीहरू

- सेवा प्रवाहमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबारे अनुसन्धान तथा विकासमा लगानी वृद्धि गर्नु, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा विकसित नवीनतम प्रविधि समय सापेक्ष प्रयोग गर्नु, दुर्गम बस्तीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि पूर्वाधारको पहुँच विस्तार गर्नु, नागरिकको प्रविधि माथिको आर्थिक पहुँच सुनिश्चित गर्नु, विद्युतीय कारोबारलाई सर्वसुलभ, सुरक्षित र प्रभावकारी तुल्याउनु, एकीकृत अनलाइन पोर्टल मार्फत एकीकृत सेवा प्रवाहको अवधारणालाई मूर्तता प्रदान गर्नु, आम सञ्चारका माध्यममा प्रसारित समाचार मर्यादित र विश्वसनीय बनाउनु साथै भ्रामक समाचारको नियमन एवम् नियन्त्रण गर्नु ।
- सेवाहरू लक्षित वर्गसम्म पुग्न नसक्नु, सेवाहरू जनताको आवश्यकता अनुसारको नहुनु, सेवाको गुणस्तर कमजोर हुनु, सेवा प्रक्रियामुखी वा केन्द्रमुखी हुनु, सेवाग्राहीको सहभागिता न्यून हुनु, सेवा वितरण कार्यलाई भ्रष्टाचारले दुषित तुल्याउनु, सेवाग्राही मूल्यांकन व्यवस्था नहुनु, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, प्रतिस्पर्धाको कमी हुनु, नातावाद, कृपावाद हावी हुनु, कर्मचारीमा जनसेवाको भाव कम हुनु ।
- सबै कार्यालयमा सूचना प्रविधि प्रयोगमा नल्याइनु, सबै स्थानमा पूर्वाधारको कमी हुँदा जनताले प्रभावकारी सेवा प्राप्त गर्न नसक्नु लगायत, के गरेमा सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारितामा वृद्धि हुन्छ, सेवाको गुणस्तर निर्धारण गर्ने, निष्पक्ष व्यवहार गर्ने, पूर्ण र खुला सूचनाको प्रवाह गर्ने, छलफल र संलग्नता, पहुँच विस्तार, गल्ती कमजोरीको सुधार, स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग ।
- सूचना तथा संचार प्रविधिसम्बन्धी नीतिहरूको कार्यान्वयनमा स्पष्ट मार्गचित्र नहुनु र अन्तर सरकारी समन्वयको अभाव देखिनु, सूचना तथा संचार प्रविधि सम्बन्धि पूर्वाधार देशको सबै भूभागमा पुग्न सकेको छैन, संचार प्रविधि सेवा प्रदायकहरू शहरी क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित रहेको, नयाँ telecom service provider हरू आउन विभिन्न किसिमका कानुनी

Pad व्यवस्थापकीय समस्या हुनु,

- भौगोलिक विकटताका कारण सेवा बिस्तार गर्न समस्या हुनुका साथै cost effective नहुनु, नेपालको सन्दर्भमा सूचना प्रविधि सम्बन्धी सेवा महंगो हुनु, अझै पनि १० प्रतिशत घरधुरीमा विद्युत् पुग्न सकेको छैन भने जम्मा ७० प्रतिशत मात्रले reliable, affordable/uninterrupted विद्युत् सेवा प्राप्त गरेका छन् ।
- इन्टरनेट लगायत दूरसञ्चार सेवाको पहुँच बढेता पनि गुणस्तरमा वृद्धि हुन सकेको छैन । सूचना तथा संचार प्रविधि क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी कर्मचारीको दरबन्दी कम हुनु र भएको दरबन्दीले पनि पूर्णता नपाउँदा कर्मचारीको अभाव हुनु, कर्मचारीको सरुवाका कारण पनि सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा direct impact परेको छ ।
- ब्रेन ड्रेनलाई रोक्न नसक्दा बजारमा दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेको, दिनप्रतिदिन प्रविधिमा आएको परिवर्तनलाई incorporate गर्दै जानुपर्ने, राजनीतिक एवम् प्रशासनिक नेतृत्वबाट उच्चस्तरको प्रतिबद्धता कायम हुन सकेको छैन । सरकारी निकायबीच vertical/horizontal networking हुन सकेको छैन । विद्युतीय कारोबारमा सुरक्षाको पर्याप्त व्यवस्था हुन सकेको छैन ।
- आधुनिक प्रविधिमा पहुँचको कमी हुनु, सरल प्रकृतिको भाषा तथा माध्यम छनोटमा कठिनाइ हुनु, गलत सूचना तथा समाचार सम्प्रेषणलाई रोक्न कठिन हुनु, साइबर सुरक्षाको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्नु, सूचना प्रविधि क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिई केही वर्षका लागि निश्चित प्रतिशत करछुटको व्यवस्था गर्नु, आइटी कम्पनीका लागि स्थानीय बजार पर्याप्त बनाई श्रम कानुन सहज गराउनु,
- लगानी गर्दा सुरुमै चर्को लाभकर तिर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नु । नीतिगत स्पष्टता तथा पारदर्शिता कायम राख्ने, संस्थागत सुदृढीकरण र पूनर्संरचना गर्ने, नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापनको अवलम्बन गर्ने, मुस्कान सहितको सेवा सबै कार्यालयमा हुनुपर्दछ लगायत । मुलुक संघीय संरचनामा आइसके पश्चात् पनि पुरानै सौँच, विधि र अभ्यास जारी रहेको, सरकारी सेवा अमूर्त भएकोले नागरिकहरूले अनुभूति गर्न गाह्रो भएको ।
- संगठन संरचना, कार्यभार र जनशक्ति बीचको सन्तुलन कायम हुन नसकेको, सेवा प्रदायक र



सेवाग्राहीबीच मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध स्थापित हुन नसकेको, सरकारी सेवाको मापदण्ड र स्तर निर्धारण नगरिनु, तहगत संरचना र समन्वयको कमी, सेवाग्राहीसँग सेवा छनौटका पर्याप्त विकल्प नहुनु, सेवाप्रदायकहरू जनताप्रति उत्तरदायी हुन नसक्नु ।

- सार्वजनिक सेवा प्रवाह सम्बन्धमा नागरिक समाजले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न नसक्नु, संचार माध्यम, अख्तियार, सतर्कता केन्द्र आदिको निगरानी सन्तुलन नहुनु, सेवा प्रवाहको सन्दर्भमा, नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्यांकनको कमी, गुनासो सुनुवाइमा नागरिकहरूको पहुँच, सहभागिता र अपनत्व नहुनु, नागरिकहरूमा आफ्नो अधिकारको मात्र बोध हुनु, राज्यप्रति कर्तव्य नैतिकता र निष्ठाको कमी हुनु ।
- सेवा प्राप्तिमा प्रक्रिया भन्फटिलो हुनु र धेरैजसो प्रक्रिया पारदर्शी नहुनु, सेवाग्राही नै पहिलो प्राथमिकताका विषय हुन भन्ने भावना सेवाप्रदायकले अनुभूति गर्न नसक्नु, नागरिकहरूको नाममा समाजका Political Elite हरुकै हालिमुहाली हुनु ।
- भौगोलिक विकटताको कारण सबै ठाउँमा सडक तथा हवाई यातायातको पहुँच नहुनु । छरिएको बस्तीका कारण समानुपातिक रूपमा खानेपानी, विद्युत, विद्यालय तथा स्वास्थ्य चौकीहरूको स्थापना गर्न नसक्नु । अशिक्षा, गरिबी, पछौटेपन तथा सचेतनाको अभाव । सेवाप्रवाहको नेटवर्कको दिगोपनको समस्या । परम्परागत सेवा उपयोग गर्ने पद्धति । सामाजिक संस्कार र देखासिकी । विकास विरोधी मूल्यमान्यता ।

संघ र प्रदेशबीचको व्यवस्थापकीय अन्तरसम्बन्ध

१. संघीय कानून नेपालभर वा आवश्यकताअनुसार नेपालको कुनै क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी बनाउन सकिने,
२. प्रदेश कानून प्रदेशभर वा आवश्यकताअनुसार प्रदेशको कुनै क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी बनाउन सकिने,
३. दुई वा दुईभन्दा बढी प्रदेशले अनुसूची ६ मा उल्लिखित कुनै विषयमा कानून बनाउन नेपाल सरकार समक्ष अनुरोध गरेमा संघीय संसदले आवश्यक कानून बनाउन सक्नेछ । त्यस्तो कानून सम्बन्धित प्रदेशको हकमा मात्र लागू हुने,

४. प्रदेश सभा निलम्बन भई संघीय शासन कायम रहेको अवस्थामा अनुसूची ६ बमोजिमका विषयमा संघीय संसदले कानून बनाउन सक्ने र त्यस्तो कानून सम्बन्धित प्रदेश सभाले अर्को कानून बनाई खारेज नगरेसम्म बहाल रहने व्यवस्था छ ।

शासनसित तिनवटा कुराहरू जोडिने गर्दछन् । पहिलो कुरा जवाफदेहिता (Accountability) जसले शासकलाई शासितप्रति जवाफदेही बनाउँदछ । दोस्रो वैधता (Legitimacy) हो । वैधता नागरिकमाथि राज्यशक्तिको अभ्यास सँग सम्बन्धित हुन्छ । जुन शक्तिको प्रयोग सही रूपमा भएको छ कि छैन भन्ने कुराको अनुभूति गराउँदछ । तेस्रो पारदर्शिता (Transparency) हो । जसले सरकारले गरेका कामहरूको जानकारी राख्दछ ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाह तथा सुशासनको समस्या, बाधा तथा चुनौतीलाई हटाउने उपायहरू

- सेवा नागरिकको अधिकारहरूमा स्थापित हुनुपर्दछ ।
- सेवा दिनेको अनुकूल होइन, लिनेको अनुकूलमा हुनुपर्दछ । सेवा गुणस्तरीय र मितव्ययी पनि हुनुपर्दछ ।
- सेवा प्रवाह गर्दा जनसहभागितालाई ध्यान दिन सकेमा बढी प्रभावकारी हुन्छ । जनताले रोजेको, खोजेको र आवश्यकता ठहर्‍याएको सेवा प्रवाह हुनुपर्दछ ।
- सेवाग्राहीलाई सेवा छनोटको पर्याप्त अवसर हुनुपर्दछ । सार्वजनिक सेवाले सामाजिक न्याय दिन सक्नुपर्दछ ।
- सेवा वितरण गर्ने प्रणाली छरितो हुनुपर्दछ ।
- सेवा तोकिएको समयमा प्राप्त हुनुपर्दछ ।
- सेवा वितरणलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न क्षेत्रको जिम्मेवारी ।
- राज्यले प्रदान गर्ने गरी बाध्यकारी सेवा सुविधाहरू जस्तो शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- नागरिक हित प्रवर्द्धन गर्न र जनताको क्षमता, दक्षता अभिवृद्धि गर्न उपलब्ध गराउने जस्तो शिक्षा, स्वास्थ्य, तालिम, रोजगारी, सूचना आदि ।
- संघीय संरचनामा सेवा प्रवाह कानून, जवाफदेहिता, सदाचारिता सम्बन्धी नीति एवम् आचारसंहिता सम्बन्धी नीति निर्माण र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । राज्यका Core and Noncore

function लाई छुट्टाई NON Core Function लाई साभेदारीमा Non state actors बाट सम्पन्न गराउँदा सेवाको लागत कम र प्रभावकारिता बढ्ने हुन्छ । यसका लागि व्यवस्थापन करार, सेवा करार कार्यालयीकरणका तरिकाहरू उपयुक्त मानिन्छन् ।

- सार्वजनिक निकायको नेतृत्वले आफ्नो मातहत र आफूले प्रभाव पार्न सक्ने कर्मचारीहरूले गर्ने खर्च, नतिजा, गुणस्तर र कानूनको पालना सम्बन्धमा उत्तरदायित्व लिने व्यवस्था मिलाउने । आफू मातहतका कर्मचारीहरूबाट हुने अनियमितता, हानि नोक्सानी, अनुशासन उल्लंघनजस्ता कार्य नियन्त्रणमा सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमेत उत्तरदायी हुने व्यवस्था मिलाउने ।
- संघ तथा प्रदेश तहका मन्त्रालय, विभाग, कार्यालय र स्थानीय तहमा भ्रष्टाचार हुन नदिने व्यवस्था मिलाउने मुख्य दायित्व र तत् तत् निकायका प्रमुखको हुने गरी सुशासनसम्बन्धी कानून र अन्य विषयगत कानूनहरू परिमार्जन गर्ने । छानबिन गर्ने निकायले रायसहितको प्रतिबेदन माग भएकोमा सम्बन्धित निकायको प्रमुखले किटानी रायसहित पठाउनुपर्ने, विषयवस्तुको गहन छानबिन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- आयोगबाट आवश्यक कारवाहीका लागि लेखी पठाइएका उजुरीहरूको छानबिन गर्नुका साथै निरन्तर अनुगमन गर्ने । सार्वजनिक निकायले समेत सरकारी हानि नोक्सानी भएको बेरुजु र भ्रष्टाचारलाई छुट्टाई वस्तुगत छानबिन गर्ने । आयोगमा उजुरी परेकै कारणले मात्र सार्वजनिक निकायबाट काम नरोक्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई अझ बढी अनुमानयोग्य, गुणस्तरीय, पारदर्शी, उत्तरदायी, मितव्ययी र प्रभावकारी बनाउने कार्य नै सार्वजनिक सेवा प्रवाहको समृद्धीकरण हो । राज्यबाट हुने सार्वजनिक सेवा प्रवाहले आम नागरिकहरूलाई सन्तुष्टि प्रदान गर्नुपर्छ । यसका लागि सार्वजनिक सेवा वितरणलाई समृद्धीकरण गर्न सार्वजनिक सेवा प्रवाह समृद्धीकरणमा अनुसन्धान र विकासको खाँचो छ ।
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहको समग्र प्रक्रियाको सूक्ष्म विश्लेषण गरिनु जरुरी छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहका माथि उल्लिखित चरणहरूमा सार्वजनिक सेवा प्रत्येक निकाय तथा पदाधिकारी र सेवाग्राही तथा आम नागरिकहरूमा सन्तुलन कायम भए

सुशासनको लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसका लागि नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा विद्यमान देहायका कमी कमजोरीहरूमा सुधार गर्नुपर्छ ।

- सार्वजनिक सेवा प्रवाह प्रणाली, प्रक्रिया र संस्कृतिलाई सरल, सहज, पहुँचयोग्य, अनुमानयोग्य र समयानुकूल बनाउने । सार्वजनिक सेवा प्रवाहको स्तर र मापदण्ड तय गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्ने । प्रक्रियामुखी सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई सूचकमा आधारित नतिजामुखी व्यवस्थापन गर्ने । सार्वजनिक सेवा प्रवाहको परम्परागत प्रशासनिक संस्कृति (Red-Tapism) हटाएर सूचना प्रविधिमैत्री प्रशासनिक संस्कृति अवलम्बन गर्ने ।
- सार्वजनिक निकायमा कार्यरत पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको रणनीतिक व्यावसायिकता विकास गर्ने । सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा रहेको अनियमितता र भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशिलताको नीति अख्तियार गर्ने । कार्यसम्पादन मैत्री वातावरण र प्रभावकारी कार्यसम्पादन मूल्यांकन प्रणाली अवलम्बन गर्ने । सार्वजनिक सेवा प्रवाहको व्यवस्थापनमा नवीनतम खोज, अनुसन्धान र विकासलाई आत्मसाथ गर्ने ।
- सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर निर्धारण गरी बैकल्पिक सेवा प्रवाहका तरिकालाई जोड दिने । सार्वजनिक सेवा प्रवाह सम्बन्धी नीतिगत एवं कार्यविधिगत सरलिकरण गर्ने । सार्वजनिक सेवा प्रवाहका सरोकारवालाहरूबीच प्रभावकारी समन्वय गरी सेवा प्रवाहका साभेदार पहिचान तथा विकास गर्ने । सेवाग्राही सन्तुष्टि विश्लेषण, नियमित अनुगमन एवम् सुपरीवेक्षण गरी तत्त सम्बन्धमा प्राप्त हुने पृष्ठ पोषणलाई सुधार केन्द्रीत बनाउने ।
- सरकारी सेवाहरूलाई आधारभूत र नियमनकारी सेवामा वर्गीकरण गरी तिनको समुचित व्यवस्थापन गर्न रणनीतिक रूपमा नीति नियमको तर्जुमा गर्ने र सोको पूर्ण र प्रभावकारी परिपालना गर्ने, गराउने । सरकारी सेवालाई आकर्षक, परिणाममुखी र नागरिकप्रति उत्तरदायी बनाउन सार्वजनिक प्रशासनको पुनरसंरचना गर्ने ।
- सेवा प्रवाहका उत्तम विकल्पहरूको प्रयोग गर्ने, गराउने । जनताको घरदैलोबाट सेवा प्रवाह हुने प्रबन्ध मिलाउने र सबै सेवाहरूको मापदण्ड निर्धारण गर्ने । सरकारी निकायले प्रत्यक्ष रूपमा सेवा वितरण



- गर्ने (जरस्तै: नागरिकता वितरण), अधिकारीको विकेन्द्रीकरण गरी स्थानीय सरकारको परिचालन गर्ने (जरस्तै: सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण कार्यक्रम) ।
- निजी क्षेत्र र गैरसरकारी क्षेत्रलाई सेवा वितरणमा साभेदार वा प्रतिस्पर्धीको रूपमा विकास गरिनुपर्दछ । सेवाको गुणस्तर निर्धारण गरिनुपर्दछ । निर्धारित समयमा सेवा वितरण गर्ने प्रणाली स्थापना गर्नुपर्दछ । नागरिक र सेवाग्राहीको सहभागितालाई स्वीकार्दै उनीहरूको सशक्तीकरणका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्दछ ।
 - स्थानीय स्रोत साधनको परिचालन गर्ने प्रबन्ध गरिनुपर्दछ । सेवाप्रदायकको जिम्मेवारी किटान गरी दिनुपर्दछ । प्रक्रियामा नभइकन नतिजामा जोड दिने परिपाटीको विकास गरिनुपर्दछ । सेवा वितरणमा विकेन्द्रीकरणको अवधारणालाई जोड दिनुपर्दछ । सेवा प्राप्तिका विकल्पहरू विस्तार भएमा सेवाग्राहीले चयन गर्ने स्वतन्त्रता पाउँछन् । गुणस्तरमा सुधार आउँछ र मापदण्ड निर्धारण गर्न सहज हुन्छ ।

वर्तमान पन्ध्रौं पञ्चवर्षिय योजना (२०७६- २०८१ मा सार्वजनिक सेवा प्रवाह, प्रशासनिक सुसाशन तथा असल शासन कार्यक्रम सोच :

परिणाममुखी र जनसेवी सार्वजनिक प्रशासन तथा विकास व्यवस्थापन । पारदर्शीता, जवाफदेही, जनउत्तरदायी, सदाचारयुक्त र आधुनिक प्रविधिमा आधारित

विधिको साशन

लक्ष्य

- जवाफदेही, व्यावसायिक र सक्षम सार्वजनिक प्रशासनबाट सार्वजनिक सेवा प्रतिको जनविश्वास अभिवृद्धि गर्ने र विकासलाई नतिजामुखी बनाउने ।
- समग्र साशन व्यवस्थामाथि नागरिकको विश्वास अभिवृद्धि गर्दै विधिको साशन सुदृढ बनाउने ।

उद्देश्य

१. सार्वजनिक प्रशासनलाई संघीय संरचना अनुरूपको सबल, सक्षम र सुदृढ बनाई, दक्ष सेवाग्राहीमुखी र व्यावसायिक बनाउनु,
२. सार्वजनिक सेवालाई भरपर्दो, सुलभ र गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाई प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु

३. सेवा प्रवाह र शासनप्रणालीमा बहुपक्षिय साभेदारीको विकास गर्नु ।
४. सार्वजनिक निकायका काम कारबाहीहरूलाई जवाफदेही, उत्तरदायी, सदाचार र प्रविधिमैत्री बनाई जनसहभागिता र जनविश्वासको अभिवृद्धि गर्नु ।

रणनीति

१. निजामती सेवाको राष्ट्रिय नीति तथा मानव संसाधन विकास योजना बनाई कर्मचारी एवं तालिम प्रदायक संस्थाहरूको क्षमता विकास गर्ने, अन्तरसरकार समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी एवं व्यवस्थित बनाउने ।
२. सेवा प्रवाहलाई नागरिक र विकासमैत्री बनाई विकास व्यवस्थापनमा सहकारी तथा निजीक्षेत्रलाई आबद्ध गर्ने । राष्ट्रसेवकलाई आफ्नोकार्य र जिम्मेवारीप्रति थप परिणाममुखी र उत्तरदायी बनाउने ।
३. सरकारका काम कारबाहीलाई पारदर्शी तथा प्रभावकारी बनाउनु, सांगठनिक, कानुनी, प्रणाली तथा व्यवहारगत सुधार गर्ने । विकास आयोजनाको कार्यन्वयनमा आवश्यक पर्ने समस्यालाई संबोधन गर्ने प्रविधिमा आधारित तत्काल समस्या समाधान गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।

निष्कर्ष (Conclusion)

सार्वजनिक सेवा प्रवाहको व्यवस्थापन तथा कार्यक्रम राम्रोसँग व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न सके स्थानीय तहको सेवा प्रवाह थप प्रभावकारी भएको हुने, सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट सुशासनको प्रवर्द्धन भएको हुने, समावेशी तथा लक्षित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारितामा अभिवृद्धि भई विपन्न, पिछडिएको क्षेत्र र सीमान्तकृत वर्ग तथा समुदाय थप लाभान्वित भएको हुने, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम थप व्यवस्थित भएको हुने, स्थानीय तहमा विद्युतीय सुशासन लागु भएको हुने र वित्तीय सुशासन कायम हुन सक्ने अवस्था सिर्जना हुने धेरै सम्भावना रहन्छ । नेपालको संविधान २०७२ ले राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको संरचनाबाट हुने व्यवस्था गरी छुट्टाछुट्टै एवम् साभ्ना अधिकारहरूको समेत स्पष्ट निर्धारण गरेको छ । यस्तो व्यवस्थाबाट सरकारलाई जनताको नजिक पुऱ्याई शक्ति र स्रोतमाथि नागरिकको पहुँच स्थापित गर्ने र विकास तथा सेवा

प्रवाहमा स्थानीय सहभागिता र स्वामित्व कायम हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । यसबाट जनतालाई वास्तविक रूपमै सार्वभौम सत्ता सम्पन्न तुल्याई शासनमा उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्दै लोकतन्त्रलाई स्थानीय तहदेखि नै संस्थागत र मजबुत बनाउने अवसर प्राप्त भएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन अन्तर्गत स्थानीय सुशासन, गुणस्तरीय आधारभूत सेवा प्रवाहमा सबैको सहज पहुँच, स्थानीय पूर्वाधार निर्माण, लक्षित वर्ग तथा क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक सशक्तीकरण एवम् समावेशीकरण, सामाजिक परिचालन, सहभागितामूलक योजना तथा विकास, स्थानीय जीविकोपार्जन एवम् रोजगारी, सामाजिक सुरक्षा र स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिने अभियानमूलक रचनात्मक कुराहरूको सुनिश्चितता हुने देखिएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा स्थानीय निकायको जवाफदेहिता कमजोर हुनु, स्थानीय निकायहरूको समय सापेक्ष पुनर्संरचना र क्षमता विकास गर्नु, सङ्घीय संरचनाअनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्नु, विषयगत निक्षेपणको कार्य प्रभावकारी बनाउनु, नयाँ घोषणा भएका नगरपालिकाहरूको क्षमता विकास गर्नु, स्थानीय निकायलाई नयाँ संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप स्थानीय सरकारमा रूपान्तरण गरी राजनीतिक, आर्थिक, प्रशासनिक सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनको दृष्टिले सक्षम एकाइको रूपमा स्थापित गर्नु प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । संविधान जारी भए पश्चात् जनताको विश्वासका साथ विकास कार्य अगाडि बढ्ने वातावरण तयार हुनु, केन्द्रीयस्तरका कार्यक्रमहरू क्रमशः स्थानीयस्तरमा कार्यान्वयन हुने गरेबाट अनुभव र दक्षता वृद्धि हुनु, स्थानीय स्वायत्त शासनको अभ्यासले जनतामा शासन प्रतिको सचेतना, सहभागिता तथा अधिकार प्रतिको चासो बढ्दै जानु, विकास प्रक्रियामा स्थानीय जनताको सहभागिता र स्वामित्व बढ्नुजस्ता अवसर रहेका छन् ।

सेवा प्रदायकले सेवाग्राहीलाई उपलब्ध गराउने सार्वजनिक वस्तु, सुविधा वा कुनै किसिमबाट प्रवाह गरिने सेवा नै सार्वजनिक सेवा हो । जनतालाई सेवा गर्नु, सेवा दिनु सरकारको कर्तव्य हो । राज्यको क्षमता, नागरिकको चेतना, रोजाइ, आवश्यकता र प्राथमिकतामा सेवा प्रवाह भरपर्छ । सेवा प्रवाहको पद्धति, कार्यशैली देशको राजनीतिक, भौगोलिक, आर्थिक एवं सामाजिक परिवेशमा सेवाको प्रभावकारिता निर्भर गर्छ । सरकारको सार्वजनिक सेवा वितरणमा भूमिका परिवर्तित हुँदै आएको छ । मूलकार्य (Core Functions) र सहायक कार्य (Non-Core Functions), विकेन्द्रीकरण

(Decentralization), प्रत्यायोजन (Delegation) र अन्य क्षेत्रको विकास (Stakeholders presence and development) मा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता भर पर्छ ।

नेपालले संघीय शासन प्रणालीअनुसार तीन तहको सरकारको संरचना क्रियाशील रहेको छ । केन्द्रिकृत शासन प्रणालीमा एउटा कार्यालय सहयोगीको सोही जिल्लाको एउटा कार्यालयबाट अर्को कार्यालयमा गरिने सरुवा सिंहदरबारबाट हुने प्रणालीको अन्त भएको छ । गाउँ गाउँमा सिंहदरबार स्थापना भएका छन् । एउटा सरकारको सट्टा ७६९ सरकारहरू स्थापना भएका छन् । प्रत्येक सरकारलाई आफ्नो आवश्यकतानुसारको कानून बनाउने अधिकार संविधानले सुनिश्चित गरेको छ । यो अवसरको महत्तम उपयोग गरी नेपालको सेवाप्रवाह प्रणालीमा Paradigm Shift गर्ने पक्षमा हामी छौं । तसर्थ हाम्रो भावी गन्तव्य देहायअनुसार हुन जरुरी छ ।

पदस्थापन, सरुवा, काज, कायम मुकायम, अस्थायी ज्यालादारी सम्बन्धी कमी कमजोरीहरूलाई हटाएर ऐन, नियममा भएका प्रावधानहरूको कडाईका साथ पालन गर्नु, गराउनु आजको प्रमुख आवश्यकता हो । निजामती कर्मचारीलाई शैक्षिक भत्ता, आवासभत्ता, जस्ता अप्रत्यक्ष सुविधाहरूमा वृद्धि गर्ने परिपाटी बसाल्नु पर्छ । हाल विद्यमान रहेका सेवा समूह, उप-समूह जथाभावी गठन गर्ने र हटाउने परिपाटी बन्द गरी निश्चित मापदण्डका आधारमा सेवा समूह, उप-समूहहरूको व्यवस्था गर्ने तर्फ दीर्घकालीन नीति बन्नु पर्छ र सोही अनुरूप ऐनमा स्पष्ट प्रावधान राखिनु आवश्यकता छ । कर्मचारीले गर्नुपर्ने कामको प्रकृति हेरी सम्भव भए सम्म कुन काम कति दिन भित्र गरिसक्नु पर्ने हो । नीति तय गरी तदनुसार भए नभएको, गरे नगरेको हेर्ने, काम कार्यबाही उपर निगरानी राख्ने उचित व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । समाजलाई भ्रष्टाचारबाट मुक्त गर्न भ्रष्टाचारका विरुद्ध जनमत तयार गर्न सामाजिक संस्कारको जगेर्ना र संरक्षण अत्यावश्यक हुन्छ । कुनै वस्तु खरीद गर्दा जग्गा खरीद गर्दा, घर बनाउँदा लागत खर्चको स्रोत के हो ? छुट्याउन आवश्यक हुन्छ । ■

लेखक भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पसमा
अर्थशास्त्रका सह-प्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

सहायक ग्रन्थहरू

- गोगन बहादुर हमाल, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना-संचार प्रविधिको प्रयोग : अवसर र चुनौती, नेपाल (Nepal), (द्वैमासिक), वर्ष ५९, अंक २-३, पूर्णांक २३५-२३६, असोज/पुस, २०७८, नेपालको



- सार्वजनिक प्रशासन र व्यवस्थापन सूचना तथा प्रसारण विभाग, नेपाल सरकार, संचार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, काठमाडौं, नेपाल ।
- पूर्णचन्द्र भट्टराई, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, प्रशासन (सार्वजनिक प्रशासन सम्बन्धी जर्नल), वर्ष ५३, अंक १, पूर्णांक १३५, २०७९ असार, नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
 - जयनारायण आचार्य, सार्वजनिक सेवा प्रवाह व्यवस्थापन, नेपाल (Nepal), (द्वैमासिक), वर्ष ५१, अंक २-३, पूर्णांक २३५-२३६, असोज/पुस, २०७८, नेपालको सार्वजनिक प्रशासन र व्यवस्थापन सूचना तथा प्रसारण विभाग, नेपाल सरकार, संचार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, काठमाडौं, नेपाल ।
 - भक्क आचार्य, सार्वजनिक सेवाप्रवाह, संघीयतामा नेपालको सार्वजनिक प्रशासन, सम्पादक: गोबिन्द प्रसाद चौलागाईं, प्रकाशक: सम्पत्ति मासिक पत्रिका, नवौं संस्करण: चैत्र २०७८ ।
 - युवराज आचार्य, आर्थिक उदारीकरण, निजीकरण र विश्वव्यापीकरण, कोष ६१ औं वार्षिक विशेषांक, २०७९, अंक ८९, कर्मचारी संचय कोष, केन्द्रीय कार्यालय, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
 - ज्ञान्द्रबहादुर श्रेष्ठ, भ्रष्टाचार निवारणसम्बन्धी कानुन-मूल दफा र नियमसहित एक टिप्पणी, पैरवी प्रकाशन, पुतलीसडक, काठमाडौं, नेपाल, चौथो संस्करण : २०६८ ।
 - डा.नीलम ढुङ्गाना तिमिसिना, संस्थागत सुशासन तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, कोष (६२ औं वार्षिकोत्सव विशेषांक -२०८०, अंक १०, कर्मचारी संचयकोष केन्द्रीय कार्यालय, पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल ।
 - शंकर अधिकारी, सार्वजनिक सेवा प्रवाह : विद्यमान संरचना, पद्धति र प्रवृत्ति-एक विश्लेषण, कर्मचारी, वर्ष १३, अंक १३, नेपाल निजामती कर्मचारी युनियन (संघ), केन्द्रीय कार्यसमिति, काठमाडौं ।
 - सुमन खड्का, सार्वजनिक सेवा वितरणको प्रभावकारी व्यवस्थापन, विकास (VIKAS)- A Journal of Development, वर्ष ३९, अंक १, २०७९ आश्विन, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं ।
 - अच्युतमणि न्यौपाने, सार्वजनिक सेवा, भ्रष्टाचार र नैतिक मूल्य मान्यता, स्मारिका २०७९, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, माघ, टंकाल, काठमाडौं ।
 - शंकर नेपाल, सेवा प्रवाहको बदलिँदो स्वरूप : अनलाइन सेवा प्रणाली र सुशासन, नेपाल, वर्ष ५३, अङ्क १, पूर्णाङ्क २४२ साउन/भदौ, २०८०/८१), सूचना तथा प्रसारण विभाग, काठमाडौं, नेपाल) ।
 - पूर्णचन्द्र भट्टराई, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, प्रशासन (सार्वजनिक प्रशासन सम्बन्धी जर्नल), वर्ष ५३, अंक १, पूर्णांक १३५, २०७९ असार, नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
 - सुरेन्द्र अर्याल, लोकतान्त्रिक शासन र सार्वजनिक व्यवस्थापन, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ, आशिष बुक हाउस प्रा.लि., बागबजार, काठमाडौं, संस्करण, २०७८ ।
 - भविश्वर घिमिरे, लैंगिक सवाल तथा परिदृश्यहरू: हिजो र आज, निजामती सेवा पत्रिका, वर्ष ४२, अंक १, लोक सेवा आयोग, २०७७ पुस ।
 - भोला शर्मा, नयाँ सार्वजनिक सेवा (NPS) को सन्त हुलाक The Post, वर्ष ५१, पूर्णांक १८८, २०७८ वैशाख १, हुलाक प्रकेन्द्र ।
 - गोपीनाथ मैनाली, सार्वजनिक सेवामा नैतिक आचरण सवालहरू, लेखा परीक्षण पत्रिका, वर्ष ३८, अंक ८८, असार २०७६, महालेखा परीक्षकको विभाग ।
 - आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०७९/८०, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं, नेपाल ।
 - वर्तमान पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना (२०७६-२०८१), नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं, नेपाल, २०७६ ।
 - आर्थिक वर्ष २०८०/८१, को बजेट वक्तव्य, नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, २०८० असार ।
 - नेपालको संविधान, २०७२, नेपाल सरकार, कानुन, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानुन किताब व्यवस्था समिति, २०७५ साल पौष, बबरमहल, काठमाडौं ।

नेपालमा डिजिटल करेन्सीको सम्भावना, अवसर, जोखिम र चुनौतीहरू



निरञ्जन पौडेल

विषय प्रवेश

विनिमयको माध्यम, मुद्राको अन्तर्निहित मूल्य, सञ्चय, मापन गर्ने एकाई जस्ता भौतिक मुद्राका आधारभूत विशेषताहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी केन्द्रीय बैंकले विद्युतीय रूपमा जारी गर्ने बैंक नोटलाई अभौतिक विद्युतीय मुद्रा (Digital Currency) भनिन्छ। भौतिक मुद्राको कारोबारका लागि तिनको भौतिक उपस्थिति अनिवार्य नै मानिन्छ भने विद्युतीय मुद्राको सञ्चय र कारोबारका लागि भने इन्टरनेट जडित विद्युतीय उपकरणहरूको आवश्यकता पर्छ। केन्द्रीय बैंकले खुद्रा तथा थोक रूपमा त्यस्तो विद्युतीय मुद्रा जारी गर्न सक्दछ। खासगरी कुनै पनि व्यक्तिले व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि आफ्नो विद्युतिय खल्ती (Digital Wallet) मार्फत प्रयोग गर्ने गरी खुद्रा विद्युतीय मुद्राको प्रयोग गर्न सक्छ भने बैंकहरूले ठूलो मात्रामा कामहरूको कारोबारको लागि थोक विद्युतीय मुद्रा प्रयोग गर्न सक्छन्। बैंकहरूमार्फत वालेटबाट सोभै स्थानान्तरण गर्ने गरी एकमुखे (one tier) विद्युतीय मुद्रा पनि सञ्चालन गर्न सक्छन् भने वाणिज्य बैंकहरूमार्फत प्रयोगकर्ताले वालेटमा स्थानान्तरण हुने गरी दुईमुखे (two tier) मुद्रा पनि सञ्चालनमा ल्याउन सकिन्छ।

सम्भावना अध्ययन र कार्यान्वयनको अवस्था

नेपालमा आफ्नै विद्युतीय मुद्रा (Digital Currency) निर्माण सम्बन्धी प्रारम्भिक अध्ययन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको मुद्रा व्यवस्थापन विभागका निर्देशकको संयोजकत्वमा अध्ययन समिति गठन गरिएको थियो। विश्वभरका अन्य देशहरूको आ-आफ्नै Central Bank Digital Currency (CBDC) बनाउने विषयमा काम गरिएकोले नेपालले पनि आफ्नै Digital Currency बनाउने विषयमा अध्ययन गरेको थियो। उक्त अध्ययनले दिएको प्रारम्भिक प्रतिबेदन अनुसार नेपालकै Digital Currency बनाउँदा करेन्सीको स्वरूप निर्धारण, ढाँचा, प्रविधिको स्तर, क्षमता, प्रयोग

अभ्यास र सम्भावित चुनौतीहरूलाई समेत अध्ययन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकका भुक्तानी प्रणाली विभागमा CBDC महाशाखा गठन भएको छ। उक्त रणनीतिक योजनामा करेन्सीको Pilot Project सुरु गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। सन् २०२६ को सुरुवातबाट Pilot Project Testing गर्ने योजना बमोजिम अध्ययन र अनुसन्धान तीव्र रूपमा अगाडि बढेको छ। छिमेकी देश भारतले पनि सन् २०१७ मा Digital Currency प्रस्ताव गरेर २०२२ को डिसेम्बर १ बाट केन्द्रीय बैंककै Digital Currency सुरुवात गरिसकेको छ। जबकि G-20 देशहरू अहिले CBDC को अध्ययन पूरा गरिसकेको र कार्यान्वयनको चरणमा रहेका छन्। नेपालले अध्ययनको क्रममा cross country transaction, digital features, loopholes, design, security concern जस्ता विषयहरूमा अध्ययन भैरहेको छ। अध्ययन प्रतिबेदन अनुसार सिबिडिसी ल्याउनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ मा नीतिगत व्यवस्थाहरू संशोधन र थप गर्नुपर्ने, डिजिटल मुद्रासँग सम्बन्धित डिजिटल सेक्युरिटीका लागि आवश्यक कानूनको निर्माण सिबिडिसीसँग सम्बन्धित निकायहरूको अनुगमन र नियमनका लागि कार्ययोजना, नक्कली डिजिटल करेन्सीको सम्भावना, data privacy, data security लगायतका जोखिमहरूको सूक्ष्म अध्ययन र निराकरणका उपायहरू समेतको कार्ययोजना बनाउन आवश्यक रहेको प्रतिबेदनले औल्याएको छ। सन् २०२६ सम्म नेपालमा कस्तो किसिमको सिबिडिसी आउने र कुन स्वरूपको हुने भन्ने विषयमा सन् २०२५ को अन्यसम्म स्पष्ट भई २०२६ बाट pilot project को रूपमा सुरु भई कार्यान्वयन हुने लक्ष्य रहेको छ। प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाबाट डिजिटल करेन्सी जारी गर्न पाउने ऐन पारित भएपछि मात्र यसको थप कार्यान्वयन हुनेछ। सेन्ट्रल बैंक डिजिटल करेन्सी (सिबिडिसी) ले हाल प्रचलनमा रहेको मुद्रा विस्थापन गर्ने/नगर्ने भन्ने विषयमा समेत स्पष्ट



हुनुपर्ने, डिजिटल मुद्रालाई सर्वसाधारणले सहजै विश्वास गर्ने/नगर्ने, यसको कार्यान्वयनमा हुने कठिनाइ लगायतका विषयमा थप अध्ययन गरी स्पष्ट हुन जरूरी देखिन्छ । मुलुकले करोडौं रूपैया लगानी गरी ल्याइने डिजिटल करेन्सी प्रयोगमा नआएमा खर्च मात्र हुने हुँदा उक्त मुद्रा प्रयोगमा ल्याउन मेहनत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

डिजिटल मुद्राको प्राविधिक पक्ष

सिबिडिसी लागु भैसकेपछि उक्त मुद्रा सिधै सर्वसाधारणसँग कारोबार गर्न सकिदैन त्यसैले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रयोगमा ल्याई बैंकमार्फत retail मा कारोबार गर्न सकिन्छ वा केन्द्रीय बैंक र वाणिज्य बैंकहरूले मिलेर hybrid तरिकाले कारोबार गर्ने भन्ने विषय रहन्छ । त्यसैले यस विद्युतीय मुद्रालाई कुन मोडेलमा कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने विषयहरू समेत एकिन गर्नुपर्नेपर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले खातामा आधारित token based-TB र know your customer-KYC गरी २ मोडेलबाट प्रयोगमा ल्याउने तयारी गर्न सक्दछ । पहिलो खातामा आधारित मोडेलमा खातामा तोकीएको निश्चित रकम जस्तै रु १० हजार भन्दा कम डिजिटल करेन्सी हुन्छ र उक्त रकम सम्म सजिलै प्रयोग गर्न सकिन्छ । KYC मोडेल अनुसार मानौं रु १० हजारभन्दा बढी प्रयोग गर्ने प्रयोगकर्ताले KYC विवरण सहितको डिजिटल खाता खोल्नु पर्दछ । यो मोडेलमा प्रयोगकर्ताले डिजिटल करेन्सीको स्रोत खुलाउनु पर्दछ । उक्त दुवै मोडेलहरूलाई एकै साथ लागु समेत गर्न सकिन्छ । छिमेकी मुलुक भारतमा आ.बि.आई.ले खुद्रा र थोक दुवै प्रयोजनमा सिबिडिसीको प्रयोग स्वीकार गरीसकेको छ ।

Digital Currency vs. Crypto-currency

विद्युतीय मुद्रा मुलुकको केन्द्रीय बैंकबाट निष्कासन गरी सोको नियमन र नियन्त्रणभित्र रहन्छ भने Crypto-currency कुनै पनि मुलुकको केन्द्रीय नियन्त्रण भन्दा बाहिर हुन्छ । केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने विद्युतीय मुद्रा जस्तै निजी रूपमा कम्प्युटरको block chain प्रविधिमाफत विकसित गरिने विद्युतीय मुद्रालाई प्रच्छन्न मुद्रा (क्रिप्टो करेन्सी) भनिन्छ । यस्तो किप्टोकरेन्सीको प्रयोग गरी online shopping गर्ने प्रचलन बढ्दो छ यद्यपि कतिपय मुलुकले यस्ता करेन्सीलाई सुरुमा प्रचलनमा ल्याएका र पछि पुनः कारोबारमा रोक समेत लगाएका छन् । यसरी निजी क्षेत्रबाट सुरुमा mining गरी निष्कासन गरिएको किप्टोकरेन्सी दोस्रो बजारमा समेत कारोबार हुने, मुद्राको माग र पूर्तिका आधारमा मूल्य (price) सधै घटबढ

भइरहने हुन्छ । यस्तो कारोबार केन्द्रीय बैंकको नियन्त्रण भन्दा बाहिर रहेतापनि सरकारले प्रशस्त कर आम्दानी गर्ने हुनाले पनि राज्यले यस्तो करेन्सीलाई आधिकारीक रूपमा मान्यता दिएको पाइन्छ । यस्तो करेन्सीलाई विद्युतीय मुद्राकै रूपमा अंगीकार गर्ने गरिएको भएतापनि अहिले यसको मूल्यमा आउने उतारचढावबाट फाईदा कमाउने उद्देश्यले सट्टेबाजीको साधनको रूपमा यस्ता मुद्राहरूको प्रयोग व्यापक रूपमा भइरहेको पाइन्छ । उदाहरणका लागि संयुक्त राज्य अमेरिकामा bitcoin लाई प्रमुख किप्टोकरेन्सीको रूपमा कारोबार भैरहेको पाइन्छ । कुनै बेला USD 1 बराबर 1 bitcoin को मूल्य USD 68,789 सम्म पुगेको थियो । सन् 2023 December महिनामा 1 bitcoin को मूल्य USD 43,000 को आसपासमा रहेको तथ्यांकले देखाउँछ जुन नेपाली रूपैया लगभग रु ५७ लाख हुन आउछ, तर यस करेन्सीको कारोबार नेपालमा गैरकानुनी हुन्छ ।

केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने विद्युतीय मुद्राको कानुनी हैसियत भौतिक मुद्राको जतिकै हुने भएकोले प्रच्छन्न (crypto) मुद्रा भन्दा यसलाई बढी सुरक्षित मानिन्छ । केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने र सोको प्रत्याभूति पनि हुने हुनाले विद्युतीय मुद्राको मूल्य अपेक्षाकृत स्थिर रहन्छ भने सट्टेबाजीको साधनका रूपमा आमरूपमा प्रयोग हुने कारण(crypto) मुद्राको मूल्यमा तीव्र उताढचढाव आउदा प्रयोगकर्तालाई मूल्य बढ्दा फाईदा हुन्छ भने मूल्य घट्दा घाटा तथा जोखिम हुने हुन्छ । नियन्त्रण र नियमनको दृष्टिले केन्द्रीय बैंकको विद्युतीय मुद्रा भन्दा विकेन्द्रीकृत रूपमा block chain प्रविधिमा आधारित crypto मुद्रा स्वतन्त्र हुन्छन् । बैद्यताको दृष्टिकोणले पनि केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने विद्युतीय मुद्राको तुलनामा crypto मुद्राको बैद्यनिकता अहिलेपनि प्रश्न चिन्हकै घेराभित्र रहेको देखिन्छ । विशेष गरी सम्पत्ति शुद्धिकरण जस्ता वित्तीय अपराध तथा आतंककारी संगठनहरूका लागि प्रच्छन्न (crypto) मुद्राको व्यापक प्रयोग बढ्न थालेपछि विश्वमा अधिकांश देशहरूले यसको कारोबारलाई अबैध घोषणा गर्न थालेका छन् । नेपालमा crypto मुद्राको कारोबारलाई अबैध मानिन्छ तर कतिपय मुलुकहरूमा निर्धारित नीतिगत सीमा र कारोबारको प्रकृति अनुसार यस्तो मुद्राको कारोबारलाई करको दायरामा समेटेर वैधानिकता समेत प्रदान गर्ने क्रम बढ्दो छ । केन्द्रीय बैंकले जारी गरेको विद्युतीय मुद्रा कारोबारको लागि बैंकहरू जस्ता मध्यस्थकर्ताहरूको उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ भने crypto मुद्राको कारोबार व्यक्ति व्यक्ति बीच प्रत्यक्ष रूपमा हुने भएकोले बीचमा कुनै पनि मध्यस्थकर्ता

सहभागी हुँदैनन् । विश्वमा हाल प्रचलनमा रहेका मुख्य crypto मुद्राहरू bitcoin, XRP, cardano, binance-coin, tether, solana, doge-coin, USDC, lite-coin, MATIC, tron, AVAX, polkadot रहेका छन् ।

डिजिटल करेन्सीको अवसर, जोखिम तथा चुनौती

सिविडिसी भनेको बास्तबमा अहिलेकै चलन चल्तीमा रहेको कागजी मुद्रा (paper money) को डिजिटल स्वरूप वा पेपरलेस मनी नै हो । अहिलेको कागजी मुद्रा केन्द्रीय बैंकको दायित्व हुन्छ त्यसैगरी नै डिजिटल करेन्सीमा पनि केन्द्रीय बैंककै दायित्व रहन्छ । सिबिडिसीका लागि भुक्तानी कारोबार गर्दा digital platform हरूको प्रयोग हुन्छ । नेपालमा पछिल्लो समयमा ATM, digital payment को विविधीकरण र अभ्यास बढ्दो छ जस्तै QR payment, online payment, e-commerce, connect-IPS, mobile and internet banking को प्रयोग गरी डिजिटल पेमेन्टको अभ्यास व्यापक रूपमा हुँदै आएको छ । डिजिटल करेन्सीको सुरुवातसँगै e-wallet मजबुद एवं सुदृढीकरण हुने विश्वास रहेको छ । अब भने सिबिडिसी वालेटमा डिजिटल मुद्रा नै रहन्छ र त्यहाँबाट ट्रान्सफर हुन्छ । हाल नेपाल राष्ट्र बैंकले नोट छाप्नकै लागि वार्षिक १ अर्ब भन्दा बढी खर्च भएको तथ्यांकले देखाउदछ । बैंक नोटको बढ्दो माग र त्यसलाई छाप्नका लागि मुलुकमै पूर्वाधार नहुनु, छपाइ तथा वितरणमा हुने खर्च बढ्नुले सिबिडिसीको सुरुवात गरेर केन्द्रीय बैंकले वैकल्पिक उपाय लाभदायी हुने निश्चित छ । डिजिटल रूपमा नै कारोबार हुने इन्टरनेट बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ताको संख्या वार्षिक ४० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । Connect-IPS प्रयोगकर्ताहरूको संख्या वार्षिक ६० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । Electronic wallet र विद्युतीय माध्यमको प्रयोगबाट बढ्दै गएको कारोबार भोलिका दिनमा सिबिडिसी को सुरुवातसँगै

वालेट प्रयोगकर्तालाई थप सहज हुनेछ, मानौं हामीसँग भएको e-money अथवा wallet मा पैसाहरू छन् । त्यो वालेट मा भएको पैसाको उत्तरदायित्व कस्को हो भन्दा सम्बन्धित बैंक वा प्रयोगकर्ताको खाता रहेको बैंकको हुन्छ । त्यो पैसा भोलि तिर्न सकेन भनी अरु बैंकले तिर्दैन । मानौं e-sewa मा पैसा छ भने तपाईं अर्को khalti नामको वालेटबाट तिर्नु भनेर हुँदैन तर सिबिडिसी भने सर्वस्वीकार्य हुन्छ । त्यसैले डिजिटल करेन्सी भनेको emerging and evolving विषय हो । त्यसैले छिमेकी देश भारत र चिनमा प्रयोग भएका डिजिटल करेन्सीको सफलता र त्यस देशमा भएका best practice को प्रयोग गरी सिबिडिसी कार्यान्वयन हुनेछ । यस प्रकारले प्रयोगकर्तालाई मौद्रिक कारोबारमा सहजता हुन जाने, मुद्रा हराउने, च्यातिने, नष्ट हुने, हिसाव किताव एवं खरिद बिक्री तथा व्यावसायिक कारोबारमा पारदर्शिता भई कर प्रणालीमा समेत सुधार हुन गई राज्य संयन्त्रलाई समेत फाइदा हुने देखिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि विद्युतीय मुद्रा जारी गर्ने सम्बन्धम विद्यमान चुनौतीहरूलाई पनि बेवास्ता गर्न मिल्दैन । प्रविधि र प्रर्याप्त वित्तीय साक्षरताले अभावग्रस्त हाम्रो जस्तो देशमा विद्युतीय मुद्राको आम प्रयोगका लागि प्रविधियुक्त वित्तीय पहुँच र साक्षरताले अभावग्रस्त हाम्रो देशमा विद्युतीय मुद्राको आम प्रयोगका लागि प्राविधिक चुनौती र जोखिम रहेको हुँदा प्रविधि सहितको वित्तीय पहुँच अपरिहार्य हुन्छ । विद्युतीय मुद्राका मुख्य जोखिम भनेकै प्रविधि, सुरक्षा, वित्तीय साक्षरता, विद्युतीय पहुँच, जनविश्वास जस्ता पक्षहरू हुन् । अतः विद्युतीय मुद्राको प्रयोगले निम्त्याउने जोखिम समाधानका लागि विद्युतीय साक्षरता र जनचेतना अभिवृद्धि हुन समेत जरुरी देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

कृषि विकास बैंक लि. को विगत, वर्तमान र अबको बाटो



प्रकाश अर्याल

१. पृष्ठभूमि:

देशको अर्थतन्त्रको विकासमा बैंकिङ क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसले अर्थतन्त्रका उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी परिचालन गर्दछ । बैंकको मुख्य कार्य व्यक्ति वा संस्थाहरूसँग भएको बचतलाई संकलन/परिचालन गरी आवश्यक व्यक्ति वा क्षेत्रलाई कर्जाको रूपमा प्रदान गर्ने हो । आधुनिक बैंकिङमा डिजिटल प्रोडक्ट तथा alternative delivery channel को माध्यमबाट सेवा प्रदान गरी आफ्नो नाफा/आम्दानीमा वृद्धि गर्न बैंकहरू उद्यत रहन्छन् । देशको समग्र आर्थिक वृद्धिले बैंकिङ क्षेत्रको उत्पादकत्वमा प्रभाव पारेको हुन्छ । देशको अर्थतन्त्रमा विशेष प्रभाव पार्ने पनि बैंकिङ क्षेत्र नै हो यसर्थ समग्र अर्थतन्त्र र बैंकिङ क्षेत्रको अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

नेपालमा बैंकिङ क्षेत्रको इतिहास विश्वका अन्य मुलुकमा जस्तो लामो त छैन । वि.सं. १९९४ सालबाट नेपाल बैंक लि. स्थापनाबाट सुरु भएको नेपालको बैंकिङ इतिहास वि.सं. २०१२ सालमा केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक, वि.सं. २०१६ सालमा औद्योगिक विकास निगम र २०२२ सालमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापना भए पश्चात गति लिएको देखिन्छ । वि.सं. २०२० सालमा ग्रामिण तथा साना कर्जा लगानी गर्न सहकारी बैंकको स्थापना भए पनि समग्रमा ग्रामिण क्षेत्रका किसानको आवश्यकता पूरा नभएपछि वि.सं. २०२४ साल माघ ७ गते कृषि विकास बैंकको, कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ बमोजिम स्थापना भएको हो । सहकारी बैंक र २०२४ मा नै स्थापित भूमि सुधार तथा बचत संस्थान समेत कृषि विकास बैंकमा गाभिन पुग्यो । यो बैंक ग्रामिण एवं लघुकर्जा प्रदायकको रूपमा स्थापना भै आफूलाई परिमार्जन गर्दै बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि ऐन, २०६२ अर्न्तगत २०६२/१२/३ गते कम्पनीको रूपमा रूपान्तरण भई नेपालको ठूलो "क" वर्गको वाणिज्य बैंकको

रूपमा स्थापित भएको छ । नेपालमा हाल २० वटा "क" वर्गका वाणिज्य बैंक लगायत सवै वर्गको गरी कूल ११२ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू कृयाशिल रहेका छन् ।

विगत ५७ वर्ष देखि अविच्छिन्न नेपाली जनताको सेवामा समर्पित कृषि विकास बैंकको विगत र वर्तमानको इतिहास विषम रहेको छ । वि.सं. २०२४ माघ ७ गते स्थापना भएको यस बैंकको सुरुको उद्देश्य कृषि क्षेत्रको विकास र सुधार गर्ने गरी नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापना भएको थियो । यस बैंकले आज ५७ औं वर्षगाँठ मनाउने क्रममा विभिन्न आरोह अवरोह भोगेको छ । बैंकको विकास चरणलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) बैंक विकासको चरण (वि.सं. २०२० मा सहकारी विकास बैंक देखि २०३२ सालमा साना किसान विकास आयोजना र साना किसान सहकारीमा रूपान्तरणसम्म):

वि.सं. २०२० सालमा स्थापना भएको सहकारी विकास बैंकलाई गाभी वि.सं. २०२४ माघ ७ गते विधिवत रूपमा कृषि विकास बैंकको स्थापना भई कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने, कृषि क्षेत्रमा लगानी बढाउने, विभिन्न आयोजनाहरूको लागि प्राप्त फण्डहरू कृषि क्षेत्रकै विकास र विस्तारको लागि लगानी गर्ने कार्यहरू भए । मिति २०३० सालमा भुमिसुधार बचत संस्था समेतलाई गाभी बैंकको आकारमा वृद्धि भएको थियो । वि.सं. २०३२ सालमा साना किसान विकास आयोजनाबाट समाजमा न्यून आय भएका वर्ग र क्षेत्रको आर्थिक उत्थान गर्न विकास कृषि क्षेत्र मार्फत साना किसान विकास आयोजनाहरू स्थापना गरियो । कृषि विकास बैंककै संलग्नता र सहयोगमा यस आयोजनाको स्थापना भएको हो ।

(ख) गरीबी निवारणको चरण (वि.सं. २०३२ साल देखि वि.सं.२०५० को साना किसान सहकारी संस्थाहरू हस्तान्तरण र साना किसान विकास लघु वित्तको स्थापनाको समयसम्म):

गरिबी र पछौटेपनको चक्रलाई तोडि सामाजिक रूपान्तरणको माध्यमबाट ग्रामिण क्षेत्रमा बसोवास गर्ने अति विपन्न गरीब र सीमान्तकृत परिवारलाई समेत विकासको मूलधारमा समाहित गर्ने अभिप्रायले कृषि विकास बैंकले वि.सं. २०३२ सालदेखि साना किसान विकास कार्यक्रमको सुरुवात गरेको हो । वि.सं.२०५० सालदेखि संस्थागत विकासको थालनी गरी साना किसान विकास आयोजनाहरूलाई साना किसान सहकारीको रूपमा रूपान्तरण गरियो । यो कार्यक्रममा कृषि विकास बैंकबाट लागू भएको गरीबी निवारणको लागि सबैभन्दा सफल कार्यक्रम हो । कृषि विकास बैंकको प्रमुख अगुवाईमा वि.सं. २०५८ सालमा साना किसान विकास बैंक लि. स्थापना गरी सबै साना किसान सहकारीहरूको नियमनकारी बैंकको रूपमा कार्य थालनी भयो । हाल उक्त बैंक साना किसान विकास लघु वित्त वित्तीय संस्थाको रूपमा कार्यान्वयनमा रहेको छ । यो समयमा बैंकका शाखाहरू वाहेकनै ४५२ वटा साना किसान आयोजनाहरू मार्फत सेवा प्रदान गरिएको थियो । त्यस समयमा जन जनमा कृषि विकास बैंकको नाम आउने अवस्था थियो । ग्रामिण क्षेत्रमा बैंक भनेकै कृषि विकास बैंक भनेर बुझ्ने अवस्था समेत रहेको थियो ।

(ग) श्रोत परिचालनको चरण:

कुनै वेला दातृ निकाय र नेपाल सरकारसँग मात्र परनिर्भर भई श्रोत संकलन गर्ने र ग्रामिण कृषि क्षेत्रको विकासको कार्य गर्ने गरेको यस बैंकले वि.सं.२०४९ सालबाट आफ्नो रत्नपार्क शाखाबाट कम्प्युटर सेवा युक्त बैंकिङ कारोवार सुरु गरी शहरी क्षेत्रमा रहेको निक्षेपलाई ग्रामिण कृषि क्षेत्रको विकासमा लगानी गरेको र पछिल्लो अवस्थामा आफ्नै पहलमा लागत युक्त तथा विना लागतको निक्षेप तथा अन्य वाह्य श्रोतबाट रकम प्राप्त गरी बैंकको लगानी वृद्धि गरीरहेको अवस्था विद्यमान छ ।

(घ) सुधार कार्यक्रम तथा बैंकको पुर्नसंरचनाको चरण:

वि.सं.२०५७/५८ देखि एशियाली विकास बैंकको वित्तीय सहयोग, कर्जाको गुणस्तर सुधार, पुँजीगत

संरचनामा सुधार, बजार व्यवस्थापनमा सुधार तथा जनशक्ति व्यवस्थापनमा सहयोग गरी पुर्नसंरचना सहितको सुधार कार्यक्रम संचालन गरियो । यसबाट बैंकमा पूँजी वृद्धि तथा श्रोत वृद्धि समेत हुन पुग्यो । वि.सं.२०५४ सालमा सुरु भएको सुधार कार्यक्रमले एक हदसम्म बैंकलाई आफ्नो खुट्टामा उभिने आधार खडा गर्‍यो । त्यसभन्दा अगाडीसम्म बैंकको फण्ड व्यवस्थापनमा समस्याहुने अवस्था थियो । साधारण खर्चको लागि समेत फण्ड समस्याहुने कुराहरू बैंकका अग्रजहरूबाट सुन्नुमा आउदथे । वि.सं.२०५४ साल पछिको सुधार कार्यक्रमले ग्राहकहरूलाई मासिक ब्याज असूलीको मूलधारमा ल्याई बैंकलाई पुर्नजीवन प्रदान गर्ने कार्य गरेको पाईन्छ ।

(ङ) शेयर निष्काशन तथा सरकारी स्वमित्व न्यूनीकरणको अवधि:

नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको शेयर संरचनाबाट सर्व साधारणमा शेयर जारी गरी बैंकलाई जनतामाभ्र अपनत्व श्रृजना गर्न साधारण शेयर जारी गर्ने कार्य मिति २०६५ सालमा भयो । यसबाट सरकारी प्रभावमा कमी आएको, बैंकले मुनाफा लक्षित कार्यक्रम संचालन गर्न बातावरण बनेको थियो । सुरुवाती दिनमा शत प्रतिशत शेयर नेपाल सरकारको नाउंमा रहेको बैंक हाल ५९ प्रतिशतमा रहेको छ । बैंक कम्पनीमा रूपान्तरण भए पश्चात ४९ प्रतिशत शेयर जनतामा वितरण गरीएको र यसबाट सरकार नियन्त्रीत पूर्ण बैंक नभई अर्धसरकारी बैंकको रूपमा बैंकिङ संचालनमा अर्भ सुधार आएको छ ।

(च) बैंकिङ सफ्टवेयरको प्रयोग र आधुनीकरणको चरण:

एशियाली विकास बैंकको प्राविधिक सहयोगमा सन् २००९ मा T24 सफ्टवेयरको आगमन भए पश्चात आधुनिक बैंकिङ प्रणालीमा अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले जस्तै यस बैंकले पनि आधुनिक डिजिटल बैंकिङ सेवा प्रदान गर्न सफल भयो । ABBS सेवा चुस्त हुन गयो । आधुनिक समयमा Digital मैत्री हुन सकिएन भने बैंक अफैमा अपुरो रहन्छ यसर्थ ATM, Cards सेवा, E-banking सेवा, Forex लगायत Cash less बैंकिङ सेवाहरू प्रदान गर्न समेत बैंक सफल हुन सकेको छ । बैंकमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको Banking Software



को रूपमा T24 Software लागू गरिएको छ, यसबाट बैंकले दिने सेवामा कुनै कमि हुन पाएको छैन । यसको प्रयोगलाई भने User Friendly बनाउनु जरूरी भएको छ । सन् २०१५ देखि हालसम्म डिजिटल ट्रान्सफर्मेशनमा प्रवेश गरी कार्ड सेवा, ATM सेवा, ABBS, Remittance सेवा लगायत पूर्ण बैंकिङ सेवा संचालनमा रहेका छन् ।

२. बैंकको वर्तमान अवस्था:

विद्यमान बैंकिङ बजारमा देखिएका प्रभावलाई मध्यनजर राख्दै यस बैंकले सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरेको, ग्राहकमैत्री डिजिटल सेवा तथा सुविधा, न्यून लागतको निक्षेप बढाउने, कर्जा प्रवाहलाई सुरक्षित र गुणस्तरीय बनाउने, वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने, संस्थागत सुशासनलाई प्रभावकारी बनाउने, ग्राहक संख्या बढाउने, बलियो आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र कम्प्लायन्सको पूर्ण पालना गरी प्रतिस्पर्धात्मक लाभ हासिल हुने गरी बैंकको कार्यक्रम संचालन भै रहेको छ ।

बैंकिङ बजारमा Merger & Acquisition (M&A) को विश्लेषण गर्दा विगतमा ३२ वटा वाणिज्य बैंकहरू रहेकोमा सो संख्या घट्दै हाल २० वटा भएको र उक्त संख्या आगामी दिनमा अझ घट्दै जाने देखिन्छ । यसरी बैंकहरू एक आपसमा Merger & Acquisition मा जाँदा बैंकहरूले बजार हिस्सा, ग्राहक संख्या र व्यवसाय अभिवृद्धि गर्न सफल भएको देखिन्छ भने Merger & Acquisition मा नगएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको बजार अंशमा सम्बन्धित बैंकको व्यवसाय वृद्धि भएता पनि क्रमिक रूपमा बजार हिस्सामा भने ह्रास आएको देखिन्छ ।

कूल पुँजी, चुक्ता पुँजी, जगेडा कोष तथा पुँजी प्रयाप्तता कोषको विश्लेषण गर्दा वाणिज्य बैंकहरूको औषत दर भन्दा यस बैंकको पुँजी प्रयाप्तता कोष राम्रो रहेको छ । यसबाट बैंकले अझ बढी व्यवसाय वृद्धि गर्न सक्ने क्षमता राख्ने देखिन्छ ।

बाणिज्य बैंकहरूको औषत निक्षेप मिश्रण र यस बैंकको निक्षेप मिश्रण विश्लेषण गर्दा आ.व.२०७४/७५ सालमा वाणिज्य बैंकको औषत न्यून लागतको निक्षेप ५७ प्रतिशत हुँदा यस बैंकको ४७ प्रतिशत रहेकोमा आ.व.२०८०/८१ को आश्विन मसान्त सम्ममा वाणिज्य बैंकहरूको औषत न्यून लागतको निक्षेप ४१ प्रतिशत हुँदा यस बैंकको उक्त निक्षेप ३५ प्रतिशतमा रहन गएको छ । उच्च लागतको निक्षेप बढ्दा मुनाफामा प्रभाव पर्ने हुन्छ ।

वाणिज्य बैंकहरूको औषत कर्जा वृद्धिदर भने

बजारको औषत वृद्धिदरको हाराहारीमा रहेता पनि अझ ठूला Volume मा कर्जा प्रवाह गर्नु परेको छ । पछिल्ला दिनहरूमा ब्याजदरको कारणले श्रोतको लागत बढेको, कर्जाको लागत समेत बढ्न गएकोले कर्जा प्रवाह प्रतिस्पर्धी भएन कि भन्ने गुनासो रहेको छ । कर्जा निक्षेप अनुपात नेपाल राष्ट्रबैंकले दिएको निर्देशन अनुसार व्यवस्थापन गरिएको र निष्कृत्य कर्जाको प्रतिशत भने बजारको औषत दरभन्दा बढी रहेता पनि व्यवस्थापन योग्य अवस्थामा रहेको छ ।

बाणिज्य बैंकहरूको औषत आधार दर तुलनात्मक रूपमा यस बैंकको पनि ठिकै रहेको, औषत स्प्रेड मार्जिन केन्द्रीय बैंकको नियम अनुसार व्यवस्थापन भएको, यस बैंकको प्रति शेयर आम्दानी घट्दै गएको, कोषको लागत दर समेत औषत दर भन्दा यस बैंकको कम रहन गएको छ ।

समग्रमा बैंकको निष्कृत्य कर्जाको वृद्धि र कर्जा विस्तारमा संकुचन आउनु वाहेक सबै सुचांकहरू बजारको औषत दरको नजिक रहेको छ । निष्कृत्य कर्जा बढ्नु र कर्जा विस्तारमा प्रगति हुन नसकेको कारणले मुनाफा वृद्धि लक्ष्य अनुसार हुन सकेको छैन । निष्कृत्य कर्जा वृद्धि लामो समय नरहने प्रकृतिको हुने भएकोले आगामी दिनमा बैंकको प्रगतिमा कुनै कमि नहुने देखिन्छ ।

ब्याजदर मुनाफाको प्रमुख सूचक हो । बैंकमा ब्याजदर निर्धारण गर्दा बजारमा अन्य बैंक सरह समयमै निर्धारण नहुँदा मुनाफामा असर परेको छ । अन्य बैंकले ब्याज घटाउने बेला बढेको र बढाउनु पर्ने बेला घटाएको दृष्टान्त समेत विगतमा थियो । यसको कारण लगानी विस्तार गर्न र निक्षेप संकलनमा प्रभाव पर्ने नै भयो ।

बैंकले हाल विगतमा जस्तो सरकारी सुविधा, सरकारी प्राथमिकता पाएको छैन । बैंकको सम्पूर्ण नियमन नेपाल राष्ट्रबैंकबाट अन्य बैंक सरह हुने, सरकारी कार्यक्रम र कृषि क्षेत्रको विकासमा कार्यक्रम अगाडी बढाउन प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष दवाव आउने तर सरकारी क्षेत्र वा निकायबाट कुनै Privilege नपाउने हुँदा बैंकको प्रगतिमा असर परेको छ । सरकारी शेयरको हिस्सा ५१ प्रतिशत हुँदा संचालक समिति देखि अन्य कार्यहरूसमेत नेपाल सरकारको प्रभावमा हुँदा अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सरह कार्य संचालनमा छिटो छरितो नभएको आभास हुन्छ ।

पछिल्लो दिनमा बैंकको जनशक्ति व्यवस्थापनको Recruitment and Promotion आदि कार्य लोकसेवा आयोगबाट हुँदै आएकोमा समग्रमा राम्रो कर्मचारी बैंकले पाएको छ तर Job turnover गर्ने र बैंकको काममा

भन्दा व्यक्तिगत Career लाई बढी Priority दिने प्रवृत्ति कर्मचारीमा देखिएको छ । लोकसेवाको schedule अनुसार नतिजा प्रकाशन कुर्नुपर्ने कारणले बैंकको समग्र प्रगतिमा प्रभाव परेको छ । बैंकमा आन्तरिक रूपमा Right man in right place को सिद्धान्त अनुसार कर्मचारी Posting नहुनु, Job Analysis, Job load अनुसार को Posting नहुनु, सरुवा नीति पूर्ण कार्यान्वयनमा नआउनु, सरुवाको लागि दवावहुनु, कर्मचारी युनियनमा लाग्ने कर्मचारीहरूको कार्य सम्पादनमा प्रभाव पर्नु, Under Staffing, Overstaffing को समस्या हुनु, आश र त्रासको वातावरणमा कमी आउनु, ग्राहक प्रति देखाउनुपर्ने सदासयतामा कमी, समग्रमा कर्मचारीहरूमा Motivational Environment मा वृद्धिहुन नसकेकोले बैंकको समग्र प्रगतिमा प्रभाव परेको देखिएको छ ।

कर्मचारीको कार्यसम्पादन Prompt नहुनु, पुरातन कार्यशैली, कर्मचारीमा कम Competency, Aggressive बजारीकरणको अभाव, उच्च लागतको श्रोतमा वृद्धि, Change Adoption Capacity मा कमी, Change management प्रतिको उदासिनता, Financial Knowledge Friendly कर्मचारीको अभाव, माथिको मुख ताक्ने प्रवृत्ति, निर्णय क्षमतामा कमी आदि कारण समेत हाल बैंकको प्रगतिमा बाधक बनेको अवस्था रहेको छ ।

३. अबको सम्भावित बाटो :

माथि भनिए जस्तै बजारमा ३२ वटा वाणिज्य बैंकहरू एक आपसमा Merger र Acquisition मा गएर २० वटामा सीमित भैसकेको, त्यस्तै, विकास बैंक, वित्त कम्पनी र लघुवित्त समेत Merger मा गई आफ्नो Strength बढाईरहेको, बजारको ठूलो हिस्सा निजी क्षेत्रका वित्तीय संस्थाहरूले लिईरहेको, कार्य सम्पादन समेत Prompt हुने गरको र Decision making समेत छिटो हुने तथा Cost benefit Analysis को आधारमा निजी क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कार्य सम्पादन गरिरहेको अवस्थामा सरकारी स्वामित्वमा रहेका बैंकहरूलाई Survival को समस्या हुन सक्ने अवस्था नआउला भन्न सकिन्छ । बाहिर आएको समाचार अनुसार Big Merger को कुरा आएको र त्यसमा पनि नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको Merger को लागि सुभाव समिति गठन गरी सकेको अवस्थामा यस बैंकको अवस्था के हुने त यसमा सोच्नुपर्ने बेला आएको छ । यसर्थ आउदा दिनहरूमा कृषि विकास बैंकको लागि तपशिल बमोजिम रणनीति लिएर अगाडी बढ्दा ब्यवसाय विस्तार

गरी बैंकिङ बजारमा आफ्नो सहज उपस्थिति देखाउन सकिन्छ ।

(अ) पुर्नसंरचना तथा सुधारात्मक कार्य र ब्यवसाय विस्तार:

(क) जनशक्ति व्यवस्थापनमा सुधार: पुर्नसंरचना भन्ने बित्तिकै धेरै क्षेत्रको पुर्नसंरचनाको कुरा आउदछ । माथि भनिए जस्तै जनशक्तिको क्षेत्रमा जहाँ समस्या छ, त्यसको पुर्नसंरचना गर्नु जरुरी छ । चाहे विनियमाबलीको कारणले हो वा परिक्षा प्रणाली, नियुक्ति प्रकृया, बढुवा प्रकृया, तालिमलाई प्रभावकारी बनाउने, कर्मचारीलाई काम प्रति उत्तरदायि बनाउने, कर्मचारीलाई काममा लगाव लगाउने वातावरण बनाउने, कर्मचारीको कार्यशैलीमा परिवर्तन गर्ने, निर्णय क्षमतामा वृद्धि गर्ने, Legacy Work Culture लाई परिवर्तन गर्ने, कर्मचारीको उपादकत्व बढाउने कुराको सुधार आदि जहाँ समस्या छ त्यसमा O & M survey गरेर पुर्नसंरचना गर्नु जरुरी रहेको छ ।

(ख) संगठन पुनसंरचना वा सुधार:

यसले कार्य सम्पादनमा सुधार आउने हुन्छ । हालको दिनमा बैंकले केहि हदसम्म संगठनात्मक पुर्नसंरचनागरी संगठनात्मक सुधार ल्याएको छ त्यसको पूर्ण कार्यान्वयन हुन सकिरहेको छैन वा स्पष्ट कार्य विभाजन र कार्य विवरणको अभावले अलमलमा परेको अवस्था छ । यसलाई तुरुन्त समाधान गर्नु जरुरी रहेको छ ।

(ग) ब्यवसाय वृद्धि:

यस बैंकले हाल गरिरहेको ब्यवसाय वृद्धिको राफ्तारले अवको बजारमा प्रतिष्पर्धा गर्न सक्दैन । Aggressive Marketing गरी ठूला कर्जामा लगानी विस्तार गर्ने, साना कर्जा विस्तारमा आक्रामक नहुने हो भने यस बैंकको बजार हिस्सा अफ घट्दै जाने पक्कै छ । अन्य बैंकले सरह ब्याजदर परिवर्तन गर्ने र समय सापेक्ष लागू गर्ने, न्यून लागतको निक्षेप संकलन गर्ने, उच्च लागत युक्त निक्षेप संकलन गरेर निक्षेपको कुल लक्ष्य पूरा गर्ने प्रवृत्ति तुरुन्त बन्द गर्नुपर्दछ । Retail निक्षेपमा जानु पर्ने छ । Non fund ब्यवसाय वृद्धि गर्नु त भन यस बैंकको प्रथम कर्तव्य भइसकेको छ । बजार हिस्सा हेर्ने हो भने बैंक ग्यारेण्टी र एल सि



को प्रभाग बढाउनु पर्नेछ जसको प्रत्यक्ष प्रभाव फि तथा कमिशन आम्दानी मार्फत मुनाफामा पर्दछ । Alternative Delivery Channel को वृद्धिमा समेत बैंक पछाडी छ । Foreign currency को कारोवार त भन साह्रै नगन्य जस्तै भएको छ । विगतमा यस कारोवार लाई ताकिएको Outlet समेत घटेको अवस्था छ । यसर्थ अवको दिनमा Aggressive Marketing गरी व्यवसाय विस्तार गर्न सकिएन भने बजारमा प्रतिष्पर्धा गर्न सकिने अवस्था छैन ।

(घ) सम्पत्तीको गुणस्तरमा सुधार:

हाल बैंकमा जल्दो बल्दो समस्या भनेको निष्कृत्य कर्जा र पाउनुपर्ने ब्याजको वृद्धि हो । यसको प्रत्यक्ष प्रभाव मुनाफामा पर्ने भएकोले बैंकले हालको अवस्थामा सामना गर्नु परेको समस्या समेत यहि रहेको छ । निष्कृत्य कर्जा रहनुमा कर्मचारीको मेहनत, बाह्य व्यवसायिक वातावरण र व्यवस्थापनको निर्णयको क्षमता मुख्य हुन्छ, अवको दिनमा यसलाई घटाउन सकिएन भने समग्रमा बैंकको साखमा नै आँच आउने अवस्था सृजना हुन सक्दछ ।

(ङ) खर्च कटौती, मुनाफा बृद्धि, EPS र DPS मा वृद्धि:

विगतमा यस बैंकको कर्मचारी खर्च बढी रहेको कुरा आएता पनि नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सेवा सुविधा को दाजोमा बढी देखिदैन तर कर्मचारीको उत्पादकत्व र व्यवसायको आशातित वृद्धि नभएको कारणले खर्च बढी देखिएको हो । लक्ष्य अनुसार व्यवसाय वृद्धि गर्ने, कर्मचारीको उत्पादकत्व तथा कार्य शैलीमा सुधार गर्दा आम्दानी वृद्धि हुन्छ र खर्चको अनुपात स्वतः घट्न जान्छ । यसर्थ, यस बैंकको सवै भन्दा समस्या भनेकै कर्मचारीको उत्पादकत्वमा कमी र व्यवसाय वृद्धिमा कमीहुनु रहेको छ । आम्दानी वृद्धि हुँदा स्वतः नाफा वृद्धि हुन्छ, नाफा वृद्धि भए पछि EPS, DPS र कर्मचारी बोनस समेत वृद्धि हुन्छ ।

(च) ग्राहक छनौट:

बर्षौदेखि कृषि विकास बैंक भनेको कर्जा प्रदान गर्ने बैंक हो, यस बैंकले निक्षेप लिदैन भन्ने सोच अझै पनि जनमानसमा भेटिन्छ । यो सोचलाई जनस्तरबाट चिरेर ग्रामिण भेगदेखि शहरसम्मका जनताहरूबाट न्यून लागतयुक्त निक्षेप संकलनको

दायरामा ल्याउनु पर्दछ । कर्जा ग्राहक समेत साना कर्जा लिन मात्र यस बैंकमा आउने र कर्मचारीहरू समेत त्यस्ता ग्राहकहरूसँग रमाउने अवस्था रहेको छ । जवसम्म ठूला कर्जा ग्राहकसम्म पुगिदैन, Corporate House मा पहुँच विस्तार गर्न सकिदैन, ब्यवसाय विस्तारको रफ्तार विगतको भन्दा परिवर्तन गर्न सकिदैन जसको कारण बैंक बजारमा प्रतिष्पर्धा गर्न सक्ने अवस्था देखिदैन । यसर्थ यो अवस्थालाई चिरेर अगाडी बढ्नु जरुरी रहेको छ ।

(छ) व्यवसाय विस्तारको लागि प्रविधिमा सुधार:

बैंकले हाल संचालन गरेको Software International Standard को Software हो । यसको विश्वसनीयता पनि राम्रो रहेको छ । यसमा भएको सवै Feature हरू पूर्णरूपमा प्रयोग भएको छैन भन्ने कुरा आउने गरेकोले अवको दिनमा यसको Full Fledge मा प्रयोग गरी Digital Product समेत पूर्ण रूपमा प्रयोगमा ल्याउनु जरुरी भएको छ । अवको दिनमा ATM service, ब्यवसायिक क्षेत्रमा Branch Network विस्तार, Extension Counter, Government service, Portfolio Management, Corporate Portfolio आदि व्यवस्थित भएन भने बैंकले Survive गर्न सक्ने अवस्था देखिदैन ।

(आ) सुधारको लागि अन्य बाटोहरू:

(क) Big Merger मा जाने: जसरी नेपाल बैंक लि.र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको Merger को कुरा आएको छ, यो बैंक समेत त्यसमा समावेश हुने र बजारमा सवै भन्दा ठूलो हिस्सा भएको बैंकको रूपमा आफूलाई स्थापित गर्न सकिन्छ । अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा देखिएको Merger मा जाँदाको समस्या यो Merger मा पनि नआउला भन्न सकिन्न त्यसका लागि कर्मचारी वर्गमा र समग्र व्यवसायमा यसको प्रभाव लाई शुक्ष्म मुल्यांकन गरेर अगाडी बढ्न सकिन्छ । यस्तो भएमा निजी क्षेत्रसँग सजिलै प्रतिष्पर्धा गर्न सकिने अवस्था रहेको छ ।

(ख) विकास कार्य गर्ने गरी छुट्टै ऐन बाट संचालनमा ल्याउने: विगतमा कृषि विकास बैंक ऐन, २०२४ बाट संचालन भएको यस बैंक, BAFIA र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन मान्न बाध्य नहुने गरी छुट्टै ऐनबाट चाल्न पाउने व्यवस्था भएमा आफ्नो परिवेश

अनुसार ब्यवसाय विस्तार गरी बजारमा छुट्टै पहिचान स्थापना गर्न सक्दछ । यस बैंकमार्फत सरकारको विकासे कार्यक्रम संचालन गर्ने, कृषि क्षेत्रको Lead बैंकको रूपमा कार्य गर्ने वातावरण सृजना गर्न सकिन्छ ।

- (ग) Share Divestment गरी Public शेयरको proportion बढाउने: सरकारी शेयरको हिस्सा कम गरी Public share को हिस्सा वृद्धि गर्ने, जसबाट सरकारी Intervention कम गर्ने र जसरी अन्य निजी क्षेत्रका बैंकसह निर्णय क्षमतामा वृद्धि गर्न सकिन्छ ।
- (घ) नेपाल राष्ट्र बैंक तथा सरकारी निकायहस्बाट हुने नियमनमा Privilege लिने: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको निर्देशनहरू सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूलाई निजी क्षेत्रका बैंकहरू सह लागु गरिएको अवस्था छ । यता सरकारी कार्यक्रम पनि संचालन गर्नुपर्ने, ट्रेड युनियनको सुविधा, सरकारी नियन्त्रण आदिको कारणले सबै नियम तथा निर्देशनहरू समेत Comply गर्दा बैंकको समग्र प्रगतिमा बाधा सृजना भएको छ । यसर्थ, बैंकलाई छुट दिदा समेत नियम तथा निर्देशनमा खासै असर नपर्ने क्षेत्रहरूमा छुट दिन सकिन्छ, यस तर्फ बैंकले पहल गर्नु पर्दछ । त्यस्तै, नेपाल

राष्ट्र बैंकबाट दिने refinance सुविधा, ब्याजदर कोरिडोरको सुविधा, Spread Margin को सुविधा, सहूलियतपूर्ण कर्जाको सुविधा, CRR, SLR ratio मा सुविधा आदि उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।

अन्तमा:

निजी क्षेत्रका वाणिज्य बैंकहरू एकआपसमा Merger & Acquisition (M&A) गएर सीमित बैंकमा परिणत हुदै जाँदा तिनीहरूको कर्मचारी व्यवस्थापन वाहेक ब्यवसायिक क्षमतामा Synergistic वृद्धि भै रहेको छ । सरकारी बैंकहरू पुरानै कार्यशैली र प्रविधि लिएर अगि बढिरहेको अवस्थामा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंकहरूलाई दिने एउटै निर्देशनको पालनामा ठूलो भिन्नता देखा परेको छ । सरकारको मुख्य हिस्सा रहेको यस बैंकमा पुरानो कार्यशैली, ब्यवसायको घट्दो वृद्धि दर, नयां प्रविधि मैत्री जनशक्ति निर्माण दुर्त नहुनु, नयां Product को विकास दुर्त नहुनु, लक्षित मुनाफा हासिल नहुनु, सरकारी कार्यक्रम संचालन समेत गर्नुपर्ने, सरकारी प्रभाव रहिरहने अनि निजी क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा जस्तो प्रतिफल खोजिनु यस्तो आफैमा विरोधाभास तथा मेल नाखाने कुराहरू सुधार गर्नु जरुरी रहेको देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकमा वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

व्यावसायिक संस्थामा कार्यालय सञ्चालनका मजबुत आधारहरू



विनोद कोइराला

विषय प्रवेश

कार्यालय भन्नेबित्तिकै कार्यसम्पादन गर्ने ठाउँ भनेर बुझिन्छ । तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न सम्पादन गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरू जुन सङ्गठित रूपले सृजना भई निश्चित जिम्मेवारीका आधारमा कार्य सम्पादन गरी उद्देश्य प्राप्तिसँग जोडिएको भौतिक स्थान वा जिम्मेवारी निर्धारित स्थान नै कार्यालय हुन् । सार्वजनिक वा निजी कार्यालयका लागि संगठन (organization) हुनुपर्दछ भने कार्यालय नभइकन संगठनबाट उपलब्ध गराइने वस्तु तथा सेवा उपभोक्ता वा ग्राहकसम्म पुऱ्याउन सकिँदैन ।

कार्यालयबिना कुनै पनि संगठन अस्तित्वमा रहन सक्दैन । सार्वजनिक वा निजी, ठूलो वा सानो हरेक संगठनका लागि कार्यालय अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको हुन्छ । संगठनको उद्देश्य अनुसार वा संगठनको कार्यक्षेत्र, ग्राहक सेवा, सेवा प्रवाहको भौगोलिक आधार आदिका आधारमा सेवा कार्यालयहरू स्थापना गर्ने गरिएको हुन्छ । कार्यालय स्थापनाको मूल आधार नै ग्राहक सेवा हो । संगठनले उत्पादन र प्रवाह गरेका सेवा प्राप्त गर्ने ग्राहकहरूको उपलब्धता र आवश्यकताका आधारमा कार्यालय स्थापना र विकास गरिएको हुन्छ । सेवा प्रवाह गर्ने कार्यालयको संगठनात्मक लक्ष्य, प्रवाहित सेवाको गुणस्तर, सेवा प्रवाह गर्ने सम्बन्धी नियामकीय व्यवस्था, प्रवाहित सेवाको सुरक्षा प्रबन्ध आदिका आधारमा कार्यालयको स्वामित्व निर्धारण गरी कार्यालय स्थापना गर्ने गरिएको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कार्यालय स्थापनाका लागि स्रोतको सुरक्षा मुख्य आधार मानिएको हुन्छ । बैंकले सेवा प्रवाह गर्नका लागि संकलन गर्ने स्रोतको सुरक्षा र सदुपयोगिताको प्रत्याभुत गरी कार्यालय स्थापना र सञ्चालन गर्ने गरिएको हुन्छ ।

कार्यालय त्यो ऐना हो जहाँबाट संस्था वा संगठनको रूप छर्लङ्ग देखिएको हुन्छ । कार्यालय स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्दाका वखतनै संस्था वा संगठनको उद्देश्य,

लक्ष्य, सेवा प्रवाहको मापदण्ड, सुरक्षा प्रत्याभूति आदिको आँकलन गरिएको हुनु पर्दछ । व्यावसायिक संस्था नाफा आर्जन गरी लगानीकर्तालाई मुनाफा दिन स्थापना भएका एकाइहरू हुन् । लगानीकर्ताको लगानी सुरक्षित परिचालन गरी नाफा प्रदान गर्नु व्यावसायिक संस्थाको मूल उद्देश्य हो ।

यस्तो उद्देश्य प्राप्त गर्ने मूलमन्त्र नै कार्यालय सञ्चालन गर्ने आधारहरू हुन् । भौतिक वस्तु व्यापार गर्ने संस्थाहरूले स्थापना र सञ्चालन गर्ने शाखाभन्दा सेवा प्रवाह गर्ने संस्थाहरूले सञ्चालन गर्ने शाखाको प्रकृति र शाखा व्यवस्थापनको पद्धति फरक हुने गर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा विस्तार गर्दा शाखा कार्यालयको दिर्घकालीनता, सेवा सर्वसुलभता, नाफाजन्यता लगायत विभिन्न पक्षहरूको विश्लेषण गरी शाखा सञ्चालन गर्नु पर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा कार्यालय सञ्चालन गर्दा कसरी मजबुती हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने मुख्य विषय यस प्रसंगमा समेट्न खोजिएको छ ।

१. नियामकीय व्यवस्थाको परिपालना

बैंक स्थापनाको स्वीकृति दिने पहिलो ऐन कम्पनी ऐन २०६३ हो । कम्पनी ऐनको प्रावधान बमोजिम स्वीकृति प्राप्त संस्थालाई बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ मा तोकिएको सीमासम्म वित्तीय कारोबार गर्न स्वीकृति दिने काम नेपाल राष्ट्र बैंकले दिने गर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको रेखदेख, खटनपटन, व्यवस्थापन, नियन्त्रण तथा निरीक्षण गर्ने मुख्य जिम्मेवार निकाय देशको केन्द्रीय बैंक हो । नेपाल राष्ट्र बैंकको शाखा व्यवस्थापन सम्बन्धी नियामक निकाय हो । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएका निर्देशनहरूको अक्षरस परिपालना गरी शाखा कार्यालय स्थापना र सञ्चालन गर्नु पर्दछ ।

२. जनशक्ति व्यवस्थापन

व्यावसायिक संस्थाका शाखा कार्यालयहरू सञ्चालनको प्रमुख पात्र कर्मचारी हो । मानवस्रोत व्यवस्थापन एक जटिल र संवेदनशील विषय हो । मानवीय स्रोतको प्राप्ति र परिचालनमा शाखा कार्यालयको सञ्चालन मुजबुती निर्धारित रहेको हुन्छ । शाखा कार्यालयले प्रवाह गर्ने सेवा र मानव स्रोत विच सकारात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ । शाखा कार्यालयले प्रवाह गर्ने सेवाको विविधता सेवाग्राहीको आवश्यकताले निर्धारण गर्दछ । सेवाग्राहीको सेवा प्राप्ति प्रतिको आवश्यकता र सेवा प्रवाह गर्ने कर्मचारीको सेवा प्रवाहको प्रतिबद्धता नै कार्यालय सञ्चालनको प्रथम मजबुत आधार हो । ग्राहकको आवश्यकता कमभन्दा कम समयमा प्रतिस्पर्धी मूल्यमा प्रवाह गर्न सक्ने मानवस्रोतले सञ्चालन गर्ने कार्यालय दिर्घकालीन रूपमा बलियो हुन्छ । सेवा विविधताका लागि मानवस्रोतलाई निरन्तर रूपमा तालिम, मौद्रिक तथा गैह्रमौद्रिक उत्प्रेरणा, Employee Wellbeing, Scheduled regular break, Acknowledgement लगायतका विधि तथा कार्यहरू आवश्यक रहेको हुन्छ ।

३. कार्यचाप निर्धारण र व्यवस्थापन

व्यावसायिक संस्थाका शाखा कार्यालयहरू मुनाफा आर्जनको लागि स्थापना भएका हुन्छन् । नाफा सृजना गर्ने विषय सेवा प्रवाह शुल्कसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । सेवा प्रवाह गरी शुल्क आर्जन गरेमात्र कार्यालय नाफामा सञ्चालन हुन सक्दछ । निर्धारित कानूनको परिधिभित्र रही कार्यालयको कार्य चाप गणना कार्यालय सञ्चालनको मुख्य आधार बनाउने हो भने मात्र कार्यालय दरिलो ढंगले सञ्चालन हुन सक्दछ । कार्यचाप निर्धारण गर्नका लागि कार्यहरूलाई सूक्ष्म एकाइमा विभाजन गर्नु पर्दछ । विभाजित कार्य सम्पादन गर्ने जनशक्तिको कार्यसम्पादन क्षमता, गुणस्तरीयता, कार्य निरन्तरता, लगनशीलता, सेवा प्रवाहप्रतिको निष्ठाभाव, संगठनप्रतिको प्रतिबद्धता आदिका आधारमा कार्य सम्पादनको खाका तयार गर्नु पर्दछ । यस्तो कार्य निश्चित समयान्तरमा गरिरहनु पर्दछ । व्यवसाय वृद्धि सूचकांकको आधारमा थप भएका कार्यहरूको कार्यचाप गणना निरन्तर गरिरहनु पर्दछ । दरिलो कार्यालय व्यवस्थापको अर्को आधार भनेको निर्धारित कार्यचाप व्यवस्थापन हो । कार्यचाप व्यवस्थापन गर्न मानवीय वा प्राविधिक सहायता जरूरी पर्दछ । प्राविधिक रूपमा व्यवस्थापन गर्न सक्ने कार्यचापलाई प्राविधिका माध्यमबाट व्यवस्थापन गर्नु आजको मुख्य आवश्यकता हो ।

४. स्थापित मापदण्ड र सिद्धान्तहरूको प्रयोग

कार्यालयको नाफाजन्यता कायम गर्न अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्थापित र प्रयोग सिद्ध व्यवस्थापनका सिद्धान्तहरू अवलम्बन गर्नु पर्दछ । यसका लागि छरितो व्यवस्थापन (Lean Management), सम्पूर्ण गुणस्तर व्यवस्थापन (Total Quality management) six sigma लगायतका सिद्धान्तहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यस प्रकारका सिद्धान्तहरूको प्रयोगले कार्यालयमा रहेका मानवीय तथा गैरमानवीय स्रोतहरूको समुचित उपयोगको आधार सिर्जना गर्दछ । मानव तथा गैरमानव स्रोतको उपलब्धता र उपयोगबीचको फरक गणनाका आधारमा व्यवस्थापकीय निर्णयद्वारा कार्यालय सञ्चालन लाई वलीयो बनाउन सकिन्छ ।

५. कार्यालयहरूको भौतिक व्यवस्थापन

सेवा प्रवाह गर्ने स्थान, कार्यालयको आन्तरिक साजसज्जा, सर्भिस डेक्स, ग्राहक चाप व्यवस्थापन, ग्राहक गुनासो व्यवस्थापन, सुरक्षा प्रबन्ध, Fault Detection device आदिले कार्यालयको मजबुत व्यवस्थापन भए नभएको सूचक गर्दछ । मजबुत कार्यालय व्यवस्थापन गर्नका लागि ग्राहक मैत्री र प्रतिस्पर्धी कार्यालय व्यवस्थापन गर्न आवश्यक रहेको हुन्छ । प्रतिस्पर्धी सेवा प्रवाह गर्ने संस्थाहरूको कार्यालय साजसज्जाको विषयलाई सेवाग्राहीले सेवा प्राप्त गर्ने अतिरिक्त सुविधाको रूपमा लिने गर्दछन् । कार्यालय पहुँच र कार्यालयको आन्तरिक व्यवस्थापनले संस्थाको ख्यातिमा समेत बढोत्तरी र हास ल्याउँछ । त्यसैले भौतिक व्यवस्थापन गर्दा संस्थाको ख्यातीमा बढोत्तरी हुने गरी व्यवस्थापन गर्न आवश्यक रहेको हुन्छ ।

६. सूचकांकको विश्लेषण

शाखा कार्यालयहरूको वलिष्ठता मापन गर्ने अर्को आधार सूचकांक हो । संगठनले निर्धारण गरेको लक्ष्य प्राप्तिको अवस्था, लक्ष्य र उपलब्धिबीचको फरक, कार्यसम्पादनमा सम्लग्न मानवीय, सूचना प्रविधि र भौतिक स्रोतको उपलब्धता, लक्ष्य प्राप्तिको प्रयत्न, लक्ष्य प्राप्त गर्न आइपरेका कठिनाइहरू, निर्धारित लक्ष्य निर्धारणको आधार, सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित बृहत आर्थिक सूचकांकहरू, राजनैतिक सामाजिक परिदृश्य आदिका आधारमा सूचकांकको व्यापक विश्लेषण गरी कार्यालयको वास्तविक अवस्था निर्धारण गर्नु पर्दछ । सूचकांकीय विश्लेषणका आधारमा कार्यालयको मजबुती निर्धारण गर्ने गरिन्छ ।



७. व्यवस्थापकीय निर्णय

कार्यालय स्थापना, कार्यालयको नाफाजन्यता, ग्राहक उपलब्धता, प्रतिस्पर्धी सेवाको अवस्था, सेवा प्रवाहको सन्तुष्टि आदि विश्लेषणका आधारमा व्यवस्थापनले कार्यालय निरन्तरता, स्थानान्तरण, पुनःसंरचना, समायोजन वा बन्दको निर्णय गर्ने गर्दछ । यस प्रकारको निर्णयले निर्बल र संगठन/संस्थाको प्रगति भन्दा (Progress Ladder) को Slope (करालीपन) मा नकारात्मक योगदान दिने शाखा कार्यालयको निरन्तरता टुटाउन सहयोग गर्दछ ।

अन्त्यमा,

शाखा कार्यालयको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने कार्य जटिल मात्र नभई चुनौतीपूर्ण समेत हो । शाखा कार्यालयका काम नियमित गर्न हरेक बैंकमा शाखा व्यवस्थापन विभाग रहेको हुन्छ । शाखा व्यवस्थापन विभाग बैंकको मुटु हो । यसले शाखा कार्यालयका सम्पूर्ण कार्यको संयोजन गरी व्यवसाय निरन्तरताको काम गर्ने गर्दछ । शाखा कार्यालय नै बैंकले निर्दिष्ट गरेका सेवा प्रदान गर्ने मुख्य स्थल भएको हुनाले यसको सञ्चालन रेखदेख र व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक रहेको देखिन्छ । बैंक सञ्चालनमा बढ्दै गएको दिर्घकालीन दायित्व, कर्मचारीहरू व्यवस्थापन, Personnel Turnover, शाखा सञ्चालनका लागि प्राविधिक, प्रशासनिक, मावनीय

व्यवस्थापन लगायतका विभिन्न अवरोधहरूलाई व्यवस्थापन गर्दै बैंकिङ सेवा विस्तार गर्ने आधार नै बलियो शाखा स्थापना र सञ्चालनको आधार हो । मुख्य रूपमा मानवस्रोत र गैर मानव स्रोतको समुचित उपयोगलाई सेवा व्यवस्थापनको मेरुदण्डको रूपमा लिने गरिएको हुन्छ । बलियो शाखा व्यवस्थापनमा व्यवस्थापकीय निर्णयको मुख्य भूमिका रहेको हुन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लिमिटेड
शाखा पाँचखालका प्रबन्धक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- www.nrb.org.np
- www.adbl.gov.np
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८
- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएको एकीकृत निर्देशिका २०७६
- अन्य विभिन्न ऐन, नियम तथा निर्देशिका

समय व्यवस्थापन (Time Management): के र कसरी ?



काशीनाथ भट्टराई

अवधारणा (Concept)

कुन कामको लागि कति समय दिने र सो कामको लागि उत्कृष्ट समय कुन हो भनी पहिल्याउने तथा अवलम्बन गर्ने निजी एवं सांगठनिक व्यवस्थापन शैली समय व्यवस्थापन हो । समय व्यवस्थापन कुनै व्यक्ति स्वयंको र संगठनको हितको लागि उपलब्ध समयको अत्युत्तम उपयोग गर्ने कला हो । प्रत्येक संगठनले आफ्नो काम प्रभावकारी र सक्षम ढंगले सम्पादन होस् भन्ने चाहेको हुन्छ । समयको महत्वलाई बुझेर समयलाई प्रभावकारी रूपमा अत्युत्तम ढंगले उपयोग गर्न सक्ने व्यक्ति मात्र सफल हुन सक्छ । सफल व्यवस्थापकले आफ्नो सांगठनिक एवं व्यक्तिगत योजना र क्रियाकलापहरू तय गर्न समयको सही उपयोग र सही समयमा साधनहरूको लगानीबाट परिणामको सुनिश्चितता गर्ने प्रयास गरेको हुन्छ ।

समय सधैं गतिशील हुन्छ, तर आज गरिनुपर्ने काम भोली गर्दा त्यसको प्रतिफल र महत्वमा ठूलो फरक पर्नसक्छ । समयमा हासिल हुन नसकेको परिणाम प्रत्युत्पादक हुनसक्छ । प्रभावकारी समय व्यवस्थापनले द्वन्द्व समाधान गर्न र तनाव कम गर्न समेत मद्दत गर्छ । व्यवस्थापकले सही ढंगले समय व्यवस्थापनलाई अवलम्बन गर्न सकेमा हुन सक्ने नोकसानीको सम्बन्धमा चिन्तित भइरहनु पर्दैन । समय व्यवस्थापनको क्रममा आफूले गर्न खोजेको काम समयसापेक्ष एवं सान्दर्भिक छ, छैन भनी परीक्षण गरिरहनु पर्छ ।

"Time and Tide wait for None" अर्थात् बितेको समय कहिल्यै फर्केर आउदैन । यो सबैलाई जानकारी भएको विषय भए तापनि जानकारी नभएको जस्तो हाघ्रा क्रियाकलापहरू हुन्छन् । समय व्यवस्थापनको सन्दर्भमा विभिन्न विद्वानहरूले आफ्ना विचार व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

कसैले भनेका छन्, "Money, I can only gain or lose. But time I can only lose. So, I must spend it carefully" । त्यसैगरी स्टेफेन आर. कभीले भनेका

छन्, "The key is in not spending time, but in investing it" ।

त्यसैले समय कटाउने, बिताउने, काट्ने, जस्ता ब्यर्थको कुरा गर्नु राम्रो अभ्यास होइन । समय त लगानी गर्ने हो । गौतम बुद्धले "वर्तमानमा केन्द्रित हौं" भनी दिनुभएको उपदेश समय व्यवस्थापनको मूल सन्देश हो । यो लगानी हो, व्यवस्थापनको निकै महत्वपूर्ण औजार हो जसले मानिसलाई लक्ष्य हासिल गर्न मद्दत गर्दछ ।

समय व्यवस्थापन अन्तर्गत समेटिने तत्वहरू (Elements of Time Management)

समय व्यवस्थापन प्रभावकारी योजना, स्पष्ट लक्ष्य, समयसीमा जस्ता तत्वहरूको संयोजन हो जसअन्तर्गत समेटिने तत्वहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- समय उपयोगको प्रभावकारी योजना निर्माण गर्ने,
- उद्देश्य र लक्ष्य निर्धारण गर्ने,
- समयसीमा तोक्ने,
- जिम्मेवारी तथा अधिकार तोक्ने,
- आवश्यकता र महत्वको आधारमा प्राथमिकता निर्धारण गर्ने,
- सही समय सही कार्यको लागि खर्च गर्ने र
- त्यसको प्रभावकारिता मूल्यांकन गर्ने जस्ता कार्यहरू पर्दछन् ।

काम, कार्यान्वयन, प्राथमिकता, योजना, परियोजना र अपेक्षित परिणामको समग्र स्वरूप नै समय व्यवस्थापन हो । यसलाई उपलब्धिको कसीमा राखेर हर्नुपर्ने हुन्छ ।

अतः समय व्यवस्थापन कुनै निश्चित कार्य गर्न कति समय लाग्छ भनी योजना बनाउने, कार्यान्वयन गर्ने तथा त्यसको नियन्त्रण गर्ने कलाको रूपमा पनि चिनिन्छ ।



समय व्यवस्थापनको महत्व

(Importance of Time Management)

समयलाई कसरी उपयोग गर्ने भन्ने सम्बन्धमा योजना बनाई कार्यान्वयन गरियो भने उचित समयमा सकारात्मक परिणाम हासिल भई संगठनको लक्ष्य सहज, मितव्ययी र प्रभावकारी ढंगले हासिल हुनसक्छ । २०७२ सालको नेपालको संविधानमा समयमै योजना र बजेट निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न धारा ११९ मा प्रत्येक वर्ष अर्थमन्त्रीले राजश्व र व्ययको अनुमान संघीय संसदमा पेश गर्ने मिति नै तोकिएको छ । अर्थात् आगामी आर्थिक वर्षको लागि चालु आ.व. को जेट १५ गते बजेट पेश गर्नुपर्ने हुन्छ । समय पालन र आज्ञाकारिताको विषय कृषि विकास बैंक लि. कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद ८ को विनियम ९ मा समेत उल्लेख गरिएको छ । जसको अर्थ हरेक कर्मचारीले समयको पूर्ण पालना गरी आफ्नो कार्यसम्पादन प्रभावकारी बनाउनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै परिच्छेद ९ को विनियम १८ मा कर्मचारीको सबै समय बैंकको अधिनमा हुने भनिएकाले कर्मचारीहरूका लागि समयको महत्व अझ बढी भएको देखिन्छ । आमरूपमा समय व्यवस्थापनको महत्वलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- समयको उचित व्यवस्थापनले संगठनात्मक कार्यकुशलता बढाउँछ ।
- प्रभावकारी समय व्यवस्थापनले कार्यका सम्बन्धमा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिम न्यूनीकरण हुन्छ ।
- समयको सही व्यवस्थापनबाट साधनको अत्युत्तम उपयोग भई गुणस्तरीय परिणाम उपलब्ध हुन्छ ।
- द्वन्द्व र तनाव न्यूनीकरण गर्ने कार्यमा समय व्यवस्थापनले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।
- समयको उचित व्यवस्थापनबाट ग्राहक जनतालाई सही समयमा सेवा प्रवाह भई जनविश्वास बढ्छ ।
- प्रभावकारी समय व्यवस्थापनको माध्यमबाट गल्ती हुने सम्भावना कम हुन्छ ।
- तनाव व्यवस्थापन गर्न सहज हुने ।
- नियम, कानून, नियमनकारी निकायको नियमन आदिको परिपालना गर्न सकिन्छ । जसले गर्दा जरिवाना, ख्याति लगायतको जोखिम न्यूनीकरण हुन जान्छ ।

समय व्यवस्थापन रणनीतिहरू

(Strategies of Time management)

समय व्यवस्थापन एउटा व्यवस्थापकीय कला तथा कौशल हो । सीमित समयको अधिकतम उपयोग गरी निर्धारित लक्ष्य प्रभावकारी रूपमा हासिल गर्न यसका रणनीतिहरूमा समेत विचार पुऱ्याउनु पर्दछ । जुन सर्वस्वीकार्य नभै परिस्थिति अनुसार प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- लक्ष्य निर्धारण गर्ने (Set Goals)
- समयलाई वर्गीकरण गर्ने (Classification of Time)
- अन्तरमनबाट प्रतिबद्ध रहने (Commitment)
- बुद्धिमानीपूर्वक प्राथमिकता निर्धारण गर्ने (Prioritise the task)
- समयको सीमा निर्धारण गर्ने (Set time limit)
- समय समयमा समय र कामको बीचमा मूल्याङ्कन गर्ने (Take a Break)
- आफूलाई शारीरिक तथा मानशिकरूले व्यवस्थित र तन्दुरस्त राख्ने (Organize yourself)
- अनावश्यक कामहरूलाई हटाउँदै जाने (Remove unnecessary task)
- पुनरावलोकन गर्दै थप योजना बनाउने । (Review time)
- Stop Watch तथा Timer को प्रयोग गर्ने (Use Stop Watch)
- समयको दुरुपयोग हुन नदिन प्रतिबद्ध हुने (Don't exploitation of time)
- मोबाइल, TV, लगायतका समय किलरको लागि समयसारिणी बनाई त्यसको उचित तबरले कार्यान्वयन गर्ने (Make time-table for odd job)

प्रभावकारी समय व्यवस्थापनका उपायहरू

(Ways of Effective Time Management)

प्रभावकारी समय व्यवस्थापनका उपायहरू यस प्रकार रहेका छन् । जसको बुद्धिमानी तबरले अपनायमा समयको सही उपयोग गर्न सकिन्छ ।

- उपलब्ध समयको आँकलन गर्ने,
- समय वर्गीकरण गर्ने,

- समय उपयोगसम्बन्धी मापदण्ड एवं कार्ययोजना तयार पार्ने,
- सीमित समयको कुशल एवं बहुउपयोगका लागि रणनीति निर्माण गर्ने,
- समय सम्बन्धी मापदण्ड, कार्ययोजना तथा रणनीतिको पूर्ण परिपालना गर्ने,
- समय खेर नफाल्ने तथा दुरुपयोग गर्ने सम्बन्धमा प्रतिबद्ध रहने,
- आधुनिक समय व्यवस्थापन सम्बन्धी आधुनिक प्रविधि अवलम्बन गर्ने,
- अभिलेख व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित तुल्याउने,
- अग्रगामी कार्य प्रक्रियामा जोड दिने,
- अनावश्यक व्यवधान नहुने व्यवस्था मिलाउने,
- संस्थागत अभिलेखलाई प्रभावकारी तुल्याउने ।

पेशा व्यवसायिको लागि समय व्यवस्थापनका केही

Tips हरू:

जुनसुकै पेशा व्यवसायीको लागि उपयोगी हुने समय व्यवस्थापनका केही Tips यहाँ उल्लेख गर्ने कोशिस गरको छु । त्यस्ता टिप्सहरू निम्नानुसारको रहेका छन् । जसको अक्षरशः पालना गर्नु उपयोगी हुनेछ ।

- समयमै कार्य क्षेत्रमा/कार्यालयमा पुग्ने,
- दैनिक कार्ययोजना नोट बनाउने,
- कामसम्बन्धी उपकरण, औजार, कार्यालय समान, टेबल, कम्प्युटरलगायतका सामग्रीहरू
- व्यवस्थित र Updated राख्ने,
- कार्यालयबाट कुनै मिटिङमा जाँदा वा घरबाट कार्यालय जाँदा केही मार्जिन समय राखेर केही अगाडि हिँड्नुपर्ने,

- आफ्नो लागि काम गर्ने हो भन्ने मनोभावनाले काम गर्ने
- व्यक्तिगत काम, फोन, भेटघाट कार्यालय समयमा कम गर्ने र गर्ने परे समय तालिका मिलाएर गर्नुपर्ने,
- प्राथमिकताको आधारमा कार्य सम्पादन गर्दै जाने,
- "राजाको काम कहिले जाला घाम" भन्ने भनाइलाई चरितार्थ हुन नदिने,
- "नेपाली समय" जस्तो गलत भाष्य प्रयोग नगर्ने ।

अतः समय व्यवस्थापन अत्यन्तै सीमित स्रोत र साधनको अधिकतम प्रयोग गर्ने महत्पूर्ण व्यवस्थापकीय औजार र कला हो । समयले कसैलाई र कहिल्यै कुर्दैन त्यसैले हामी समयसँगै हिँड्नु पर्दछ । हाम्रा पाइलाहरू समयको चालसँगै ताल मिलाएर चाल्नु पर्दछ । कार्यालय, घर, समाज जुनसुकै क्षेत्रमा कार्य गर्दा समयको सीमालाई बुझेर कौशलतापूर्वक कार्य गरेमा मात्र लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ । त्यसको लागि ज्ञान, शीपका साथै प्रतिबद्धता अति जरूरी छ । ■

सन्दर्भ सामग्री

- वि.सं. २०७२ सालको "नेपालको संविधान"
- आ.डब्लु ग्रिफिन, "व्यवस्थापनका सिद्धान्तहरू"
- कृषि विकास बैंक, "कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२" (२० औं संशोधन)

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

रणनीतिक योजना

(Strategic Planning)



ध्रुव पौडेल

परिचय (Introduction):

रणनीतिक योजनाको विषयमा चर्चा गर्नुपहिला, रणनीति भन्नाले के अर्थ लाग्छ भनेर जानकारी हासिल गर्न उपयुक्त हुन्छ । यहाँ रणनीतिअन्तर्गत दुईवटा शब्द 'रण' र 'नीति' को संयोजनबाट रणनीति भन्ने शब्द बनेको छ । रण भन्नाले युद्ध र नीति भन्नाले युद्धमा जित हासिल गर्न आवश्यक पर्ने कला, कौशल, नीति, नियम, सीप, क्षमता, ज्ञान, तालिम आदिको विकास र प्रयोग भन्ने बुझिन्छ । रणनीतिको प्रयोग सर्वप्रथम सैनिकहरूका लागि प्रयोग भएको र यसले युद्धमा कसरी जित हासिल गर्न सकिन्छ भनेर विभिन्न कुटनीति, कला, कौशल, अभ्यास, नीति नियम, प्रतिद्वन्द्वीको मुकाबला अथवा सामना कसरी गर्ने र उनीहरूमाथि आफ्नो सैन्यशक्तिले कसरी जित निकाल्ने भन्ने हेतुका साथ अत्यन्तै सुभक्तिका साथ प्रयोगमा ल्याएको देखिन्छ । उपयुक्त रणनीति तयार गरी युद्धमा जाँदा विजय हासिल हुने र शत्रुपक्ष पराजय हुने तर बिनारणनीति युद्धमा होमिँदा पराजित हुनुपर्ने र ठूलो क्षति व्यहोर्नुपर्ने अवस्थालाई मध्यनजर गरी रणनीति वा रणनीतिक योजनाको प्रारम्भ भएको पाइन्छ । समयको गति र विकाससँगै विस्तारै सेनामा प्रयोग भएको यो रणनीति अन्य निजी, सरकारी, संघ/संस्था तथा संगठनहरूमा पनि क्रमशः रणनीतिक योजनाको रूपमा प्रयोगमा ल्याउन थालेको पाइन्छ । विशेष गरी सन् १९७० को दशकमा विश्वले ठूलो आर्थिक मन्दीसँगसँगै धेरै किसिमका चुनौती र बाधा एवं ऋङ्काहरूको सामना गर्नुपरेको तत्पश्चात बाह्य तथा आन्तरिक वातावरणबाट प्रभावित अवसर र चुनौतीहरूको सूक्ष्म वातावरणीय विश्लेषण गरी निजी, सरकारी, संघ/संस्था तथा संगठनहरूमा पनि रणनीतिक योजना कार्यान्वयनमा ल्याई आफ्ना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी सफलता र दीर्घजीवन हासिल गर्न थाले ।

रणनीतिक योजना (Strategic Planning):

रणनीतिक योजना संगठनले आफ्नो उद्देश्य तथा लक्ष्य हासिल गर्न तयार गर्ने योजना हो । संगठनले निर्धारण गरेका लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि संगठनका उच्च व्यवस्थापनद्वारा बनाइएको एउटा बृहत कार्ययोजना (Board Action Plan) हो । यसले संगठनको दीर्घकालीन दिशाबोध र कार्यक्षेत्र निर्धारण गर्दछ । यसले संगठनका लागि दिगो प्रतिस्पर्धात्मक लाभहरू (Sustainable Competitive advantage) को खोजी गर्दछ । फलस्वरूप रणनीतिक योजनाले संगठनलाई दुरगामी प्रभाव पार्दछ । संगठनको उद्देश्यअनुरूप योजना छनौट देखि कार्यान्वयन विधिसम्म रणनीतिक योजना अन्तर्गत पर्दछन् ।

संगठनको उद्देश्य हासिल गर्न तथा संगठनलाई सही दिशाबोध गराउन उच्च व्यवस्थापनबाट बनाइने योजनालाई रणनीतिक योजना (Strategic Plan) भनिन्छ । यो योजना संगठनको अस्तित्व, विकास तथा विस्तारसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो उच्च व्यवस्थापकद्वारा दीर्घकालीन अवधिको लागि तयार पारिन्छ । विशेषतः रणनीतिक योजना ५ वर्ष वा सो भन्दा बढी अवधिको हुने गर्दछ ।

रणनीतिक योजना वातावरणीय अवसर र चुनौतीलाई विश्लेषण गर्ने, संगठनको सबल र दुर्बल पक्षको मूल्यांकन गर्ने एउटा प्रणालीबद्ध दृष्टिकोण (Systematic Approach) हो । यसले उपलब्ध स्रोत साधनहरूलाई उचित परिचालन मार्फत संगठनात्मक लक्ष्य प्राप्तमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

रणनीतिक योजनाका विशेषताहरू (Characters) :

- दीर्घकालीन सोच : रणनीतिक योजनाले दीर्घकालीन सोच र कार्यक्षेत्र निर्धारण गर्दछ ।

- **बृहत लक्ष्य** : रणनीतिक योजनाले समग्र संगठनलाई समेटेको हुन्छ । यसको लक्ष्य बृहत र व्यापक हुने गर्दछ ।
- **वातावरणीय विश्लेषण** : रणनीतिक योजना वातावरणीय विश्लेषणमा आधारित हुन्छ । आन्तरिक वातावरणले सबल र दुर्बल तथा बाह्य वातावरणले अवसर र चुनौतीको विश्लेषण गर्दछ ।
- **उच्च तहका लक्ष्य**: रणनीतिक योजनामा उच्चतहका व्यवस्थापनको संलग्नता हुने र यसका लक्ष्यहरू पनि उच्च तहका र बृहत हुने गर्दछन् ।
- **तर्जुमा**: रणनीतिक योजना तर्जुमा उच्च व्यवस्थापनले गर्दछन् । योजनाको तर्जुमा गर्दा लाभप्रद अवसरहरूलाई सबलपक्षसँग जोड्ने कार्य गरिन्छ ।

रणनीतिक योजनाका प्रकारहरू

क्र.सं.	योजनाको प्रकार	समय	उत्तरदायी
१	संस्थागत योजना Corporate Planning	दीर्घकालीन Long Term	उच्च व्यवस्थापन High Level Management
२	रणनीतिक योजना Tactical Planning	मध्यम Medium Term	मध्य व्यवस्थापन Middle Level Management
३	कार्यगत योजना Operational Planning	छोटो Short Term	तल्लो तहका व्यवस्थापक Lower Level Management

१. संस्थागत योजना (Corporate Planning):

यो योजना दीर्घकालीन प्रकृतिको हुन्छ । यस्तो योजनामा संस्थाको पर्यावरणीय परीक्षण गरी संस्थाको आन्तरिक सबल र दुर्बल पक्षका पर्यावरणका तत्वहरूलाई अवसर र चुनौतीसँग मिलाई दीर्घकालीन योजना तयार पारिन्छ । यो योजना ५ वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधिको हुने गर्दछ । उदाहरणका लागि नेपालमा पन्ध्रौं योजनालाई आधार मानी तयार गरिएको दीर्घकालीन सोच वि.सं. २१००, दिगो विकास लक्ष्य आदिलाई यो योजनाको उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

२. रणनीतिक योजना (Tactical Planning) :

यस्तो योजना मध्यम अवधिको र Middle Level Management सँग सम्बन्धित हुन्छन् । संस्थागत योजनाको छाताभित्र रही यी योजनाहरू सञ्चालन हुन्छन् । अर्थात् संस्थागत योजनाको अभिन्न अंगको रूपमा यो योजना तयार गरिन्छ । यस्तो योजना संस्थाको उत्पादन, बजारीकरण, वित्तीय र कर्मचारी व्यवस्थापनको क्षेत्रमा गरिन्छ । यो योजना सामान्यतया १ वर्षदेखि ५ वर्ष अवधिको हुने गर्दछ । उदाहरणका लागि : नेपालका पञ्च बर्षिय र त्रिबर्षिय योजनाहरू, कृषि विकास बैंक लि. को ५ वर्षे व्यावसायिक कार्ययोजनालाई लिन सकिन्छ ।

३. सञ्चालन योजना (Operational Planning):

यो योजना संस्थाका तल्लो तहका व्यवस्थापकहरूलाई बनाउने जिम्मेवारी सुम्पिएको हुन्छ । यस्ता योजनाहरू संस्थाको वार्षिक, अर्धवार्षिक, चौमासिक, त्रैमासिक एवं मासिक रूपमा तयार गरिन्छ । यसले लक्ष्य र प्रगतिलाई नजिकबाट नियाल्ने हुँदा यस्ता योजनाले संस्थाको वास्तविक कार्य सम्पादनलाई वा स्तरलाई देखाउँदछ । उदाहरणका लागि : नेपाल सरकारको वार्षिक बजेट, कृषि विकास बैंक लि.को वार्षिक कार्यक्रम बजेट, अर्धवार्षिक, त्रैमासिक, मासिक बाँड गरिएका कार्यक्रमहरूलाई दर्शाउँदछ ।



रणनीतिक निर्माण प्रक्रिया (Process of Strategic Formulation) :

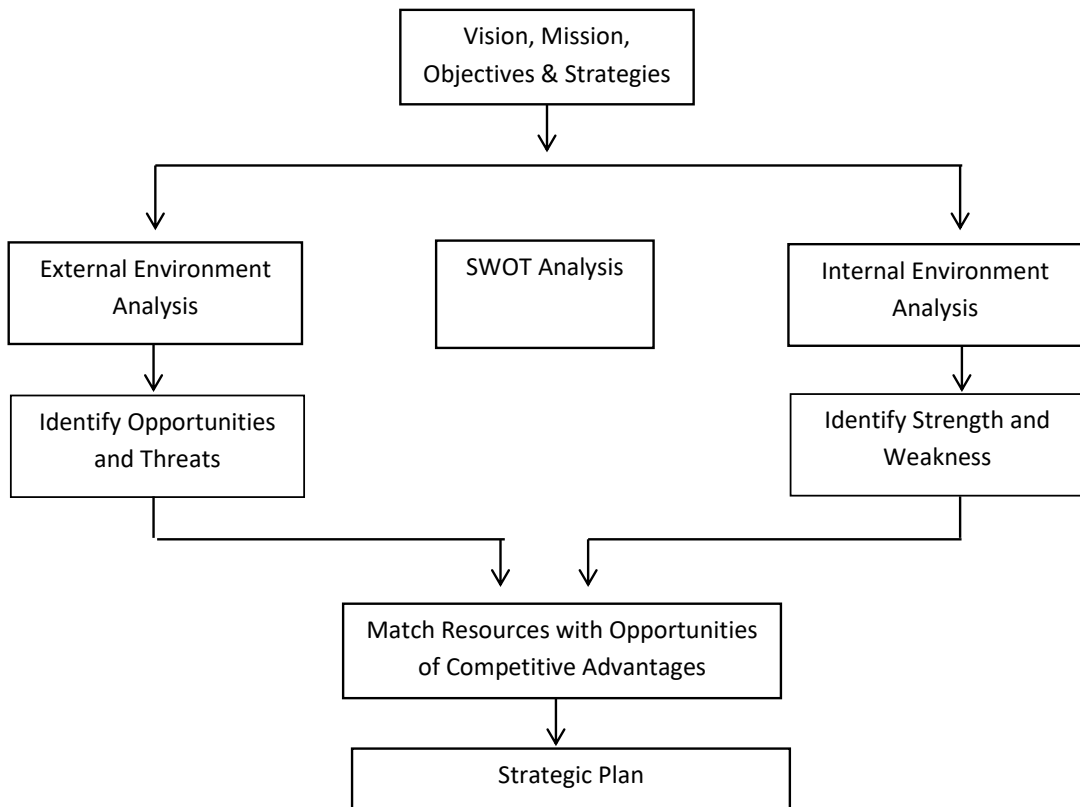
रणनीतिक कार्ययोजना निर्माणमा मुलतः तीन चरणहरू हुन्छन् । रणनीति तर्जुमा गर्ने, तर्जुमा गरिएका रणनीतिहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने र कार्यान्वयन प्रक्रियालाई प्रभावकारी र लक्ष्यउन्मुख बनाउन तथा भविष्यमा पाठ सिक्नका लागि अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने विषयहरू नै मुख्य हुन् । यी तीन चरणलाई एकीकृत रूपमा रणनीतिक प्रक्रियाको व्यवस्थापन भन्न सकिन्छ । यहाँ सबै विषयलाई समेटेर रणनीति निर्माण प्रक्रियालाई प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ ।

रणनीति निर्माण कार्य संस्थाको भविष्य निर्देशित गर्ने बुद्धिमतापूर्ण (Intellectual) कार्य हो । यसको निर्माण संगठनका उच्च व्यवस्थापनद्वारा गरिन्छ । रणनीतिक योजना संगठनको बाञ्छित अवस्था र वास्तविक अवस्था बीचको खाडल (GAP) पुर्नका लागि बनाइन्छ । यसका अलवा रणनीतिक योजना तर्जुमा संस्थाको पर्यावरणीय अन्तरक्रियालाई मुख्य आधार बनाई संस्थाको दीर्घकालीन लक्ष्य हासिल गर्न जोड दिइन्छ ।

रणनीतिक योजना निर्माण प्रक्रियामा देहाय अनुसार गर्नुपर्ने हुन्छ :-

१. संस्थाको दूरदृष्टि (Vision), बृहत लक्ष्य (Mission), उद्देश्यहरू (Objectives) र रणनीतिहरू (Strategies) को पहिचान गर्ने ।
२. सबल र दुर्बल तथा अवसर र चुनौतीहरूको पहिचान गर्ने ।
३. बाह्य वातावरणको विश्लेषण गर्ने ।
४. आन्तरिक वातावरणको विश्लेषण गर्ने ।
५. अवसरसँग सबल पक्षको मिलान गर्ने ।
६. रणनीतिक कार्ययोजना तयार गर्ने ।

रणनीतिक योजना निर्माण प्रक्रिया



रणनीतिक योजना निर्माण प्रक्रियालाई देहायअनुसार थप स्पष्ट पारिएको छ ।

दूरदृष्टि (Vision) :

दूरदृष्टि (Vision)ले संस्थाको दीर्घकालीन गन्तव्यको अन्तिम बिन्दुलाई देखाउने प्रयत्न गर्दछ यद्यपि त्यो बिन्दु गन्तव्यको अर्थ निरपेक्ष नभई सापेक्ष रहेको पाइन्छ । यसलाई अर्को तरिकाले भन्नु पर्दा दूरदृष्टि (Vision) ले संस्थाको अति दीर्घकालीन लक्ष्य तथा महत्वाकांक्षालाई जाहेर गर्दछ । यो संस्थाले हासिल गर्न चाहेको आकांक्षाको मानसिक प्रतिक्रिया हो । कुनै पनि संस्थाको दूरदृष्टि(Vision) निर्धारण गर्दा संस्थाले भविष्यमा आफ्नो यात्रालाई निरन्तरता दिंदै कहाँ सम्म पुग्न खोजेको हो सो कुरा दर्शाउँछ अर्थात् दूरदृष्टि(Vision)अमूर्त हुन्छ । उदाहरणका लागि कृषि विकास बैंक लि. को दूरदृष्टि (Vision) : बृहत समुदायमा आधारित "शहरदेखि गाउँसम्म सेवा प्रदान गर्ने पूर्ण बैंक" लाई लिन सकिन्छ ।

बृहत लक्ष्य (Mission) :

साधारणतया MissionStatement लाई संस्थाको Vision जस्तो अमूर्त भाषामा उल्लेख नगरी हासिल गर्न सकिने लक्ष्यका रूपमा परिभाषित गरिन्छ । यसले सो लक्ष्य हासिल गर्न सम्भव छ भन्ने मान्यता राख्नुका साथै समाजमा त्यो संगठन कि अस्तित्वमा छ भन्ने कुरा समेत दर्शाउँछ । यसले संगठनलाई बाँच्ने आधार प्रदान गरी दीर्घकालीन दिशा निर्देश गर्दछ । साथै यसले संगठनको आधारभूत मूल्य मान्यता, आकांक्षा र सैद्धान्तिक प्राथमिकता बारे प्रकाश पार्दछ । बृहत लक्ष्य (Mission) ले उद्देश्य र दूरदृष्टि प्राप्त गर्ने माध्यमका रूपमा पनि लिइन्छ । अर्थात् बृहत लक्ष्य (Mission) ले संगठनले के गर्न चाहेको हो सो कुराको प्रतिबिम्ब गर्दछ । उदाहरणका लागि कृषि विकास बैंक लि.को बृहत लक्ष्य (Mission): बैंकको सुदृढ कार्य सञ्जालद्वारा बृहत बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउने रहेको छ ।

उद्देश्यहरू (Objectives) :

उद्देश्य भनेको संगठनको लक्ष्य र मिसनलाई हासिल गर्न गरिने कामको परिभाषित रूप हो तर उद्देश्य हासिल गर्न नीति रणनीति एवं कार्यनीति वा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ । अर्को अर्थमा उद्देश्यहरू संगठनले हासिल गर्न चाहेका वा प्राप्त गर्न चाहेका अपेक्षित परिणामहरू हुन् । यी निश्चित, मापन योग्य, स्वीकार्य, यथार्थ र समयबद्ध हुन्छन् । उदाहरणका लागि कृषि विकास बैंक लि.का उद्देश्यहरू देहाय अनुसार रहेका छन् ।

- गुणस्तरीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्ने ।
- बजारमुखी रणनीति अवलम्बन गर्ने ।
- प्रतिस्पर्धात्मक दीगो प्रतिफल प्राप्त गर्ने ।

रणनीतिहरू (Strategies) :

रणनीतिहरू उद्देश्यका विशिष्टकृत रूपहरू हुन् । जब उद्देश्यहरू परिभाषित हुन्छन् तब उद्देश्यहरू हासिल गर्न रणनीतिहरू तर्जुमा गरिन्छन् । जसरी बदल्लिँदो आवश्यकता अनुसारका निक्षेप र कर्जासम्बन्धी सेवा प्रवाह गर्ने उद्देश्य अनुरूप उद्योगधन्दा जास्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने रणनीति, प्रतिस्पर्धात्मक ब्याजदर रणनीति, ग्राहकमैत्री सूचना प्रविधि रणनीति आदि जस्ता रणनीतिहरू त्यसरी नै प्रयोग गर्न सकिन्छ । रणनीति उद्देश्यहरू प्राप्त गर्ने बृहत कार्ययोजना पनि हो । यसले दीर्घकालीन मार्गचित्र बमोजिम तत्कालीन लक्ष्यहरू हासिल गर्न लागु गर्ने गरिन्छ । यसले संगठनको कार्य क्षेत्र किटान गर्छ । साथै यसले दिगो प्रतिस्पर्धात्मक लाभहरूको खोजी पनि गर्दछ । यो Tactical Plan पनि हो र यसले जसरी पनि उद्देश्य हासिल गर्नु पर्छ भन्ने विषयमा जोड दिन्छ ।

सबलता, दुर्बलता, अवसर र चुनौती (SWOT Analysis) :

SWOT Analysis ले संगठनको सबलता, दुर्बलता, अवसर एवं चुनौती विश्लेषण गर्दछ । यो सूक्ष्म वातावरणीय परीक्षणमा आधारित हुन्छ । रणनीतिक योजना तर्जुमा गर्नका लागि यस्तो विश्लेषण आवश्यक हुन्छ । यसले संगठनको महत्वपूर्ण आन्तरिक सबलताको पहिचान गर्छ । बाह्य वातावरणमा भएका महत्वपूर्ण अवसरहरूको पहिचान गर्छ । सबल



पक्षमा आधारित भविष्यमा प्राप्त हुन सक्ने अवसरहरूको पहिचान गरी रणनीतिक योजनाले अँगाल्नुपर्ने मुख्य मुद्दाहरू बारे किटान गर्छ ।

SWOT Analysis प्रक्रिया :

- वातावरणीय तत्वहरूको पहिचान (Identify Element of Environment)
- अवलोकन स्रोतहरूको किटान (Determine Sources of Observation)
- सूक्ष्म परीक्षण विधिको छनोट (Select Scanning Method)
- सूक्ष्म परीक्षणद्वारा तथ्यांक संकलन (Scan and Collect Data)
- स्वोट विश्लेषण (SWOT Analysis)

SWOT Analysis प्रक्रिया

सबलता (Strength)	अवसर (Opportunities)
<ul style="list-style-type: none"> ● संगठनको आन्तरिक पक्षलाई समेटेछ ● अद्वितीय आन्तरिक साधनहरू ● दक्ष र विशेषज्ञ कामदार ● राम्रो बजार ● महत्वपूर्ण हातेमालो आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> ● संगठनको बाह्य वातावरणबाट प्राप्त हुन्छन् ● नयाँ प्रविधि ● नयाँ सम्भाव्य बजार ● नयाँ ग्राहकहरूको प्रवेश ● प्रतिस्पर्धात्मक अवसर आदि ।
दुर्बलता (Weakness)	चुनौती (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ● संगठनको आन्तरिक पक्षमा निहित हुन्छ ● अपर्याप्त साधन ● काम नलाग्ने प्रविधि ● कमजोर व्यवस्थापन ● अपर्याप्त अनुसन्धान आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> ● संगठनको बाह्य वातावरणबाट सिर्जित हुन्छ ● नयाँ कानूनहरू ● नयाँ प्रतिस्पर्धीहरू ● आर्थिक मन्दी ● दैविक प्रकोप आदि ।

बाह्य वातावरण विश्लेषण (External Environment Analysis) :

यस अन्तर्गत संगठनलाई प्रभाव पार्ने बाह्य वातावरणीय तत्वहरूलाई विश्लेषण जसलाई PEST Analysis पनि भनिन्छ ।

- P = राजनैतिक विश्लेषण (Political Analysis)
 E = आर्थिक विश्लेषण (Economic Analysis)
 S = सामाजिक विश्लेषण (Social Analysis)
 T = प्राविधिक विश्लेषण (Technical Analysis)

थप,

- L = कानुनी विश्लेषण (Legal Analysis)
 E = वातावरणीय विश्लेषण (Environment Analysis)

आन्तरिक वातावरण विश्लेषण (Internal Environment Analysis) :

यसअन्तर्गत संगठनको आन्तरिक स्रोत, साधन, जनशक्ति, नीति, उद्देश्य, संरचना, वित्तीय अवस्था आदिको विश्लेषण गरिन्छ ।

यसअन्तर्गत विशेष गरी 4M + I अर्थात Man, Material, Money, Machine तथा Information System को अध्ययन तथा विश्लेषण गरिन्छ ।

अवसरहरूसँग सबलपक्ष को मिलावट (Matching strengths with opportunities) :

SWOTAnalysis पश्चात पहिचान गरिएका एवं औलाइएका सबल तत्वहरूलाई अवसरसँग उचित मिलावट एव तालमेल गर्ने कार्य हुन्छ । यसबाट प्रभावकारी रणनीति योजना तयार गर्न मद्दत पुग्दछ ।

कार्ययोजना (Action Plan) :

यो चरणमा रणनीतिहरूलाई वास्तविक कार्य रूप दिइन्छ । संगठनको उद्देश्य हासिल गर्न के कस्ता कार्यहरू के कसरी कहिले कति बजेट रकममा कति समय अवधिमा सम्पन्न गर्ने भन्ने विस्तृत खाका तयार पारिन्छ । जसलाई देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

रणनीतिक कार्य योजनाको ढाँचा

क्र.स.	उद्देश्य	रणनीति	कार्यक्रम	कार्यहरू	अवधि	बजेट	उपलब्धी	जोखिम	कैफियत
१	उद्देश्यहरू उल्लेख गरिन्छन्	रणनीतिहरू उल्लेख गरिन्छन्	के कस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	कार्यहरू सम्पादन गर्ने तरिका	कुन मिति र समयमा	लागत रकम	के प्राप्ति हुन्छ	जोखिम के छ ?	अन्य

निष्कर्ष :

रणनीतिक योजना संस्थाको दूरदृष्टि पूरा गर्न, तोकिएको लक्ष्यमा पुग्न, राखिएका संस्थाका उद्देश्य पूरा गर्नका लागि एउटा निश्चित अवधिमा विशेष रणनीतिका साथ सम्पादन गर्न बनाएको बृहत खाका योजना हो । रणनीतिक योजना सफलताका लागि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ । प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सके मात्र संगठनले हासिल गर्न चाहेका उद्देश्यहरू पूरा हुने र बृहत लक्ष्य प्राप्तितर्फ अग्रसर भई संस्थाको दूरदृष्टितर्फ सदा लम्किरहन सकिन्छ । रणनीतिक योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि रणनीतिक योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन र सोको अनुगमन तथा नियन्त्रण संस्थाका उच्च व्यवस्थापनबाट सर्वदा भएमा रणनीतिक योजनाले मूर्तरूप लिन्छ र लक्ष्य प्राप्ति भन्न सकिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- नेपालमा व्यवस्थापनमा सिद्धान्तहरू (डा. गोविन्द अग्रवाल)
- नेपालको पन्ध्रौं योजना
- वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम
- कृषि विकास बैंकको वार्षिक बजेट
- विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचना
- Various websites

नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विकास र बैंकहरूको एकत्रीकरण (Consolidation)



नारायणलाल श्रेष्ठ

पृष्ठभूमि

सन् २०१० को दशकको प्रारम्भमा नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक ग्राफ सबैभन्दा उच्च बिन्दुमा थियो । सन् १९८४ सम्म जम्मा ४ वटा सरकारी बैंकमा सीमित नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्र सन् २०१२ मा २ सय १२ पुग्यो । समयको सोही सेरोफेरोमा देशको अर्थतन्त्र, जनसंख्या र आर्थिक विकासको तुलनामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू धेरै भएको अनुभव हुन थाल्यो । तर कत्रो अर्थतन्त्र र कति जनसंख्यालाई कति संख्यामा बैंक आवश्यक छ भन्ने सम्बन्धमा कुनै मापदण्ड थिएन । विश्व आर्थिक व्यवस्थामा पनि यस किसिमको अभ्यास पाइँदैन । तर अनुभवसिद्ध तथ्य के हो भने, सानो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा वित्तीय साधन परिचालन गर्ने क्षेत्र साँघुरो हुन्छ । सीमित क्षेत्रमा धेरै प्रतिस्पर्धि हुँदा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुन्छ । र त्यसले प्रणालीगत समस्याहरू ल्याउँदछ । बैंकहरूको नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक र सरकारको निष्कर्ष पनि यही थियो । अर्थतन्त्रको आकारको कुरा गर्नु पर्दा सन् २०१२ मा नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादन २१.७० बिलियन अमेरिकी डलर थियो । सोही अवधिमा छिमेकी मुलुक भारतको कुल ग्राहस्थ उत्पादन १८२.८० बिलियन रहेको थियो । यस अनुसार नेपालको अर्थतन्त्र भारतको भन्दा साढे आठ गुणाले सानो थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक आँकडा भने त्यस समयमा नेपालमा २ सय १२ रहेकोमा भारतमा २ सय १४ मात्र रहेको पाइन्छ । जसमध्ये वाणिज्य बैंकको रूपमा काम गर्ने 'पब्लिक' बैंक १२ र 'प्राइभेट' बैंक २१ गरी जम्मा ३३ मात्र थियो । नेपालमा भने वाणिज्य बैंकको संख्या ३२ रहेको थियो । विश्वका विकसित, विकासशील र अविकसित अन्य मुलुकहरूको अर्थतन्त्र, जनसंख्या र बैंकको संख्या अध्ययन गर्दा पनि नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आवश्यकताभन्दा बढी भएको देखियो ।

यसैगरी बैंकहरूको संख्या धेरै हुँदा नियमन कमजोर

हुने, वित्तीय स्रोतहरू विभाजित भई बैंकहरूसँग वृहत्तर आकारको परियोजनामा लगानी गर्ने क्षमता नहुने तथा नियामक निकायको प्रावधान अनुसार अनिवार्य नगद मौज्दात, वैधानिक तरलता अनुपात, कर्जा निक्षेप अनुपात आदिमा कोष व्यवस्था गर्नुपर्ने भएकोले लगानीयोग्य कोषमा संकुचन आउने आदि सवालहरू ज्वलन्त रूपमा आए । त्यसैले नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या घटाउने रणनीति अख्तियार गरी बैंकको एकत्रीकरण (Consolidation) को नीति अवलम्बन गर्‍यो । फलस्वरूप सन् २०१२ पछि बैंकिङ्ग प्रणालीमा माइक्रोफाइन्स कम्पनीबाहेक कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था थपिएका छैनन् र सन् २०१२ मा २ सय १२ को संख्यामा रहेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या सन् २०२३ को डिसेम्बरमा घटेर १ सय १२ मा कायम भएको छ ।

नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विकास

नेपालमा सन् १९३७ मा नेपाल बैंकको स्थापना भएपछि आधुनिक बैंकिङ्ग प्रणालीको आरम्भ भएको हो । पहिलो बैंकको रूपमा नेपाल बैंकको स्थापना भएको आज ८५ वर्षभन्दा बढी समय व्यतित भएको छ । बितेका यी समयमा नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रको संख्यात्मक विकासलाई हेर्दा पहिलो बैंक स्थापना भएको ४७ वर्ष अर्थात सन् १९८४ सम्म उल्लेखनीय प्रगति भएन । सन् १९५६ सम्म नेपालमा केन्द्रीय बैंक नै थिएन भने केन्द्रीय बैंकबिना नै सन् १९४५ मा पहिलो कागजी नोट निष्कासन भएको थियो । उक्त समयावधिमा सरकारी स्वामित्वका बैंकिङ्ग कारोबार गर्ने २ र ग्रामीण विकासको लागि लघु कर्जा प्रवाह गर्ने २ गरी ४ बैंक संचालनमा थिएर बैंकिङ्ग सेवाहरू चुस्त, ग्राहक केन्द्रित र प्रविधिमैत्री थिएनन् ।

सन् १९८० को दशकमा नेपालले खुला र उदार आर्थिक नीति अवलम्बन गर्‍यो भने सन् १९९० मा वहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको पुनर्स्थापना भएपछि आर्थिक

उदारीकरणलाई अझै व्यापक बनाइयो । जसले बैकिङ्ग क्षेत्रमा निजी लगानी आकर्षित हुन थाल्यो । र, नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विकास तिव्र भयो । सन् १९८४ मा सरकारी स्वामित्वको जम्मा ४ मा सीमित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या सन् २०१२ जुलाईमा २ सय १२ पुगेको थियो । सन् २०२३ को डिसेम्बर मध्यसम्म यो संख्या घटेर १ सय १२ मा कायम भएको छ । जसमध्ये वाणिज्य बैंक २०, विकास बैंक १७, फाइनेन्स कम्पनी १७ र माइक्रोफाइनेन्स कम्पनी ५७ रहेका छन् । २० वटा वाणिज्य बैंकका मात्र देशभर करिब ५ हजार शाखाहरू, १ हजार २ सय शाखारहित बैकिङ्ग केन्द्रहरू र ४ हजार ६ सय एटिएम बुथहरू रहेका छन् । जहाँ ४ करोड ५४ लाख बचत खाताहरू छन् भने १ करोड ९३ लाख मोबाइल बैकिङ्ग सेवा र १२ लाख ३२ हजार इन्टरनेट बैकिङ्ग सेवा उपयोग गर्ने ग्राहकहरू रहेका छन् । यसैगरी १५ लाख ३२ हजारले वाणिज्य बैंकहरूबाट कर्जा सुविधा लिएका छन् ।

नेपालमा बैकिङ्ग क्षेत्रको संख्यात्मक र गुणात्मक विकास विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न प्रकारले भएका छन् । देशको राजनितिक व्यवस्था र सरकारले लिएको आर्थिक नीतिले यसलाई प्रभावित गरेको पाइन्छ । जसलाई मुख्यतया देहाय अनुसार विभिन्न कालखण्डमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

आर्थिक उदारीकरणपूर्वको समय: अनुदार र जहानिया शाणा कालमा देशको आर्थिक विकासको निमित्त कुनै योजना नभएपनि जुद्ध शमसेर जबरा नेपालको श्री ३ भएपछि सन् १९३६ मा कम्पनी ऐनको तर्जुमा भई तराईमा विभिन्न कारखाना तथा उद्योगहरू संचालन हुन थाल्यो । यसै सन्दर्भमा सन् १९३६ मा विराटनगर जुट मिलको स्थापना भयो । यसरी खुलेका उद्योगहरू र भविष्यमा अन्य उद्योगहरू खोल्नका लागि पुँजीको आवश्यकता पर्ने देखियो । जसले गर्दा सन् १९३७ मा पहिलो बैंकको रूपमा नेपाल बैंकको स्थापना भएको थियो । नेपाल बैंक स्थापनाको १९ वर्षपछि देशको मौद्रिक व्यवस्थापन गर्नेगरी सन् १९५६ मा केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भयो । नेपालको बैकिङ्ग इतिहासमा केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना हुनु यस अवधिको महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । यसैगरी सन् १९५९ मा नेपाल औद्योगिक विकास निगम, सन् १९६३ मा सहकारी बैंक, सन् १९६६ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, सोही वर्ष भूमिसुधार बचत संस्था र सन् १९६८ मा कृषि विकास बैंकको स्थापना भयो ।

सन् १९३७ देखि १९८४ सम्मका बैंकहरू		
क्र.स.	बैंकको नाम	स्थापना मिति
१	नेपाल बैंक लिमिटेड	१९३७/११/१५
२	नेपाल औद्योगिक विकास निगम	१९५९/६/१५
*	सहकारी बैंक	१९६३
३	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक	१९६६/१/२३
*	भूमिसुधार बचत संस्था	१९६६
४	कृषि विकास बैंक लि.	१९६८/१/२

* सहकारी बैंक र भूमिसुधार बचत संस्था क्रमशः सन् १९६८ र १९७३ मा कृषि विकास बैंकमा समाहित भएको

कृषि विकास बैंकको स्थापनापछि अर्को १५ वर्ष अर्थात सन् १९८४ सम्म नेपालमा कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू खुलेनन् । यद्यपि कृषि विकास बैंकले देशभरी शाखा विस्तार गरी ग्रामीण वित्त परिचालनमा निकै ठूलो योगदान गरेकोले गाउँको तल्लो तहसम्म बैकिङ्ग पहुँच विस्तार भएको थियो । ग्रामीण, कृषि तथा लघुउद्यम विकासका लागि कृषि विकास बैंकलाई बलियो बैंकको रूपमा स्थापित गर्न यसको स्थापनाकालमै सहकारी बैंकलाई गाभिएको थियो भने सन् १९७३ मा भूमिसुधार बचत संस्थालाई पनि यसैमा समाहित गरियो । कृषि विकास बैंकमा यि दुई संस्था गाभिनलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको एकत्रीकरणको पहिलो अभ्यास मान्न सकिन्छ ।

सन् १९८४ देखि १९९० मा स्थापित बैंकहरू		
क्र.स.	बैंकको नाम	स्थापना मिति
१	नेपाल अरव बैंक लि. (हाल नविल बैंक लि.)	१९८४/७/१६
विदेशी साभेदार: इमिरेट्स बैंक इन्टरनेशनल लिमिटेड, दुबई		
२	नेपाल इण्डोस्वेज बैंक (हाल नेपाल इन्भेष्टमेन्ट मेघा बैंक)	१९८६/२/१७
विदेशी साभेदार: क्रेडिट एग्रिकोल इण्डोस्वेज, फ्रान्स		
३	नेपाल ग्रिण्डलेज बैंक (हालको स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक)	१९८७/१/३०
विदेशी साभेदार: ग्रिण्डलेज बैंक पिएलसी, लण्डन		
सन् १९९० सम्म बैंकको संख्या: सरकारी स्वामित्वका ४ र निजी क्षेत्रका ३ गरी जम्मा ७		



आर्थिक उदारीकरणपछि पञ्चायती व्यवस्थाको अन्तिम कालखण्ड: सन् १९८० मा नेपालको राजनीतिक प्रणालीमा सुधारिएको पञ्चायती व्यवस्था लागु भएपछि तत्कालीन सरकारले अर्थव्यवस्थामा खुला र उदार आर्थिक नीति अवलम्बन गर्‍यो । जसले अर्थ व्यवस्थामा निजी लगानी आकर्षित भयो । सो बमोजिम सन् १९८४ मा निजी क्षेत्रको पहिलो बैंकको रूपमा दुबईको इमिरेट्स बैंक इन्टरनेसनल लिमिटेड (Emirates Bank International Limited) र नेपाली लगानीकर्ताको संयुक्त लगानीमा नेपाल अरब बैंक लिमिटेड (हालको नविल बैंक) को स्थापना भयो । यसको लगत्तै सन् १९८६ मा संयुक्त लगानीमै नेपाल इण्डोस्वेज बैंक (हालको नेपाल इन्भेष्टमेन्ट मेघा बैंक) र सन् १९८७ मा नेपाल ग्रिण्डलेज बैंक (हालको स्ट्याण्डर्ड चार्टेड बैंक) गरी ३ बैंकको उदय भयो । संयुक्त लगानीका यी ३ बैंकको प्रवेश संगै नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग हुन थाल्यो र प्रतिस्पर्धाको वातावरण सिर्जना भयो । यसवाट नेपालको वित्तीय क्षेत्र सबल हुन थाल्यो । सबल वित्तीय क्षेत्र आर्थिक विकासको लागि महत्वपूर्ण हुने भएकोले नेपालको बैकिङ्ग इतिहासमा खुला र उदार आर्थिक नीतिलाई अवलम्बन गरेपछिको सन् १९८४ देखि १९९० सम्मको पहिलो ६ वर्ष अर्थात पञ्चायती व्यवस्थाको अन्तिम कालखण्डलाई विशेष महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

सन् १९९० को दशकमा स्थापित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू		
क	वाणिज्य बैंक	द
१	हिमालयन बैंक लि.	१९९३/१/१८
२	नेपाल एसविआई बैंक लि.	१९९३/७/७
३	नेपाल बंगलादेश बैंक लि.	१९९४/६/५
४	एभरेष्ट बैंक लि.	१९९४/१०/१८
५	बैंक अफ काठमाडौं लि.	१९९५/३/१२
६	नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्स बैंक लि.	१९९६/१०/१४
७	लुम्बिनी बैंक लि.	१९९८/७/१७
८	नेपाल इण्डस्ट्रियल एण्ड कर्मसियल बैंक लि.	१९९८/७/२१
ख	विकास बैंक	३
ग	फाइनान्स कम्पनी	३९
घ	माइक्रोफाइनान्स कम्पनी	७
	जम्मा	५७

सन् २००० देखि २०१२ मा स्थापना भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू		
क	वाणिज्य बैंक	१८
१	माछापुच्छ्रे बैंक लि.	२०००/१०/३
२	कुमारी बैंक लि.	२००१/४/३
३	लक्ष्मी बैंक लि.	२००२/४/३
४	सिद्धार्थ बैंक लि.	२००२/१२/२४
५	ग्लोवल बैंक लि.	२००७/१/२
६	सिटिजन बैंक इन्टरनेशनल	२००७/६/२१
७	प्राइम कमर्सियल बैंक लि.	२००७/९/२४
८	सनराइज बैंक लि.	२००७/१०/१२
९	बैंक अफ एसिया नेपाल	२००७/१०/१२
१०	ग्राण्ड बैंक नेपाल लि. (शुरूमा डिसिविएल)	२००८/५/२५
११	एनएमवि बैंक लि.	२००८/६/५
१२	किष्ट बैंक लि.	२००९/५/७
१३	जनता बैंक नेपाल लि.	२०१०/४/५
१४	मेगा बैंक नेपाल लि.	२०१०/७/२३
१५	कमर्ज एण्ड ट्रष्ट बैंक	२०१०/९/२०
१६	सिभिल बैंक लि.	२०१०/११/२६
१७	सेन्चुरी कर्मसियल बैंक	२०११/३/१०
१८	सानिमा बैंक लि.	२०१२/२/१५
ख	विकास बैंक	८४
ग	फाइनान्स कम्पनी	४०
घ	माइक्रोफाइनान्स कम्पनी	१४
	जम्मा	१५६

प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछिको खुला र उदार आर्थिक व्यवस्थाको समय : नेपालमा सन् १९८० को दशकबाट प्रारम्भ भएको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक विकास सन् १९९० को दशकपछि व्यापक भयो । प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात अवलम्बन गरिएको खुला अर्थनीतिको कारण देशमा लगानीको विश्वसनीय वातावरण निर्माण भयो । तत्कालीन सरकारले देशको अर्थिक विकासको लागि वित्तीय पहुँच, वित्तीय समावेशिकरण र वित्तीय क्षेत्रको विकासलाई प्राथकता दियो । साथै आर्थिक विकासमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरियो । जसले गर्दा नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना हुने क्रम तीव्र भयो र सन् १९९० को दशकमा वित्तीय प्रणालीमा निजी क्षेत्रबाट ८ वाणिज्य बैंक, ३ विकास बैंक, ३९ फाइनेन्स कम्पनी र ७ माइक्रोफाइनेन्स कम्पनी गरी ५७ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू थपिएर बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल संख्या ६४ पुग्यो भने वाणिज्य बैंकको संख्या १४ भयो ।

सन् १९९० को दशकमा निजी क्षेत्रका बैंकहरूको चुस्त व्यवस्थापन, प्रविधिको उच्चतम प्रयोग, बैंकिङ्ग सेवाहरूमा अत्याधुनिकता र आक्रामक वजार रणनीतिको कारण एकातिर बैंकिङ्ग क्षेत्रमा संख्यात्मक र गुणात्मक विकास भयो भने अर्कोतिर सरकारी बैंकहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर भई समस्याग्रस्त भए । यसले समग्र वित्तीय क्षेत्रमा नकरात्मक असर पर्ने भएकोले विभिन्न दातृ संस्थहरूको आर्थिक र प्राविधिक सहयोगमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम लागु भयो । वित्तीय क्षेत्र स्थायित्वको लागि सरकारी बैंकहरूको पुनरुत्थान र केन्द्रीय बैंकको क्षमता विकास गर्न सुधार कार्यक्रमले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्‍यो ।

यसैगरी सन् २००० देखि २०१२ सम्म नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू अत्यधिक मात्रामा स्थापित भए । सन् २००६ मा नेपालको राजनितीमा १२ वर्ष लामो द्वन्द्व समाप्त भएर विद्रोही तथा सरकारविच वृहत शान्ति सम्झौता सम्पन्न भई मुलुक स्थाई शान्तिको वाटोमा अग्रसर भएकोले लगानीको थप वातावरण सिर्जना भयो र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या नाटकिय रूपमा थपियो । जस अनुरूप सन् २००७ मा एकै वर्ष वाणिज्य बैंक ५, विकास बैंक २३ र फाइनेन्स कम्पनी ८ गरी ३६ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना भए । र यो कालखण्डमा वित्तीय क्षेत्रमा वाणिज्य बैंक १८, विकास बैंक ८४, फाइनेन्स कम्पनी ३० र माइक्रो फाइनेन्स कम्पनी १६ गरी कुल १४६ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना भई सन् २०१२ को जुलाईमा बैंक तथा वित्तीय

संस्थाको संख्या २ सय १२ पुग्यो । जसमध्ये वाणिज्य बैंक ३२, विकास बैंक ८८, फाइनेन्स कम्पनी ६९ र माइक्रोफाइनेन्स कम्पनी २३ थियो । नेपालको बैंकिङ्ग इतिहासमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको यो उच्चतम संख्या हो ।

नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको एकत्रीकरण (Consolidation)

सन् १९८० को दशकमा नेपालको वित्तीय क्षेत्रले भरखर गति लिन थालेको समयमा अमेरिका लगायत विश्वका विकसित अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको एकत्रीकरण (Consolidation) को प्रक्रिया थालिएको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकामा सन् १९८६ देखि १९९५ को दश वर्षमा ६ हजार र अर्को ३ वर्षमा थप २ हजार बैंकहरू अर्को बैंकमा गाभिएको थियो । अमेरिकामा रियलस्टेट व्यवशायमा आएको मन्दीको कारण बैंकहरूमा वित्तीय संकट आएर सन् १९८० को दशकबाट बैंकहरू गाभिने प्रक्रिया प्रारम्भ भएको थियो ।

अन्य वाणिज्य बैंकलाई गाभ्ने र प्राप्ति गर्ने वाणिज्य बैंकहरू					
क्र. सं.	बैंकको नाम	गाभिने वा समायोजन हुने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू			
		वाणिज्य बैंक	विकास बैंक	फाइनेन्स कम्पनी	जम्मा
१	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक	०	१	०	१
२	नविल बैंक लि.	१	०	२	३
३	नेपाल इन्भेष्टमेन्ट मेगा बैंक	१	८	०	९
४	हिमालयन बैंक	१	३	४	८
५	कुमारी बैंक	१	१३	७	२१
६	लक्ष्मी सनराईज बैंक	१	३	५	९
७	सिटिजन बैंक इन्टरनेशनल	०	०	३	३
८	प्राइम कमर्सियल बैंक	०	५	१	६
९	सानिमा बैंक	०	१	०	१
१०	एनआईसी एसिया बैंक	२			२
११	ग्लोबल आइएमइ बैंक	४	१०	६	२०
१२	एनएमवि बैंक	०	६	२	८
१३	प्रभु बैंक	३	६	६	१५
१४	सिद्धार्थ बैंक	०	३	२	५
	कुल जम्मा	१४	५९	३८	१११



यसपछि सन् २००७/२००८ को विश्व आर्थिक मन्दी पश्चात भने विश्वव्यापी रूपमा बैंकहरूको समायोजनको प्रक्रिया तिब्र भयो । अमेरिकामा सन् २००० को दशकमा लगभग ८ हजारको संख्यामा रहेको बैंकहरू आपसमा गाभिएँ सन् २०१८ मा ४ हजार ७ सयमा भरेको थियो । रसियामा सन् २००७मा २ हजार ६ सयको संख्यामा रहेको बैंकहरू सन् २०१८ मा ४ सयमा भरेको थियो । यसैगरी वेलायत, जापान, फान्स, इटाली, भारत लगायतका देशहरूमा विश्व आर्थिक मन्दि पश्चात बैंकहरूको संख्यामा उल्लेख्य गिरावट आएको पाइन्छ ।

अन्य वाणिज्य बैंकमा गाभिने वाणिज्य बैंकहरू		
क्र. स.	गाभिने बैंक	गाभने बैंक
१	नेपाल बंगलादेश बैंक	नविल बैंक लि.
२	मेगा बैंक लि.	नेपाल इनभेष्टमेन्ट मेगा बैंक
३	सिभिल बैंक लि.	हिमालयन बैंक लि.
४	नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्स बैंक	कुमारी बैंक लि.
५	सनराइज बैंक लि.	लक्ष्मी बैंक लि.
६	एनआइसी बैंक लि.	एनआइसी एसिया बैंक लि.
७	बैंक अफ एसिया लि.	एनआइसी एसिया बैंक लि.
८	कमर्ज एण्ड ट्रष्ट बैंक लि.	ग्लोवल आइएमइ बैंक लि.
९	जनता बैंक नेपाल लि.	ग्लोवल आइएमइ बैंक लि.
१०	बैंक अफ काठमाडौँ लि.	ग्लोवल आइएमइ बैंक लि.
११	लूम्विनी बैंक लि.	ग्लोवल आइएमइ बैंक लि.
१२	किष्ट बैंक लि.	प्रभु बैंक लि.
१३	ग्राण्ड बैंक नेपाल लि.	प्रभु बैंक लि.
१४	सेन्चुरी कमर्सियल बैंक लि.	प्रभु बैंक लि.

गाभने, गाभिने र प्राप्तिको प्रक्रियामा संलग्न नभएका वाणिज्य बैंकहरू	
१	नेपाल बैंक लि.
२	कृषि विकास बैंक लि.
३	स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नेपाल लि.
४	नेपाल एसविआई बैंक लि.
५	एभरेष्ट बैंक लि.
६	माछापुच्छ्रे बैंक लि.

नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको एकत्रीकरण (Consolidation) को प्रक्रिया सन् २०१० को दशकमा सुरु भएको हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अत्यधिक संख्याको कारण विभिन्न प्रणालीगत समस्याहरूलाई आँकलन गरी वित्तीय क्षेत्र स्थायित्वको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०११ मा बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभने वा गाभिने सम्बन्धी विनियमावली जारी गर्‍यो । सो बमोजिम सन् २०२३ को डिसेम्बर सम्म कायम रहेको २० वाणिज्य बैंकमध्ये १४ वाणिज्य बैंकहरूले गाभने, गाभिने वा प्राप्तिको प्रक्रिया पुरा गरेका छन् । जसमा १४ वाणिज्य बैंक, ६० विकास बैंक र ३७ फाइनान्स कम्पनी गरी १११ बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभिएका छन् । हालसम्म यो प्रक्रियामा सामेल नभएका बैंकहरू ६ रहेका छन् ।

सरकारी स्वामित्वका ४ बैंकमध्ये राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले अर्को सरकारी वित्तीय संस्था नेपाल औद्योगिक विकास निगमलाई गाभेको छ । सबैभन्दा धेरै कुमारी बैंकले १ वाणिज्य बैंक, १३ विकास बैंक र ७ फाइनान्स कम्पनी गरी २१ बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई गाभने वा प्राप्ति गरेको छ भने ग्लोवल आइएमइ बैंकले ४ वाणिज्य बैंक, १० विकास बैंक र ७ फाइनान्स कम्पनी गरी २० बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई गाभने वा प्राप्ति गरेको छ । यसैगरी प्रभु बैंकले ३ वाणिज्य बैंक, ६ विकास बैंक र ६ फाइनान्स कम्पनी गरी १५ बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आफूमा गाभेको पाइन्छ ।

सन् २०११ बाट सुरु भएको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको गाभने, गाभिने र प्राप्ति गर्ने प्रक्रियाबाट सन् २०२३ मा २०१२ को तुलनामा बैंक तथा वित्तीय संख्या घटेर २ सय १२ बाट १ सय १२ मा भरेको छ । यस अवधिमा वाणिज्य बैंकहरू १२, विकास बैंक ७१ र फाइनान्स कम्पनी ६० को संख्यामा घटेका छन् भने माइक्रो फाइनान्स कम्पनी ३४ ले बढेको छ । जस अनुसार सन् २०१२ मा वाणिज्य बैंक ३२, विकास बैंक ८८, फाइनान्स कम्पनी ६९ र माइक्रो फाइनान्स कम्पनी २३ गरी २ सय १२ बैंक तथा वित्तीय संस्था रहेकोमा सन् २०२३ डिसेम्बरमा सो संख्या क्रमशः २०, १७, १७ र ५७ गरी १ सय ११ र १ पूर्वाधार विकास बैंक थपिएर १ सय १२ कायम भएको छ ।

वाणिज्य बैंकमा समायोजन भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विवरण	
क्र. सं.	बैंकको नाम
१	नेपाल बैंक लि.
२	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.
	१. नेपाल औद्योगिक विकास निगम
३	कृषि विकास बैंक लि.
४	नविल बैंक लि.
	१. नेपाल बंगलादेश बैंक लि.
	नेपाल बंगलादेश बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	१. नेपाल श्रीलंका मर्चेन्ट फाइनेन्स लि.
	२. नेपाल बंगलादेश फाइनेन्स लि.
५	नेपाल इनभेष्टमेन्ट मेगा बैंक लि.
	१. एस विकास बैंक लि.
	२. मेगा बैंक लि.
	मेगा बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	१. पश्चिमाञ्चल विकास बैंक लि.
	२. टुरिजम विकास बैंक लि.
	३. मातृभूमि विकास बैंक लि.
	४. कालिन्चोक विकास बैंक लि.
	५. गण्डकी विकास बैंक लि.
	गण्डकी बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
१. फेवा विकास बैंक लि.	
२. विश्व विकास बैंक लि.	
६	स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नेपाल लि.
७	हिमालयन बैंक लि.
	१. सिभिल बैंक लि.
	सिभिल बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	युनिक फाइनेन्स लि.
	हामा मर्चेन्ट एण्ड फाइनेन्स लि.
	इन्टरनेशनल लिजिग एण्ड फाइनेन्स लिमिटेड
	एक्सिस विकास बैंक लि.
	सिभिल मर्चेन्ट वित्तीय संस्था लि.
	पशुपति विकास बैंक लि.
	उद्यम विकास बैंक लि.
८	नेपाल एसविआई बैंक लि.

९	एभरेष्ट बैंक लि.
१०	कुमारी बैंक लि.
	१. काष्ठमण्डप विकास बैंक लि.
	२. महाकाली विकास बैंक लि.
	३. काक्रेविहार विकास बैंक लि.
	४. पश्चिमाञ्चल फाइनेन्स लि.
	५. शिखर फाइनेन्स लि.
	६. वेस्टर्न डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	वेस्टर्न डेभलपमेन्ट बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	नमस्ते वित्तीय संस्था लि.
	देव विकास बैंक लि.
	देव विकास बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	साभा विकास बैंक लि.
	यूनियन फाइनेन्स लि.
	डिडिपि विकास बैंक लि.
	राइजिग विकास बैंक लि.
७	नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्श बैंक लि.
	एनसिसि बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	इनफास्ट्रक्चर डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	एपेक्स डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	सुप्रिम विकास बैंक लि.
	इन्टरनेशनल डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	स्वस्तिक मर्चेन्ट फाइनेन्स लि.
	रोयल मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स लि.
	रारा विकास बैंक लि.
	अपि फाइनेन्स लि.
११	लक्ष्मि सनराइज बैंक लि.
	१. प्रोफेसनल दियालो विकास बैंक लि.
	२. दियालो विकास बैंक लि.
	३. प्रोफेसनल विकास बैंक लि.
	४. हाइसेफ फाइनेन्स लि.
	५. सनराइज बैंक लि.
	सनराइज बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू
	एनआइडिसी क्यापिटल मार्केट लि.
	नारायणी नेशनल फाइनेन्स लि.
	नेशनल फाइनेन्स लि.
नारायणी फाइनेन्स लि.	



१२	सिटिजन बैंक इन्टरनेशनल लि.
	१ प्रिमियर फाइनेन्स लि.
	२ नेपाल हायजिग एण्ड मर्चेन्ट फाइनेन्स लि.
	३ पिपल्स फाइनेन्स लि.
१३	प्राइम कमर्सियल बैंक लि.
	१ विराटलक्ष्मी विकास बैंक लि.
	२ कन्ट्री डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	३ खांदवारी डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	४ कैलास विकास बैंक लि.
	कैलास बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्था नेपाल एक्सप्रेस फाइनेन्स लि. मेट्रो डेभलपमेन्ट बैंक लि.
१४	माछापुच्छ्रे बैंक लि.
१५	एनआइसी एसिया बैंक लि.
	१ एनआइसी बैंक लि.
	२ बैंक अफ एसिया लि.
१६	ग्लोबल आइएमई बैंक लि.
	१ कमर्ज एण्ड ट्रष्ट बैंक लि.
	२ जनता बैंक नेपाल लि. जनता बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सिद्धार्थ डेभलपमेन्ट बैंक लि. त्रिवेनी विकास बैंक लि. एकता विकास बैंक लि. नेपाल आवास फाइनेन्स लि. पब्लिक डेभलपमेन्ट बैंक लि. ब्राइट डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	३ बैंक अफ काठमाण्डौ बैंक अफ काठमाण्डौले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नवदुर्गा फाइनेन्स कम्पनी लि. लुम्बिनी बैंक लि.
	४ रिलायबल डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	५ प्यासिफिक डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	६ सोसियल डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	७ आइएमई फाइनेन्स लि.
	८ गुल्मी विकास बैंक लि.
	९ लर्डवुड फाइनेन्स लि.
	१० शुभलक्ष्मी फाइनेन्स लि.
	११ हाथवे फाइनेन्स लि.
	१२ नेपाल कन्जुमर डेभलपमेन्ट लि.

१७	एनएमवि बैंक लि.
	१ पाथिभरा विकास बैंक लि.
	२ भृकुटी विकास बैंक लि.
	३ क्लिन इनर्जि डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	४ प्रुडेन्सियल फाइनेन्स कम्पनी लि.
	५ ओम डेभलपमेन्ट बैंक लि. ओम डेभलपमेन्ट बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मनास्लु विकास बैंक ओम फाइनेन्स लि.
६ सिटी डेभलपमेन्ट बैंक लि.	
१८	सिद्यार्थ बैंक लि.
	१ विजनेश युनिभर्सल डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	२ विजनेश डेभलपमेन्ट बैंक लि.
३ युनिभर्सल डेभलपमेन्ट बैंक लि.	
१९	प्रभु बैंक लि. (किष्ट बैंक र प्रभु विकास बैंक)
	१ प्रभु विकास बैंक लि.
	२ किष्ट बैंक लि.
	३ ग्राण्ड बैंक नेपाल लि.
	४ गौरीशंकर डेभलपमेन्ट बैंक लि.
	५ जेनिथ फाइनेन्स लि.
	६ समृद्धि विकास बैंक लि.
	७ वैभव फाइनेन्स लि.
	८ सेन्चुरी कमर्सियल बैंक लि. सेन्चुरी बैंकले प्राप्त गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू अल्पाइन डेभलपमेन्ट बैंक लि. सेती फाइनेन्स लि. सगरमाथा फाइनेन्स लि. इनोभेटिभ डेभलपमेन्ट बैंक लि. अरनिको डेभलपमेन्ट बैंक लि. सुर्य डेभलपमेन्ट बैंक लि. पाटन फाइनेन्स लि. सगरमाथा मर्चेन्ट एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लि.
	२० सानिमा बैंक लि.
	१ वागमति डेभलपमेन्ट बैंक लि.

निष्कर्ष

कुनै पनि देशको दीगो विकासका लागि वित्तीय क्षेत्रको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । सबल वित्तीय क्षेत्रलाई विकासको पूर्वाधार मानिन्छ । वित्तीय क्षेत्र कमजोर भएमा वित्तीय साधनको प्रभावकारी उपयोग हुन पाउँदैन र अर्थतन्त्रमा पुँजीको प्रवाह अवरुद्ध भई देशले आर्थिक विकासको गति लिन सक्दैन । त्यसैले स्थिर, चुस्त र कार्यकुशल वित्तीय क्षेत्र देशको अर्थतन्त्रको लागि महत्वपूर्ण हुन्छ । नेपाल एक अल्पविकसित देश भएकोले यहाँको आर्थिक विकासको लागि वित्तीय क्षेत्र थप सबल हुनु जरुरी छ । यसको लागि वित्तीय क्षेत्रमा संख्यात्मकभन्दा गुणात्मक परिवर्तनको आवश्यकता छ । गुणात्मक परिवर्तनको लागि अर्थतन्त्रको आकार, प्रकार र प्रवृत्तिको आधारमा वित्तीय क्षेत्रको व्यवस्थापन हुनु पर्दछ ।

सन् १९९० को दशकपछि नेपालको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विकास तिब्र रूपमा भई वित्तीय क्षेत्रमा प्रविधिको उच्चतम प्रयोग भएको छ । बैकिङ्ग सेवामा विविधीकरण आएको छ । वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशिकरणमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गरिएको छ । प्रविधिको प्रयोग र बैकिङ्ग सेवाहरूको विकासको दृष्टिले नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रलाई अन्तारष्ट्रिय मापदण्डको मान्न सकिन्छ । तर वित्तीय क्षमताको दृष्टिले नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्र सबल छैन । बैंकहरूसँग आर्थिक विकासको लागि आवश्यक पूर्वाधार विकासका ठूला परियोजनामा लगानी गर्ने क्षमता देखिदैन । पूँजिगत आधार कमजोर छ । बैकिङ्ग जोखिमहरू वढदै गएको पाइन्छ । वित्तीय स्रोतको सीमितताको कारण सो को प्राप्तमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा भइरहेको छ । सञ्चालन खर्चमा बढोत्तरी छ । जसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्ने वित्तीय सेवाहरू महँगो भई अर्थतन्त्रमा समस्याहरू थपिएको छ ।

वित्तीय क्षेत्रमा देखिएको उपरोक्त समस्या र भविष्यमा आउने थप समस्या समेतलाई दृष्टिगत गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको एकत्रीकरण (Consolidation) गर्ने नीति लिएको छ । सो अनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाको गाभ्ने, गाभिने र प्राप्तिको प्रक्रियावाट यसको संख्यामा उल्लेख्य गिरावट आएको देखिन्छ । तर समग्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या घटेपनि वाणिज्य बैंकको संख्या आशातीत घटेको छैन भने विकास बैंकहरू अस्वाभाविक रूपमा घटेका छन् । फलस्वरूप वाणिज्य बैंक भन्दा विकास बैंकको संख्या कम भएको छ । यसले देशको समानुपातिक आर्थिक विकासमा नकरात्मक असर पर्ने देखिन्छ । तसर्थ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या घटाउने नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति

सफल भएपनि परिणाममुखी हुन सकेको छैन । यसबाट वित्तीय क्षेत्र सबल भएको उदाहरण पनि पाइँदैन । वरु कर्मचारी समायोजन, खराब कर्जाको हस्तान्तरण, नीतिगत अस्पष्टता, प्रविधिको प्रयोगमा द्विविधा आदि समस्याहरू थपिएका छन् । यसबाट वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापनको कार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन । यसमा नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रभाव विश्लेषणको माध्यमबाट प्रभावकारी ढंगले वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापनको कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

1. <https://www.wapnepal.com.np/bank-merge-nepal>
2. Rojan Baniya and Sujana Adhikari, Mergers and Acquisitions of the Financial Institutions: Factors Affecting the Employee Turnover Intention Rojan Baniya
3. Economic Research Department Nepal Rastra Bank April 2022, Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal
4. Statistics Division Economic Research Department Nepal Rastra Bank August 2021, Financial Access in Nepal (Exploring the Feature of Deposit Accounts of A, B, C class BFIs)
5. Banks & Financial Institutions Regulation Department, Nepal Rastra Bank, Monthly Statistics Mid-December 2023, Mid-July 2023, Mid-July 2012

नेपालको संविधानमा आर्थिक विषयको पाटो



हिमलाल श्रेष्ठ

पृष्ठभूमि

नेपालको वर्तमान संविधान जनप्रतिनिधि संस्था संविधान सभाबाट पारित साभ्ना दस्तावेज हो । संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी ३ वटा सरकारको परिकल्पना गरेको यो संविधान आफैमा व्यापक बृहत एवं समावेशी रहेको छ । संघीयता, लोकतन्त्र, गणतन्त्र, धर्म निरपेक्षता एवं समानुपातिक समावेशिता यो संविधानको मूल विशेषता नै हो । २०७२ साल असोज ३ गते जारी भई लागु भएको यस संविधानमा ३५ भाग, ३०८ धारा र ९ वटा अनुसूचीहरू रहेका छन् । नेपालको संविधानमा आर्थिक विषयलाई निम्नानुसार उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

संविधानको प्रस्तावनामा आर्थिक विषय

प्रस्तावनामा अन्य विषयको अतिरिक्तसबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ भने लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यतामा आधारित समाजवाद प्रति प्रतिबद्ध रही समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्न भनिएको छ त्यस्तै प्रस्तावनाको अन्तमा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्न संविधानसभाबाट पारित संविधान जारी गरिएको ब्यहोरा उल्लेख गरिएको छ । उपर्युक्त प्रस्तावनाले मुलुकमा आर्थिक समानता, समृद्धि, सामाजिक न्याय र समानुपातिक समावेशीलाई महत्व दिएको देखिन्छ । सो का लागि दिगो शान्ति र सुशासन अनिवार्य छ । दिगो शान्ति र सुशासनबिना प्रस्तावनाले परिकल्पना गरेको समतामूलक समाज निर्माण हुन सक्दैन । साथै समग्रमा मुलुकलाई समाजवाद प्रति प्रतिबद्ध रही समृद्ध नेपाल निर्माण गर्न खोजिएको छ ।

मौलिक हकमा आर्थिक विषय

नेपालको संविधानको भाग ३, मा नागरिकको मौलिक

हक र कर्तव्य उल्लेख भएको छ । उल्लिखित हकमध्ये धारा १७ को स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत उपधारा च मा नेपालको कुनै पनि भागमा पेसा, रोजगार गर्ने र उद्योग, व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रता उल्लेख छ भने धारा १८ को समानताको हकमा 'सामान्य कानूनको प्रयोगमाआर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र..... वा अन्य कुनै आधार मा भेदभाव गरिने छैन भनी उल्लेख गरिएको छ । धारा २५ मा सम्पत्तिको हक, धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक तथा ४३ मा सामाजिक सुरक्षाको हक र धारा ४४ मा उपभोक्ताको हक उल्लेख गरिएको छ ।

संविधानको मौलिक हकमा उल्लिखित उपर्युक्त व्यवस्थाले नागरिकको आर्थिक, सामाजिक तथा व्यावसायिक अधिकारलाई सुनिश्चित गरी आर्थिक समावेशी अवस्थाको सिर्जना गर्न, सम्पत्तिको हक सुरक्षित गर्न, सामाजिक न्याय प्रदान गर्न, उपभोक्ताको हक संरक्षण गर्न खोजेको देखिन्छ ।

निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वमा आर्थिक विषय

संविधानको भाग ४ मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको विषय उल्लेख गरिएको छ । धारा ५० मा उल्लिखित ४ वटा नीतिमध्ये एउटा नीति 'आर्थिक नीति' रहेको छ । आर्थिक नीतिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ । "सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ ।" संविधानले अर्थतन्त्रमा सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको ३ खम्बाको रूपमा

लिएको देखिन्छ । तीनवटा क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत नै मुलुकमा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने परिकल्पना गरिएको छ ।

संविधानको सोही भागको धारा ५१ मा राज्यका १३ वटा नीतिहरू उल्लेख गरिएका छन् । त्यसमध्ये उपधारा (घ) मा अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति उल्लेख गरिएको छ ।

- (१) सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने,
- (२) अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्व दिँदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने,
- (३) सहकारी क्षेत्रलाई प्रबर्द्धन गर्दै राष्ट्रिय विकासमा अत्यधिक परिचालन गर्ने,
- (४) आर्थिक क्षेत्रका सबै गतिविधिमा स्वच्छता, जवाफदेही र प्रतिस्पर्धा कायम गर्न नियमनको व्यवस्था गर्दै सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने,
- (५) उपलब्ध साधन, स्रोत तथा आर्थिक विकासको प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने,
- (६) तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी उद्योगको विकास र विस्तारद्वारा निर्यात प्रवर्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधीकरण र विस्तार गर्ने,
- (७) कालाबजारी, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने र प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण जस्ता कार्यको अन्त्य गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाई व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम गरी उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने,
- (८) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण र प्रवर्धन गरी नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,
- (९) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,
- (१०) राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रवर्धनका क्षेत्रमा वैदेशिक पुँजी तथा प्रविधिको लगानीलाई आकर्षित गर्दै पूर्वाधार विकासमा प्रोत्साहन एवं परिचालन गर्ने,
- (११) वैदेशिक सहायता लिँदा राष्ट्रिय आवश्यकता

प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने,

- (१२) गैरआवासीय नेपालीहरूको ज्ञान, सीप, प्रविधि र पुँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्ने,
- (१३) औद्योगिक करिडोर, विशेष आर्थिक क्षेत्र, राष्ट्रिय परियोजना, विदेशी लगानीका परियोजनाको सन्दर्भमा अन्तर प्रदेश तथा प्रदेश र संघ बीच समन्वय स्थापित गराई आर्थिक विकासलाई गतिशीलता प्रदान गर्ने ।

उपर्युक्त नीतिले मुलुकको अर्थतन्त्र सुदृढ बनाउन, आम जनतालाई विकास अभियानप्रति सरिक गराउन र साधन स्रोत एवम् अवसरको समुचित प्रयोग गर्ने तर्फ आर्थिक नीति केन्द्रित हुने विषय समावेश गरेको छ ।

राज्य शक्तिको बाँडफाँड र आर्थिक विषय

वर्तमान नेपालको संविधान को मुख्य ध्येय राज्यशक्तिको बाँडफाँड नै हो । संविधानको धारा ५६ मा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने उल्लेख गरिएको छ । धारा ५७ मा राज्यशक्तिको बाँडफाँडको विषयमा स्पष्ट गरिएको छ । राज्यशक्तिको बाँडफाँड र तीन वटा सरकारमा निहित अधिकार तथा सम्पादन गर्नुपर्ने कामलाई अनुसूचीहरूमा उल्लेख गरिएको छ । सो अनुसार अनुसूची ५ मा संघको एकल अधिकार, अनुसूची ६ मा प्रदेशको एकल अधिकार, अनुसूची ७ मा संघ र प्रदेशको साभ्ना अधिकार, ८ मा स्थानीय तहको अधिकार र ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभ्ना अधिकारको सूची दिइएका छन् ।

संविधानको धारा ५९ मा 'आर्थिक अधिकारको प्रयोग' बारे निम्नानुसारको व्यवस्था गरिएको छ ।

- (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारभित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानुन बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने छन् ।
- (२) संघले साभ्ना सूचीका विषयमा र आर्थिक अधिकारका अन्य क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागु हुने गरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानुन बनाउन सक्ने छ ।



- (३) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो तहको बजेट बनाउने छन्, प्रदेश र स्थानीय तहले बजेट पेश गर्ने समय संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- (४) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नुपर्नेछ ।
- (५) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा कानून बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।
- (६) वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुनेछ । त्यस्तो सहायता वा ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनु पर्नेछ ।
- (७) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासनसम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- (५) प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानून बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने छन् ।
- (६) नेपाल सरकारले संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गर्ने सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिने विशेष अनुदान वितरण सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- (७) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँड गर्दा सन्तुलित र पारदर्शी रूपमा गर्नु पर्नेछ
- (८) राजस्व बाँडफाँड सम्बन्धी संघीय ऐन बनाउँदा राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय आवश्यकता, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वायत्तता, प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई पुन्याउनुपर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार, राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता, राजस्वको सम्भाव्यता र उपयोग, विकास निर्माणमा गर्नुपर्ने सहयोग, क्षेत्रीय असन्तुलन, गरिबी र असमानताको न्यूनीकरण, वञ्चितीकरणको अन्त्य, आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्नुपर्ने विषयहरूमा ध्यान दिनु पर्नेछ । उपर्युक्त व्यवस्थाबाट तीन तहको राज्य संरचना, तिनको अधिकार तथा कर्तव्यको रूपरेखा संविधानमा स्पष्ट गरिएको छ । यसबाट संविधानले परिलक्षित गरेको समाज निर्माणको लागि आवश्यक नीति तर्जुमा तथा साधन स्रोतको परिचालन गर्न सक्ने आधार सिर्जना भएको देखिन्छ ।

संविधानको धारा ६० मा राजस्व स्रोतको बाँडफाँडबारे देहाय अनुसारको व्यवस्था गरिएको छ:

- (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्नेछन् । तर साभा सूचीभित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।
- (२) नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ ।
- (३) प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ ।
- (४) नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछ ।

संघीय आर्थिक प्रणालीमा अर्थिक विषय

संविधान को भाग १० मा संघीय आर्थिक कार्यप्रणालीमा निम्नानुसारको व्यवस्था छ ।

११५. कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने :

- (१) कानून बमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र उठाइने छैन ।
- (२) संघीय कानूनबमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन ।

११६. संघीय सञ्चित कोष : गुठी रकम बाहेक नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जा, ऐनको अधिकार अन्तर्गत दिइएको जुनसुकै ऋण असुल

- हुँदा प्राप्त भएको सबै धन र नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने अन्य जुनसुकै रकम संघीय ऐनद्वारा अर्को कुनै व्यवस्था नगरिएमा एक सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिने छ जसलाई संघीय सञ्चित कोष भनिनेछ ।
११७. संघीय सञ्चित कोष वा संघीय सरकारी कोषबाट व्यय : देहाय बमोजिमका रकम बाहेक संघीय सञ्चित कोष वा अन्य कुनै संघीय सरकारी कोषबाट कुनै रकम भिक्न सकिने छैन :-
- (क) संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार भएको रकम,
- (ख) संघीय विनियोजन ऐन बमोजिम खर्च हुने रकम,
- (ग) विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा पेशकीको रूपमा संघीय ऐन बमोजिम खर्च हुने रकम, वा
- (घ) विशेष अवस्थामा व्ययको विवरण मात्र भएको संघीय उधारो खर्च ऐन बमोजिम व्यय हुने रकम । तर संघीय आकस्मिक कोषका हकमा धारा १२४ बमोजिम हुनेछ ।
११८. संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार : देहायका विषयसँग सम्बन्धित खर्च संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुनेछ र त्यस्तो व्ययका लागि संघीय संसदको स्वीकृति आवश्यक पर्ने छैन :-
- (क) राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (ख) नेपालको प्रधान न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश र न्यायपरिषदका सदस्यलाई दिइने पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (ग) प्रतिनिधि सभाका सभामुख र उपसभामुख, राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष र उपाध्यक्षलाई दिइने पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (घ) संवैधानिक निकायका प्रमुख र पदाधिकारीलाई दिइने पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (ङ) प्रदेश प्रमुखको पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (च) राष्ट्रपति वा उपराष्ट्रपतिको कार्यालय, सर्वोच्च अदालत, न्यायपरिषद, संवैधानिक निकाय र प्रदेश प्रमुखको कार्यालयको प्रशासनिक व्यय,
- (छ) नेपाल सरकारको दायित्वको ऋण सम्बन्धी व्ययभार,
- (ज) नेपाल सरकारको विरुद्ध अदालतबाट भएको फैसला वा आदेशअनुसार तिर्नुपर्ने रकम, र
- (झ) संघीय कानून बमोजिम संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने रकम ।
११९. राजस्व र व्ययको अनुमान : (१) नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा संघीय संसदका दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा देहायका विषयहरू समेत खुलाई वार्षिक अनुमान पेश गर्नुपर्नेछ :-
- (क) राजस्वको अनुमान,
- (ख) संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने आवश्यक रकमहरू, र
- (ग) संघीय विनियोजन ऐन बमोजिम व्यय हुने आवश्यक रकमहरू ।
- (२) उपधारा (१) बमोजिम वार्षिक अनुमान पेश गर्दा अधिल्लो आर्थिक वर्षमा प्रत्येक मन्त्रालयलाई छुट्टै याइएको खर्चको रकम र त्यस्तो खर्च अनुसारको लक्ष्य हासिल भयो वा भएन त्यसको विवरण पनि साथै पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (३) नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले उपधारा (१) बमोजिमको राजस्व र व्ययको अनुमान प्रत्येक वर्ष जेठ महीनाको पन्ध्र गते संघीय संसदमा पेश गर्नेछ ।
१२०. विनियोजन ऐन : विनियोजन ऐन बमोजिम व्यय हुने रकम सम्बन्धित शीर्षकमा उल्लेख गरी विनियोजन विधेयकमा राखिनेछ ।
१२१. पूरक अनुमान : (१) कुनै आर्थिक वर्षमा देहायको अवस्था पर्न आएमा नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले प्रतिनिधि सभामा पूरक अनुमान पेश गर्न सक्नेछ :-
- (क) चालू आर्थिक वर्षका लागि विनियोजन ऐनले कुनै सेवाका लागि खर्च गर्न अख्तियारी दिएको रकम अपर्याप्त भएमा वा त्यस वर्षका लागि विनियोजन ऐनले अख्तियारी नदिएको नयाँ सेवामा खर्च गर्न आवश्यक भएमा, वा
- (ख) चालू आर्थिक वर्षमा विनियोजन ऐनले अख्तियारी दिएको रकमभन्दा बढी खर्च हुन गएमा ।
- (२) पूरक अनुमानमा राखिएको रकम सम्बन्धित शीर्षकमा उल्लेख गरी पूरक विनियोजन विधेयकमा राखिनेछ ।



१२२. पेशकी खर्च : (१) यस भागमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा आर्थिक वर्षका लागि अनुमान गरिएको व्ययको कुनै अंश पेशकीका रूपमा संघीय ऐन बमोजिम खर्च गर्न सकिने छ ।

(२) धारा ११९ बमोजिम राजस्व र व्ययको अनुमान पेश नगरिएसम्म पेशकी खर्च विधेयक प्रस्तुत गरिने छैन र पेशकीको रकम आर्थिक वर्षको व्यय अनुमानको एक तिहाइ भन्दा बढी हुने छैन ।

(३) संघीय पेशकी खर्च ऐन बमोजिम खर्च भएको रकम विनियोजन विधेयकमा समावेश गरिने छ ।

१२३. उधारो खर्च : यस भागमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्राकृतिक कारण वा बाह्य आक्रमणको आशंका वा आन्तरिक विघ्न वा अन्य कारणले संकटको अवस्था परी धारा ११९ को उपधारा (१) अन्तर्गत चाहिने विवरण खुलाउन अव्यावहारिक वा राज्यको सुरक्षा वा हितका दृष्टिले अवाञ्छनीय देखिएमा नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च विधेयक प्रतिनिधि सभामा पेश गर्न सक्ने छ ।

१२४. संघीय आकस्मिक कोष : (१) संघीय ऐन बमोजिम आकस्मिक कोषका नामले एउटा कोष स्थापना गर्न सकिनेछ र त्यस्तो कोषमा समय समयमा संघीय ऐन बमोजिम निर्धारण भएको रकम जम्मा गरिने छ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिमको कोष नेपाल सरकारको नियन्त्रणमा रहनेछ र नेपाल सरकारले त्यस्तो कोषबाट आकस्मिक कार्यका लागि खर्च गर्न सक्ने छ ।

(३) उपधारा (२) बमोजिमको खर्चको रकम संघीय ऐन बमोजिम यथाशीघ्र सोधभर्ना गरिनेछ ।

१२५. आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी ऐन : संघीय ऐन बमोजिम विनियोजित रकम एक शीर्षकबाट अर्को शीर्षकमा रकमान्तर गर्ने र आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय ऐन बमोजिम हुनेछ ।" उपर्युक्त व्यवस्थाबाट संघले कानून बमोजिम आम्दानी, खर्च, बजेट पेश, उधारो खर्च, पूरक बजेट लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनका आर्थिक काम कारबाही तथा प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

प्रदेश आर्थिक प्रणाली मा आर्थिक विषय

संविधानको भाग १६ को धारा २०३- २१३ सम्म प्रदेश आर्थिक प्रणालीको विषय राखिएको छ ।

स्थानीय आर्थिक कार्यप्रणालीमा आर्थिक विषय

संविधान भाग १९, धारा २२८-२३० सम्म निम्नानुसारको स्थानीय आर्थिक कार्य प्रणालीको व्यवस्था छ ।

२२८. कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने :

२२९. स्थानीय सञ्चित कोष :

(१) स्थानीय तह अन्तर्गतका प्रत्येक गाउँपालिका र नगरपालिकामा एक स्थानीय सञ्चित कोष रहनेछ । त्यस्तो कोषमा गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजस्व, नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले लिएको ऋण रकम र अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा हुनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिमको स्थानीय सञ्चित कोषबाट गर्न सकिने खर्च सम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

२३०. गाउँपालिका र नगरपालिकाको राजस्व र व्ययको अनुमान :

(१) यस संविधानको अधीनमा रही गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानून बमोजिम गाउँ सभा वा नगर सभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा घाटा बजेट निर्माण गर्नुपर्ने भएमा संघीय कानून र प्रदेश कानून बमोजिम घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेतको प्रस्ताव गर्नुपर्ने छ ।

उपर्युक्त व्यवस्थाबाट स्थानीय तहले आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा कानून बनाई मात्र कर लगाउने, स्थानीय सञ्चित कोष खडा गर्ने र आफ्नो एकाइको राजस्व र व्ययको अनुमान गरी आर्थिक प्रणालीलाई पारदर्शी र व्यवस्थित गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

अनुसूचीहरूमा आर्थिक विषय

संविधान, २०७२ को अनुसूची ५, ६, ७, र ९ मा राज्यको विभिन्न तहको अधिकारलाई सुनिश्चित गरिएको छ ।

अनुसूची ५ मा संघको एकल अधिकार क्षेत्रभित्रको आर्थिक विषयहरू निम्नानुसार उल्लेख भएको पाइन्छ । ... विदेशी अनुदान, सहयोग र ऋण, भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत आयकर, व्यक्तिगत आयकर, पारिश्रमिक कर, राहदानी शुल्क, भिसा शुल्क, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर र दण्ड जरिवाना जस्ता आर्थिक विषय सूचीकृत गरिएको छ ।

अनुसूची ६, प्रदेशको एकल अधिकार क्षेत्रभित्रको आर्थिक विषय निम्नानुसार रहेको छ जसमा ... केन्द्रको सहमतिमा वैदेशिक अनुदान र सहयोग, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर, दण्ड जरिवाना सूचीकरण गरिएको छ ।

अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूची अन्तर्गतको आर्थिक विषयमा स्थानीय कर, सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर, मालपोत संकलन जस्ता विषयहरू सूचीकृत गरिएको छ । संघ र प्रदेशको साभा अधिकार अनुसूची ७ अन्तर्गतका आर्थिक विषयहरू तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकारको सूची अनुसूची ९ सूचीकृत भएका आर्थिक विषय स्पष्टसँग उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालको संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका आधारभूत मूल्य मान्यता र संविधानवादका विशेषतालाई अंगिकार गरेको देखिन्छ । वर्तमान संविधानले परिलक्षित गरेको समाज निर्माणको लागि राज्यको भूमिका सक्रिय र नियमनकारी, समाजवाद उन्मुख तर व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्ने खालको देखिन्छ । संविधानमा उल्लेखित आर्थिक

उद्देश्य पूर्तिका लागि राज्यले सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रलाई सक्रिय र प्रभावकारी बनाउने ध्येय लिएको छ । सरकारले सक्रियतापूर्वक उपलब्ध साधन स्रोत र अवसरलाई अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक प्रणाली सञ्चालन गर्ने, निजी क्षेत्रको तर्फबाट सक्षम र उद्यमशील आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्ने तथा सहकारी मार्फत सामान्य वर्गको हितमा आर्थिक कारोबार सञ्चालन गर्ने रहेको देखिन्छ । नेपालको संविधानले सबै खालका विभेदलाई अन्त्य गरी आर्थिक समानता, सामाजिक न्याय र समावेशितालाई सुनिश्चित गर्दै आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र र उन्नतिशील अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने परिकल्पना गरेको छ । संघीय संरचना तथा तिनलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार एवम् कर्तव्यले सही रूपमा कार्य गर्न सकेमा संविधानले परिकल्पना गरेको आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय प्राप्त हुनुका साथै लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको विकास भई समृद्ध राष्ट्र निर्माण हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- नेपालको संविधान, कानून किताब व्यवस्था समिति काठमाडौं ।
- बासुदेव अधिकारी, नेपालको संविधान २०७२ मा आर्थिक सवाल नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार, ६१ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क ।
- महेश भट्टराई, संवैधानिक विकास र नेपालको वर्तमान संविधान, सहसचिव लिखित परीक्षा तयारी सामग्री ।
- श्यामप्रसाद मैनाली, शासकीय स्वरूप संविधान र सुशासन ।

जोखिम व्यवस्थापनमा प्रमुख जोखिम सूचकको भूमिका



अमृतप्रसाद पौड्याल

आन्तरिक वा बाह्य तत्वबाट सिर्जित गतिविधिको कारणले सम्भावित हानी हुने वा विग्रने, दायित्व सिर्जना हुने वा कुनै नकारात्मक परिणामतर्फ उजागर हुने अवस्थालाई जोखिमका रूपमा बुझिन्छ । अनुमानित प्रतिफल भन्दा प्राप्त भएको वास्तविक प्रतिफल कम भएमा त्यसलाई वित्तीय जोखिम भनिन्छ भने अनायास विकसित हुने सम्भावना, पूर्वानुमान गर्न नसकिने र अनियन्त्रित अनिश्चितताको उपज नै जोखिम हो भनी बैकिङ्ग वा वित्तीय व्यवसायमा बुझिन्छ । व्यवसायमा जोखिमहरू धोकाधडि तथा जालसाजीजन्य कार्य, वित्तीय अनिश्चितता, कानुनी दायित्व, प्रविधिजन्य विषयहरू, रणनीतिक व्यवस्थापनका कमजोरीहरू, दुर्घटना तथा प्राकृतिक विपद् लगायतका स्रोतहरूबाट अंकुरित हुन्छन् ।

जोखिम व्यवस्थापनले जोखिमहरू र संस्थाको रणनीतिक उद्देश्यमा तिनीहरूले पार्नसक्ने क्रमागत प्रभाव अर्थात् कुनै एक समस्याले निम्त्याउँदै जाने अन्य समस्याहरू विचको अन्तर्सम्बन्धको परीक्षण गर्दछ । सम्भावित हानीको आँकलन, विश्लेषण र सम्भावित हानीबाट जोगाउन चालिने न्यूनीकरण र नियन्त्रण तथा अनुगमन लगायतका कार्यहरूको समग्र ढाँचा नै जोखिम व्यवस्थापन भएकोले संस्थाले सामना गर्नुपर्ने सबै प्रकारका जोखिमहरूलाई नतिजामुलक जोखिम व्यवस्थापनले सम्बोधन गर्न सहयोग गर्दछ । साथै बैंकको पुँजी र आयमा हुन सक्ने सम्भावित क्षयिकरणको न्यूनीकरण तथा नियन्त्रणका लागि पहिचान, मूल्यांकन तथा आवश्यकता अनुसार न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण गर्ने प्रक्रिया नै समग्र जोखिम व्यवस्थापन हो ।

विशेषतः बैंक वा वित्तीय संस्थामा कर्जा जोखिम, सञ्चालन जोखिम, बजार जोखिम, ब्याजदर जोखिम, सामाजिक तथा वातावरणीय जोखिम, अनुपालना जोखिम लगायतका जोखिमहरूको व्यवस्थापनका कार्यहरूले जोखिम व्यवस्थापन ढाँचाअन्तर्गत मूर्तरूप पाइरहेका हुन्छन् । प्रमुख जोखिम सूचक, परिदृश्य विश्लेषण, दबाव परीक्षण, आन्तरिक तथा बाह्य लेखापरीक्षण, जोखिम

रजिष्टर, जोखिम र नियन्त्रणको स्वःमूल्यांकन आदि जोखिम व्यवस्थापनका प्रमुख औजारहरू हुन् । उल्लेखित औजारमध्ये यस आलेखमा प्रमुख जोखिम सूचकले जोखिम व्यवस्थापनमा खेल्ने भूमिकाका बारेमा प्रकाश पार्ने जमर्को गरिएको छ ।

प्रमुख जोखिम सूचक कुनै जानकारी वा नतिजाका अवलोकन र मापन गर्न सकिने अंशहरू हुन् जसले जोखिम हुन सक्नेतर्फ संकेत गर्दछन् । उदाहरणको लागि कालो बादलको फैलावटले पानी पर्ने सम्भावनालाई संकेत गर्दछ या निष्क्रिय कर्जाको बढोत्तरीले कर्जा जोखिमको संकेत गर्दछ ।

प्रमुख जोखिम सूचक

बैंकको जोखिम हुनसक्ने सम्भावना र पार्ने प्रभाव बारेको दिएको जोखिमको कुनै समयको एक निश्चित बिन्दुमा रहेको संक्रमणको तहबारेको जानकारी प्रदान गर्ने एक औजार हो प्रमुख जोखिम सूचक । यस्ता सूचकहरूले संस्थाको जोखिम बहन लालसाको ढाँचा तथा जोखिमको अनुगमन र समीक्षा पद्धतिका महत्वपूर्ण अवयवहरू जसले प्राथमिक रूपमा जोखिमको वर्तमान अवस्थाको अनुगमन कार्यलाई केन्द्रबिन्दु मानी ध्यानदृष्टि प्रवाह गरेका हुन्छन् । अभै गहन रूपमा बुझ्ने हो भने प्रमुख जोखिम सूचक कुनै घटनाको घटित हुने सम्भावना र तिनीहरूको परिणामले सँगसँगै औल्याएको सम्भावित सावधानीको मापन समेत हो जसले संस्थाको जोखिम बहन गर्न क्षमतालाई अत्यन्त पारदर्शी बनाउँछ र समग्र संगठनको सफलतामा यथेष्ट प्रभाव पार्न सक्दछ । साथै यिनीहरू एक प्रकारका परिमाणात्मक मूल्यांकन गर्ने उपायहरू समेत हुन जसले व्यवसायमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने सम्भावित जोखिमको भविष्यवाणी गर्छन् । निश्चित गतिविधिहरू जसले व्यावसायिक उद्देश्यलाई प्रभाव पार्दछन्, त्यस्ता गतिविधिहरू कतिको जोखिमयुक्त छन भनेर समेत मार्गदर्शन गर्दछन् ।

आवश्यकता तथा महत्व

प्रमुख जोखिम सूचकहरूले कुनै परिणाम वा नतिजा जोखिम युक्त घटनाहरूको रूपमा उजागर हुनपूर्व नै सम्भावित जोखिम पहिचान तथा अनुगमनका लागि पूर्व चेतावनी संकेतको रूपमा आफ्नो भूमिकालाई प्रस्तुत गर्ने भएकोले प्रमुख जोखिम सूचकांकहरू संस्थाका लागि जोखिम व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण घटकको रूपमा लिने गरिन्छ । मापन योग्य हुने र सांगठनिक उद्देश्यहरू हासिलको क्षणमा असर पार्ने प्रतिकूल घटनाहरू उजागर हुने सम्भावनमा समेत सूक्ष्म अन्तरदृष्टि प्रदान गर्ने गुणले प्रमुख जोखिम सूचकको आवश्यकता तथा महत्व दर्शाउँछ । बूँदागत रूपमा प्रमुख जोखिम सूचकको आवश्यकता र महत्व यस प्रकार छन् ।

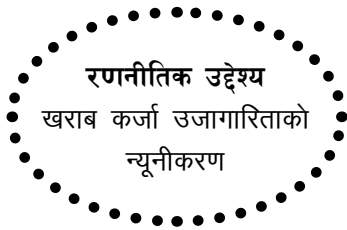
- समसामयिक जोखिमको उजागर र उदीयमान जोखिमको पहिचान गर्न ।
- नियन्त्रणमा रहेका कमजोरीहरू औँल्याउँदै कमजोर नियन्त्रण प्रणालीलाई बलियो बनाउन ।
- जोखिमको रिपोर्टिङलाई सहज बनाउने र व्यवस्थापनको लागि निश्चित एकाईमा स्थानान्तरण गर्न ।

- क्षमतालाई बढोत्तरी गरी संस्थाको ओजलाई मूल्यवान बनाउन ।

प्रमुख जोखिम सूचकले कार्य गर्ने तरिका

जोखिम सूचकहरूले जोखिमको पहिचान, जोखिम र नियन्त्रणको आंकलन, जोखिम बहन क्षमताको कार्यान्वयन, र जोखिम ढाँचाको प्रशासनसहितको व्यवस्थापन गतिविधि र प्रक्रियाहरूको दायरासँग जोड्छन् । सामान्यतया, जोखिम सूचक यस्तो आंकलनको विधि हुन सक्छ जसलाई जोखिमको समय र जोखिमले भएको परिवर्तन पहिचान गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । जब जोखिम सूचकहरूले विशेष महत्वका जोखिमलाई पहिल्याउँछन् अथवा दूरदर्शिता प्रदर्शन गर्न सक्ने मूल्यवान क्षमताले सही समयमा जोखिममा भएको परिवर्तनलाई पहिचान गर्छन् तब मात्र प्रमुख जोखिम सूचकका रूपमा आफूलाई स्थापित गर्छन् । सैद्धान्तिक रूपमा दुवै कार्य गर्न सक्ने भएमा प्रमुख जोखिम सूचक आदर्शको नमुना हुनेछन् । प्रमुख जोखिम सूचकको कार्यलाई निम्नअनुसार चित्र एवं उदाहरणमार्फत विस्तृत रूपमा बयान गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

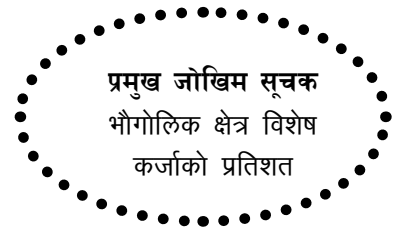
१. परिभाषित उद्देश्य



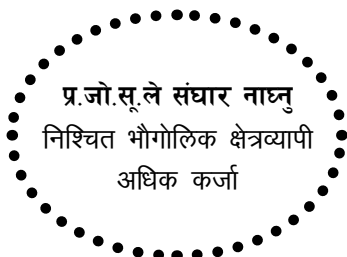
२. जोखिम पहिचान



३. सूचकको सिर्जना/नियन्त्रण



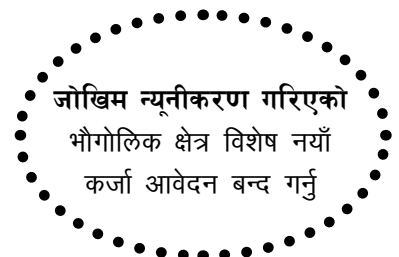
४. अनुगमन र चित्रांकित



५. कार्य तोक्नु



६. सुधारको पहल



चित्र नं. १



कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाको नम्बर १ अनुसार खराब कर्जा उजागरिताको न्यूनीकरण गर्ने रणनीतिक उद्देश्य परिभाषित छ भने उसले नम्बर २ अनुसार प्रमुख जोखिमको पहिचान गर्दछ जसअन्तर्गत भौगोलिक क्षेत्र विशेष कर्जा प्रवाहको अधिकेन्द्रीकरण रहेको छ । तसर्थ नम्बर ३ अनुरूप यसमा प्रमुख जोखिम सूचक विशेष भौगोलिक क्षेत्रमा कर्जा आवेदनको प्रतिशतलाई मानिएको छ । नम्बर ४ अनुसार यदि त्यस सूचकले संघार पार गरेको देखिएमा नम्बर ५ अनुसार स्वचालित रूपमा सावधानी सूचक संकेत वा सन्देश प्रवाहले प्रणालीलाई भस्काउने छ र जोखिम न्यूनीकरणका लागि नम्बर ६ अनुरूप त्यस क्षेत्रमा नयाँ कर्जा आवेदनलाई स्थगीत गर्न सकिन्छ ।

जोखिम व्यवस्थापनमा प्रमुख जोखिम सूचकले खेल्ने भूमिका

पूर्व चेतावनी प्रणाली, जोखिम संक्रमणको अनुगमन, रणनीतिक उद्देश्यहरूसँगको एक्यबद्धता लगायतका विविध भूमिकाहरूले जोखिम सूचकहरू प्रमुख जोखिम व्यवस्थापन उपकरणका रूपमा परिचित रहेका हुन्छन् । केही भूमिकाहरूलाई देहायमा उल्लेख गरिएको छ ।

१. **पूर्व चेतावनी प्रणाली:** एक तहको लक्ष्मण रेखा वा सीमारेखा (थ्रेसहोल्ड) तय गरिएको अवस्थामा सञ्चालनका गतिविधिको कार्यान्वयन क्रममा यसरी तय गरिएको सीमारेखाको उल्लंघन भएको अवस्थामा सम्भावित जोखिम न्यूनीकरणका आवश्यकतालाई संकेत गर्ने भएकोले नै प्रमुख जोखिम सूचकलाई पूर्वचेतावनी प्रणालीको रूपमा लिने गरिन्छ जसको अनुगमनले समस्यामा पर्नुअगावै उदीयमान जोखिमहरूको पहिचान गर्ने गर्दछ ।
२. **जोखिम उजागरको अनुगमन:** निश्चित समयमा वा नियमित अन्तरालमा जोखिम सम्बद्ध गतिविधिहरूको निगरानीमा मद्दत गर्ने कार्यले जोखिम सूचकहरू पहिचान हुन्छ जसबाट संस्थाले आफ्नो जोखिम स्तरहरू मूल्यांकन गर्न सक्छन् । साथै संस्थाको जोखिम बहन क्षमता समायोजन गर्न वा पहिचान गरिएका जोखिमहरू व्यवस्थापनका लागि सक्रिय उपायहरूका लागि पूर्वसूचित निर्णयहरू लिन सक्दछन् ।
३. **रणनीतिक उद्देश्यहरूसँग पंक्तिबद्धता:** संस्थाको रणनीतिक उद्देश्यहरूसँग सम्बद्ध हुँदै संगठनात्मक लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि सोसँग आबद्ध प्रासङ्

गिकता आधारमा प्रमुख जोखिम सूचकहरू चयन गरिन्छन् । यस्तो पंक्तिबद्धताले जोखिम व्यवस्थापन प्रयासहरू बैंकको समग्र सफलतासँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको पाइन्छ ।

४. **परिमाणयोग्य मेट्रिक्स:** प्रमुख जोखिम सूचकहरू परिमाणात्मक मेट्रिक्स हुन जसले जोखिमको स्पष्ट र वस्तुनिष्ठ मापन प्रदान गर्दछ । यसले जोखिम व्यवस्थापनको लागि थप व्यवस्थित र तथ्यांक प्रशोधन दृष्टिकोणको लागि अनुमति दिन्छ । जस्तै: बैंकहरूका लागि पुँजी पर्याप्तता अनुपात, तरलता अनुपात, कर्जा गुणस्तर सूचकहरू वा परिचालन जोखिम मेट्रिक्सहरूलाई प्रमुख जोखिम सूचकका रूपमा मानिन्छ ।
५. **नियामक अनुपालना:** नियामक प्रावधानहरूले संस्थाहरूलाई प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापन अभ्यासहरू लागु गर्न आवश्यक मार्गदर्शन गरेका हुन्छन् । प्रमुख जोखिम सूचकको प्रयोगले त्यस्ता नियामक आवश्यकताहरूको अनुपालन प्रदर्शन गर्न मद्दत गर्दछ ।
६. **परिदृश्य विश्लेषण:** संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्य र सञ्चालनमा प्रतिकूल घटनाहरूको सम्भावित प्रभाव मूल्यांकन गर्न परिदृश्य विश्लेषणमा प्रमुख जोखिम सूचकको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
७. **निरन्तर सुधार:** प्रमुख जोखिम सूचकको प्रयोगले जोखिम व्यवस्थापनमा निरन्तर सुधार गर्ने संस्कृतिलाई समर्थन गर्दछ ।

संचालक समिति, उच्च व्यवस्थापन तथा व्यावसायिक प्रमुखहरूका लागि आफूले सम्पादन गर्ने कार्यमा जोखिम स्तरको अनुगमनमा सहयोग गर्ने महत्वपूर्ण उपकरण हो प्रमुख जोखिम सूचक । यसले विशेष प्रक्रिया तथा गतिविधिहरूसँग जोडिएको जोखिम उजागरको तहमा देखिने परिवर्तनलाई दृष्टिगोचर प्रदान गरी व्यावसायिक प्रमुखहरूलाई सहयोग गर्छ भने जोखिमको स्तर, स्रोतहरूको विस्तारित प्रयोग र नियन्त्रणका अवयवहरूको प्रभावकारितालाई प्रतिविम्बित गर्दै उच्च व्यवस्थापनलाई सहयोग गर्दछ । साथै जोखिम नियन्त्रणका अवयवहरूमा रहेको कमजोरी र नीतिगत रूपमा सुधार गर्नुपर्ने विषयहरू औँल्याएर संचालक समितिलाई सहयोग गरेको हुन्छ । समग्रमा प्रमुख जोखिम सूचकको अभ्यास एवं प्रयोगले संस्थालाई हुने फाइदा यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. हानी गर्न सक्ने सम्भावित जोखिमको पूर्वसूचनाका रूपमा प्रयोग हुने ।
२. अनुगमन र नियन्त्रणका औजारमा हुन सक्ने सम्भावित कमजोरीहरूमा अर्न्तदृष्टि प्रदान हुने ।
३. जोखिम व्यवस्थापन कार्यको लागि व्यवस्थापनलाई विश्वसनीय र जानकारीमुलक विस्तृत विवरण तथा सूचनाहरू प्रदान गरी जोखिमको आंकलनमा समर्थन हुने ।
४. उदीयमान जोखिमहरूको सक्रिय व्यवस्थापनको लागि जानकारीमूलक खाका सिर्जना गरेर क्षितिजमा के छ भनी गहन परीक्षण हुने ।
५. परिमाणात्मक नतिजा अनुसार कुन तहको जोखिमलाई के कति मात्रामा निगरानी वा प्रत्यक्ष मध्यस्थता गर्नुपर्छ भनी सीमारेखा कायम गर्दा सहिष्णुताको तह र संघार कायम हुने ।

प्रमुख जोखिम सूचक तय गर्ने प्रक्रिया

क) पहिचान:

- प्रचलित मात्रात्मक मूल्यांकनका उपाय जसबाट तुलना वा प्रदर्शन हुन्छ, सोको पहिचान गर्ने ।
- उपलब्धिहरूबीचको अन्तर आंकलन गर्दै मात्रात्मक मूल्यांकनका उपायमा सुधार गर्ने ।
- जोखिम नियन्त्रण तथा स्वमूल्यांकनमार्फत प्रमुख जोखिम सूचक पहिचान गर्ने
- जोखिमको पार्श्वचित्रमा देखिने परिवर्तन औल्याउने संकेतमा वा नियन्त्रण वातावरणको प्रभावकारितामा ध्यान दिने ।
- महत्वपूर्ण जोखिमहरू र तिनीहरूको कारणमा ध्यान केन्द्रित गर्ने र एतिहासिक संकेतहरूको मनन गर्दै आगामी नतिजातर्फ एकाग्र हुने ।
- निरपेक्ष मानका नम्बर, प्रतिशत, अनुपात तथा अन्तरालहरूलाई ध्यान दिने ।
- अर्थपूर्ण नतिजाका लागि निश्चित समय अन्तराल जस्तै मासिक, त्रैमासिक आदिमा नियमित तथ्यांक संकलन गर्ने ।

ख) छनौट:

- मापनयोग्य, अर्थपूर्ण र पूर्वानुमानयोग्य (अग्रणी सूचक) हुने खालको सूचक छनौट गर्ने ।

- प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापनका लागि अगुवा र पिछडा सूचकहरूको एक राम्रो मिश्रण संकलन गर्ने ।
- मार्ग पहिल्याउन कठिन हुने, अव्यवस्थित हुन सक्ने र नतिजाको लागि लामो समय लाग्नसक्ने भएकोले थोरैभन्दा थोरै वा व्यवस्थापन गर्न सकिने मात्र सूचक तय गर्ने ।

ग) संघार कायम:

- जोखिमले संघार नाघेको वा नाघ्न लागेको अवस्थाको तत्काल जानकारी दिने (ट्रिगर) स्तर वा संघार (लक्ष्मणरेखा) हरूको निर्धारण र प्रमाणीकरण गर्ने ।
- समग्र बाह्य परिधिमा स्वीकारयोग्य वा आन्तरिक रूपमा स्वीकारयोग्य हुनुपर्ने ।
- उच्च निकाय (संचालक समिति) बाट लक्ष्मणरेखा स्वीकृत हुनुपर्ने ।
- जोखिम बहन विवरणसँग मिलेको हुनुपर्ने ।
- सूचकलाई पहिल्याउने तथा खबर गर्ने
- सूचकहरू अवाधिक रूपमा पहिल्याएर राख्ने जस्तै: साप्ताहिक, मासिक आदि ।

जोखिम व्यवस्थापन गर्नका लागि आवश्यक जिम्मेवारी र जवाफदेहिता समेत तह अनुसार तय गर्नुपर्छ । जोखिम व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीति, नियम, मार्गदर्शन आदि तय गर्ने कार्य समिति र उच्च व्यवस्थापनको संयुक्त पहलमा हुन्छ । त्यस्तै व्यावसायिक एकाइहरूले जोखिमको पहिचान गर्ने, तोकिएको संघार सीमामा रहने, अनुगमन गर्ने आदि कार्य गर्दछन् भने जोखिम व्यवस्थापन एकाइले ती कार्यहरूको समीक्षा गर्छ । र, अन्त्यमा आन्तरिक लेखा परीक्षणले सूचकको लागि तय गरिएको नियन्त्रणका अवयवहरूले लक्ष्मण रेखा नाघे-ननाघेको आंकलन गर्ने र प्रमुख जोखिम सूचक प्रक्रियाको प्रमाणीकरण तथा पर्याप्तता सुनिश्चिताको परीक्षण गर्दछ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. <https://www.techtarget.com/>
२. KRIBasicsForFinancialInstitutions-Galvanize

प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय साधन परिचालनका विविध आयामहरू



ललितकुमार शर्मा

पृष्ठभूमि

मुलुकको आर्थिक र सामाजिक विकासको लागि अत्यावश्यक क्षेत्रको रूपमा सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले तोकेका क्षेत्रहरू नै प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र हुन् । अल्पविकसित मुलुकहरूमा यी क्षेत्रहरू अर्थिक तथा सामाजिक विकासका संवाहकको रूपमा रहेका हुन्छन् । यस लेखमा नेपालको सन्दर्भमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निर्देशित क्षेत्रमा न्यूनतम कर्जा प्रवाह गर्न तोकेको क्षेत्रलाई लिइएको छ । नेपालमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय स्रोत परिचालनको लागि मुख्यतः स्वपुँजी वा बैंक कर्जामा निर्भर रहनुपर्ने बाध्यता रहेको छ । प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय साधन परिचालनलाई सहज र सुलभ बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल सरकारले महत्वपूर्ण पहल गरेका छन् ।

वर्तमान अवस्था

नेपालमा निर्देशित क्षेत्र कर्जा लामो समयदेखि नै प्रयोग हुँदै आएको छ । आ.व. २०४७/४८ देखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कुलकर्जाको न्यूनतम ४० प्रतिशत उत्पादनशील क्षेत्रमा र १२ प्रतिशत प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको थियो । वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरणको चरणमा केही समयको लागि नेपाल राष्ट्र बैंक यस व्यवस्थालाई निरन्तरता प्रदान गर्न नसकेको भएतापनि सन् २०६७/६८ देखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कुलकर्जाको न्यूनतम २० प्रतिशतकर्जा उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्ने भएसँगै यसले निरन्तरता प्राप्त गर्दै आएको छ (NRB, 2018) । आ.व. २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमा वाणिज्य बैंकहरूले रु. १ करोड भन्दा कम रकमका लघु, साना तथा मझौला उद्यममा

कुलकर्जाको न्यूनतम १५ प्रतिशत, कृषि र उर्जा क्षेत्रमा क्रमशः १५ प्रतिशत र १० प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्थापश्चात प्राथमिकता प्राप्त कर्जा प्रवाह सम्बन्धी बहस थप बढ्दै गइरहेको छ ।

नेपालको अर्थतन्त्रमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको योगदानको तुलनामा यस क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जाको हिस्सा न्यून रहेको छ । पछिल्लो समय नेपाल सरकारको सहूलियतपूर्ण कर्जाको लागि ब्याजअनुदान सम्बन्धी कार्यक्रमको कारण कृषि क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा प्रवाह बढेको देखिन्छ । साथै नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशित क्षेत्रमा अनिवार्य रूपमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने कारण पनि कृषि, उर्जा, तथा लघु, साना तथा मझौला उद्यमहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जाको माध्यबाट वित्तीय स्रोत परिचालन बढेको छ । त्यसैगरी वर्तमान मौद्रिक नीतिले नेपालमा स्थापना भएका प्राइभेट इक्विटी र भेञ्चर क्यापिटललाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको हुँदा लघु, साना तथा

मझौला उद्यमहरूलाई वित्तीय साधन उपलब्धमा थप सहज हुने विश्वास गर्न सकिन्छ । साथै नेपाल सरकारको स्टार्टप उद्यम कार्यक्रम अन्तर्गत उद्यमीहरूलाई बिउपुँजी प्रदान गर्ने कार्यक्रमले उद्यमीहरूलाई थप प्रोत्साहित गर्न सक्नेछ ।

नेपालमा परम्परागत स्वरूपमा सञ्चालनमा रहेको बैंक कर्जा कार्यक्रमबाहेक प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरूमा वित्तीय स्रोत संकलनको वैकल्पिक स्वरूपहरूको प्रयोग गर्न सकिएको छैन । मौद्रिक नीति २०७९/८० मा क्राउड फन्डिङ तथा P2P मार्फत वित्तीय स्रोत संकलन सम्बन्धी अध्ययन गरिने उल्लेख भएता पनि यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएको छैन ।

नेपाल सरकारको स्टार्टप
उद्यम कार्यक्रम अन्तर्गत
उद्यमीहरूलाई बिउपुँजी प्रदान गर्ने
कार्यक्रमले उद्यमीहरूलाई थप
प्रोत्साहित गर्न सक्नेछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय साधन परिचालनको लागि सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले दुई प्रकारको विधि प्रयोग गर्ने गरिएको छ ।

- १) परम्परागत रूपमा प्रचलनमा रहेको बैंक कर्जामा आधारित वित्तीय स्रोत परिचालन जस्तै निर्देशित क्षेत्र कर्जा ।
- २) बैंक कर्जा बाहेक नवीन औजारहरूको प्रयोग जस्तै क्राउड फन्डिङ्ग, लिजिड, फ्याक्टरिङ्ग, वेयरहाउस रसिदकर्जा आदि मार्फत वित्तीय स्रोत परिचालन ।

परम्परागत विधिअन्तर्गत प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जामार्फत वित्तीय साधन परिचालन गर्ने सम्बन्धमा अवलम्बन भएका अभ्यासहरू निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

क्षेत्रगत कर्जा कार्यक्रम	यस अन्तर्गत समाजको विशेष वर्गमा तथा अर्थतन्त्रको तोकिएको क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरिन्छ । उदाहरण भारतीय रिजर्भ बैंकले तोकेको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकहरूले खुद्रा कर्जाको ४० प्रतिशत सम्म र अन्य क्षेत्रिय बैंक तथा साना वित्त बैंकले ७५ प्रतिशत सम्म कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था ।
ब्याज सहूलियत कार्यक्रम	यस अन्तर्गत प्रचलित ब्याजदरमा सहूलियत वा अनुदान प्रदान गरेर अथवा ब्याजदरको सीमा (Interest Rate Cap) को माध्यमबाट ब्याज सहूलियत प्रदान गरिन्छ ।
पुनर्कर्जा कार्यक्रम	निश्चित क्षेत्र तथा वर्गमा प्रवाह भएको कर्जामा पुनर्कर्जा प्रदान गरी त्यस क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रोत्साहित गरिन्छ ।

विशिष्टीकृत वित्तीय संस्था स्थापना	कृषि, साना तथा मझौला उद्यम, पूर्वाधार जस्ता क्षेत्रहरूमा वित्तीय साधन परिचालन गर्नका लागि विशिष्टीकृत संस्थाहरू स्थापना गरिन्छ । अधिकांश मुलुकहरूमा साना तथा मझौला उद्यममा र कृषिमा वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउन यस प्रकारको संस्थाहरू स्थापना गरिन्छ । उदाहरण भारतमा साना तथा मझौला उद्यममा वित्तीय स्रोत सुनिश्चितता लागि वक्ष्म्यक्ष को स्थापना गरिएको छ ।
कर्जा ग्यारेन्टी	सरकार वा कुनै निकायहरू कर्जाको जमानीकर्ताको रूपमा रही कर्जा जोखिम न्यूनीकरण गरी बैंक वा वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्न प्रोत्साहन गर्दछ । उदाहरण सन् १९७२ मा स्थापना भएको Credit Guarantee Corporation Malaysia Berhad (CGC) मार्फत मलेसियाले प्रभावकारी रूपमा एमएसएमई (MSME) लाई कर्जा ग्यारेन्टी गर्ने गरेको छ ।
मेन स्ट्रिट कर्जा कार्यक्रम	कोभिड-१९ का कारण समस्यामा परेका साना तथा मझौला व्यवसायहरूलाई ऋण मार्फत वित्तीय साधन उपलब्ध गराउन संयुक्त राज्य अमेरिकामा सञ्चालन गरिएको कार्यक्रम ।

प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय साधन परिचालनको लागि परम्परागत रूपमा प्रचलनमा रहेको बैंक कर्जाबाहेक पनि अन्य नयाँ उपकरणहरूको प्रयोग अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा रहेको पाइन्छ । यस अन्तर्गत कर्जा बाहेकका वित्तीय साधन परिचालनका नवीनतम अभ्यासहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क्राउडफन्डिङ्ग (Crowdfunding)

यस प्रकारको वित्त सामाजिक तथा विकास निर्माणमा बढी प्रयोग भएता पनि हाल लघु, साना तथा मझौला



उद्यमहरूमा वित्तीय स्रोत परिचालनको लागि यसको प्रयोग बढ्दै गइरहेको छ । यस प्रकारको माध्यमबाट अनुदान मात्र प्राप्त नभई, कर्जा तथा पुँजी (Equity) पनि प्राप्त हुने गरेको छ । क्राउड फन्डिङ तथा P2P लगानी स्वरूपहरू इन्टरनेट तथा सामाजिक सञ्जालको माध्यमका कारण पनि प्रख्यात हुँदै गएका छन् । क्राउड फन्डिङ पनि विभिन्न प्रकारको हुने गर्दछन् । पुँजीमा आधारित, ऋणमा आधारित, कोषमा आधारित तथा peer-to-peer (P2P) आदि (Kaif, 2023) । भारतमा कोषमा आधारित क्राउड फन्डिङको नियमन भारतीय धितोपत्र बोर्डले गर्ने गरेको छ भने भारतीय रिजर्व बैंकले P2P लगानीमा मध्यस्थकर्ताहरूलाई गैर बैंक वित्तीय संस्थाको रूपमा नियमन गर्दै आइरहेको छ ।

वेयरहाउस रसिदको धितोमा कर्जा

(Finance against warehouse receipt)

वेयरहाउस रसिदलाई नै धितोको रूपमा लिई प्रदान गरिने कर्जा यस अन्तर्गत पर्दछ । कृषि उपजको भाउ बेमौसममा बढी हुने र उत्पादनको समयमा कम हुने भएकाले कृषि उपजको भण्डारण गरी उपयुक्त समयमा बिक्री गर्न किसानलाई फाइदाजनक हुन्छ । यद्यपि किसानहरूसँग कृषि उपज बिक्री नगर्दा सम्मको समयको लागि वित्तको आवश्यकता पूर्ति गर्न भण्डारण गरिएको वेयरहाउस रसिदको आधारमा कर्जा/वित्त प्रदान गर्ने गरिन्छ । यस प्रकारको वित्तको मुख्य चुनौती भनेको प्रभावकारी भण्डारण गृहको स्थापना रहको छ । त्यस प्रकारको कर्जालाई प्रोत्साहन गर्न हालै भुटानको रोयल मोनिटरी अथोरिटीले वेयरहाउस रसिदको आधारमा कर्जा प्रवाह गर्ने सम्बन्धमा नीति तथा नियमहरू तर्जुमा गरेको छ (Asian Development Bank, 2022) ।

फ्याक्टरिङ (Factoring)

लघु, साना तथा मझौला उद्यमहरूलाई छोटो अवधिको चालु पुँजीको कर्जाको आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि यसप्रकारको वित्त प्रवाह गर्ने गरिन्छ । यस अन्तर्गत उद्यमीले आसामीहरूलाई बिक्री गरेको बिल, भौचरको आधारमा वित्तीय संस्थाहरूले रकम प्रदान गर्छन् र सो बिल, भौचरको बापतको रकम स्वयम वित्तीय संस्थाहरूले संकलन गर्न सक्छन् । यस प्रकारको व्यवस्थामा उद्यमीलाई कर्जा प्रवाह नभई Bills Discount को माध्यमबाट वित्त परिचालन गरिन्छ । सामान्य अर्थमा भन्दा प्राप्त गर्नु रकम (Receivables) को Discount मा खरिद-विक्रिले नै Factoring भनिन्छ । Factoring जोखिमपूर्ण हुने

भएकाले स्पष्ट कानुनी व्यवस्था हुन आवश्यक छ । तिर्नुपर्ने बिलभौचर र प्राप्त गर्नुपर्ने बिल भौचरको सहज रूपमा खरिद बिक्री गर्न कानुनी संयन्त्र तयार हुनुका साथै प्रभावकारी सूचना व्यवस्थापन यसको मुख्य चुनौती रहेको छ (Klapper, 2006) । अन्तर्राष्ट्रिय ब्यापारमा प्राप्त गर्नुपर्ने रकम (Receivables) को Factoring सहज होस् भन्ने उद्देश्यले Factors Chain International (FCI) को स्थापना भएको छ । FCI को सन् २०२३ को तथ्यांक अनुसार यस प्रकारको वित्तको आकार ३५ खर्ब युरोभन्दा बढी रहेको छ । भारतमा भारतीय रिजर्व बैंकको नियमन अन्तर्गत गैरबैंक वित्तीय संस्थाको रूपमा रहने गरी India Factoring and Finance Solutions Pvt. Ltd. स्थापना भई कार्य समेत गर्दै आइरहेको छ ।

लिजिङ (Leasing)

सामान्यतया कुनै वस्तु भाडामा लिने र भाडामा दिने (Lessor) विचको सम्झौता नै लिज सम्झौता हुन्छ । जस अन्तर्गत लिजमा लिने व्यक्ति/संस्थाको त्यस वस्तुको प्रयोग उपर लिज अवधिभर कानुनी अधिकार नै रहन्छ । यस प्रकार वस्तुहरू लिजमा लिनका लागि बैंक स्वयम लेसर (Lessor) को रूपमा वा मध्यस्थकर्ताको रूपमा कार्य गर्न सक्दछ । सन् २०१४ मा युरोपियन केन्द्रीय बैंक र युरोपियन युनियनले गरेको सर्वेक्षणमा अनुसार युरोपमा ४७ प्रतिशत साना तथा मझौला उद्यमहरूले यस प्रकारको माध्यमबाट वित्तीय स्रोत संकलन गर्ने गरेको पाइयो (OECD, 2015) ।

समस्याहरू

- नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गरेको कुल कर्जाको ६७ प्रतिशत हिस्सा घर जग्गाको धितोमा प्रवाह गर्ने गरेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अझै पनि नगद प्रवाहको आधारमा नभई घर जग्गाका धितो/सुरक्षणलाई नै प्रमुख मान्ने प्रचलन रहेको छ । तसर्थ नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम प्रवाह हुने क्षेत्रगत कर्जा कार्यक्रमहरू कम प्रभावकारी भएका छन् ।
- नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्ने कर्जा घर जग्गाको धितोमा आधारित हुने भएकाले पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा नैतिक संकट (Moral Hazard) उत्पन्न भएको पाइन्छ । जसले कर्जाको दुरुपयोग बढ्न सक्ने जोखिम देखिन्छ ।

- नेपालको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू घरजग्गा धितोमा आधारित रहेकाले तुलनात्मक रूपमा घरजग्गाको मूल्य अधिक रहने सहरबजार केन्द्रित भई वित्तीय साधन परिचालन गर्दछन् । यस कारण ग्रामीण उद्यमशीलतामा बैकिङ्ग स्रोतको अभाव देखिन्छ ।
- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय स्रोतको लागि बैंक कर्जामा निर्भर रहनुपर्ने भएकाले बिना धितो नयाँ उद्यमका लागि बिउ पुँजीप्राप्त गर्न कठिन रहको छ ।
- वित्तीय स्रोत संकलनको लागि माथि उल्लिखित नवीन स्वरूपहरू अवलम्बन गर्न नेपालमा स्पष्ट कानुनी एवम् नियामकिय व्यवस्थाको अभाव रहेको छ ।

समाधानका उपायहरू

सामान्यतया विकासशील मुलुकहरूमा पर्याप्त पुँजी नहुने र प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा पुँजी अभाव (Capital Deficient) भइरहने भएकाले सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले निर्देशित क्षेत्र कर्जा मार्फत कर्जा प्रवाहमा हस्तक्षेप गर्दछ । सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले तोकिएको क्षेत्रमा निर्देशित कर्जा बढाएर मात्र प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको विकास हुन सक्दैन । वित्तीय बजारमा कुनै निश्चित सीमाभन्दा बढी हस्तक्षेप भएमा त्यो प्रतिउत्पादक हुन सक्ने विभिन्न अध्ययनहरूले पनि देखाएको छन् । ब्राजिलमा निर्देशित क्षेत्र कर्जा कुल हिस्सा निजीक्षेत्र तर्फको कर्जाको ५० प्रतिशतसम्म हुँदा पनि त्यसले आर्थिक लाभ हसिल नभई थप आर्थिक भार मात्र थप गन्यो (Byskov, 2019)। यद्यपि भारतमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रकर्जाले अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याएको अध्ययनहरूले देखाएको छन् । भारतीय रिजर्व बैंकको निर्देशन बमोजिम भारतको घरेलु वाणिज्य बैंकहरूले खुद बैंक कर्जा (Adjusted Net Bank Credit) को ४० प्रतिशतसम्म र क्षेत्रिय ग्रामीण बैंक र साना वित्त बैंकहरूले ७५ प्रतिशतसम्म प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ (RBI, 2020) । तर भारतमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा बढेको कारण खराब कर्जा बढेको पाइँदैन तर अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण योगदान भने पुऱ्याएको छ (Gaur & Mohapatra, 2021)। भारतमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रकर्जाको लागि आवश्यक नियम तर्जुमाका लागि सन् १९६९ देखि २०१५ सम्ममा १२ वटा अध्ययन कमिटी गठन भई निरन्तर सुधारपश्चात हालको नियामकिय प्रावधान जारी गरिएको छ । तसर्थ प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा सम्बन्धी भारतको निम्नबमोजिमको असल अभ्यासलाई अनुसरण गर्दा नेपालमा निर्देशित क्षेत्र कर्जा

कार्यक्रम थप प्रभावकारी हुन सक्छ ।

- सहर केन्द्रित प्राथमिकता प्राप्त कर्जाको मागलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गर्न प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा गणना गर्दा ग्रामीण क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जालाई बढी भार (Weight) प्रदान गर्न सकिन्छ । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू ग्रामीण क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्न प्रोत्साहित हुन्छन् ।
 - प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू धितोमुखि भएको जनगुनासो भएको हुँदा एमएसएमई कर्जाको हकमा हाल कायम सीमाभन्दा बढी रकमको परियोजनामा आधारित कर्जा (Project Finance Loan) लाई पनि निर्देशित क्षेत्र कर्जामा गणना गर्न दिनु उपयुक्त हुन्छ ।
 - बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू किसानक्रेडिट कार्ड, एमएसएमई क्रेडिट कार्डको प्रयोग बढाई वास्तविक उद्यमीलाई कम लागतमा सेवा पुऱ्याउन आवश्यक छ ।
- त्यसैगरी नेपालमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू जस्तै एमएसएमईहरूलाई वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउन अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुरूप प्रचलनमा ल्याएका वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउने नवीन स्वरूपहरू जस्तै क्राउडफन्डिङ्ग, लिजिड, फ्याक्टरिङ्ग, वेयरहाउस रसिदकर्जा आदि प्रयोग बढाउन आवश्यक देखिन्छ । यसका लागि स्पष्ट कानुनी संरचना तथा नियामकिय प्रावधान तयार गर्न आवश्यक देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थीर सम्पत्तिको धितोबाट अब क्रमशः परियोजना तथा त्यसको नगद प्रवाहमा आधारित भई कर्जा प्रवाह बढाउन जरुरी देखिन्छ ।

निष्कर्ष

प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, उर्जा, पर्यटन, तथा एमएसएमईहरू नेपालको अर्थतन्त्रको विकासको लागि महत्वपूर्ण रहेका छन् । नेपालमा उद्यमशीलता प्रवर्द्धन तथा गरिबी निवारणको लागि यी क्षेत्रहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । यस प्रकारको क्षेत्रहरूमा वित्तीय साधन उपलब्धताका लागि सरकार वा केन्द्रीय बैंकले कर्जा प्रवाहमा हस्तक्षेप गर्नु उपयुक्त हुने वा नहुने भन्ने धारणामा एकरूपता पाइँदैन । ब्राजिलको उदाहरण लिँदा सरकारको हस्तक्षेप उपयुक्त देखिँदैन भने भारतको उदाहरण लिँदा उपयुक्त देखिन्छ । नेपाली वित्तीयबजारको विकास, पुँजीको उपलब्धता, अर्थतन्त्रको संरचना आदिको कारण पनि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा



वित्तीय स्रोत सुनिश्चितताको लागि निर्दिष्ट सीमा तोक्नु सकारात्मक रूपमा नै लिनु पर्दछ । यद्यपि नेपाल सरकार वा केन्द्रीय बैंकले न्यूनतम क्षेत्रगत कर्जाको सीमा तोकेकै कारण मात्र यी क्षेत्रहरूको विकास हुने सम्भावना कम छ । तोकिएको क्षेत्रको कर्जाको प्रभावकारिता बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको क्रियाकलापमा निर्भर हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आफूले प्रदान गरेको तोकिएको क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको सदुपयोगितको लागि आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न जरूरी छ । त्यसैगरी नीति निर्माताहरूले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय साधनको उपलब्धता बढाउन परम्परागत बैंक कर्जा विधि प्रतिको निर्भरता कम गरी वैकल्पिक स्वरूपहरू मार्फत पुँजी संकलन गर्नतर्फ स्पष्ट कानुनी तथा नियामकिय प्रावधान तयार गर्न अत्यावश्यक रहेको छ । ■

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका सहायक निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Asian Development Bank (2022). Bhutan: Financial Market Development Program (Subprogram 2).
- Byskov, S. (2019). Earmarked credit and public banks. Boom, Bust, and the Road to Recovery, 267-278.
- Gaur, D., & Mohapatra, D. R. (2021). The nexus of economic growth, priority sector lending and non-performing assets: case of Indian banking sector. South Asian Journal of Business Studies, 10(1), 70-90.
- Kaif .M. (2023, March 16). Breaking the rules: When crowdfunding plat-
- forms cross the line in raising capital - IndiaCorpLaw. IndiaCorpLaw. [https://indiacorplaw.in/2023/03/breaking-the-rules-when-crowdfunding-platforms-cross-the-line-in-raising-capital.html#:~:text=Regulations%20for%20Crowdfunding%20Platforms%20in%20India&text=Fund%2Dbased%20crowdfunding%20is%20regulated,Investment%20Funds\)%%20-Regulations%2C%202012.](https://indiacorplaw.in/2023/03/breaking-the-rules-when-crowdfunding-platforms-cross-the-line-in-raising-capital.html#:~:text=Regulations%20for%20Crowdfunding%20Platforms%20in%20India&text=Fund%2Dbased%20crowdfunding%20is%20regulated,Investment%20Funds)%%20-Regulations%2C%202012.)
- Klapper, L. (2006). The role of factoring for financing small and medium enterprises. Journal of banking & Finance, 30(11), 3111-3130.
- NRB . (2018). Sixty Years of Nepal Rashtra Bank. Kathmandu ,Nepal: Nepal Rashtra Bank.
- OECD. (2015). New Approaches to SME and Entrepreneurship Financing: Broadening the Range of Instruments.
- RBI. (2020). Master Circular of RBI. -Priority Sector LendingTargets and Classification. Mumbai: Reserve Bank of India.
- Sumit J., Parida T. K. & Ghosh S.K. (2015). Rethinking Priority Sector Lending for Banks in India. Mumbai: IIBF Macro Research Paper.

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन (Total Quality Management)



अधिवक्ता दिपक खतिवडा

१. गुणस्तर (Quality)

कुनै पनि वस्तु तथा सेवाको उपभोग गर्दा ग्राहकले प्राप्त गर्ने पूर्ण सन्तुष्टी नै गुणस्तर हो । जस्तै :

ग्राहक	सामान	मूल्य	विशेषता
क	मोबाइल क	रु १००००।	फरक
ख	मोबाइल ख	रु १००००।	फरक
ग	मोबाइल ग	रु १५०००।	फरक
घ	मोबाइल घ	रु ५०००।	फरक

माथिको तालिकामा गुणस्तर मापन गर्दा बराबर मूल्य भएको वस्तुहरूबीचमा मात्र तुलना गर्नुपर्छ । त्यस्तै कुनै पनि ग्राहकले फरक प्रकृतिको वस्तुहरूबीच तुलना गर्नुहुँदैन । त्यस्तै फरक मूल्यका उही प्रकृतिका सामानको विचमा पनि तुलना गरी गुणस्तर निर्धारण गर्न सकिँदैन ।

कुनै पनि ग्राहकले कुनै वस्तु तथा सेवा किन्दा तिरेको मूल्यले ग्राहकले चाहेको सन्तुष्टि प्राप्त गर्न सक्यो वा सकेन भन्ने आधारमा गुणस्तरयुक्त हो वा होइन भनी निर्धारण गर्न सकिन्छ । वस्तु वा सेवा खरिद गर्नुअघि सम्भावित ग्राहकले वास्तविक रूपमा किनेपछि Pre Assume गरेको Character उक्त वस्तुको output Quality युक्त भएको मानिन्छ । तसर्थ Product को Quality ग्राहकको वस्तुप्रति राम्रो धारणा वा सोचाइ नै हो ।

१.१ गुणस्तरको आयामहरू (Dimension of Quality)

क. टिकाउपन (Durability)

कुनै पनि Product किनेपछि लामो समय उपयोग गर्न सक्ने टिकाउपूर्ण हुनुपर्छ ।

ख. विश्वसनीयता (Reliability)

खरिद गर्ने वा बिक्री गर्ने संयन्त्र Supplier, Seller, Agent आदि पहिले देखी नै कारोवार गरेको अनुभवका

आधारमा छनोट गरी कारोवार गरेका कम्पनीको उत्पादनमा गुणस्तर हुन्छ ।

ग. अनुरूपता (Conformance)

वस्तु उत्पादन गर्दा Targeted Customer ले Product बाट Expectation गरेको Quality पाउनुपर्छ ।

घ. कार्यसम्पादन (Performance)

नयाँ Product खरिद गरी उपयोग गर्दा त्यसको Performance को आधारमा Quality छ/छैन थाहा पाउन सकिन्छ ।

ङ. सेवायोग्यता (Serviceability)

बिक्रेताले वस्तु बिक्री गर्नुपूर्व Demp देखाउने Before Sales Service दिने post Purchase पछि Service दिने कुरा आउँछन् । जो वस्तुमा ति Service सुविधा हुन्छ उक्त वस्तु गुणस्तर युक्त हुन्छ । जस्तै : बिक्रेताले वस्तु बिक्रीपश्चात २ वर्षसम्म Service Warranty दिन्छ र ६ महिनासम्म बिग्रेमा Change गर्ने Gurantee गर्छ भने त्यो Product पनि Quality युक्त हुन्छ ।

च. विशेषता (Features)

बढी विशेषता भएका वस्तु नै Quality युक्त मानिन्छ । जस्तै : प्रति वर्ष रु३००। वार्षिक शुल्क तिरेर लिने Debit Card क भन्ने बैंकले जारी गरेको नेपालमा मात्र चल्ल भने ख भन्ने बैंकले जारी गरेको Debit Card सार्क सदस्य राष्ट्र सबैमा चल्ल । उक्त अवस्थामा ख भन्ने बैंकको product Quality युक्त मानिन्छ ।

छ. गन्ध (Smale)

कुनै पनि product को अन्य Aspect राम्रो छ तर Product बाट आउने गन्ध ग्राहकले मन पराउदैन भने Quality नभएको मानिन्छ ।



ज. धारणा (Perceived)

कुनै product खरिद गर्नुभन्दा पहिले ग्राहकले विभिन्न Source बाट पाएको Information बाट उक्त product राम्रो छ म किन्छु भनेर Positive धारणाले उक्त Product Quality युक्त भएको मानिन्छ । जस्तै : खाली होटलमा मिठो राम्रो लाग्ने खाना नै राख्ने भए पनि नचलेको होटलप्रति शुरु मै ग्राहकको धारणा हिजोको बासी खाना खुवाउँछ भन्ने सोचाइले उक्त होटलमा जान मान्दैनन् ।

१.३ गुणस्तरको प्रकार (Types of Quality)

क. वस्तु

Product किन्दा ग्राहकले वस्तु हेरेर नै राम्रो देख्दा Quality युक्त छ भन्ने सोचाइ बनाई खरिद गर्दछ ।

ख. प्रयोग

कुनै पनि product उक्त ग्राहकले सजिलै प्रयोग गर्न सक्ने ज्ञान छ भने उसको लागि Quality युक्त हुन्छ । जस्तै normal Computer Use गर्ने व्यक्तिको लागि Windows 2007 आज पनि Quality युक्त नै लाग्छ ।

ग. मूल्य (Value)

कुनै बेला Same देखिने वस्तु Service Quality उस्तै हुँदा पनि Brand को Value का कारणले ग्राहकले अनुभूति गर्ने Status/Value ले उसका लागि Quality निर्धारण गर्छन् । जस्तै: Iphone, Rolex Watch आदि ।

घ. उत्पादन प्रक्रिया

कुनै वस्तु उत्पादन गर्दा कुन कुन Process बाट उक्त वस्तु Final Stage सम्म पुग्यो । जस्तै : Highly Automation Mixed manual Process कुनबाट भयो भन्दा latest Technology Use गरेर बनाइएको highly Automation बाट Produce भएको Product नै Quality युक्त हुन्छ भनेर Customer ले मान्छ । Exception को रूपमा नेपालमा चाहिँ हातले बुनेको कपडा मान्नुपर्छ ।

ङ. हस्तान्तरण

पुरानो भर्सनको Product जुन आजको दिनमा पनि प्रयोग गरेर गर्व गर्ने Customer हरू पनि हुन्छन जो त्यस्ता वस्तु खोजी खोजी प्रयोग गरिरहेको हामी हाम्रो समाजमा भेट्न सक्छौं । जस्तै: पुरानो मोडलको रेडियो क्यासेट घडी टि.भी. आदि ।

२. समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन Total Quality management

वस्तु उत्पादनलाई हेर्दा १८औं देखि १९औं शताब्दीमा product Based हुन्थ्यो जसको प्रतिपादक Fredrick Winslow Taylor ले गरेका थिए । उक्त समयमा वस्तु उत्पादन गरेपछि आफैँ बजार पाउँछ भन्ने अवधारणाले काम गरेको थियो । २० औं शताब्दीको १९६० सम्म पनि राम्रो Production भएका product समयमै ग्राहकको हातमा Quality युक्त पुग्यो भने बिक्री हुन्छ जहाँ Product को Quality Control producer आफैँले गर्दथे भन्ने सिद्धान्त Edwards Daming ले प्रतिपादन गरेपछि नै Total Quality management को वारेमा बहस अध्ययन र प्रयोग हुन थाल्यो । सन् १९६० देखी १९९० को दशकमा वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योगहरूले आफ्ना ग्राहकहरूको Behaviour लाई नजिकबाट नियाली producer को Opinion को आधारमा Product बनाएर बेचे पनि ग्राहकको सन्तुष्टि लाई बुझेर आफ्नो वस्तु उत्पादन गर्न थाले ।

विभिन्न संस्था तथा विषय बिज्ञले TQM को बारेमा दिएको परिभाषाहरू निम्नानुसार छ ।

The degree of excellence of a thing.
-Webster's Dictionary

The totality of features and characteristics that satisfy needs.-ASQ (American Society for Quality Control)

TQM is a management approach for an organization, centered on quality, based on the participation of all its members and aiming at long-term success through customer satisfaction, and benefits to all members of the organization and to society.-ISO (International Standard Organization)

TQM is a strategic commitment by top level management to change its whole approach to business to make quality a guiding factor in everything it does.

TQM को उत्पत्तिको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा वाल्टर शेपार्टले सन् १९२० को दशकमा व्यवस्थापनको विचारधाराको साथमा आएको देखिन्छ । वाल्टर शेवार्टको बिद्यार्थी डेमिङले सन् १९५० को मध्यमा TQM परिष्कृत गरी जापानको उद्योगमा लागु गरेपश्चात् उत्पादीत वस्तुमा प्राप्त गुणस्तर र कार्यसम्पादन देखेपछि अमेरीकी कम्पनीहरूले समेत आफ्नो उद्योगमा TQM कार्यान्वयनमा ल्याए । TQM को सबै तत्वहरू राम्ररी लागु हुन्छन तव

मात्र यसले संगठनमा सबैको सामुहिक प्रयास स्वरूपको योग प्रत्येक व्यक्तिले योगदान गर्न सक्ने रकम भन्दा ठुलो हुन्छ । TQM ले यसको उत्पादन, सेवा, प्रक्रिया र वातावरणको गुणस्तरको निरन्तर सुधारमार्फत संगठनको प्रतिस्पर्धात्मकतालाई अधिकतम बनाउने प्रयास गर्दछ । यो विधिमाफत ग्राहकलाई समग्र वस्तु तथा सेवाको अधिकतम सन्तुष्टिसहितको गुणस्तर कायम गर्न दिगो र महत्वपूर्ण सफलता कायम गर्न कहिल्यै अन्य नहुने प्रक्रियासहितको कठिन छनौटसहित धेरै समय शिक्षा र प्रयास चाहिन्छ । TQM पद्धतिमा कम्पनीमा कार्यरत सबै तहका सरोकारवालाहरू विशेषगरी व्यवस्थापक, नेताहरू र प्रबन्धक समावेश हुन्छन् । TQM कार्यान्वयन गर्न क्रस कार्यात्मक सहयोग र कर्पोरेट विभागीय सम्बन्धको उन्मुलन आवश्यक छ । यसले नियन्त्रण प्रणाली डाटा सहितको लक्ष्य कर्पोरेट स्लगन लाई महत्व दिदैन ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन एउटा आधुनिक अवधारणा हो जसमा व्यवस्थापकीय कार्य प्रधान हुन्छ जसले वस्तु तथा सेवा Produce गर्ने Concept तयार गर्नुदेखि उत्पादन गर्नमा लाग्ने सबै तत्वहरू सबै प्रक्रियामा संलग्न भई ग्राहकले तिरेको मूल्यमा अनुमान गरेभन्दा बढी सन्तुष्टि प्रदान गर्ने गरी वस्तु तथा सेवाको सर्वोत्तम समग्र गुणस्तर कायम गरी ग्राहकलाई दिनु नै TQM हो ।

TQM ले नेताहरूलाई आन्तरिक प्रक्रियाहरूमा गुणस्तरिय वस्तु/सेवा उत्पादन गर्न निरन्तर लागि रहन न्यूनतम मापदण्डहरूमा केन्द्रित हुँदै शुन्य दोषको वस्तु प्राप्त गर्ने गरी कार्यसम्पादन गराउने गर्दछ । यसले स्थायी खालको गुणस्तरमा सम्भोता नगर्ने साभेदारहरू सँग सम्बन्ध स्थापित गर्दछ ।

२.१ समग्र गुणस्तर कायम गर्ने प्रक्रियामा संलग्न पक्षहरू

- सबै कर्मचारीको व्यवस्थापकीय सहभागीता
- ग्राहक केद्रित वस्तु तथा सेवा उत्पादन
- सबै कार्य शक्तिको सहभागीता र उपयोग
- सबै आपूर्तिकर्ताहरूलाई शेयरहोल्डर्स जस्तो व्यवहार गर्ने
- निरन्तर सबै प्रक्रियामा सुधार
- कार्यसम्पादन गराउँदा सबै तहका संलग्न कर्मचारीलाई उत्तरदायित्व सिर्जना गराउने

२.२ TQM को लागि मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू

- सफल TQM दुवै व्यवहार र सांस्कृतिक परिवर्तन आवश्यक छ ।

- सफल TQM संगठनात्मक व्यवस्थापन प्रणाली र मानव संसाधन व्यवस्थापन प्रणालीसँग पंक्तिबद्ध छ ।
- सफल TQM छनौटद्वारा आफैँभित्र एक प्रणाली बन्छ ।
- सफल TQM प्रणालीले ग्राहकको गुणस्तरमा व्यवहार र सांस्कृतिक प्रतिबद्धतासहित दुई अन्य व्यवस्थापन प्रणाली ल्याउँछन् ।

२.३ TQM को उद्देश्यहरू

- ग्राहकको अधिकतम सन्तुष्टिका लागि सबै विभागहरू र कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरू वस्तु/सेवाको गुणस्तर वृद्धिको लागि निरन्तर लाग्नु ।
- शुन्य त्रुटीमा आफ्ना वस्तु तथा सेवा ग्राहकहरूलाई अधिकतम सन्तुष्टिका प्राप्त गर्ने गरी प्रदान गर्ने ।
- सबै व्यवस्थापक र कर्मचारीहरूलाई विशिष्ट शिक्षा र तालिम प्रदान गर्दै TQM को पार्ट बनाउने ।
- शुन्य त्रुटीका साथ उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सबै कर्मचारीलाई उत्तरदायी बनाउँछ ।
- TQM ले कम्पनीका सबै कर्मचारीहरूलाई उत्पादन गर्ने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर वृद्धि लागत कटौती र खेर जाने सामान कटौती र खेर जाने सामान यसमा संलग्नलाई पुरस्कृत गरिन्छ ।

२.४ TQM को फाइदाहरू

- ग्राहक सन्तुष्टिको वृद्धि गर्ने ।
- संगठनको कार्य संस्कृतिमा परिवर्तन गर्ने ।
- उत्पादकत्व र कार्यकुशलतामा वृद्धि गर्ने ।
- आधुनिक उत्पादन प्रविधिको प्रयोग गर्ने ।
- नयाँ वस्तु/सेवाको निरन्तर विकास गर्ने ।
- टिमवर्कमा काम गर्ने ।
- दोहोर्न्याइ गर्नुपर्ने कामको कटौती गर्ने ।
- कम्पनीमा अनावश्यक मौज्जातको कटौती गर्ने ।
- दिर्घकालीन समग्र नाफा बढाउने ।

२.५ समग्र गुणस्तर मापन गर्ने तरिका (Total Quality management Tools/Techniques)

क. बेन्च मार्किङ –मानक (Benchmarking)

हामीले उत्पादन गर्ने product विभिन्न स्तरका Same product उत्पादन गर्ने कम्पनीहरूसँग तुलना गर्नुपर्छ ।

- स्थानीय स्तरका कम्पनी
- प्रदेश स्तरका कम्पनी
- राष्ट्रिय स्तरका कम्पनी
- विश्वब्यापी कम्पनी



ख. बाह्य स्रोत (Outsourcing)

- प्रख्यात Manufacture वा Service provider कम्पनीले सबै वस्तु आफैले बनाएर दिनुपर्छ भन्ने मान्यता नराखी जुन सामान जहाँ विशिष्टिकृत गुणस्तरीय उत्पादन हुन्छ त्यही कम्पनीबाट किनेर ल्याई बनाउने काम नै गर्दछन् त्यो प्रक्रिया नै Outsourcing हो । जस्तै : बैंकको Security गर्न नेपाल आर्मीको भु.पु. आर्मी वा बहालवाला बाट सुरक्षाकर्मी माग गरी बैंकको सेवामा लगाउनु ।
- अमेरीकाको जहाज बनाउने बोइङ कम्पनीले विभिन्न देशमा बनेका पार्टपुर्जाहरू Collection गरी १२००० वटा Component मिलाएर जहाज आफूले बनाउने काम गर्दछ ।

ग. गति (Speed)

Customer ले चाहेको स्थानमा छिटो Deliver गर्दा उक्त वस्तुको Quality मापन हुन्छ । जस्तै : भोक लागेको बेला छिटो खाजा प्राप्त गरेमा ग्राहक सन्तुष्ट भई गुणस्तरीय सेवा सम्भन्छन ।

घ. ISO - International Standard Organization

उत्पादित वस्तुको quality लाई निश्चित मापदण्डका आधारमा चेकजाँच गरी राज्यको वा अन्तराष्ट्रिय संस्थाले Quality युक्त छ भने प्रमाणित गर्ने गर्दछ । जस्तै:

NS : Nepal Standard

ISI : Indian Standard Institute

ISO : International Standard Organization

9000 ISO : World Wide सेवा अनुसार गुणस्तर मापन गर्ने गर्दछ ।

14000 ISO : Copany ले दिने सेवा अनुसार गुणस्तर मापन गर्ने गर्दछ ।

16000 ISO : Product को Category अनुसार वस्तुको गुणस्तर मापन गर्दछ ।

ङ. Standard Quality Control

वस्तुको Quality Certified गर्न Stastical Tools हरू प्रयोग गरी Quality भए नभएको प्रमाणित गर्दछ ।

जस्तै : कुनै बल्बको Life time 10000 hr छ भने उत्पादन भएका सबै बल्बमध्ये एउटा Sample Choose गरी Test गर्दा ठिक छ भने सबैलाई गुणस्तरीय सामान भनी मान्यता दिइन्छ । यो निरन्तर सुधार गरिरहनु पर्ने विधि वा प्रक्रिया हो ।

च. Right First Time method (RFT Mthod)

कुनै पनि कम्पनीले आफूले उत्पादन गरेको पहिलो Batch को Product राम्रो छ भनेपछि उक्त Product राम्रो भएको मानिन्छ । त्यसैले Base राम्रो भएमा पछि Quality युक्त सामान नै उत्पादन हुने गर्छ भन्ने मान्यता हो तर यसमा पटक पटक जाँच भने गरिरहनुपर्छ ।

छ. तालिम (Training)

विद्यमान कर्मचारीमा दक्षता अभिवृद्धि गर्न तालिम दिनुपर्छ । त्यो निरन्तर प्रक्रिया हो । जसले कर्मचारी उत्प्रेरित हुने र समयानुसार आफ्नो योग्यता कायम गर्न मद्दत गर्ने हुँदा जुन कम्पनी संस्थाका कर्मचारीहरूले निरन्तर तालिम प्राप्त गर्दछन त्यसबाट प्रदान गरिने वस्तु तथा सेवा Quality युक्त नै हुन्छ ।

ज. Pre Control - ConCurrent - Post Control

Product को Cocept तयार गर्दादेखि product बनाउँदा र बनिसकेपछि Customer ले पनि Quality युक्त छ भन्ने सोचाइ बनाउँछ ।

२.६ वस्तुको गुणस्तर निर्धारण गर्ने तत्वहरू

- कच्चा पदार्थ
- तरिका
- जनशक्ति
- प्रविधि
- कार्यस्थलमा उपलब्ध सुविधाहरू
- वस्तुमा दिइने थप सेवाहरू
- रणनीतिक प्रतिबद्धता
- कार्यसम्पादन
- इन्जिनियरिङ डिजाइन
- व्यवस्थापकीय सूचना प्रणाली
- सम्पूर्ण सञ्चालन व्यवस्थापन

२.७ डा. डेमिङको पुस्तक आउट अफ क्राइसिसमा उल्लेख गरेको १४ बुँदाहरू निम्नानुसार छन् :

१. अल्पकालीन नभै दिर्घकालीन वितरण र स्थिरता सिर्जना गरी ग्राहकको आवश्यकताहरू पूरा गर्न निरन्तर लागि पर्नुपर्छ ।

२. सबै क्षेत्रमा नवप्रवर्तनको लागि सधै तयार हुनुपर्छ ।
३. सामुहिक निरीक्षणमा निर्भरता बन्द गरी गलति हुँदा सक्रिय भै तुरुन्त गुणस्तर कायम गर्नु पर्छ ।
४. उत्कृष्ट गुणस्तर खोजी गरी दिर्घकालीन सम्बन्धमा कुनै एक वस्तुको लागि एकल आर्पुतिकर्तासँग साभेदार भै व्यवहार गरी सामान प्राप्त गर्ने गर्नुपर्छ ।
५. जहिले पनि नवप्रवर्तन र प्रयोग लाई निरन्तरता दिनुपर्छ ।
६. काममा परम्परागत रूपमा कामदारबाट सिप सिक्नुको अलावा प्रशिक्षणको आधुनिक विधिहरूबाट सबै कर्मचारीलाई प्रशिक्षण गर्ने विधिको स्थापना गर्नुपर्छ ।
७. नेतृत्वको आधुनिक विधिमा फर्त माथिल्लो व्यवस्थापकले मध्यम र तल्लो तहको प्रबन्धकले गरेको गलती तत्काल सच्याउन सक्ने अधिकार दिनुपर्छ ।
८. सधै आफ्नो कामको क्षेत्रमा कर्मचारीको डर हटाउने ।
९. कर्मचारीको विभिन्न विभाग र क्षेत्रहरू बिचको अबरोध हटाउने गर्नुपर्छ ।
१०. व्यवस्थापनको आधुनिक र परम्परागत रूपमा लगाउने गरेको विभिन्न कामको मापण्ड र कोटा हटाउनुपर्छ ।
११. सबै कर्मचारीहरूमा कर्पोरेट स्लोगन र तथ्याडकीय लक्ष्य हटाउनुपर्छ ।
१२. सबै कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीको उक्त काम गर्दा गर्व बढाउने काम व्यवस्थापनले गर्नुपर्छ ।
१३. आधारभूत सांख्यिकीय प्रविधि सहितको शिक्षा र तालिम सबै कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीलाई निरन्तर रूपमा दिनुपर्छ ।
१४. माथि उल्लेख गरेका १३ वटा बँदाहरू अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

२.८ TQM कार्यान्वयनको लागि सिमाहरू

- क. TQM ढिलो प्रक्रिया हो जसलाई कार्यान्वयनमा ल्याएपछि पनि नतिजा आउन लामो समय लाग्छ ।
- ख. सहभागीतामुलक व्यवस्थापनमा TQM निर्भर हुन्छ । जबकि संस्थामा कार्यरत ट्रेड युनियनले कर्मचारी र आफ्नो मात्र फाइदा हेर्ने हुँदा गुणस्तर व्यवस्थापन कार्य प्राथमिकतामा पर्दैन ।

- ग. विकासोन्मुख अर्थतन्त्रमा TQM कार्यान्वयन गर्न सजिलो छैन किनकि त्यहाँको व्यवस्थापन र कर्मचारी TQM अनुकूल हुँदैनन् ।

३. गुणस्तर वृत (Quality Circle)

कुनै पनि production सँग सम्बन्धित काम गर्दा ५ देखी ८ जनाको टिम बनाई Compliance manager को व्यवस्था गरी यो टिमले ग्राहकबाट आएको सिकायत र सुझाव गुनासो Collection गरी लिने र ग्राहकको माग बमोजिम वस्तुको Quality मा Change गर्ने जहाँबाट समस्या आयो तेही Point मा Solve गर्ने थाले जसले गर्दा Market मा Supply भैसकेको सामानमा Defect आयो भने त्यसलाई साट्ने र जुन वस्तुमा समस्या आएको हो Quality Circle को बैठक बसी पत्ता लगाइ हल गरीन्छ । जसबाट त्यस समयमा Manufacturing Industry को Top management लाई कुनै पनि Organization को Product Service को Quality Control गर्न त्यसमा आबद्ध सबै Component को product Concept तैयार गर्नु अघि देखी नै Quality Control गर्न सकिएमा मात्र Totality मा product को Quality Control हुन्छ भन्ने अवधारणा आयो । यदी एउटा Organization मा रहेका सबै तहका सबै कर्मचारीहरू वस्तु तथा सेवाको Quality Control गर्नमा जिम्मेवार छ भने मात्र Quality Product ग्राहकहरू माफ्न सकिन्छ । Quality management निरन्तर एउटा प्रक्रियामा गरिने काम हो जसले Customer Oriented— proactive —pre control mechanisam को आधारमा काम गर्ने गर्दछ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि.मा शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- Webster's Dictionary
- Out of The Crisis W.Edwards Deming
- Different Notes
- www.iso.org
- www.google.com

विवेकशील नियमनबाट वित्तीय क्षेत्रको सबलता



कृष्ण निरौला

बैंकिङ क्षेत्र कुनै पनि अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हो, जसले आर्थिक वृद्धिलाई सहजीकरण गर्दै बचतकर्ता र ऋणीहरूबीच महत्वपूर्ण मध्यस्थकर्ताको कार्य गर्दछ। बैंकिङ कारोबार भनेकै मुद्राको कारोबार भएको र तरलताको स्थिति हरबखत परिवर्तन भइरहने सन्दर्भमा बैंकिङ गतिविधिसँग सम्बन्धित अन्तर्निहित जोखिमहरूले वित्तीय संस्थाहरूको स्थिरता र सुदृढतामा चुनौती थपिरहेका हुन्छन्। वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व सुनिश्चित गर्नका लागि बलियो सुपरीवेक्षण र नियमनकारी अनुशासन अत्यावश्यक हुन्छ।

परिचय

विवेकशील नियमनलाई त्यस्ता मापदण्डको आधार भनी परिभाषित गर्न सकिन्छ जसमा नियमनकारी निकायले बैंकहरूको वित्तीय अनुशासनलाई प्रभावकारी बनाउन कारोबारका मापदण्डहरू तोक्ने, बैंकिङ कारोबार सञ्चालनको चरणमा अन्तर्निहित जोखिमहरूलाई पहिचान, मापन, अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्ने र वित्तीय प्रणालीमा देखिने प्रतिकूलतालाई पनि सामना गर्दै resilient बैंकिङ प्रणाली संस्थागत गर्ने लक्ष्य बोकेका हुन्छन्। वित्तीय क्षेत्रका चुनौतीहरूमा लचकदार भइ वित्तीय संकटबाट बैंकहरूलाई जोगाउनु, निक्षेपकर्ता र सेयरधनी लगायतका सरोकारवालाहरूको हित संरक्षण गर्नु र वित्तीय क्षेत्रको सबलता सुनिश्चित गर्ने कार्यलाई विवेकशील नियमनको कार्यक्षेत्रका रूपमा बुझ्न सकिन्छ। खासगरी सन् २००८ को विश्व वित्तीय संकटले देखाएको परिस्थितिबाट विवेकशील नियमनले थप गतिशीलता पाएको देखिन्छ।

विवेकशील नियमनको इतिहास र विकासक्रम

बैंकिङमा विवेकशील नियमनको प्रादुर्भाव १९ औं शताब्दीमा भएको देखिन्छ, जुन समयमा बैंकिङ प्रणालीमा नियमन निकै कम हुने गर्दथ्यो, र बैंकहरूको संकट भई

बन्द हुने कार्य सामान्य जस्तै थिए। विश्वव्यापीकरण र निजीकरण बढ्दै गएर अर्थतन्त्रको आकारमा तीव्र वृद्धि हुँदै जाँदा आर्थिक कारोबारहरू थप जटिल बन्दै गए र बैंक/वित्तीय संस्थाहरूको विवेकशील नियमनको आवश्यकता पनि बढ्दै गयो। विवेशील नियमनको ऐतिहासिक विकासक्रमलाई देहाय अनुसार केही मुख्य चरणहरूमा विभाजन गर्न सकिन्छ:

१. **प्रारम्भिक बैंकिङ नियमन (१९ औं शताब्दी):** १९ औं शताब्दीमा, बैंकिङ क्षेत्रमा नियमन त्यति प्रभावकारी थिएन, जसले गर्दा वित्तीय संस्थाहरूमा निरन्तर संकट आउने क्रम निरन्तर हुने गर्दथ्यो। यस युगले नियामक निरीक्षणको आवश्यकताको क्रमिक मान्यता देखेको छ। प्रारम्भिक नियमहरू न्यूनतम पुँजीकोष अनुपालना र वित्तीय अवस्थाको प्रस्तुतीकरण जस्ता मुद्दाहरूमा मात्र केन्द्रित थिए।
२. **महामन्दी र बैंकिङ सुधारहरू (१९३० तिरको समय):** सन् १९३० तिरको महामन्दीले बैंकिङ क्षेत्रको कमजोरीहरूलाई उजागर गर्‍यो। संयुक्त राज्य अमेरिकामा Glass-Steagall Act जस्ता सुधारहरू लागु गरियो, जसले व्यावसायिक र लगानीका गतिविधिहरूलाई अलग गर्‍यो। यी सुधारहरूले निक्षेप बिमा र अत्यधिक जोखिम लिनबाट जोगिनका लागि कडा विवेकशील मापदण्डहरू पनि ल्याइयो।
३. **बासेल सम्झौता (सन् १९८० - वर्तमान समय):** २० औं शताब्दीको उत्तरार्धमा वित्तीय संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रियकरणले बैंकिङ नियमनका लागि विश्वव्यापी रूपरेखा आवश्यक थियो। बैंकिङ सुपरीवेक्षण सम्बन्धी बासेल समितिले १९८८ मा बासेल १ सम्झौता जारी गर्‍यो, जसले बैंकहरूको लागि न्यूनतम पुँजी पर्याप्तता आवश्यकताहरू

स्थापना गर्‍यो । यसले विभिन्न देशमा विवेकशील मापदण्डहरू लागु गरी वित्तीय संस्थाको सबलीकरणमा कोसेढुङ्गा साबित भयो ।

४. **वित्तीय संकट पछिका सुधारहरू (सन् २००८ र तत्पश्चातको समय):** सन् २००८ को विश्वव्यापी वित्तीय संकटले विद्यमान विवेकशील मापदण्डका कमीहरू प्रकट गर्‍यो । बासेल समितिले पुँजी पर्याप्तता, तरलता जोखिम र लिभरेज अनुपातलाई सम्बोधन गर्ने बृहत् रूपरेखा बासेल III पेश गर्‍यो । यसले गर्दा बैंकहरूको जोखिम प्रतिरोधी क्षमता बढाउन र भविष्यका वित्तीय संकटहरूलाई नियन्त्रणमा राख्न मद्दत गर्‍यो ।

बैंकमा विवेकशील नियमका प्रमुख अवयवहरू

प्रुडेन्सियल मापदण्डहरूले बैंकिङ कारोबारलाई कुशल रूपले सञ्चालन गर्नका लागि दिशानिर्देश गर्दछ । यी मापदण्डहरूका केही प्रमुख घटकहरू निम्न छन् :

१. **पुँजी पर्याप्तता:** यो बैंकहरूको आधारभूत विवेकशील मापदण्डमध्ये महत्वपूर्ण तत्व हो, जसमा बैंकहरूको जोखिम-भारित सम्पत्तिको आधारमा न्यूनतम पुँजीकोष कायम गर्न आवश्यक हुन्छ । यसले बैंकहरूलाई वित्तीय नोक्सानी नियन्त्रण गर्न र प्रतिकूल आर्थिक अवस्थामा पनि आफ्नो व्यवसाय निरन्तर सञ्चालन गरी राख्ने बफर पुँजी सुनिश्चित गर्दछ । बासेल-३ ले पुँजीको गुणस्तर र परिमाण बढाउन साधारण इक्विटी टियर १ पुँजी र टियर १ पुँजीको व्यवस्था गरेको छ ।
२. **सम्पत्तिको गुणस्तर र कर्जा वर्गीकरण:** विवेकशील नियमन अन्तर्गत कर्जा र लगानीलाई नियमित रूपमा मूल्याङ्कन र वर्गीकरण गर्ने व्यवस्था हुन्छ । सम्भावित नोक्सानी रोक्नको लागि निष्क्रिय कर्जा पहिचान गरी पर्याप्त व्यवस्था गरिनुपर्छ । कर्जाको उचित वर्गीकरणले जोखिम व्यवस्थापनमा मद्दत गर्छ र बैंकको वासलातमा खराब सम्पत्ति हुनबाट जोगाउँछ ।
३. **तरलता व्यवस्थापन:** बैंकको अस्तित्वको लागि पर्याप्त तरलता कायम राख्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । विवेकशील नियमनले सम्पत्ति र दायित्वलाई भुक्तानी अवधिका आधारमा विभिन्न समय अन्तरालमा वर्गीकरण गरी

अल्पकालीन र दीर्घकालीन सम्पत्ति र दायित्वहरू बीच सन्तुलन कायम गर्न निर्देशित गर्दछ ।

४. **जोखिम व्यवस्थापन:** प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापन विवेकपूर्ण नियमनको आधारशीला हो । अर्थतन्त्रमा हुने प्रणालीगत जोखिमका लागि काउन्टर साइक्लिकल बफर, प्रत्येक बैंकको कर्जा जोखिम, बजार जोखिम, सञ्चालन जोखिम र तरलता जोखिम जस्ता विभिन्न प्रकारका जोखिमहरू पहिचान गर्न, मापन गर्न, नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन गर्न बैंकहरूसँग बलियो जोखिम मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू हुनुपर्छ । बृहत् जोखिम व्यवस्थापन ढाँचाले बैंकहरूलाई उनीहरूको वित्तीय स्थायित्वमा सम्भावित खतराहरू कम गर्न मद्दत गर्दछ ।
५. **लगानी केन्द्रीकरणमा सीमा र विविधीकरण:** लगानी केन्द्रीकरणको जोखिम न्यूनीकरण गर्न, विवेकशील नियमनमा प्रायः एकल ग्राहक/समूह, उद्योग वा क्षेत्रगत विश्लेषणका आधारमा लगानीको सीमा लगाइन्छ । जोखिमलाई विभिन्न तहमा फैलाउँदै सम्पत्ति र दायित्वको विविधीकरणलाई प्रोत्साहन गरिन्छ, जसले गर्दा कर्जा/लगानी जोखिम सामना गर्न सहज हुन्छ ।
६. **सुशासन र आन्तरिक नियन्त्रण:** संस्थागत सुशासनको सुदृढ संरचना र आन्तरिक नियन्त्रणहरू विवेकशील नियमनका आवश्यक घटक हुन् । कुशल संस्थागत सुशासनका लागि सम्बन्धित कर्मचारी, पदाधिकारी तथा संचालकहरूलाई जिम्मेवार बनाउँदै पारदर्शी कार्यसम्पादन सुनिश्चित गर्न बैंकहरूमा स्वतन्त्र सञ्चालक समिति र सोअन्तर्गत लेखापरीक्षण, जोखिम व्यवस्थापन, कम्प्लायन्स तथा जनशक्ति व्यवस्थापन समितिहरू हुनुपर्ने व्यवस्था हुन्छ । यस्तै प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रणले व्यवसाय सञ्चालनमा अन्तर्निहित जोखिम पहिचान गर्न र तिनलाई कम गर्न मद्दत गर्दछ ।
७. **दबाव परीक्षण:** दबाव परीक्षण प्रतिकूल आर्थिक परिदृश्यहरूमा बैंकले सामना गर्नसक्ने क्षमता मूल्याङ्कन गर्ने महत्वपूर्ण उपकरण हो । यसबाट बैंकले सम्भावित प्रतिकूल अवस्थाहरू विरुद्ध अग्रिम रूपमै उचित कदमहरू लिन मद्दत गर्दछ ।
८. **बजार अनुशासन र पारदर्शिता:** विवेकशील मापदण्डहरूले पारदर्शिता र प्रस्तुतीकरणलाई प्राथमिकता दिन्छ । बैंकहरूले बजार अनुशासन



पालना गर्न लगानीकर्ता, निक्षेपकर्ता र जनतालाई आवश्यक वित्तीय विवरण तथा तथ्यांक उपलब्ध गराउन आवश्यक हुन्छ । यसबाट बैंक सम्बन्धित सरोकारवालाप्रति उत्तरदायी हुने र निर्णय क्षमता अभिवृद्धि हुन्छ ।

९. **प्रुडेन्सियल रिपोर्टिङ:** बैंकहरूले आफ्नो वित्तीय अवस्था, जोखिम एक्सपोजर र विवेकशील नियमनका अनुपालनको विवरणसहित नियामक निकायहरूलाई आवधिक रिपोर्टहरू पेश गर्ने बाध्यकारी व्यवस्था हुन्छ । यी रिपोर्टहरूले नियामकहरूलाई व्यक्तिगत बैंकहरूको स्वास्थ्य र समग्र बैंकिङ प्रणालीको निगरानी गर्न मद्दत गर्दछ ।
१०. **शीघ्र सुधारात्मक कारवाही (PCA):** बैंकको पुँजी वा सम्पत्तिको गुणस्तर निश्चित थ्रेसहोल्डभन्दा तल भरेको अवस्थामा, नियमनकारी निकायले तुरुन्त सुधारात्मक कार्यहरू लागु गर्न सक्छन् । यी उपायहरूले व्यवसाय बिस्तार, लाभांश भुक्तानी, कर्मचारी तथा पदाधिकारीको सुविधा वृद्धि जस्ता कार्यमा प्रतिबन्ध लगाउँदै, पुँजी वृद्धि योजना लागु गर्न लगाउने र बैंकको व्यवस्थापन/ संचालक समिति खारेज गरेर सुधार गर्ने सम्मका कार्य पर्दछन् ।

बैंकिङ क्षेत्रमा विवेकशील नियमनको महत्व/भूमिका

बैंकिङमा विवेकशील नियमन वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व र सुदृढताका लागि अत्यावश्यक हुन्छ । यसका महत्वलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- पर्याप्त पुँजीकोष र तरलता कायम गर्दै वित्तीय सबलता कायम गर्न मद्दत गर्दछ ।
- कर्जा, तरलता, सञ्चालन, बजार पक्ष आदि सम्बन्धी जोखिम व्यवस्थापन गर्न मद्दत गर्दछ ।
- सरोकारवालाको हित संरक्षण गर्नका लागि निक्षेप तथा कर्जाको सुरक्षण, कर्जा अनुगमन, कालोसूची लगायतका विभिन्न व्यवस्था गर्दछ ।
- बैंकिङ व्यवसायलाई गुणस्तरीय बनाउँदै दिगो मुनाफा आर्जन गर्न मद्दत गर्दछ ।
- लगानीका विविध आयामहरू उजागर गर्दै तिनलाई व्यवस्थित तथा सुरक्षित बनाउन मद्दत गर्दछ ।
- विशाल परियोजनामा लगानी विस्तार गर्नका लागि

बैंकहरूबीच सहवित्तीयकरण सम्बन्ध व्यवस्थित गर्दछ ।

- बैंकहरूमा तरलता अनुपातका उचित व्यवस्था गरी तरलता उतारचढाव व्यवस्थापन गर्न मद्दत गर्दछ ।
- निक्षेप, ऋण तथा कर्जाको ब्याजदर मिलान गर्ने र ब्याजदर उतारचढावलाई नियन्त्रण गर्न मद्दत गर्दछ ।
- सम्पत्ति र दायित्वलाई आवधिक रूपमै भुक्तानी अवधि अनुसार मिलानको व्यवस्था गरी वित्तीय सन्तुलन कायम गर्दछ ।
- वित्तीय प्रतिबेदन तथा कार्यसम्पादन सूचकांकहरूको प्रस्तुतीकरणबाट सर्वसाधारणमा बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्दछ ।
- उत्पादनशील क्षेत्र तथा विपन्न वर्गको उत्थानका लागि बाध्यकारी व्यवस्था गरी सरकारको आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण र गरिबी निवारणमा मद्दत गर्दछ ।
- वित्तीय क्षेत्रमा हुने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा कम गर्न र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्न बैंकहरूबीच मर्जरको व्यवस्था गर्दछ ।
- वित्तीय ग्राहक संरक्षणका लागि वित्तीय साक्षरता, पारदर्शी तथा मितव्ययी सेवा, गुनासो व्यवस्थापन लगायतको व्यवस्था गर्दछ ।
- प्रत्येक बैंकको संस्थागत सुशासन तथा आन्तरिक नियन्त्रण मजबुत बनाउँदै वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्न मद्दत गर्दछ ।
- वित्तीय स्रोतको कुशल परिचालन गर्दै दिगो स्रोत व्यवस्थापनमा सहयोग गर्दछ ।
- लगानी विविधीकरणको व्यवस्था गरी सम्भावित वित्तीय जोखिम न्यूनीकरणमा सहायता गर्दछ ।
- राष्ट्रिय स्तर तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा करेस्पोंडिङ बैंकिङ कारोबार सुमधुर बनाउँदै वित्तीय क्षेत्रलाई सबल बनाउँछ ।
- ग्राहक पहिचान मजबुत बनाउँदै सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण गर्न, शंकास्पद कारोबार पहिचान तथा अनुसन्धान गर्न र वित्तीय ग्राहक संरक्षण गर्न मद्दत गर्दछ, आदि ।

सूक्ष्म विवेकशील नियमन (माइक्रो प्रुडेन्सियल नर्म्स)

यी मापदण्डहरू प्रत्येक बैंकहरूसँग सम्बन्धित छन् ।

यस्ता नियमनहरू निक्षेपकर्ता, लगानीकर्ता र समग्र वित्तीय प्रणालीलाई प्रत्येक बैंक, वित्तीय संस्थाहरूले सामना गर्ने जोखिमहरूको विश्लेषण र तिनको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नका लागि डिजाइन गरिएका हुन्छन् । सूक्ष्म विवेकशील नियमनसम्बन्धी केही उदाहरणहरू:

- जोखिम भारित एक्सपोजरको आधारमा पुँजी पर्याप्तता अनुपात कायम गर्ने
- सम्पत्तिको गुणस्तर कायम राख्ने र निष्क्रिय सम्पत्तिहरूलाई तोकिएको सीमाभित्र सीमित गर्ने
- तरलता अनुपात जस्तै सीडी अनुपात, सि.आर.आर, एस.एल.आर र खुद तरलता अनुपात कायम गर्ने
- प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापनको लागि जोखिमहरू पहिचान, मापन, व्यवस्थापन, अनुगमन, नियन्त्रण र रिपोर्टिङ गर्ने
- सञ्चालक समिति र उच्च व्यवस्थापनबाट सक्रिय निगरानी र संस्थागत सुशासनका लागि स्वार्थको द्वन्द्व रोक्ने
- वित्तीय प्रतिबेदनमा पारदर्शिता कायम गर्ने र आवश्यक विवरणहरूको समयमै रिपोर्टिङ गर्ने
- सुपरीवेक्षण समयतालिका बमोजिम केन्द्रीय बैंकद्वारा प्रत्येक बैंकको सुपरीवेक्षण
- ब्याज दर व्यवस्थापन र निर्दिष्ट ब्याजदर स्प्रेडको अनुपालन
- तोकिएको क्षेत्रमा न्यूनतम कायम गर्नुपर्ने कर्जा लगानी व्यवस्थाको अनुपालन
- ग्राहक ड्यू डिलिजेन्स सम्बन्धी मापदण्डहरू
- पुँजी पर्याप्तताको उल्लङ्घनको लागि शीघ्र सुधारात्मक कारबाही, आदि ।

बृहत विवेकशील नियमन (म्याक्रो प्रुडेन्सियल नर्म्स)

यी नियमनहरूले समग्र वित्तीय प्रणालीको स्थिरताको सुरक्षामा ध्यान केन्द्रित गर्दछन् । विभिन्न वित्तीय संस्थाहरू, मुद्रा बजार र पुँजी बजार बीचको अन्तरक्रियाबाट उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावित जोखिम र कमजोरीहरूलाई ध्यानमा राख्दै यी मापदण्डहरूको फराकिलो परिप्रेक्ष्य हुन्छ । यस नियमनका केही उदाहरणहरू:

- अर्थतन्त्रको बूम (विस्तार) र बस्ट (संकुचन) चक्रलाई

व्यवस्थित गर्न काउन्टरसाइकलिकल बफरको व्यवस्था

- अत्यधिक कर्जा लगानी र सट्टेबाजी कारोबारलाई उचित दायराभित्र सीमित गर्न साख नियन्त्रणका उपायहरू
- जोखिम प्रतिरोधी क्षमता बढाउन र मन्दीको समयमा सम्भावित हानिहरू सामना गर्न थप बफरहरूको व्यवस्था
- प्रणालीगत रूपमा महत्वपूर्ण वित्तीय संस्थाहरू (SIFI) र स्वदेशी प्रणालीगत रूपमा महत्वपूर्ण बैंक (DSIB) को वर्गीकरण
- कर्जा विस्तारलाई नियन्त्रण तथा सुरक्षित बनाउन धितो मार्जिन, कर्जा र धितोको बजार मूल्यबीचको अनुपात, कर्जा भुक्तानी र कुल आम्दानी बीचको अनुपात कायम गर्ने व्यवस्था
- वित्तीय प्रणालीमा सम्भावित कमजोरीहरू पहिचान गर्न दबाव परीक्षणको व्यवस्था
- उदीयमान जोखिम र कमजोरीहरू पहिचान गर्न वित्तीय प्रणालीको निरन्तर अनुगमन
- मर्जर तथा प्राप्ति सम्बन्धी बाध्यकारी तथा प्रबर्द्धनकारी नीति, बैंकिङ क्षेत्रको पुँजी संरचना तथा प्रणालीगत जोखिम व्यवस्था
- आन्तरिक र बाह्य व्यापारको स्थिति, विदेशी मुद्राको स्थिति, मुद्रा आपूर्ति, मुद्रास्फीति, वित्तीय क्षेत्रको अवस्था आदिका आधारमा मौद्रिक नीतिलाई बिस्तारकारी वा संकुचनकारी बनाउने
- महामारी, वातावरणीय संकट, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्बन्ध आदि जस्ता विभिन्न रूपहरूबाट उत्पन्न हुने डरलाग्दो अवस्था अनुसार आर्थिक हस्तक्षेप, आदि ।

विवेकशील नियमनका चुनौती र सीमितताहरू

वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम राख्न विवेकशील नियमनहरू महत्वपूर्ण भए तापनि यी नियमनहरू चुनौती र आलोचनाविहीन छैनन् ।

- यी मापदण्डहरूको कार्यान्वयन तथा पालना गर्न बैंकहरूका लागि खर्चिलो हुन सक्छ (जस्तै: पुँजी र तरलताको उच्चस्तर कायम गर्ने लागत, साथै जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली र रिपोर्टिङसँग सम्बन्धित खर्चहरू)
- बासेल-३ जस्ता स्तरीय मापदण्ड लागु भएतापनि



विभिन्न अर्थतन्त्रका विभिन्न किसिमका बैंकहरूमा हुने विशिष्टता र जोखिमलाई बेवास्ता गरिएको देखिन्छ ।

- दबाव परीक्षणले सधैं बैंकको तरलता अवस्था र solvency अवस्थाको यथेष्ट चित्रण नगर्न सक्छ ।
- विभिन्न देशमा सम्बन्धित नियमनकारी निकायका अलग अलग निर्देशनले करेस्पोण्डिङ सम्बन्धमा असर गर्न सक्छ ।
- आर्थिक मन्दीका बेलामा यी नियमनहरूले तरलता अनुपात वृद्धि गर्ने र लगानी कस्ने नीति लागु गर्न सक्छन्, जसले गर्दा अर्थतन्त्रमा financial crisis र economic volatility हुने खतरा रहन्छ ।
- यस्ता नियमनले बैंकको लचिलो कर्जा नीतिलाई रूपान्तरण गरी कसिलो नीति लिन बाध्य बनाउन सक्छन्, जसले गर्दा बैंकहरूको व्यावसायिक रणनीति प्रभावित हुन सक्छ ।
- अधिक तरलताको स्थितिमा साख नियन्त्रणमा सरलीकरण हुँदा बैंकहरूले जोखिमयुक्त लगानी वृद्धि गर्न सक्छन्, जसले गर्दा कम तरलताको स्थितिमा ती लगानीको असुलीमा कमी आइ निष्क्रिय कर्जा बढ्ने सम्भावना हुन्छ ।
- कतिपय अवस्थामा बैंकहरूले नियमनकारी व्यवस्थामा भएका क्षिद्रबिन्दु (loopholes) को दुरुपयोग गरेमा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वमा असर पर्न सक्छ ।
- साइबर सुरक्षा, वातावरणीय प्रभाव जस्ता गैरवित्तीय जोखिमलाई यस्ता नियमनले कुशल रूपले सम्बोधन नगर्दा जोखिमको बृहत मूल्यांकन गर्न कठिन हुन्छ ।
- निरन्तर परिवर्तनशील प्राविधिक युग तथा नवीनतम व्यावसायीकरणलाई सम्बोधन गर्न सक्ने नियमनकारी व्यवस्था हुन नसक्दा बैंकिङ कारोबारमा अन्तर्निहीत जोखिम बढ्न सक्छ ।

निष्कर्ष

बैंकिङमा क्षेत्रमा विवेकशील नियमन वित्तीय स्थायित्व र सुदृढताका आधारशिला हुन् । अनेक शताब्दीदेखि बैंकिङ क्षेत्रमा निहित चुनौती र जोखिमहरूलाई सम्बोधन गर्न विकसित भएका छन् । बासेल ३ जस्ता बृहत् अन्तर्राष्ट्रिय ढाँचाहरूमा बैंक असफलतालाई रोक्नको लागि प्रारम्भिक नियमहरूदेखि यी मापदण्डहरूले आधुनिक बैंकिङ उद्योगलाई आकार दिन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् ।

पूँजी पर्याप्तता, सम्पत्तिको गुणस्तर मूल्याङ्कन, तरलता व्यवस्थापन, जोखिम व्यवस्थापन, र पारदर्शिता लगायत मापदण्डका प्रमुख अंगहरू जोखिम न्यूनीकरण, निक्षेपकर्ताको सुरक्षा र प्रणालीगत संकटहरू रोक्न आवश्यक छन् । विवेकशील मापदण्डहरूले बजार अनुशासनलाई बढावा दिन्छन् र अर्थव्यवस्थामा स्रोत परिचालनलाई समर्थन गर्दछन् ।

यद्यपि, यी नियमनका आफ्नै चुनौती र सीमितताहरू जस्तै: अनुपालन लागतहरू र अनपेक्षित परिणामहरूको सम्भावना रहेको पाइन्छ । नियामक निकायहरूले वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्न र बैंकिङ क्षेत्रमा नवप्रवर्तन र वृद्धिको लागि अनुमति दिने बीच उचित सन्तुलन कायम गर्न आवश्यक छ ।

अन्तमा, विवेकशील नियमन वित्तीय प्रणालीको एक महत्वपूर्ण अंग हो । यी नियमनहरूबाट वित्तीय संस्थाहरूलाई उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन बैंकिङ अभ्यासको रूपरेखा प्रदान गर्दछ र वित्तीय परिदृश्यमा आउने आर्थिक जटिलता तथा वित्तीय जोखिम सामना गर्न बैंकहरूलाई सक्षम बनाउँछ । आर्थिक विकासको इन्जिनको रूपमा कार्य गर्दै लचिलो बैंकिङ क्षेत्र कायम राख्न विवेकशील नियमनको महत्व अपरिवर्तनीय रहन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. मा
वरिष्ठ लेखा अधिकृत (सिए) हुनुहुन्छ ।

कृषि विकास बैंक लि. मा सेवा प्रवेश पूर्वको अनुभव र देखेको भविष्य



नारद बोगटी

देशको कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने, साहु महाजनबाट सर्वसाधारणलाई राहत दिने र बैकिङ सेवाको विकासका लागि सरकारी बैंकको रूपमा मिति २०२४ साल माघ ७ गतेका दिन कृषि विकास बैंकको स्थापना भएको हो । यसैगरी मिति २०६२ असाढ ३१ मा कम्पनीमा दर्ता भई २०६२ चैत्र ३ गते नेपाल राष्ट्र बैंकबाट क बर्गको इजाजत पत्र प्राप्त गरी देशका ७७ वटै जिल्लामा २८१ वटा शाखाहरूबाट पूर्ण बैकिङ सेवा प्रवाह गरिरहेको छ ।

बैंकको दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य :

दूरदृष्टि (Vision): बृहत् समुदायमा आधारित शहरदेखि गाउँसम्म सेवा प्रदान गर्ने पूर्ण बैंक ।

ध्येय (Mission): बैंकको सुदृढ कार्य सञ्जालद्वारा बृहत्बैकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने ।

उद्देश्य (Objective):

- (क) गुणस्तरीय बैकिङ्ग सेवा प्रदान गर्ने
- (ख) बजारमुखी रणनीति अवलम्बन गर्ने
- (ग) प्रतिस्पर्धात्मक दीगो प्रतिफल प्राप्त गर्ने

आहा ! कृषि विकास बैंक (सेवा पूर्व)

मिति २०६८ साल भन्दा पहिलेको कृषि विकास बैंक आहा भन्न लाएक दिनहरू थिए । म बैंकको अन्तरवार्ताका लागि तयारी गरी रहदा मेरो कपीको पन्नामा चिप्काएर राखेको अभियान आर्थिक दैनिकमा प्रकाशित एक समाचारबाट सुरुवात गर्न चाहन्छु (जसलाई मैले तल संलग्न गरेको छु) । नेपालका ३१ वटा वाणिज्य बैंकहरू मध्ये सबै भन्दा बढी नाफा गर्ने सरकारी बैंक थियो । आ.व. २०६६।६७ को दोस्रो त्रैमासिक वित्तीय विवरण अनुसार कृषि विकास बैंक लि. ले ६८.८२ करोड खुद मुनाफा आर्जन गरी एक नं. बन्न सफल भएको थियो । जसले गर्दा म जस्तै धेरै युवाहरूको रोजाईमा पर्न सफल थियो । अफ भनौ भने मैले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, नेपाल बैंक र नेपाल राष्ट्र बैंक भन्दा कृषि विकास बैंकलाई

रोजेको थिए । अन्य सरकारी बैंकहरू सञ्चित घाटामा चलिरहेका बेला यो बैंकका कर्मचारीहरू बोनस खाने गर्थे आहा कति राम्रो बैंक । साथ साथै कृषि विकास बैंक लि. को सेयर संरचना परिवर्तन र रणनीतिक साभेदारको प्रसङ्ग पनि चलिरहेको थियो जसले गर्दा केही दुविधा पनि थियो तर जे होस सरकारी सेवा प्रवेशका लागि सुनौलो अवसरका रूपमा २०६७ सालको कृषि विकास बैंक लि. मा खुलेको विज्ञापन मेरा लागि बरदान सावित भयो । उक्त परीक्षामा मैले कृषि विकास बैंक लि. को लेखपाल (सहायक द्वितिय) पदको लिखितमा नाम निकाल्न सफल भए । कञ्चनपुर जिल्लाको ग्रामिण क्षेत्र त्रिभुवनबस्ती गा.वि.स. (हाल पुर्नवास नगरपालिका) मा जन्मिएको मैले भनसुनका लागि कुनै नेता, न कुनै कर्मचारी, न अन्य व्यक्तिलाई चिनेको थिए । सरकारी संस्थामा राजनितिक पावर लाग्छ भन्ने सुनेको थिए । तर वास्तवमा त्यस्तो रहेनछ अन्तर्वाता राम्रै गयो, कसैको भनसुन बिना मेरो नाम नेपालगञ्ज क्षेत्रबाट एक नं. मा सिफारिस भयो ।



(स्रोत : अभियान राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका)



१२ वर्षको अनुभवमा । कृषि विकास बैंक

मिति २०६८ श्रावण १ गतेका दिन मेरो नियुक्तिको दिन थियो । संसार नै जिते जस्तो गरी फुरुङ्ग हुँदै नियुक्ति पत्र बुझियो । नियुक्ति पत्र बुझेदेखि नै संयोग भन्नु पर्छ त्यस बेला लेखपालको तलब ९९००। बाट बढेर १३६५०। भयो करिब ३८ प्रतिशत तलब बढेको थियो । मेरो अनुभवमा हाल सम्म नेपालमा कुनै पनि अन्य वर्षमा त्यति प्रतिशतले तलब बढेको छैन । म यस अघि कहिल्यै पनि गोदावरी भन्दा माथि गएको थिएन काम नपरेर पनि हुन सक्छ । मेरो नियुक्ति शाखा कार्यालय बैतडीमा भयो । नियुक्ति पत्र बुझेर धनगढीबाट बस चढेर आफ्नो कार्यालयमा जादा मनमा अनेक कुराहरु खेलेरहेका थिए, ती डाडाँकाडा, कतै हरियाली त कतै उराठ लाग्दा, कतै पाटन जस्ता समथर भुभाग मेरा लागि नयाँ अनुभव नै थिए । करिब ५ बजेको थियो होला शाखा कार्यालय शाहीलेक, बैतडीमा हाजिर भईयो । त्यस कार्यालयमा मलाई काम सिकाउने गुरु प्रबन्धक श्री नेत्र बुढथापा, श्री पूर्णानन्द जोशी, श्री हरिश चन्द्र भट्ट र श्री दान बहादुर चन्द कार्यरत हुनुहुन्थ्यो ।

त्यस बेला कृषि विकास बैंक Manual System बाट अटोमेशनमा जादै थियो । कर्जाका लागि NT_Bank, बैकिङ्ग कारोबार सञ्चालनका लागि Bank_PRG र लेखा राख्नका लागि Easy AC Software प्रयोग गरिन्थ्यो । मासिक, साप्ताहिक, त्रैमासिक र बार्षिक तथ्याङ्कहरु क्षेत्रीय कार्यालयमा पठाइन्थ्यो र क्षेत्रीय कार्यालयमा कम्पाईल भई मुख्य कार्यालयमा पठाउने गरिन्थ्यो । मिति २०६८ बैसाख १ गते कृषि विकास बैंकले मुख्य कार्यालय र कर्पोरेट बैकिङ्गकार्यालय, रामशाहपथबाट CBS मा आधारित बैकिङ्ग सेवा (T24-Temenos24) लागु गर्‍यो ।

नयाँ प्रविधि देश भरिका शाखाहरुमा विस्तार हुने क्रममा २०७० साल बैसाख महिनामा सुदुर पश्चिमका मुख्य कार्यालयहरु शाखा धनगढी, बैकिङ्ग कार्यालय धनगढी, शाखा कार्यालय महेन्द्रनगर, अत्तरिया लगायतका शाखाहरुमा T24 सञ्चालनमा आयो । सोही परिवेशमा मेरो सरुवा बैकिङ्ग कार्यालय धनगढीमा भयो । नयाँ प्रविधि चलाउन पाउदा आफूलाई भाग्यमानी पनि मानिरहेको थिए । लाग्थ्यो अव कृषि विकास बैंकलाई अन्य बैंकहरुले छुन सक्दैन । तालिम दिने प्रशिक्षकहरुका अनुसार यो Software विश्वको Top 10 Rank मा पर्ने तथा Asia को नं. १ बैकिङ्ग Software रहेछ । सम्पूर्ण सेवाहरु जस्तै : Mobile Banking, Internet Banking, ATM, Online Banking, Online मार्फत सम्पूर्ण कार्यहरु गर्न सकिने अत्याधुनिक प्रविधि हो T24 । कम्प्युटर नजान्ने,

प्रविधिमेत्री नभएका कृषि विकास बैंकका कर्मचारीहरुका लागि भालुको कन्चड थियो । कतिले त राजिनामा नै गरेको अवस्था थियो । आफ्नो कम्प्युटरमा Data हरू Save गर्ने, जतिबेला पनि हेर्न मिल्ने, Edit गर्न मिल्ने, CD र Pen Drive मा राख्न मिल्ने गरी कम्प्युटर चलाउने कर्मचारीलाई Online मा आधारित, Data हावामा Save हुने, Edit गर्न नमिल्ने, गल्ती गर्न नपाईने, एक Click मा विश्वको जुनशुकै कुनामा पैसा जान सक्ने प्रविधि बास्तवमै धेरै नयाँ थियो ।

एक त बैंक कै IT कर्मचारीहरु पनि सो विषयमा बढी जानकार नहुनु, Internet को समस्या, ग्रामिण स्थानमा कार्यालय, Online Power Supply, Manual को कमी जस्ता कारणले कर्मचारीहरुले केही वर्ष साझै दुःख पाएका थिए । हाल आएर यस बैंकमा कर्जामा CPAS (Credit Process Automation Software), बैकिङ्ग कारोबारका लागि Temenus-24, केन्द्रिकृत MIS, कर्मचारीको व्यवस्थापनका लागि Rigo जस्ता अत्याधुनिक Software हरू सञ्चालित रहेका छन् ।

मेरो १२ वर्षको अनुभवका आधारमा समग्रमा बैंकका विविध पक्षहरुको मूल्याङ्कन गर्दा कृषि विकास बैंक लि. मा नेपालका कुनै पनि बैंकहरूसँग नभएको जति अत्यधिक घर तथा जग्गा रहेको, कर्मचारीहरु करिब ८० प्रतिशत नयाँ रहेका, नयाँ र अत्याधुनिक प्रविधिहरु प्रयोग भएको, पुराना र अनुभवी कर्मचारी रहेको, नेपालमा रहेका वाणिज्य बैंकहरु मध्ये औसत कारोबार र नाफा आर्जन गरिरहेको, अत्यधिक युनियनहरु रहेको, सरुवा कार्यविधि उपयुक्त नभएको, कृषि कर्जाको माध्यमबाट देशको विकासमा अतुलनिय योगदान दिइरहेको, मुख्यतया साना तथा मझौला कर्जा प्रवाह गर्ने, ग्रामिण भेगमा बलियो उपस्थिती भएको, बलियो पूँजिगत आधार भएको, सम्पूर्ण बैकिङ्ग सेवाहरु प्रवाह गर्नका लागि प्रयासरत बैंकको रूपमा लिएको छु ।

अन्य बैंकहरूसँग तुलना गर्न सम्भव नभएता पनि विगत ५ वर्षको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि., नेपाल बैंक लि. र कृषि विकास बैंक लि. को मुख्य परिसुचकहरुको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरेको छु ।

Indicator/Bank	2075/76			2076/77			Growth % of ADBL in 2076/77	Growth % of RBB in 2076/77	Growth % of NBL in 2076/77
	ADBL	RBB	NBL	ADBL	RBB	NBL			
DEPOSIT	1197427	1899169	1172007	1436246	2307150	1421143	19.94	21.48	21.26
LOAN	1107971	1444546	924140	1230522	1508080	1045882	11.06	4.40	13.17
PROFIT	44171	53348	26120	35374	44508	25564	-19.92	-16.57	-2.13
NPL	2.9	3.9	2.58	2.71	4.08	2.59	-6.55	4.62	0.39
CD RATIO	78.72	72.78	70.17	66.31	62.48	65.78	-15.76	-14.15	-6.26
CAR	20.32	13.2	17.41	20.46	12.68	16.68	0.69	-3.94	-4.19

Indicator/Bank	2077/78			Growth % of ADBL in 2077/78	Growth % of RBB in 2077/78	Growth % of NBL in 2077/78	2078/79			Growth % of ADBL in 2078/79	Growth % of RBB in 2078/79	Growth % of NBL in 2078/79
	ADBL	RBB	NBL				ADBL	RBB	NBL			
DEPOSIT	1626557	2640513	1627432	13.25	14.45	14.52	1664936	2593540	1960639	2.36	-1.78	20.47
LOAN	1528625	1785721	1345361	24.23	18.41	28.63	1785148	2120496	1717976	16.78	18.75	27.70
PROFIT	38289	37963	30655	8.24	-14.71	19.91	27891	52112	32660	-27.16	37.27	6.54
NPL	1.84	3.07	2.1	-32.10	-24.75	-18.92	1.68	2	1.9	-8.70	-34.85	-9.52
CD RATIO	73.53	66.81	74.34	10.89	6.93	13.01	89.17	85.89	87.57	21.27	28.56	17.80
CAR	23.13	14.31	17.91	13.05	12.85	7.37	16.34	13.97	15.04	-29.36	-2.38	-16.02

Indicator/Bank	2079/80			Growth % of ADBL in 2079/80	Growth % of RBB in 2079/80	Growth % of NBL in 2079/80	Total Average Growth in 4 Years		
	ADBL	RBB	NBL				Growth % of ADBL	Growth % of RBB	Growth % of NBL
DEPOSIT	1994671	3213385	2445449	19.80	23.90	24.73	13.84	14.51	20.24
LOAN	1716991	2300109	1788887	-3.82	8.47	4.13	12.06	12.51	18.41
PROFIT	31155	69530	34115	11.70	33.42	4.45	-6.78	9.85	7.20
NPL	2.48	2.95	2.85	47.62	47.50	50.00	0.07	-1.87	5.49
CD RATIO	81.83	76.3	74.84	-8.23	-11.17	-14.54	2.04	2.54	2.50
CAR	15.05	13.65	14.49	-7.89	-2.29	-3.66	-5.88	1.06	-4.13

आ.व. २०७७/७८ देखि आ.व. २०७९/८० सम्मको वित्तीय विवरणहरूको विष्लेषण गर्दा :

- (क) कृषि विकास बैंक लि. को निक्षेप रकम वृद्धिदर RBB र NBL को भन्दा कम छ ।
- (ख) कर्जा विस्तार पनि RBB र NBL को भन्दा कम छ ।
- (ग) नाफा RBB र NBL को घनात्मक छ भने कृषि विकास बैंकको ऋणात्मक छ ।
- (घ) निष्कृत्य कर्जाको अवस्था RBB र NBL भन्दा उपयुक्त छ ।
- (ङ) CD Ratio अनुसार कृषि विकास बैंक ले RBB र NBL को तुलनामा व्यवस्थापन गर्न नसकेको देखिन्छ ।
- (च) Capital Adequacy Ratio अनुसार बैंकको कारोबारमा RBB र NBL को तुलनामा जोखिमको मात्रा बढ्दै गएको देखिन्छ ।



कृषि विकास बैंक लि. को भविष्य

कृषि विकास बैंकसँग अहिलेको अवस्थामा धेरै मजबुत पक्षहरू छन् जसका बाबजुत पनि किन अग्र स्थानमा आउन सकेको छैन त ? वास्तवमा यस बैंकमा केही सामान्य समस्याहरू छन् जसलाई तपसिल बमोजिम तरिकाबाट समाधान गर्न सकिन्छ :

क्र.सं.	समस्या	समाधानमा उपायहरू
१	उचित रणनीतिको अभाव ।	नेपाल सरकार, सञ्चालक, सेयरधनी, सरोकारवाला युनियनका साथै आम जनताको राय बुझेर कृषि विकास बैंक लि. को उद्देश्य अनुरूपको अल्पकालीन, मध्यकालीन र लामो रणनीतिको निर्माण गर्नुपर्ने ।
२	कर्मचारीको सही सदुपयोग गर्न नसक्नु ।	उचित कर्मचारीलाई उचित स्थानमा काममा लगाउनका लागि कर्मचारीको कार्यक्षमता, अनुभव, शैक्षिक योग्यता र कार्य गर्ने तत्परताका आधारमा जिम्मेवारी प्रदान गर्ने ।
३	चाकरीबाजी परम्परा ।	यो परम्परा कृषि विकास बैंकमा पुरानै रोग हो । जसको लागि बैंकका सम्पूर्ण अवसरहरूमा Quantitative Performance Management Tools को प्रयोग गर्नुपर्ने ।
४	नेतृत्वमा दुर दर्शिताको अभाव ।	संगठनको दिशा निर्धारण गर्ने मुख्य दायित्व नेतृत्वमा दूरदर्शिताको अभाव देखिएकाले Good Leadership क्षमता भएको व्यक्ति चयन हुन जरुरी छ ।
५	निर्णयमा ढिलाई ।	कृषि विकास बैंकमा निर्णयमा ढिला सुस्ती हुने भएका कारण बजारका अन्य प्रतिस्पर्धीहरूको तुलनामा अवसरहरू प्रयोग गर्न सकिएको छैन । जसको लागि Quick Decision Making Body बनाउनु जरुरी छ ।
६	सम्पत्तिको दुरुपयोग ।	बैंकका स्थिर सम्पत्ति घर, जग्गा, सवारी साधन, कार्यालयका अन्य सम्पत्तिहरूको व्यापक दुरुपयोग भइरहेको छ । यस्तो कार्य नियन्त्रण गर्नका लागि अनुगमन टोलीको गठन गर्नु जरुरी छ ।
७	दण्ड र सजायको कमी ।	जसले जे गरे पनि हुन्छ भन्ने प्रवृत्तिका कारण काम गर्ने कर्मचारीहरूको पनि श्रम शोषण भइरहेको छ, उनिहरूको काम गर्ने मनसाय खल्बलिएको छ । काम नगर्ने र दण्ड सजाय पनि नहुने प्रवृत्तिको अन्त्यका लागि जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग निर्दयी हुनु जरुरी छ ।
८	बजारीकरणको अभाव ।	कृषि विकास बैंकले आफ्ना सेवा सुविधा, आफ्नो Branding, टि.भि., पत्रपत्रिका लगायतमा उचित बजारीकरण गर्न सकेको छैन । प्रदेश स्तरमा नै बजारीकरणको व्यवस्था गर्न सके उचित हुने छ ।
९	सरकारी ह्याङ्गओभर ।	कर्मचारीहरूले सरकारी ह्याङ्गओभर अन्त्य गर्नु जरुरी छ ।

कृषि विकास बैंक लि. ले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रूपमा गोविन्द गुरुङ्गलाई पाएको करिब १ वर्ष पुग्न लागेको छ । बैंकसँग अनुभवी सञ्चालक समिति छ, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव प्राप्त कार्यकारी प्रमुख हुनुहुन्छ उहाँहरूले आउँदा दिनहरूमा लिने योजना तथा रणनीतिले बैंकको भविष्य निर्धारण गर्नेछ । वास्तवमा सही मार्ग निर्देशन र रणनीति भएमा कुनै पनि संस्थाले सफलता प्राप्त गर्न सक्दछ । अझ कृषि विकास बैंक त ५७ वर्षको अनुभव प्राप्त, देश भरी शाखा सञ्जाल भएको नेपाल सरकारको ५१ प्रतिशत सेयर स्वामित्व भएको, जनताको मनमा रहेको बैंक हो । हाल आएर यस बैंकको संगठनात्मक संरचनामा व्यापक परिवर्तनको प्रयास भई रहेको छ । नयाँ शाखा विस्तार भन्दा पनि व्यवसाय वृद्धिको लागि प्रयास भइरहेको छ । ठूला आकारमा व्यवसायमा बढी लगानी गर्ने योजना बनिरहेको छ । बैंकको आमूल परिवर्तनका लागि नयाँ नयाँ पदहरू नयाँ नयाँ विचारहरूको सृजना गरिएको छ । कर्मचारीहरूलाई पूर्णतया तहगत प्रणालीमा आबद्ध गरिएको छ । बैंकको Vision, Mission र Objective हरू परिवर्तन भइरहेका छन् । समग्रमा भन्नु

पर्दा बैंक परिवर्तनको लागि काचुली फेरिरहे जस्तो देखिन्छ ।

तल उल्लेखित कृषि विकास बैंक लि. को आ.व. २०८०/८१ को बजेट तथा कार्यक्रममा उल्लेखित तथ्याङ्कलाई हेरौं । जसमा वाणिज्य बैंकहरूको औसतसँग कृषि विकास बैंक लि.को तुलना गरिएको छ ।

क्र. सं.	विवरण	आ.व. २०७९/८० को चैत्रसम्मको			आ.व. २०७८/७९			आ.व. २०७७/७८		
		वाणिज्य बैंक औषत	कृषि विकास बैंक लि.	कृषि विकास बैंक लि.को बजार हिस्सा	वाणिज्य बैंक औषत	कृषि विकास बैंक लि.	कृषि विकास बैंक लि.को बजार हिस्सा	वाणिज्य बैंक औषत	कृषि विकास बैंक लि.	कृषि विकास बैंक लि.को बजार हिस्सा
१	शाखा संख्या	५०६६	२८१	५.५५	५००९	२८१	५.६१	४७५३	२८१	५.९१
२	निकष संख्या	२०३८५५४	१८३३१३२	४.२८	१४९५८६७	१६३३१५४	४.२०	१२१९५४४	१४३४८१६	४.३६
३	कर्जा संख्या	७२२३१	१६१२२८	१०.६३	५७३७६	१५२१३९	१०.२०	५०६०९	१४७९०२	१०.८२
४	मोबाईल बैंकिङ्ग संख्या	८४२५९२	५०८५५६	२.८७	६१८९०२	४७७८०४	२.९७	४६८०८८	४३९१३६	३.४७
५	इन्टरनेट बैंकिङ्ग संख्या	६२९५७	११५६७	०.८७	४९२११	१०१७१	०.७९	४१३१६	७८८२	०.७१
६	डेबिट कार्ड संख्या	५३८९७७	१८२८२२	१.६२	३९५१७०	१५६२२२	१.५२	३१३३१२	१२१६८४	१.४४
७	क्रेडिट संख्या	१३५७०	१०४९	०.३७	९१८४	८६२	०.३६	७१२५	०	०.००
८	प्रिपेड कार्ड संख्या	५८९०	११२	०.०९	४०४३	१०	०.०१	२४३७	०	०.००
९	एटिएम संख्या	२०७	१२९	२.९७	१६३	१११	२.६२	१४८	७३	१.८३
१०	वाणिज्य बैंक संख्या	२१	१	४.७६	२६	१	३.८५	२७	१	३.७०

माथि उल्लेखित तालिकाको आधारमा कृषि विकास बैंक लि. निकष संख्या, कर्जा संख्या, इन्टरनेट बैंकिङ्ग संख्या, डेबिट कार्ड संख्या, क्रेडिट कार्ड संख्या, प्रिपेड कार्ड संख्या, एटिएम संख्या नेपालका वाणिज्य बैंकहरूको औसत वृद्धिभन्दा बढी दरले वृद्धि भइरहेको देखिन्छ । जसले गर्दा यस बैंकले Modern Banking Product हरूको वृद्धिका साथै सिडि रेसियोका कारण अझ कर्जा लगानी बिस्तार गरी अल्पकाल र दिर्घकालमा बैंकको आम्दानी वृद्धि गर्ने सम्भावना रहेको छ ।

अन्तमा मलाई लाग्छ कृषि विकास बैंकमा स्रोतको सही सदुपयोग, कर्मचारीको उचित व्यवस्थापन, बैंकिङ्ग अनुभवको सही हस्तान्तरण र प्रयोग, खर्चको कटौती, सम्पत्तिको उचित प्रयोग र व्यवस्थापन, कर्मचारीको मनोबल उच्च हुने गरी उचित कामको उचित प्रतिफल र दण्ड सजायको व्यवस्थाका लागि कम्तीमा ५ वर्षे रणनीति तयार गरी अगाडी बढेमा यो बैंकलाई नं. १ बन्नबाट कसैले रोक्न सक्दैन । साथसाथै सरकारी बैंक भई ग्रामिण क्षेत्रमा सेवा प्रवाह गरेको हुँदा राज्यबाट सहूलियत प्रदान गर्नु पनि अपरिहार्य छ । केही वर्षअगाडि नेपाल राष्ट्र बैंकले कृषि विकास बैंकलाई सहूलियत ब्याजदरमा कृषि ऋणपत्र प्रवाह गर्न दिने कुरा मौद्रिक नीतिमा नै समावेश गरी कृषि क्षेत्रको अग्रणी बैंक बनाउने सु-अवसर प्रदान गरेको थियो । यस्ता अन्य कार्यक्रमहरूको पनि यस बैंकलाई खाँचो रहेको छ । नेपाल सरकारको शुन्य ब्याजदरको फण्ड धेरै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा, त्यसपछि नेपाल बैंक लि. मा जम्मा हुन्छ र नगन्य रूपमा कृषि विकास बैंकले पाउने गरेको देखिन्छ । जसका लागि उच्च व्यवस्थापनले नेपाल सरकारसँग Impactful Meeting गर्नु जरूरी छ ।

माथि उल्लेखित कार्यहरू हुन सके बैंकका कर्मचारीहरूको भविष्य चम्किने मात्र नभई नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीमा र नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि चामत्कारिक प्रभाव पर्ने देखिन्छ । ■

"जय कृषि विकास बैंक, We Can Do Together"

लेखक कृषि विकास बैंक लि., सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालय, धनगढीका वरिष्ठ शाखा अधिकृत हुनुहुन्छ ।

English Section

Credit Lending Culture and Trend in ADBL- a Discourse on Need of Project Financing and Way Forward



Dr. Babu Kaji Thapa

1.0 Pre-ambble

Established in 1968 A.D. (2024.10.07 B.S.), Agricultural Development Bank Ltd. (ADBL) has been providing banking services in Nepal focusing particularly on agriculture as rural financier. It was established under special act (ADBN ACT, 1967) to help improve the economic and social well-being of the poor farmers living in the core rural areas of the country. In due course, the Land Reform Saving Corporation was merged with ADBL in 2030 B.S. thereby becoming further enlarged institution. To promote further the life of rural people through credit lending window, ADBL started collecting deposits from urban areas by establishing commercial branches in 2041 B.S. The deposits collected from the haves' people from urban areas were provided as credits to the have-nots' in rural areas. In the meantime, during 2033-34 B.S., ADBL started Small Farmer Development Program (SFDP) to get engaged small farmers in farming through organizing in groups. ADBL used to provide credits to farmers grouped under SFDP on group liability approach (non-collateral based loan) which in 2058 B.S. transferred to Small Farmer Development Bank (SKBBL).

Upon transforming this bank from development bank status to A class commercial bank in 2062 B.S., it has been providing almost all banking services that others provide in Nepal. Having a glorious history of more than 56 years, the bank

is becoming one of the leading commercial banks of the country. With its major investment in agriculture along with industry, trade, energy, tourism, and commerce, right now the bank has around 1.5 million satisfied customers.

2.0 A Short Look at ADBL's Credit Lending Culture

How the ADBL was emerged is already explained in the brief above. Before entering the major topic-Project Financing, it is still better to look at the major programs conducted by ADBL in the past so that we can internalize the credit lending culture of the bank. ADBL has successfully conducted many governmental and non-governmental (INGOs) in the past, they in brief are summarized as below.

- Small Farmer Development Program
- Priority Sector Credit Program
- Production Credit for Rural Women
- Micro Credit Program for Rural Women
- Deprived Sector Loan Program
- Western Terai Poverty Alleviation Program
- GRINSO Program
- Third Livestock Development Program
- Leasehold Forestry Program
- Community Irrigation Development Orogram

- Bisseswor with Bank Program
- Biseswor with Poor Program
- Alternative Energy Development Program (Bio-gas)
- K-BIRD, Mechi Hill Program
- Homestay Promotion Program (Homestay Association Nepal)
- Subsidized Agriculture Loan Promotion Program with CRT and Heifer International/Nepal
- VITA/IFAD Program
- World Bank's FFP Program
- Subsidized Agriculture Loan Promotion Program with Bagmati Province, Sudurpachhim Province, Karnali Province, Gandaki Province, Lumbini Province, Koshi Province and some Municipalities like Malarani of Arghakhanchi district.

The question may arise why ADBL was entrusted by Government and National /International organizations to that much extent? The answer is we are capable enough to do that, we deserve it. We have a very good branch nexus and on top of that, we have experienced and subject specialists in the agriculture sector. Working with such organizations and conducting said programs have the following benefits.

- Government of Nepal has considered ADBL as a Lead Bank in agriculture sector lending. In this case, ADBL must broaden and/or explore the scope and horizon of the working area.
- Benefits of common intention, goal and achievement for agricultural and MSME lending among the institutions.
- Nepal Rastra Bank had clearly

given the certain target/quota for BFIs for non-collateralized subsidy loan lending. In such case, making MoU with different organizations helped achieve in getting bankable customers from them in one hand and helped for loan recovery in other default cases.

- The number of bank accounts is expected to increase as MoU have clearly stated to open bank account of institutions with whom the bank has made MoU from their central level units to a field level offices and staffs.
- Branch managers would have no worries in getting bankable customers as the institutions with which the bank has made MoU will refer the good and bankable clients to ADBL that ultimately saves staff's time, cost, and effort.
- In some cases, bank receives technical, financial, and logistic supports from the institutions we made MoU.
- Cooperation and coordination with those institutions may help develop and strengthen the human resource development of the bank through training, workshops, and exposure visits.
- In some cases, bank's physical infrastructure development is likely to establish and strengthen through the financial support of organizations like IFAD, World Bank, KOICA etc. (proposed).
- The resource base of the bank will be strong. For example, ADBL gets NPR 1 billion every year at zero interest from Bagmati province to



lend at 3% interest in agriculture and MSMEs as term-loan for 5 years that ultimately helps manage the fund. Likewise, IFAD is providing soft loan to ADBL at 5% annual interest rates for 40 years with 10 years grace period to lend in agriculture sector. It is all long-term resource base for ADBL.

- Loan recovery will be easier. For an instance, MoU between ADBL and Karnali Province states that 7% of interest on agriculture loan of the customers will bear by province along with providing 1% additional cost as service charge to ADBL, that means our 58 % interest become sure and certain.
- MoU is done to reduce the risk of uncertainty in expectations and objectives thereby making framework for future dealings and engagements.
- MoU helps increase working outreach, scope and low-cost deposit of the bank.
- It makes a platform for marketing digital products of the bank.
- MoU helps make known and communicate each other's activities and accomplishments among like-minded stakeholders.
- Working relations with them would help maintain bank's goodwill not only at domestic level but also at international arena as well.

Meaning: The meaning behind explaining all these things above is that the loan lending culture of the bank in the past and even at present is to be associated with collecting deposits from publics and governmental and non-governmental

organizations, to receive low-cost resources and lending to poor farmers with small ticket size. The deposit, loan received from such sources are mostly collateral based and with a small ticket size. No remarkable project financing is made with such resources.

3.0 ADBL's Present Credit Lending Status

ADBL's current fiscal year's program on credit lending is explained in brief as below.

- Credit outstanding target for the current FY is 216 billion (19.33 % credit growth as compared to Ashad 2080B.S. outstanding).
- To maintain agricultural credit at 35% of the total credit outstanding.
- To increase corporate credit by 50%, 35% on MSMEs and 15% on retail lending on current FY increment.

Present Credit Status (2080 Mangsir):

If we look at the loan outstanding of 2080 Ashad presented in table below, it was around 182 billion which is increased to around 189 billion in 2080 Mangsir. The increase amount is around 7 billion. The credit growth is 3.8%, it is quite satisfactory in comparison to other major commercial banks.

Particulars		Approved Limit (Rs.' Million)	O/S Principal (Rs.' Million)
2080 Ashad	Number	160,669	160,669
	Amount	235,536.75	182,811.49
2080 Mangsir	Number	161998	161998
	Amount	247695.61	189420.36

Similarly, if we analyze the same data as per the size, it is very interesting to note that major (55%) loan size falls under Rs. 20 Lakh. Loan between 5 lakh to 10 lakh is accounted at 23%. About 84% of the loan is below 1 Crore and 10% loan is above 5 Crore.

Country's economy is majorly run by importing most of the goods from abroad, including India. Biratnagar, Birgunj and Bhairahawa are the major business hubs where big corporate houses are established and they have operated their business from these areas. If we assess our loan portfolio in these areas, it is very negligible; Koshi (12%), Birgunj (6%) and Bhairahawa (9%). However, the bank has started financing in corporate houses, tourism/hotel, and energy sector. Consortium financing in these sectors is now accounted at 12 billion.

These all elucidate that ADBL is still far behind the corporate and project financing. Rural financing always a cost expensive and less profitable, in this regard too, the importance of corporate/project financing is inevitable for bank.

3.0 Provisions for Project Financing in Present ADBL Manual:

Some sort of provisions are made on current ADBL's Credit Manual for project financing, but it is not sufficient. Major provisions are as below.

- Project site must be in the name of the company and to be pledged as collateral.
- Sixty per cent of the total project cost can be provided as term-loan.
- Cost of land if purchased for project site can be included in total project cost as equity.
- The cost incurred for creating physical assets including plant and machineries

by customer upon bank verification can be included as equity.

These assets must be insured and pledged as collateral.

4.0 Project Financing; Concept and Scope

What is Finance?

Finance is termed as the study and system of money, investments, and other financial instruments. It can be divided broadly into three categories namely: public finance, corporate finance, and personal finance. More recent subcategories of finance include social finance and behavioral finance. The history of finance and financial activities dates back to the start of civilization.

What is Project Finance?

Project finance is the funding on development of long-term infrastructures like hydropower, bridges, airports, industrial projects like steel industries, cement industries, and public infrastructures like colleges, schools by using a non-recourse or limited recourse financial structure. The debt and equity used to finance the project are expected to be paid back from the cash flow generated by the project.

Project financing is a loan structure that relies primarily on the project's cash flow for repayment, with the project's assets, rights, and interests held as secondary collateral.

Project Finance vs. Corporate Finance

Project and corporate finances are crucial concepts in defining financing. Both funding methods rely on debt and equity to help businesses reach their financing goals. Having said that, they are very distinct each other.

Project finance can be very capital-intensive and risky and relies on the project's cash



flow for repayment in the future. On the other hand, corporate finance is focused on boosting shareholder value through various strategies like the investment of capital and taxation. Unlike project financing, shareholders receive an ownership stake in the company with corporate financing.

Some of the key features of corporate financing include:

- Company's capital structure is a company's funding for its operations and growth.
- The distribution of dividends. Dividends represent a portion of the profits generated by a company and are distributed to shareholders.
- The management of working capital, which is money used to fund a company's day-to-day operations.

Corporate finance is to finance to the big corporate houses deals with how they address funding sources, capital structuring, accounting, and investment decisions. Corporate finance is mainly related to maximizing shareholders value through long- and short-term financial planning and the implementation of various strategies. Corporate finance activities range from capital investment to tax considerations. Normally, corporate finance is concerned with how businesses fund their operations to maximize profits and minimize costs. It deals with the day-to-day demands on business cash flows as well as with long-term financing goals. Corporate finance also deals with monitoring cash flows, accounting, preparing financial statements, and taxation. It is to determine whether to issue a dividend is another corporate finance activity.

The main areas of corporate finance are capital budgeting (e.g., for investing in company

projects), capital financing (deciding how to fund projects/operations) and working capital management (managing assets and liabilities to operate efficiently).

5.0 Need of Project Financing

Development of infrastructure is a major prerequisite for supporting a country's economic growth rate. Infrastructure, both commercial and social, has a positive and significant impact on economic growth. It supports the movement of the flow of goods and human resources so that it creates added value to the production process making costs more efficient. Inviting private investment to play a role in infrastructure development is a challenging task for the government. The profit maximization motive from the private sector must be met with the government's duty to provide service to society (non-profit-oriented). Infrastructures developments projects are lucrative because they are economically feasible, financially viable, and able to receive funding from banks. Eventually, the project will bring sustainable returns to the private, while society will get qualified infrastructure service.

Government alone cannot manage funds for infrastructure development, and the investors in that case obviously seek funds from banks. Banks are a last resort and on top of that the only vehicle for overall development of the country by providing funds to the investors.

6.0 Advantages of Project Financing

Financing infrastructure projects through the project finance route offers various benefits such as the opportunity for risk sharing, extending the debt capacity, the release of free cash flows, and maintaining a competitive advantage in a competitive market. Project finance is a useful tool for companies that wish to avoid the issuance of a corporate repayment guarantee,

thus preferring to finance the project in an off-balance sheet manner. The project finance route permits the sponsor to extend their debt capacity by enabling the sponsor to finance the project on someone's credit, which could be the purchaser of the project's outputs. Sponsors can raise funding for the project based simply on the contractual commitments.

Another advantage of project finance is to permit the sponsors to share the project risks with other stakeholders. The basic structure of project finance demands that the sponsors spread the risks through a network of security arrangements, contractual agreements, and other supplemental credit support to other financially capable parties willing to assume the risks. This helps in reducing the risk exposure of the project company. The project finance route empowers the providers of funds to decide how to manage the free cash flow that is left over after paying the operational and maintenance expenses and other statutory payments. Financing projects through the project finance route may enable the sponsors to maintain the confidentiality of valuable information about the project and maintain a competitive advantage. This is a benefit of raising equity finance for the project.

Not always there is benefits in project financing but is existed risks too. Some of the risks associated with project finance include volume, financial, and operational risk. Volume risk can be attributed to supply or consumption changes, competition, or changes in output prices. Inflation, foreign exchange, and interest rates often lead to financial risk. Operational

risk is often defined by a company's operating performance, the cost of raw materials, and the cost of maintenance, among others.

7.0 Way Forward

From the very beginning, the mind set of ADBL staffs from top to bottom are found to be collateral based small size credit lending approach. Most of the staff are reluctant for non-collateralized projects and/or cash flow-based financing. The way forward for driving ADBL towards project/corporate financing culture can be suggested as below.

- Changing the mindset of the bank executives and staffs that ADBL is not only the rural financier, but it can be a corporate financier too.
- Preparing corporate friendly policies and strategies for such financing.
- Training and exposures to staffs on big house culture, tradition, and benefits.
- Conducting “On The Job Training (OJT)” to corporate branch staffs to make them self-confident for appraising and lending big projects.
- Visiting/organizing workshops, seminars, or meetings with big corporate houses/companies for assessing their expectations from the bank like ADBL.

About author: Deputy General Manager, ADBL

Marketing Strategies of Financial Institutions in Nepal



Yagya Prakash Neupane

1. Introduction:

Within Nepal's dynamic financial landscape, marketing is a critical factor in determining the viability and longevity of financial institutions. Financial institutions rely more on marketing strategies to acquire and retain consumers. Marketing strategies are critical in assisting financial institutions in meeting their business objectives. It can assist them in the following ways:

- Increase brand awareness
- Generate leads
- Convert leads into customers
- Increase customers' satisfaction
- Increase consumers' loyalty
- Retain customers

In order to remain competitive and relevant in the face of economic development and rising demand for financial services; financial institutions must implement efficient marketing strategies. Mostly, banks and financial institutions may choose ATL, BTL, or TTL strategies based on their marketing objectives, target audience, and the desired level of interaction and personalization in their campaigns.

I. ATL (Above the Line) Marketing Strategies:

Definition: ATL Marketing refers to promotional activities that are non-targeted and reach a

broader audience. These activities are usually mass-media focused and are aimed at building brand awareness.

Channels: Television, radio, print media, outdoor advertising, cinema and online platforms with a wide reach.

Characteristics: ATL marketing is characterized by its ability to reach the audience with less direct interaction. It is often used for building brand image and recognition.

II. BTL (Below the Line) Marketing strategies:

Definition: BTL marketing is a targeted form of advertising that is directed towards a specific group of individuals. It is more personalized and involves direct interaction with audience.

Channels: Direct mail, email, sponsorships, events, experiential marketing, promotions and other targeted activities.

Characteristics: BTL marketing is characterized by its focus on specific segment of the audience allowing more personalized communication and direct engagement.

III. TTL (Through the Line) Marketing strategies:

Definition: TTL marketing is a hybrid approach that combines elements of both ATL and BTL strategies. It aims to create a seamless and

integrated marketing campaign by using a mix of mass media targeted and personalized activities.

Channels: This approach involves using a combination of mass media channels, direct and targeted marketing activities.

Characteristics: TL seeks to leverage the strengths of both ATL and BTL strategies to create a comprehensive marketing campaign that can build brand awareness while also engaging with specific audience segments on a more personal level.

2. Marketing Practices of Financial Institutions in Nepal

Financial institutions in Nepal might use a range of marketing strategies to meet their objectives. Several strategies that are frequently in practice are as follows:

2.1 Traditional Marketing Practices

Nepal's banking business still heavily relies on traditional marketing techniques, even in this digital age. Those in remote locations with little access to the internet can be reached with greater effectiveness using these techniques.

- I. **Print Advertising:** Print advertisements in newspapers, magazines, and other widely circulated periodicals are used by financial institutions to promote their products, services, and promotions. Print ads reach a wide demographic including older generations who may not be engaged online.
- II. **Broadcast Advertising:** Commercials on television and radio continue to be effective instruments for mass communication, particularly in rural areas. Financial institutions utilize broadcast advertisements to market their brand, build recognition and increase interest in their products and services. Television advertisements are

extremely successful at attracting attention and transmitting visual messages although radio advertisements are less expensive and can reach a larger audience.

- III. **Outdoor Advertising:** Outdoor advertisements such as billboards, posters, and other forms of outdoor advertising provide a consistent visual presence and help to increase brand identification. Financial institutions carefully install outdoor advertisements in high-traffic locations to catch potential consumers' attention as they go about their everyday lives. Outdoor advertisements are especially successful in reinforcing brand messaging and creating a sense of familiarity.

2.2 Digital Marketing Practices

With the increasing adoption of digital technology; financial institutions in Nepal are embracing digital marketing channels to connect with their customers and expand their reach:

- I. **Search Engine Optimization (SEO):** Financial institutions optimize their websites to rank higher in search engine results pages (SERPs). This ensures that their website appears prominently when potential customers search for relevant keywords related to financial products or services. Effective SEO helps attract organic traffic to the website, increasing visibility and potential customer engagement.
- II. **Social Media Marketing:** Social media sites such as Facebook, Twitter, Instagram and LinkedIn allow for direct customer contact and a wider reach. Financial institutions utilize social media to share educational and entertaining material, communicate with potential consumers, promote their products and services and increase



brand awareness. Social media provides a platform for two-way communication; allowing financial institutions to address customer concerns and foster positive relationships.

- III. **Email Marketing:** Email marketing remains a vital tool for individualized engagement with both potential and existing customers. Financial institutions utilize email marketing to nurture leads, issue targeted offers, provide updates on new goods or services and share useful financial insights. Email marketing provides for segmentation with allowing financial institutions to personalize messages to specific consumer groups depending on their interests and needs.
- IV. **Content Marketing:** Creating high-quality and relevant material, such as blog posts, infographics, videos, and e-books, positions financial institutions as industry thought leaders and attracts new clients. Content marketing contributes to the establishment's brand credibility, trust, and thought leadership by establishing the institution as a trustworthy source of financial information.
- V. **Pay-Per-Click (PPC) Advertising:** Financial institutions use pay-per-click (PPC) advertising on search engines and social media platforms to obtain rapid awareness and engage specific target audiences. PPC ads show at the top of search results or in social media feeds, attracting attention and driving visitors to the institution's website. PPC advertising are highly successful for focused campaigns that produce immediate results.

2.3 Relationship-Building Practices

Financial institutions understand the necessity of developing strong relationships with their clients in order to generate loyalty and drive long-term involvement. These strategies are critical for both retaining existing clients and acquiring new ones:

- I. **Customer Relationship Management (CRM):** CRM systems are essential for tracking interactions, organizing customer data and seeing any upselling or cross-selling opportunities. Financial firms can deliver tailored marketing campaigns, improved customer support and offers that are specifically tailored to the interests and actions of their customers thanks to CRM.
- II. **Customer Loyalty Programs:** Loyalty programs encourage repeat business and referrals by rewarding clients for their ongoing support. Financial organizations encourage client loyalty and build connections by providing points, discounts, special offers, or tiered rewards systems and so on.
- III. **Community Engagement:** Financial institutions take an active role in community events, sponsor local organizations and contribute to social initiatives. This involvement enhances the brand's reputation, promotes beneficial community relationships and reflects the institution's commitment to social responsibility.
- IV. **Customer Service Excellence:** Financial institutions prioritize offering great customer service by responding to requests, complaints and criticism in a timely and helpful manner. Customer pleasure, loyalty and good word-of-mouth referrals are all enhanced by excellent customer service.

- V. **Employee Engagement:** Financial institutions engage in employee training, incentive and empowerment because they recognize the critical role of workers in client interactions. Employees who are engaged give outstanding service, contribute to positive client experiences and exemplify the values of the organization.

3. Marketing Challenges for Financial Institutions in Nepal

Financial institutions in Nepal face a unique set of marketing challenges which are as follows:

- I. **Low Financial Literacy:** A large segment of the population is unfamiliar with banking services and products. This makes it difficult for financial institutions to promote their products to this particular group of people. The basic fundamentals of banking, insurance and investing may not be understood by many people; this is one of the challenges for financial organizations to communicate the advantages of their goods and services.
- II. **Limited Access to Technology:** Modern marketing relies heavily on technology but many people do not have access to computers or internet. This limits the number of customers that financial institutions can reach through digital marketing channels like email marketing, social media and search engine optimization (SEO). In the current marketing environment the digital marketing has grown significantly and the financial institutions which are unable to use these channels successfully may find themselves as a disadvantage.

- III. **Competition from Informal Financial Institutions:** Nepal has a sizable informal financial sector which includes money lenders, microfinance institutions and cooperatives. These informal institutions often provide more flexible and convenient services than formal financial institutions that attract many people. Financial institutions need to find ways to differentiate themselves from informal institutions and highlight the benefits of formal banking.

Overcoming these challenges requires a multi-pronged approach that includes:

- **Financial education:** Financial institutions can play a role in promoting financial literacy by offering educational programs and workshops. This can help to increase understanding of financial products and services to make the better decision.
- **Targeted marketing:** Financial institutions should develop targeted marketing campaigns that reach specific customer segments based on their needs and preferences. This can be done through data analytics and segmentation techniques.
- **Partnerships:** Financial institutions can partner with other organizations, such as NGOs and community groups to reach customers in remote areas and underserved communities.
- **Mobile banking:** Mobile banking can provide a convenient and accessible for people to access financial services. Financial institutions should invest in developing and promoting mobile banking platforms.
- **Building trust:** Financial institutions need to build trust with consumers by providing high-quality products and



services, maintaining transparency and responding promptly to customer inquiries and concerns.

4. Marketing Opportunities of Financial Institutions

I. Initiatives for Financial Inclusion:

Nepal has made progress in advancing financial inclusion, which provides financial institutions a big chance to advertise goods and services to groups that were previously underserved. Targeted advertising efforts have the power to increase public knowledge of the advantages of banking and motivate underbanked or unbanked people to interact with established financial institutions.

II. **Digital Transformation:** The ongoing digital transformation in Nepal provides financial institutions with opportunities to reach a broader audience through online and mobile channels. Innovative digital marketing campaigns such as social media promotions and mobile app advertisements can enhance customer engagement and promote new services.

III. **Product Customization:** Understanding the unique needs of different customer segments allows financial institutions to tailor their marketing strategies and product offerings. From personalized banking services for high-net-worth individuals to inclusive financial solutions for rural communities the customization is a key to capturing diverse markets.

5. The Future of Marketing in Financial Institutions in Nepal

The future of marketing in financial institutions in Nepal is bright. The economy is growing and

demand of financial products and services is also growing. As a result, financial institutions have a great opportunity to use marketing to attract and retain customers.

Financial institutions that are successful in marketing will be those that are able to:

- Use a variety of marketing channels to reach their target audience
- Create informative and engaging content
- Build positive relationships with the media and the public

By using effective marketing strategies, financial institutions can help to promote financial inclusion and improve the lives of all people.

About author: Deputy General Manager, ADBL

REFERENCES

- Aryal, R. (2020). Financial Inclusion and Fintech in Nepal. *Nepalese Institute of Development Studies*, 1-15.
- Central Bureau of Statistics. (2022). *National Sample Survey: Household Income and Expenditure 2020/21*. Government of Nepal.
- Ghimire, S. (2021). Financial Literacy in Nepal: Challenges and Opportunities. *Himalayan Research Journal*, 15(1), 1-10.
- Nepal Rastra Bank. (2022). *Financial Stability Report 2022*.
- Sharma, P. (2023). Corporate Social Responsibility in Nepal: Trends and Challenges. *Journal of Business Ethics*, 1-12.
- World Bank. (2023). *Global Findex Database*.

Unleashing Prosperity through Agricultural Value Chain Finance: Few examples

■ Beena Sharma

Introduction:

In the complex tapestry of global economies, the synergy between agriculture and finance has proven to be essential for sustainable development. This symbiotic relationship is epitomized by the dynamic concept of Agricultural Value Chain Financing (AVCF), a financial model that extends beyond traditional banking boundaries to empower stakeholders across the agricultural value chain. In this exploration, we embark on a journey through success stories, examining the significance, opportunities, and challenges that define AVCF.

Amul: A Timeless Triumph in the Heart of India's Palate

Amul, the icon of India's dairy industry, stands as a testament to the enduring success of a value chain model. Emerging from a cooperative effort in a small Gujarat village in 1946, Amul has not only dominated the FMCG market but

"Utterly, Butterly, Delicious,' a TVC Icon for Over Two Decades, Reflecting the Rare Ability to Capture a Vast Target Segment and Dominate the Market for Decades."

has also catalyzed India's ascent to becoming the world's largest milk producer. This success story aligns seamlessly with the ethos of value chain principles, showcasing the potential of collective efforts in shaping an industry.

Walmart's Direct Farm Program: Cultivating Sustainability and Empowering Entrepreneurs Worldwide

Walmart's Direct Farm Program provides another compelling example. Launched in 2010, this initiative exemplifies sustainable agriculture by directly linking farmers to the retail supply chain. The success of this program in various countries underscores its adaptability and positive impact on local agricultural economies, transforming small-scale farmers into entrepreneurs.

Transforming Landscapes: The Impactful Journey of Bangladesh's AVC Project

The Agricultural Value Chains (AVC) Project in Bangladesh, funded by USAID's Feed the Future Program, represents a paradigm shift in market systems approaches. This initiative forged key partnerships with influential private sector firms, resulting in benefits for over 300,000 rural households. The project's success in introducing new technologies and management practices, leading to increased yield, job creation, and improved nutritional awareness, highlights the potential of value chain finance to drive sustainable development.



Nepal's Agricultural Renaissance: Illuminating the Path to Inclusive Growth through VITA

The Value Chains for Inclusive Transformation of Agriculture (VITA) Program in Nepal emerges as a example in the landscape of agricultural development. With a focus on removing critical constraints to access finance, building climate resilience, and integrating digital rural financial services, VITA stands as a comprehensive model for inclusive growth. The program's strategic partnership with Agriculture Development Bank Ltd (ADBL) underscores the concerted effort to revolutionize financial inclusion in Nepal's agricultural sector.

Why Agricultural Value Chain Financing (AVCF):

The essence of AVCF lies in its ability to transcend traditional financial models, tailoring financial services to the diverse needs of every player within the agricultural value chain. It provides

*"Fostering Prosperity:
Unveiling the Transformative
Power of Agricultural Value
Chain Financing in Shaping
Inclusive Growth and
Sustainability."*

a lifeline for farmers, traders, processors, and distributors, ensuring financial inclusivity that fosters growth. By mitigating risks and reducing transaction costs, AVCF becomes a catalyst for efficiency, sustainability, and prosperity within the agricultural sector.

The Agricultural Value Chain Financing (AVCF) model serves as a holistic approach that extends beyond traditional financial solutions.

It encapsulates a multifaceted strategy aimed at addressing challenges and unlocking opportunities within agricultural systems. The model encompasses:

- 1. Improving Access to Longer-Term Agricultural Finance:** Recognizing the seasonal and cyclical nature of agriculture, the AVCF model seeks to improve access to longer-term agricultural finance. By developing financial instruments and mechanisms tailored to the specific needs of the agricultural sector, the model aims to provide stability and continuity in funding, enabling farmers and value chain participants to plan and invest for the long term.
- 2. Facilitating Information Flow:** To mitigate both real and perceived risks associated with agricultural finance, the AVCF model prioritizes the seamless flow of information from agricultural value chains to financial markets. By enhancing transparency and communication channels, stakeholders can make informed decisions, reducing uncertainties and fostering a conducive environment for financial transactions.
- 3. Providing Training and Technical Assistance:** Training and technical assistance are pivotal components of the AVCF model. Value chain connector firms and financial institutions receive targeted support in agricultural lending and portfolio management. This not only enhances the capabilities of these entities but also ensures that they are well-equipped to navigate the unique challenges of agricultural finance, ultimately contributing to the resilience of the entire value chain.

4. Designing Integrated Interventions:

AVCF recognizes the importance of integrated interventions with connector firms. Beyond merely increasing access to finance, these interventions aim to create a synergy between financial support and technical knowledge. By focusing on the expansion of dynamic, high value-added products, the model encourages innovation and diversification within agricultural value chains, ensuring sustainable growth and competitiveness.

“While extolling the virtues of value chain finance, Information flow, integrated interventions, training, and continuous research are identified as critical areas for improvement.”

5. Continuous Study and Research:

The AVCF model adopts a dynamic approach by emphasizing the importance of continuous study and research. This commitment is driven by the need to better understand the evolving role of value chain finance in both agriculture and financial sector development. By staying abreast of industry trends and innovations, the model can adapt and evolve to meet the changing needs of the agricultural landscape.

In essence, the Agricultural Value Chain Financing model positions itself as a catalyst for comprehensive development. By integrating financial solutions with information facilitation,

knowledge enhancement, and long-term planning, it strives to create a resilient and sustainable ecosystem within agricultural value chains. This approach not only addresses immediate financial needs but also contributes to the overarching goals of sectoral growth, innovation, and inclusivity. Top of Form

Opportunities and Challenges:

Opportunities abound in the realm of AVCF. As technology continues to evolve, digital financial services can further streamline transactions and enhance accessibility. Creating strategic alliances between financial institutions and value chain actors can unlock innovative financial products tailored to the unique needs of the agricultural sector.

However, challenges do persist. Facilitating seamless information flow between agricultural value chains and financial markets remains a hurdle, impacting the perceived risks associated with agricultural finance. Additionally, addressing the training and technical assistance needs of value chain connector firms and financial institutions is crucial to realizing the full potential of AVCF. Bridging the gap between short-term financial requirements and the long-term nature of agricultural investments is a puzzle that demands innovative solutions.

Conclusion:

In conclusion, the nexus between agriculture and finance, epitomized by the dynamic model of AVCF, unveils a pathway to sustainable development. Success stories from Amul to Walmart's Direct Farm Program and the impactful AVC Project in Bangladesh illustrate the transformative power of financial inclusivity within the agricultural value chain. The VITA Program in Nepal stands as a testament to the



adaptability and scalability of AVCF models. While challenges persist, the opportunities for innovation and collaboration are boundless. As we navigate the complex landscape of global agriculture, AVCF emerges not only as a financial model but as a catalyst for inclusive growth, resilience, and prosperity. The journey continues, beckoning stakeholders to forge new paths and redefine the future of agriculture. ■

About author: Division Chief, ADBL

References:

1. Agricultural Value Chain Finance: approach, tools, lessons and innovations. Practical Action Publishing, UK Miller, C. and Jones, L. (2010).
2. Financing Artichokes and Citrus: A Study of Value Chain Finance in Peru. December 2006
3. <https://www.oecd.org/aidfortrade/48368733.pdf>
4. <https://www.marketlinks.org/resources/final-report-bangladesh-usaid-agricultural-value-chains-avc-project?ref=pubs.ghost.io>
5. <https://www.marketlinks.org/good-practice-center/value-chain-wiki/value-chain-finance>
6. Implementing Agricultural Value Chain Financing (AVCF): Guide and Toolkit for Banks; Republic of the Philippines: Financial Inclusion Framework Strengthening: ADB 2023
7. Increasing the flow of credit to Agriculture by the Commercial banks – The Task Ahead: Research study report: Das, P.K. and Baria, B.G (2005)
8. Value Chain Financing in Agriculture: Case Studies from India; APRACA FinServ Access Programme: 2013

Compliance Culture in Bank and Financial Institutions



Rukmini Bhatta

Background:

Compliance refers to a set of laws, policies, rules, regulations, procedures, directives, and circulars that banks and the financial institutions need to follow to ensure their operations are legal, ethical and secure. Compliance is a serious matter in the banking industry as it helps to prevent fraudulent activities, money laundering, terrorist financing and other illegal practices in the operations.

Banking and financial institutions need to understand and follow regulations and guidelines, including those related to data privacy, anti-money laundering (AML), Know Your Customer (KYC), Customer Due Diligence (CDD), Enhanced Customer Due Diligence (ECDD), Ongoing Due Diligence (ODD) classification of risk to identify risk level and customer protection. These regulations differ to country to country.

Why Compliance:

Compliance regulations must be followed as they are mandatory, and non-compliance may result in significant consequences such as penalties, legal proceedings, reputational risk, and loss of customers. To maintain compliance, banks and financial institutions need to have robust policies and procedures implementing effective internal controls, conducting regular risk assessments, and providing ongoing training to their board of directors, senior management, middle-level officers as well as all employees especially

focusing on front-level employees who are directly in connection to customer service.

Compliance Department:

Bank and financial institutions have established an independent unit to monitor and analyze the compliance matters. Its primary role is to ensure that the bank and financial institutions comply with all relevant laws and regulations, thereby preventing data theft and potential fines from regulators and government agencies. The need for a dedicated compliance department has become progressively important over the years, as the banking industry has grown in size and complication.

America was one of the first countries to introduce a compliance department, which has since been adopted by many large corporations. One of the primary duties of compliance experts is to stop transactions or freeze accounts when there is a suspicion of risk or questionable behavior. This can be done in all types of accounts such as savings, call, and current to minimize financial and administrative losses for the bank. In addition, the compliance department also works to prevent money laundering, terrorist financing, tax evasion, and other activities that do not follow the bank's ethics and policies.

The compliance department is also responsible for conducting regular audits to ensure that the institution is following all policies, procedures circulars, and guidelines. They also develop and



implement policies and procedures to help the bank to comply with all relevant regulations.

Policies and Procedures

Policies and Procedures are the forceful documents that base the organization's framework for compliance with laws, regulations, and business values. It sets out the expectations for board of directors, senior management, mid-level officers and other stakeholders concerning their roles and responsibilities in confirming compliance with applicable laws and regulations. Policies and procedures deliver a clear understanding of operations of the organization and helps to mitigate the risks associated with AML/CFT as well as other noncompliance matters.

Policies and procedures should be designed with a risk-based approach, taking into account the size and complexity of the bank and financial institutions and the areas of operation. It should address all relevant laws and regulations applicable to the bank and financial institutions and need compliance requirements for each area of operation. The policies and procedures should establish clear guidelines for identifying and reporting potential noncompliance issues, including the steps to be taken to investigate and resolve them.

Compliance Culture

Compliance culture forms the values, attitudes, and behaviors that guide employees, managers, and other parties to follow to compliance policies and procedures.

In another words compliance culture is a workplace behavior that naturally sees ethical and legal norms. Compliance is adhering to established norms, which take the way of external laws, internal policies & procedures and ethical values. Values depend on the organization, but it can take the form of things like reputation and employee's personal ethics and values. In

essence, norms are rules. Regulators are most concerned with a business meeting external laws and related policies whereas board members, employees, and the public expect compliance according to internal policies and values.

There are many elements to establish a compliance culture in an organization. Compliance programs that incorporate culture can promote ethical behavior that help businesses to achieve organizational and regulatory goals. Following factors should be considered to establish a compliance culture:

1. Tone at the Top:

Executive leadership and senior managers across the organization encourage employees and customer to behave legally and ethically and by compliance and policy requirements. Leadership Management and other organizational leaders set the tone, which drops down to employees.

2. Management:

Management plays a vital role in implementing a compliance culture. "Employees will pick up on the lead of their bosses. If the bosses take compliance seriously, the employees are far more likely to take it seriously. If they don't, the employees won't. Senior management is a noticeable role model that employees look up to for guidance for ethical behavior. "The variable that had the biggest positive impact in discouraging unethical behavior was the positive example set by senior management. So, manager's personal actions must role model ethical behavior and the employer's code of conduct. This sends a message to everyone.

3. Ethics:

Banking institutions have ethical and social responsibilities just as much as legal ones. Ethics contains a lot of things, but for compliance programs, it means two major things:

1. Employees thinking and acting according to the organization's values and
2. Speaking up when those values aren't met.

4. Compliance Practices:

Board of directors approved the policies and procedures and management should set a good examples to practice them in their day-to-day operations. Understanding of policies & procedure and its practices help to establish a good culture in an organization. This is an opportunity for management to monitor employee behavior according to a bank's policies and procedures as well as code of conduct.

5. Legitimacy:

Banking policies, values, and even abilities by management are all things that, once said, should be enforced in the workplace fairly with objectivity, consistency, and purpose. Research has shown that fairness, in turn, encourages employees to comply with norms and act ethically. When policy violations are accepted, violators go unpunished, and exceptions to the rules feel invalid, "an organization has created a culture where corrupt behavior is acceptable, individual employees can become insensible to the conduct such that it becomes common place and no longer shocking." Organization must enforce their policies if they want employees to do the same.

6. Training:

For maintaining an ethical culture in an organization requires a sustainable effort. At a minimum, training should be periodic for all board directors, senior management, officers, employees, agents, and business partners and cover policies, procedures, and related laws that come into contact with ethical decision-making. To be effective, however, ethics training should incorporate human conduct such as language, behavior, and decision-making. The 'how' is

just as important as the 'what' for training. Dr. Carmen Poole identifies two critical ways to effectively teach compliance and ethics.

First, training has to meet the trainee where they are ready to learn. Second, case-based studies are good vehicles to teach complex concepts particularly when behavioral change is counted among the desired outcomes. "Case-based studies connect directly to the learning expectations of the adult learner. There's practicality, clear and an opportunity to 'act' through an experience rather than inactively consume the training content." If delivered effectively, conducting training is a powerful way to develop the model behavior of employees.

Conclusion

Compliance is a serious matter of the bank and financial institutions that ensures adherence to regulations and laws. It ensures the robust system in an organization. To maintain compliance culture, bank and financial institutions should adopt and implement specified policies and procedures, manage inherent and residual risks, leverage technology and automation to reduce costs as well as improve efficiency. With transparency, continuous monitoring, and periodic reviews of policies and procedures, bank and financial institutions should ensure compliance with regulatory requirements and minimize reputational and financial risks. ■

About author:

Compliance Department Chief, ADBL

Sources:

- From a Culture of Compliance to a Culture of Integrity. Journal of Business Ethics, 96: 187, 190
- 1 Stucke, M. (2014). In Search of Effective Ethics & Compliance Programs. Iowa Journal of Corporation Law, 39: 769, 775.

Liquidity and its Determinants

■ Krishna Nakarmi

1. Introduction:

Investopedia.com (2016) describes liquidity as the degree to which an asset or security can be quickly bought or sold in the market without affecting the asset's price. Also, liquidity is generally defined as the ability of a financial firm to meet its debt obligations without incurring unacceptably large losses (Maness & Zietlow 2005). In the present scenario, liquidity is the critical concern for banking and financial institution, basically after the Global Financial Crisis of 2008. The root causes of the crisis and ongoing disruption of the world financial system are caused by insufficient liquidity buffering, improving liquidity risk analysis and supervision of crucial issues Bonner (2013). Following the 2008 Global Financial Crisis, regulators released guidance and focused their supervisory efforts across three core pillars: capital adequacy, soundness of internal controls and timely monitoring of emerging liquidity risks. Therefore, managing liquidity is among the most important activities conducted by banks.

Lack of adequate liquidity is often one of the first signs that a bank is in serious financial trouble. The troubled bank usually begins to lose deposits which erodes its supply of cash and forces the institution to dispose of its more liquid assets. Other banks become increasingly reluctant to lend the troubled bank any funds without additional security or a higher rate of interest, which further reduces the earnings of the problem institution and threatens it with

failure. Liquidity at the bank is a measure of its ability to readily find the cash it may need to meet demands upon it. Liquidity can come from direct cash holdings in currency or on account at central bank. More commonly, it comes from holding securities that can be sold quickly with minimal loss.

Banks can increase their liquidity in multiple ways which include:

- Shorten asset maturities
- Improve the average liquidity of assets
- Lengthen liability maturities
- Issue more equity
- Reduce contingent commitments
- Obtain liquidity protection

2. Root Causes of a Liquidity Crisis

Maturity mismatching is often at the core of a liquidity crisis. This mismatch occurs when the maturities of assets and liabilities are not aligned and this ultimately leads to a lack of properly timed cash flow. In simpler terms, an institution may have long-term investments but is unable to meet short-term financial obligations due to a shortage of cash or liquid assets. Liquidity crises can be triggered by various factors:

2.1 Economic Shocks

Large, negative economic shocks such as recessions or financial crises, can lead to a

sudden surge in liquidity demands. Businesses and financial institutions facing economic turmoil may experience a rapid outflow of cash, exacerbating liquidity problems.

2.2 Maturity mismatching

As stated earlier mismatching maturities between assets and liabilities is a fundamental cause of liquidity crises. When long-term investments do not align with short-term financing, cash flow problems can arise.

2.3 Sudden withdrawals

Large Deposit holders especially for the fixed deposit may make large withdrawals or close their accounts, depleting an institution's cash reserves and triggering a crisis.

3. Impact of Liquidity Crisis

A liquidity crisis can have far-reaching consequences:

3.1 Reduced lending

During a liquidity crisis, banks often reduce lending or stop providing loans altogether. This lack of available credit can negatively impact businesses and individuals, limiting economic growth.

3.2 Economic downturn

Liquidity crisis can contribute to economic downturns. Businesses facing financial stress may cut jobs and reduce investments, leading to a ripple effect that affects the broader economy.

3.3 Business bankruptcies

Individual businesses unable to overcome liquidity problems may face bankruptcy. This can lead to job losses, creditor losses and economic instability.

4. Preventing and Managing Liquidity Crises

Businesses and financial institutions can take steps to prevent and manage liquidity crises:

4.1 Match maturities

Align the maturities of investments with corresponding financing plans to ensure a smooth cash flow and avoid liquidity mismatches.

4.2 Maintain reserves

Build and maintain self-financed reserves of liquid assets to cover short-term obligations and prevent default.

4.3 Diversify funding sources

Diversify sources of funding to reduce reliance on short-term debt and decrease the risk of liquidity shortages during crises.

4.4 Prudent risk management

Implement sound risk management practices to monitor and address liquidity risk proactively.

5. Examples of Liquidity Crises

Liquidity crises can manifest in various ways across different sectors of the economy. Here are some real-world examples that illustrate the impact and diversity of liquidity crises:

5.1 The Great Depression and the Banking Panics:

One of the most infamous liquidity crises in history unfolded during the Great Depression of the 1930s. A series of banking panics swept across the United States, as depositors rushed to withdraw their money, fearing the insolvency of banks. The lack of confidence in the banking system exacerbated the crisis, resulting in widespread bank failures, a sharp contraction in lending, and a severe economic downturn.



5.2 The Asian Financial Crisis:

In the late 1990s, several Asian economies faced a severe liquidity crisis that had far-reaching consequences. Speculative investments, excessive borrowing, and a sudden reversal of capital flows exposed the vulnerabilities of these economies. Currencies plummeted, stock markets crashed, and many companies and financial institutions faced insolvency. International intervention and structural reforms were needed to restore stability and rebuild shattered economies.

5.3 Global Financial Crisis 2008

The Global Financial Crisis of 2008 is a classic example of a liquidity crisis. It began with a housing market collapse, which led to widespread losses for financial institutions holding mortgage-backed securities. As the crisis unfolded, numerous banks and financial institutions faced severe liquidity shortages, causing a credit freeze. The crisis had a domino effect, resulting in a sharp economic downturn and massive government interventions to stabilize the financial system.

5.4 The Dot-com Bubble Burst

The Dot-com Bubble Burst in the early 2000s is another instance of a liquidity crisis, though it was primarily centered in the technology sector. Many internet companies with lofty valuations saw their stock prices plummet. Investors who once poured money into these companies suddenly faced liquidity issues as the value of their investments declined. This prompted a sell-off, further driving down stock prices and contributing to a liquidity crunch for tech-related businesses.

5.5 Nepal cases:

Liquidity crisis is not a new phenomenon for Nepalese banking sector as it faces this crisis very often within short period of time with

recurring effect in the market. The market experienced an acute shortage of liquidity during 19 days long strike triggered by the agitation of Nepalese political party for the restoration of democracy nearly 15 years back. However, the most prominent one and most prolonged one is experienced during second quarter of 2074 BS specially triggered by high growth of credit compare to deposit. During this period interest rate on fixed deposit has soared around 13 percent. It subsided later at the end of the fiscal year due to capital expenditure of the government but it again recurred during first and second quarter. Since then banking sector is not stable and it is hovering between liquidity crisis and excess liquidity taking it as a staggering problem in the market. Even with repeated policy measures undertaken by the Nepal Rastra Bank (NRB) to ease the liquidity pressure, the economy continues to feel the prolonged crunch. In a nutshell liquidity crises, credit crunches and excess liquidity in the banking sector seem to play cat and mouse game for the entire half decade. This phenomenon still prevails and currently Nepalese banking sector witnesses excess liquidity in the market.

6. Determinants of Liquidity Crisis in Commercial Banking Sector

This article tries to focus on liquidity ratio of the commercial banking sector of Nepal and its movement during 24 months period and also tries to analyse the factors affecting liquidity ratio in the banking sector and significance of regression coefficient of independent variables with liquidity ratio. The data includes 24 months of average liquidity ratio of commercial banks taken as dependent variable and six other average independent variables of commercial banks explained below. The data comprises of 24 months starting from Shrawan 2078 to Asadh 2080 and is based on the secondary published data in Nepal Rastra Bank (Central Bank of Nepal). However, due to time constraints and

unavailability of data during study period, the following six independent variables are taken into consideration:

- X_1 = Credit Deposit Ratio (%)
- X_2 = Non Performing Loan (%)
- X_3 = Growth Rate of Remittance (%)
- X_4 = Inflation Rate (%)
- X_5 = 90 days Treasury Bill Rate (%)
- X_6 = Capital Adequacy Ratio (%)

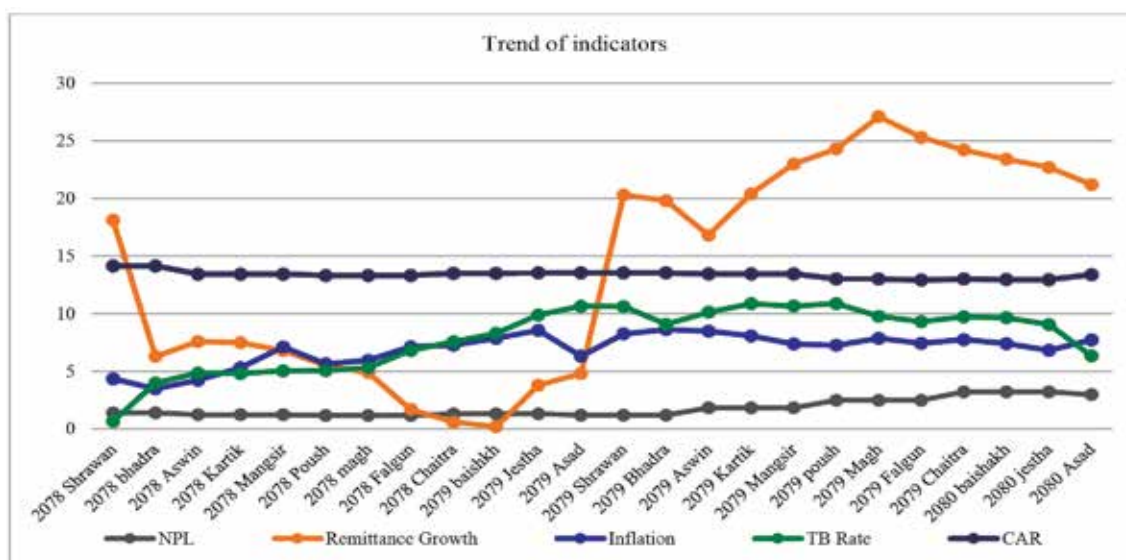
On the way of analysis time series data, the population consists of entire commercial banks during study time which in fact comprises of 27 commercial bank at the time of initial data collection period of Shrawan 2078 and 20 commercial banks at the end of Asadh 2080 due to merger and acquisition.

6.1 Descriptive Analysis:

A simple trend analysis is materialized to see how each variable changes over the period of 24 months. The trend propagates liquidity ratio hovers between 20 and 30 percent with more comfort during end of the fiscal years indicating the fact that liquidity crisis tend to subside due to government expenditure during that period. The ratio seems to deteriorate in the first and second quarter though it tries to

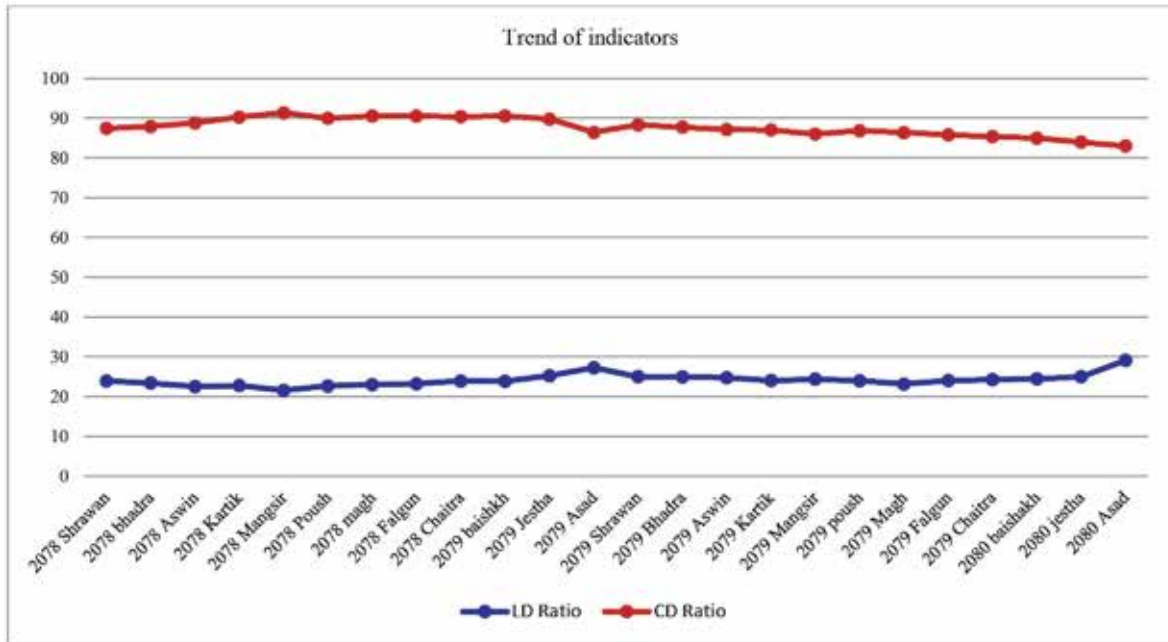
maintain its liquidity ratio as per mandatory rate of 20 percent. However, it is customary to state that it is just the average ratio of entire banking sector and during the crisis period most of the commercial banks breach the mandatory ratio. In the normal situation, liquidity ratio stands to the tune between 25 to 26 percent where as in the crisis period almost as high of 3 to 3.5 percent ratio has been trimmed down indicating almost Rs. 175 billion of liquidity plummet.

The most fluctuating trend is materialized for remittance growth. The growth rate of remittance starts to deteriorate from Bhadra 2078 till Magh 2078 and it hits bottom rock during Falgun 2078, Chaitra 2078 and Baishakh 2079. During these periods, the 90 days Treasury bill rate, inflation and credit deposit ratio starts moving above its normal rate. The data shows that the 90 days Treasury bill rate starts moving up from its initial rate between with average of 4 to 5 percent to almost 8 percent and it ultimately reached to its highest rate of almost 11 percent. Inflation also starts moving up from its initial rate between around average of 5.5 % to more than 7.5 percent. Credit and deposit ratio which needs to be below 90 percent incredibly increases more than its mandatory ratio and most of the commercial banks breach this ratio several times.





Non-Performing Loan which initially stands at steady rate of 1.41 percent increased gradually and reached to industry high of 3.23 percent. This infers the fact that every 1 percent increase has almost Rs. 40 billion impact in NPL when total loan outstanding stands at around Rs. 4000 billion.



6.2 Multiple Regression Analysis:

Multiple regression analysis is carried out to analyze how the liquidity ratio is influenced by its determinants and which one of them are crucial and significant variables. Apart from that this model is also used to test the goodness of fit. The multiple regression model for the study is shown below:

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 + b_4X_4 + b_5X_5 + b_6X_6 + e$$

The details of dependent and independent variables are explained above.

Table 1: Output of multiple regression model

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0.936088786
R Square	0.876262215
Adjusted R Square	0.832590056
Standard Error	0.634685289
Observations	24

The value of coefficient of determination (R^2) simply indicates the fact that on an average around 87.6 percent in total variation in the liquidity ratio of the entire commercial banking sector of Nepal is explained by the given six independent variables. However, the remaining 12.4 percent of the average

variation in liquidity ratio is not explained by the given set of six independent variables. We can also include other independent variable like government expenditure which increases the coefficient of determination further. Moreover, the P-value <0.05 indicates that at least one of the six independent variables has significant relationship with dependent variable (Liquidity ratio) or any one of the regression coefficients is significant.

Table: 2 Analysis of Variance table

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	6	48.49506	8.082511	20.06455	7.62627E-07
Residual	17	6.848032	0.402825		
Total	23	55.3431			

Table 3: Coefficient table

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>
Intercept	124.4597578	22.18658879	5.609684	3.12523E-05
Credit Deposit Ratio(X_2)	-1.185893167	0.154967342	-7.65254	6.64544E-07
Non Performing Loan(X_2)	-1.157604884	0.488735755	-2.36857	0.029968872
Growth Rate of Remittance (X_3)	-0.137788957	0.025616897	-5.37883	4.99968E-05
Inflation Rate (X_4)	0.744336267	0.160500224	4.637603	0.000235437
90 days Treasury Bill Rate (X_5)	-0.136915954	0.092993447	-1.47232	0.159206939
Capital Adequacy Ratio (X_6)	0.280218019	0.768156277	0.364793	0.719764398

Furthermore, the P-value of the regression coefficient as depicted in the coefficient table shows that the four independent variables: Credit to Deposit Ratio, Non Performing Loan, Growth rate of remittance and Inflation rate are significant variables that have significant relationship with liquidity ratio. However, the two independent variables: 90 days Treasury bill rate and capital adequacy ratio are not significant.

In addition, the regression coefficient of Credit Deposit ratio (-1.185) simply shows that for every 1 percent increases in the CD ratio of commercial banks of Nepal, there is 1.185 percent decrease in the liquidity ratio taking all other independent variables constant. In terms of monetary value it has huge impact in liquidity which is almost Rs. 60 billion on an average when taken deposit as Rs. 5000 billion.



Similarly, the regression coefficient of non performing loan (-1.157) shows that for every 1 percent increase in non performing loan of the banking sector, there is 1.157 percent decrease in the liquidity ratio taking other independent variables constant.

Regression coefficient of remittance growth rate and 90 days Treasury bill rate are found to have almost same value. Both the variables have the negative correlation with liquidity ratio with almost the same value of regression coefficient (-0.137). In the case of regression coefficient of remittance growth rate (-0.137), it shows for every 1 percent rise in remittance growth rate, the liquidity ratio further decreases by 0.137 percent. The market dynamics infers that if remittance flow increases then liquidity in the market should also increase. Though the coefficient reflects implausible relation but it may be because of the residual liquidity ratio at the end of the month triggered by the access of excess credit to the customer due to high growth of remittance. Normally banks try to inflow high degree of credit in the market after the acute dearth of credit triggered by the COVID 19. In case of 90 days Treasury bill rate, liquidity ratio decreases may be because of the high yield of return further driven by risk less investment. When bank gets very lucrative return without any risk then they tend to increase their investment portfolios by investing in Treasury bill which ultimately creates decrease in liquidity.

Inflation rate and liquidity ratio shows positive correlation with the regression coefficient of 0.744. The value infers that for every 1 percent increase in inflation rate, the liquidity ratio increases by 0.744 percent with other variables remaining constant. This can be inferred as the quantity of money in the economy grows, the price level also grows.

7. Conclusion

A liquidity crisis is a critical financial event that can have widespread implications, affecting not only businesses and financial institutions but entire economies. Understanding the root causes and consequences, preventive measures is essential for financial stability and prudent risk management. By aligning maturities, maintaining reserves and diversifying funding sources, organizations can mitigate the risks associated with liquidity crises and safeguard their financial well-being.

In Nepalese context, pinpointing one probable cause may not be sufficient to explore the depth of the issue of liquidity crisis. There is an empirical evidence provided from Nepal Rastra Bank data that suggests decrease in rate of remittance inflow specially during nine months period (Bhadra 2078 to Baishakh 2079) where on an average only 4.5 percent of growth in remittance is experienced. Further, during the pandemic period and soon after COVID 19, banks focused excessively on increasing their credit portfolio without taking account of adequate resources resulting in breaching CD ratio on average for seven months (Kartik 2078 to Baishakh 2079) where on an average 90.5 percent of CD ratio is mounted by the commercial banks. More precisely, banks during that period almost not success in matching their asset and liability. It is found they have created long term asset in the form of credit by taking short term liability in the form of deposits from the customers. Hence, it is imperative for businesses and financial institutions to learn from historical liquidity crises and adopt strategies to prevent and effectively manage such challenges, contributing to a more resilient and stable financial landscape.

Annex

Time Period	Liquidity Ratio	Credit Deposit Ratio	Non Performing Loan	Remittance Growth	Inflation Rate	90 days Treasury Bill Rate	Capital Adequacy Rate
2078 Shrawan	23.94	87.45	1.41	18.1	4.35	0.66	14.13
2078 Bhadra	23.42	87.89	1.41	6.3	3.49	3.98	14.13
2078 Aswin	22.53	88.79	1.23	7.6	4.24	4.86	13.42
2078 Kartik	22.77	90.26	1.23	7.5	5.32	4.81	13.42
2078 Mangsir	21.56	91.37	1.23	6.8	7.11	5.04	13.42
2078 Poush	22.67	89.95	1.18	5.5	5.65	5.07	13.31
2078 Magh	23.02	90.53	1.18	4.9	5.97	5.32	13.31
2078 Falgun	23.22	90.55	1.18	1.7	7.14	6.82	13.31
2078 Chaitra	23.93	90.36	1.32	0.6	7.28	7.58	13.49
2079 Baishakh	23.86	90.52	1.32	0.2	7.87	8.3	13.49
2079 Jestha	25.26	89.77	1.32	3.8	8.56	9.9	13.52
2079 Asadh	27.27	86.43	1.20	4.8	6.32	10.66	13.53
2079 Shrawan	25.00	88.33	1.20	20.3	8.26	10.64	13.53
2079 Bhadra	24.97	87.71	1.20	19.8	8.64	9.09	13.53
2079 Aswin	24.75	87.15	1.83	16.8	8.5	10.14	13.45
2079 Kartik	24.04	87.03	1.83	20.4	8.08	10.88	13.45
2079 Mangsir	24.37	85.99	1.83	23	7.38	10.67	13.45
2079 Poush	24.00	86.87	2.49	24.3	7.26	10.89	13.01
2079 Magh	23.18	86.37	2.49	27.1	7.88	9.79	13.01
2079 Falgun	24.03	85.81	2.49	25.3	7.44	9.33	12.9
2079 Chaitra	24.28	85.35	3.23	24.2	7.76	9.74	13.01
2080 Baishakh	24.45	84.97	3.23	23.4	7.41	9.66	12.95
2080 Jestha	25.01	83.97	3.23	22.7	6.83	9.07	12.94
2080 Asadh	29.10	83.00	2.98	21.2	7.74	6.35	13.37

Source: NRB Publication

About author: Former Department Head of ADBL

References:

- Current Macroeconomic and Financial Situation of different periods
- Monetary Policy of Nepal Rastra Bank of different periods
- Trend Analysis of Nepalese Banks from 2005-2010
- Determinants of Liquidity of Commercial Banks of Nepal

Agriculture Credit Lending Potential in Nepal

■ Ghuran Thakur

1. Present Scenario

As per the Economic Survey Report of 2079/80, Nepal achieves 5.26% & 2.2% economic growth rate & agriculture growth rate respectively in the last fiscal year and is assumed as 2.16% & 2.73% in current fiscal year respectively. As per the economic report, the agriculture sector contributes around 24.1% (Industry 13.5% service 62.4%) to the GDP but still engages around two-third (62%) of the labor force, indicating significantly lower productivity. Growth rate of agriculture sector in the last 20 years is fluctuating, experiencing both ups and downs, with a negative trend observed in 2019/20. In the same way, contribution of agriculture sector in GDP is decreasing from 32.7% in 2011/12 to 23.9% in 2021/22. Youths are not yet attracted in this sector, as they do not consider it as a profitable enterprise mainly due to its minimum or even no profitability, poor support service, lack of effective coordination among the stakeholders and lower social status forcing majority of youths to migrate. As per the “National Agriculture Census 2078” published on 2080 by Bureau of Statistics (CBS), 62% (4,131,000 households) of the total households and on the basis of total population 67% (19,448,000 population) are depending on the agriculture sector. As per the census report, average size of landholding/household and land parcel is just 0.55ha & 0.19 ha respectively and only 6% farmers have obtained training on improved agriculture practice. Moreover, out of total farmers, only 27%, 12% & 27% are growing improved paddy, maize & wheat respectively as per the report. These figures vividly shows, still majority of farmers are doing subsistence farming and its commercialization is much needed.

Around 25% of agriculture cultivable land is left fallow resulting around 20% food deficit mainly due to its low profitability. This is mainly because of lack of access to agriculture credit, uncertain and weak monsoon, slightly increase in temperature & natural calamities due to the ongoing climate change, lack of labor force in critical agriculture time, unavailability of appropriate farm machinery, lack of market & reasonable price, unavailability of inputs in time, technical backstopping services, change in food pattern and ineffective agriculture insurance among the others.

Food deficit is causing heavy dependency on agriculture import. Nepal has imported agricultural commodities of around NPR 296 billion that is around 19% of the total import value (NPR 1612 billion, it is <16.08% compared to previous year) in last fiscal year as per the statistics of Department of Customs. Despite huge potentiality of agriculture production (including cereal crops, vegetables, cash crops, fruits, tea, coffee, cardamom, ginger, livestock, fishery, poultry and other crops) import value of cereals; vegetables; fruits; edible oils; animal feeds and coffee & tea was NPR 56.8 billion; 32.2 billion; 20.6 billion; 112.8 billion; 20.1 billion and 8.8 billion respectively in last fiscal year.



Agriculture import amount may be higher or we may have to face food scarcity in the coming days as the main food producing terai districts are badly affected by the late & very short spell of monsoon this year resulting fallow paddy field, lower paddy production, and there is higher probability of less cultivation as well as production of rabi crops (wheat, pulses, oil crops & vegetables) mainly due to less soil moisture. Therefore, present production needs to be increased in the coming days. Hence, commercialization and mechanization of agriculture sector is much needed to attain food self-sufficiency, to reduce the huge import and to attract the youths in this sector. Availability of agriculture credit in easily accessible manner is one of the binding factors among other for mechanization & modernization of agriculture sector.

2. Status of Agriculture Credit

As per the “Monetary Policy 2080”, progress of agriculture portfolio credit was highly encouraging as it was targeted 12%, 13% 14% & 15% of total loan portfolio at the end of Asar 2079; 2080; 2081 & 2082 respectively and progress of banks was 13.1% (552.99 Arab); Development Bank: 9.1% (42.3 Arab), Finance Company: 6.1% (5.6 Arab) of their total loan portfolios in the last fiscal year. It clearly shows, BFIs is fulfilling its mandatory target of agriculture loan portfolio. Generally, majority of farmers have shortage of financial resources during farming/growing period and they are in need of loan mainly for land preparation, inputs, irrigation, plant protection and labor expenses but it is not easily accessible from BFIs during their critical period.

As per the recently published “National Agriculture Census Report 2078”, out of total farm households, only 12% (483000 households) are borrowing agriculture loan, this is also mainly from their cooperatives & microfinance. The agriculture census report, clearly shows that around 34% (1415000 households) of the agricultural households are in need of agriculture credit.

Moreover, as per the latest “access to credit” survey report of Nepal Rastra Bank (December 22, 2022) only 2.35% farmers have obtained Government subsidized loan, access to banking credit is only 17.6%%, still 71.8% Nepalese are depending on informal credit and only 58% Nepalese are financially literate. Thus, there is huge potentiality and need of agriculture credit in the coming days.



FY	Agriculture & fishery prod. loan of BFIs, Mn	Loan outstanding of BFIs, Mn	% of agri. Loan	Growth rate of Agri. Loan
2015-16	7900	1345700	0.6%	
2016-17	9000	1669203	0.5%	14%
2017-18	118000	2420842	4.9%	1211%
2018-19	156000	2910511	5.4%	32%
2019-20	196000	3273096	6.0%	26%
2020-21	282857	4174616	6.8%	44%
2021-22	349400	4713537	7.4%	24%
2022-23	384700	4877407	7.9%	10%
Source: Statistics of NRB				

Based on the statistics of NRB, average growth analysis of loan outstanding of agriculture & fishery loan in the last 8 years from 2015-16 to Mid-July 2023 is highly encouraging. However, its relationship with production of agriculture mainly paddy, maize & wheat is still weak as its average growth rate was just 2.1%; 0.9% & 1.8% respectively. Thus, effort to make this relationship strong in coming days is much needed to fulfill the objectives of Government to attain self-reliant in food, double agriculture export & decrease its import.

FY	2075	2076	2077	2078	2079	2080
No of agriculture beneficiaries	7704	15916	29157	46057	60545	60618
Growth rate		106.6%	83.2%	58.0%	31.5%	-0.3%
Loan approved amount for agriculture, NPR 000	8240000	29360000	55540000	125756083	165434508	162657183
Growth rate		256.3%	89.2%	126.4%	31.6%	-1.7%
Loan size, NPR 000	1069.6	1844.7	1904.9	2730.4	2732.4	2695.2
Total loan outstanding of BFIs NPR 000	2910511000	3273096000	3273096000	4174616000	4713537000	4877407000
% of agriculture concessional loan against total loan outstanding	0.3%	0.9%	1.7%	3.0%	3.5%	3.3%
Subsidized agri loan farmers % against total agriculture HH	0.2%	0.4%	0.7%	1.1%	1.5%	1.5%

To boost the agriculture production, Government is availing interest subsidized concessional loan for “commercial agriculture & livestock”. Its growth rate from fiscal year 2074/2075 to 2078/79 was highly positive, though it is slightly decreased in the last fiscal year. However, access of farmers in this interest subsidized loan is limited as only 60,618 farmers (1.5% of total agricultural households) have obtained this loan amount NPR 162.6 billion in the last fiscal year. Share of this loan against total loan outstanding of BFIs is also just 3.3% in last fiscal year. Moreover, average loan size of this loan is around NPR 27 lakh, that indicates medium to large scale farmers have better access in this loan as compared to the small producers.

3. ADBL Credit Status Against Commercial Bank Industry (2080 Asar)

Compare of agriculture portfolio & NPL of ADBL with Industry				
2080 Asar	No of loan accounts	Loan outstanding in Mn	Average loan size in Mn	NPL% 1st Quater of 80/81
Industry total	1,512,193	4,312,591	2.852	3.4%
ADBL total	160,669	182,815.07	1.138	5.33%
ADBL portfolio in Agriculture	73,970	57,181.16	0.773	

Share of ADBL loan outstanding, loan accounts & agriculture loan portfolio against commercial bank industry total is 4.24%; 10.62% & 10.34% respectively. On top of that, share of agriculture portfolio of ADBL is 31.3% of its total loan outstanding. Moreover, average loan size & agriculture average loan size of ADBL against average size of industry is just 40% & 27%. It clearly shows, ADBL is still serving the smallholder agriculture entrepreneurs including producers. As per the quarterly report, NPL of ADBL is significantly higher 5.33% (157% of industry) against 3.4% of industry. ADBL has provisioned >2 billion and has to operate in around NPR 88 crore loss in this 1st quarter. Among other reasons, small loan size, higher loan portfolio in small scale agriculture loan, high operating cost & minimum spread rate in agriculture portfolio (base rate + maximum up to 2%) may be the prominent reasons behind this NPL & loss. As per the monetary policy, there is a provision of allowing to add a maximum of 2 percentage points premium to the base rate while determining the lending rate for loans up to Rs.20 million provided to agriculture food production, animal husbandry, fishery, export, as well as manufacturing industry, handicraft, and skill-based businesses and enterprises with 100 percent local raw materials. Loan size of ADBL is just 1.138 million (total loan outstanding) & 0.773 million (agriculture portfolio). It means ADBL is earning comparatively less interest as compared to the industry.

4. Need of Intermediary Services for Small Scale Agriculture Producers

Based on the report published in Asian Journal of Economics, business & accounting & NRB statistics, volume of agriculture loan is slightly increased from fiscal year 2000/01 to 2016/17 & significantly increased from fiscal year 2017/18 to 2022/23. NRB provision of mandatory agriculture loan portfolio for BFIs; Government interest subsidized commercial agriculture & livestock concessional loan, federal and provincial Government various subsidized loan, Government projects and coordination with supporting international & national agencies may be the main factors of this increment among others. Mandatory target of agriculture portfolio as well as Government subsidized commercial agriculture & livestock loan is achieved. However, its objective/ outcome is yet to be obtained. The main targeted and agriculture credit needy small scale agriculture producers, who are playing the prominent role in agriculture production are not benefitted on the basis of above-mentioned information from Nepal Agriculture Census Report, NRB credit survey report and NRB concessional loan report. As per the reports, majority of smallholder farmers have to depend on informal credit. Moreover, transaction cost of borrowing of smallholder farmers & transaction cost of lending of BFIs to smallholder farmers is generally very high. On top of that, many BFIs are not internally motivated to lend small size agriculture loan as it is comparatively more risky and less profitable portfolio due to many factors. On the other side there is a weak or no positive correlation between volume of agriculture loan and



agriculture productivity. We have to import large volume of agriculture commodities including cereals, vegetables, fruits, and edible oils. ADBL is the main bank for agriculture lending, still it's around one-third portfolio is in agriculture portfolio and its average loan size is smaller or even less than half of the industry, but its NPL is higher and profit is comparatively less or is in

loss in the 1st quarter of the current fiscal year. Higher exposure in agriculture portfolio, small size loan, high transaction cost of lending, higher cost of fund and comparatively higher NPL in agriculture portfolio may be its reasons among others. Thus, there is a need to rethink/review the present modality of agriculture finance that will be win-win for all the concerned stakeholders. We need to consider categories of farmers on the basis of their production area, agriculture commodities, cost of production, their credit track-record, capacity and capability.

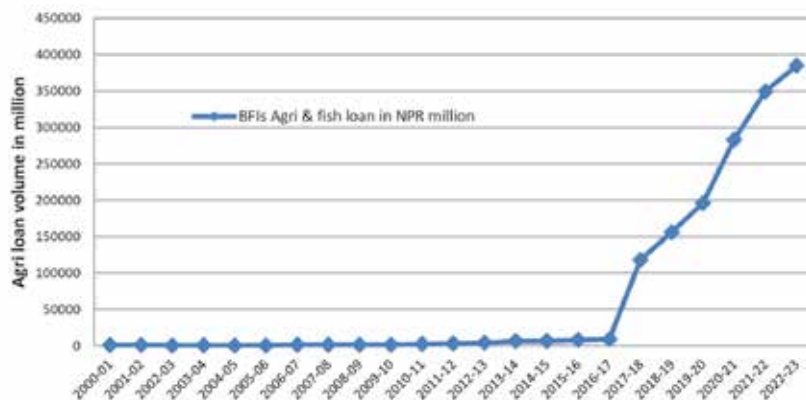
There are many well established agriculture firms serving the farmers like trading inputs including plant protection/veterinary service and farm machineries, technical advisory services, processing and marketing. We need to map and categories these on the basis of having economic scale of operation, well established track-record, good reputation, well financial discipline, attractive for banks, having large number of farmers/producers as the prime customers, availing technical advisory services & agri inputs in credit, capacity to manage small scale credit as well as act as merchant for Kisan credit card, full assurance of market and willingness to act as intermediary between small scale producers & BFIs. On the basis of my experiences, these agriculture registered firms may be potential like agrovets, rice mill, warehouse, feed companies, hatcheries, resource center, dairy processing/industry, fruits processing industry, agriculture large traders, cold storage/chilling stations, tea factory, coffee processing industry/traders, sugar industry, agricultural cooperatives, Agricultural groups (vegetable, cereals, fruits, livestock). ■

About author: Former Division Chief, ADBL.

References

1. Asian Journal of Economics, Business and Accounting, 29 Aug 2020
2. ADBL, progress reports
3. Department of Customs, Nepal, statistics, <https://www.customs.gov.np/>
4. National Agriculture Census 2078, published by CBS, 2080
5. Nepal Agricultural statistics (of various year), <https://moald.gov.np/>
6. Nepal Rastra Bank (NRB), Monetary policy of fiscal year 2080/81 to 2076/77, statistics of BFIs and statistics of concessional loan
7. NRB, Access to Credit" report, December 2022

Trend of Agriculture (crop, animal & fish) loan of BFIs (NPR million)



Bond Market in Nepal: Needs and Prospects



Rewat Shrestha

1. Introduction

Companies issue bonds to meet their long-term financial needs. The company that issues such bonds promises to provide fixed interest periodically to the investors for a certain period. It provides an important opportunity for long-term capital accumulation for the hydropower sector as well as other real sector companies. These organizations can balance their balance sheets and manage liquidity and interest rate risks through it. On the other hand, for those who want to take less risk, bonds are the best option for investment. For individual and institutional investors, bonds are also a suitable investment option for building an effective portfolio. Shri Ram Sugar Mills for the first time from the real sector and Himalayan Bank Ltd. for the first time from the banking sector issued the bond in Nepal.

After the financial crisis experienced in the mid-1990s as the debt crisis deepened in the Asian economy, the policymakers felt the urgent need for alternative sources of long-term capital. After that, the development of the bond market appeared as an important option. It increased the interest of the financial markets regulators of developing economies. However, even in developed economies, the development of the bond market seems to be lagging behind that of the stock market. The various reports published by government and regulators from emerging economies mentioned that the development of the bond market has not been as expected.

2. Benefits of the Bond Market

Due to the active bond market, a long-term interest rate structure or yield curve can be constructed, which makes it easy to predict future interest rates. In addition, it will be easier to make decisions related to investment and capital accumulation and future exchange rates can also be predicted.

Jeff Madura, a Professor of Florida University, has made a factual analysis in his book titled Financial Institutions and Markets that the slope of the yield curve created by the yield of bonds can be used to predict the state of the future economy. According to him, the shape of the yield curve in the year 2000 was flat, which indicates that the economy will slow down in the coming days. In 2008, the American economy faced financial turmoil and spread globally, popularly known as the global financial crisis.



The major objective of the central bank is to maintain interest rate stability in the financial system. An active bond market plays a vital role in achieving such objectives of the central bank. The use of bonds as an alternative source of funding is a great way to diversify the financing sources in an economy that usually depends only on bank loans. With a vibrant bond market, there is a lower risk of financial instability, which is a positive sign for the economy.

Another advantage of the bond market is; savers can benefit by investing in bonds along with depositing their money in a bank account. Similarly, individual and institutional investors who have been investing only in the stock market can build a portfolio with bonds to reduce risk.

A robust domestic bond market can be instrumental for monetary policy operations. It also provides tools to manage macroeconomic and fiscal risk as it can be worked as an alternative to bank financing during tight credit conditions. Bond market is an instrument of market-based financing that assures transparency, and governance in financial market.

3. Existing Scenario

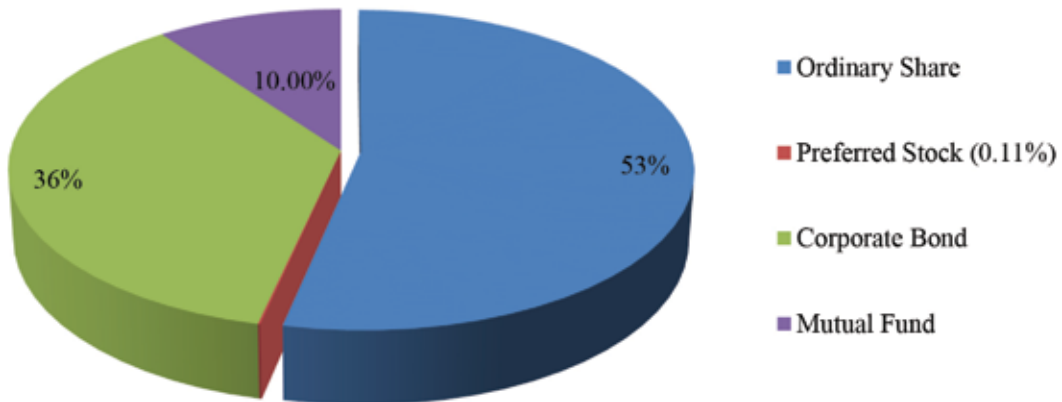
For a long time, government debt securities have been the dominant force in the bond market in Nepal. Government debt securities include treasury bill, development bond, and citizen saving schemes, national saving certificate and foreign employment bond. Development bond is being listed and traded in the stock exchange whereas others are being traded through the market maker mechanism under NRB jurisdiction. Government bonds are yet to be dematerialized.

A study conducted by IFC found that all debentures issued in the primary market in the last three years have been from BFIs with an average tenor of 8.60 years. The issuance is mainly led by the regulatory requirements. Currently, the banks are required to raise 25 percent of their Tier II capital through bonds. Bond issuance by the real sector companies has not occurred in over a decade. The financial requirements of real sector companies are met through bank loan or equity. Thus, the banking sector has played a dominating role in the corporate bond market. The major issuers of corporate bonds are commercial banks. Recently, some development and finance companies have started to issue corporate bonds. NRB has made provisions for microfinance companies to issue corporate bonds in monetary policy. Only, corporate bonds are in dematerialized form.

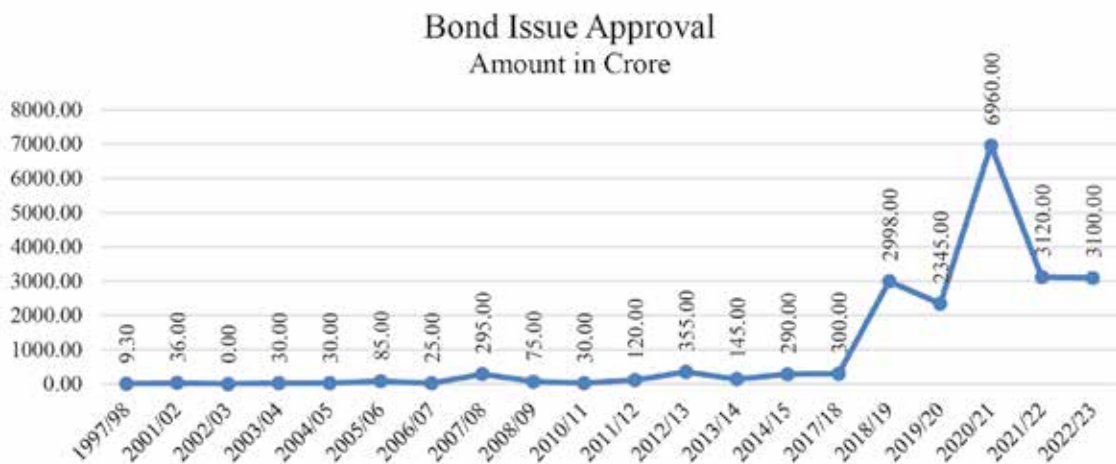
In primary market, investors are required to apply for at least 25 units. Companies are required to issue bonds via private placement and public offering. If the public offering remains unsubscribed, companies are again allowed to issue via private placement for the unsubscribed portion. According to IFC, the total investment by retail investors in the corporate bond market represents 4.48 percent of the total corporate bond outstanding. According to the investment data published by the Insurance Authority of Nepal, life insurance companies invest around 11 percent, non-life insurers around 6 percent, and reinsurers around 9 percent of their total investment portfolio in corporate bonds.

During the last 30 years, an approximately Rs 558 billion fund has been mobilized via primary market on which bond occupies almost 36 percent of total fund. Based on total fund mobilization, bond stands in the second position after ordinary shares.

Instruments Diversification in Nepalese Securities Markets FY 1993/94-2022/23



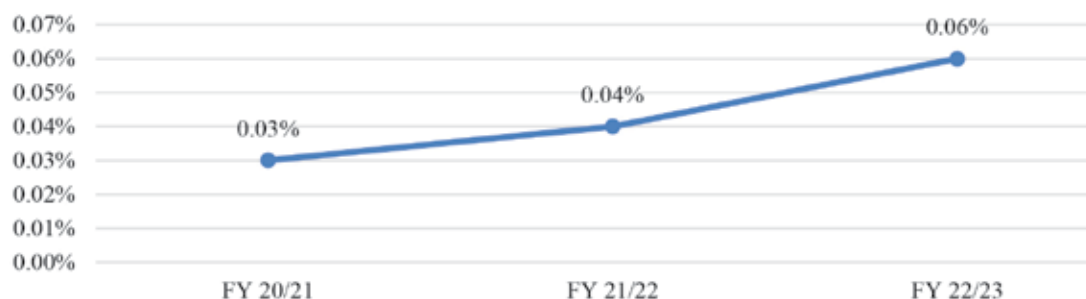
As we look over the bond issue approval of SEBON, supply side seems to be very strong. Major issuers of bond are commercial banks followed by finance and development bank. Nepal Rastra Bank has made the provisions to allow the microfinance companies to issue bond.



In Nepal, secondary market transaction of bond is negligible (less than one percentage). However, if we look over the trading frequency of bond (bond turnover/Total Turnover) during the last three fiscal years, it is in increasing trend. Mutual fund, insurance companies are the major investors of bonds.



Trading Frequency of Corporate Bond (Bond Turnover/Total Turnover)



4. Problem of Nepalese Bond Market

The main problem of the bond market is its liquidity. The bond market may not have become more vibrant due to the tendency to hold the bond up to its maturity. If the liquidity problem cannot be addressed in time, there will be negative impact even on the primary market of bonds. Especially in the bond market of Nepal, problems are: the market price determination process of the bond is not transparent and the information regarding the details of the transaction is not readily available. Currently, among the securities brokers who mediate for securities transactions, only a few securities brokers are involved in bond transactions. Thus, with negligible transactions of bond, the bond market index of this market has not been calculated. Still, government securities are held in physical form.

A study of IFC has identified the bond issuance process is lengthy and cumbersome. Further, lack of awareness of the benefits of issuing debt capital market instruments has been limiting the development of the corporate bond market. Also, there is an overall lack of awareness among the investors. The data and information dissemination from stock exchange is poor. Risk mitigation instruments like OTC derivative products, warrants and convertible are yet to be introduced.

The development and expansion of the bond market is influenced by factors such as the company's financial plan for long-term capital raising, arrangements made by the government and regulators, the state of the economy, risk and tax policy. The Securities Board of Nepal, which is the regulatory body of Nepal's securities market, has been keeping its policies and programs in place for the development of the bond market. It has been suggested that the government of Nepal and the regulators of the financial sector are showing signs that they will move forward in a coordinated manner for the development and expansion of this market.

5. Way Forward

Since only straight bonds are being issued these days, it seems necessary to encourage companies to issue bonds with warrants and convertible features. Although, there are some provisions for different types of bonds in the Securities Issuance and Allotment Guidelines, 2074 issued by the SEBON, separate regulations and guidelines can be issued that provide detailed provisions for warrants, variable rate bonds etc. Because of this, bonds are linked to ordinary shares, so investors who are investing only in shares may be attracted to such bonds.

As in other countries including India, banks and financial institutions can arrange for a certain percentage of the total loan capital to be raised through the issuance of bonds. In 2018-19, India's

Finance Minister Arun Jaitley made provisions for big organizations to arrange one-fourth of total debt should be collected through bonds. For this, SEBI, regulator of the Indian capital market, has implemented from April 2019 that AA-rating level companies collecting long-term debt capital above 100 crores should be arranged that 25% of the debt capital should be through bonds. From this arrangement, within the next five years in India, it was estimated that bonds worth IRs 50,000 crores would come into the market.

At present, the repo facility is available only in government bonds in Nepal. If there is a provision to make this facility available in corporate bonds as well, its liquidity will be increased. Due to the implementation of this system in the US, the liquidity of bonds was increased, while recently in India, the Reserve Bank of India has implemented this system.

An automated trading mechanism should be established effectively in secondary market transactions to bring transparency in market price determination. Similarly, effective communication of information, disclosure, emphasis on literacy, and tax-related arrangements should be improved to enhance the demand and supply side of the bond market. At present, employee provident funds, citizen investment funds, mutual funds, and insurance companies are considered institutional investors in Nepal. Some funds and other institutional investors are in the process of introducing in the Nepalese capital market.

To give priority to the development and expansion of the dynamic bond market, a separate dedicated division should be there in the SEBON organizational structure. In the regulatory bodies of other countries, separate departments related to the bond market have been formed. Furthermore, it is essential to automate the bond issuance process. Different campaigns should be conducted to enhance the literacy on bond market for the issuers and investors.

6. Conclusion

A robust domestic bond market is not only essential for the firms to raise capital but also provides instruments for monetary policy operations. It also provides tools to manage macroeconomic and fiscal risk and serves as a spare tire, which provides an alternative to bank financing during tight credit conditions. For an effective and transparent market, on the one hand, the demand side and the supply side need to be strengthened, and on the other hand, the transaction mechanism that allows interaction between the demand side and the supply side needs to be modern, trustworthy and transparent. Therefore, the regulator should formulate and implement various policies and programs to balance the demand side and the supply side, coordinate with other relevant stakeholders as well as play a special role in modernizing and making the transaction mechanism effective. The stock exchange also needs to pay attention to the timely development of the mechanism spontaneously. ■

About author: Director, SEBON

Reference:

- Annual Report, Securities Board of Nepal
- Annual Report, Nepal Stock Exchange Ltd
- Annual Report, Nepal Insurance Authority
- Capital Market Assessment Report, IFC, World Bank

Non-Fund Businesses in Bank

(Opportunities and Challenges)

■ Arun Sigdel

Introduction

Non-fund-based business are those credit facilities which are provided by banks or financial institutions to the customers, where there is no outflow of funds from bank and customer also does not get any cash. It is the type of financing facilities where the bank has no direct exposure of funds. Today, banking cannot be thought without non-funded business. It is the activities of a bank where banks extend various services to their customers or add their commitments to certain transactions undertaken by their clients without deployment of funds against certain charges/fees and commissions. Non funded facilities can be converted into the liabilities of bank at any time. So, it is contingent liabilities to the bank and shown as off-balance sheet item.

Non-Fund based income is earned by providing a variety of services, such as trading of securities, assisting companies to issue new equity financing, wealth management, profit and loss on revaluation of assets/foreign currencies, Remittance, Collections, Letter of Credit and Bank Guarantee transactions etc.

Opportunities and Importance

Bank income derives primarily from interest and commission / fees. Banks charge fees that provide non-interest income as a way of generating revenue and ensuring liquidity in the event of increased default rates. It is

the upfront income. In the face of declining net interest margins, banks have entered new product areas over the past few decades, moving from traditional lending to areas that generate non-fund-based income. The change is an importance for financial stability. The more unstable is a bank's earnings stream, the riskier the institution is. The conventional wisdom in the banking industry is that earnings from fee-based products are more stable than loan-based earnings and the risk arise from those fee-based activities can reduce via diversifications.

An innovative technology in non-fund activities can be used to enhance the income of bank. This is the new area to generate the incomes. Non-fund businesses have become core business of any commercial banks, where the banks do not commit any physical outflow of funds. The funds position of banks remains intact, especially in the situation of liquidity / credit crunch.

Non fund transactions are valuable trade finance solutions, which help reduce non-payment risk (for both importer and exporter), provide access to financing, and give increased visibility of transactions. The flexibility of trade finance solutions means they can meet the needs of individual trading cycles and deliver seamless global trade transactions. Every bank has the opportunity to do the business in non-fund transactions by which enhancing the multiple fold of income.

Challenges and Risks in Non-Funded Business

Risk is the chance that the actual return can be other than expected return. Risk refers to the variability in the returns from an investment. When the actual return equals expected return that there is no risk at all.

Risk taking is an integral part of business and also for human life. Good fortune does not walk to us; we go to it by taking risks. Business is a risk, investment is a risk, unless monopolistic. Return eclipses the risks. Some of the risks related to non-funded business may be discussed below in brief:

- Credit Risk: The risk that a company or individual will be unable to meet the contractual obligations or the default risk.
- Liquidity Risk: The risk that a company is unable to create or raise the funds to meet the obligation.
- Foreign Exchange Risk: The value of foreign currency appreciated or depreciated.
- Reputation Risk, Management Risk, Political Risk, Industry risk, Environment Risk, Competition Risk, Technical Risk, Legal Risk, etc.

With a careful planning, study of the market, socio-political scenario, feasibility and other factors potential risks can be overcome or minimized. In the similar manner, risks can be minimized intelligently through proper study. However, we should be careful not to take dumb risks for example going for gambling.

Managing non-funded transactions can be challenging, especially when trading internationally, with potential hurdles arising from the outset for both exporters and importers. Owning the risk of non-payment creates

uncertainty around transaction settlement and can strain trade relations. This lack of security can leave a business less able to effectively manage costs and maintain visibility over trade transactions. Likewise, if not properly managed, time lags in supply chains can weaken cashflow and leave a business less able to effectively negotiate competitive trade terms.

Discussion on few Non-funded Products

Under the non-funded facilities one of the most profit-making businesses is Trade Finance.

Trade Finance is one of the most lucrative businesses to any bank. Trade finance, of course a short-term credit/ facility availed by a bank to their borrower for importing and exporting activities, including various kinds of loans, advances and facilities required for imports and exports deals.

To enhance bank's effectiveness, the realm of Trade Finance can't be overlooked. Trade Finance activities activate the other banking activities also at the same time. It helps to make income from the other banking activities too. Trade Finance activity itself can generate multiple fold of incomes.

Among the many activities of Trade Finance, we specially discuss on Letters of Credit and Bank Guarantee in brief, which are the most used instruments in our Nepalese banking market.

Letters of Credit (LC)

In our country the LC transaction is governed by different national and international rules, laws, acts, directives and the policies viz. Uniform Customs and Practice for Documentary Credit (2007 Revision) ICC Publication 600, Government rules, laws acts and NRB directives as well as bank's own manual. Now, we further discuss LC with the view of providing introduction.



As per the definition of **BAFIA** (Bank and Financial Institution Act, 2073): ‘Letter of credit’ means a letter written by one bank or financial institution in the name of any other bank or financial institution stating thereon to accept cheques, drafts, or bills of exchange of a specified person within the limit of the amount specified therein.

Similarly, **ICC** (International Chamber of Commerce) defines letter of credit as follows:

"Documentary credit is any arrangement however named or described where by a bank (the issuing Bank) acting at the request and in accordance with the instructions of a customer (the applicant), is to make payment to or to the order of a third party (the beneficiary) or is to pay, accept or negotiate bill of exchange, (drafts) drawn by the beneficiary or authorize such payments to be made or such draft to be paid, accepted or negotiated by a other bank against stipulated documents in compliance with stipulated terms and conditions.

Though there are many modes of payment like Advance payment (*most secure for seller*), Open Account (*most secure for buyer*) and Documentary Collection (*secure for buyer and to a certain extent to seller*), the most reliable, convenient and popular mode of payment is Letter of Credit or Documentary Credit (*most secure for seller as well as buyer*).

So, the letter of credit (or Documentary Credit) which is commonly mentioned as credit also is a conditional bank undertaking of payment. This is a conditional undertaking for payment by a bank to a seller at the request of the buyer to pay a stated amount at sight or particular future date against the stipulated documents.

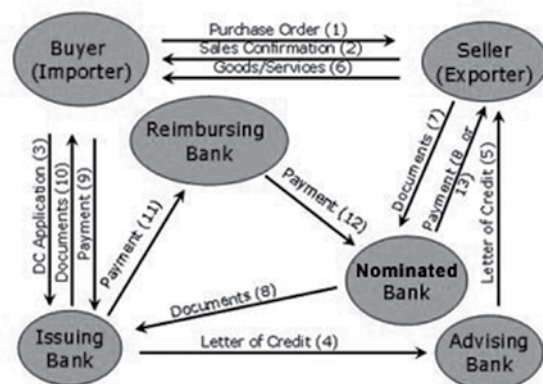
Sec. 49 (L) of BAFIA 2073 has allowed commercial bank “To issue, accept, pay, discount or purchase and sell letters of credit,

bills of exchange, promissory notes, cheques, traveler cheques, drafts or other financial instruments”.

Characteristics of Letters of Credit:

- It is a credit instrument, irrevocable, usually negotiable.
- It is a conditional undertaking for payment.
- It is issued at the request of buyer in favor of exporter/seller.
- It deals only in documents, not in goods, services or performances. So, documents are to be furnished as mentioned in LC.
- It is non funded business and contingent liability to bank so it is shown as off-balance sheet item.
- It is commission-based banking business, which is mostly used in international trading, though local LC can be used in local trading.
- LC creates confidence and security for both buyer and seller.
- It may be transferable or assignable.

Operation Chart of LC



1. The importer/buyer places the purchase order to conduct business.
2. The seller wants a letter of credit to make a guarantee of payment after making an agreement (contract) to conduct business with buyer after having sales confirmation.
3. The importer/buyer applies to his bank (Issuing Bank) for a letter of credit in favor of the exporter/seller.
4. After analyzing the credit and other risk of the buyer, the issuing bank issues and forwards the letter of credit to its correspondent bank (advising or confirming). The correspondent bank is usually located in the same geographical location of the exporter/seller/beneficiary.
5. After getting the credit, the advising bank will authenticate the letter of credit and forward that original letter of credit to the exporter/seller/beneficiary in accordance with rules and regulations.
6. After getting the original letter of credit from the advising bank (if amendment is required then after having amendment), the exporter/seller/beneficiary ships the goods as per letter of credit, then verifies and develops the required documents to support the letter of credit.
7. The exporter/seller presents the required documents to the advising/ negotiating or confirming bank in order to process for payment.
8. The advising/ negotiating or confirming bank examines the documents presented by seller for the compliance with the terms and conditions of the letter of

credit and sends the documents to issuing bank.

9. After scrutinizing the documents, issuing bank asks the payment from buyer and gets the payment or commitment to make the payment.

In some cases, in accordance with LC terms if the documents are correct, the advising/ negotiating or confirming bank will claim the funds by:

- a. Debiting the account of the issuing bank.
- b. Waiting until the issuing bank remits, after receiving the documents.
- c. Reimburse on another bank as required in the credit.

10. After obtaining the payments or commitment of payment, issuing bank handovers the documents to buyer.
11. Issuing bank sends the payment to reimbursing bank to further pay to nominated bank.
12. Nominated bank will be paid through reimbursing (agent) bank.

Parties Involved in Letter of Credit





The parties of LC are:

Applicant/Buyer

The customer who applies for opening of the LC is known as applicant or buyer

Beneficiary/ Seller

The party who exports goods to the buyer against the LC is called beneficiary or seller.

Bank

Many banks may involve even in a single letter of credit. The bank can be classified as:

- **Issuing Bank:** The bank which issues a credit at the request of an applicant or on its own behalf.
- **Advising Bank:** The bank, usually a foreign correspondent bank of the issuing bank, which advises the credit at the request of the issuing bank with authentication.
- **Negotiating Bank:** The bank which makes payment or commits to make payment to the beneficiary. **Reimbursing Bank:** The bank which provides the reimbursement to the claiming bank as per the authority provided.
- **Nominated Bank:** The bank with which the credit is available or any bank in case of a credit available with any bank.
- **Collecting Bank:** The bank which collects the fund from the issuing bank or reimbursing bank as mentioned in letter of credit.
- **Confirming Bank:** The bank that adds its confirmation to a credit upon the issuing bank authorization or request.

Types of Letters of Credit

Irrevocable LC

The LC which can't be amended or cancelled by the issuing bank without prior consent of all parties involved in LC.

Earlier there is to be Revocable LC (onward 1st July 2007 it is not in use), which means the LC can be amended or cancelled anytime by issuing bank without prior consent to the beneficiary.

Confirmed / Unconfirmed LC: The LC which is confirmed by adding the confirmation by the advising bank or any other bank upon the request of issuing bank.

The advising bank forwards an unconfirmed LC directly to the exporter without adding its own undertaking to make payment, but proving its authenticity.

Transferable LC: The LC which is transferable to another beneficiary upon the request of the first beneficiary.

Red/Green Clause LC

Red clause LC provides the seller with cash prior to shipment to finance production of the goods. Similarly, Green clause LC provides the seller with cash after the shipment of the goods to meet the expenses to make available the goods to buyer.

Sight LC

A sight LC means that payment is made immediately (within five working days) to the beneficiary upon presentation of the correct and required documents in the required time frame.

Usance LC/Time/Date LC

A time or date LC will specify when payment will be made at a future date and upon presentation of the correct and required documents.

Deferred Payment LC

In this LC, the buyer accepts the documents related to LC and agrees to pay the issuing bank/beneficiary in subsequent fixed dates.

Back-to-Back LC

The new LC that is opened based on an already existing credit used as collateral. In this LC, the trader receives LC from the buyer and then opens another LC in favor of the ultimate supplier.

Revolving LC

With this LC, the issuing bank restores the credit to its original value once it has been used or drawn down.

Stand-by LC (Guarantee)

It is a kind of bank guarantee where bank will issue a standby letter of credit on behalf of a customer to provide assurances of his ability to perform under the terms of a contract between the beneficiary and the principal.

Documents called under LC

Letters of Credit transaction is the transaction of documents.

“Documents” mean financial documents and/or commercial documents.

Financial Document:

Drafts (Bills of Exchange)

The bill of exchange, commonly referred to as the draft or the bill, is an unconditional order in writing, signed and addressed by the drawer (the exporter usually) to the drawee (the confirming bank or the issuing bank usually), requiring the drawee to pay the drawer a certain sum of money at sight or at a fixed or determinable future time.

Commercial Documents:

Commercial Invoice

The **commercial invoice** is a record or evidence of transaction between the exporter and the importer. It is similar to an ordinary sales invoice, except some entries specific to the export-import trade are added.

The commercial invoice is made by the beneficiary mentioning the description of the goods, quantity, rate, discount and total amount as stipulated by the credit.

Packing List

The packing list is an extension of the commercial invoice. It must be matched with the commercial invoice and shipping document. The exporter or his/her agent-the customs broker or the freight forwarder-reserves the shipping space based on the gross weight or the measurement shown in the packing list.

Transport Documents: The documents which show the evidence of receipt of goods. Different names are given to different mode of transport.

A) Bill of Lading (B/L): for sea/ water movement,

There are three main functions of bill of lading:

- i) It is evidence of contract of freight.
- ii) It is a receipt for the goods.
- iii) It is a document of title to goods.

B) Air Way Bill: for the movement of goods through airlines.

C) Truck/ Consignment Note/ Railway Receipt

Truck/ Consignment Note / Railway Receipt is used when trade is between two neighboring countries physically attached together.

D. Postal/Courier Receipt: Dispatched through post or courier.



E) Multimodal Transport Document (MTD) : Movement of goods through more than one mode of transport.

Risk Covering (Insurance) Documents

As the name indicates these are the documents, which represent the insurance cover against the physical risks to the goods that are moving from exporter to overseas Importer.

Certificates of Origin

The certificate of origin is a document certifying the country in which the product was manufactured/ grown.

Miscellaneous:

In addition to these documents, credit may call for other documents, viz. weight list, quality and quantity certificate, inspection certificate, etc. If credit does not stipulate such documents, bank may refuse to accept or simply pass them. The documents presented under the credit must be complete, conforming with the terms of credit.

Bank Guarantee or Guarantee

Meaning

Guarantee business in our country is also governed by different national and international rules, laws, acts, directives and the policies viz. Uniform Rules for Demand Guarantee -758, Government rules, laws acts and NRB directives as well as bank's own manual.

Guarantee is assurance for some act or fulfillment of commitments. Guarantee however assures for compensation in event of non occurrence or non compliance of some obligation and possible loss arose out of such act. In modern age trading activities play vital role contributing to economic development of the country.

URDG 758 defines “Guarantee means any signed undertaking, however named or described, providing for payment on presentation of a complying demand; **Counter-Guarantee** means any signed undertaking, however named or described, that is given by the counter-guarantor to another party to procure the issue by that other party of a guarantee or another counter-guarantee, and that provides for payment upon the presentation of a complying demand under the counter-guarantee issued in favour of that party”.

Guarantee is definite and irrevocable undertaking by the bank on behalf of customer(s) to make payment to the beneficiary on demand in case of default or non-compliance of the job so specified in the Guarantee to the limit of amount so expressed. However, guarantee issued by a bank never guarantee completion of the job but guarantee financial compensation to the beneficiary.

Sec. 49 (1) G of BAFIA 2073 has allowed commercial bank to issue guarantees on behalf of its customers and getting executed necessary bonds with such customers in consideration thereof, obtaining security, and acquire their movable or immovable assets as collateral or on mortgage, or the assets of third persons as collateral and to acquire, accept the assets holding as security and to carry on other related transaction.

Features/ Contents of Guarantee

A bank guarantee is a legal document to facilitate the principal and a surety to the beneficiary. A bank guarantee should be clear precise and has to specify:

1. The principal
2. The beneficiary
3. Transaction which the guarantee is for

4. The limit of the guarantee or maximum amount to be covered by the guarantee
5. The currency of guarantee
6. The expiry date of guarantee
7. The completion date of the work or event
8. The terms of demanding payment
9. Any specific or mandatory requirements
10. Provision of reduction or relaxation

Operation Chart of Bank Guarantee



Parties and process of bank Guarantee

A minimum of three Parties:

- **Principal - the Applicant**
- **Guarantor - the Bank**
- **Beneficiary – the firm to which the guarantee is issued.**

The bank before issuing any guarantee has to take adequate security or be satisfied with the credibility or credit worthiness of the client (the principal).

Types of Guarantees

1. Bid bond guarantee

Beneficiary wanted required job to be completed in possible minimum cost. To minimize the cost a bidding process is

followed, to assure the participation of reasonable bidders and to make sure the bidder does not leave the bid once it is finalized the employer ask for bid bond guarantee.

2. Performance guarantee

Once the job is assigned to the account party, there is risk of not completing the work either within time, cost or as per agreed terms, in such case the employer or beneficiary, to make sure of the performance requires guarantee to cover possible loss arising out of the act of the account party.

3. Advance payment guarantee

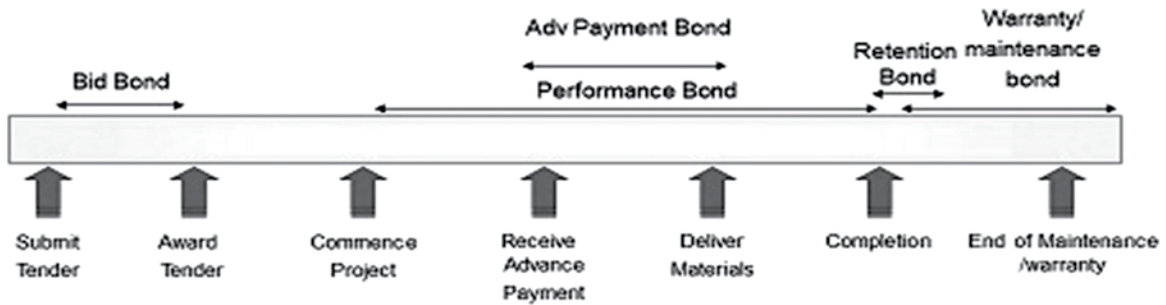
In business transaction sometimes the debtors ask for advance payment for their supplies or services and the creditors ask for guarantee of their supply or work for the advance payment. The debtor in such case has to arrange for advance payment guarantee.

4. Retention guarantee

It is common practice in contract process to retain certain portion of invoice amount or running bill payments by the employer to cover any cost arising out of defect in work or supply. The supplier or principal do not want to leave a huge chunk of money idle with the employer instead retention guarantee is provided to the employer for correction of defect if any.

5. Warranty / Maintenance guarantee

Either to cover the required maintenance after completion of work or supply for some period the beneficiary wants guarantee and the supplier has to arrange for maintenance guarantee to cover the cost of maintenance till the time so agreed.



6. Customs guarantees

Any goods imported in the country have to be imported by paying custom duty. Sometimes certain goods are brought in the country not for sale but for the purpose to demonstrate, exhibit and take back or export. In such situation the importer has to make arrangement of custom guarantee to assure the custom authority that the goods if not taken back/ exported will be liable for custom duty.

7. Shipping Guarantee

This is undertaken by a bank to indemnify the shipping company against any liability that arises as a result of releasing imported goods to the consignee without the documents of the title (BL).

Conclusion

Non-Funded businesses are lucrative business to any bank. It reduces the concentration risk with diversified portfolio. Among many products of non-funded business, trade finance business is one of the most effective products. Trade activities give a good shape to the bank as a whole. Since non-fund businesses have many opportunities to the banks to make balance sheet in a good shape, we cannot ignore the challenges given by these transactions. Nepalese banks are facing a big problem of defaults in such transactions these days. The bank must overcome with the challenges arisen by non-funded activities to make the superior balance sheet of the bank. ■

About author: Trade Finance Specialist

Digital Banking Awareness in Nepal: Current Practices and Future Adaptations



Giriraj Regmi

Introduction:

As the global financial landscape evolves, the banking industry in Nepal is also undergoing a paradigm shift with the increasing prevalence of digital banking solutions. It is imperative for both financial institutions and consumers in Nepal to embrace digital banking awareness practices to facilitate a seamless transition and unlock the full potential of these technological advancements.

Digital Banking Awareness Practices in Nepal:

- 1. Community Outreach Programs:** Nepalese banks have initiated community outreach programs to educate the public about the benefits and functionalities of digital banking. Seminars, workshops, and interactive sessions are organized to address any concerns and build confidence among potential users.
- 2. Localized Educational Campaigns:** Recognizing the diverse linguistic and cultural landscape of Nepal, banks are implementing localized educational campaigns. These campaigns are designed to communicate the advantages of digital banking in languages and formats accessible to a broad spectrum of the population.
- 3. Simplified User Guides:** In an effort to cater to users with varying levels of technological proficiency, banks in Nepal are developing simplified user guides. These guides provide step-by-step instructions on how to

navigate digital banking platforms, making the transition easier for customers.

- 4. Partnerships with Fintech Startups:** Collaborations between traditional banks and fintech startups have become more prevalent. These partnerships aim to leverage the innovation and agility of fintech companies to develop user-friendly and efficient digital banking solutions tailored to the Nepalese market.

Next Steps for Adaptation in the Nepalese Banking Industry:

- 1. Enhanced Mobile Banking Infrastructure:** The majority of Nepalese have access to mobile phones. Therefore, the next step for adaptation involves enhancing mobile banking infrastructure. Banks are expected to invest in robust mobile apps that provide a range of services, from fund transfers to bill payments, ensuring convenience for users across the country.
- 2. Rural Inclusion Strategies:** Recognizing the diverse socio-economic landscape of Nepal, banks will focus on strategies to include rural populations in the digital banking ecosystem. This may involve setting up digital banking kiosks, expanding network coverage, and tailoring services to meet the specific needs of rural customers.
- 3. Cybersecurity Measures:** With the increasing digitization, cybersecurity becomes paramount. The next phase of



adaptation for Nepalese banks will involve implementing and communicating robust cybersecurity measures to instill confidence in users and ensure the safety of their digital transactions.

4. **Integration of Biometric Technology:** To enhance security and simplify user authentication, the integration of biometric technology is likely to be a key adaptation. This could involve the use of fingerprints or facial recognition for secure and seamless access to digital banking services.

Conclusion: The journey toward a digitally empowered banking sector in Nepal requires a concerted effort from both financial institutions and consumers. By continuing and expanding upon current awareness practices and adapting to the unique needs of the Nepalese market, the banking industry can ensure that digital banking becomes a cornerstone of financial inclusion and progress in the country.

Similarly, Agricultural Development Bank Ltd (ADBL) in Nepal has adopted numerous efforts for digital banking awareness, generally implementing various strategies to promote awareness of digital banking. Here are some common efforts that have been adopted.:

1. **Educational Campaigns:** ADBL conducted educational campaigns to inform customers about the benefits and features of digital banking, which included the use of online tutorials, workshops, and seminars to familiarize customers with digital banking platforms.
2. **User Training Programs:** Training programs were offered to bank staff, where the staff assisted in building confidence and competence in using digital banking services. This involved providing demonstrations, hands-on training, and support services to address any queries or concerns.

3. **Promotional Materials:** Bank created and distributed promotional materials, both online and offline, to highlight the advantages of digital banking. This could include brochures, pamphlets, and online content explaining the features of mobile banking apps and online platforms.
4. **Mobile Apps and Online Platforms:** In the past, it was crucial to develop user-friendly mobile banking applications and online platforms. Investments were made in creating intuitive interfaces that made it easy for customers to navigate and perform transactions.
5. **Customer Support:** Provided robust customer support for digital banking services, which was essential. Included a dedicated helpline, online chat support, and assistance through branch staff to help customers with any issues they may encounter.
6. **Incentive Programs:** Banks introduced many incentive programs, such as discounts, cashback, or special offers, to encourage customers to adopt and actively use digital banking services.
7. **Security Awareness:** Continuous on educating customers about cybersecurity measures and best practices for safe digital transactions is vital. Included information about password security, two-factor authentication, and awareness about phishing attempts.

For the most up-to-date and accurate information about Agricultural Development Bank Ltd's, you may visit the bank's website www.adbl.gov.np

■
*Author: Department Head,
Digital Banking Department, ADBL*

Organizational Change

■ Bhola Nepal

“Change is the fact and reality of the universe and it is unavoidable and nothing in the world is permanent except change.”

The world is dynamic and every aspect of the society is changeable. The change may come either in terms of revolution or evolution. Organizational change is a collaborative effort in which several roles and individuals are involved. Change is the fact and reality of the universe and it is unavoidable and nothing in the world is permanent except change. It is the alternation in work environment that affects all the members in the organization. Business organizations operate in a dynamic environment. To exist in the competitive environment, they need to consider change. They have to face transition stage while want to reach desired stage of affair. An organization is said to be a successful if it is able to face transition stage effectively. Transition stage would be affected by both internal and external factors. These factors involve people, Process, structure, technology, competition, political system and so on. Agricultural Development Bank Limited is no far from change. It is gradually adapting the change by changing its organizational structure (Government owned bank is converted into public limited company), working procedure, requirement and selection of competent manpower in the organization, implementing world's number one banking software, helps government in

rural economy digitization with the help of Kishan credit card facility and other modern banking facilities, providing modern banking services to the customer to cope with the changing market scenarios.

Managers are the change agents of the organization and success and failure of the organization is largely depends upon the competencies and attitude of the managers. The process of change can be adapted through Learning, Reengineering, Core competencies, Organizational architecture, Time based competition, Strategic alliance, Growth strategies, Mission and vision statements etc. Managers lead the organization by supporting in the change process and system. They predict effect of probable change and guide actions necessary to cope with change. Inevitable alternation in work procedure, revolution and evolution, face transitional stages and are affected by the environment. These changes are essential for survival and addressing them is crucial.

1. Forces of Organizational Change

Goals are the desired end state that the organization aims to achieve. Every business organizations are established to achieve



goals. Without achieving goal no organization can survive for long period of time or the life of organization is no longer. All the business organizations establish, operates and grow within the wide range of changing environment. The forces affecting the survival and growth of organizations are known as forces of organizational change. The forces of change can be trace out as:

1.1 Internal Forces

All the factors within the organization are known as internal factors which are also referred to as controllable factors. This is because, to some extent, management can exercise control over them. To cope with the changing environment it is essential to manage internal forces in effective and efficient way. The components of internal forces consist of:

- Change in owners
- Change in Goals
- Change in Board of Directors
- Change in Plans and Strategies
- Change in Organizational Resources
- Change in Work Environment
- Change in Technology
- Change in expectation of employees.

1.2 External Forces

The forces outside the organization are known as external forces. Which are beyond the control of the organization. It needs to adapt itself by environmental change, modifying its goals, plans, policies and strategies on the basis of changing external forces. Change in external forces provides great impact on organizational performance. It also creates opportunities and threats to the organization. The components of external forces consist of:

- Change in economic forces
- Change in political forces
- Change in technology
- Change in socio cultural factors
- Nature of workforce
- Customers
- Suppliers
- Competitors
- Government
- Pressure Groups
- Strategic alliances

2. Managing Change

There are different types of change i.e. Planned and unplanned change, evolutionary and revolutionary change, Internal and external change. This article is concerned only planned change of the organization. Planned change is the change that occurs when managers and employees make a conscious effort to address and adopt to a specific problem. The organization actively develops a plan to implement the necessary changes. In ADBL change process and working procedure is based on its five year strategic plan and annual planning and budgeting program. So, it is goal oriented. Planned change can be managed by considering the magnitudes of change, identifying change agents and specifying the areas of change.

2.1 Magnitudes of Change

The percentage change between the numbers or value is known as magnitudes of change. It can be either increase or decrease. For managing planned change organization need to consider the magnitudes of the change. First order change and second order change may be the magnitudes of change.

- **First-order Change:** The process of linear and continuous change is known as first order change. It implies no fundamental shifts in assumption of business world and emphasizes on continuous improvement of quality of products or service without radical change in present working procedures.
- **Second-order Change:** Reframing the assumptions about organization and its environmental factors if existing working procedures are not functioning effectively. Management needs to prepare new plans and strategies for radical change in plants and machinery, layout, working procedures and efficiency of employees.

2.2 Change Agents

Managers, supervisors, employees, consultants are the agents and they are responsible for managing change. Managers play pivotal role in formulation, regulations, inspection, monitoring and supervision of the organization with essential plans and policies. To cope with the changing environment, it is essential to improve working efficiency, change in attitude, and behavior of employees. For this purpose, ADBL is regularly conducting training and knowledge sharing programs, national and international exposure visit, conduct meetings and workshops physically and virtually.

2.3 Areas of Change

For long term growth and survival of the organization, change is essential. In planned change management, it is crucial to clearly identify the scope of area of change. If management tries to change every aspects and sectors, it is difficult to sustain the organization. So, firstly management identify the core area

of change and gradually change the structure and working procedures. Following are the areas of change.

- Change in organizational structure
- Change in technology
- Change in business process
- Change in behavior of the employees

3. Resistance to Change

Resistance to change is the opposing behaviors of the employees in change made by the organization. One of the reasons employees resist to change is that they believe frequent changes in the organization may negatively impact their positions. The major causes of resistance to change can be trace out as:

3.1 Individual Resistance

It is based on some basic human characteristics like attitudes, perception, personalities, habit, individual needs etc.

- **Habit:** Every human being is different by birth. They also differ by religion, culture, education etc. They want to feel secure in job and try to balance between organizational life and family life. They do not want to accept change especially when it requires a shift in habits. They analyze weightage of benefit and cost before accepting any change.
- **Security:** Generally, people feel that change brings threaten in job security and that is the reason they hesitate to accept change. For instance, when Core Banking System was introduced in the bank, at the initial stage many



employees resisted that change by feeling job insecurity because of the knowledge gap.

- **Economic Factors:** Economic factors are the core components that affect the living standard of the employees. Employees believe that change would bring complexity and it becomes difficult for them to adapt with changing system and procedures. They may fear of reduction in responsibility and working hours that ultimately lead to a decrease in remuneration.
- **Fear of Unknown:** Change brings new knowledge and system in working procedures. People with limited knowledge, lack of creativity and initiation may feel a fear of the unknown when changes occur in the workplace, with co-workers, or in the working system. In such a situation they feel difficult to take decision to accept change.
- **Selective Information Processing:** Every individuals shape their world through their perceptions, attitudes and feelings. When something is selected in processing information, people do not want to divert their perception towards others. They hear what they want to hear. They ignore the information that challenges the world they have created. Therefore, when any change occurs in working procedures that goes against their perceptions and feelings, they resist the change.

3.2 Organizational Resistance

Organizations are conservative in nature and they do not want to accept any change easily.

Structure and design of majority of business organizations are also difficult to change. The following are the major sources of organizational resistance:

- **Structural Inertia:** Every organizations have their own Structure, Process and System to maintain stability in performance. They have specific procedures in recruitment, selection, training and other socialization techniques. Employees have formal job description and they have to follow specified rules and procedures for completion of the given job. When an organization is confronted with change, this structural inertia acts as a resistance.
- **Limited Focus on Change:** Organization's total system is constituted by a number of inter-related and inter-dependent sub-systems. A sub-system can not be changed without affecting other sub-systems. For instance, computerization system may become ineffective if other systems of the organization remain unchanged.
- **Group Inertia:** Individual works in groups within the organization and consider the group norms, systems and values. If individuals want to change their behavior, group norms may act as a constraint. For example, an individual who is a member of union may be willing to accept changes in their job suggested by the management. However, if union norms dictate resisting any changes made by the management, employees may resist the changes in their job.
- **Threat to Expertise:** Change in organizational systems and procedures

may threaten to the expertise of one specialized group whereas another group of expertise may get opportunity. One group of expertise may have fear of loss of job, demotion, less economic gain etc. due to change in present working system.

- **Established Power Relationships:** Any delegation of decision making authority to subordinate may re-establish the power relationship within the organization. Managers who always want to remain in power do not want to accept change as it may reduce their status in the organization, even if that change will be beneficial for organization. For example, middle level managers and supervisors may resist participative decision-making or self-managed work teams because they perceive it as potentially diminishing their status, leading to insincere appreciation and affecting their desire for recognition.
- **Threat to Established Resource Allocation:** Any change in organizational system may bring the concept of re-allocation of resources into departments. Therefore, departments or groups in the organization that use more resources often see change as a threat. For them change mean a reduction in budgets or cut-off their staff size. For example, production department is getting more resources in traditional system of production, employees of this department may oppose for automation because it would likely reduce the number of staff members needed.

4. Overcoming Resistance

Business environment is changeable, it brings new concept, knowledge, and value in the organizational society. Organizations need to work in changing social environment. Therefore, managers need to manage change effectively and for this purpose resistance to change must be overcome. The following factors are considered for the development of culture of change in the organization: (Robbins, 2003)

- **Education and Communication:** Education to people and communication of factual information helps to develop a culture of change. People resist change since they have lack of in-depth knowledge about the impact of change in their professional life. One of the reliable and practical techniques of overcoming resistance to change is education. Managers need to communicate real information about impact of change in future prospect of the organization and also in their profession.
- **Participation:** Participative decision making process facilitates to introduce change in the organization. It is difficult for individuals to resist change decision in which they have participated. Therefore, managers need to involve employees for preparing change plans, policies and strategies. The real participation in decision making process would ensure commitment of the employees to implement the change.
- **Facilitation and Support:** Change may create fear and anxiety among the employees due to lack of sufficient knowledge. Managers need to



facilitate technical support and counseling to them. The supportive efforts involve interaction with employees, knowing their problems and difficulties, providing emotional support and training for new skills etc. It helps to develop understanding among employees which becomes convenience to implement change.

- **Negotiation:** Negotiation is necessary when resistance to change is more powerful. When resistance comes from a group of people, agreement can be initiated with group members by offering a specific reward. However, this technique is more costly and risky. Once management negotiates with one party to avoid resistance, other groups in power may create problems to meet their needs.
- **Manipulation and Cooptation:** Manipulation is a covert technique to implement change. It involves tactful presentation of case and events to create zeal among the employees to accept change. Manipulation consists of twisting and distorting facts to make them appear more attractive, and withholding undesirable information. On the other hand, cooptation involves both manipulation and participation. It seeks to involve leaders of resistance group by giving them a key role in the change decision.

- **Coercion:** Coercion is concerned with the application of direct treats or force upon the people creating resistance. This technique is applied when other tactics become ineffective and managers have pressure for quick implementation of change. In this technique employees who are resisting change have given two options either to accept the change or quit the job. It is more risky technique to resist change because its impact may be both positive and negative. ■

About author: Senior Section Chief, ADBL

References

1. Aswathappa, K., *Organizational Behaviour*, New Dehli: Himalayan Publishing House
2. Decenzo, David A. and Robbins, S.P. (1995), *Personnel/Human Resource Management*, New Dehli: Prentice Hall of India.
3. Paudyal ,S. R, Pradhan ,G. M and Nepal, Bhola, *Organizational Behaviour*, Advance Saraswati Prakashan, Kathmandu Nepal.
4. Acharya, B. S, Bhandari , D. R and Nepal, Bhola, *Principles of Management*, Asmita Books Publishers & Distributers (P) ltd. Kathmandu, Nepal.

Cybersecurity and It's Relevance in the Banking Sector

■ Deep Singh Rawat

Background:

The world has departed farther from the pre-computer era towards digitization with the increasing use of Computers, Internet and IOT devices. We spend most of our time in the digital world for most of our personal activities like online shopping, banking, communicating, gaming to public services like applying for passport or driving license, tax filing and so on. The dependency is increasing due to the convenience provided by such digital services. Banking sector is at the forefront in adopting computer technology to enjoy benefits like operational efficiency gains, cutting down time and costs, ease of access to customers etc. helping to increase the financial inclusion. As the banking sector took multitude advantages by shifting towards digitization it has also opened Pandora's box of cyber security concerns.

Cyber threats are crippling all the industries around the world and the banking sector is worse hit than others. Thus, cybersecurity is becoming a priority in the present and as such the central bank of Nepal has issued a comprehensive Cyber Resilience Guidelines, 2023 which is to be adhered by all the licensed entities. In this write up, let's understand the cybersecurity concepts, threats and vulnerabilities, impacts and NRB prescribed framework for prevention measures.

Cybersecurity Risks

Advancing towards digitization means taking our data and information in an electronic form. With the rapid adoption of digitization, we need to protect data/ information and the whole information system with respect to confidentiality, integrity and availability. Confidentiality means the ability to protect sensitive information from being accessed by unauthorized people. Integrity implies the ability to protect information from being modified or deleted unintentionally or when it's not supposed to be. It helps to determine that information is correct. It also applies to business processes, software application logic, hardware, and personnel. Availability refers to the ability for the right staff to access the right information or systems when needed. Only concerning staff and clients should have access to devices, software, information etc. whenever it is necessary to satisfy the business purpose and customer needs.

All kinds of incidents that compromise the confidentiality, integrity and availability of data and information systems (also called CIA Triad) are cyber risks. There are different types of existing and evolving cyber threats that can target the banking sector. The motivation behind cyber-attacks can be different like geopolitically motivated state cyber threat actors, hacktivists, terrorists with ideology, or simply



thrill seekers. In banking attacks, cybercriminals are mostly involved whose purpose are to steal funds from the bank and financial customers. Some of the known attack types carried out by these cybercriminals are discussed under:

- **Malware:** It is a malicious software or code designed to damage or harm a device or network such as corrupting data or taking control of a system. Email attachment, Internet downloads, Files in USB drive, vulnerabilities in software etc. are used to inflict the computer. Most common types of malware include computer viruses, worms, trojans, rootkit, spyware, and adware.
- **Phishing:** It is the most common attack method used to target an organization's network. It is a technique attempting to acquire sensitive data information like password, bank account details, credit card number etc. through fraudulent solicitation in email, website, SMS or other media by pretending to be from a legitimate business or reputable person.
- **Social engineering:** Phishing attacks can be more specifically targeted such as spear phishing (where a target individual becomes a victim) and whaling (where a high-ranking individual from a company falls prey). Cybercriminals understand that employees are the weakest link and thus resort to social engineering rather than sophisticated attacks. Attackers pretend to be someone from the IT department to share password or access to for specific service or sometimes create a sense of urgency to push victims to act quickly and thoughtlessly.
- **Botnets:** They are used for distributed denial-of-service (DDoS) attacks. Attackers infect computers in a network which uses the infected computers' resources to automate mass attacks such as data theft,

server crashing, and malware distribution. Botnets use our devices to scam other people or cause disruptions without our knowledge and consent.

- **Ransomware attacks:** In such attacks cybercriminal uses malware to encrypt the victim's data, files or system making it inaccessible. It is extortion software that locks our computer device or system until the ransom is paid.
- **Zero-day exploits:** It is an attack to software vulnerabilities which is unknown to software vendors. It takes advantage of such unknown security related flaws in computer software before they are patched.

Impacts of Cyber Attack

The threat of cyberattacks in the banking sector is increasing significantly in number and sophistication due to the use of new technologies and virtual channels of delivery. Cyber criminals are particularly targeting the banks and their customers due to the involvement of finance or funds. The ramifications of successful cyber-attack extend well beyond financial losses as pointed below:

- **Data Breach:** There are sensitive customer data stored with the banks which a cyber attacker can steal and misuse. Bank account number, credit card number, customer email ID, social security number etc. can be stolen and sold on the dark web which may not involve financial loss in the beginning but results in serious identity theft. Such an issue in turn leads to reputational losses and legal consequences.
- **Financial Losses:** Cyber-attacks can cause significant financial losses through fraudulent transactions using phishing techniques or demanding of ransomware to

unlock encrypted data. The financial costs used in investigation and litigation also result in financial burden to the banks.

- **Reputational Damage:** Incidents of cyber-attacks or data breaches can expose the banks to irreparable reputational risk. Loss of trust and negative publicity can jeopardize the brand value with long term consequences like loss of customers and business opportunities. Besides customers, it will also impact the relationship of banks with partners, vendors, regulators and other stakeholders.
- **Operational Downtime:** Attacks on computer systems and networks will cause disruption in operations causing catastrophic downtime for the bank. It will also hinder other linked institutions in the ecosystem like other banks, payment service providers and operators. The financial loss due to missed opportunities, penalties due to failure to timely settlement and others can be huge and also invite reputational risks.
- **Psychological Consequences:** Attacks on individuals such as employees, customers etc. who are victims of cyber-attacks cannot be measured in money. It causes an enduring effect on mental well-being.
- **Regulatory fines:** The regulators can impose fines or even sanctions for cyber breaches due to non-compliance of baseline standards for cyber security. Banks without cybersecurity strategy, cybersecurity framework and data security guidelines easily fall victim to threat vectors.
- **Losses to other stakeholders:** Besides the customers, cyber-attacks affect all other stakeholders in one way or the other. Shareholders suffer losses due to decline in market value of share. Similarly, one

infected bank can have contagion effects on its vendors, PSOs/ PSPs and the other banks who are in the same digital ecosystem. It may also lower our national ranking in the National Cyber Security Index (currently 109th out of 160 countries).

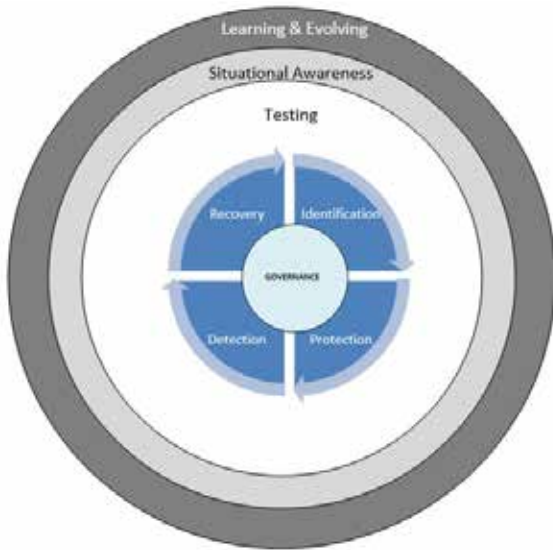
Cybersecurity Risk Management

Over the last several years as our dependence on IT and Internet connectivity is growing, new attack surfaces have appeared and organizations - small or big - need to have a functioning cybersecurity program in place. Banks are now compulsorily required to have a baseline cybersecurity program. Managing cybersecurity risk encompasses many preventive activities in unison. For harmonious implementation of cybersecurity, international standard security frameworks such as ISO/IEC 27001/27002, PCI DSS, NIST Cybersecurity Framework etc. can be adopted with customization depending on the organization's cyber maturity. Cyber maturity is an organization's standing in regards to its readiness to prevent, detect, contain and respond to cyber threats. Banks including other licensed institutions must adhere to the Cyber Security Guidelines (CRG) issued by the central bank for security of the organization and maintaining of financial stability.

“Learning from past cyber incidents, acquiring new knowledge and capabilities on an ongoing basis and assessing its capabilities with the appropriate metrics and maturity models is always required to strengthen the cyber resilience posture of the entity.”



CRG guideline which is drawn from standard frameworks like ISO/IEC 27001/27002 categorizes the cybersecurity risk management into:



Cyber Resilience Guidance Components.

- Governance:** It recommends that licensed institutions have a cyber resilience plan and framework based on industry standards. The ultimate responsibility to implement such a plan and framework is shouldered on the board and senior management of the licensed institution. Since governance is at the core of all these, it also makes it mandatory to have an independent and dedicated position like Information Security Officer (ISO/ CISO) with proper authority. They should also be provided direct reporting access to the board of a licensed institution.
- Identification:** In this part, licensed institutions are required to identify business processes and information assets and classify them with priority based on critical to core operations. It should cover all the physical assets, networks and end points. It should also account for the vendors
- and linked entities in the ecosystem that provide service and infrastructure for core operations. It mandates recording of not only acquisition of information assets but also change management and their review in a regular interval period.
- Protection:** This section provides advice on implementing appropriate and effective control measures that would help to prevent, reduce, or mitigate the effects of a potential cyber risk. It recommends adopting control and resilience from the design phase of systems, processes, and products, strong ICT controls, communication and network security controls, configuration and change management, protection from interconnection with third party vendors, insider threats etc. It also advises on cybersecurity awareness training to the end users of licensed institutions and specialized training to high risk groups (such as employees and vendors with privileged system access).
- Detection:** This part advises licensed institutions to equip themselves with tools (such as SIEM, IDS etc.) for identifying unusual activities and cyber incidents for strong cyber resilience. It recommends having in place continuous and comprehensive monitoring systems, layered detection & incident response capabilities and security analytics.
- Response and recovery:** The last section is about the ability to respond and recover from cyber-attacks. It advises on incident response planning in the event of attack, operations resumptions (2-hour RTO) to forensic readiness for contingency management.

Besides these, there are other overarching components in the framework which involve:

- **Testing:** It is an integral part where vulnerability assessments, scenario-based testing, penetration testing, red team testing are carried out to validate the effectiveness of the cyber resilience framework in implementation. Banks are also required to coordinate with other linked entities to identify lapses and complexities to improve their plans and ultimately the resilience of both the licensed institutions and its ecosystem.
- **Situational awareness:** Using cyber threat intelligence, licensed institutions should understand and be aware of the cyber threat environment within which it operates which improves their ability to pre-empt cyber events or respond rapidly and effectively to them. This can be achieved with information-sharing arrangements and collaboration with trusted stakeholders within and outside the industry.
- **Learning and evolving:** Lastly the cyber resilience framework is not an end but continuous process as the cyber threat environment is always evolving. Learning from past cyber incidents, acquiring new knowledge and capabilities on an ongoing basis and assessing its capabilities with the appropriate metrics and maturity models is always required to strengthen the cyber resilience posture of the entity.

“Banks need to have a functioning cyber security program and not treat it as mere formality.”

Bottom Line

The cyber security landscape is changing rapidly with new threats constantly emerging. Banks cannot downplay the importance of protecting their information assets and defending against cyber-attacks. Banks need to have a functioning cyber security program and not treat it as mere formality. It is impossible to manage cyber risks without adopting a holistic approach. Banks need to have a cyber security strategy which is completely different from IT strategy owned by everyone from Board to end users and not leaving as the sole responsibility of the IT department. Banks should embrace International Standards and implement the customized security framework that best suits their own cyber maturity for cyber resilience. No organization is immune to cyber threats so the preparedness to combat them is a must. ■

About author: Senior Section Chief, ADBL

References:

- Nepal Rastra Bank. (2023). Cyber Resilience Guidelines, 2023. Nepal Rastra Bank.
- Bank for International Settlements. (n.d.). Principles for financial market infrastructures. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/cpmi/info_pfmi.htm
- International Organization of Securities Commissions. (2016, June). Principles for Financial Benchmarks. IOSCO. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD535.pdf>

Role of Technology in Nepalese Financial System

■ Narayan Paudel

1. Introduction

The financial system plays a key role in the economy by stimulating economic growth. This is achieved by financial infrastructure, in which entities with funds allocate them to those who have potentially more productive ways to invest those funds. Financial system allows funds to be allocated, invested, or moved between economic sectors. They enable individuals and companies to pool, price, and exchange the associated risk. By overcoming the information asymmetry problem, the financial system facilitates balance between those with funds to invest and those needing funds.

Nepal, a country renowned for its stunning natural beauty, rich cultural heritage, and diverse traditions, is undergoing a significant transformation in its financial sector, driven by the infusion of technology. In recent years, technology has played a central role in reshaping Nepalese financial services, offering more accessible, efficient, and secure financial solutions to its citizens.

In an era marked by a digital revolution that has swept through every facet of human life, the financial sector is no exception. Nepal, a country celebrated for its majestic mountains and cultural diversity, is quietly embracing the digital age. In recent years,

Nepal's financial sector has witnessed a significant shift towards technology-driven services. This transformation is attributed to several factors, including increased mobile phone penetration, the growth of the internet, and evolving consumer demands. As Nepal navigates this digital revolution, technology is playing a pivotal role in reshaping its financial landscape, providing more accessible, efficient, and secure financial services to its citizens. This article explores the transformative role of technology in Nepalese financial services, covering various aspects of this ongoing revolution.

2. Digital Banking: A New Horizon

One of the most significant developments in the Nepalese financial sector is the emergence of digital banking. Traditional brick-and-mortar banks are rapidly adapting to this digital era by offering online and mobile banking services. This transition allows Nepalese consumers to access their bank accounts, conduct transactions, and pay bills conveniently from the comfort of their homes or while on the move. The shift towards digital banking not only enhances convenience but also significantly reduces the need for physical visits to bank branches. This development is particularly relevant in a country characterized by

diverse geography, where travel to bank branches can often be challenging.

The advent of digital banking has brought about several noteworthy changes in the financial landscape. With a few clicks or taps on a smartphone or computer, individuals can view their account balances, monitor transactions, pay bills, and transfer funds between accounts. Mobile banking apps have become powerful tools for financial management, allowing users to set up alerts and notifications, track expenses, and access a wide range of financial services on the go. This shift towards digital banking has not only improved convenience but has also enhanced financial transparency and control for consumers.

3. Mobile Wallets and Digital Payments: Simplifying Transactions

Mobile wallets and digital payment platforms are gaining widespread popularity in Nepal. Services such as Khalti, eSewa, and IME Pay are not only making payments more accessible but also introducing the concept of digital wallets to the Nepalese population. Mobile wallets allow individuals to load money into their digital accounts and use it for various purposes, including paying bills, recharging mobile phones, and making transactions at local stores. This trend has not only introduced convenience but has also improved the safety and security of financial transactions.

The adoption of mobile wallets and digital payments has significantly contributed to a cashless society in Nepal. Consumers are increasingly using their smartphones to make payments for a wide range of goods and services, from groceries to restaurant bills. As a result, cash transactions are

becoming less common, and digital payment platforms are facilitating a more efficient and secure financial ecosystem. Additionally, these digital payment platforms have introduced features like QR code-based payments, which make transactions even more seamless and accessible.

4. Online Trading: Democratizing the Stock Market

The Nepalese Stock Exchange (NEPSE) is experiencing a remarkable transformation with the advent of online trading. Technology-driven trading platforms have simplified the process of buying and selling shares, monitoring market trends, and making informed investment decisions. Online trading has democratized access to the stock market, making it more accessible to a wider range of investors.

The introduction of online trading has several significant implications for the Nepalese financial landscape. Firstly, it has significantly lowered the barriers to entry for individual investors. In the past, participating in the stock market often required a significant amount of paperwork and physical visits to brokerages. However, with online trading platforms, individuals can open trading accounts, buy and sell shares, and manage their investments entirely online. This has attracted a new generation of investors including tech-savvy young individuals who can now participate in the stock market with ease.

Online trading also facilitates real-time access to market information. Investors can track stock prices, view historical data, and analyze market trends on their screens. Additionally, the integration of digital payment systems enables swift settlements



of stock transactions, reducing the time and effort required for trade execution.

5. Fintech Startups: Pioneering Financial Innovation

Fintech, a portmanteau of "financial technology," is making waves in Nepal. A growing number of fintech startups are emerging in the country, introducing innovative financial solutions. These startups are challenging traditional financial institutions by offering a wide range of services, including peer-to-peer lending, digital insurance and online wealth management.

The entry of fintech companies into Nepal's financial ecosystem is promoting competition, spurring innovation, and redefining the financial landscape. Fintech startups are leveraging technology to address various financial challenges and offer solutions that are faster, more convenient, and often more cost-effective. Here are some of the notable areas where fintech startups are making an impact:

- **Peer-to-Peer (P2P) Lending:** Fintech platforms are connecting borrowers with individual or institutional lenders. This peer-to-peer lending model simplifies the borrowing process, provides quicker access to credit, and often offers competitive interest rates.
- **Digital Insurance:** Fintech companies are introducing digital insurance solutions that allow individuals to purchase and manage insurance policies through mobile apps or websites. This makes insurance more accessible and convenient for consumers.
- **Online Wealth Management:** Fintech firms are offering automated investment

platforms, commonly known as robo-advisors that create diversified investment portfolios based on users' risk profiles and investment goals. This allows individuals to invest in a diversified portfolio without the need for extensive financial knowledge or a significant initial capital.

The emergence of fintech startups is not only broadening the range of financial services available to Nepalese consumers but is also pushing traditional financial institutions to adapt and improve their offerings to remain competitive.

6. Blockchain and Cryptocurrency: The Dawn of a New Era

Block-chain technology and crypto-currencies are gradually making their presence felt in Nepal. While the regulatory environment surrounding crypto-currencies is still evolving, block-chain technology is being explored for applications beyond crypto-currency. It is being employed in supply chain management, secure document verification, and even land registration.

The introduction of crypto-currencies is sparking discussions about the future of financial systems in Nepal and their integration with global markets. The use of crypto-currencies in Nepal remains limited and is subject to evolving regulations. Striking the right balance between encouraging technological innovation and safeguarding the financial system against potential risks remains a challenge for regulators.

Block-chain technology, on the other hand, has the potential to revolutionize various sectors. For instance, in supply chain management, block-chain can be used to

create a transparent and immutable ledger of transactions, enabling businesses to track the movement of goods and verify the authenticity of products. In land registration, block-chain can provide a secure and tamper-proof record of land ownership, reducing the risk of land disputes and fraudulent land transactions.

7. Financial Inclusion: Bridging the Gap

Technology is a powerful tool for promoting financial inclusion in Nepal. Mobile banking and digital payment services are reaching remote areas that lack traditional banking infrastructure. This has been instrumental in bringing financial services to individuals who were previously excluded from the formal banking system. The convenience of digital banking has overcome geographical barriers, enabling citizens in remote areas to access banking services that were previously beyond their reach.

Financial inclusion is not only a noble aspiration but also a driver of economic growth and development. When individuals have access to financial services, they can save, invest, and access credit more easily. This, in turn, can contribute to poverty reduction, economic development, and increased opportunities for individuals and communities.

8. Cyber-security and Data Privacy: Safeguarding the Digital Realm

As the financial sector in Nepal becomes increasingly digitized, the importance of cyber-security and data privacy cannot be overstated. Digital transactions and customer information are stored online, exposing the sector to the risk of cyber-attacks and data breaches. Financial institutions in Nepal are investing in robust

cyber-security measures to protect customer data, maintain the integrity of their digital services, and preserve customer trust.

The introduction of data protection regulations and stringent cyber-security practices is not only a response to current challenges but also a proactive measure to ensure the sustainability of digital financial services. These efforts aim to create a secure digital environment that instills confidence in users and safeguards their financial information.

9. Challenges and Future Prospects

While the integration of technology into Nepal's financial sector has brought about significant positive changes, several challenges and opportunities are on the horizon.

I. Regulatory Challenges: Cryptocurrency and Beyond

Nepal, like many countries, is grappling with the regulatory challenges presented by crypto-currencies. The use of crypto-currencies in Nepal remains limited and is subject to evolving regulations. Striking the right balance between encouraging technological innovation and safeguarding the financial system against potential risks remains a challenge for regulators. The development of a clear and well-defined regulatory framework for crypto-currencies is essential to provide legal clarity and protect consumers.

II. Internet Connectivity: Bridging the Digital Divide

The adoption of technology in Nepal is closely tied to internet penetration. While major urban centers enjoy relatively robust



internet connectivity, many remote areas face connectivity challenges. Ensuring that the benefits of digital financial services reach all corners of the country remains a priority. Initiatives aimed at expanding internet infrastructure are critical for ensuring that no citizen is left behind in the digital transformation.

Improving internet connectivity in remote areas can be achieved through a combination of government initiatives, private sector investments and public-private partnerships. This can involve expanding the coverage of mobile networks, laying fiber-optic cables, and leveraging satellite technology to reach even the most remote regions of Nepal. Such initiatives not only support financial inclusion but also contribute to overall economic development.

III. Financial Literacy: Empowering Customers

With the introduction of new financial technologies, the need for financial literacy has become more pronounced. Customers must understand how to use these technologies effectively, securely, and to their advantage. Financial institutions and the government need to invest in educational programs and initiatives that enhance the financial literacy of Nepalese citizens.

Financial literacy programs can take various forms, including workshops, online courses, educational apps, and collaboration with schools and universities. These programs can cover topics such as digital banking, understanding financial products, budgeting, and investment strategies. By empowering consumers with financial knowledge, individuals can make more

informed decisions and use digital financial services to their full potential.

10. Future Technological Developments: AI, Big Data, and More

The future of Nepalese financial services is poised for even greater integration of technology. Emerging technologies such as artificial intelligence (AI), machine learning, and big data analytics have the potential to revolutionize how financial institutions operate.

- **Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning:** AI-driven customer service is a significant area of potential growth. Chatbots and virtual assistants can provide instant support to customers, answering their questions and helping them with transactions. AI can also be used for fraud detection, risk assessment, and personalizing financial products and services to individual customer needs.
- **Big Data Analytics:** The analysis of big data can provide valuable insights into customer behavior, market trends, and risk management. By leveraging big data analytics, financial institutions can make data-driven decisions, develop more effective marketing strategies, and improve the customer experience.
- **Block-chain:** While block-chain is already making its mark in various sectors, including supply chain management and secure document verification, its potential in financial services remains substantial. Block-chain can be used to streamline cross-border payments, reduce transaction costs, and enhance the security and transparency of financial transactions.

- **Comprehensive Online Financial Education:** As technology continues to evolve, online financial education will become increasingly important. Platforms that offer comprehensive financial education, including budgeting, savings, investments, and retirement planning, can empower individuals to take control of their financial futures.

11. Conclusion

In conclusion, technology is playing a pivotal role in shaping the Nepalese financial services sector. As Nepal continues to embrace digital transformation, the financial industry will become more accessible, efficient, and inclusive, benefiting both consumers and the broader economy.

The integration of technology is not just a trend but a necessity for a thriving financial ecosystem in Nepal, helping the nation realize its economic potential and providing its citizens with the financial services they deserve. As the country continues to adapt to this digital transformation, the financial sector is expected to witness further advancements and innovations. Whether through digital banking, mobile wallets, online trading, fin-tech startups, or emerging technologies like AI and blockchain, technology will continue to redefine how financial services are accessed and delivered in Nepal. In this ongoing journey, the future holds promise and potential. ■

About author: Assistant Director, SEBON

References

- Juraev, Q. Nosirjon (2012), "Financial Integration and Economic Growth".
- World Bank Report (1997), "Private Capital Flows to Developing Countries".
- Barro, RK and Gallaway (1998), "Government Size and economic growth".
- Juraev, Q. Nosirjon (2012), "Hedging and Economic Growth".
- World Bank Report (1997), "Private Capital Flows to Developing Countries".
- Barro, RK and Gallaway (1998), "Government Size and economic growth".
- Adhikari, Nabaraj (2017), "Basic of Financial System: Nepalese perspective".
- Abbasi, W.A., Wang, Z., & Alsakarneh, A. (2018), "Overcoming SMEs Financing and Hedge Funds by Introducing Fund of Funds".
- Song, H., Yu, K., & Lu, Q. (2018), "Financial service providers and banks' role in helping SMEs to access finance", International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 48(1), 69-92.
- <https://sebon.gov.np/>
- <https://kathmandupost.com/money/>
- www.sebi.gov.in

Banking Technology and Security

■ Nita Koirala

With the emerging technologies and banks adaptation to new trends, amidst the integration challenges, different security related threats and challenges has to be faced. In the competitive market, the major key to deliver new services to customer is adaptation to new technology. Banking industries priority is to have satisfied and assured customer for which security has also to be prioritized.

The newer trends for banking industry are cloud based services, digitalization, Process automation and banking insights. We can see that regular concern of banks is to have cost effective system with less hassle in technology handling. Adapting cloud-based services shifts most of the IT services and works from bank itself to the cloud service provider. Several emerging cloud service providers has opened up the wide range of possibilities.

Digitalization is one of the technologies for being paperless and to have 24X7 access of the required business on various platforms. Several business models can be used for providing newer services.

Process automation makes the tasks within the organization convenient, proper and with less human intervention. It helps to automate manual and repetitive tasks or processes which will make easier to achieve organization goals.

Ultimately, the bank makes decision and prepare required reports on the basis of processed and documented information for which the banking insights is most.

Adapting to new trends and technologies help the banks to be customer centric and service oriented. Having said that, we cannot walk away from the security threats and challenges the emerging banking technologies has brought with it.

Due to weak security and less awareness, education and knowledge, banks may have to face malware(ransomware) attack, DDOS attacks, phishing attempts, fraud and other cyber-attacks. In order to have robust and secured system, the banking industry has to overcome the following challenges like lack of security equipment, limited expertise in security, unaware employees and exposed devices/app/system which can be prevented by taking certain security measures as mentioned below:

1. Having the security equipment or having the security as a managed service from security provider.
2. Having security skilled persons.
3. Regularly educating the employees and awareness program to customer.
4. Having secured and certified software/appliances when used for banking purposes.
5. Also, it is important to have regular compliance and regulation check of the overall system with the help of policies, acts and guidelines which ultimately makes the bank more secured. ■

About author: Senior Section Chief, IT, ADBL

Central Bank Regulations and its Impact on Financial System of the Country

■ Tolakanta Adhikari

The primary financial intermediaries in the transfer of funds from a financial system's saving unit to its borrowing unit are banks and other financial institutions. These institutions deal with depositors' money, so they should be more regulated and more transparent.

Financial sector is the backbone or engine for growth of any economy. It mobilizes and allocates financial resources most productively and efficiently and induces investment, increases employment opportunities and productivity, achieves growth targets and attains overall macro-economic development (Shrestha, G. K. 2004). So, well-functioning of banking system enhances the productivity, economic growth and development of a country.

Nepal Rastra Bank (Central bank of Nepal) is the apex body of the country which was established with the objective to formulate necessary monetary and foreign exchange policy for sustainable development of economy by maintaining economic stability i.e. price and foreign exchange stability (Subedi, R. K. 2015). Similarly it has greater role to increase financial service and increase the public confidence towards the banking and financial system by maintaining stability of the banking and financial sectors and to develop a secure, healthy and efficient system of payment. To achieve the targeted objectives, central bank issue the monetary policy annually with periodical review during the year. Similarly, it issues various circular and directives to the banks and other licensed financial institutions.

Nepal is facing various ups and downs in the economy since long time. Due to the Covid pandemic the financial market and banks got pressure for the collection of their interest due

and principal installment from their borrower. In May 2020, for addressing these problems Nepal Rastra Bank issued a directive to the banks and financial institutions to reduce the interest by 2% in the fourth quarter of FY 2019/20. Additionally, they were required to provide extra working capital credit facilities amounting to 10% of the existing approved limit to the borrowers affected by the economic challenges during that period. Likewise, other provision such as postponement of installment payment of term nature loan, extension of payment of working capital loan and their interest by additional 60 days also implemented to the borrower of the banks. In the same way, other regulatory direction also issued through monetary policy and unified directives in the FY 2020/21 and FY 2021/22 to address the effect of pandemic.

The regulations issued by the central bank during the Covid-19 period still raise a question about whether the regulations effectively benefitted the financial system (Mosser, P. C. 2020). Although it was explained that financial conditions and credit were stabilized through a more relaxed monetary policy, extensive liquidity availability, and focused credit support to the real sector during the pandemic period but in reality, such policy indirectly address the core economic policy. Similarly, the study (Long et. al. 2022) explained impact of Covid-19 on macro economy and the role of Central bank to mitigate the negative shock using the data of 38 different countries and found that Covid-19 has increased the inflation and unemployment. The result of the study shows that the role of central bank has positive impact on the reducing the inflation but it couldn't mitigate the shock of unemployment. So these study raised the questions in our country



whether the regulation issued by the central bank has actually did well or not to address the various macro-economic problems.

In Nepal, Covid-19 imposed the positive impact on the Stock market (Giri, R.2021) examined that stock market data of the 74 listed bank and financial institutions (BFIs) from May 2, 2019 to 25, April 2021 i.e. pre-lockdown, lockdown and post-lockdown period and the result found that there was no significant impact of increased in Covid-19 cases on the stock returns of the BFIs. Not only the Covid-19 pandemic, there might be several other factors associated with the increase in the NEPSE Index during that period. Capital market index is the proxy of overall macro economy which is associated with the real as well as monetary sector. In Nepal it is dominated by the monetary sector. So the regulation imposed by the central bank immediately reflects on the market index.

In the same way, after the first quarter of 2021/22 Nepalese banking faced the liquidity crisis in the financial system and that problem persisted until the last quarter of 2022/23. During that period Nepalese BFIs couldn't sanctioned the credit facilities to the customer. They are more focused on the collection of deposit as a result the interest rate of deposit significantly increased and it imposed to increase in the base rate and the lending rate to the old as well as new credit.

In the meantime, the Central bank of Nepal issued the 'Working Capital Guidelines 2079' in August 2022. This policy has modified various provisions of existing working capital credit sanctioning process of BFIs and introduced the concept of Permanent Working Capital (PWC). Similarly, this policy has linked the threshold of working capital loan based on the turnover and the net trading assets (NTA). But after implementation, representative of the private sectors protesting against the provisions of the guidelines such as linked the availability of credit with the sales turnover, repayment of excess credit that was already taken (the Kathmandu

deposit/ money/ 2023-01-04) etc. As a result, NRB has made first amendment of this policy in January 2023 by addressing such issues with relaxation on other provisions too. Likewise, second amendment was also done in August 2023 with modification in previous provisions and introducing some new provisions.

After implementation of the Working Capital Guidelines last year, both the internal as well as external sectors of the economy still facing pressure. The problem persisted in the financial system more than a year. Researcher, academician and think-tanks have yet to identify the actual reasons behind it, but political leaders and some bureaucrats continue to attribute the issues to the Covid- 19 pandemic.

Similarly, to address the problems of financial sector, Nepal Rastra Bank issued a circular in February 2023 (Circular no 10/2079/080) for amendments to the Unified Directives. The major provision includes the restructuring and rescheduling of credit facility up to 20 million, with only ten percent of the total due interest collected for those credit facilities are categorized as performing as of mid-January 2023. In the same way, a similar circular was issued on May 2023 (Circular no 12/2079/080) with major provisions for the restructuring and rescheduling of credit facilities provided to the hotel and restaurant, livestock and construction sectors including all other sectors up to 50 million. This allows the collection of only ten percent of total due interest for those credit facilities categorized as performing as of Mid-April 2023. The circular also introduced new provision: an extension of working capital nature credit facilities by three months. The timing for the restructuring and rescheduling was fixed within mid-July (Aasdh end 2080).

Likewise, in October 2023 NRB issued another circular (Circular no 3/2080/81) with some amendment on the existing circular. This circular expands the scope of credit facilities eligible for restructuring and rescheduling, encompassing credit facility provided to various

industries as well as credit facilities affected by certain natural disasters. This circular provided the timing for restructuring and rescheduling upto Poush end 2080 i.e. Mid-January 2024. Lastly, with circular of December 2023 (circular no 6/080/81) has extended the deadline for restructuring and rescheduling, allowing for the collection 10% interest until the end of Chaitra 2080 (i.e. Mid April 2024).

The role of regulator is very much crucial to address the various problems arises on the financial system. The primary tools for regulation are Monetary Policy, which involves its periodic review and the issuance of circular to banks and financial institutions. Currently in Nepal, regulations issued by the central bank raised questions regarding their effectiveness in mitigating the problems within the financial system. Actually, there is a concern about whether these regulations are truly minimizing credit risk within the banking system or potentially leading to the “evergreening” of provided credit. Moreover, there are queries about the temporal aspects of such type of regulation, whether they are designed for short-term solutions such as one or two quarter or intended for long term implementation extending beyond a year. The banking system of Nepal has been facing excessive liquidity since the beginning of this fiscal year 2080/81. This is evidenced by a substantial increase in deposits while there has been only a minimal raise in the credit amount as compared to the deposits. Consequently, interest rates are experiencing a decline affecting both deposit and credit rates. Currently, various financial experts argue that the current regulations are effective in reducing the rates of non-performing loans (NPLs) for Banking and Financial Institutions (BFIs). However, there is a concern raised by these experts that the reduction in NPLs is occurring without the proper collection of principal installments and interest amounts from borrowers. This situation implies that while the reported NPL rates may be decreasing, the credit risk for BFIs is actually increasing due to the delayed or insufficient collection of payments from borrowers.

In conclusion, the objective of this article is to explore the research gap associated with the central bank regulations. Through the aforementioned discussion, students, bankers, regulators, academicians and policymakers can gain insights into the study of how regulation imposed by the central bank actually contribute to achieving objectives such as price and economic stability, sustainable development and the development of an efficient and secure financial system. In the context of Nepal exists a significant research gap concerning the impact of these regulations on the performance of BFIs and minimization of credit risk. Bridging this gap is crucial for the effective implementation of policies and the establishment of a healthy and secure financial system to enhance public confidence in financial institutions. ■

About author: Section Chief, ADBL

References

- Giri, R. (2021). The Impact of COVID-19 Lockdown in Banks and Financial Institutions' Stock Performance: Evidence from Nepal. *International Journal of Management, Accounting & Economics*, 8(7).
- Koirala, P., Timsina, N., Bhetuwal, K. R., Bhattarai, R. C., & Joshi, N. K. (2007). NEPAL RASTRA BANK. *Occasional Paper*, (19).
- Long, H., Chang, C. P., Jegajeevan, S., & Tang, K. (2022). Can Central Bank mitigate the effects of the COVID-19 pandemic on the macroeconomy?. *Emerging Markets Finance and Trade*, 58(9), 2652-2669.
- Mosser, P. C. (2020). Central bank responses to COVID-19. *Business Economics*, 55, 191-201.
- Pokhrel, S. (2023). Stock Market Performance during Covid-19 Lockdown: A Descriptive Analysis of Nepal Stock Exchange. *Adhyayan Journal*, 10(10), 24-33.
- Shrestha, G. K. (2004). Financial sector reforms in Nepal. *Economic Review*, 16, 75-90.
- Subedi, R. K. (2015). *Role of Nepal Rastra Bank in Nepalese Economy* (Doctoral dissertation, Department of Economics).
- www.nrb.org.np
- www.thekathmandupost.com/money/

Closure of American Banks: Causes, Lessons and Alertness



1. Background:

The collapse of two American banks Silicon Valley Bank (SVB) and Signature Bank had already creating panic across the global economic frame and then there was the fall of Credit Suisse bank too. This fall did not just create tension in the banking industry but also in the whole economy. The panic and discomfort for the whole economy raised a question about what would be the possible impact of this incident in the economy and the banking sector. As everyone has been linked up with the bank, it brought a massive thunder to the entire global economy when Lehman Brothers collapsed in 2008.

The incident that took place has already created an impact on 186 American banks. There have been tremors throughout American banks regarding the effect and it is unknown if there would be the next bank that might fall victim. Globally, there has been fear of a double-barreled economic threat puts too. The banking crisis might then cause a recession which would deepen heavily on the wealth effect. There has been declining confidence among consumers during that recession time and the financial picture, and BFI's trustworthiness are all being at haze there. Now, seeing the major impact that the Indian sub-continent will face, there should have been a probability for the US Federal Reserve to gradually end its rate hike trend cycle comforting the Reserve Bank

of India (RBI) for maintaining its status quo in their upcoming possible meeting. But, now since Fed is rather acting the opposite, probably to compensate depositors of Signature Bank and SVB - there has rather been a situation getting towards the worse phase. But, sooner or later, even to stop the closure of other banks that are already scared, the Federal Reserve should give it a second thought. And if that happens, the trend of increasing dollar prices against Indian currency will come to halt, comforting Nepalese currency as well.

2. Reasons for collapse of the bank:

Although there had remained different arguments and school of thoughts about the closure of these popular banks, the major reason out of all thoughts because of which these banks had to shut down are as under:

- i. **Interest rate regime:** These banks were unprepared for the Federal Reserve's announcements regarding interest rates and their abrupt adjustments to reduce inflation in the United States during 2022. Unexpectedly quickly, deposits began to pour into the bank. Taking into account the capital and liquidity requirements, the bank was forced to redirect the deposits into long-term government-backed securities. During the time of low interest rates, substantial investments were made in

debt securities. The risk was then made public by the 2022 interest rate spike. According to research, SVB errors are individual rather than systemic (Kim, 2023). SVB disregarded the Federal Reserve Bank's extensive messaging to hedge itself. On March 12, 2023, the Bank Term Funding Program introduced an emergency lending program (BTFP). In comparison to the shortest-term T-bills, this momentarily resulted in a statistically significant increase in the risk-premium on Fed funds loans (Wilson, 2023)

- ii. **Bank expansion too quickly:** The bank expanded too quickly and too large. Growth was prioritized over risk management, frequently disobeying examiner cautions. Studies revealed that since 2000, savings have surged and the deposit-to-GDP ratio has risen, contributing to a bigger saving glut and financial instability (Vuilleme, 2023).
- iii. **Liability and Asset Mismanagement:** According to Vo and Le (2023) the collapse was caused by mismanagement of the assets and liabilities. The amount of uninsured deposits represented an unusually high percentage of liabilities. As compared to other conventional banks, these accounted for 90% of bank liabilities, although the industry average was between 20% and 30%.
- iv. **New laws:** The bank had to contend with new legislation that targeted large financial institutions. The Federal Reserve's regulatory aims and monetary policies also had an impact on bank executives. Although Becker was held accountable for the bank's demise,

questions remain regarding the San Francisco Fed's regulators' transparency.

- v. **Deposit concentration:** A limited number of V.C.s and tech-related enterprises account for the majority of bank deposits. If they take out any deposits quickly, the bank will become vulnerable to a swift bank run. A \$42 billion withdrawal attempt was made by depositors and investors on March 9, 2023. After all, taking money out of a bank only requires a mouse click these days. Because a large portion of the deposits had come from one type of depositor—start-ups—the fear worsened. Startups were already facing dwindling V.C. funding, and their bank balances were essential to their daily existence. The bank-run scenario was investigated by the scholarly community due to media and regulatory shortcomings (Baker, 2023). The bank also has lower equity capital than its competitors.

On a positive note, with the US economy being in a threatful state, there will be a lowering in prices of crude oil, showing a positive indicator for India and then gradually for Nepal. This has already been seen recently when Nepal got to purchase oil at a lower rate than that in previous times. Nepal Oil Corporation (NOC) stated how Petrol's price dropped to 86 paise and Diesel by Rs 1.74 in recent imports. Also, when US 2-year bond yield saw its biggest decline since 1987 itself which would be helping for stabilizing Indian monetary policy, ultimately providing a set comfort zone to the Nepalese economy as well.

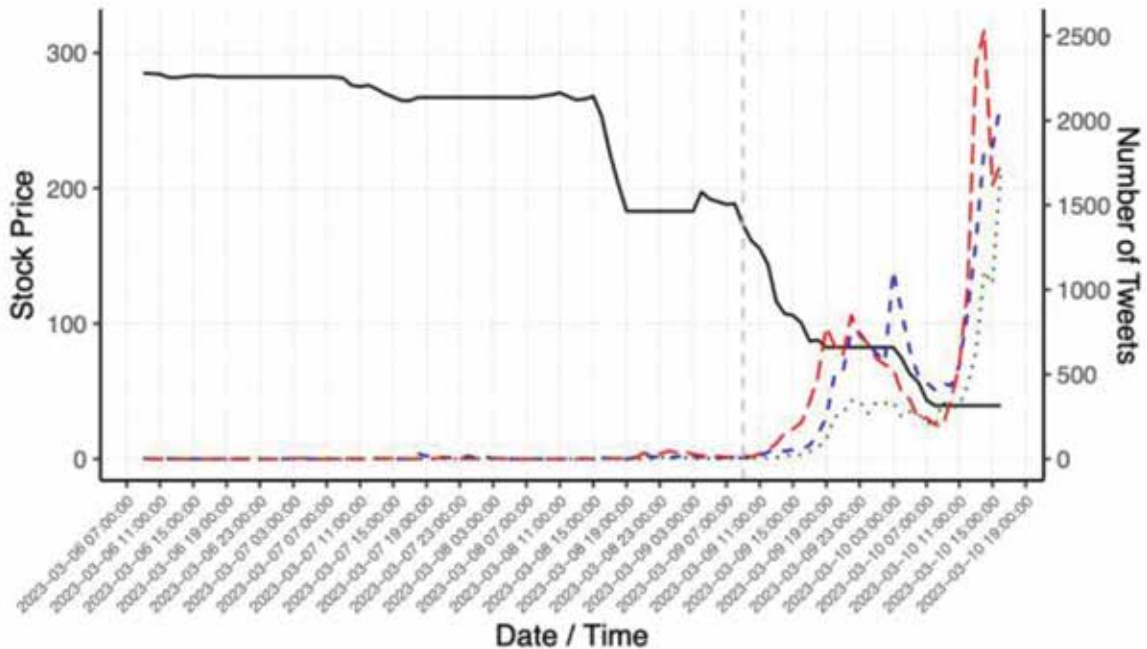


Figure: Stock price and number of tweets on SVB at the time of its collapse Data Source: (Cookson et al., 2023)

The reason SVB failed was a mismatch between its longer-term assets, mostly U.S. Treasuries, which had lost value as interest rates rose, and its short-term depositors, who were taking assets out of the bank. It is obvious that the bank's risk management procedures were flawed in this instance. The SVB collapse had an immediate negative effect on the world financial markets that lasted for about t+4 days, making industrialized nations seem more susceptible to emerging markets (Pandey et al., 2023). As to Yadav et al. (2023), the influence on the Chinese markets was the least, whereas it persisted longer on the European markets. The stock exchanges saw a collapse in the bank's share prices, which was a reflection of their failure.

Apart, a fall in bank indices in the Indian stock market was seen, which although doesn't have any strong linkage with Nepalese bank indices, the situation that took place in America and

Switzerland will certainly tighten up the lending practices of Indian banks with a tight policy which RBI would introduce sooner, or maybe through their monetary policy. This could result in the flight of money because of no spaces there ultimately leading to a reduction of capital inflow. Tightening practices in lending can bring massive obstacles for businesses which would trouble Nepalese import mechanisms too- be that through increased tariff barriers, or increased production costs.

There seems to be a massive influence that is yet to be seen in Indian tech startups and IT firms, as SVB was more interested and had priority-based investment in Indian IT firms and Indian tech startups. Deposits of several Indian startups seem to be stuck at this point, but the Indian IT sector's panic might not be a big issue to Nepal, even though there are a large number of software being purchased and used from Indian

production. Above all, there would be increased worries in the case of the depositor. Just a few days after the news, I was asked if saving in the bank is still a wise option. Although I consoled that we are safe, it could be easily realized that tension and worries among depositors would certainly come across, and when Nepalese depositors realize that the Deposit and Credit Guarantee Fund would be liable only for five lakhs of Nepalese rupees at the primary stage, diversification of their investment would follow with massive withdrawal too - at any time.

3. Major Lessons:

There are set of lessons that these crises taught us. They are as under:

- i. The presumption from the 2008 financial crisis that investors thought Treasuries were safe while loans were hazardous, and that deposits were safe while market funding was risky, is no longer valid. It also became clear that there are always hidden and unpredictable risks in the financial system. There is an abundance of money and liquidity in the system, in contrast to 2008.
- ii. Following the collapse, the Federal Reserve hinted at changing the regulations governing medium-sized banks, particularly those with assets over \$100 billion. They mentioned how SVB expanded swiftly and became more complex, which made it challenging for the bank to act swiftly on corrective measures even though FDIC and Federal Reserve supervisors had made note of it. Some drew attention to the relaxation of banking regulations for mid-size banks during the Trump administration. In general, officials stated that less demanding supervisory methods, higher complexity, and lowering standards

all hampered effective supervision. When SVB failed, there were 31 open supervisory findings or warnings. Compared to its contemporaries, the number is three times higher (Andrew & Ben, 2023). The fall of SVB and Signature Bank taught banks and supervisors three lessons: be ready for contingency liquidity, follow up on supervisory findings, and practical challenges in corporate governance (Richard, 2023).

- iii. The bank's growing size is not keeping up with the risk management functions. In an effort to ready its balance sheet for declining interest rates, SVB eliminated some of its interest rate hedges a few months prior to its collapse. Early in 2022, BlackRock's Financial Markets Advisory division reportedly issued a warning to SVB about its risk controls, stating that they were "substantially below" those of its peers. According to its research, when compared to other banks, SVB underperformed on 11 of the 11 parameters. The bank's consultants discovered that SVB was unable to produce information on its securities portfolio in real time, not even on a weekly basis (Antoine & Brooke, 2023).

4. Should Nepal worry about?

That does not mean there is nothing that Nepal should worry about. First, an important thing is that Nepal needs to learn a lesson about how failing to make the proper portfolio-based investment can result in a panic-filled situation. Nepalese banks might not be investing in Government securities in that large proportion, but at times they had been investing in Non-Delivery Forwards



(NDF) on at larger scale, and thanks to Central policy's regulation which restricted them to one limit. They have also been focusing highly on business and real estate in at larger proportion. Portfolio diversification is an important lesson to be learned. And, the biggest fear about Nepalese banks' investment is the priorities. It is no surprise that a handful of people have been enjoying the majority of banking facilities - be it lending or obtaining the limit. And, if they fail, the whole system might crash at any time. This is the biggest thing to worry about.

When a country with top-ranked economists fails to protect the banking system, we are just small fish swimming in some small bowl.

5. Conclusion:

Silicon Valley Bank's (SVB) collapse in 2023 is remembered as a turning point in the financial scene that sent shockwaves through the banking sector and beyond. Examined through the prism of an extensive case study, this disaster revealed the complex network of causes that led to the demise of one of the biggest and most established banks in the country. A number of factors contributed to SVB's downfall, including its fast development trajectory, poor risk management procedures, and susceptibility to interest rate swings. Due to the bank's heavy reliance on venture capital funding and its substantial exposure to industries including biotechnology, healthcare, and information technology, its vulnerable position was made worse by the unexpected spike in interest. Not only did SVB's collapse affect its investors and depositors, but it also had an impact on the world's financial markets.

A lack of confidence among depositors set off the subsequent bank run, which had a cascading effect on other financial institutions and heightened market volatility. Globally, SVB's demise affected its branches across multiple nations, with HSBC assuming control of the UK branch. In order to reduce the risks associated with foreign banks, the incident spurred discussions regarding the necessity for stricter controls and the creation of subsidiary structures.

Following Silicon Valley Bank's demise, Signature Bank became the third-biggest bank failure in American history (SVB). Similar to SVB, concerns over a sizable portion of uninsured deposits are a contributing factor in its demise. Amidst the 2022 collapse of the cryptocurrency market, depositors were reportedly apprehensive about Signature's substantial concentration of deposits from cryptocurrency companies. Regulators put in place a method to ensure that depositors received their money from both SVB and Signature Bank, even for amounts far over the standard \$250,000 FDIC limit, as a result of concerns that panic would extend to the rest of the banking industry. While the industry-wide bank run is thought to have been stopped by that measure, it also raised concerns about which banks should be deemed too big to fail and whose depositors should be deemed too essential to be left uninsured. ■

*About author: Deputy Manager, Treasury Department,
Rastriya Banijya Bank Ltd*

References

- Andrew, A., & Ben, E. (2023, April 29). Regulatory stumbles, cited in SVB's fall. *Wall Street Journal*.
- Antoine, G., & Brooke, M. (2023, March 20). BlackRock warned SVB over weak risk controls. *Financial Times*.
- Baker, D. (2023). The Silicon Valley Bank Run: Regulatory and Media Failure. *Intereconomics*, 58(2), 127–128. <https://doi.org/10.2478/ie-2023-0024>
- Kim, R. (2023). Interest Rate Hedging and Silicon Valley Bank Idiosyncrasies. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4413099>
- Pandey, D. K., Hassan, M. K., Kumari, V., & Hasan, R. (2023). Repercussions of the Silicon Valley Bank collapse on global stock markets. *Finance Research Letters*, 55, 104013. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104013>
- Richard, O. (2023). Remarks on the Panel "Bank Crisis Framework: Learning from Experience." <https://www.newyorkfed.org/newsevents/speeches/2023/ost230617>
- Vo, L. V., & Le, H. T. T. (2023). From Hero to Zero—The Case of Silicon Valley Bank. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4394553>
- Vuilleme, G. (2023). From the Saving Glut to Financial Instability: Evidence from the Silicon Valley Bank Failure. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4413287>
- Wilson, L. (2023). The Fed Funds Risk-Premium after the Silicon Valley Bank Run and the Bank Term Funding Program (BTFFP). *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4413362>
- WSJ. (2023, May 17). SVB's Greg Becker tells his story. *Wall Street Journal*.
- Yadav, M. P., Rao, A., Abedin, M. Z., Tabassum, S., & Lucey, B. (2023). The domino effect: Analyzing the impact of Silicon Valley Bank's fall on top equity indices around the world. *Finance Research Letters*, 55, 103952. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.103952>

Revolutionizing Finance: The Present and Future of AI Transformation in Banking Sector

■ Kishor Singh

Artificial Intelligence (AI) no doubt is a huge transformative force in the world of science and technology, bringing in profound disruptions across diverse industries. Speaking of numbers, a new forecast from the International Data Corporation (IDC) Worldwide Artificial Intelligence Spending Guide shows that global spending on artificial intelligence (AI), including software, hardware, and services for AI-centric systems, will reach nearly \$118 billion in 2022 and surpass \$300 billion in 2026. According to the reports by Mckinsey, the potential annual value of AI and analytics for global banking could reach as high as \$1 trillion. We find ourselves marveling at the remarkable trends in AI, whether it's the incorporation of simple text suggestions in email composition or the generation of intricate reports and dashboards for analytical purposes. The scope of AI's impact extends far beyond these examples, with recent innovations such as GPT-3, DALL-E, Midjourney, Gemini, Notion AI, IBM Watson, and Deepfake captivating both tech-savvy enthusiasts and individuals less acquainted with technology. These cutting-edge developments have undeniably taken the technological landscape by storm, showcasing the boundless potential of artificial intelligence to captivate and reshape our digital experiences. Among these, the banking sector has emerged as one of the highly potential sectors. In recent years, AI has become a pivotal point of innovation,

altering the landscape of financial services, revolutionizing traditional practices and paving the way for a future marked by efficiency, effectiveness, and automation.

Introduction to AI:

Artificial Intelligence (AI) refers to the capability of a machine or computer system to perform tasks that typically require human intelligence. This covers a wide range of abilities, such as perception, learning, thinking, problem-solving, language comprehension, and even creativity. Artificial intelligence (AI) systems are made to evaluate data, adjust to new knowledge, and make judgments or forecasts. They frequently imitate the cognitive functions linked to human intelligence. The concept of AI originated in the 1950s, with pioneers like John McCarthy and Alan Turing laying the foundational groundwork for this revolutionary field. However, it is in the present era that we are truly reaping the benefits of their visionary efforts. Today, we witness the realization of those early ideas through the development of incredible AI-based applications and products that have become integral parts of our daily lives. Of late, the falling costs for semi-conductor devices, digital storage and processing, increasing connectivity and skilled technocrats has made AI globally prevalent.

As far as working of AI is concerned, data lies at its core; similar to how petroleum is to

vehicles, data is to AI. Typically, an artificial intelligence system will use smart algorithms that learn and get better with each new dataset it processes. When the training process is finished, a model is created that, if trained correctly, will be able to identify or predict particular information from new data as depicted in the figure below. This article does not go into great details about the specifics of the algorithms and working mechanisms as it concentrates more on the paradigm shifts that artificial intelligence has brought about. Furthermore, it is intended to give the readers an overview of the practice, opportunities, and challenges of the AI technologies in the banking sector.

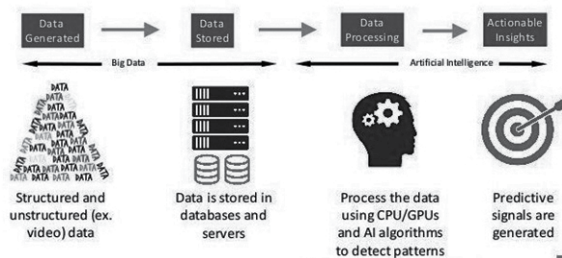


Figure 1:
Fundamentals of AI working principle

Opportunities:

Personalized financial services: AI can analyze customer data to understand their preferences and needs and use this information to personalized product recommendations, tailored financial advice, and customized offers based on individual preferences and behaviors. And, it can also support to users by addressing their personal queries and concerns in real-time. Chatbots have come into action for a long time now to address customer enquiries instantly, the beauty of chatbots lies in the fact that can handle millions of conversations a day.

Data driven decision making: Banks can leverage data analytics, with structured and

unstructured data, to assess market trends, predict potential market downturns, forecast customer needs, discover opportunities and identify potential risks associated with lending and investments to come up with impactful financial decisions. Since, the banking institutions have the huge volume of well managed data, which is constantly growing, it can be used to automate, accelerate and augment the process of decision making. Such data driven decisions are more likely to generate better returns, minimize potential losses, extract valuable insights and assure better use of resources.

Anti money laundering and fraud detection: Machine learning algorithms analyze vast amounts of data in real-time, identifying patterns and anomalies that human eyes might overlook. The advent of various complex algorithms has helped the bankers and the fraud analysts to spot out any anti-money laundering and fraud cases at faster pace, improved accuracy and minimal false positives. More importantly, the latest AI deep learning models tend to learn and adapt to new types of frauds preventing the banks from unseen fraudulent activities. At the same time, advanced AI models allow the banks to estimate the likelihood of committing fraud by a particular customer. By analyzing the customer's financial transactions, spending habits, loan history, the deep learning model is able to predict the probability of such tendencies.

Automation of repetitive and voluminous tasks: AI can automate many routine tasks, such as account balance inquiries and password resets, freeing customer service representatives up to focus on complex issues. It could increase efficiency and reduce costs for banks while providing faster services, allowing human resources to focus on higher-value activities that require creativity and critical thinking. Fortunately, the range of automation has gone beyond the customer support and extended to



signature verification, customer identification and segmentation, fraud detection, anti- money laundering, credit assessment and classification.

Loan application and classification: It enables banks to look into huge, diverse, unconventional and even real time data to speed up the process of loan application and approvals by using machine learning and natural language processing for scanning and organizing documents. The ability to classify loan based on credit score, credit history and new concepts like "social loan quotient" can help bank in minimizing the bad debt and consequently contributes to easier credit recovery.

Prediction capabilities: Time series and NLP (Natural Language Processing) based AI algorithms can analyze diverse sets of data, ranging from historical market patterns, news sentiments, social media sentiments, and geopolitical events to predict market trends accurately. AI-driven predictive models enable investors and financial institutions to make proactive decisions, discover investment opportunities, predict potential needs of customers, and maximizing returns eventually.

There are a number of factors preventing the banks from deploying the AI products and services including the issues of scalability, improvisation, security, biasness and credibility. This is worsened by the fact that most of the AI algorithms operate as black boxes, making it hard even for the developers to comprehend.

Challenges:

Skills getting obsolete: Traditional banking expertise could become outdated as automation and artificial intelligence proliferate in the banking industry. A gap in the workforce may result from this, necessitating staff retraining and upskilling in order to keep up with the rapidly changing technological world. Furthermore,

the potential impact of AI on employment and the need for updating the workforce cannot be ignored.

Privacy and confidentiality: A significant amount of sensitive client data must be processed and analyzed for the application of AI in banking. To follow the law and gain people's trust, maintaining privacy and secrecy is essential. Financial losses and harm to the bank's reputation are just two of the dire outcomes that might result from any mishandling or security breach.

Creativity: While artificial intelligence (AI) is great at analyzing data and spotting patterns, it may have troubles coming up with original ideas or addressing problems that need a lot of intuition or abstract reasoning or may be common sense. AI still faces difficulties when it comes to innovation in fields that need human intervention, including creating new financial products or customer-focused solutions.

Lack of human touch: In the customer-focused service industry, such as banking, the absence of human interaction can be detrimental. It typically takes empathy, emotional intelligence, and awareness of human strengths that AI may find difficult to match in order to establish and sustain relationships with clients. Customers are drawn to businesses that focus on providing excellent customer service and treating them with warmth.

Cybersecurity threats: With more and more people getting online and digitally connected with banking and all, the number of attacks and type of malwares has increased significantly over the years. The evolution in technology has enabled hackers to leverage it for making cyber attacks more frequent and sophisticated. The more data that is generated and stored, the larger the attack surface for potential data breaches and theft. Moreover, people involved financial

fraud are finding ways to commit cyber crimes of larger value and scale.

Ethical Considerations: As AI becomes more inclusive and more pervasive, ethical considerations are sure to arise. A number of factors like transparency, accountability, and fairness need to be addressed to ensure unbiased decision-making and responsible use of AI in finance. Policymakers, regulators, and industry leaders must collaborate to establish ethical and legal frameworks to guide AI adoption in a way that takes into account all these issues and resolves them.

State of Art:

In just two months of its release, ChatGPT reached an overwhelming 100 million users and continues to grow in an exponential number shows how the AI and its variants have succeeding in impacting human and their daily lives. Banking being the industry with richness in data, digital infrastructure and resources for technology boom is more likely to become the prominent adopter of AI in our country. As of now, AI in banking is already reshaping the way financial institutions operate and provide services. One of the most used applications is in customer service, where chatbots and virtual assistants powered by AI provide instant and personalized support to users. Previously, the use of AI could be seen in Nepal SBI Bank's robot named 'Pari' introduced in 2017 capable of greeting customers by their name in multiple languages and Macchapuchhre Bank's MAYA, a chat assistant on its website were some pioneering works in the sector. Later, NMB bank had launched a loan service called 'NMB Sapti 2.0' operated by Artificial Intelligence. The entire loan process can be done through a digital system in a fully automated manner refined to provide 24 hours and 7 days in a fully automated manner. Recently, Nabil Bank has announced

the launch of "Nabil Viber Banking", a chatbot enabled service integrated with the public account of Nabil Bank using chat interface of Viber. By using it, customers can access their bank account and perform various activities such as check account balance, mini-statement, check account details, make exchange rate/interest rate queries, etc. without human intervention.

In global context, JPMorgan Chase introduced a Contract Intelligence (COiN) chatbot designed to analyze legal documents and extract important data points and clauses. This AI product could review thousands of annual commercial credit agreements in hours which required thousands of hours otherwise. Citibank, another bank in united states, invested in fraud detection software with an ability to monitor customer payment behavior for deviations from normal payment activity. These deviations might include an unusually large funds transfer or a payment made in a location not acquainted to that customer. The software would alert fraud analysts before the transaction clears. AI use cases are not just limited to these domains, it has been used in risk management, underwritings, and know-your-customer regulatory checks. The examples mentioned in this section is just to reflect upon the growing penetration of AI applications in banking sector, however, there are much more applications and area where AI has excelled in of late.

Way Forward:

In the years ahead, the influence of AI on both retail and enterprise customers within the banking sector is set to be groundbreaking. Bank customers can anticipate a plethora of new services, including seamless integrations of advance AI features with both banking and non-banking applications, frictionless payments utilizing facial recognition, voice-assisted financial transactions, analytics-driven



personalized services and recommendations, as well as tailored money and portfolio management. The landscape of banking is continuously evolving, and these innovations promise a dynamic and customer-focused future. It wouldn't be surprising to witness the integration of sentiment and expression analysis systems for reviewing loan applications, the presence of virtual advisors guiding financial planning and investments, and the utilization of robots and virtual assistants equipped with reinforcement learning capabilities for intelligent human-like tasks. The convergence of AI and blockchain technologies is set to enhance the security, transparency, and efficiency of banking operations and payment processes. Furthermore, advanced AI-capable systems will play a crucial role in assisting banks with intricate tasks, such as adapting to changing regulations, providing financial advice, formulating strategies, and minimizing the risk of penalties and legal issues. As the frequency and sophistication of cybersecurity attacks continue to rise, there is a significant likelihood of integrating modern AI capabilities into the next generation of intrusion detection and prevention systems. Given the increasing occurrences of government websites and applications experiencing downtime, the relevance of intelligent systems capable of analyzing large volumes of traffic for system checkup, identifying malicious attacks, and issuing warning messages becomes even more pronounced.

Conclusion:

It is needless to mention that artificial intelligence is the next big thing and the world can leverage the wonders of AI to solve complex problems and make life better. As financial sector continues to be digitally inclined and adopt technology more extensively, artificial intelligence is likely to offer profound potential to revolutionize the banking way. Looking

ahead, the future of AI in banking holds even more promising but to harness the power of next generation AI capabilities: it is imperative to create conducive ecosystem, state's commitment through legislation and motivation, investment for further growth and innovation, and tax exemption for start-ups. The synergy among the regulators, tech developers and financial service providers will open up new possibilities and broaden the horizon of AI reach, hence all stakeholders need to push one another in this journey of endless opportunities. ■

About author: Sr. IT Officer, ADBL

References:

1. IDC. (2022, September 22). Worldwide Spending on AI-Centric Systems Will Pass \$300 Billion by 2026, According to IDC, <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS49670322>
2. McKinsey & Company. (2020, September 19). AI in banking: Can banks meet the challenge? | McKinsey Retrieved from <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/ai-bank-of-the-future-can-banks-meet-the-ai-challenge>
3. The Himalayan Times. (2021, February 11). Banking in Nepal: Greater use of AI. Retrieved from , <https://thehimalayantimes.com/opinion/banking-in-nepal-greater-use-of-ai>ater use of AI
4. Emerj. (2020 March 14). AI in Banking – An Analysis of 7 American Banks. Retrieved From, <https://emerj.com/ai-sector-overviews/ai-in-banking-analysis/>
5. Ghandour, A. (2021). Opportunities and challenges of artificial intelligence in banking: Systematic literature review. TEM Journal, 10(4), 1581-1587.
6. Maple, C., Szpruch, L., Epiphaniou, G., Staykova, K., Singh, S., Penwarden, W., Avramovic, P. (2023). The AI revolution: opportunities and challenges for the finance sector. arXiv preprint arXiv:2308.16538.

Banking in the Digital Spotlight: Decoding the Impact of Digital Marketing Strategies



Er. Anu Giri

Abstract:

Explore how digital marketing is changing banking through the forefront of digital transformation. This article looks at how financial institutions use digital marketing to revolutionize customer engagement, build brand equity, and reshape the traditional banking landscape. Explore the dynamic interplay of SEO optimization, targeted advertising, and social media campaigns in creating a compelling online presence for banks. Uncover the data-driven insights and analytics shaping marketing decisions, from personalized offerings to customer journey enhancement. Through industry examples and best practices, gain a comprehensive understanding of how digital marketing is not just a tool but a driving force behind the evolution of banking in the digital age. The banking industry is undergoing a seismic shift, propelled by the relentless rise of digital technologies and the evolving needs of a tech-savvy customer base. This article delves into the heart of this transformation, examining the profound impact of digital marketing strategies on the landscape of banking. Drawing upon insightful data and expert perspectives, the article dissects the various digital marketing channels that are reshaping the customer journey. It explores how social media, content marketing, and targeted online advertising are fostering brand awareness, engagement, and ultimately, customer acquisition.

1. Introduction:

The landscape of banking has undergone a significant transformation in recent years, with the digital revolution playing a vital role in reshaping the industry. As traditional brick-and-mortar banks adapt to the evolving demands of the digital era, digital marketing strategies have emerged as powerful tools to connect with customers, enhance user experience, and drive business growth. We will explore the profound impact of digital marketing strategies on the banking sector and how they are reshaping the

way financial institutions interact with their customers. In the age of instant gratification and connectivity, gone are the days of brick-and-mortar dominance, replaced by a digital revolution that has reshaped how we interact with financial institutions. At the forefront of this transformation lies digital marketing. The growth of digital technology is changing the current economic system in all developed countries with traditional processes of production and consumption. Today, digital technologies create a new reality for governments, people, enterprises, organizations, global markets and



promise a new flourishing path to any country. Society has become more digital and connected with computers and algorithms that in some way mediate most of the people’s daily activities. Digitalization is abstract and hard-to-understand, which makes thinking about the detachment of the digital environment.

2. The Digital Transformation of Banking:

Digital transformation in banking goes beyond the mere introduction of online banking platforms. It encompasses a holistic shift towards leveraging technology to streamline processes, enhance efficiency, and deliver a seamless customer experience. Digital marketing, within this context, becomes a catalyst for banks to communicate, engage, and build lasting relationships with their customers in the virtual realm. The banking industry is undergoing a radical transformation, driven by the relentless march of digital technologies and the evolving expectations of customers who are increasingly comfortable and accustomed to a digital-first world. This digital transformation is reshaping every aspect of banking, from how customers interact with their banks to how banks operate internally.

3. The Role of Digital Marketing Strategies:

3.1. Personalized Customer Experience:

Digital marketing allows banks to gather and analyze customer data, enabling them to create personalized and targeted marketing campaigns. Through the use of customer segmentation and data analytics, banks can tailor their messages, promotions, and services to meet the specific needs and preferences of individual customers.

3.2. Social Media Engagement:

Social media platforms have become powerful channels for banks to connect with their audience.

Through strategic social media marketing, banks can share informative content, engage in real-time conversations, and humanize their brand. This creates a sense of community and fosters trust, vital components in the financial sector.



Figure-1: Main areas of online marketing in the structure of digital marketing

3.3. Search Engine Optimization (SEO):

An effective online presence is crucial for banks to stay competitive. SEO plays a key role in ensuring that a bank's website ranks high in search engine results, making it easily discoverable by potential customers. Optimizing content and utilizing relevant keywords enhance visibility, driving organic traffic and improving the overall digital footprint.



Figure-2: Search Engine Optimization Process

3.4. Content Marketing:

Educational and informative content helps banks establish themselves as authorities in the financial domain. Blogs, articles, videos, and other content formats provide valuable information to customers, reinforcing the bank's credibility and expertise. This not only attracts potential customers but also helps retain existing ones by offering ongoing value.

3.5. Email Marketing:

Email remains a powerful tool for communication, and banks can use it to maintain ongoing relationships with customers. Email marketing allows for targeted communication, sending personalized updates, promotions, and educational content directly to customers' inboxes.

3.6. Video Marketing:

In online marketing, the video can be added to the site to increase the company's website traffic. Messages sent to this target audience must be relevant to meeting their needs, and therefore the video must be designed in a manner that is consistent with the perception and understanding ability of both customers and potential customers, otherwise the implementation of this initiative would be useless.

Corporate Video method allows the development of joint business actions in an interactive online video mode and it is therefore useful in delivering the desired message to the target audience, having the facility of easy and cost-efficient sharing in terms of creation, such as the ability to access globally.

3.7. Power of Blogging:

Over the years, blogging has become very popular across the globe without any barrier due to the age of members of groups interested

in applying this method. Blogging is therefore useful to the public because it gives it the opportunity to express its views, and this feature allows marketers to capitalize on business opportunities at minimal cost.

3.8. Online advertising:

This is the most common technique used in e-marketing, where the marketer uses virtual space to convey and promote marketing content on web pages created exclusively to attract the attention of Internet users, increase brand awareness and promote sales. This method involves promotional messages on your computer screen.

3.9. Banner Advertising:

Banners can be found in almost all web tools or web features, in websites, mobile sites, mobile applications, search engines, newsletters, Facebook, Twitter, YouTube etc. Digital traders are continually engaged in specific actions promoting their products or services, using various types of banners (static, text, animated, images, videos, intelligent banners) on different platforms.

4. Influence factors in the study of consumer behavior:

The concept of marketing refers to any economic activity that focuses on the satisfaction of consumers. Consumer behavior is a side of industrial business, which in turn represents a side of human behavior. (Balaure, et al. 2002) According to Balaure, et al. (2002) "Consumer behavior can be defined, as a whole approach, as representing all the decisions made individually or by group, directly related to the obtaining and use of goods and services, to meet current and future needs, including decision-making processes. That precedes and determines these acts ". There are four types of factors that are



influential in consumer behavior, and these are individual influencing factors. These factors are classified in four ways: cultural, social, personal, and psychological. Cultural factors are the most substantial component of consumer behavior because they are based on patterns of behavior created from childhood. Social factors are influenced by reference groups, family, social status, and role. The reference groups represent all the groups directly or indirectly involved. The groups that are part of the direct influence are those people from the service team, professional associations, party associations. The degree of control of the reference groups differs from product to product. The influence varies according to the product life cycle by the novelty of the product just out of the market, the importance of buying the product being caused by the buyers and not by the brand. Another important social factor is the family, and here we refer to the influence between children and parents, but also the impact between spouses. The implications between children and parents are given for example by the mother's remembrance of how she taught the children to make tasty food, and the influence between the husbands is granted by choice of the wife when it comes to detergents. The last social factor of influence is social status and role.

5. Use of Big Data in banking services

Evolved technology influenced the behavior of consumers, being observed significant changes in the way in which these decisions in the purchasing process and the interaction with the organization. Impressing them, they became the most admirable and the most intolerant of marketing communications. They no longer trust the message for an organization product, so they access social forums, search for user reviews, and watch video demonstrations during the information search stage. The evaluation of alternatives is also done in the online medium

through specialized websites for the comparison of products so that you can see the characteristics of quality prices. Consumers are consuming what is most of them digitally. Media consumption is completely digital at this time (Netflix, Pandora, news sites, Kindles, iTunes). The offline part of the lights is shrinking Big Data refers to the large volume of data sets flowing at a very high speed. If actual data sets are processed, they can be extracted from valuable information. In the meantime, there are five differentiated characteristics of data sources: volume, variety, speed, veracity, and values. Big Data grows every second; you grow up. Social media customer behavior is a significant factor in the phenomenon. The exponential increase resulted from the use of non-social media consumers and the growth of IoT. There is information generated by all consumer decision-making cycles, including what the consumer does, how it is done, where it is consumed, when consumed with whom it consumes. In marketing, the main engine of interest for Big Data is its potential utility for informing marketing decisions and for conducting marketing campaigns. Some authors have suggested that the analysis of big data consumers has transformed the significant way in which marketing is carried out.

6. Benefits and Challenges:

4.1. Benefits:

- **Increased Customer Reach:** Digital marketing breaks down geographical barriers, allowing banks to reach a global audience.
- **Cost-Effective Campaigns:** Compared to traditional marketing methods, digital marketing offers cost-effective solutions, especially for targeted campaigns.
- **Real-Time Analytics:** Digital marketing provides real-time data and analytics,

enabling banks to measure the success of campaigns and make data-driven decisions.

4.2. Challenges:

- **Security Concerns:** The digital realm brings forth concerns about cyber security and data privacy, demanding robust security measures.
- **Adapting to Rapid Changes:** The digital landscape evolves quickly, necessitating banks to adapt swiftly to emerging technologies and changing consumer behaviors.
- **Regulatory Compliance:** Compliance with evolving digital marketing regulations and financial industry standards is crucial to avoid legal complications.

5. The Future of Digital Marketing in Banking:

As technology continues to advance, the role of digital marketing in the banking sector will undoubtedly grow. Artificial intelligence, chatbots, and other innovative technologies are poised to further enhance customer experiences. However, it is crucial for banks to balance innovation with security, compliance, and ethical considerations to build trust in the digital realm.

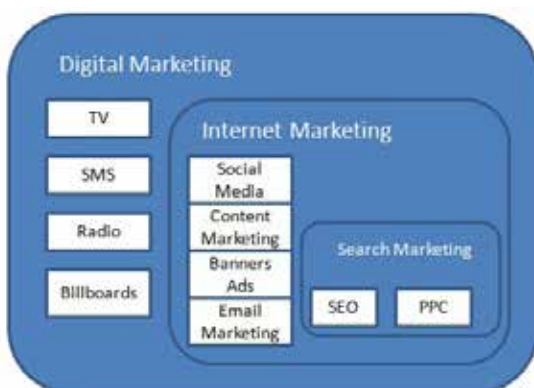


Figure-3: Structure of Digital Marketing

The financial landscape is undergoing a seismic shift. Brick-and-mortar banks, once bastions of tradition, are now facing a formidable challenge: the digital revolution. In this rapidly evolving era, savvy digital marketing strategies have become the lifeblood of modern banking, shaping customer perceptions, driving engagement, and ultimately, influencing the bottom line.

Financial products that fit all and interactions that are impersonal are a thing of the past. Today's digitally empowered consumer's demand personalized experiences, seamless transactions, and readily available information – all at their fingertips. This is where digital marketing comes in, wielding the power of data and technology to illuminate the path for banks to navigate this dynamic landscape.

6. Decoding the Impact:

- **Hyper-personalization:** Digital marketing allows banks to break free from the shackles of mass marketing. By leveraging data analytics, banks can tailor their messaging and offerings to individual customer needs and preferences. Imagine receiving loan options curated based on your income, spending habits, and credit score, or investment recommendations aligned with your risk appetite. This level of personalization fosters trust and loyalty, strengthening the customer-bank relationship.
- **Building brand advocacy:** Social media platforms, once relegated to cat videos and vacation selfies, have morphed into powerful branding tools. Banks can leverage these platforms to engage with their audience, humanize their brand, and build communities around shared financial goals. Think informative webinars hosted by financial



experts, interactive quizzes on saving tips, or contests with personalized financial rewards. These initiatives not only create brand awareness but also turn customers into vocal advocates, spreading the word organically.

- Embracing the omnichannel experience:** The days of siloed marketing channels are over. Today's consumers expect a seamless transition between online and offline touch points. Banks must integrate their digital marketing efforts with their physical branches, ensuring consistent messaging and a unified customer experience. Imagine receiving a targeted ad for a credit card on your phone while browsing in a bank branch, or being able to schedule an appointment with a financial advisor directly from a social media post. This omnichannel approach fosters convenience and builds trust, leading to higher customer satisfaction and brand loyalty.
- Harnessing the power of content:** In the digital age, content is the king. Banks can leverage the power of blogs, articles, info graphics, and videos to educate and empower their customers on financial matters. Think bite-sized financial tips on social media, in-depth blog posts on retirement planning, or informative explainer videos on loan options. This valuable content not only positions the bank as a thought leader but also builds trust and establishes the bank as a reliable source of financial information.

7. Brand Building and Perception:

Digital marketing allows banks to shed their staid, traditional image and cultivate a dynamic,

customer-centric persona. Social media platforms become vibrant town squares where brands can engage in authentic conversations, build trust, and showcase their human side. Targeted online advertising paints a precise picture of the ideal customer, enabling banks to tailor their messaging and offerings to resonate deeply with their audience.

8. Customer Acquisition and Engagement:

Gone are the days of cold-calling and door-to-door campaigns. Digital marketing empowers banks to attract new customers through a myriad of channels. Search engine optimization (SEO) ensures that potential clients searching for financial solutions stumble upon the bank's website. Content marketing, in the form of informative blog posts and engaging videos, educates and empowers customers, fostering loyalty and brand advocacy.

9. Personalization and Relevance:

In the digital age, one-size-fits-all marketing strategies are relics of the past. Digital marketing allows banks to leverage data and analytics to personalize their offerings and communications. This translates to targeted recommendations for financial products and services, tailored interest rates, and even customized mobile banking experiences. This hyper-personalization fosters a sense of value and connection, leading to increased customer satisfaction and retention.

10. Transparency and Trust:

The digital sphere demands transparency. Banks can leverage digital marketing to demystify complex financial concepts, explain fees and charges clearly, and address customer concerns promptly. This fosters trust and builds a sense of partnership between the bank and its customers.

11. Innovation and Agility:

Digital marketing is a dynamic beast, constantly evolving with new technologies and trends. Banks that embrace this dynamism can stay ahead of the curve, experiment with innovative marketing campaigns, and adapt quickly to changing customer preferences. This agility allows them to remain relevant and competitive in a rapidly evolving landscape.

12. Conclusion:

In the digital era, banking is not just about financial transactions; it is about creating meaningful connections with customers. Digital marketing strategies empower banks to navigate this new landscape, offering personalized experiences, fostering engagement, and building brand loyalty. As technology continues to evolve, banks that embrace and leverage digital marketing will undoubtedly stand out in the competitive financial landscape, ensuring a prosperous future in the digital spotlight. Banking in the digital spotlight demands a strategic approach to digital marketing. By understanding the impact of personalization, brand advocacy, omnichannel experiences, and valuable content, banks can illuminate their path to success in the ever-evolving financial landscape. Remember, in the digital age, it's not just about money; it's about building meaningful connections with your customers and earning their trust through personalized, informative, and

engaging experiences. So, step into the digital spotlight, embrace the power of marketing, and illuminate the future of banking. ■

About author: Computer officer, ADBL

13. References

1. Anupam Banerjee, *Modern Trends and Practices of E-Marketing: An Overview*, *OSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, Special Issue – AETM'16, pp. 18-19.
2. Manchanda, P. et al., *The effect of banner advertising on internet purchasing*. *Journal of Marketing Research*, 2006, pp.98-108
3. Gheorghe and Polixenia, *APPROACHES TO THE MODERN CONCEPT OF DIGITAL MARKETING*, international Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION Vol. XXIV.
4. Ionuț-Adrian et. al., *Studying the Digital Marketing Strategy through Big Data in Banking Sector*, *Journal of Emerging Trends in Marketing and Management – Vol I*,
5. Balaure, V. (coord.), 2002, *Marketing*, București: Uranus PH

Ensuring Workplace Equality: Safeguarding the Rights of Individuals with Disabilities Against Discrimination



Pratigya Bhatta

In this globe, where we have been seeking some equitable formation in the society, the rights and dignity of every individual should be well recognized and personalized from birth. It is really important to identify the rights and dignity regardless of their abilities along with disabilities. The same pattern should be implied in workplaces too, where it is important to ensure such non discriminative and equal set of opportunities for individuals with disabilities is not only be restricted to legal and ethical consideration but also look in seeking inclusive and diverse workforce. (Jetha., et al, 2018). However, in today's practical world various forms of discrimination are evident in the workplace. These range from subtle biases that impede individuals from fully participating in economic activities to hindering the pursuit of career dreams and contributing meaningfully to society. Protection from workplace discrimination is sought for various reasons, making it imperative to address these issues. It clearly identifies human rights and their dignified lifestyle at one point (William, 2006). There are individuals with disabilities who possess a diverse range of skills and talents. Whether it pertains to obtaining economic empowerment, where individuals with disabilities seek to achieve economic independence or to reduce their reliance on any type of social welfare system - the aspects of social inclusion would equally matter and have an impact.

It is really important to understand that protection of people with discrimination or people with

disabilities might not just be legal obligation but it could be some form of moral imperative too which would reflect the commitment for creation and justification of inclusive society. Thereby, legal frameworks also ensure different necessary foundation making it compulsion for creating society that would work to ensure protections which would be upheld there. Jasiak & Krolak (2018) explain that it is important to understand that legal protection is a significant aspect for individuals with disabilities who may be in the workplace due to various compelling reasons. These reasons may stem from historical injustices, societal biases, and economic considerations as well. This form of analysis helps to highlight why such protection is important. The following aspects should be considered here:

- **Creating Anti-Discrimination Policies:** This entails creating and enforcing regulations in the workplace that clearly forbid discrimination on the basis of handicap. It also includes making sure that all employees are aware of these policies and the repercussions for breaking them.
- **Respecting Disability Laws:** Employers need to be well-informed about the applicable disability laws and rules in their state. Understanding the legal responsibilities towards people with disabilities and ensuring that workplace policies comply with these regulations is necessary for compliance.

- **Offering Reasonable Accommodations:** In order to help employees with disabilities carry out their job responsibilities efficiently, employers are urged to proactively provide reasonable accommodations. This can include making structural changes to the workspace, implementing flexible work arrangements, or incorporating assistive technologies.
 - **Ensuring Accessible Facilities:** Employers must take action to ensure that all workers, including those with disabilities, have access to the physical workspace. This includes removing physical barriers to participation by installing amenities like ramps, elevators, and accessible restrooms.
 - **Encouraging Equal Opportunities:** All employees, regardless of their disability, should have equal access to training, professional development, and career progression opportunities. This entails assessing workers according to their credentials and skills rather than letting prejudices cloud judgments.
 - **Maintaining Confidentiality:** Employers are required to protect disabled workers' right to privacy. A worker's disability information should be handled with the highest confidentiality and distributed only to those parties who require it in order to make accommodations.
 - **Conducting Regular Assessments:** To keep workplace rules and practices inclusive and sensitive to the requirements of employees with disabilities, regular assessments entail revisiting them on a regular basis. This continuous assessment enables any necessary modifications and enhancements to be performed.
 - **Promoting Open Communication:** Building an inclusive workplace requires open communication. Employers should promote an atmosphere of trust and understanding by encouraging staff members to speak candidly about their needs and worries regarding their disability.
 - **Holding Training and Awareness Sessions:** To teach all staff members about disability awareness, etiquette, and the value of fostering an inclusive workplace, regular training sessions should be held. This continuous learning promotes a more compassionate and encouraging work atmosphere aiding in the dispelling of misconceptions.
 - **Putting Inclusive Employment Practices into Practice:** Inclusive employment practices entail fostering an atmosphere that draws and keeps people with disabilities. This could involve actively encouraging diversity in the workforce, making job advertisements accessible, and making sure that interview procedures are flexible.
 - **Offering Flexible Work Arrangements:** It is essential to offer flexible work arrangements in order to meet the various demands of employees who have impairments. Offering choices like part-time scheduling, flexible hours, or telecommuting may be one way to do this.
 - **Forming Employee Resource Groups:** Supportive networks inside the company can be established by creating employee resource groups that emphasize disability inclusion. For workers with impairments, these organizations provide a forum for exchanging stories, addressing issues, and fostering a feeling of belonging.
- First of all, in order to overcome historical injustices wherein people having disabilities have faced systematic discrimination and marginalization, their exclusion from education, employment and basic rights needed rectification. This has helped in creating strong foundations. Bonaccio., et al (2020) argue that there are societal biases and stereotyping persist in different societies limiting the potential of individuals with disabilities and creating a perpetuating cycle of discrimination.



Legal frameworks come aside to address these challenges and biases, promoting equal treatment based on justified abilities rather than perceived assumptions (Mik-Meyer, 2016).

These legal frameworks thereafter help to assure economic empowerment and independence which turns out as pathway for economic empowerment and their set of independence. Thereby, legal protection also assures and ensures that individuals with disabilities will have opportunities to earn a living and contribute to their own well-being, helping reduce reliance on social assistance programs and campaigns (Jammaers., et al, 2016). Whether it's about ensuring accommodations and accessibility, addressing human rights and dignity, ensuring social inclusion and workforce diversity, raising public awareness or complying with global human rights standards, this form of legal protection should always be a priority. Meanwhile, it also seeks remedies to overcome litigation and conflict thereafter.

Legal protection for individuals with disabilities in Australia is underpinned by a different set of principles where the welfare-based law also emphasizes equality, non-discrimination and the promotion of well-being. These principles guide the development and implementation of laws in this context. Likewise, the principle of anti-discrimination, retained through The Disability Discrimination Act 1992, prohibits discrimination based on disability in various areas, including employment. The law ensures that individuals with disabilities are treated equally and have the same opportunities as others in the workplace. Additionally, there is a principle of reasonable accommodation that guides the effort to address any form of discrimination, aiming to make adjustments to ensure individuals with disabilities can fully participate in access-based opportunities. Similarly, within the context of employment, there is a principle ensuring necessary accommodations exist to facilitate individuals

with disabilities in performing their duties effectively.

Ju et al., (2013) discuss the importance of understanding the principle of participation base which helps to identify and recognize the significance of individuals with disabilities actively participating. Welfare laws emphasize the rights of individuals with disabilities, encouraging engagement in employment and economic activities. These laws also reflect principles within Australian welfare law rooted in the protection of human rights and the dignity of every individual, irrespective of their capabilities. This protection is safeguarded by CRDP and is strongly influenced by Australian law and policy there (Zhou., et al, 2023).

In the meantime, these aspects of Australian welfare law also aim to provide a positive set of obligations, requiring proactive measures to address discriminatory aspects and promote inclusion. It emphasizes an optimistic obligation placed as a responsibility that employer and service providers should take as a significant step. So, legal protection for individuals with disabilities should be rather seen as grounded within the principles of welfare law, prioritizes equality, inclusion and over all well-being. These principles guide the development of legislation and policies ultimately aiming to create more equitable sources benefiting the entire society (Lauer & Houtenville, 2017). Top of Form

Although these legal protection for people with disabilities have improved and various advancements have been made over the years, it can be framed out that there are still areas where the current application of the law falls short and lags behind. These criticisms hereby intend to highlight the requirement for continued improvement letting them to ensure about how such individuals with disabilities would be rather safeguarded from those discriminative aspect. Here, absence of enforcement and monitoring despite the presence of different regulations

and laws, where enforcement-based mechanism in place need to be strengthened and more diligently applied. Additionally, there is an issue regarding inconsistent interpretation, where the interpretation of laws related to disability may vary across jurisdictions and among different stakeholders operating under the same set of jurisdictions.

So, when laws mandate the provision of reasonable accommodations, it is important to understand that there has to be specific standards regarding different factors as reasonable or accessible which can turn out to be confusing. At times, in different legal systems, the burden of proof may strictly rest upon individuals who seeks those form of disability for appropriate mode of demonstration. It helps to create different set of barriers for individuals who then face challenges making it all complex for them to obtain their rights in effective manner. There are also exemptions and exceptions in different entities or circumstances that helps in highlighting and promoting the loopholes which ultimately discourages individuals with disabilities. Limitation, penalties and subsequent remedies can be crucial factor for addressing instances of discrimination, as they play a significant role in addressing the harm suffered by individuals due to discriminatory practice.

Hence, in conclusion it can be regarded that despite the fact that there have been wide set of progress, aspiration for notable shortcomings is really important. It is important to address those criticisms that would require some form of comprehensive and collaborative effort which would also seek lawmakers for their advocacy and employers with society who help in benefitting the affected masses. Had there not be any law making, everything would be ruined, but just because there exist these laws - things are within the range of expected track. ■

*About author: Senior Assistant,
Rastriya Banijya Bank Ltd.*

References

1. Bonaccio, S., Connelly, C., Gellatly, I., Jetha, A., Ginis, K (2020). The Participation of People with Disabilities in the Workplace Across the Employment Cycle: Employer Concerns and Research Evidence. *Journal of Business and Psychology*. 35. <https://doi.10.1007/s10869-018-9602-5>.
2. Jammaers, E., Zanoni, P., &Hardonk, S. (2016). Constructing positive identities in ableist workplaces: Disabled employees' discursive practices engaging with the discourse of lower productivity. *Human Relations*, 69(6), 1365–1386
3. Jasiak, A & Królak, P. (2018). The Importance of Work for People with Disabilities and Evaluation Imposed Obligations of Employers: Design For Accessibility. <https://doi.10.2478/9783110617832-019>.
4. Jetha, A., Bowring, J., Furrrie, A., Smith, F., & Breslin, C. (2018). Supporting the transition into employment: A study of Canadian young adults living with disabilities. *Journal of Occupational Rehabilitation*
5. Ju, S., Roberts, E., Zhang, D (2013). Employer attitudes toward workers with disabilities: A review of research in the past decade. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 38. 113-123. <https://doi.10.3233/JVR-130625>.
6. Lauer, E. A., & Houtenville, A. J. (2017). *Annual disability statistics compendium: 2016*. Durham: University of New Hampshire, Institute on Disability.
7. Mik-Meyer, N. (2016). Othering, ableism and disability: A discursive analysis of co-workers' construction of colleagues with visible impairments. *Human Relations*, 69(6), 1341–1363
8. Williams, C. (2006). *Disability in the workplace. Perspective*. 7.
9. Zhou, Y., Upadhyay, S., Viswesvaran, C (2023). Answering Skepticism Over Disability Inclusion: A Meta-Analysis Comparing Workplace Outcomes. *Academy of Management Proceedings*. 2023. <https://doi.10.5465/AMPROC.2023.19784>

The Impact of Artificial Intelligence

■ **Abhisek Bhattarai**

Artificial Intelligence (AI) is one of the hottest topics in today's world. The term Artificial Intelligence itself explains what it means. It is the program which uses the commonly used patterns and ideas of humans to create a simulation of human like behavior and patterns. But the Artificial Intelligence is far more than just this because it has its own brain and can-do things that humans might not be able to do.

Currently, AI is in its developing stage and even in this stage, it has been proving itself to be extremely useful. Tools like chatgpt and other projects from openai and different other companies have been proved to be beneficial for people in almost every field.

Students can use these AI tools to create a timetable for them by providing the key points on how they would like their day to be. Even the notes from various subjects are provided by these AI for students in middle school to college. Mostly, it has helped computer science students because it can help them get basic programs which are used frequently to create a program.

Photographer and Video creator have been extremely beneficial from this because now they can edit their photos and videos without too much hard work and AI can create the simple images to be the best it can get while it can regenerate old pictures into new ones so that the

old black and white pictures can also be used to see how they might have been if they were colored.

AI can be used to write a whole book by just providing some clues and hints on how the book is supposed to be. It can be used as movie script writer and even videos, images and voices can be generated by using AI. This can create the sound like the importance of people working in these field might vanish but currently AI has not been as strong to be able to generate a good story let alone be able to create a story better than the ones written by humans with all their emotions and ideas.

In the future, AI can be strong enough to create stories and movies that are better than the ones made by humans. But I don't think that is going to happen because the thing is that human have emotions and their room for imagination is far greater than the ones of a program that works on a pattern. But we cannot be sure of anything because the amount of progress that has been made in the past few decades has been nothing less than a miracle.

AI is going to go a lot farther in the future because currently most of the top companies in the world are working on making their own stronger version of the AI. Google, Microsoft, Apple all are trying to create their own version of chatgpt. So, we can say that in near future we

will be able to get a lot stronger and powerful version of the AI.

So, there are some of the fields that might go extinct in future. Some of them are; drivers, fast food workers, editors and models. Models might have to face trouble in future due to AI because AI is able to create images and they might just be able to create a perfect image with everything perfect which no human is capable of being. Also, the AI models will be cheaper so all the clothing brands might switch to AI models to market their clothes and other products. The most important thing in this industry is popularity and if AI gets the popularity then the work of models might be in risk.

Currently, AI is mostly limited to just applications in the computers but in future not too far away there may come time when AI will be everywhere. The cars, the houses the fast food chains and the judiciary system everything can be AI controlled. This might sound exciting but it can be dangerous too. Currently AI is not that intelligent to have its own sense and works on a program. But in future when it is so developed that it starts solving the problems itself without having to be programmed for everything it might just go out of control and start creating chaos. As, we see in science fiction movies and books on how AI might replace humans and that might not be too much of a stretch when seeing how rapidly AI is being used in almost every field in some extend.

Most of the universities have seen that students are using AI to create their assignments rather than doing it themselves because it takes a lot less effort and work is done better than the one done by students themselves. This is a problem because students who are supposed to learn and do the assignments based on things they have understood and learnt are using the AI tools to cheat on their assignments. This might create a

problem when they join the workforce and they are unable to do the things they are supposed to do because all the things that they showed in order to get the degree weren't done by them.

Even in banking sector, AI can have a huge impact. AI uses modern techniques and strong programs which is how it might be able to properly manage different sectors in banking. AI can automatically send the money into the workers' salary to their account but this is simple task. The hard task would be that AI can analyze the workers work rate and send the bonus to their account based on their performance and hard work. In mobile and internet banking, AI can be used as an assistant to help the customers understand the complex terms and way of using them without having to have someone constantly just for customer service. AI can help suggest different ideas that can be beneficial in the upliftment of the profit of the bank. AI can replace the simple field workers like accountant because most of their work is based on patterns and AI can do the pattern working without any errors that can be made by humans.

Even though AI might not be too much influential currently but in no time, it will have a huge impact in almost every field. So, we can benefit from this program by investing in programs that are constantly working in developing different AI tools. Investing in the early stages of these programs can be beneficial in a long term. But one should well analyze the risks that come along with investing in these fields because there will be lot of companies working in the development of same product and nobody can say which product will prove to be most influential. ■

About author : IT Student



५७औं वार्षिकोत्सव तयारी मुल समारोह समिति

१	श्री गोविन्द गुरुङ्ग	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	संयोजक
२	श्री प्रताप सुवेदी	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
३	डा. बाबुकाजी थापा	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
४	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
५	श्री दीर्घ वहादुर अर्याल	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
६	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
७	श्री मिनराज पोखरेल	वि.प्र.केन्द्रीय संचालन विभाग	सदस्य
८	श्री सुशिल हुमागाँई	वि.प्र.आ.ले.प.तथा निरीक्षण विभाग	सदस्य
९	श्री सुदिप कुमार दाहाल	वि.प्र.कर्जा ब्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग	सदस्य
१०	श्री बासु अधिकारी	वि. प्र.वित्त तथा योजना विभाग	सदस्य
११	श्री निर्मल राज कोईराला	वि.प्र.कानून विभाग	सदस्य
१२	श्री अजय कुमार रिमाल	वि.प्र.केन्द्रीय तालिम प्रष्टान	सदस्य
१३	श्री प्रकाश कंडेल	वि.प्र.असुली तथा संकलन विभाग	सदस्य
१४	श्री अनिल कुमार यादव	वि.प्र.सूचना प्रविधि विभाग	सदस्य
१५	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री विना शर्मा	वि.प्र.बजार तथा विक्री विभाग	सदस्य
१७	श्री राजेश कुमार श्रीवास्तव	वि.प्र. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय	सदस्य
१८	श्री चन्द्र सिंह थापामगर	वि.प्र कृषि कर्जा तथा परियोजना व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
१९	श्री सरोज कुमार साह	वि.प्र कर्जा स्वीकृत तथा नियन्त्रण विभाग	सदस्य
२०	श्री रूक्मीणी भट्ट उपाध्याय	वि.प्र कम्प्लायन्स विभाग	सदस्य
२१	श्री माधव रिजाल	वि.प्र भौतिक सम्पति तथा नया परियोजना विकास विभाग	सदस्य
२२	श्री डालेन्द्र थापा	वि.प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
२३	श्री गोकुल प्रसाद पनेरु	वि.प. ट्रेड फाइनान्स तथा जमानत संचालन विभाग	सदस्य
२४	श्री हिमलाल पौडेल	वि.प्र.कम्पनी सचिवालय	सदस्य
२५	श्री जगदिश्वर पन्थी	वि.प्र.कर्जा प्रशासन तथा अनुगमन विभाग	सदस्य
२६	श्री मनोज भक्त आचार्य	वि.प्र.एकिकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
२७	श्री गिरीराज रेग्मी	वि.प्र.डिजिटल बैंकिंग विभाग	सदस्य
२८	श्री नविन कुमार पाख्रिन	मु.शा.प्र. कर्पोरेट बैंकिंग कार्यालय	सदस्य
२९	श्री सुनिल श्रेष्ठ	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, कर्मचारी अवकाष कोष	सदस्य
३०	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३१	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३२	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख,सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३३	श्री दीपक कुमार कार्की	वरिष्ठ शाखा प्रमुख,सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३४	श्री विकाश सिलवाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख,सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३५	श्री दीपक खतिवडा	शाखा प्रमुख,सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३६	श्री नारायणलाल श्रेष्ठ	शाखा प्रमुख,सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३७	श्री राम बहादुर रावल	अध्यक्ष,नेपाल वितीय संस्था कर्मचारी संघ कृ.वि.वि.बैंक लि.	सदस्य
३८	श्री ईन्द्रमणी घिमिरे	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संगठन नेपाल	सदस्य
३९	श्री लिला जि.सी.	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संघ नेपाल	सदस्य
४०	श्री जानुका पौडेल	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी युनियन नेपाल	सदस्य

(क) ५७औं वार्षिकोत्सव व्यवस्थापन उप-समिति:

१	श्री प्रताप सुवेदी	उपमहाप्रबन्धक	संयोजक
२	डा. बाबुकाजी थापा	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
३	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
४	श्री दीर्घ वहादुर अर्याल	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
५	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	उपमहाप्रबन्धक	सदस्य
६	श्री बासु अधिकारी	वि. प्र., वित्त तथा योजना विभाग	सदस्य
७	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि. प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
८	श्री राजेश कुमार श्रीवास्तव	वि. प्र. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय	सदस्य
९	श्री डालेन्द्र थापा	वि. प्र. जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
१०	श्री गोकुल प्रसाद पनेरु	वि. प्र. ट्रेड फार्इनान्स तथा जमानत संचालन विभाग	सदस्य
११	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव, कम्पनी सचिवालय	सदस्य
१२	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१३	श्री दीपक कुमार कार्की	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री प्रदिप वास्कोटा	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री विदुर कुमार श्रेष्ठ	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री राम रावल	अध्यक्ष, नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी संघ कृ.वि.वि.बैंक लि.	सदस्य
१८	श्री ईन्द्रमणी घिमिरे	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संगठन नेपाल	सदस्य
१९	श्री लिला जि.सी.	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संघ नेपाल	सदस्य
२०	श्री जानुका पौडेल	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी युनियन नेपाल	सदस्य

(ख) ५७औं वार्षिकोत्सव मञ्च, प्रविधि तथा खाजा खाना व्यवस्थापन उप-समिति:

१	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	उपमहाप्रबन्धक	संयोजक
२	श्री अनिल कुमार यादव	वि. प्र. सूचना प्रविधि विभाग	सदस्य
३	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि. प्र. सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
४	श्री माधव रिजाल	वि. प्र. भौतिक सम्पति तथा नया परियोजना विकास विभाग	सदस्य
५	श्री विना शर्मा	वि. प्र. बजार तथा विक्री विभाग	सदस्य
६	श्री गिरीराज रेग्मी	वि. प्र. डिजिटल बैंकिंग विभाग	सदस्य
७	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शा. प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
८	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा. प्र., बजार तथा विक्री विभाग	सदस्य
९	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शा. प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१०	श्री नारायणलाल श्रेष्ठ	शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
११	श्री विदुर कुमार श्रेष्ठ	वरिष्ठ शा. अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१२	श्री प्रदिप वास्कोटा	वरिष्ठ शा. अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१३	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शा. अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री किशोर सिंह	वरिष्ठ सूचना अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री रमेश कटुवाल	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य



(ग) ५७औं वार्षिकोत्सव प्रकाशन तथा प्रचार प्रसार उप-समिति:

१	डा. बाबुकाजी थापा	उपमहाप्रबन्धक	संयोजक
२	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३	श्री बासु अधिकारी	वि.प्र.वित्त तथा योजना विभाग	सदस्य
४	श्री निर्मल राज कोईराला	वि.प्र.कानून विभाग	सदस्य
५	श्री अजय कुमार रिमाल	वि.प्र.केन्द्रीय तालिम प्रष्ठान	सदस्य
६	श्री प्रकाश कंडेल	वि.प्र.असुली तथा संकलन विभाग	सदस्य
७	श्री अनिल कुमार यादव	वि.प्र.सूचना प्रविधि विभाग	सदस्य
८	श्री विना शर्मा	वि.प्र.बजार तथा विक्री विभाग	सदस्य
९	श्री रूक्मीणी भट्ट उपाध्याय	वि.प्र. कम्प्लायन्स विभाग	सदस्य
१०	श्री जगदिश्वर पन्थी	वि.प्र.कर्जा प्रशासन तथा अनुगमन विभाग	सदस्य
११	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा.प्र. बजार तथा विक्री विभाग	सदस्य
१२	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शा.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१३	श्री विदुर कुमार श्रेष्ठ	वरिष्ठ ब्य.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य

(घ) ५७औं वार्षिकोत्सव पुरस्कार, पदक तथा प्रमाणपत्र व्यवस्थापन उप-समिति:

१	श्री दीर्घ वहादुर अर्याल	उपमहाप्रबन्धक	संयोजक
२	श्री सुदिप कुमार दाहाल	वि.प्र.कर्जा ब्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग	सदस्य
३	श्री निर्मल राज कोईराला	वि.प्र.कानून विभाग	सदस्य
४	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
५	श्री चन्द्र सिंह थापामगर	वि.प्र. कृषि कर्जा तथा परियोजना व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
६	श्री सरोज कुमार साह	वि.प्र. कर्जा स्वीकृत तथा नियन्त्रण विभाग	सदस्य
७	श्री डालेन्द्र थापा	वि.प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
८	श्री असोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
९	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१०	श्री दीपक खतिवडा	शा.प्र. सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
११	श्री आषिस कर्ण	वरिष्ठ शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१२	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१३	श्री भरत कुमार क्षेष्ठ	का.मु. शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री रमेश कटुवाल	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री अनिल सुवेदी	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री अनिल कुमार कार्की	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री रामशरण खतिवडा	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१८	श्री प्रकाश पाण्डे	वरिष्ठ शाखा प्रमुख कृषि ब्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग	आमन्त्रित सदस्य
१९	श्री शिव भुषाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख कृषि कर्जा तथा परियोजना ब्य.विभाग	आमन्त्रित सदस्य
२०	श्री बेदानन्द दाहाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख कृषि कर्जा तथा परियोजना ब्य.विभाग	आमन्त्रित सदस्य
२१	श्री कृष्ण प्रसाद नेपाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	आमन्त्रित सदस्य

(ड) ५७औं वार्षिकोत्सव अतिरिक्त क्रियाकलाप व्यवस्थापन उप-समिति:

१	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	उपमहाप्रबन्धक	संयोजक
२	श्री मिनराज पोखरेल	वि.प्र.केन्द्रीय संचालन विभाग	सदस्य
३	श्री सुशिल हुमागाँई	वि.प्र.आ.ले.प.तथा निरीक्षण विभाग	सदस्य
४	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि. प्र.,सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
५	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव, कम्पनी सचिवालय	सदस्य
६	श्री विना शर्मा	वि.प्र.बजार तथा विक्री विभाग	सदस्य
७	श्री मनोज भक्त आचार्य	वि.प्र.एकिकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
८	श्री नविन कुमार पाख्रिन	मु.शा.प्र. कर्पोरेट बैंकिंग कार्यालय	सदस्य
९	श्री सुनिल श्रेष्ठ	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, कर्मचारी अवकाष कोष	सदस्य
१०	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
११	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शा.प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१२	श्री विकाश सिलवाल	वरिष्ठ शा.प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१३	श्री हेमेन्द्र अर्याल	वरिष्ठ शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री सृजना महर्जन	वरिष्ठ लेखा अधिकृत (सि.ए.), सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री तर्क स्वार	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री शान्ता थापा	कार्यालय सहायक, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा विक्री विभाग	आमन्त्रित सदस्य
१८	श्री कमल ओभा	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा विक्री विभाग	आमन्त्रित सदस्य
१९	श्री सरोज महत	वरिष्ठ शा.प्र. बजार तथा विक्री विभाग	आमन्त्रित सदस्य
२०	श्री शान्तिराम भट्टराई	वरिष्ठ शा.अ. बजार तथा विक्री विभाग	आमन्त्रित सदस्य

गाडी किन्ने सोचमा हुनुहुन्छ ? गाडीको शोरुममा हैन...



ADBL मा आउनुहोस् !

हामी तपाईंलाई छानी छानी
गाडी किनि दीन्छौं ...



Auto Loan
अटो कर्जा



- » कर्जाको प्रकृति: आवधिक कर्जा अधिकतम ७ वर्ष को ।
- » कर्जाको सुकानी अवधि: मासिक तथा त्रैमासिक ब्याज र किरता
- » कर्जा सीमा निर्धारण:
 - » व्यक्तिगत अटो कर्जा: कूल लागतको ५० प्रतिशत ।
 - » संस्थागत अटो कर्जा: कूल लागतको आधारमा ६५ प्रतिशत ।
 - » विद्युतीय साधन: कूल लागतको ८० प्रतिशत ।
- » कर्जा स्वीकृति तथा प्रवाह अवधि: सरल प्रक्रिया, कागजात प्राप्त भएको न्यूनतम ७ देखि अधिकतम १० दिनमा कर्जा प्रदान गर्ने ।
- » ब्याजदर: बेस रेट मा धेरै २.२५ प्रतिशतसम्म प्रिमिअम ।



मुख्य कार्यालय
दलबहादुरपथ, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४२४२२५१, ०१-४२६२६२०,
फ्याक्स: ०१-४२६२९२२



SWIFT: ADBLNPKA

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

www.adbl.gov.np



जहाँ पनि, पहिले पनि, अहिले पनि
देश विदेशमा सेवा दिन्छ ADBL ले जहिले पनि

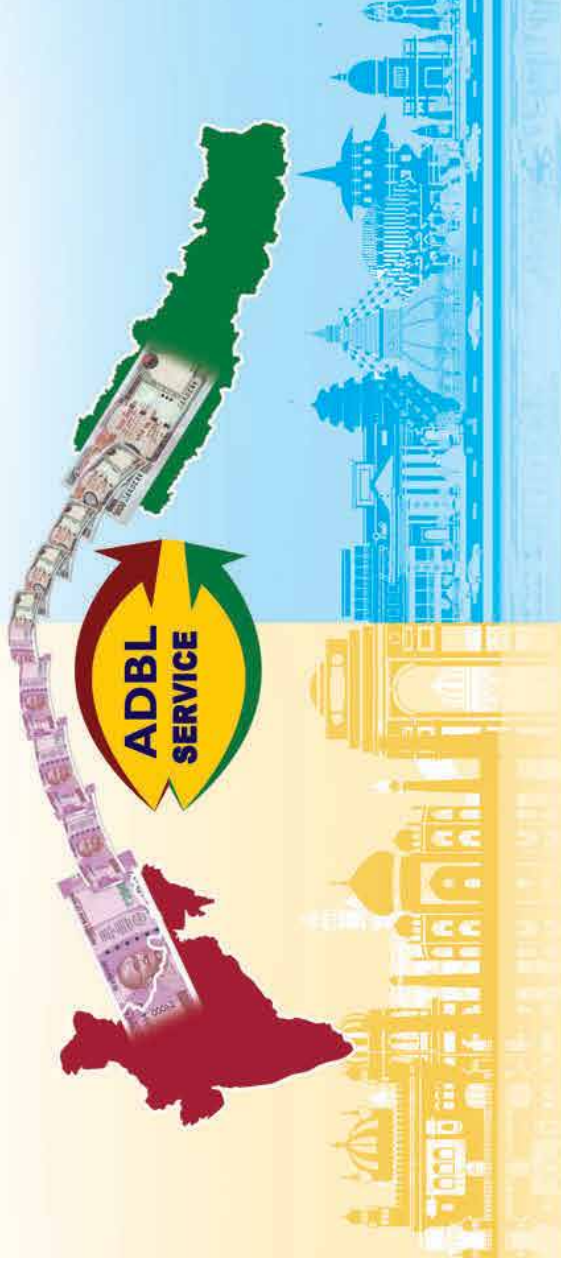
सुरक्षित

भरपर्दो

सहज

INDO NEPAL REMIT

भारतबाट नेपालभरी जुनसुकै ठाउँमा पैसा पठाउन र पाउन भरपर्दो माध्यम



विस्तृत जानकारीको लागि:

नेपालमा कृषि विकास बैंक लि. को शाखाहरू तथा भारतमा एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंकका शाखाहरूमा सभ्यार्क गर्नुहोस् ।



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

१०१ प्ला. १००, काठमाडौं, नेपाल

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण वैकल्पिक सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

कृषि विकास बैंक लि. र एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंकको सहकार्य

पैसा पठाउन (एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंक)

- ◆ नजीकको एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंकमा जाने
- ◆ आफ्नो परिवार र बसोबास खुल्ने काठमाडौं लिन जाने
- ◆ पैसा पठाउने फर्म गर्ने
- ◆ न्यूनतम चार्ज तिर्ने

पैसा पाउन (कृषि विकास बैंक लि.)

- ◆ आफूलाई पाचक गर्ने बैंकको शाखामा जाने
- ◆ खाता माथ खातामा जतमा हुने
- ◆ तुरुन्त प्राप्त गर्न सकिने

अब घर आउदा लुटिने ठगिने दिन गए

आफूले कमाएको पैसा सजिलै पठाउन भारतमा एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंक लि. बाट पार्छ

न कुनै कन्फ्लिक्ट, न कुनै इर,
भारतमा काम गर्ने नेपालीलाई छ सुनौलो अवसर,
भारतमा कमाएको पैसा अब पुछ तपाईंको घर घर

विशेषताहरू

- ◆ प्रति माहिना रु. ५००००/- सम्म पठाउन सकिने
- ◆ १ वर्षमा १२ पटकसम्म मात्र पठाउन सकिने
- ◆ न्यूनतम शुल्क
- ◆ सरल, सहज र सुरक्षित
- ◆ खातामा जतमा हुने

SWIFT: ADBLNPKA

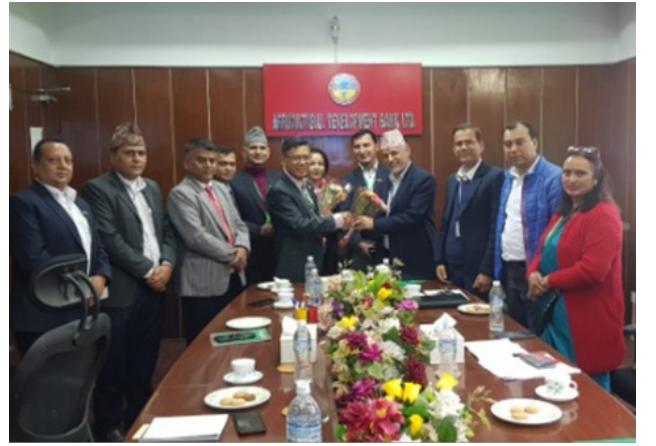
विविध क्रियाकलाप



कृषि विकास बैंक र अनलाइन सपिड दराज केमु प्रालि बीच व्यावसायिक सम्झौता



ओम्नी अटोमोबाइल्ससंग कृषि यन्त्र खरिद (ट्रयाक्टर) कर्जा लगानी गर्ने सम्झौता



साभा स्वास्थ्य सेवासंग बैकिङ कारोवार सम्झौता



कृषि विकास बैंक लि. र हिमालयन बैंक लि. बीच POS मर्चेन्ट सम्झौता सम्पन्न

वित्तिघ क्रियाकलाप



सातै प्रदेशमा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम



संखुवासभाको चैनपुर शाखाद्वारा श्री शारदा माविलाई कम्प्यूटर र प्रिन्टर सहयोग



फिल्मी अवार्डको बैकिङ पार्टनरका लागि कृषि विकास बैंक लि. र एन प्लस प्रोफेसनल लक्की मिडिया हाउसबीच सम्झौता



काठमाडौं इन्स्टिच्युट अफ चाइल्ड हेल्थ (किओच) लाई आर्थिक सहयोग



गण्डकी प्रदेश कार्यालय र कर्मचारी मिलन केन्द्र कास्कीद्वारा वृक्षारोपण

बचाउनु राम्रो हो, पैसा होस् या सम्बन्ध !

दुःखको कमाई बचाउनुस् अनि...



ADBL समृद्धि बचत खाता

आकर्षक ब्याज सहित
सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सेवा
सुविधाहरू पाउनुहोस् ।

विशेषताहरू*

- » ब्याजदर : ७.०९ प्रतिशत ।
- » VISA Debit Card/ Credit Card मा २५ प्रतिशत छुट (पहिलो वर्ष)
- » लकर सुविधामा २५ प्रतिशत छुट (पहिलो वर्ष) ।
- » कृषि विकास बैंक लि. को ADBL Smart Plus लगायत सम्पूर्ण मोबाईल बैंकिङ्ग सुविधामा २५ प्रतिशत छुट (पहिलो वर्ष) ।
- » विदेशी मुद्रा सटहीमा विशेष छुट ।
- » फ्रि चेक बुक, ABBS, Statement
- » रु. २५००० न्यूनतम मौज्जातमा खाता खोल्न सकिने ।

*शर्तहरू लागू हुनेछ ।



मुख्य कार्यालय
रामशाहपथ, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४२५२३५९, ०१-४२६२६२०
फ्याक्स: ०१-४२६२९२९



कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

SWIFT: ADBLNPKA

सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

www.adbl.gov.np

चेतनशील नारीहरूका लागि विशेष उपहार

उच्चतम प्रतिफल तथा छुटै छुटको बहार



विशेषताहरू *

- » मिसा डेविट (ATM) कार्ड तथा क्रेडिट कार्ड शुल्कमा २५% छुट ।
- » लकर सुविधामा २५% छुट ।
- » मोबाइल बैंकिङ सुविधा शुल्कमा २५% छुट ।
- » विदेशी मुद्रा सटही दरमा विशेष छुट ।
- » निःशुल्क चेकबुक तथा खाताको विवरण (स्टेटमेन्ट)
- » न्युनतम मौज्जात रु ५००/- मात्र ।

*शर्तहरू लागू हुनेछ ।



मुख्य कार्यालय
रामशाहपथ, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४२५२३५९, ०१-४२६२६२०
फ्याक्स: ०१-४२६२९२९



SWIFT: ADBLNPKA

सम्पूर्ण बैंकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर अगिनको बैंक

www.adbl.gov.np